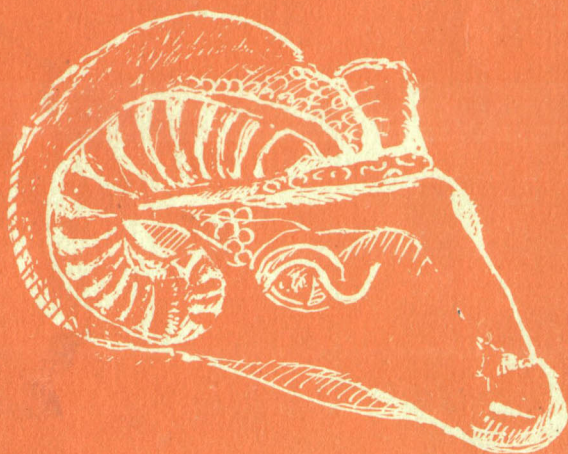

CARPICA

XVIII-XIX

1986-1987

458P / 1938

C A R P I C A

XVIII - XIX
(1986 - 1987)

1987

COLEGIUL DE REDACȚIE

**VASILE FLOREA — responsabil ; ALEXANDRU ARTIMON ;
CĂPITANU VIOREL ; ȘTEFAN CUCOȘ ; IOAN MITREA**

Coperta : MIRCEA BACIU

**Protomă zoomorفă din bronz descoperită la Răcătău
(sec. I e.n.)**

C A R P I C A

**Publicația Complexului Muzeal
Județean Bacău
Orice corespondență va fi trimisă
pe adresa Complexul Muzeal
Județean Bacău, Str. Karl Marx,
nr. 23, cod. 5500, BACĂU,
R. S. România**

C A R P I C A

**Revue de Complexes Muséal District
de Bacău
Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse, Complexes Muséal
Districts de Bacău, rue Karl
Marx, nr. 23**

Redactor carte : VIOREL CĂPITANU

**Format: 16/70×100 ; Coli tipo 28,5.
Apărut 1988**

**Tipărit sub cd. 5 223/988 la
ÎNȚEPRINDEREA POLIGRAFICA
BACĂU
Strada Mioritei nr. 27**

S U M A R

I ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

IOAN CIUTĂ, Istoria în slujba păcii	7
ȘTEFAN CUCOȘ, Cronologia eneoliticului final din zona subcarpatică a Moldovei	13
VASILE FLORÊA, Cîteva considerațiuni asupra teonimului Zamolxis	21
VASILE URSACHI, Fortificații dacice pe Valea Siretului	31
VIOREL CĂPITANU, VASILE URSACHI, Cetatea dacică de la Moinești	53
VIOREL CĂPITANU, Obiecte cu semnificație culturală descoperite la Răcătău	71
VIOREL CĂPITANU, Ceramica geto-dacică de la Răcătău	103
IOAN MITREA, CONSTANTIN EMINOVICI, VASILE MOMANU, Așezarea din sec. V—VII de la Ștefan cel Mare, jud. Bacău	215
SERGIU HAIMOVICI, Studiul materialului osteologic descoperit în două așezări subcarpatice datînd din sec. V—VII e.n.	251
IOAN MITREA, O fibulă digitată descoperită la Negulești, jud. Bacău	261
ȘTEFAN S. GOROVEI, La începuturile orașului Bacău	265
ALEXANDRU ARTIMON, Noi contribuții arheologice privind Curtea domnească din Bacău .	285
CORNELIU STOICA, Contribuții privind habitatul medieval troțean (1359—1740)	301
ALEXANDRU ARTIMON, Descoperirile arheologice de la Tg. Troțuș din anii 1983—1986	319
IOAN MURARIU, Organizarea administrativ teritorială a ținutului Bacău în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea	361
IOAN MURARIU, Veniturile și cheltuielile moșiilor Bețești (ținutul Bacău) și Vadurile (ținutul Neamț) în perioada 1821—1824	367

VASILE FLOREA, Diplomația marilor puteri în Bosfor și Dardanele și implicațiile ei asupra Țărilor Române (1744—1812)	377
ECATERINA I. MĂGIRESCU și CEDRIC MĂGIRESCU, File din Cartea Scorțenilor	387
IONEL MARIN, Activitatea organizațiilor de masă și obștești create, conduse sau influențate de organizația județeană Neamț a P.C.R. în perioada 1921—1940	403
ECATERINA I. MĂGIRESCU, CEDRIC N. MĂGIRESCU, Oameni de seamă în ținutul Romanului	413
II CIVILIZAȚIE ȘI CULTURĂ	
VASILE FLOREA, Spațiul și timpul istoric în opera lui Jorge Luis Borges (II)	425
VASILE FLOREA, Ginduri despre Karl Marx	441
IOAN OPRIȘ, Lucrări de reparații și restaurări la monumentele istorice din județul Bacău (sec. XIX—XX)	447

S O M M A I R E

I. ARCHEOLOGIE ET HISTOIRE

ION CIUTĂ, L'histoire au service de la paix	7
ȘTEFAN CUCOȘ, Cronologie d'éneolitique final de la zone sous-carpatique de la Moldavie	13
VASILE FLOREA, Quelques considerations sur le téonime de Zamolxis	21
VASILE URSACHI, Fortifications dacique sur la Valée du Siret	31
VIOREL CĂPITANU, VASILE URSACHI, La Cité dacique de Moinești	53
VIOREL CĂPITANU, Objets avec significations culturelle découvertes à Răcățău	71
VIOREL CĂPITANU, Céramique géto-dacique à Răcățău	103
IOAN MITREA, CONSTANTIN EMINOVICI, VASILE MOMANU, L'habitation du Vème—VIIème siècle du village Ștefan cel Mare district du Bacău	215
SERGIU HAIMOVICI, L'étude du materiale osthéologique découvertes en deux habitations soucarpathique du Vème—VIIème siècle n.e.	251
IOAN MITREA, Une fibule découverte à Negulești, district de Bacău	261
ȘTEFAN S. GOROVEI, Les commencements de la ville de Bacău	265
ALEXANDRU ARTIMON, Nouvelles contributions archéologiques concernant la cour princière de Bacău	285
CORNELIU STOICA, Contributions concernant l'habitat médiévalle trotușean (1359—1740)	301
ALEXANDRU ARTIMON, Les découvertes archéologiques de Tg. Trotuș pendant les années 1983—1986	319
IOAN MURARIU, Le partage administratif-territorial de la region de Bacău pendant la deuxième moitié du XVIIIème siècle et o commencement du XIXème siècle	361

IOAN MURARIU, Les revenus et les depences des domaines Be-tești (region de Bacău) et Vadurile (region de Neamț) en pe-riode 1821—1824	367
VASILE FLOREA, La diplomatie des grandes puissances en Bospor et Dardanele et leur implications sur les pays roumains (1744—1812)	377
ECATERINA I. MĂGIRESCU et CEDRIC MĂGIRESCU, Feuilles du livre de Scorțeni	387
IONEL MARIN, L'activité des organisations de masse et collec-tives, fondées et dirigées par l'organisation P.C.R. du district de Neamț en période 1921—1940	403
ECATERINA I. MĂGIRESCU, CEDRIC MĂGIRESCU, Hommes re-nommés de la contrée de Roman	410
II CIVILISATION ET CULTURE	
VASILE FLOREA, L'espace et le temps historique dans l'oeuvre de Jorge Luis Borges (II)	425
VASILE FLOREA, Pensées sur Karl Marx	441
IOAN OPRIȘ, Les travaux de réparations et restaurations aux monuments historiques du district de Bacău (XIX—XX siècle).	447

ISTORIA — ÎN SLUJBA PĂCII

IOAN CIUȚĂ

Există o relație logică și necesară între idealul umanist al păcii și conceptul de civilizație — ambele fenomene înregistrate de istorie de-a lungul evoluției societății omenеști — deoarece războiul a fost dintotdeauna un factor de disoluție a culturilor, dar puterea sa distructivă a sporit mult în epoca modernă, datorită subordonării tehnicii și științei. În viața unei țări, a unui popor, există perioade în care istoria are alte ritmuri și se proiectează pe alte coordonate. Așa am putea caracteriza și perioada care începe în istoria României contemporane cu Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român. 21 de ani sînt puțini, chiar foarte puțini în dăinuirea istorică multimilenară a unui popor sau a umanității, dar timpul istoric nu se măsoară cu unități standard, nu are întotdeauna aceeași încărcătură valorică. În cazul acesta cei douăzeci și unu de ani echivalează cu o întreagă epocă, cea mai fertilă, mai adînc și clarvăzătoare, întreaga istorie a patriei dobîndind alte dimensiuni, îmbogățindu-se cu sensuri noi, fără precedent. De douăzeci și unu de ani, avînd la cîrma partidului nostru comunist pe ilustrul conducător, personalitate proeminentă a lumii contemporane — tovarășul Nicolae Ceaușescu — istoria a intrat în plenitudinea drepturilor ei pentru că a fost și este propulsată permanent de gîndirea novatoare, revoluționară a celui ce însuși este făuritor de istorie nouă, de istorie pusă în slujba păcii și apropierii între popoare.

Istoria — această „Muză a gloriei“, denumită „Clio“ în mitologia greacă, considerată inițial protectoarea poeziei epice și apoi a istoriografiei — reprezintă cunoașterea de sine și a semenilor conviețuitori în tot ceea ce s-a înregistrat de la „pithecanthropus erectus“ și „Homo sapiens“, pînă la „Homo cosmicus“ sau „tehnologicus“. Întreaga evoluție umană a constituit și constituie o linie continuă, ascendentă, uneori sinuoidală, care a adăugat mereu elemente noi, pe baza cunoașterii celor vechi, asigurînd progresul social.

În Mesajul adresat participanților la cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la București, din august 1980, la care am avut cîntea și fericirea să fi participat, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele României Socialiste, evidenția rolul istoriei în slujba păcii, precizînd printre altele: „...Relevînd învățămintele trecutului, — atît factorii care au favorizat progresul și civilizația, cît și cauzele care au dus la perioade de regres, la războaie și suferințe — istoria — poate

mobiliza larg conștiințele oamenilor de pretutindeni, popoarele din întreaga lume pentru a spune un NU hotărît războiului, politiciii de înarmări, de forță și amenințare cu forța, pentru a asigura soluționarea exclusiv pe cale pașnică, prin tratative, a problemelor litigioase evitându-se conflictele și înfruntările militare, pentru apărarea fundamentalului drept al oamenilor, al națiunilor : *dreptul la viață, la pace, la existență liberă și independentă*¹. Reliefind misiunea nobilă a istoriei, președintele României sublinia cu același prilej faptul că, — ..., „În aceste împrejurări se impune mai mult ca oricând unirea și conlucrarea tot mai strînsă a popoarelor, a forțelor înaintate de pretutindeni pentru a opri această evoluție periculoasă a evenimentelor, pentru a pune capăt încordării și tensiunii din viața internațională și a asigura reluarea și continuarea politicii de destindere, colaborare și pace deplină, de egalitate și respect al independenței și suveranității popoarelor”².

Mesageri ai păcii au fost toți tribunii poporului nostru de la Burebista și Decebal, la Basarabi și Mușatini, la Corvini, Cantemirești și Brîncoveni, la Vladimirescu și Bălcescu ; de la Cuza și Kogălniceanu, la Nicolae Titulescu și Nicolae Iorga. Însă promotorul cel mai ferm, cel mai consecvent privind lupta pentru pace și dezarmare, istoria îl consemnează, pe cel dintîi președinte al țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu. În cele peste două decenii scurse de la istoricul Congres al IX-lea al P.C.R., din iulie 1965, denumite legitim de istoria contemporană „Epoca Nicolae Ceaușescu”, România Socialistă a înscris, prin conducătorul ei, fapte și acțiuni de natură să amplifice virtuțile pacifiste ale înaintașilor.

Așa cum se indică de către secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Raportul la Congresul al XIII-lea al P.C.R., „Sîntem hotărîți să participăm activ la diviziunea internațională a muncii, la dezvoltarea colaborării și a dialogului în vederea soluționării tuturor problemelor pornind de la interesele fiecărei națiuni, ale independenței, libertății și progresului fiecărui popor”³.

Niciodată pînă acum perspectiva unui război nu a însemnat atît de mult pericolul unei dispariții totale a civilizației umane. Uriașele ciștiguri pe care permanenta sete de cunoaștere a omului le-a obținut în domeniul științei și tehnicii au fost în mare măsură folosite la realizarea unor arme de distrugere de o putere fără precedent. Bombe atomice, cu hidrogen, cu neutroni, rachete programate să străbată distanțe mai mari sau mai mici pot distruge într-o fracțiune de secundă tot ceea ce omul a muncit, a clădit și a păstrat de milenii. Și, parcă saturîndu-se setea de înarmare a Terrei, acum se încearcă și militarizarea cosmosului. Este trist să auzim și istoria constată că în multimilenara istorie umană, războiul ocupă un spațiu de timp inimaginabil. Sînt perioade care menționează războaie neîntreprinse. Făcînd o retrospectivă istorică nu trebuie să pierdem din vedere faptul că au fost state și civilizații care au dispărut fără urmă în timpul unor războaie, cum a fost cazul Rega-

1 *Magazin Istoric*, Nr. 9, septembrie, 1980, p. 3.

2 *Ibidem*, p. 2.

3 *Idem*, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al P.C.R.*, București, 1984, p. 86.

tului Hitit (care în 1200 î.e.n., în contextul „Marii migrații egeene“, s-a prăbușit sub loviturile popoarelor mării — frigieni, luvieni ș.a.), că au fost state care și-au făcut din război un mod de existență, cum au fost Asiria, Sparta sau că în epoca Imperiului roman, a cărui existență s-a bazat tot pe războaie au existat perioade în care lupta nu a încetat secole de-a rândul, cum a fost cazul războaielor cu părții. Să mai amintim și primul mileniu al erei noastre, când populații întregi circulau de-a lungul și de-a latul Europei, sau de expansiunea Imperiului otoman, care a însemnat atât de mult pentru istoria poporului nostru, obligat timp de sute de ani să lupte pentru a-și apăra existența? Cronicile franceze ale evului mediu aduc o imagine de groază asupra Războiului de 100 de ani (1337—1453), în care s-au confruntat Anglia și Franța, la care mai pot fi adăugate războaiele civile, ca războiul celor două roze (1455—1485) din Anglia sau inimaginabilele cruzimi ale războaielor religioase (așa numitele cruciade), în care masacrele în masă, ca cel din noaptea Sfîntului Bartolomeu (24 august 1572), rămîn tot atîtea motive de reflecții pentru prezent și viitor. Dacă ne-am referi la perioada mai apropiată de zilele noastre, cea cuprinsă între 1740—1974, cifrele statistice ne indică 366 de războaie pe care lumea le-a cunoscut și mai ales le-a suportat. Din aceste sute de războaie amintim doar uriașele pierderi ce le-au produs războaiele napoleonice de la începutul secolului al XIX-lea și cele două războaie mondiale care, în numai 40 de ani, au marcat omenirea. Istoria atestă faptul că, astăzi, se pare că pacea cunoaște o mai lungă existență, deoarece din 1945 omenirea n-a mai fost zguduită de un război similar cu cel ce s-a încheiat atunci. Dar acest lucru este numai o aparență, căci în diferite părți ale lumii se poartă războaie ce distrug vieți omenști de ani și ani. Sfîrșitul marilor imperii coloniale — ne indică istoria — nu a însemnat întotdeauna o renunțare pașnică la stăpînirea unor popoare și țări, astfel încît în ultimele trei decenii s-a putut vorbi de un război în Sudan, de războiul din Nigeria (1967—1970); de războiul de eliberare din Mozambic (început în 1965); de războiul din Algeria (1954—1962), de cel din Congo (1960—1966), despre războiul de eliberare din Vietnam, care a durat peste două decenii. De asemenea, pentru toată lumea este cunoscută situația din Orientul Apropiat, despre războaiele arabo-israeliene, din zona Golfului, războiul irakiano-iranian, unde războiul înseamnă o realitate ce durează de ani și ani, cu imense și incalculabile pierderi de vieți omenști și bunuri materiale. Sînt astfel zeci de războaie ce se desfășoară în diverse părți ale lumii, războaie însoțite de tot cortegiul de pierderi și sacrificii. În afară de aceasta nu trebuie uitat sentimentul de insecuritate, de teamă ce domină omenirea din cauza marilor acumulări de arme atomice, nesățioasei curse a înarmărilor, ce vrea să împînzească și cosmosul, încercuind omul cu mereu prezentul spectru al unui posibil cataclism nuclear. Istoria ne demonstrează că tratativele sînt singura cale de rezolvare a oricăror litigii și diferende, dacă acestea sînt purtate cu sinceritate și deplină seriozitate în afara oricăror prejudecăți. Aceeași istorie consemnează însă și situații cînd în spatele unor tratative, unele guverne s-au prevalat de

acestea și au continuat cursa înarmărilor și a pregătirilor unor războaie. Ne demonstrează cu prisosință istoria noastră că, România, atât în trecut cât și în prezent s-a situat și se situează cu consecvență printre vocile cele mai active în dezvoltarea pericolelor unor războaie.

Independența și suveranitatea au fost și au rămas pietre unghiulare de încercare ale politicii noastre externe. La 9 mai 1877, Mihail Kogălniceanu declara în Adunarea Deputaților cu ocazia proclamării independenței de stat a României — „...Voim să fim independenți pentru că voim să trăim cu viața noastră proprie, pentru că nu voim să pătimim pentru greșelile altora, pentru că voim ca la gurile Dunării de Jos să fim un bulevard în contra rezelului...”⁴. Nicolae Titulescu, declara într-un interviu acordat presei, la 18 iulie 1936 „Am considerat, ca o poruncă internă românească, că unul din cele mai bune mijloace de a păstra unitatea noastră națională este pacea. Vrem pace. Pentru aceasta ne trebuiesc alianțe și amicitii cu toate popoarele, fără deosebire... Eu nu cunosc o alegere între gloanțele care s-ar putea îndrepta spre țara noastră”⁵.

Istoria va încrusta în filele ei de aur cu majuscule acțiunile de pace, de dezarmare, de securitate și largă cooperare ale României Socialiste, ale președintelui ei, tovarășul Nicolae Ceaușescu, finalizate pînă în prezent cu istorica Hotărîre adoptată unilateral privind reducerea cu 50% a armamentelor, efectivelor și cheltuielilor militare, exprimată atât de concret și unanim de întregul nostru popor, prin Referendumul organizat la 23 noiembrie 1986. Desigur, reducerea a 10.000 de ofițeri, maiștrii militari, subofițeri și soldați, cu circa 250 de tancuri și mașini blindate, 26 avioane și elicoptere, 130 tunuri și aruncătoare, a cheltuielilor militare stabilite la nivelul anului 1987, cu circa 1.350.000.000 lei⁶ nu reprezintă pe ansamblul cifre mult prea impunătoare, dar semnificația măsurii adoptate demonstrează prin puterea faptului făcut, trecerea de la vorbe și intenții de bună voință, la acțiuni concrete, demne de urmat de către orice țară. Conceperea și reconsiderarea cunoașterii, predării și învățării istoriei în spiritul păcii, al prieteniei, colaborării și apropierii între popoare reprezintă sarcini actuale de mare însemnătate: Nu o istorie după adagiul vechi „Si vis pacem, para bellum”, ci, „Si vis pacem, para pacem”. De aceea, trebuie să ne opunem atât logicii fără istorie, cât și istoriei fără logică, pentru că dragostea românească de pace nu are nimic cu slăbiciunea. „Pacea prin forță” — în condițiile actuale a rămas o aserțiune complet desuetă, anacronică și periculoasă. Istoria ne învață și faptele prezentului confirmă spusele lui Nicolae Bălcescu, la 1848, „Sîntem tari, căci poporul este cu noi”. În acest sens, de la tribuna marii adunări populare din Capitală din 21 noiembrie 1986, organizată cu prilejul Referendumului din 23 noiembrie 1986, președintele României Socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu declara: „De la înalta tribună a

4 Apud. Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 241..

5 „Universul”, 18 iulie 1936.

6 „Scînteia” Nr. 13764 din 22 noiembrie 1986, p. 3.

marii adunări populare consacrată păcii și dezarmării dorim să asigurăm pe prietenii noștri de peste hotare, pe conducătorii de state și guverne, popoarele din întreaga lume că România socialistă, poporul român, vor milita cu cea mai mare hotărâre în marele front al forțelor păcii, pentru dezarmare, pentru lichidarea armelor nucleare și clasice, a oricăror mijloace de distrugere în masă, pentru înlăturarea definitivă a războiului din viața societății, pentru o politică de destindere, înțelegere, de largă colaborare internațională, pentru pace în întreaga lume!⁷.

Numai cunoscând istoria și trăgând învățăminte din paginile ei omenească poate și trebuie să acționeze în direcția eliminării conflictelor și războaielor distrugătoare, promovând în relațiile interumane spiritul de înțelegere, colaborare și prietenie. Istoria este esențialmente umană în măsura în care slujește acestor scopuri, binelui și fericirii omului. Or, pacea constituie în prezent obiectivul fundamental al epocii în care trăim și este nemijlocit legată de continuarea vieții pe pământ.

HISTORY IN THE SERVICE OF PEACE

The author conceives a pleading based on the idea that in a people's life, in a country's existence, there are periods which, through their rhythms mark major co-ordinates in its development, which remain perennial along centuries and immortalize, through the achievements obtained, the people's efforts.

History, recording and interpreting the positive-as well as the negative-phenomena of the human society, creates the possibility of selecting them, turning them into account accordingly. Knowing the evolution of wars and the causes that generated them, history warns mankind about the consequences of repeating them and rallying the public opinion in the fight of maintain peace in the world.

That's why history, serving peace serves life itself.

7 Ibidem.

CRONOLOGIA ENEOLITICULUI FINAL DIN ZONA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI

ȘTEFAN CUCOȘ

Sfârșitul eneoliticului din zona subcarpatică a Moldovei, respectiv a fazei Cucuteni B, prezintă o cronologie proprie în ansamblul eneoliticului final din aria est-carpatică cu unele particularități relativ la sincronismele cu culturile apropiate teritorial.

Racordarea etapelor fazei Cucuteni B — B₁ și B₂ — la periodizarea așezărilor tripoliene din zona de la est de Prut continuă să fie dificilă. Faza Cucuteni B a fost paralelizată în ansamblu cu faza Tripolie C/I-Υ/I din periodizarea lui T. Passek¹. Fără a ieși din cadrul acestei periodizări, pe baza unei riguroase analize stilistice, recent s-a încercat stabilirea corespondențelor între așezările cucuteniene din etapele B₁ și B₂ și cele tripoliene². Pe această bază se indică un sincronism între așezările Cucuteni B₁ cu cele tripoliene de la Șipeniț, Popudnia, Petreni, Vladimirovka, Kolomișcina II, Staraja Buda, Sușkovka și Tripolie³ care se aflau grupate în două etape — Tripolie B/I și C/I⁴. V. I. Markevici a considerat și el că unele așezări, ca cele de tip Petreni, trebuie înseriate etapei Tripolie C/I și nu B/II, dar sincronizează așezările de la Vladimirovka VIII, Krutoborodini și Capaevka cu cele de la Ghelăiești — Neamț și Frumușica, iar așezările Petreni, Tomașevka, Staraja Buda și Popudnia sînt plasate la un orizont ceva mai vechi⁵. Situația se repetă pentru etapa Cucuteni B₂. Așezările cu ceramică de stil ε și ζ ca acelea de la Frumușica, Valea Lupului — nivelul B₂, Trușești, Cucuteni — nivelul I B₂, sînt paralelizate cu Varvarovka XV și Krutoborodini II, iar cele de la Podei — Tirgu Ocna, Gura Văii — Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ștefănești — Botoșani, Cucuteni — nivelurile II—III B₂ cu cele de la Darabani II, Bilce Zlote, Koszyłowce, Vasilkova și Kasenovka⁶. Mai de neînțeleasă pare sincronizarea de către V. I. Markevici a așezării de la Podei — Tirgu Ocna cu așezările din etapa C/II—Υ/II cum sînt cele de la Brînzei III, Kostești IV, Golerkani și plasarea la un orizont ceva mai

1 T. Passek, *MIA*, 10, 1949, p. 119 și urm.; VI. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 289, 296, 299.

2 A. Nițu, *CI — Iași*, S.N., 11, 1980, p. 163 și urm.

3 *Ibidem*.

4 T. Passek *op. cit.*, p. 109.

5 V. I. Markevici, *Pozdne Tripolskie plemena severnoi Moldavie*, Chișinău, 1981, tabel periodizare.

6 *Ibidem*.

jos a așezării de la Koszylowce⁷. Tot de neînțeles ni se pare paralelizarea de către T. G. Movșa a așezării de la Petreni cu un grup regional în care intră așezările de la Valea Lupului, Frumușica, Văleni — Piatra Neamț și Cucuteni⁸. Deci, în stadiul actual al cercetărilor când stratigrafia celor două grupe de așezări — cucuteniene și tripoliene — nu poate fi pusă încă într-un acord deplin, chiar dacă unele aspecte decorative apar simultan, rămânem la o paralelizare globală — Cucuteni B = Tripolie C/I—Y/I. La acestea trebuie să avem în vedere câteva elemente care împiedică încă unele sincronisme. În primul rînd întîrzierea unor aspecte locale și de aici amestecul de materiale în așezările tripoliene⁹, iar pe de altă parte faptul că acestea au intrat mai timpuriu în contact cu elementele stepice de tip Gorodsk și Usatovo, ceea ce a determinat unele întîrzieri firești în evoluția decorului precum și degenerarea lui timpurie. Aceste contacte indică însă și un sincronism al fazei Cucuteni B din Moldova cu unele etape de început Gorodsk și Usatovo. Postulat încă cu mult înainte¹⁰, în ultimul timp s-au adus noi date privind sincronismul parțial între faza Cucuteni B, etapa B₂ finală, cu primele etape ale culturilor Horodiștea — Erbiceni și Foltești marcînd sfîrșitul eneoliticului în zona est-carpatică.

Descoperirea vaselor cu gura lobată la Traian și Calu — Piatra Șoimului și apoi a vaselor cu torți pastilate¹¹ a permis sincronizarea fazei Cucuteni A—B și parțial a fazei B cu descoperirile de tip Gornești—Bodrogkeresztúr¹². Prezența vaselor cu torți pastilate la Văleni — Piatra Neamț¹³ și Poduri — Bacău¹⁴ probează un sincronism între etapa Cucuteni B₁ și orizontul torților pastilate din Transilvania. La rîndul lor, topoarele de aramă cu „brațe în cruce” de tip Jaszladany, varianta Perrești, susțin acest sincronism. Dacă avem în vedere evoluția îndelungată a orizontului ceramicii cu torți pastilate — Herculane II—III¹⁵ și prezența acestora în cadrul culturii Sălcuța, fazele III—IV¹⁶, în mod firesc etapa Cucuteni B₁ a fost sincronă cu faza finală Bodrogkeresztúr, orizontul Herculane II, sfîrșitul fazei Sălcuța III și evident cu un orizont tîrziu Gumelnița B₂.

Prin intermediul ceramicii Cucuteni C ornamentată cu șnurul, înfășurat etapa Cucuteni B₁ prezintă elemente de paralelizare cu elemente culturale stepice estice și nord-estice. La nivelul etapei Cucuteni B₁ se observă o creștere procentuală a ceramicii de tip C precum și o mare

7 *Ibidem*.

8 T. G. Movșa, *Arheologia*, Kiev.

9 Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 288-289.

10 Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, p. 537; *idem*; *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 295.

11 H. Dumitrescu, *Materiale*, 5, 1959, p. 189-201, fig. 7/2; 8; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, fig. 140; *idem*, *MemAntig*, 6—8, 1981, p. 42, 44.

12 Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 7, 1968, p. 42, 44.

13 Șt. Cucos, *MemAntig*, 6-8, 1981, p. 49, fig. 17/4; 19/3.

14 Șt. Cucos, *FCB*, ms.

15 P. Roman, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 114, 117; *idem*, *Banatică*, 2, 1973, p. 64, 66; *idem*, *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 215.

16 D. Berciu, *Contribuții*, p. 316, fig. 143 : 144.

diversitate a acestora în ce privește compoziția pastei¹⁷. Fenomenul s-a datorat posibil presiunii exercitate asupra grupurilor de tip Srednii Stog II de la periferia ariei tripoliene de către triburile Gorodsk timpurii. Acest proces, la care D. Ia. Teleghin adaugă paralelizarea fazei Srednii Stog II cu fazele Tripilie B—C/I¹⁸, iar Vl. Dumitrescu cu o parte a fazei Cucuteni A—B (A—B₂) „și eventual și cu faza B”¹⁹, arată un sincronism între etapa Cucuteni B₁, faza Srednii Stog II, o etapă de început Gorodsk, precum și o fază a culturii Mihailovka care evolua spre cultura Usatovo²⁰.

Referitor la relațiile culturii Cucuteni cu cultura Cernavoda I s-a propus un sincronism global cu fazele A—B și B²¹. Periodizînd cultura Cernavoda I în trei faze — Ia, Ib și Ic — N. Harțuche sincronizează faza Ia cu sfîrșitul etapei Cucuteni A₁ și începuturile fazei Cucuteni A—B, faza Ib cu etapa Cucuteni A—B₂, iar faza Ic cu faza Cucuteni B²². În nici una din cele trei faze ale culturii Cernavoda I nu cunoaștem încă elemente ceramice din etapa Cucuteni B₁, iar în așezările atribuite fazei Cernavoda Ib de la Cernavoda, Hîrșova și Chirnovi²³ nu se cunosc elemente ceramice Cucuteni A—B. Singurul element de sincronizare este decorul șnurat care apare pe ceramica de tip C din faza Cucuteni A—B₂ și continuă în faza B. Avînd în vedere sincronismul Srednii Stog II cu etapa Cucuteni B₁ și faptul că cultura Foltești reprezentînd o etapă tîrzie a culturii Usatovo²⁴ care ajunsă pe teritoriul Moldovei găsește aici elemente tîrzii, finale, Cucuteni B₂ și Cernavoda Ic²⁵, etapa Cucuteni B₁ poate fi sincronizată parțial cu sfîrșitul fazei Cernavoda Ib și începuturile fazei Ic.

În așezările de tip Cernavoda I de la Ulmeni, Renie, Rîmniculul — Brăila și Pietroasele s-au găsit vase și fragmente ceramice cucuteniene care prin factura pastei și îndeosebi a decorului de stil Ț aparțin etapei Cucuteni B₂²⁶. Relațiile între etapa Cucuteni B₂ și Cernavoda Ic sînt mai puternice în zona de contact din nord-estul Munteniei și scad gradat spre sud. La Rîmniculul — Brăila procentul ceramicii cucuteniene este de 40%²⁷ și un procent apropiat este prezent la Pietroasele — Buzău²⁸. Raporturile Cucuteni B₂ — Cernavoda Ic au determinat o sinteză marcată

17 Șt. Cucos, *Mem.Antiq.*, 9-11, 1985, p. 75.

18 Vl. Dumitrescu, *Mem.Antiq.*, 6-8, 1981, p. 33, nota 51.

19 *Ibidem.*

20 N. Harțuche, teză de doctorat, București, 1978.

21 S. Morintz și P. Roman, *Dacia*, N.S., 13, 1969, p. 67.

22 N. Harțuche, *op. cit.*

23 *Ibidem.*

24 M. Petrescu-Dîmbopîța, *SCIV*, 2, 1951, p. 249 și urm.

25 N. Harțuche, *op. cit.* S-a propus chiar o fază timpurie Horodiștea—Foltești care ar fi ținut de ultima etapă a fazei Cucuteni B, cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 145.

26 S. Morintz și P. Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 45 și urm.; idem, *SCIV*, 4, 1968, p. 253 și urm.; V. Dupo, Fl. Preda, *AU-București*, p. 6 și urm.

27 N. Harțuche, *op. cit.*

28 V. Dupo, Fl. Preda, *loc. cit.*

prin prezența ceramicii „variantea Monteoru (Cucuteni D) ²⁹ în așezările etapei Cucuteni B₂, la Podei — Țirgu Ocna, Gura Văii — Gheorghe Gheorghiu-Dej, Poduri — Bacău și Calu — Piatra Șoimului, precum și la Cucuteni și Ștefănești — Botoșani ³⁰. Aceasta ilustrează relații mai puternice în zona de contact a celor două culturi și o scădere gradată spre nordul și estul ariei fazei finale cucuteniene. În acest fel se asigură o paralelizare și o contemporaneitate certă între etapa Cucuteni B₂ și faza Cernavoda Ic, precum și faptul că ambele încheie evoluția eneoliticului din această arie. Problema a căpătat însă în ultimul timp și un alt aspect. S-a susținut că elementele cucuteniene din așezările culturii Cernavoda Ic ar fi de fapt elemente întârziate, menținute în cadrul culturii Cernavoda dar de fapt fiind post Cucuteni B₂. Ipoteza se bazează pe faptul că în cadrul ceramicii cucuteniene din așezările Cernavoda I nu s-au identificat elemente ceramice de stil ε ci numai de stil ζ. Acestea din urmă avînd aceeași continuitate ca și acelea din cadrul culturii Horodiștea — Erbiceni I ³¹. Ipoteza nu pare lipsită de interes dar în stadiul actual al cercetărilor nu putem subscrie la ea. Cu excepția unor fragmente ceramice de la Rîmnicelul — Brăila decorate în stil ζ restul ceramicii cucuteniene din așezările cernavodene este corodată și nu putem ști dacă nu au existat și elemente de stil ε. Pe de altă parte considerăm că problema sincronismelor Cucuteni B — Cernavoda I nu va putea fi lămurită fără o cercetare a zonei de contact, respectiv aria subcarpaților de curbura pe teritoriul județului Vrancea. Aici este un gol care nu oferă legăturile certe între așezările cucuteniene de pe valea Troțușului de la Podei — Țirgu Ocna și Gura Văii — Gheorghe Gheorghiu-Dej cu aceea izolată de la Sărata Monteoru și mai departe cu cele de la Rîmnicelul, Pietroasele și pînă la Dunăre ³².

În ce privește sincronismul cu cultura Foltești, în stadiul actual al cercetărilor au fost semnalate unele descoperiri, respectiv vase și fragmente ceramice în locuințele cucuteniene din etapa B₂ de la Vișoara — Țirgu Troțuș ³³, Podei — Țirgu Ocna ³⁴, Comănești și Poduri — Bacău, în sudul zonei subcarpatice a Moldovei, urmînd ca prezența acestora să fie precizată de cercetările viitoare. Aceasta în sensul dacă elementele Foltești sînt asociate cu ceramica cucuteniană sau dacă aparțin unei locuiri din zonă care trebuie atestată. Nu este exclus, după părerea noastră în lumina descoperirilor menționate, un contact între sfîrșitul etapei Cucuteni B₂ și primele elemente Foltești și ale culturii amforelor

Ceramică denumită Cucuteni D de către H. Schmidt și apoi „variantea Monteoru” și ca fiind de origine meridională necunoscută: cf. H. Schmidt, *Cucuteni*, p. 45, pl. 24/5; I. Nestor și E. Zaharia, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 499.

³⁰ C. Matasă, *ArchMold*, 2-3, 1964, p. 45; A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *Carpica*, 4, 1971, p. 65-67; Șt. Cucos, *FCB*; H. Schmidt, *op. cit.*, p. 45 (*D-Keramik*); A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 8, 1977, p. 149-150, nota 1, fig. 4/2-5.

³¹ M. Dinu, în *La civilisation Cucuteni dans le contexte européenne*, Iași, 1984, sub tipar.

³² Pe teritoriul județului Vrancea au fost depistate cîteva așezări Cucuteni B₂ de către V. Bobi dar nu a fost cercetată prin săpături nici una.

³³ A. Nițu și C. Buzdugan, *Carpica*, 4, 1971, p. 96, fig. 11/2.

³⁴ C. Matasă, *op. cit.*, p. 46.

sferice. Asupra acestora din urmă ne-am oprit și cu alt prilej arătând că etapa Cucuteni B₁ a fost sincronă cu cultura Trichterbecher, probabil cu ultima ei fază de evoluție, iar etapa Cucuteni B₂ și îndeosebi ultima sa secvență cu începuturile pătrunderii culturii amforelor sferice³⁵. Acestea au marcat începuturile perioadei de tranziție la epoca bronzului în această arie și în sudul căreia au intrat în contact și au transmis elemente decorative culturii Foltești³⁶.

Relativ la sincronismul dintre faza Cucuteni B din zona subcarpatică și în general din Moldova cu civilizațiile egeo-anatoliene datele nu sînt destul de sigure pentru alcătuirea unei scheme acceptabile. Deși pentru cultura Cernavoda I, D. Berciu, S. Morintz, P. Roman și N. Harțuche presupun un impuls sudic³⁷, chiar în condițiile unor relații strînse între cultura Cernavoda I și Cucuteni B în cadrul acesteia din urmă nu se pot preciza influențele sudice. După ultimele date ale cercetării începutul bronzului vechi anatolian se plasează către mijlocul mileniului IV î.e.n. Prima fază a bronzului egean se sincronizează cu bronzul anatolian III³⁸. De asemenea, avînd în vedere că la Ezero cultura Gumelnița (Karanovo IV) este anterioară aspectului Mihalić considerat ca un punct înaintat al bronzului anatolian de tip Troia I care supraviețuiește și în Troia II³⁹, sincronismul Gumelnița A₁, A₂ și B₁ cu Troia I și II nu mai poate fi susținut⁴⁰. În schimb raportul de contemporaneitate Gumelnița B₂ și Ezero, precum și sincronismul parțial Cernavoda I — Gumelnița B₂ — Sălcuța IV indică un sincronism al acestora și faza Cucuteni B cu începuturile bronzului Troia I⁴¹. După S. Morintz și P. Roman primele elemente Troia I ajung la nord de Dunăre în momentul de formare a culturii Cernavoda III și după ce culturile Gumelnița și Cucuteni își încetaseră existența, afirmînd sincronismul Cernavoda I cu Troia I⁴² și Cucuteni B am adăuga noi Dar după datele de mai sus se pare că sfîrșitul eneoliticului din zona noastră a fost sincron cu bronzul anatolian II de tip Pre-Troia I.

Relativ la cronologia absolută pentru faza Cucuteni B din aria subcarpatică nu avem date C₁₄. De altfel pentru întreaga arie Cucuteni B din Moldova se dispune doar de o singură dată C₁₄ pentru așezarea de la Valea Lupului și atribuită etapei B₂⁴³. Pentru așezările din etapa Tripolie C/I se cunosc mai multe date. Coroborarea acestora cu datele obținute pentru culturile vecine sincrone oferă posibilitatea să se schițeze

35 Șt. Cucos, *AMN*, 19, 1982, p. 252, și urm.; idem, *MemAntiq*, 9-11, 1985, p. 142 și urm.

36 M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu, *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 71.

37 D. Berciu, *op. cit.*, p. 37; S. Morintz și P. Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, u. 45 și urm.; N. Harțuche, *loc. cit.*

38 S. Morintz și P. Roman, *op. cit.*, p. 128; VI. Dumitrescu, în *Actes du IIe Congrès international des études du sud-est Européen*, 2, Istorie, Atena, 1972, p. 7; în același volum cf. M. Petrescu-Dîmbovița, p. 103.

39 S. Morintz și P. Roman, *op. cit.*, p. 126-128.

40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*.

42 *Ibidem*.

43 VI. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 32; idem, *PA*, 10, 1974, p. 102.

un cadru de cronologie absolută și pentru faza Cucuteni B din aria în discuție. Examinarea unei probe de griu carbonizat din așezarea de la Valea Lupului indică data de 2980 ± 80 i.e.n. Pentru așezările tripoliene C/I s-au obținut datele pentru așezarea Lacul Soroca (Sorok Ozera) 2842 ± 116 (BM—494) și 2990 ± 105 (BM—495) B.C., pentru Novo—Rozonovka 2954 ± 300 (UCLA—1642 F), pentru Capaevka 2920 ± 100 (Bln—631) și pentru Evminka 2940 ± 60 (UCLA—1671 B) și 2840 ± 100 (UCLA—1466 B) B.C.⁴⁴. Toate aceste date plasează sfârșitul culturii Cucuteni în jurul anului 3000 i.e.n.

Ultimele date referitoare la o fază anterioară etapei Cucuteni B₂ sînt acelea pentru etapa Cucuteni A₃ care indică 3360 ± 80 pentru așezarea de la Hăbășești, 3395 ± 100 pentru Leca Unguren, — Bacău și 3405 ± 100 pentru Drăgușeni — Botoșani⁴⁵. De asemenea, pentru etapa Tripole B/I de la Putinești III s-a obținut data 3100, iar pentru etapa B/I—B/II cifra 3150 ± 50 i.e.n. Deci în intervalul cuprins între 3250 și 300 ar trebui să plasăm etapa finală a fazei Cucuteni A și întreaga evoluție a fazelor A—B și B. Dacă avem în vedere etapele de evoluție și multitudinea secvențelor fiecărei faze această încadrare devine imposibilă. În consecință, așa cum au opinat și alți cercetători⁴⁶, data de la Valea Lupului este prea timpurie pentru a marca sfârșitul culturii Cucuteni. Credem că ar trebui să se revadă însăși contextul probei examinate. Inițial așezarea de la Valea Lupului a fost atribuită etapei B₂⁴⁷. Reconsiderarea complexelor ceramice și a stratigrafiei atestă două niveluri — B₁ și B₂⁴⁸. Nu este exclus ca data C₁₄ să aparțină nivelului B₁ ceea ce ar fi mai plauzibilă și în concordanță cu sincronismele propuse. De altfel și așezarea de la Capaevka este paralelizată cu așezări B₁ ca aceea de la Ghelăiești⁴⁹. Pe de altă parte s-a acceptat și noi am subscris la un sincronism între etapa Cucuteni B₁ și cultura Bodrogkeresztur. Aceasta din urmă se paralelizează cu grupul Balaton din Ungaria pentru care s-au obținut datele 2940 ± 80 și 2830 ± 80 ⁵⁰ fiind apropiate de cele de la Valea Lupului și din așezările tripoliene din etapa C/I. În acest fel pot fi reținute și pentru datarea etapei Cucuteni B₁.

Pentru cultura Cernavoda I, deși cele mai multe date sînt incerte, s-a reținut totuși data de 2600 ± 100 i.e.n.⁵¹. Contemporanietatea între faza Cernavoda Ic și etapa finală Cucuteni B₂ arată că data poate fi luată în considerație și că sfârșitul culturii Cucuteni a avut loc nu la 2900, ci mai probabil în jurul datei de 2600 i.e.n. asupra căreia s-au oprit recent

44 D. Monah, în *La civilisation Cucuteni dans le contexte européenne*, Iași, sub tipar.

45 Vl. Dumitrescu, *PA*, 10, 1974, p. 104.

46 *Ibidem*, p. 102 ; D. Monah, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 34-35.

47 M. Dinu, *ASU-Iași*, 1-2, 1955, p. 55 și urm. ; idem, *SCIVA*, 6, 1955, 3-4, p. 701, și urm. ; idem, *Materiale*, 3, 1957, p. 161.

48 A. Nițu, *CI-Iași*, S.N., 9-10. 1978—1979, p. 125.

49 V. I. Markevici, *op. cit.*, tabel periodizare.

50 Informație E. Comșa.

51 Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 102 ; Vl. Dumitrescu, A. Bolomey, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie. Jusqu'à la fin de l'âge du bronze*, București, 1983, p. 127.

și alți cercetători⁵². În sprijinul acestei datări vine și hiatusul dintre limita de jos a culturii Cucuteni și limita superioară a culturii Usatovo pentru care s-a obținut — 2450 ± 100 și 2350 ± 65 î.e.n. (sfârșitul etapei C/II de la Majaki)⁵³. Acestea din urmă sînt prea depărtate de data de la Valea Lupului și de cele obținute pentru etapa Tripolie C/I. De asemenea adăugăm faptul că R. Katinčarov a datat începuturile bronzului timpuriu de la Ezero (nivelul XIII) la 2750 î.e.n.⁵⁴. Ori acesta este post Cernavoda I — Sălcuța — Cucuteni B și deci reținem pentru stadiul actual al cercetărilor și a determinărilor C_{14} data de 2600 î.e.n. pentru sfârșitul eneoliticului est-carpatic.

Fără îndoială că formularea unor concluzii definitive nu poate fi abordată dacă avem în vedere atît puținele date C_{14} de care dispunem, cît și neconcordanța încă a calibrării acestora. Pe de altă parte nu se cunoaște nici o dată absolută pentru faza Cucuteni A—B. Se impune deci în continuare dobîndirea unui mai mare număr de date C_{14} , efectuarea unor analize complexe interdisciplinare și mai ales noi observații stratigrafice pentru stabilirea relațiilor și sincronismelor de la sfârșitul eneoliticului. Pe de altă parte nu este lipsită de interes compararea datelor C_{14} cu datele obținute prin alte metode de cronologie absolută și mai ales cu cele arheomagnetice. Deși în ultimul timp s-au recoltat probe pentru datări pe bază de arheomagnetism nu dispunem încă de rezultatele examinării acestora.

LA CHRONOLOGIE DE ENEOLITIQUE FINAL DE LA ZONE SOUSCARPATHIQUE DE LA MOLDAVIE

R é s u m é

L'article pose la question de la chronologie relative et absolue de la phase Cucuteni B dans la lumière des dernières dates de la recherche. On souligne les synchronismes de la phase Cucuteni B et de la phase Tripolice C/I. Ainsi, on montre qu'un synchronisme en étapes et sous les étapes entre la phase Cucuteni B et Tripolie C/I est encore difficile. Ensuite on mentionne, en visant les découvertes de la zone souscarpathique, les parallélisme entre les étapes Cucuteni B, et la dernière phase de la culture Bodrogkeresztúr, et l'horizon Herculane II — Cheile Turzii, Sălcuța IV, ainsi que la phase Srednii Stog II, une étape commençante Gorodsk-Horodiștea et une phase de la culture Mihailovka. L'étape Cucuteni B₂ est mise en parallèle avec la phase Cernavoda Ic, commencement de la pénétration de la culture des amphores sphériques.

52 Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 127 ; D. Monah, *op. cit.*, p. 37 ; Vl. Dumitrescu, *Dacia*, N.S., 29, 1-2, 1985, p. 43.

53 Vl. Dumitrescu, *PA*, 10, 1974, p. 102.

54 R. Katinčarov, *AAC*, 15, 1975, p. 90 și urm.

En discutant les dates C_{14} pour la phase Cucuteni B = Tripolie C/I et leur corroboration avec celles obtenues pour la culture Balaton, pour la culture des amphores spheriques, ainsi que pour l'étape Tripolie C/II et le bronze 'de Ezero, on tire la conclusion que l'étape Cucuteni B₂ et en général l'énéolithique est-carpathique a pris fin environ 2600 a.n.e.

CÎTEVA CONSIDERAȚIUNI ASUPRA TEONIMULUI ZAMOLXIS

VASILE FLOREA

Socotim necesar, în efortul nostru de a relua problema teonimului dacic Zamolxis, să începem cu schițarea, în linii mari, a citorva aspecte mult discutate, ce țin de limba daco-moesică, în scopul unei înțelegeri mai bune a contextului lingvistic în care apare acest nume. Dacă analizăm ultimele date obținute de cercetarea lingvistică și arheologică, constatăm că Peninsula Balcanică nu era un spațiu geografic locuit de un bloc omogen de populație tracică, ci un adevărat mozaic etnic, diferențiat din punct de vedere lingvistic. Faptele de limbă, antroponimia și toponimia, permit, în momentul de față, delimitarea mai multor regiuni etnice în nordul Peninsulei Balcanice se află regiunea daco-moesică (eventual daco-getică, nu însă traco-ilirică), apoi regiunea tracă situată în Munții Balcanici și în regiunea de la sudul acestor munți, spațiul pelasgic (prehelenic), care cuprinde Grecia meridională, și centrală cu mai toate insulele egeene, regiunile helenică (Epirul și Tesalia de vest și nord), macedonică (Macedonia meridională), protofrigiană (Macedonia de nord-vest), ilirică (Iliria, Dalmația și Panonia de sud) și liburnică¹.

Această configurație etnică ne constrânge la o apreciere mai nuanțată a materialului lingvistic existent, dându-ne în același timp posibilitatea unei diferențieri mai clare a limbii daco-getice. Studiul limbii daco-moesice, ca și al altor limbi indoeuropene, întâmpină dificultăți, deoarece materialul lingvistic transmis de daci este sărac, constituit din glose, nume proprii și toponime².

Din analiza toponimelor rezultă, cu certitudine, că patria primitivă a poporului daco-getic este teritoriul Daciei antice. De aici, prin mileniul al III-lea, aceștia încep să pătrundă la sudul Dunării, în Moesia, Dardania, Macedonia Orientală, parțial în Dalmația, Iliria și Tesalia septen-

1 Vladimir Georgiev, *Introduzione alla storia della lingue indoeuropee*, Roma, 1966, „come è stato già notato, la parte occidentale de la Penisola Balcanica none omogena dal punto de vista linguistico, Gli ultimi dati messi in luce de H. Krahe, H. Kronasser, H. Lüberg, R. Katičić ed altri dimonstrano che si possano delimitare due (o tre) regione lingvistica a) realmente ilirica al sud e b) liburnica, nella regione dell'antic Liburnia, e ingenera nella parte piu occidentale della Penisola Balcanica. In tal caso si potrebbe parlare diun'Ottava unita nella parte piu occidentale de la penisola Balcanica, la Liburnia.

2 Vladimir Georgiev, *Die dakischen Glossen und ihre Bedeutung zum studium der dakischen Sprache*, L.B. VIII, 1964, p. 514.

trională. În opoziție cu A. Meyer și H. Krahe, care au susținut că dardanii ar fi fost iliri, cu Decev, care-i considera tracii, Vl. Georgiev afirmă, cu îndreptățire, originea lor daco-moesică. Toate acestea vin să demonstreze că Peninsula Balcanică reprezenta în antichitate un adevărat mozaic etnic de popoare indoeuropene. Iar deosebirile lingvistice, uneori frapante, puse în lumină de lingviști reputați, îndreptătesc aserțiunea după care traca și daco-getica erau limbi deosebite, însă îndeaproape înrudite, nu dialectice, idee susținută de B. P. Hașdeu. Datele de care dispunem în prezent, când nu mai sînt valabile toate ideile elaborate în sec. al XIX-lea și la începutul secolului următor, ca și achizițiile mai noi ale lingvisticii comparativ-istorice, ne constring să diferențiem limba tracă propriu-zisă de limba daco-getică. Faptele lingvistice permit delimitarea unui teritoriu lingvistic trac care pornește din nordul Greciei, pînă în versantul nordic al Munților Balcani, învecinat la vest cu teritoriul daco-moesian, care, la rîndul său, cuprinde vechea Dacie, cele două Moesii și, poate, Dardania. Evident înrudite între ele, aceste unități lingvistice prezentau însă trăsături deosebite. Astfel traca, ca și limbile germanice, poseda mutația consonantică (b)p, d)k) un fenomen fonetic foarte important pentru a diferenția limba tracă de limba daco-getică, care nu înregistrează o asemenea mutație fonetică. Cuvintele din substratul limbii române, de exemplu, materialul antroponimic și toponimic, prezintă adeseori o importanță excepțională, cînd e vorba de a determina deosebirile dintre tracă și daco-moesică, precum și proveniența lor indoeuropeană. De aceea, considerăm că cea mai plauzibilă ipoteză rămîne aceea a originii indoeuropene a lexicului geto-dac și nu mediteraniană și preindoeuropeană, cum au susținut odinioară B. P. Hașdeu și C. Densușeanu, și cum se mai susține de către Vladimir Georgiev. Cercetătorul român I. I. Rusu, atent și prudent, și cu mare iscusință științifică, a stabilit că totalitatea vocabularului din substratul limbii române este provenit din limba indoeuropeană daco-moesică. Numele proprii de locuri și persoane sînt deosebit de valoroase, mai ales cînd le putem raporta la apelative, deoarece această asociere permite determinarea sensului lor inițial, originar. Se știe că compunerea în limbile indoeuropene, mai ales în sanscrită, este un fenomen frecvent întîlnit. Primul termen al cuvîntului compus este o tulpină fără terminație și tocmai aceasta definește compunerea; un compus indoeuropean este o grupare de două cuvinte, dintre care primul este o simplă tulpină, iar al doilea se declină. Compusul cu înțeles de adjectiv, arată că realitatea denumită de termenul al doilea aparține unei persoane. Marea însemnătate a compunerii indoeuropene reiese și din faptul că numele proprii de persoane erau de obicei compuse. În limba daco-moesică, regula rămîne valabilă însă atunci cînd se analizează materialul lingvistic existent trebuie să se țină seama de faptul că aproape totalitatea informației deținute de tracologie provine de la scriitorii greci și latini. Ea cuprinde datele asupra diverselor domenii ale vieții populației trace (geto-dacă și frigiană). Scrierile mai păcătuiesc cîteodată și prin lipsa lor de obiectivitate, autorii greci sau latini se aflau în fața unei realități străine, puțin cunos-

cută de ei înșiși. Este neîndoielnic faptul că aceștia s-au străduit să transmită aceste date cam la fel, fiind apoi trecute prin rețeaua acelor, „interpretatio graeca” sau „interpretatio latina”. Riscul decurge, în mod logic, din informațiile astfel transmise, mai ales când ele nu reflectă realitatea globală. Deficiențele de formă se referă, la rîndul lor, la un dublu aspect : acela referitor la limba implicată și acela al situației intercalate, în textele grecești și latine, a cuvintelor (antroponime, toponime, glose, trace, daco-moesice, frigiene sau ilire).

Primul aspect reflectă că între toate aceste limbi există deosebiri mari : traca și daco-getica sînt limbi satem, ilira, greaca, latina, limbi centum, și nici cum nu seamănă una cu alta. În afară de Ovidiu, care, exilat la Tomis, în mod sigur a învățat și compus versuri în limba autohtonilor, foarte puțini autori greci, poate Strabon și Criton, aveau noțiuni sau cunoștințe elementare despre limba poporului dac cărui i-au scris istoria. Din nefericire, poemele în limba geto-dacă ale poetului de la Solmona s-au pierdut iremediabil. Dar și „De bello Dacico” al lui Traian și „Getica” lui Criton au fost pierdute, fără speranța de a mai fi în vreun fel recuperate. Al doilea aspect ține de faptul că limbile greacă și latina beneficiau de alfabete proprii care notau de o manieră exactă numai sunetele existente în aceste limbi, în timp ce popoarele traco-gețice nu dispuneau de un alfabet propriu și foloseau mai rar scrisul. Când scriau, traco-geții foloseau un alfabet de împrumut. Inscripția „Decebalus per Scorilo”, notată în caracteristici latine, descoperită la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa) în 1955, de reputatul arheolog clujean C. Daicoviciu³, ca și fragmentele de ceramică cu inscripțiile Bur, Reb și Mark (în alfabet latin) și încă odată Mark și Basileus Thiamarcos (în alfabet grec), descoperită la Ocnița (Vîlcea) de către D. Berciu, sînt exemplele cele mai remarcabile.

Se înțelege ezitarea autorilor greci sau latini care trebuiau să noteze și sunetele existente în limba daco-moesică, dar necunoscute în cele două limbi, când ei trebuiau să aleagă între cîteva litere ale alfabetului lor care li se păreau cele mai apropiate. Dacă mai avem în vedere și faptul că atît grecii cît și latinii adăugau, cîteodată, la cuvintele străine afixe proprii limbilor lor, făcea ca sunetele cuvîntelor dace să nu mai semene cu ele înseși, fapt care explică transcrierea lor aproximativă sau schimbată. Astfel, opiniile rămîn împărțite privind existența sunețelor „a” și „ș” (s=ch) din limba dacă. N. Iorga, Th. Capidan, S. Pușcariu, Al. Rosetti, Al. Philippide, O. Nandris și N. Mateescu sînt de părere că aceste sunete puteau fi găsite în substratul autohton. Referindu-se la această chestiune, N. Iorga scria : „Această națiune, romană mai întîi, este mai ales prin limbă, care s-a format, pentru toate gîndurile și nevoile sale, înainte de a adăuga nume și nuanțe luate de la alții, pe baze care, așa cum au probat, sînt, în parte, foarte vechi, cînd în ceea ce privește o fonetică în care sunetele obscure ă (=i) sînt alături de un ț necunoscut limbii latine și a unui tz care nu avea o răspîndire

de așa mari proporții”⁴. În conformitate cu concepția lui N. Iorga, aceste sunete obscure sînt o dovadă a mării vechimi a limbii române. Sau Al. Rosetti, vorbind despre structura fonetică a limbii române, arată cu deplină îndreptățire că „sistemul consonantic al limbii române conține fricativele și africaterile prepalatale ș, č, ž, g, pe care limba latină nu le-a cunoscut”⁵.

Opinii asemănătoare au fost exprimate și bine argumentate de Al. Philippide⁶ și O. Nandris⁷.

I. I. Rusu a studiat formele moștenite din limbile tracie, și mai ales acelea reunite în lucrări devenite clasice ale istoricilor și lingviștilor, Wilhelm Tomaschek⁸, D. Decev⁹, Beseliev¹⁰, K. Vlahov¹¹ etc. Aceștia au elaborat, cu mari eforturi științifice, cele mai bune repertorii și corpuri de inscripții privind resturile limbii tracie. Lexicul și glosele de origine traco-getică ne sînt relativ bine cunoscute astăzi, fiind descoperite pe teritoriul care corespunde vechii Tracii, Daciei, Moesiei superioare și Moesiei Inferioare. Din cele 3.017 glose tracie, se cunosc 150 de teonime, dintre care cele mai importante sînt ale zeilor considerați pantraci; Zamolxis, Gebeleizis, Sabozios, Bendis, Semele, Heros, Asclepios. Cea mai mare parte a teonimelor nu sînt decît epitete ale acestor zeități importante. Aceste epitete aparțin unor zeități mai puțin cunoscute, cum este „marele zeu” și sărbătorile lui. Nici unul din numele acestor zei nu este atestat în Dacia, cu excepția lui Zamolxis, notat într-o sursă tardivă, Iordanes, (Getica). Zamolxis a fost teonimul aflat în centrul investigației științifice, în scopul de a-i stabili sensul etimologic și funcția cultică. Importante contribuții aveau să aducă V. Pârvan¹², G. Kazarow¹³, Mircea Eliade¹⁴, Radu Vulpe¹⁵, I. I. Rusu¹⁶, I. H. Crișan¹⁷, C. Daicoviciu¹⁸ și H. Daicoviciu¹⁹.

4 N. Iorga, *L'Histoire des Roumains de la romanité orientale*, II, 1937, Bucurest, p. 135.

5 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura didactică și pedagogică, București, 1978, p. 69.

6 Al. Philippide, „Originea românilor” Iași, II, 1928, p. 56.

7 O. Nandris, „Survivances phonétiques préromanes”, în *Melanges de langues et de literatures romanes — Saarlandes*, 1917, p. 499.

8 TN. Tomaschek, *Die alten Thraken*, Wien, 1813—1894.

9 D. Decev, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957.

10 V. Beseliev, *Nachträge zu den Thrakischen Sprachresten*, Sofia, 1953.

11 K. Vlahov, *Nachträge und Berichtigungen zu den Thrakischen Sprachresten und Rückvörterbuch*, Sofia, 1963.

12 V. Pârvan, *Getica*, Ed. Meridiane, București, 1982, p. 81, 82.

13 G. Kazarow, *Die Thrakische Religion*, in *Real-Encyclopädie der Klassischen, Altertumswissenschaft*, VI, AI, XI, Halbband, Stuttgart, 1936.

14 M. Eliade, *De la Zamolxis la Gengis-han*, București.

15 Radu Vulpe, *Studia Tracologica*, Ed. A. R.S.R., București, 1976, p. 62-68.

16 I. I. Rusu, *Religia geto-dacilor*, Cluj, 1947 și *Limba traco-dacilor*, Ed. Științifică, București, 1967.

17 H. Crișan, *Burebista, și epoca sa*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 446-463.

18 C. Daicoviciu, în *Materiale*, 7, p. 303-304.

19 H. Daicoviciu, *Dacii*, Ed. a 2-a 1972, p. 276.

Au fost emise numeroase ipoteze, s-au invocat, folosindu-se metoda comparativă, apropieri fonetice între termeni, s-au căutat corespondențe în alte limbi indoeuropene, în scopul determinării cât mai exacte a sensului etimologic și a funcției cultice a acestei importante zeități dace. Primul care propune o etimologie a numelui acestui zeu dac a fost Porfir (sec. III î.e.n.). Acest neoplatonician credea că numele Zamolxis (Zalmoxis) provine din Zelmos, care în limba daco-moesică, are înțeles de piele sau blană. Porfir îl reia pe Herodot care a relatat vechea legendă după care nașterea lui Zalmoxis ar fi avut loc pe o blană de urs²⁰. Principala zeităte a dacilor apare în textele literare, sub două forme Zalmoxis și citeodată Salmoxis, la Herodot, Platon, Iordanes și Zamolxis (adoptat și de noi) la scriitorii mai târzii ca Lucian, Herodian, Suidas, etc. După aprecierile lui I. I. Rusu, forma originară, etimologică, a numelui purtat de marele zeu dacic era Zamolxis. În secolul al XVII-lea M. P. Praetorius, în „Orbis Gothicus explică numele zeului getic prin vechiul slav Zemel, pământ. Dacă Cless face prima apropiere între Zamolxis și zeul lituanian al pământului Zamelkus (Ziamelks), Kretschmer, folosind o bogată argumentație lingvistică, dezvoltă ipoteza lui Praetorius în „Zum Balkanskytischen“²¹, stabilind corespondentul temei traco-getice zamo-1 în frigianul Zemelo, care are la bază radicalul primar *g'hem — *g'hdhem = pământ, în care își are originea și zeița Semele, mama lui Dionysos. Pornind de la sensul stabilit de Porfir, după care Zamolxis derivă de la Zalmos, care în limba tracă înseamnă piele, sau blană de urs, Deubner, Rhys Carpenter și Kazarow susțin că, de fapt, am avea de a face cu o reprezentare totemică a ursului, interpretare complet falsă. În primul rând, orice totem trebuie să aibă o reprezentare iconografică, obiectuală, or Zamolxis, pe întreg cuprinsul Daciei, nu are o asemenea reprezentare figurată sub forma unui obiect. Cei mai mulți dintre istorici și lingviști cred că Zamolxis era o zeităte agrară. Studiind evoluția teonimelor din Vede, Max Müller²² arată cum Dyaus, cerul, este frecvent menționat cu pământul și cu focul. Dyaus ocupă primul loc și se află de obicei în cele mai vechi invocări. El este mereu numit tatăl „Dyaus este tatăl; Prithivî este mama voastră; Soma, fratele vostru; Aditi, sora voastră; (I, 131, 6)“²³.

Cele două cuvinte, Dyaus și Prithivî, asociate, evoluează spre o singură zeităte, Dyâvâ — Prithivî, cerul și pământul. Există o asemenea posibilitate ca Zamolxis să reprezinte o zeităte din panteonul dac cu sens dublu, încă aceasta exclude să fie considerată doar o zeităte agrară.

Interesantă ni se pare și ipoteza lui A. Pandrea care, considerînd teonimul Zamolxis un Zweistämmiger Vollname = Zal — moxis — și nu un Kurzname, Zalmoxis sau Zamolxis, aduce ca probă faptul, arătat mai sus, că numele de persoane și de locuri la popoarele indo-

20 Vita Pith, 14.

21 Glotta, XXIV, 1935, pp. 1-16.

22 F. Max Müller, De la religion, Paris, 1879, p. 253.

23 Invocație din Veda, apud Max Müller, ibid., p. 252.

europene, deci și la traco-geți, erau formate din două elemente, rădăcină și temă, prin procedeul compunerii. „Acesta este cazul, scria A. Pandrea, antroponimelor trace. Aulu-centus, Aulu-tralis, Bure-bista, Dece-balus, Dipu-zenus, Diza-tralis etc., toponimelor Cami-dava, Crosolo-para, Germi-sara, Sarmi-zegetuza, Tarpo-dizos, etc.²⁴. Elementul sufixal pare să fie absent, prezent sau dublat (Bithys, Bendis, Brea; sau Abrozes, Dorzenthys etc.²⁵. „Antroponimele și toponimele compuse din limba traco-dacă sînt formate, ca la toate popoarele vechi indoeuropene, de exemplu gr. Aristo-teles, Dio-genos, Megalo-polis, etc., din două radicale simple unite, conținînd două noțiuni care se determină reciproc, pentru a produce un sens, o idee (Aulu-centus, Aulu-poris, Diu-zenus, Germi-sara etc.)²⁶.

În limbile bine cunoscute (greaca, slava, germana etc.) sensul și relațiile celor două elemente onomastice apar de o manieră clară în cea mai mare parte a cazurilor, putînd să se facă „traducerea“ numelor proprii ale oamenilor sau locurilor, localităților sau triburilor, apelor, munților sau zeilor; în limba tracă, „traducerea“ nu se poate da decît foarte rar, căci foarte puțin cei doi termeni radicali sînt cunoscuți din punct de vedere etimologic. În majoritatea cazurilor, într-adevăr, rolul morfologic și semantic al fiecărui din cei doi radicali nu apar cu claritate²⁷. Or, după opinia lui Pandrea, teonimul Zamolxis este un Zweistämmige Vollname: Zalmoxis — și nu un Kurzname, cum susține I.I. Rusu. În acest sens, el citează cîteva teonime de origine indoeuropeană ca Dyauspitar (Dyaus-pitar) la indieni; Zeus (Pater) la greci; Jupiter (Zeu-Pater) la latini; Dispater (Dis-Pater) la celți; Teutates (Teu-Tates) tot la celți; Tir-zio la germani; Zeuta (Zeu-Ta) la daci; Deipatures (Dei-Patures) la illiri. Din acest punct de vedere, Jean Markale afirmă, „noi credem (...) că Teutates (cuprinde două elemente: Teu sau Deu, adică zeu, și tot sau tod, adică tată. Teutates nu ar fi deci un nume comun după cum se credea odinioară, ci exprimă, foarte simplu, forma galică a zeului Dispater (Zeu Tată)²⁸.

Autorii care vorbesc despre religia celților încep prin a numi zeii: Lucanus ne dă o triadă a zeilor gali-Teutas, Esus și Taranis²⁹. De altfel, numele zeilor gali s-au păstrat sub formă de epitete adăugate numelor latine în Galia romană Mercurius Cissonius, Mars Caisivus, Mars Caturix. Le (dieu du) ciel est par excellence le Père cf. l'indien Dyauspitar, le grec Zeus, l'illyrien Daipatures, le latin Jupiter, le scythe Zeus-Pappaïos, le traco-phrygiëene Zeus Pappaïos³⁰. Zamolxis, este de părere

24 Andrei Pandrea, Observations concernant un ancien nom du dieu Zamolxis, în *Studia Balcanica*, 1986.

25 I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, București, p. 165.

26 A. Pandrea, idem, p.

27 I. I. Rusu op. cit., p. 166, citat după A. Pandrea, op. cit., p. 240.

28 Jean Markale, *Les Celtes et la civilisation celtique*, Payot, Paris 1973, p. 379, apud A. Pandrea op. cit., p. 241.

29 H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București Ed. științifică și enciclopedică, 1983, p. 432.

30 M. Eliade, *Hist. des Cr. relig.* I. p. 201, apud A. Pandrea, op. cit., p. 241.

Pandrea, se deosebește de toți acești zei mai sus citați, prin faptul că el nu este un zeu-tată, deci nu este zeul cerului³¹, ci un arhetip al șefului familiei patriarhale, din prima generație patrilineară³². El ar corespunde, după opinia lui Pandrea, statutului de „moș” din comunitățile primitive ale societății dace. După opinia noastră, ipoteza lui Pandrea are la bază o ingenioasă, însă neconvingătoare, construcție etimologică făcută dincolo de legile evoluției fonetismului lexicului din substratul limbii române, iar analiza conceptului sociologic de obște, făcută în spiritul concepției lui P. P. Panaitescu, cu scopul de a justifica semnificația particulară a lui Zamolxis, rămâne artificială. Oricum, dacă elementele lexicale, zal, sal, sel, zil, zer, au, după părerea lui Pandrea, sensul de Zeu, care în combinație cu mo(x) = Zamolxis, ar fi un fel de precursor genetic al cuvintelor din substrat : unul din română, „moș”, altul din albaneză, matshe, moshe.

Se merge mai departe, afirmându-se că chiar cuvântul românesc „moșie” vine de la antroponimul etonim Moesia (moesia), (mesia, Mysia). Pe această cale, Pandrea adoptă opinia că forma grafică corectă a teonimului dac este Zamolxis. El arată că grafia „Zalmoxis este folosită de Herodot, Platon, Porfir, Diodor din Sicilia (8—20 î.e.n.) ca și latinul Apuleius (125—175 e.n.) și gotul Iordanes (sec. VI e.n.).

De fapt, între istoria lui Herodot și Geografia lui Strabon, toți autorii care se referă la acest zeu nu fac decât să-l compileze pe Herodot și să-l noteze cu numele Zalmoxis, în afară de Posidonios de la care Strabon (63 î.e.n. — 21 e.n.) se inspiră și care-l notează, pentru prima dată, Zamolxis. M. Eliade, reluând ideea, arată că „la începutul erei creștine, Strabon (Geografia VII, 3, 5) prezintă o nouă versiune a mitului lui Zamolxis, extrăgându-l mai cu seamă din documentația primită de la Posidonios (135—5 î.e.n.)”³³. De la acest autor grec aflăm despre mecanismele culturale ale zeificării la daci : „Identificarea dintre zeul Zamolxis și marele său preot” va sfârși prin a fi divinizat el însuși sub același nume³⁴. De altfel, opinii asemănătoare ne-au fost transmise mai înainte de Platon, care în Charmide (156, d.), dialog scris probabil cu treizeci de ani după Herodot, afirmă că Zamolxis rege este și zeu apoi Lucian, care în scrierile sale asupra sciților (Scytharum Collogui, 14, Leipzig, Teubner, 1970 și Vera historia II, 17, sau Sup. trag, 42) afirmă „Sciții și geții aleg zeii care le convin la fel cum l-au ales pe Zalmoxis”. Adăugăm și afirmația lui Iordanes care, în Getica, notează „înaintea lui Zamolxis (geți, n.n.) au avut un erudit zeuta”³⁵, Pandrea este de părere că în mod logic grafia Zamolxis nu trebuie luată în considerație, decât numai dacă admitem că dacii înșiși au modificat numele Zalmoxis în

31 Vezi M. Müller, op. cit., p. 242-253.

32 A. Pandrea op. cit., p. 242.

33 M. Eliade, *Histoire des croyances religieuses*, II, p. 174.

34 M. Eliade, op. cit., p. 175.

35 A. Pandrea, op. cit. p. 239.

Zamolxis, conform mecanismelor unei evoluții lingvistice interne. Deci : chiar în acest caz, explicațiile vor trebui să se axeze pe prima formă Zalmoxis, din care derivă a doua³⁶. Admițind ca originară formă Zalmoxis, Pandrea poate justifica forma compusă a teonimului dacic, și să derive din el cele două sensuri. În realitate, acest nume propriu nu este un Zweistämmiger Vollname, ci, așa cum demonstrează și I. I. Rusu, un Kurzname, cu forma corectă, Zamolxis. Pe linia lui Nicolae Densusianu, care a descompus primul teonimul dac în Zal-mox-is, Pandrea arată că primul element lexical este constituit din apelativul zeu, daci-cul *Zal, *Zel, iar al doilea element component este constituit de numele „moș” pronunțat probabil în limba dacă moș, is fiind desinența adăugată de greci. De aici concluzia că, spre deosebire de ceilalți zei, Zamolxis nu este expresia unui „pater familias” ci un Zeu-moș, nu „Deus Parens, un Deus Vetus, un Deus Avus. Pentru a întări ideea desinenței, Pandrea notează printre altele desinențele grecești cele mai frecvente: os, es, ia, is, koi, etc. Totuși natura acestei zeități dace rămâne încă obscură, un fel de amestec de trăsături zeiești, cu cele de profet și de rege, ceea ce-l făcu pe N. Iorga să scrie: „Există în mod evident o confuzie între zeu, profet și rege, ceea ce este specific pentru această națiune”³⁷. În ale sale „Logoi” (Historia), IV, 94, 96, Herodot notează numele zeului, arătând, în același timp, că geții „cred că sînt nemuritori” și că „cel ce moare se va reuni cu Zamolxis, o ființă zeiască”. Hubert, un distins istoric francez, specialist în istoria celților, comentează într-un sens mai larg statutul cultic al zeului dac, afirmînd că... „regiunea ce se întinde de la cursul mijlociu al Dunării la Marea Egee și de unde au venit dorienii a fost o pepinieră de formații analoage societăților pitagoreice. Aici și-a avut originea orfismul, pe care anticii l-au apropiat de pitagorism. Orfismul comporta cultul zeului sau eroului get Zamolxis, o confrerie de preoți, o doctrină a nemuririi, un mit al coborîrii în infern și la fel ca în ritualul druidilor, sacrificii omenеști³⁸. Iar mai departe învățatul francez precizează „Originea fiecărei societăți secrete se află într-o revelație ce figurează în mituri analoage celor ale unui Zamolxis sau Pitagora”³⁹.

Explicațiile lui Hubert vin parcă să închidă cercul ipotezelor cu privire la funcția cultică a zeului Zamolxis, situîndu-l într-un caz de generalitate caracteristică popoarelor indoeuropene din Europa meridională. Oricum, spiritualitatea poporului dac se înscrie pe o traiectorie comună lumii traco-geto-celtice, așa cum dovedește și teonimul dacic Zamolxis.

³⁶ Ibidem, p. 240.

³⁷ N. Iorga, *Histoire... I.I.*, p. 92, apud Pandrea, op. cit., p. 243.

³⁸ H. Hubert., *Celții și civilizația celtică*, Ed. științifică și enciclopedică, București, p. 426.

³⁹ Ibidem, p. 248.

QUELQUES CONSIDERATIONS SUR LE TÉONISME DE ZAMOLXIS

R é s u m é

Le téonime dacique Zamolxis a suscité beaucoup de recherches linguistiques et historiques concernant le sens étimologique et cultique du terme. L'auteur fait une courte incursion dans le contexte linguistique dont est apparu ce mot. Sont aussi mises en évidence les difficultés de restauration du sens primitif du téonime, en dépit des informations mises à notre disposition par les sources antiques. Pendant que dans les langues bien connues, comme les langues grecque, slave, allemande etc. où le sens et les correlations de ces deux éléments sont d'une manière très claire, en les faisant même la traduction des noms propres, sont peu connues du point de vue étimologique dans les langues traques. De toutes ces recherches résulte que la spiritualité du peuple dace s'inscrit sur une trajectoire commune au monde traco-geto-celtique, ainsi comme prouve le téonime dacique Zamolxis.

FORTIFICAȚII DACICE PE VALEA ȘIRETULUI *

VASILE URȘACHI

Odată cu marile progrese înregistrate în studierea civilizației geto-dacice, marcată de numeroasele descoperiri ale arheologilor noștri din ultimele trei decenii, cercetarea devine din ce în ce mai nuanțată, mai completă și mai diversificată, legată de multiplele aspecte pe care le înglobează o așezare, o cetate sau orice alt monument al culturii materiale și spirituale ale acestora.

Unul din aceste aspecte îl reprezintă și problema fortificațiilor la geto-daci, problemă de multe ori în centrul atenției cercetătorilor noștri, fără, însă, a se lămuri definitiv, multe din elementele ce compun aceste vestigii, ne referim, în special, la ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub numele de „dava“, termen folosit mai ales pentru o perioadă cuprinsă în limitele ultimelor secole i.e.n. și primul secol al erei noastre, de când și izvoarele literare consemnează prezența acestora pe pământul Daciei ¹.

Este suficient să amintim, din acest punct de vedere, faptul că în ultimii 30 de ani, pe lângă cele câteva așezări de acest tip cunoscute și în parte cercetate ², s-au descoperit numeroase alte cetăți în toate regiunile țării, printre care cele de la Căpilna, Piatra Craivei, Tilișca

* Această comunicare a fost prezentată la sesiunea științifică „Continuitate multimilenară“ — Cluj-Napoca, mai 1979.

1 Ptolemeu, *Geografia*, III, 10, 8, în *Izvoare privind istoria României*, București, 1964, p. 555.

2 V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, extr. din ARMSI, seria II, tom. XXXVI, 1913; R. Vulpe, *Piroboridava: Considerațiuni arheologice și istorice asupra cetății de la Poiana în Moldova de Jos*, București, 1931; R. și Ec. Vulpe, *Săpăturile de la Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 253—351; R. Vulpe și colaboratori, *Activitatea Șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, 1950, în SCIV, I, 1951, p. 177-216; R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Tinotul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 166-223; I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924; V. Căpitanu și V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe valea Șiretului*, în *Carpica*, II, 1969, p. 93-130; idem, *Descoperiri geto-dace în județul Bacău*, în *Crisia*, 1972, p. 97-114; V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman*, în *Carpica*, I, 1968, p. 171-184; idem, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Șiretului*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 105-119.

în Transilvania³, Berindia, Clit, Tășad, Marca, în Crișana⁴, Pecica — Arad⁵, Socu — Bărbătești, Onița, în Oltenia⁶, Popești, Cîrlomănești, Gradiștea, în Cîmpia Munteniei⁷ și Tisești, Bitca Doamnei, Calu, Cindești, Barboși, Răcătău, Brad în Moldova⁸.

Deși cercetarea intensă a multora din ele a adus o bogată informație privitoare la diverse aspecte ale existenței lor, mai sînt încă probleme care nu au fost elucidate, fie din cauza volumului mic al lucrărilor de cercetare, fie a celei legate de studierea numai a unei anumite zone. Printre acestea amintim încă puține cercetări în zona fortificațiilor, la multe din marile obiective descoperite, care nu au permis o datare precisă a lor. Ori, esențial pentru elucidarea multor probleme legate de apariția și existența acestor cetăți și în special cele care privesc un sistem unitar al construirii lor, îl constituie datarea acestor fortificații și mai puțin al locuirii lor în diferite etape, chiar dacă este vorba de o locuire neîntreruptă de cîteva secole. De aici și diferența între limitele cronologice ale așezării și cele ale fortificațiilor, care de cele mai multe ori nu se suprapun⁹.

În funcție de această datare precisă a fortificațiilor putem vorbi de caracterul lor, în contextul civilizației dacice, dacă fac parte sau nu din-

3 I. Berciu, *La citadelle dacique de Căpîlna*, în *Dacia, NS, IX*, 1965, p. 201-232; M. Macrea, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966; I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii*, în *Celticum, XII*, Rennes 1965, p. 115-146; I. Berciu, V. Moga, *Contribuția Muzeului de istorie din Alba Iulia la cunoașterea culturii dacice*, în *Crisia*, 1972, p. 65-71.

4 S. Dumitrașcu, *Cetăți dacice în Crișana, Crisia*, 1972, p. 121-148.

5 I. H. Crișan, *Ziridava*, în *Apulum, V*, 1964, p. 127-135; idem, *Ziridava*, Arad, 1978; V. Boroneanț, *Săpăturile de la Cladova, com. Păuliș, jud. Arad*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 13-15.

6 D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981; P. Gherghe, *Așezarea dacică de la Socu—Bărbătești*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 186-190.

7 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *SCIV, VI*, 1-2, 1955, p. 239-269; idem, *Materiale Arheologice, III*, 1957, p. 227-249; idem, *Materiale Arheologice, V*, 1959, p. 339-348; idem, *Materiale Arheologice, VI*, 1960, p. 308-324; idem, *Materiale Arheologice, VII*, 1961, p. 323-336; idem, *Materiale Arheologice, VIII*, 1962, p. 456-460; idem, *Așezările getice din Muntenia*, București, 1966; M. Babeș, *Problèmes de la Chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomănești*, în *Dacia, XIX*, 1975, p. 125-140; V. Sirbu, Fl. Anastasiu, *Cercetările arheologice de la Gradiștea, județul Brăila*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 209-218.

8 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *Sondajul în cetățuia dacică de la Tisești*, în *Martertale, VI*, 1959, p. 375-382; N. Gostar, *Cetatea dacică de la Piatra Neamț—Bitca Doamnei*, în *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965; idem, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum, V*, p. 137-149; idem, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969; R. Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia, VII—VIII*, 1937—1940; A. Florescu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, comunicare la Colocviul de tracologie, Baia Mare, 10—13 mai 1982; idem, la sesiunea științifică a Complexului Județean Muzeal Neamț, Piatra Neamț, martie 1983; N. Gostar, *Săpăturile și sondele de la Șendreni—Barboși*, în *Materiale, VIII*, p. 505-511.

9 A se vedea datarea așezărilor de la Poiana, Răcătău și Brad care încep în sec. IV î.e.n. și se termină la începutul sec. II e.n., pe cînd fortificațiile acestora aparțin doar sec. I î.e.n.

tr-un sistem de apărare sau dacă importanța lor în diferite etape pot confirma unele evenimente consemnate de izvoarele scrise. Ne referim în special la perioada de mare înflorire a civilizației dacice cuprinse în limitele sec. I î.e.n. și sec. II e.n., perioadă foarte bogată în evenimente care au adus schimbări substanțiale pe o întreagă zonă de la nordul Dunării ¹⁰.

În cele ce urmează, ne vom referi la trei dintre fortificațiile dacice din această vreme, consemnate de Ptolemeu în sec. II e.n., în *Geographia* sa și identificate, în mod ipotetic, cu cele trei „dave” de pe Siret Piroboridava, Tamasidava și Zargidava, respectiv așezarea întărită de la Poiana, Răcățâu și Brad ¹¹.

Începem prezentarea cu așezarea de la Brad, com. Negri, jud. Bacău, descoperită și cercetată din anul 1963. Din cele 26 de secțiuni efectuate pînă în prezent, 11 au avut în vedere sistemul defensiv al așezării.

Așezarea se află pe stînga Siretului, pe un bot de terasă ce pătrunde adînc în valea acestui rîu, avînd o poziție dominantă și o apărare naturală pe trei laturi, formată de pantele abrupte ale terasei. (Fig. 1).

Deși platoul respectiv a fost locuit încă din epoca neolitică — cultura Precucuteni — prima fortificație s-a făcut în epoca bronzului, cultura Monteoru, faza IC 2—I a și constă dintr-un șanț și un val de apărare, care separă o porțiune de pămînt de restul terasei. Șanțul și valul închidea o incintă care avea o suprafață de circa 10.000 m p, ce constituia prima zonă locuită de o populație a epocii bronzului. O a doua incintă, care aparținea tot acestei epoci, era delimitată de un al doilea șanț de apărare, construit la circa 500 m de acesta. Atît prima cît și a doua incintă au fost, după descoperirile de pînă acum, destul de slab locuite în această epocă, zona avînd un caracter de cetate de refugiu ¹². (Fig. 2).

După mărimea valului, care se păstrează pe unele porțiuni destul de bine, șanțul adiacent nu avea o dimensiune prea mare, dar grija pentru această fortificație este ilustrată de placare cu pietre de rîu a valului în interiorul zonei fortificate. Cel de al doilea șanț nu mai avea val.

Aceeași fortificație a fost folosită și în prima epocă a fierului, cînd se constată, în unele locuri, o înălțare a valului, tot cu pietre de rîu. De asemenea, primele două niveluri dacice — sec. IV—II î.e.n. au folosit fortificația veche, fără însă a-i acorda mare atenție, de vreme ce s-au construit locuințe chiar pe valul de apărare, existînd tendința de apăsare a lui.

10 Este vorba de marile evenimente legate de constituirea statului centralizat condus de Burebista, dezmembrarea acestuia, expedițiile lui Sextus Aelius Catus și Tiberius Silvanus Aelianus și războaiele daco-romane de la sfîrșitul sec. I e.n. și începutul sec. II e.n.

11 R. Vulpe, *op. cit.*, București, 1931; Alex. Vulpe, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în *Studii Clasice*, VI, 1964, p. 233-246; Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 177; idem, *op. cit.*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 115-116; V. Căpitanu și V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica* II, 1969, p. 93-130.

12 V. Ursachi, *Not elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad, județul Bacău*, în *Materiale și Cercetări Arheologice, Tulcea*, 1980, p. 178-182.

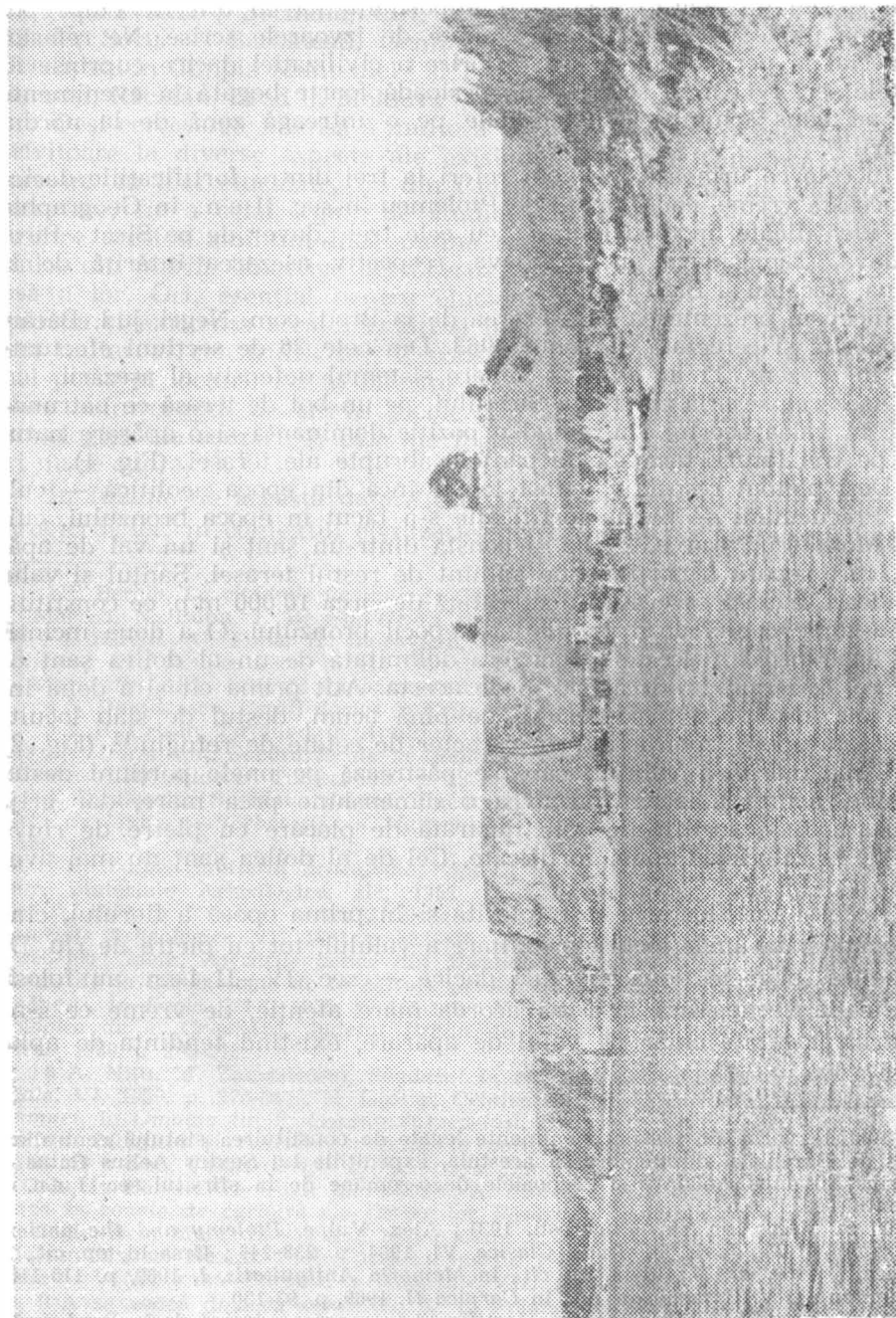

Fig. 1 — Brad — Vedere generală.

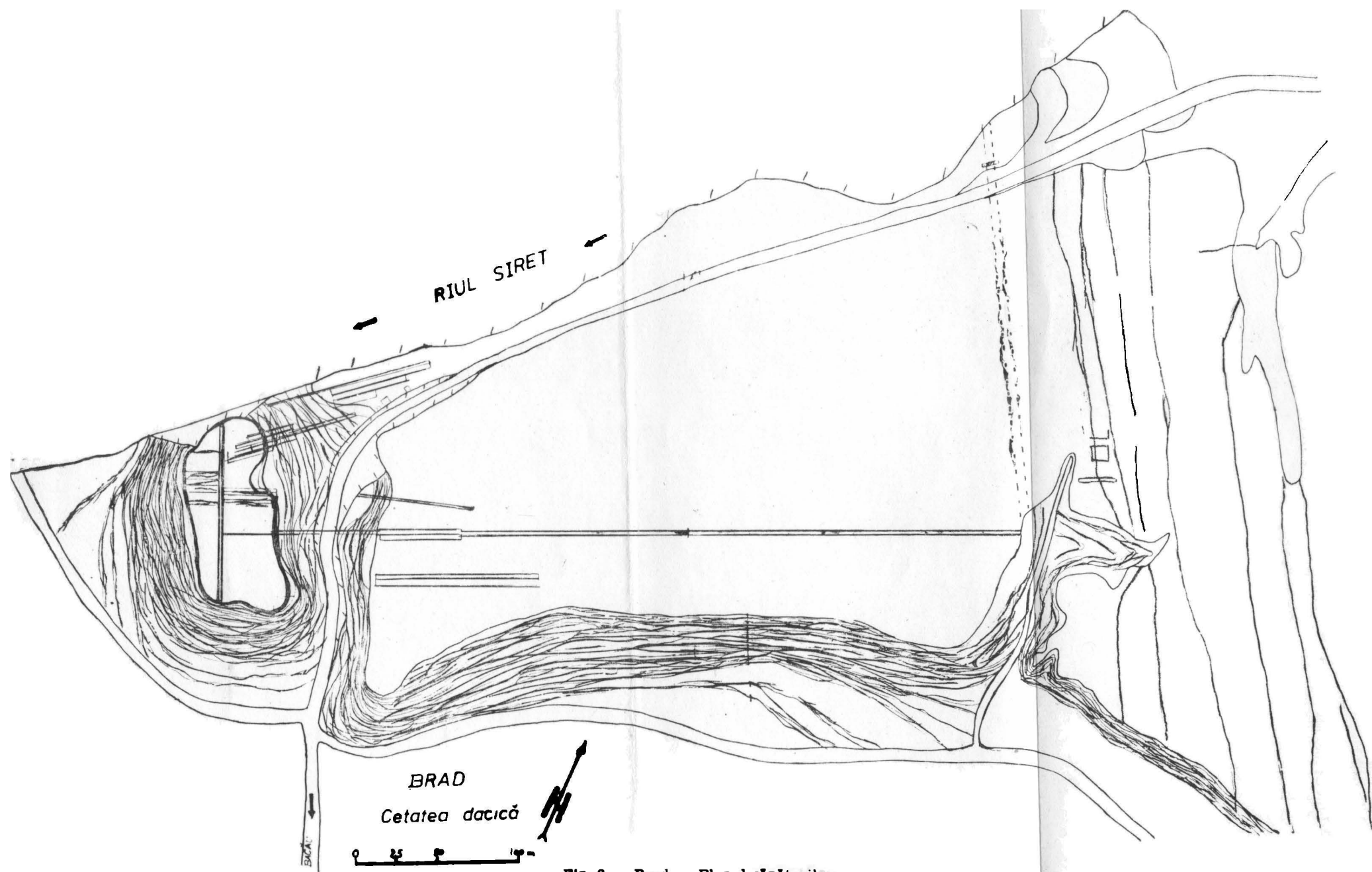

Fig. 2 — Brad — Planul săpăturilor.

Începînd cu cel de al treilea nivel dacic de pe acropole, respectiv jumătatea sec. I î.e.n., aşezarea capătă o nouă fortificație mult mai puternică care constă ca și în epocile anterioare tot dintr-un șanț de apărare, la care se adaugă o construcție de lemn. Acest șanț, păstrînd dimensiunile incintei existente încă din epoca bronzului, începe de pe coama valului monteorean (distrugînd întreaga fortificație mai veche) și are o formă trapezoidală cu deschiderea maximă de 56 m și adîncimea de 10 m. (Fig. 3).

Dimensiunile foarte mari ale șanțului în comparație cu incinta ce o închidea, nu mai cerea un alt element de fortificație respectiv un val, deoarece ar fi micșorat și mai mult suprafața acesteia. Valul a fost înlocuit cu o palisadă simplă — un fel de gard dublu de lemn între care era bătut pămînt, avînd grosimea de circa 0,60—0,80 m. Construită pe marginea șanțului, rolul acestei palisade era, printre altele, acela de a apăra locuințele ce erau făcute imediat în spatele ei. (Fig. 4).

Dacă luăm în considerare adîncimea de 0,50—0,60 m la care erau înfipti stîlpii de susținere, palisada nu avea o înălțime prea mare, totuși, aşezată pe marginea urui șanț atît de lat și adînc, eficacitatea ei era foarte mare.

Înclinația laturilor șanțului de apărare era diferită, mai puternică în zona dinspre acropole (escarpa) de circa 45° și mai lină în zona aşezării deschise (contraescarpa) unde, pe alocuri, era amenajată în trepte.

În zona intrării pe acropole s-a descoperit o construcție din lemn, surprinsă pe o lățime de 9 m, dar fără a-i prinde marginile, care avea rolul unei porți de intrare și constituia, totodată un sistem de întărire a escarpei șanțului de apărare. Aceasta era necesară, mai ales, în partea de nord—vest a acropolei, acolo unde agenții naturali distrugeau mai lesne construcțiile de pămînt și mai ales panta șanțului de apărare. De altfel, însăși lățimea mare pe care s-a surprins această construcție, ne arată că avem de a face cu o acțiune de întărire a fortificației. (Fig. 5).

Prima fază a acestei construcții constă dintr-o platformă de 0,70 m grosime și 5,50 m lungime, ce pornește de pe acropole, din nivelul III dacic, tăind cele două niveluri dacice anterioare precum și o parte din fortificația epocii fierului și a bronzului. În compoziția acestei platforme se observă straturi succesive de pămînt galben-lutos, cu mare aderență, de culoare mai închisă sau mai deschisă, bine bătut, în care erau înfipte, desigur, elemente de fortificații din lemn ce nu s-au mai păstrat. Cu excepția unor gropi de par, care nu ne permit o reconstituire a construcției acestei fortificații, nu s-au mai descoperit alte urme pe această platformă. De altfel, gropile menajere aparținînd nivelurilor anterioare, care au străpuns platforma, au distrus urmele ce ar mai fi putut rămîne din ele. După această platformă și legată de ea, începe șanțul de apărare dacic, care are trei faze, la distanțe în timp nu prea mari.

I — Prima fază corespunde construcției șanțului de apărare, cînd escarpa din această zonă, avea o pantă abruptă tăiată în pămîntul galben, la fel ca pe celelalte laturi ale acropolei, în timp ce contraescarpa era amenajată, aici, în pantă lină pentru a facilita intrarea pe acropole. Fazei de construcție a șanțului îi corespunde un strat destul de subțire de

Fig. 3 — Brad — Săpături în zona șanțului de apărare.

depuneri arheologice, care constau din pietre, oase de animale, chirpici și în special ceramică din epocile anterioare, antrenate din straturile distruse cu prilejul săpării șanțului.

II — Celei de a doua faze îi corespunde construcția de lemn, care avea rolul de a întări escarpa șanțului de apărare, precum și ușurarea

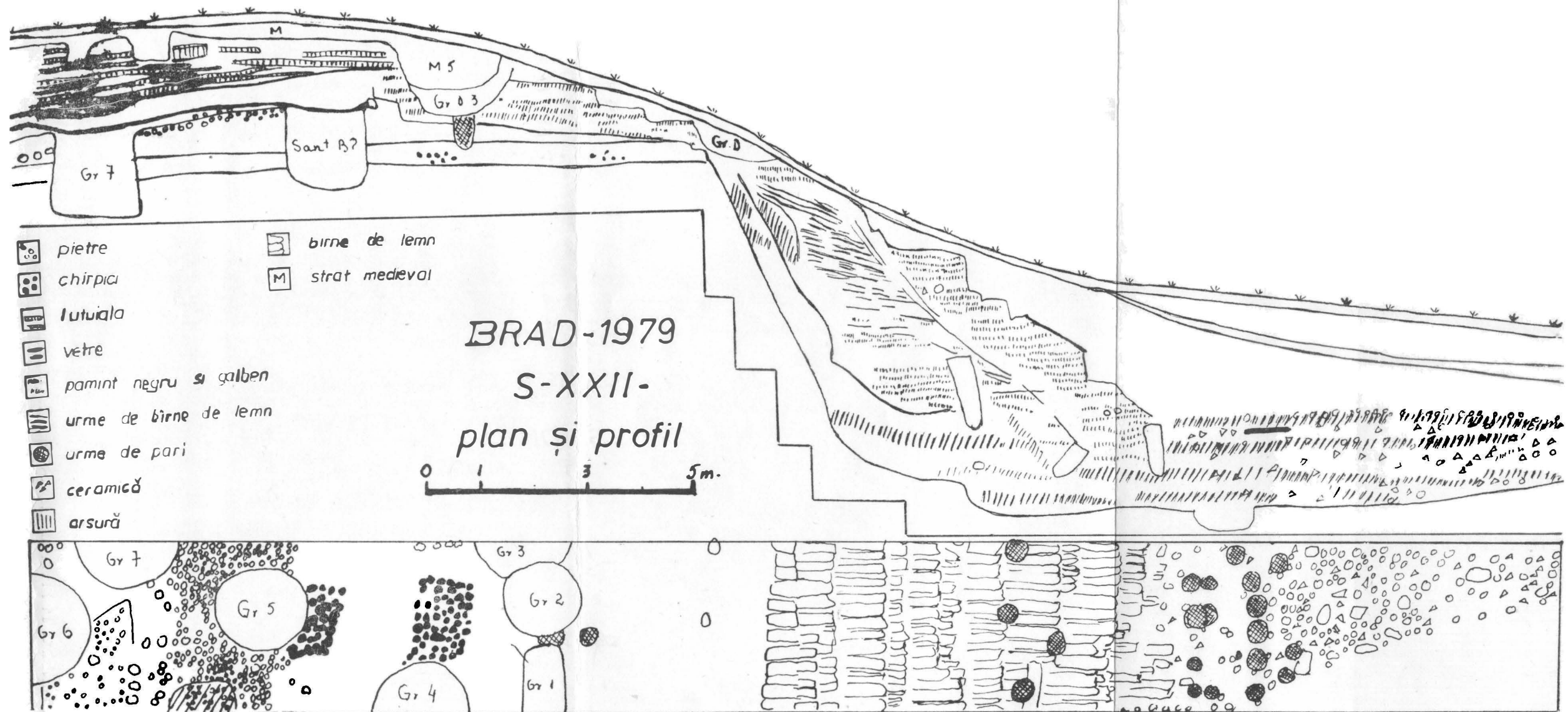

Fig. 5. Brad, S-XXII. Plan și profil.

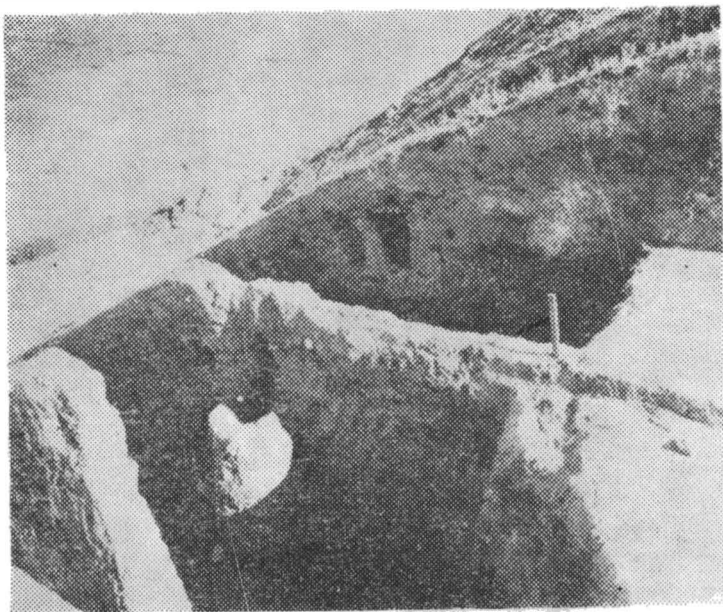

Fig. 4 — Brad — Urme ale palisadei de lemn.

sau îngreunarea intrării pe acropole. Astfel, pe linia șanțului de apărare, de sus pînă jos, s-a bătut un strat de pămînt galben sau negricios, succesiv, cu mare aderență la panta șanțului de apărare, cu o lățime de 0,35—0,40 m, în care s-au înfipt birne de lemn, în poziție orizontală sau ușor înclinate, perpendiculare pe panta șanțului, formîndu-se un fel de acoperiș în trepte. (Fig. 6). Birnele cu dimensiunile de 1—1,50 m lungime și un diametru de 0,15—0,25 m erau bine prinse în pămînt. Pentru a se menține o ușoară înclinație s-au folosit și birne transversale. Această „armătură” era susținută de un rînd de pari, înfipti vertical la adîncimea de circa 3,5—4 m de la nivelul de sus al birnelor. La 2 m de acești pari, pe fundul șanțului și paralel cu aceștia, un alt rînd de pari, dar de data aceasta așezați în poziție oblică. La unii din ei, pentru a se menține poziția oblică, s-au descoperit un fel de contraforturi, din bucăți de lemn. La 1,50 m de aceștia și tot paralel cu ei un al treilea rînd de pari așezați vertical, încheia întreaga construcție de lemn. Între primul și al treilea rînd de pari s-ar fi putut să existe un pod mobil, care, aruncat dinspre acropole, ușura trecerea șanțului de apărare spre această parte a așezării după cum, al doilea rînd de pari, care erau așezați în poziție oblică, ar fi putut să fie ascuțiți la capătul din afară,

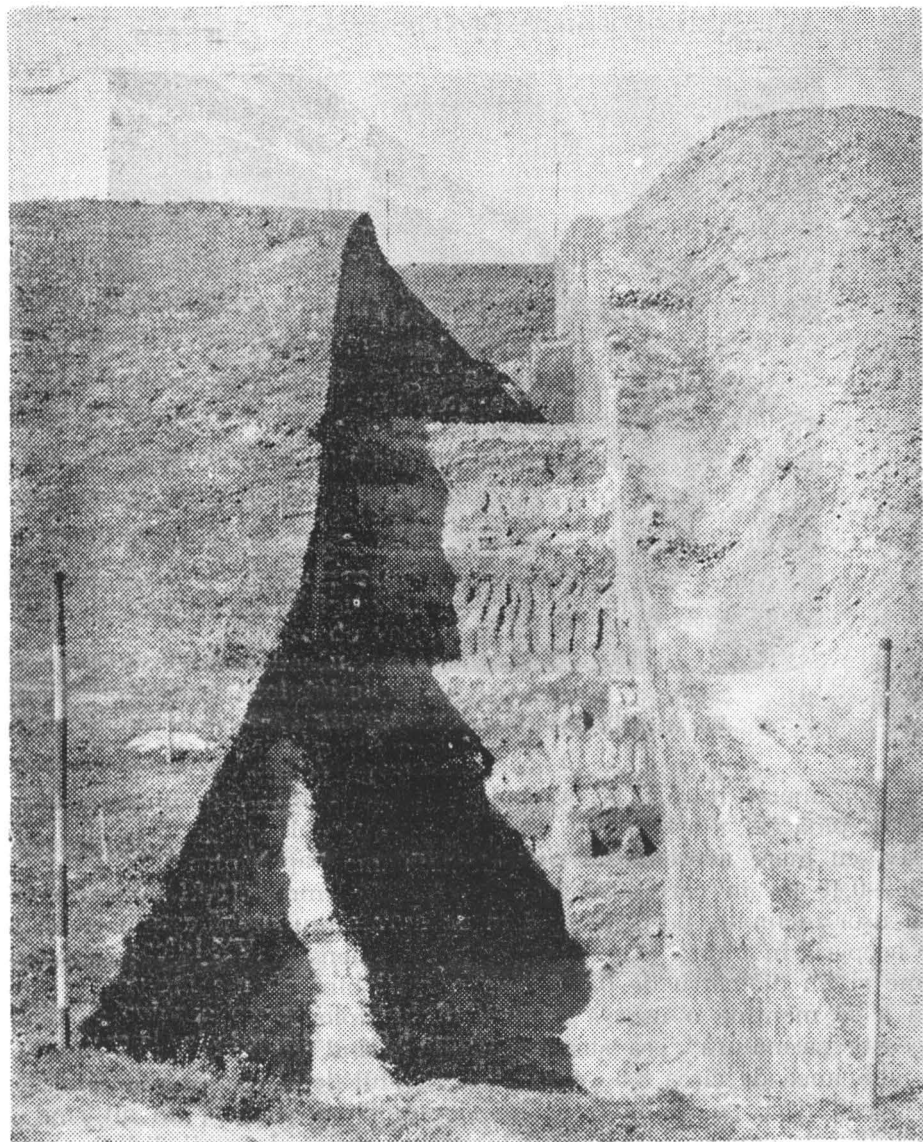

Fig. 6 — Brad — Urme de lemn. — birne — la șanțul de apărare.

pentru a constitui un obstacol în plus, împotriva celor ce ar ataca această zonă, după ridicarea podului de care am amintit mai sus. (Fig. 7).

Nivelul de călcare corespunzător acestei construcții este destul de gros, bine bătut, deci larg folosit ca loc de trecere și conține multă ceramică, oase de animale și mai ales pietre, un adevărat pavaj. De asemenea, are în compoziție mult cărbune de lemn provenit de la construcțiile

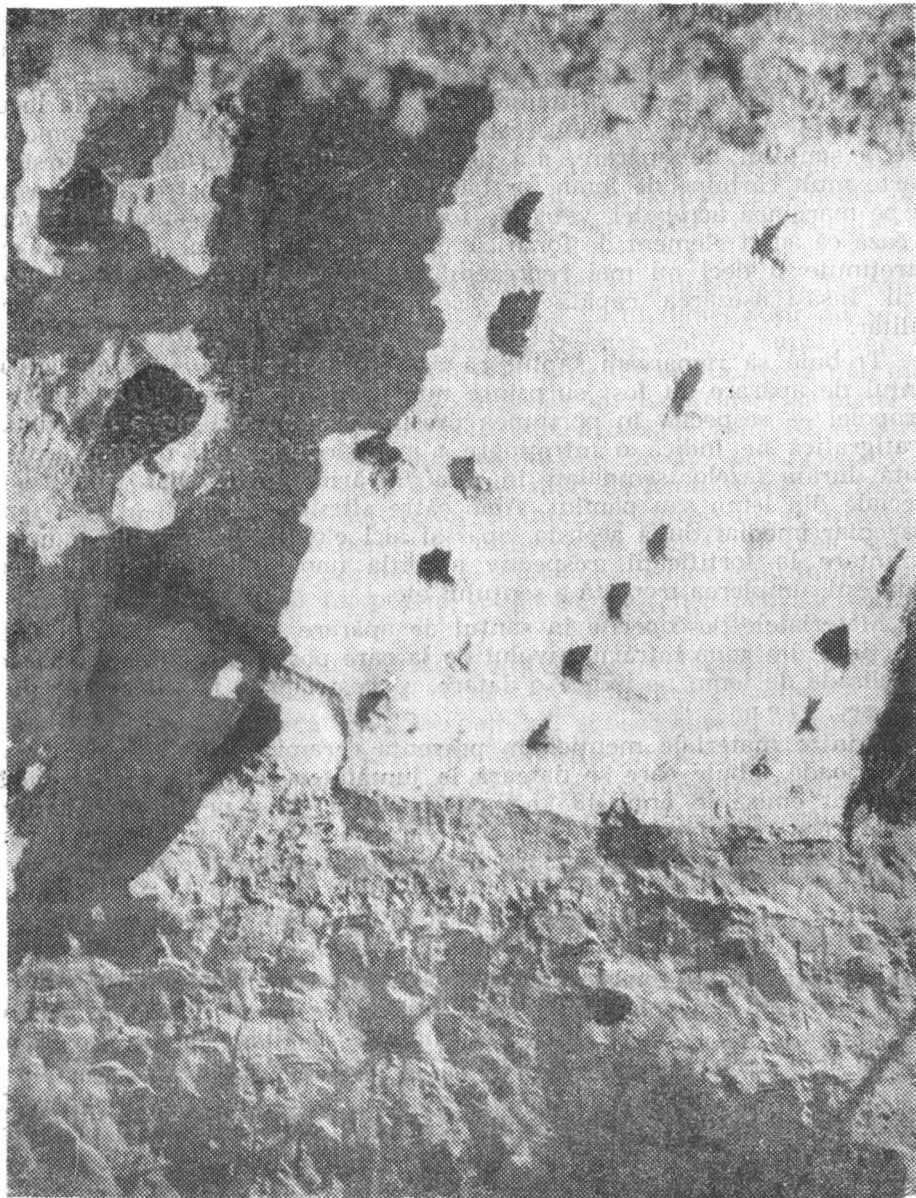

Fig. 7 — Brad — Urme de pari la șanțul de apărare dacic.

de pe acropole distruse în repetate rânduri de incendiile constatate în cercetările noastre.

III — În fine, unei a treia faze îi corespunde un strat de pământ bine bătut, care apare în trepte, datorită poziției birnelor peste care

s-a așezat pământul, după care, în zona contraescarpei, apare un alt nivel de călcare cu multe resturi osteologice, cărbone de lemn și piatră. Între cele două niveluri de călcare apare un pământ galben-murdar provenit de la construcțiile de pe panta șanțului de apărare sau chiar de la locuințele de pe acropole. Peste acest nivel, care constituie ultima amenajare a șanțului de apărare, s-a descoperit mult material de scursură, foarte mult cărbune de lemn, probabil de la ultimele construcții defensive de pe marginea acropolei, vetre de foc, cuptoare etc. Acestea ne demonstrează că acest element de fortificație — respectiv șanțul — nu mai era întreținut și deci nu mai reprezenta un interes pentru locuitorii așezării. Însăși așezarea, capătă din acest moment, alt caracter decât cel militar.

Trebuie să remarcăm faptul că cele trei faze de construcții de la șanțul de apărare au fost surprinse numai în zona dinspre nord-vest a acropolei — respectiv în porțiunea presupusă a intrării. În rest situația stratigrafică ne indică o întreținere a pantelor șanțului de apărare pe toată durata fazelor semnalate în zona intrării, fără a exista construcții speciale din lemn sau pământ. Abia către sfârșitul celei de a treia fază, sau chiar imediat după aceasta, apar și aici elementele care ne indică o renunțare la fortificații, respectiv apariția unor construcții civile-gospodărești, umplerea treptată a șanțului etc.

Materialele descoperite în șanțul de apărare, cele trei faze ale construcțiilor din zona intrării, nivelul de la care pornește șanțul de apărare și palisada de lemn ne indică o datare, a acestei mari fortificații, la mijlocul sec. I î.e.n.

Printre materiale menționăm prezența ceramicilor caracteristice acestei perioade, fibule care se datează la jumătatea sec. I î.e.n., o monedă de argint emisă în anul 48 î.e.n., descoperită chiar pe fundul șanțului etc. În ceea ce privește nivelul de la care pornește șanțul sau construcțiile de lemn, elemente surprinse în toate secțiunile care au atins zona fortificată, ne indică stratul de cultură datat în sec. I î.e.n., corespunzător, deci, celui de al treilea nivel dacic de pe acropole.

Ultima fază de folosire a palisadei și șanțului de apărare, poate fi pusă în legătură cu construcțiile gospodărești și materialul de umplutură în care s-au descoperit numeroase obiecte ce pot fi datate la sfârșitul sec. I î.e.n. și sec. I e.n., printre care numeroase fibule din fier și bronz, obiecte de podoabă și ceramică.

Așa dar putem conchide că fortificația dacică de la Brad apare la jumătatea sec. I î.e.n., din nivelul III dacic de pe acropole, a fost bine întreținută o perioadă nu prea mare de timp, pentru ca la sfârșitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n., interesul pentru ea să scadă treptat până la abandonarea definitivă. Așezarea însă, capătă un caracter mai mult administrativ, meșteșugăresc sau chiar politic, cu o mare influență asupra așezărilor dacice dintr-o zonă destul de întinsă. Este situația tuturor marilor așezări de tip dava din Dacia preromană, așezări cu un pronunțat caracter protourban, care au făcut, printre altele, să fie consemnate de geograful Ptolemeu drept „poleisuri“.

A doua mare așezare dacică întărită, cercetată în ultima vreme de către Muzeul Județean Bacău în colaborare cu Muzeul de istorie din Roman a fost cea de la Răcătău, com. Horgești, jud. Bacău. Ca și cea de la Brad, așezarea de la Răcătău este situată pe terasa stângă a Siretului, într-o zonă ce domină o bună parte din valea acestui riu. (Fig. 8).

Trecînd peste importante descoperiri făcute aici începînd cu anul 1968, menționăm doar faptul că din cele 25 de secțiuni practicate pînă în prezent în această așezare, 15 au avut ca obiectiv construcțiile defensive ale ei.

Ca și la Brad, prima fortificație de aici aparține epocii bronzului și este formată dintr-un șanț de apărare a cărui dimensiuni nu se pot cunoaște din cauza șanțului mare din sec. I î.e.n., care îl suprapune, un val de pămînt și o palisadă de lemn. Valul, de dimensiuni ceva mai mari decît cel de la Brad, a fost placat cu pietre mari de calcar și pietre de rîu, care îl făceau foarte rezistent. În partea dinspre șanț s-a construit o palisadă din lemn cu pămînt, la care au fost folosite, pe lîngă pari înfiți vertical în pămînt, o serie de birnc mari de lemn, așezate orizontal, pentru a forma paramentul exterior și interior, între care se bătea pămîntul. Distanța de la un perete la altul era de 1,50—2 m, ceea ce constituia un adevărat zid. Pornind de la adîncimea la care erau înfiți parii — de 0,50 pînă la 0,85 m, putem spune că înălțimea palisadei nu era prea mare. (Fig. 9).

Această construcție nu cuprindea întreaga suprafață a acropolei. Din zona intrării, în perioada dacică, pornea un șanț mare și adînc, în forma literei V, care făcea legătura între palisadă și buza terasei dinspre Siret și constituia continuarea fortificațiilor amintite. În zona acestui șanț nu mai exista nici val și nici palisadă. Șanțul a fost acoperit de daci, odată cu construcția fortificației din sec. I î.e.n., pentru a mări suprafața acropolei, sau pentru a fructifica viroaga care, probabil se formase, pentru a construi șanțul de apărare de dimensiuni mai mari în partea de nord-vest a porțiunii ce constituia intrarea pe platou.

Fără a avea indicii concludente avînd în vedere faptul că acest platou a fost locuit și în perioada Hallstattului, putem considera că locuitorii acestei perioade au folosit această fortificație. Nu s-au semnalat modificări sau amenajări speciale în sistemul defensiv al așezării. Aceiași lucru se poate constata și pentru nivelul dacic aparținînd sec. IV—III î.e.n., cînd palisada nu mai exista, iar valul era total neglijat — pietrele fiind în mare parte dislocate și împrăștiate. Gropi cu resturi menajere străpungeau masa de pietre a valului.

În sec. I î.e.n. așezarea, ajungînd la o mare înflorire, este puternic întărită cu un șanț de apărare de dimensiuni impresionante. (Fig. 10). Adîncimea de 16 m și deschiderea maximă de 48 m făcea aproape imposibilă intrarea pe acropole. Pe marginea ei, în zona șanțului de apărare, s-a făcut o palisadă simplă de lemn cu pămînt. Rolul acestei palisade era desigur minim în comparație cu șanțul, fiind construită, probabil,

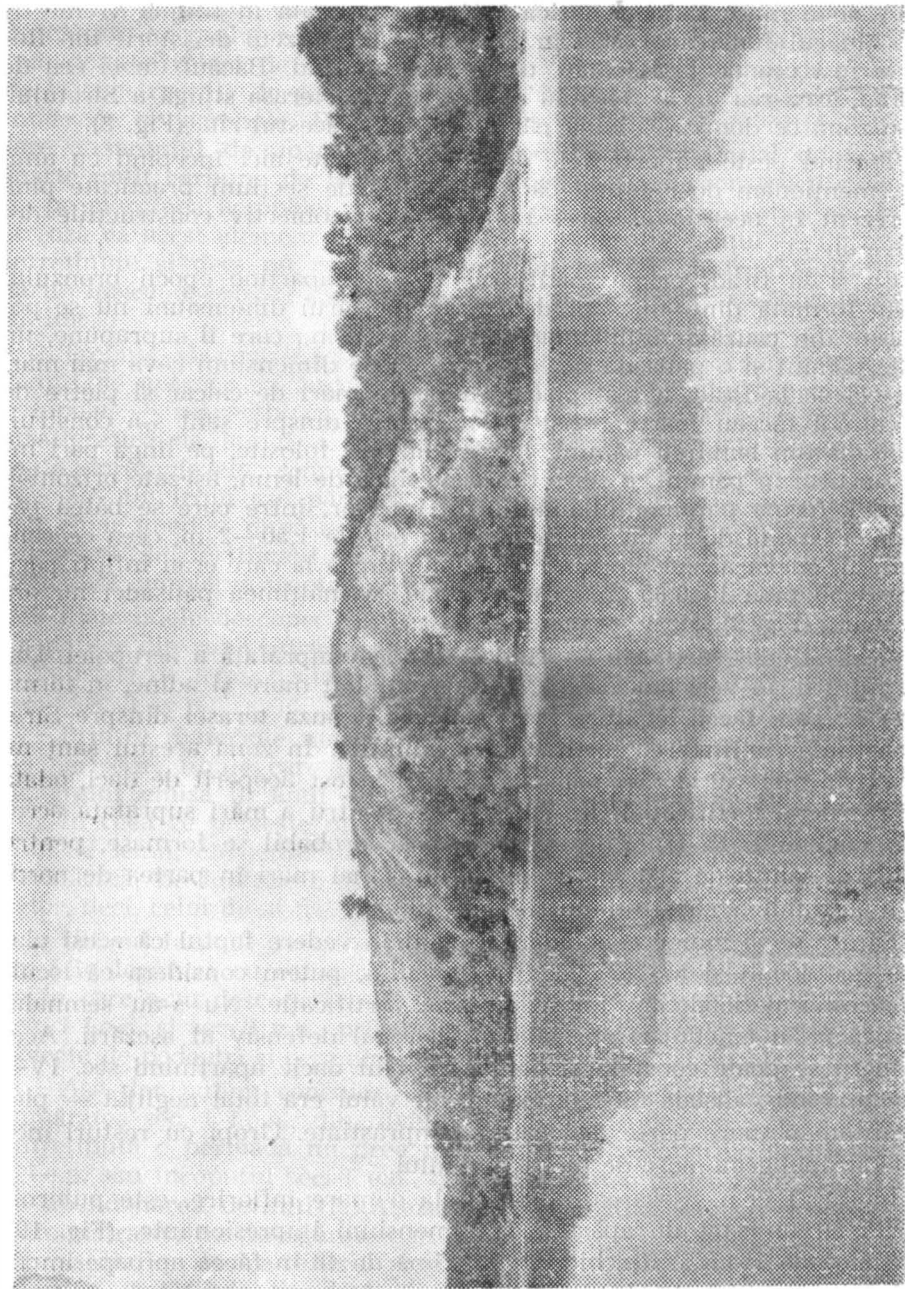

Fig. 8 — Răcătău — Vedere generală.

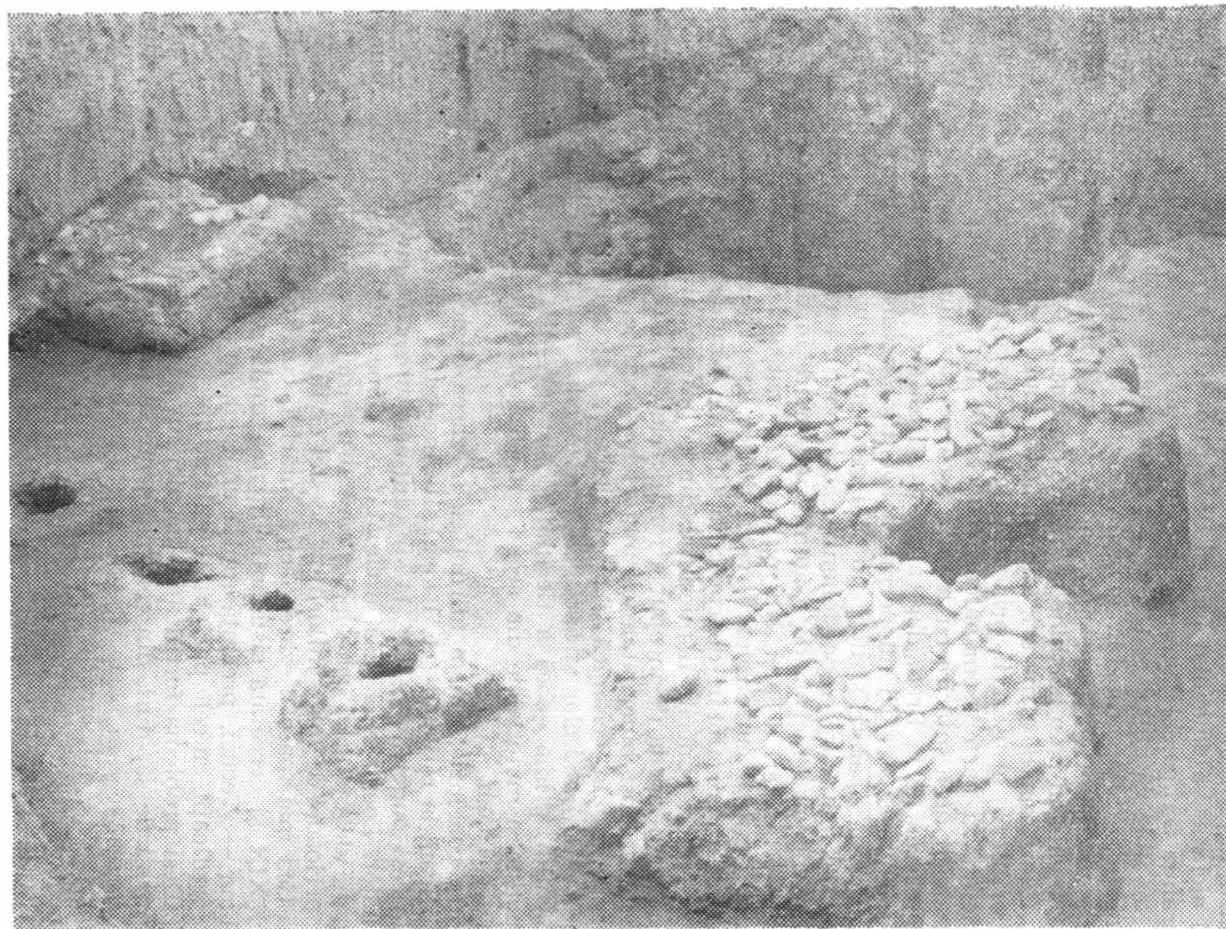

Fig. 9 — Răcătău — Valul și palisada de lemn din epoca bronzului.

pentru a proteja locuințele de pe marginea acropolei. Ca și la Brad, nici aici nu s-a amenajat un val de pământ, care ar fi micșorat mult din suprafața acropolei. Pământul scos cu ocazia săpării șanțului a fost aruncat în albia Siretului sau folosit la construcția de locuințe. Intrarea pe acropole se afla, probabil, în zona în care și astăzi este posibil accesul printr-un drum care pornește, în pantă lină dinspre așezarea nefortificată, închizînd pe o porțiune șanțul de apărare:

Campania de săpături, din 1982, a adus elemente noi în sistemul de fortificare al așezării, prin aceea că s-a descoperit și aici o construcție de lemn, în parte asemănătoare cu cea de la Brad. Deocamdată nu s-a descoperit acea întărire cu lemn a escarpei șanțului de apărare, existent în așezarea de la Brad, dar care poate lipsi aici tocmai datorită faptului că orientarea așezării nu permitea agenților naturali să distrugă escarpa șanțului de apărare și deci nu mai cerea un nou element de protejare.

Deși o lucrare impresionantă ca proporții, fortificația de la Răcătău nu s-a bucurat nici ea de o atenție mai mare în decursul existenței importantei așezări de aici. Nu mult după construcție, pe ambele pante ale șanțului s-au făcut cuptoare, vetre de foc, gropi pentru resturi menajere și chiar înmormîntări de copii, în timp ce fundul șanțului nu mai era întreținut, depunerile îi micșorau din ce în ce mai mult adîncimea.

Atît perioada de început a fortificației cît și cea în care a fost abandonată au fost bine datate cu materiale specifice, printre care amintim monede, fibule, ceramică și alte obiecte¹³, precum și stratigrafic, observîndu-se în mod clar străpungerea nivelurilor mai vechi, respectiv epoca bronzului, prima epocă a fierului și sec. IV—III î.e.n., după cum construcțiile și materialele din sec. I e.n. suprapun elementele de fortificații din sec. I î.e.n.

În concluzie, putem afirma că așezarea dacică de la Răcătău a fost fortificată la mijlocul sec. I î.e.n. și a încetat să mai prezinte importanță. din acest punct de vedere, la sfîrșitul acestui secol sau la începutul celui următor. Locuirea ei însă, a căpătat noi dimensiuni, ilustrată de o mare bogăție de material arheologic, care o așează între marile așezări dacice ale perioadei de mare înflorire a acestei civilizații.

Cea mai mare așezare dacică întărită, cunoscută încă de la sfîrșitul sec. XIX și cercetată sistematic în mai multe campanii, așezarea de la Poiana — Tecuci, prezintă multe analogii, în ceea ce privește sistemul de fortificații, cu cele prezentate pînă acum.

Deși problema fortificației de aici nu a constituit obiectul nici unei campanii de săpături, din cele publicate se poate vedea că două secțiuni au atins măcar în parte și escarpa șanțului de apărare. Aceste două secțiuni C și V au surprins în profilul lor urmele unui val de pământ de dimensiuni destul de modeste totuși, față de mărimea șanțului de apărare. (Fig. 11).

Săpăturile efectuate pînă în prezent arată că deși stațiunea a fost locuită încă din epoca bronzului, nici un element de fortificație nu aparține acestei epoci. Secțiunile B.X.Y. și Z, care ar fi trebuit să surprindă,

13 V. Căpitanu și V. Ursachi, *op. cit.*, în *Crisia*, 1972, p. 97-114.

<http://www.cimec.ro/> <http://cmiabc.ro>

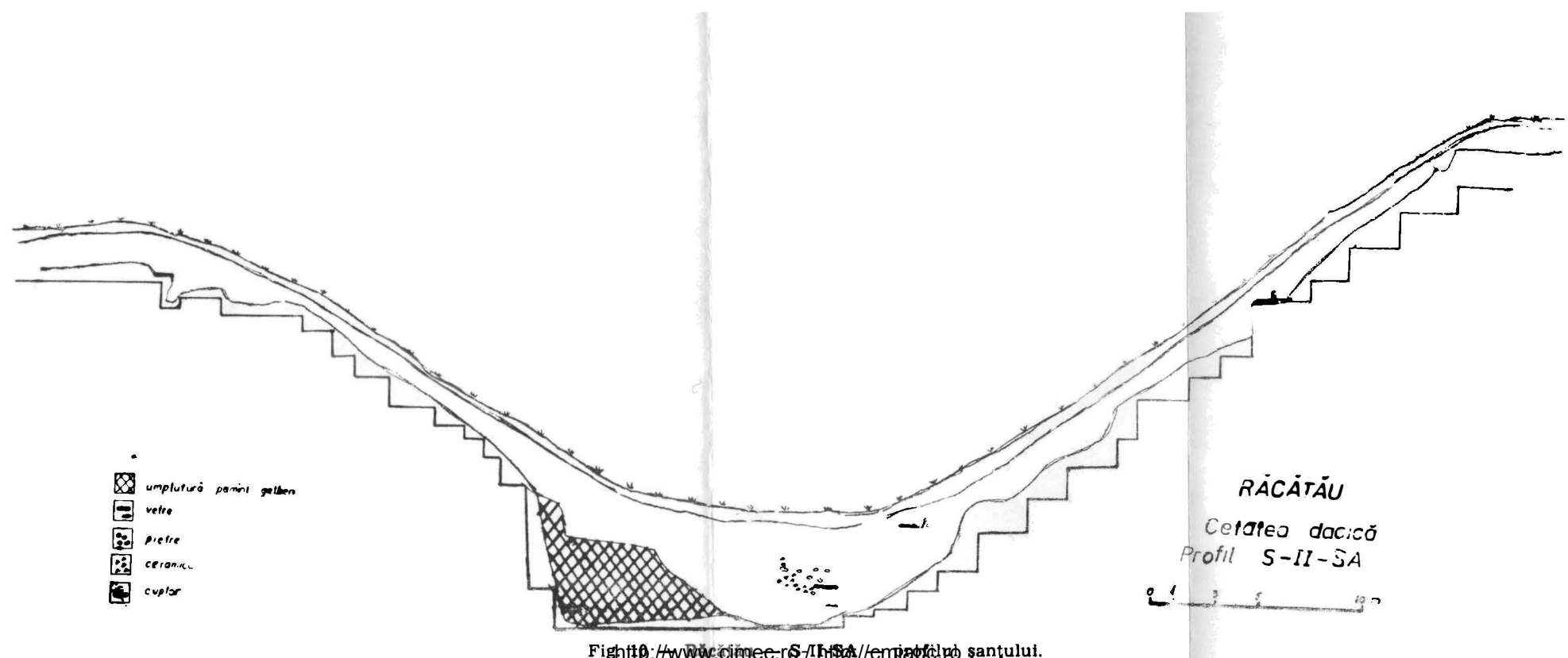

Fig. 10. Răcătău, S-II-SA, planșă de șanțului.

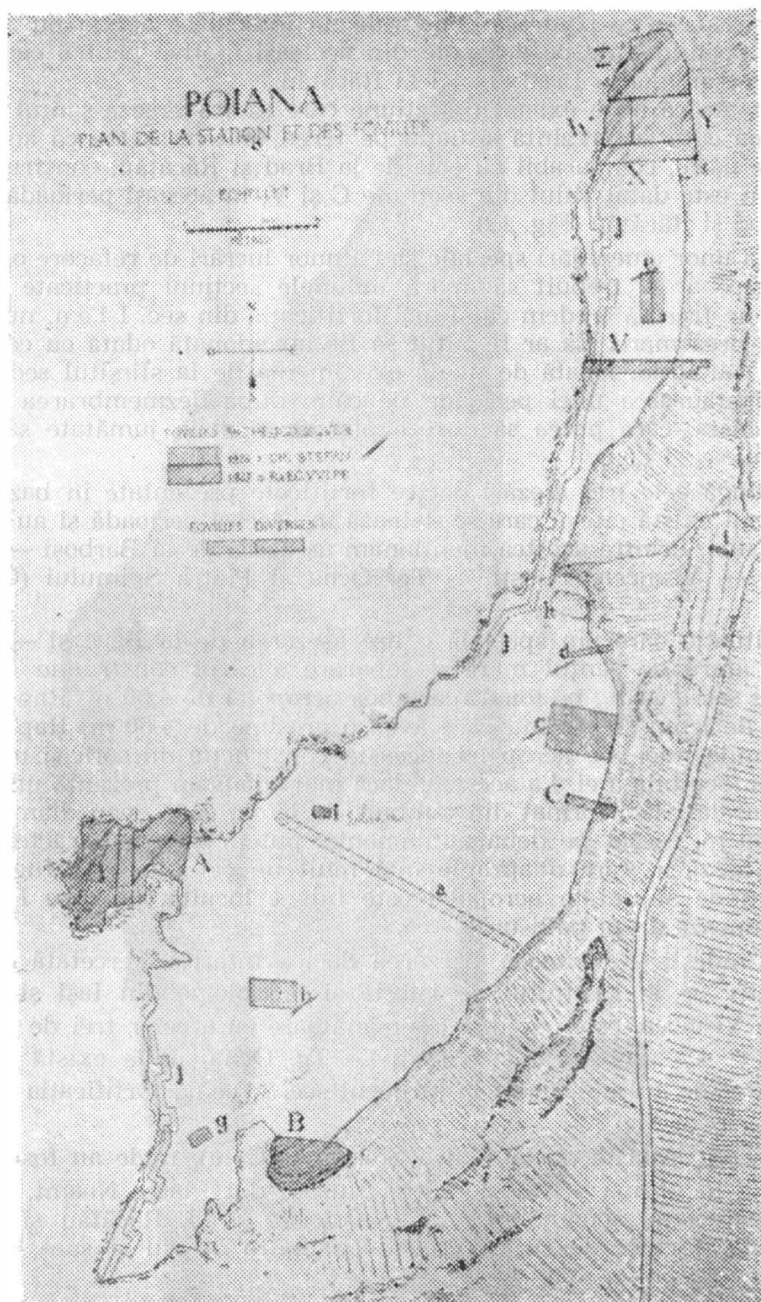

Fig. 11 — Poiana — Planul săpăturilor — după R. și Ec. Vulpe.

după conformația terenului, valul de pământ, nu prezintă un element al fortificației, ceea ce poate să constituie un indiciu că acesta nu a existat pe toată porțiunea de pe acropole din aceleași motive pentru care el nu a fost necesar nici la Brad și nici la Răcătău.

Cu toate că nu a existat o secțiune care să traverseze șanțul de apărare, după cum se prezintă situația pe teren, putem spune că acesta era destul de mare, comparabil cu cele de la Brad și Răcătău, construit fiind, după cum este datat valul din secțiune C și V, în aceeași perioadă cu cele de la Brad și Răcătău (Fig. 12).

Lipsa unor amenajări speciale sau a unor lucrări de refacere ori întreținere, care ar fi trebuit să apară în unele secțiuni practicate pînă în prezent, ne face să credem că și aici fortificația din sec. I î.e.n. nu a avut o durată prea mare. Ea ar fi putut să fie abandonată odată cu cele de la Răcătău sau Brad, legată de unele evenimente de la sfîrșitul sec. I î.e.n. sau de instaurarea unei perioade de calm după dezmembrarea statului lui Burebista, care putea să dureze pînă în a doua jumătate sau chiar la sfîrșitul sec. I î.e.n.

Pe lîngă cele trei așezări dacice fortificate prezentate în bazinul Siretului mai există cîteva care se datează în aceeași perioadă și au aceleași caracteristici. Printre acestea menționăm așezarea de la Barboși — Galați, Cîndești — Vrancea, Tisești — Tg. Ocna și Piatra Șoimului (Calu) — Neamț.

O situație oarecum specială o are așezarea de la Barboși — Galați. Aici, în afară de șanțul mare de apărare a cărui construcție aparține jumătății sec. I î.e.n., pe toată marginea acropolei de 4,50 m. Raportată la palisadă de lemn și pământ, care avea o grosime de 4,50 m. Raportată la dimensiunile mici ale acropolei, această construcție micșora și mai mult suprafața locuibilă a ei. La acestea, dacă mai adăugăm prezența unui sanctuar pe același loc, format din tamburi de lemn, care avea diametrul de 0,30—0,50 m, așezat pe două aliniamente, putem deduce caracterul deosebit al așezării, care o apropie mai mult de cetățile de refugiu decît de cele unde suprafața acropolei este intens locuită, pe care Ptolomeu le consennează drept poliisuri.

La Cîndești — Vrancea, așezarea dacică întărită, cercetată de către un colectiv de la Institutul de istorie și arheologie din Iași și Muzeul Județean Vrancea, este oarecum asemănătoare cu a celor trei de pe valea Siretului¹⁴. De asemenea, la Tisești — Tg. Ocna, unde există doar un singur strat de cultură, datat la mijlocul sec. I î.e.n., fortificația aparține acestei perioade¹⁵.

Așezarea întărită de la Piatra Șoimului (Calu), unde au fost reluate cercetările în ultima vreme de către Muzeul din Piatra Neamț, prezintă situații oarecum asemănătoare cu cea de la Brad, Răcătău și Poiana. Aici, prima fortificație cu val placat cu piatră de rîu și șanț, aparține

14 A. C. Florescu, comunicare, Baia Mare, 1982 și P. Neamț, 1983.

15 A. Nițu și M. Zamoșteanu, op. cit., în *Materiale*, VI, 1959, p. 375-382.

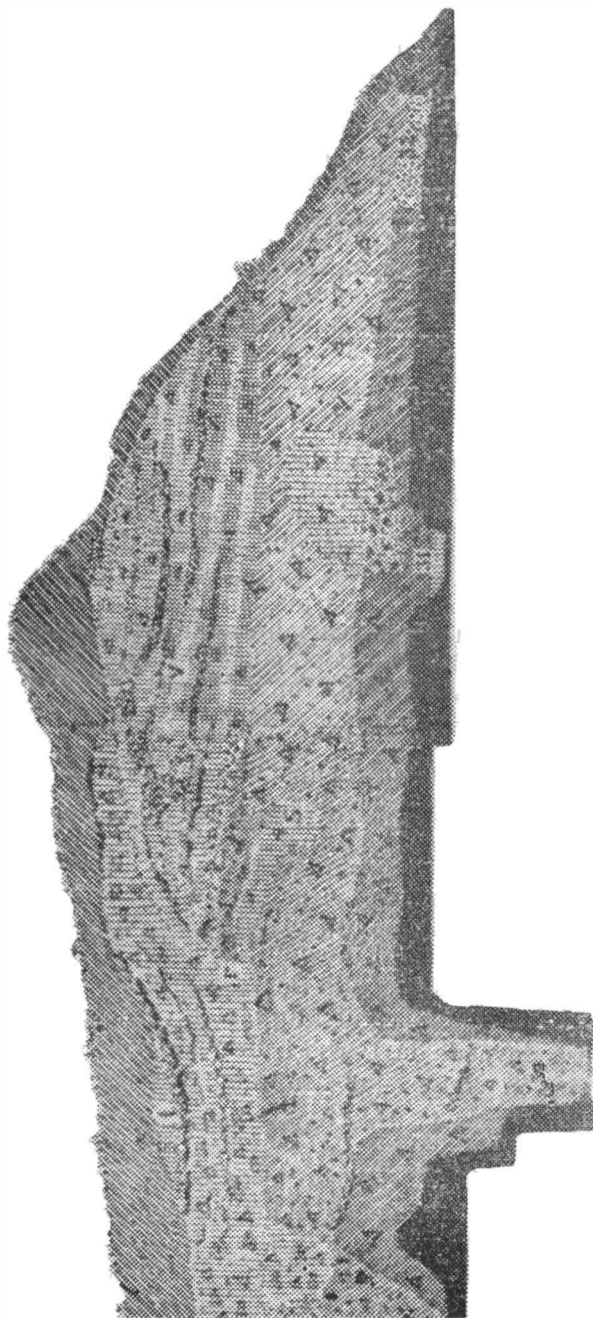

Fig. 12 — Poiana — Profilul peretelui de nord al secțiunii V — după R. și Ec. Vulpe.

tot epocii bronzului, după care, în perioada dacică a fost întărită cu un șanț mare de apărare¹⁶.

Din datele pe care le avem pînă acum, publicate ori comunicate cu diverse prilejuri, putem constata că atît cetățile dar mai ales așezările fortificate de tip „dava“ nu au avut aceeași perioadă de existență. Deși apariția lor poate fi considerată simultană, sau mai bine zis la intervale mici de timp, momentul abandonării fortificațiilor sau chiar părăsirii lor este diferit. Din acest punct de vedere putem constata faptul că toate cetățile de piatră intra sau extracarpătice au dăinuit pînă la începutul sec. II. e.n., deci pînă la sfîrșitul confruntărilor militare dintre daci și romani, în timp ce așezările întărite de tip „dava“ cunosc situații diverse, deosebind trei categorii :

- a — așezări care sînt abandonate la sfîrșitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n. ;
- b — așezări care dispar în a doua jumătate a sec. I e.n. ;
- c — așezări care se mențin pînă la începutul sec. II e.n. ;
- a — din categoria așezărilor dacice care dispar la sfîrșitul sec. I. î.e.n. sau începutul sec. I e.n. fac parte, în special, cele din Cîmpia Munteniei. Părăsirea sau distrugerea lor fiind pusă în legătură, mai ales, cu evenimentele din această perioadă, printre care expediția lui Sextus Aelius Catus, care se încheie cu evacuarea unui număr important de transdanubieni în sudul Dunării. Este de presupus deci că o parte din aceste așezări au fost distruse de această expediție iar populația transmutată în sudul Dunării. Printre aceste așezări amintim : Popești, Piscul Crăsani, Cîrlomănești, Gradiștea, a căror existență sfîrșește în această perioadă. Acestea au dispărut nu numai ca fortificații ci chiar ca așezări civile, teritoriul ocupat de ele nu a mai fost locuit de către daci în perioada următoare ;
- b — în cea de a doua categorie de așezări de tip „dava“ ar intra cele a căror dispariție este legată de un alt eveniment petrecut în a doua jumătate a sec. I e.n. și anume expediția lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, în urma căreia un alt însemnat număr de daci sînt trecuți în sudul Dunării.

După cîte se pare, zona afectată de această golire de populație ar fi sudul Moldovei și o parte din estul Munteniei, ceea ce ar însemna că ar fi putut să dispară dava de la Barboși, deși autorii cercetărilor de aici, datează cetatea pînă în vremea lui Domițian, pe baza unei monede emisă de acest împărat.

Dacă datarea celorlalte dave de pe valea Siretului s-ar face numai pe baza ultimelor monede descoperite, ceea ce ar constitui o gravă greșală, întrucît acestea nu pot constitui un element sigur de datare, mai ales pentru perioade foarte restrînse în timp, în această categorie de așezări dacice ar intra și davele de la Poiana, Răcățău și Brad, unde ulti-

mile monede aparțin lui Nero sau Septimius Severus. Cum însă momentul dispariției acestora, demonstrat de autorii săpăturilor, care au ținut seama de întregul complex de vestigii descoperite aici, este începutul sec. II, e.n., aceste dave fac parte din cea de a treia categorie consemnată de noi.

Intrucît cercetările de pînă acum, efectuate la cetatea de la Barboși, nu au reușit să dateze cu exactitate fortificațiile dacice de aici, ne referim, în special, la abandonarea sau distrugerea lor, sîntem înclinați să credem că ele au avut aceeași soartă cu celelalte de pe valea Siretului, dispărînd, deci, înainte de părăsirea așezării de către populația dacică. Acest teritoriu, înglobat în Moesia Inferior înainte de ultimile confruntări daco-romane, nu mai putea să cuprindă o cetate dacică care să ia parte la aceste ultime evenimente și nici să facă obiectul consemnării ei în *Geographia* lui Ptolemeu, ca oraș al Daciei.

c — Cele mai multe din așezările de tip dava de pe cuprinsul Daciei au fost abandonate odată cu evenimentele din 105—106, ca o consecință a ocupării acestui teritoriu de către romani, care au impus părăsirea lor, fie prin ocuparea efectivă, fie că au intrat sub supravegherea lor directă. Din această categorie fac parte majoritatea davelor, începînd cu cele din Moldova și terminînd cu cele din zona subcarpatică a Olteniei și partea de vest a Munteniei, deci, cu excepția celor din zona afectată de intervențiile romane care s-au terminat cu transferarea în sudul Dunării a unui număr însemnat de daci.

Deși din punct de vedere al fortificațiilor ele nu mai reprezentau nici un pericol pentru romani, fiind distruse cu mult înaintea acestor evenimente sau în orice caz neîntreținute ca atare, puterea economică și administrativă ce o reprezentau a constituit elementul esențial în obligativitatea de a fi părăsite. Impusă de cuceritori, această obligativitate era firească dacă ne gîndim la faptul că romanii nu mai doreau să aibă atît în interior cît mai ales la granițele imperiului focare puternice care ar fi trezit ușor dorința de refacere sau reorganizare pentru a începe din nou lupta împotriva cuceritorilor. Numai așa ne putem explica fenomenul general de părăsire a acestor mari centre economice, comerciale, meșteșugărești etc., în această perioadă și faptul că nici una din ele nu a mai fost locuită într-o perioadă destul de lungă, care depășește chiar evenimentele din 271—274. Apariția în zonele învecinate, pe văile râurilor mai mici, a unor așezări neîntărite ale dacilor liberi sînt edificatoare în acest sens.

Trebuie să consemnăm, de asemenea, că deși aceste importante așezări nu au mai întreținut fortificațiile, deci funcția militară fiind cu totul secundară, toate celelalte activități caracteristice unui mare centru economic, politic sau administrativ au căpătat în sec. I e.n. o mare dezvoltare, ilustrată de marea bogăție de material arheologic descoperit. În momentul de față nu putem ști cărui fapt se datorește renunțarea la funcțiile militare ale acestor puternice așezări. În orice caz nu putem ignora multe din evenimentele externe care puteau să influențeze sau chiar să

impună, în această perioadă, organizarea militară într-o regiune sau alta de la nordul Dunării, zonă intrată deja în intențiile de expansiune ale Imperiului Roman.

Revenind la perioada de început a acestor importante așezări dacice nu trebuie să pierdem din vedere faptul că nivelurile arheologice mai vechi demonstrează locuirea lor încă din sec. IV î.e.n. Faptul că populația dacică din sec. IV—II î.e.n. nu a fortificat așezările în care locuia, folosind, în ultimă instanță, fortificațiile mai vechi, din epoca bronzului sau prima epocă a fierului, constatate aproape la toate davele cercetate pînă în prezent, ne demonstrează că aceasta nu se făcea decît în cazul unui pericol iminent sau imediat.

Prezența unor mari cetăți la est de Siret în aceeași perioadă dovedește faptul că populația dacică de aici era pregătită să înfrunte eventuale atacuri ale populațiilor în mișcare din est. Numai așa ne putem explica de ce locuitorii așezărilor din valea Siretului nu acordau atenție fortificării așezărilor lor, în timp ce la o distanță nu prea mare, un număr de cetăți aveau să cunoască cea mai mare dezvoltare. Este suficient să amintim doar puternicele fortificații construite în această perioadă la Cătălina — Cotnari, la care mai putem adăuga pe cele de la Moșna, Brăhășești, Bunești, Arsura etc.¹⁷.

Dispariția acestora, pusă în legătură cu venirea bastarnilor, este cu atît mai verosimilă cu cît însăși zona respectivă are cele mai multe vestigii ale acestei populații. Limitele vestice ale întinderii stăpînirii sau locuirii lor nu ajung la davele de pe Siret, aceasta nu înseamnă că ele au constituit cauza opririi bastarnilor la o oarecare distanță, ci însăși faptului că numărul mic al lor a limitat ocuparea unei suprafețe de teren prea întinse, într-o lume care, desigur, nu le era prea favorabilă, sau chiar deloc favorabilă. Luptele duse de bastarni pentru ocuparea și distrugerea cetăților amintite, pot constitui și explicația dispariției neașteptate a cetății de la Bunești, unde bogatele depozite descoperite, care la prima vedere nu au explicație plauzibilă, sînt rezultatul unei distrugerii rapide însoțită de o nimicire, poate completă, a locuitorilor, ceea ce a făcut ca însăși obiectele de aur sau argint, unelte sau arme, să mai fie căutate sau recuperate de populația supraviețuitoare.

17 A. C. Florescu, *Unele considerațiuni asupra cetăților traco-getice (Hallstattiene) din mil. I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în *Cercetări Istorice*, II, 1971, p. 103-118; A. C. Florescu și I. Melinte, *Cetatea traco-getică din valea Siretului*, în *Revista de Arheologie*, I, 1972, p. 1-10; A. C. Florescu și I. Melinte, *Cetatea traco-getică din valea Siretului*, în *Revista de Arheologie*, I, 1972, p. 11-20; V. V. Bazarciuc, *Raport preliminar asupra cercetărilor efectuate de Muzeul Orășenesc Huși în anul 1978*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Oradea, 1979, p. 127-131; idem, *Cetatea geto-dacă de la Bunești—Dealul Bobului, județul Vaslui*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 164-177; S. Teodor, *Cetatea traco-getică de la Arsura (Județul Vaslui)*, în *Materiale*, X, p. 53-60.

LES FORTIFICATIONS DES DACES SUR LA VALLÉE DE SIRET

R é s u m é

L'auteur présente trois cités des daces sur la vallée de Siret munies de fortifications en bois et de loess, Poiana-Tecuci, Răcătău et Brad.

La cité de Poiana, étant plus connue, grâce aux recherches commencées déjà à partir de 1913 et publiées en divers études de spécialité, l'auteur insiste sur les deux autres cités, celle de Răcătău et de Brad, qui représentent les plus récentes découvertes de la Moldavie en ce qui concerne les fortifications des daces.

La recherche systématique des dernières 20 années nous a offert un riche matériel qui facilite la connaissance des multiples aspects de la vie des habitants de cette zone, pendant les derniers siècles av. n. ère et au début de notre ère.

Les résultats des recherches confirment, pour toutes les trois cités, l'emploi — dans la I-ère étape (IV-ème siècle — II-ème s.av.n. ère) — des fortifications plus anciennes, qui datent de l'époque du bronze. Ces fortifications sont formées d'une fosse de défense, un digue consolidé de pierres et, à Răcătău, elles sont consolidées avec une palissade de bois.

À partir du I-er s., toutes les trois cités ont connu une modification des fortifications, qui consiste dans un élargissement des fosses de défense; il y a encore la construction des palissades simples, en bois. On fait maintenant une distinction entre la cité civile et la zone fortifiée — acropole — concernant le nombre des habitants et le système de construction des habitations.

Cette dernière cité est mise en liaison avec l'activité de l'État dace, conduit par Burebista, qui faisait des préparations en vue d'une attaque de la part des Romains.

L'étendue de ces trois cités, leur emplacement sur la vallée de Siret, les fortifications, ainsi que la richesse du matériel archéologique autochtone ou d'importation (surtout celui grec et trois „davae“, situées sur la vallée de Siret, indiquées par le géographe Ptolemée, au II-ème s.n.è., Piroboridava, Tamasidava et Zargidava..

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 — Brad — vue générale.
- Fig. 2 — Brad — plan des fouilles.
- Fig. 3 — Brad — fouilles dans la zone de la douve de défense.
- Fig. 4 — Brad — vestiges de la palissade en bois.
- Fig. 5 — Brad — S-XXII — plan et profil.
- Fig. 6 — Brad — vestiges des putres en bois à la douve de défense.
- Fig. 7 — Brad — vestiges des pilotis de la douve de défense dace.
- Fig. 8 — Răcătău — vue générale.
- Fig. 9 — Răcătău — vallum et palissade en bois de l'époque du Bronze.
- Fig. 10 — Răcătău — S-II-SA — profil.
- Fig. 11 — Poiana — plan des fouilles, selon Radu et Ecaterina Vulpe.
- Fig. 12 — Poiana — profil du paroi N de la section no. V, selon Radu et Ecaterina Vulpe.

CETATEA DACICĂ DE LA MOINEȘTI

VIOREL CĂPITANU și VASILE URSACHI

În luna iunie 1986, Muzeele din Bacău și Roman au început cercetările arheologice într-o nouă stațiune pe teritoriul județului Bacău, la Moinești, unde ne fusese semnalată în mai multe rânduri prezența unor fragmente ceramice geto-dacice, apărute cu ocazia unor lucrări de foraj din zonă¹.

Din punct de vedere geografic așezarea geto-dacică de la Moinești ocupă o poziție dominantă asupra văii Tazlăului și cu o mare vizibilitate asupra trecătorii Ghimeș. (Fig. 3/1).

Cetatea se află în partea de est a orașului Moinești, în apropierea cartierului Lucăcești, la o altitudine de 925 m și ocupă o suprafață de cca. 200 de metri pătrați. De formă oarecum dreptunghiulară, așezarea se înscrie în rîndul cetăților de înălțime cu apărare naturală. (Fig. 1).

Din punct de vedere petrografic, în zonă predomină gresia de kliwa în facies eocen și în depozitele miocene. Accesul în cetate se făcea în antichitate ca și în prezent, prin partea de est, zonă în care panta este amenajată în mai multe terase. La poalele cetății se află un platou, unde a fost amplasat recent un mare bazin de apă, care alimentează sondele.

Primele informații asupra acestui obiectiv arheologic ne-au fost furnizate de prof. pen. Cocaela Mihăilescu și Vladimir Ștefănescu de la Laboratorul Trustului de Petrol Moinești, la mijlocul lunii mai, cînd am făcut și prima recunoaștere de teren la fața locului, cu care ocazie am efectuat și un mic sondaj, care a constatat dintr-un taluz în partea de vest a așezării, pentru a ne convinge asupra locuirii geto-dacice.

Ulterior s-a procedat la deschiderea unei secțiuni, longitudinale S.I., pe direcția E—V avînd ca punct de plecare micul sondaj de verificare stratigrafică. (Fig. 2).

Această secțiune cu lungimea de 46 m \times 1,50 m cuprinde mijlocul acropolei, pe toată lungimea ei. Primele fragmente ceramice au apărut în strat începînd cu adîncimea de — 0,10—0,20 m pe toată lungimea șan-

1 Aducem și pe această cale sincere mulțumiri prof. Cocaela Mihăilescu, care a efectuat primele investigații asupra cetății de la Moinești, Consiliului Popular oraș Moinești, ing. D. Badea, direct. Schelei Zemeș : Mircea Cărnău, șef contabil la Trustul de Petrol Moinești, Vladimir Ștefănescu, de la Laboratorul Inst. de Petrol și în mod deosebit conducătorii Liceului Industrial nr. 1 din Moinești, care a contribuit prin elevii școlii la efectuarea săpăturilor arheologice.

țului, dar mai concentrate în carourile 1—10 și 12—16, unde au apărut și urmele primelor locuințe de suprafață. (Fig. 4).

În această zonă este concentrată o mare cantitate de chirpic precum și pietre sfărâmate, care au fost întrebuințate la diferite construcții. În carourile 5—6 la adâncimea de — 0,40 m, de o parte și de alta a pereților se profilează urme de arsură, chirpici și cărbuni de la o locuință de suprafață. În continuare în carourile 7—8 la adâncimile de 0,50—0,60 m de asemenea, se observă în profil, urme de locuire. Dă fapt dunga de arsură continuă pe toată lungimea pereților. Stînca nativă în carourile 2—7 a fost surprinsă la adâncimea de 0,80—1 m. O concentrație masivă de pietre se constată între carourile 11—13, imediat sub stratul de sol de pădure la 0,05—0,10 m. Rostul lor urmează să-l aflăm în campania viitoare. (Fig. 2).

În carourile 16—17 ne-am adîncit pînă la 0,60 m întîlnind în pămîntul de umplură materiale arheologice specifice secolelor I î.e.n. — I.e.n.

În continuare în caroul 18 a apărut un fel de „zid de piatră“ cu emplectonul format din pămînt și pietre sfărâmate. Paramenții sînt așezați pe stratul de humă și pietrișuri naturale pînă la adâncimea de 0,60 m. În apropierea acestui „zid“, între carourile 19—20 se profilează o alveolare, un șanț cu adâncimea de 1,20 m, care pare a fi dintr-o etapă ulterioară. Dincolo de această alveolare, în caroul 21, în partea de nord a secțiunii a fost descoperită o vatră dacică la adâncimea de 0,40 m cu diam. de 0,60×0,90 m, de formă ovală așezată pe un strat de prundiș. În apropierea vetrei au fost descoperite mai multe pietre de rîu (gresii) aplatizate folosite în uzul gospodăresc pentru ascuțit obiectele de metal.

A fost descoperită în strat foarte multă ceramică, precum și fusaiole, obiecte de fier etc. (Fig. 5-11).

La marginea acestui complex de locuire, în carourile 21—22 a apărut o concentrare de pietre aranjate special în ultima fază de locuire pentru întărirea malului abrupt al cetății. Sub pietre se observă, în profil, trei faze de locuire. Prima fază se caracterizează prin ceramică fină de aspect lucios din pastă maronie sau brun cenușie din categoria vaselor mari aparținînd sfîrșitului secolului II î.e.n.

Următoarele etape de locuire sînt bine conturate, iar materialele arheologice sînt tipice pentru secolele I î.e.n. — I.e.n.

Trecînd în revistă materialele descoperite pînă în prezent în această importantă așezare, facem precizarea că ponderea o deține ceramica autohtonă, la care se adaugă și cea de factură romană, din categoria amforelor piriforme și cupele cu una și două torți.

Ceramica geto-dacică se împarte în cele două mari categorii a. ceramică lucrată cu mîna și de aspect poros sau fină cu luciu metalic și b. ceramică lucrată la roată de culoare cenușie în proporție mare, dar nu lipsește nici cea cărămizie. Deși ceramica descoperită pînă în prezent este fragmentată, observăm că se întîlnesc aproape toate tipurile cunoscute din celelalte așezări din lumea geto-dacă. Ponderea o deține vasele borcan, simple sau decorate cu brie alveolare, unele crestăte în poziție orizontală sau verticală. La cîteva exemplare brîul este întrerupt de butoni

cilindrici, rotunzi sau crestați. Unele vase din această categorie au buza crestată, incizată sau striată. Un exemplar are sub buză o linie profilată în relief.

Au fost descoperite și vase-borcan decorate cu linii vălurite, care încadrează linii incizate drepte și paralele.

Vasele de acest tip descoperite la Moinești își găsesc analogii perfecte în așezările și cetățile de la Răcătău², Brad³, Bîtca-Doamnei — Piatra Neamț⁴, Piatra Șoimului⁵, Poiana⁶, Tisești — Tg. Ocna⁷, Fitio-nești și Cîndești, jud. Vrancea⁸, pentru a ne referi doar la așezările mai importante din Moldova cercetate mai ales în ultima vreme.

Ceștile dacice se întîlnesc în număr destul de mare și au toarta aplicată, proeminentă sau perforată. Ele sînt decorate cu brîie alveolare simple sau crestate sub buză și pe corpul vasului, în poziție orizontală sau verticală. Este în deobște cunoscut faptul că vasele aparținînd acestui tip au fost întrebuintate ca opaite, așa se explică numărul lor foarte mare în toate așezările geto-dacice. Ele reprezintă elemente definitorii pentru ceramica geto-dacică din secolele II—I î.e.n. I—II e.n.

Analogii în toate așezările geto-dacice descoperite pînă în prezent. În număr foarte mare se întîlnesc la Răcătău⁹, Brad¹⁰, Poiana¹¹, Bîtca Doamnei — Piatra Neamț¹², în așezările din Muntenia¹³, Transilvania¹⁴, etc.

Castroanele descoperite la Moinești au fost executate din pastă fină sau de aspect poros, de culoare brun-cărmizie, corpul tronconic cu buza lată și ușor trasă în afară, distinctă. Astfel de vase se cunosc la Răcătău¹⁵, Brad¹⁶, Poiana¹⁷, Piscul Crășani¹⁸ etc.

2. Vîprel Căpitanu și V. Ursachi, în *Carpica*, II, 1969, fig. 7-9; V. Căpitanu și V. Ursachi, în *Crisia*, 1972, fig. 5/1, 5; V. Căpitanu, în *Carpica*, VIII, 1978, fig. 14-21.

3. V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, jud. Bacău, monografie, sub tipar.

4. A. Buzilă, în *Mem. Antiq.*, II, 1970, p. 241-242.

5. R. Vulpe, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1941, p. 53, fig. 38/1—11.

6. Idem, în *SCIV*, I, 1951, p. 192/2.

7. A. Nițu, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 379, fig. 4/10, 12.

8. Cercetări M. Florescu și A. Florescu, material inedit în Muzeul din Focșani.

9. V. Căpitanu, V. Ursachi, op. cit., *Crisia*, 1972, p. 101, fig. 4/3; V. Căpitanu, în *Carpica*, VIII, fig. 23/1-7.

10. V. Ursachi, op. cit., sub tipar.

11. R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1951, p. 196, fig. 18/6, 8.

12. A. Buzilă, op. cit., în *MemAntiq.*, II, 1970, p. 242-243/fig. 21/1-11.

13. Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p. 119, pl. XXIV/1-8.

14. I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică*, 1969, p. 153-160.

15. V. Căpitanu, în prezentul volum.

16. V. Ursachi, op. cit., *Cetatea dacică de la Brad*.

17. I. H. Crișan, *Ceramica...*, fig. 42/4.

18. I. Andrieșescu, *Piscul Crășani*, București, 1924, fi. 116-121.

Fructierele din primul nivel dacic sînt executate din pastă fină de aspect lucios, de culoare brun-cărămizie, cu analogii la Poiana ¹⁹, Răcătău ²⁰, Brad ²¹, Piscul Crășani ²², Popești ²³, Pecica ²⁴ etc.

Ceramica lucrată la roata olarului. (Fig. 7-10).

Deși ne aflăm într-o așezare de înălțime, observăm că se întîlnesc toate tipurile specifice perioadei zise „clasice” ca fructieri, căni, cupe, ulcioare, vase cu gura largă, vase de provizii. Aceste vase sînt executate din pastă fină de culoare cenușie, cărămizie sau pictată, ultima categorie reprezentînd cea mai mare realizare a geto-dacilor specializați în acest domeniu.

Între vasele cu frecvență mai mare la Moinești, ca de altfel în toate așezările din această perioadă, fructiera este cel mai răspîndit tip de vas din ceramica lucrată la roată din toate așezările aparținînd secolelor I î.e.n. — I e.n.

Ca tipuri în așezarea de la Moinești întîlnim fructiere cu buza lată, cu buza fațetată, sau cu buza îngustă. La unele exemplare sub buză se află o linie profilată. La toate exemplarele, fie ele cu piciorul scund sau înalt, acesta în interior este gol, iar talpa discoidală, uneori profilată. Cele mai apropiate analogii le întîlnim la Poiana ²⁵, Răcătău ²⁶, Brad ²⁷, Bitca Doamnei ²⁸, Ocnița ²⁹ etc.

Cana apare la Moinești în două variante bitronconică și cu corpul rotunjit, cu toarta bandată sau profilată. La un exemplar toarta apare în torsadă, iar la alt exemplar din segmenti de formă cilindrică ca la cămile de lux. Buza evazată, profilată sau lătită orizontal. Fundul la toate tipurile este inelar. Analogii la : Răcătău ³⁰, Brad ³¹, Poiana ³², Bitca Doamnei ³³, Pecica ³⁴, Ocnița ³⁵ etc.

Chipurile sau vasele de provizii constau din fragmente din pastă fină de culoare cenușie sau cărămizie, simple sau decorate cu linii profilate, vălurite sau, incizate.

19 R. și Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 280, fig. 25.

20 V. Căpitanu, op. cit. în *Carpica*, VIII, 1976, fig. 30/1-2.

21 V. Ursachi, *Cetatea dacică*, 1986, sub tipar.

22 I. Andrieșescu, op. cit., fig. 118.

23 R. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1926, p. 458, fig. 1/3.

24 I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 125.

25 R. și Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 302, fig. 71/1.

26 V. Căpitanu, în prezentul volum.

27 V. Ursachi, op. cit., sub tipar.

28 A. Buzilă, în *MemAntiq.*, IV—V, 1973, p. 99, fig. 10, 11/9-11.

29 D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 34, pl. 18/2.

30 V. Căpitanu, în prezentul volum.

31 V. Ursachi, *Monografia cetății dacice de la Brad*, sub tipar.

32 R. Vulpe, op. cit., SCIV, I, 1951, p. 193, fig. 15/7.

33 A. Buzilă, op. cit., în *MemAntiq.*, V—VI, 1973, p. 186, fig. 11/1-4.

34 I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, pl. 22/1-10.

35 D. Berciu, op. cit., p. 228/pl. 54/3, 6.

Astfel de vase se întâlnesc în număr foarte mare în toate aşezările aparținând secolelor I î.e.n. — I e.n. la Brad³⁶, Răcătău³⁷, Poiana³⁸, Bitca Doamnei³⁹, Ocnița⁴⁰.

Cupe de tip cantharos. (Fig. 10/10).

Sînt prezente în număr destul de mare din pastă cenușie și mai rar cărămizie, cu piciorul înalt sau scund, talpa discoidală. Analogii la Poiana⁴², Brad⁴³, Răcătău⁴⁴, Ocnița⁴⁵.

Vase cu gura largă — sferoidale.

Realizate din pastă fină de culoare cenușie sau maronie, corpul tronconic sau globular, baza inelară. Asemenea vase se întâlnesc în număr mare la Răcătău⁴⁶, Brad⁴⁷, Poiana⁴⁸ din pastă de culoare cenușie uneori decorate în tehnica lustruirii sau simple.

Ulcioare. Sînt considerate în general drept imitații după formele romane, în realitate ele sînt prezente în toate aşezările geto-dacice începînd cu secolul I î.e.n. La Moinești se cunosc două tipuri de ulcioare: mari și mijlocii. Vasele mari sînt realizate din pastă fină de culoare cărămizie, iar cele mici și mijlocii din pastă fină de culoare cenușie. Astfel de vase se întâlnesc în toate aşezările dacice de pe cuprinsul României: Pecica, Rudele, Sfîntu Gheorghe, Gușterița, Ocnița, Popești, Piscul Crăsani⁴⁹, și în foarte multe exemplare la Poiana⁵⁰, Răcătău⁵¹, Brad⁵², Bitca Doamnei — Piatra Neamț⁵³.

În număr mare se întâlnesc farfurii, castroane și străchini. Farfuriile au corpul plat și sînt executate din pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămizie, cu analogii la Răcătău⁵⁴, Brad⁵⁵, Bitca Doamnei⁵⁶, Ocnița⁵⁷.

36 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

37 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, *Carpica*, VIII, 1976, fig. 22/1-2, 4 și fig. 34/1-2.

38 R. Vulpe și colab., *op. cit.*, în *SCIV*, 1, 1951, p. 199, fig. 20/1.

39 A. Buzilă, *op. cit.*, în *MemAntiq.*, V—VI, 1973, p. 94, fig. 1/3, 5.

40 D. Berciu, *Buridava Dacică*, București, 1981, p. 34, pl. 14/1; 15/9.

41 I. H. Crișan, în *Ziridava*, Arad, 1978, pl. 45 și 55.

42 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 198, fig. 19/1-2.

43 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

44 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, fig. 28/1-6.

45 idem, *op. cit.*, p. 63, fig. 26/4.

46 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

47 R. Vulpe și colab., *op. cit.*, p. 198, fig. 19/5.

48 I. Andrieșescu, *op. cit.*, București, 1924, fig. 116-121.

49 I. H. Crișan, *Ceramica...* pl. 116; XIX/9-10; XXIV/3, 9, 10.

50 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, *Carpica*, VIII, fig. 31/1-2.

51 V. Ursachi, *op. cit.* sub tipar.

52 A. Buzilă, *op. cit.* în *MemAntiq.*, IV—V, 1973, p. 96, fig 3/3, 5.

53 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, *Carpica*, VIII, 1976, p. 62.

54 V. Ursachi, *op. cit.* sub tipar.

55 A. Buzilă, *op. cit.*, în *MemAntiq.* IV—V, 1973, fig. 5/1-2.

56 D. Berciu, *op. cit.*, București, 1981, p. 28, pl. 6/8.

57 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, *Carpica*, VIII, 1976, fig. 31/1-2.

Castroane și străchini sint executate din pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămie. Unele exemplare au baza profilată sau trasă spre interior. Asemenea vase se întâlnesc la Răcătău⁵⁸, Poiana⁵⁹ și Brad⁶⁰.

Strecurători. S-au descoperit atât în stratul de cultură cât și în complexe închise, gropi și locuințe. Apartin la două variante conice și semi-sferice. Sint realizate din pastă fină de culoare cenușie sau cărămie. Majoritatea sint simple, dar la unele exemplare se întâlnesc linii excizate sau profilate. Analogii la Poiana⁶¹ Răcătău⁶², Brad⁶³, Popești⁶⁴, Ocnița⁶⁵, Pecica⁶⁶.

Capace. Piese prezente în toate locuințele geto-dacice, Corpul tronconic cu prag de oprire și butoni simpli sau decorați cu cercuri concentrice. Pastă fină de culoare cenușie sau cărămie. Analogii la Brad⁶⁷, Poiana⁶⁸, Răcătău⁶⁹, Ocnița⁷⁰, Piatra Roșie⁷¹, Bîtca Doamnei — Piatra Neamț⁷².

Ceramică pictată. (Fig. 9/6-9).

Apare chiar în primul nivel de locuire dacică la — 0,80 m, dar și în ultimul nivel de locuire la — 0,30 m. Au fost descoperite mai multe fragmente ceramice de la căni, fructiere, cupe cu două torți din pastă fină de culoare cărămie. Pictura constă din benzi late și înguste pe buza vasului la fructiere și pe corpul vasului la căni și ulcioare și este de culoare roșie-maronie.

Ceramica dacică pictată se întâlnește aproape în toate așezările de tip dăva la Poiana⁷³, Răcătău⁷⁴, Brad⁷⁵, Bîtca Doamnei⁷⁶, Cindești⁷⁷, Pîscu

58 Vezi la I. H. Crișan, *Ceramica...*, p. 181, fig. 96/1-12.

59 V. Ursachi, *op. cit.* sub tipar.

60 R. Vulpe și colab., *SCIV*, I, 1951, p. 198, fig. 19.

61 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, *Carpica*, VIII, 1976, fig. 30/3.

62 V. Ursachi, *Monografia...*, sub tipar.

63 Mioara Turcu, *op. cit.*, p. 126, fig. 20/1.

64 D. Berciu, *op. cit.*, pl. 25/6.

65 I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, pl. 73.

66 V. Ursachi, *Monografie cetății de la Brad*, sub tipar.

67 R. Vulpe și colab., material inedit, în colecțiile Muzeului din Tecuci.

68 Catalog, „Expoziția civilizația traco-geto-dacică și continuitatea sa în epoca formării poporului român”, Bacău, 1980, p. 49.

69 D. Berciu, *op. cit.*, București, 1981, pl. 61/2.

70 C. Daicoviciu, *Cetatea de la Piatra Roșie*, 1954, pl. XX/1-3.

71 A. Buzilă, *op. cit.*, fig. 13/1-5.

72 Cercetări R. Vulpe și colab., materiale inedite, în colecțiile Muzeului din Tecuci.

73 Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 62, fig. 29/1-3.

74 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

75 A. Buzilă, *op. cit.*, fig. 26/1, 3, 13.

76 A. Florescu și M. Florescu, *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților răsăriteni*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, I, 1983, p. 83, fig. 4/5.

77 I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 71, fig. 185.

Crășani⁷⁸, Popești⁷⁹, Ocnița⁸⁰, Socu — Bărbătești⁸¹, cetățile din Munții Orăștiei⁸², Pecica⁸³, Marca⁸⁴ etc.

Ceramica de import. (Fig. 9/2-3).

În cadrul săpăturilor au apărut fragmente ceramice de la două tipuri de amfore și cupe din pastă fină cu firnis. Amforele sînt de tipul cu torți cu nervuri mediane în relief cu una și două șanțuiri. Ceramica de import se datează în sec. I î.e.n. — I e.n. cu analogii la Poiana⁸⁵, Răcățiu⁸⁶ și Brad.

În cetatea de la Moinești au mai fost descoperite și cîteva fusaiole din lut ars de formă bitronconică, un fragment de rîșniță din tuf vulcanic și obiecte de fier din categoria dălți, piroane, scoabe, destul de bine conservate. (Fig. 10/12-15 ; Fig. 11/1-2).

Din cele prezentate mai sus rezultă că avem de-a face cu o nouă așezare de înălțime la est de Carpați, în genul celorla de la Bitca Doamnei și Cozla — Piatra Neamț, cu un strat de cultură destul de bogat, care aparține în exclusivitate perioadei așa-zise „clasice“, secolele II—I î.e.n. — I e.n. și care corespunde epocii lui Burebista și Decebal.

Noua descoperire vine să întregască imaginea noastră în legătură cu existența unui sistem de apărare unitar și în zona de la est de Carpați, încadrîndu-se perfect în sistemul de apărare al Daciei, ca stat unitar și independent în vremea de apogeu al civilizației geto-dacice.

Continuarea cercetărilor se impune de la sine fiind vorba de o cetate dacică, care prin poziția ei „cheie“ asigura securitatea căii de acces spre Transilvania prin trecătoarea Ghimeș.

LA CITÉ DACIQUE DE MOINEȘTI

R é s u m é

A l'occasion de recherches archéologique sur le territoire de la ville de Moinești, près de quartier Lucăcești, à une altitude de 925 m, dans le point „Cetățuia“ a été découverte un nouvelle habitation géto-dacique avec un enceinte de quelques cents metres carrés d'une forme rectangulaire.

Bien quelle ait été ouverte une seule section, d'une longueur de 46 m × 1,50 m, les résultats sont éclatants. Sur toute la surface de la section à l'est et à l'ouest,

78 R. Vulpe, în *Materiale*, VII, 1961, p. 330, fig. 7/3.

79 D. Berciu, *Buridava Dacică*, p. 51.

80 Petre Gheorghe, *Așezarea daco-getică de la Socu—Bărbătești* în *Materiale*, 1979, p. 187.

81 M. Dărăbanț, *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale, geometrice și zoomorfe*, în *Acta Musei Napocensis*, XVI, 1979, p. 519-544.

82 I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, pl. 80.

83 S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, 1974, p. 19-20.

84 R. Vulpe și colab., Material inedit, în Muzeul din Tecuci.

85 Viorel Căpitanu, în *Carpica*, VIII, 1976, fig. 36/2-4.

86 V. Ursachi, *Monografia cetății dacice de la Brad*, sub tipar.

ont apparu habitations de surface et un riche matériel archéologique, qui prouve une grande intensité d'habitation au cours de deux siècles.

L'énumération des matériaux archéologiques découvertes atteste que la majorité appartient aux autochtones : des outils et armes en fer, céramiques, parures, pierre de moulin ainsi qu'objets d'importation amphores, coupes etc.

On distingue les suivants types de céramiques : tasses daciques, vases-pots, fruitières, cupes, passoirs, vases de vivres, vases-pots, fruitières, cupes, passoire, vases de vivres, céramiques peintes en rouge-marron etc.

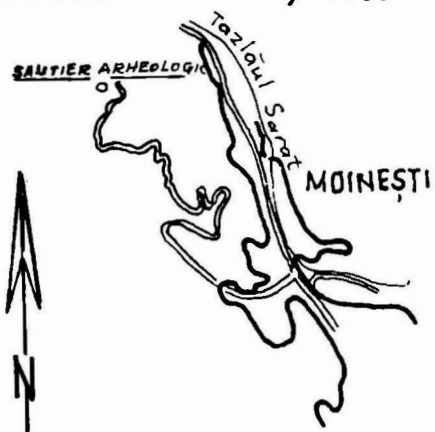
La nouvelle découverte archéologiques compléte l'image concernant le système de défense de la Dacie, organisé pendant le temps de l'apogée de la civilisation gète-dacique, pendant le règne des rois de la Dacie, Burebista et Decebal.

L'habitation de Moinești date de la fin du II-ème siècle av. n.e. jusqu'au commencement du II-ème siècle n.e.

LÉGENDE DES FIGURES

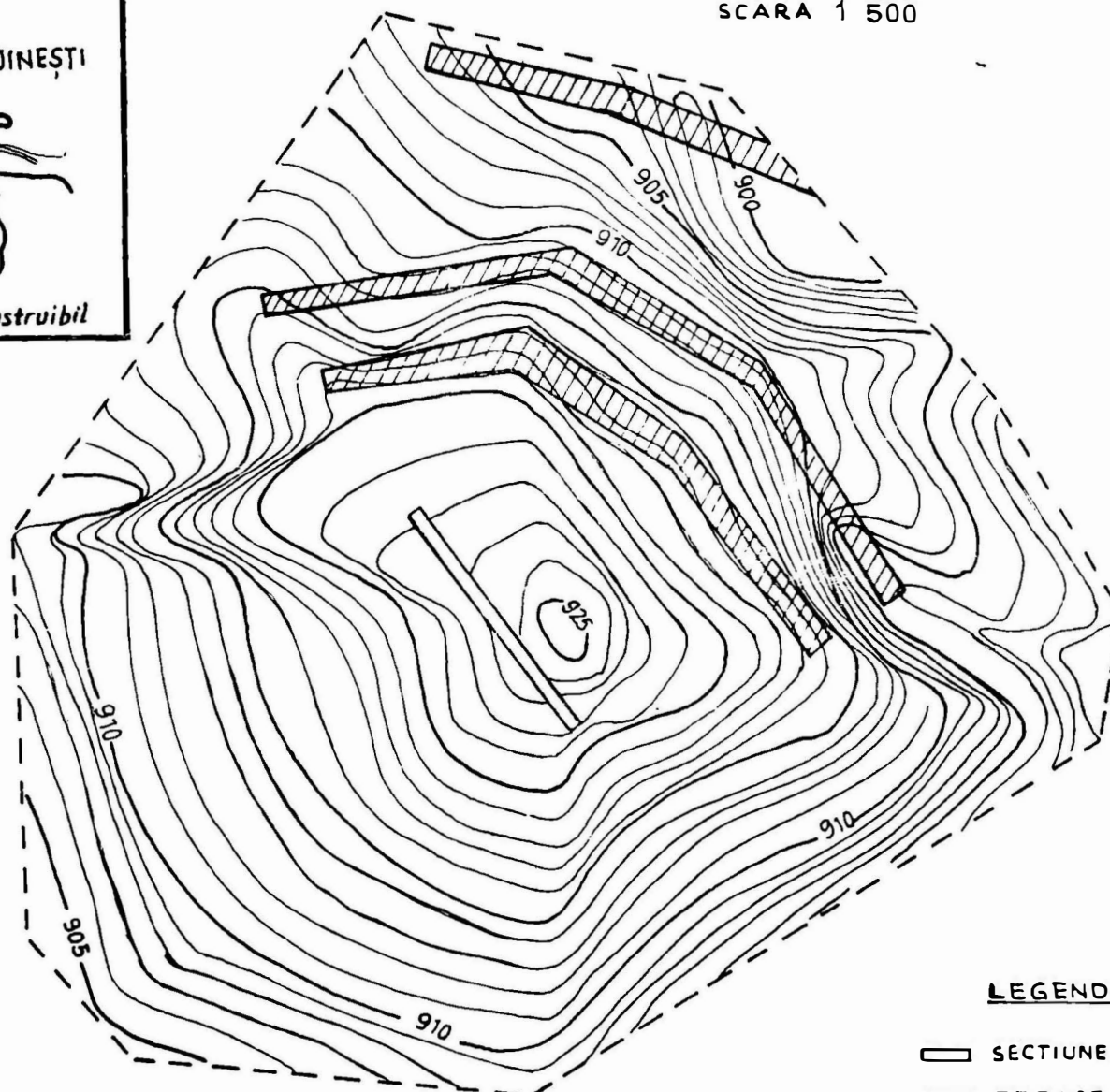
- Fig. 1. Plan général des fouilles exécutée en 1986.
- Fig. 2. Profils d'Ouest et plan S. I. 1986.
- Fig. 3. Moinești — Cetățuia. La vue générale.
- Fig. 4. L'aspect du chantier.
- Fig. 5. Fragments céramiques daciques travaillée à la main.
- Fig. 6. Fragments céramiques daciques travaillée à la main.
- Fig. 7. Fragments céramiques daciques travaillée au tour.
- Fig. 8. Fragments céramiques daciques travaillée au tour et de l'importation.
- Fig. 9. Fragments céramiques daciques travaillée au tour et de l'importation.
- Fig. 10. Céramiques dacique travaillée au tour et divers objets en argile.
- Fig. 11. Objets en fer et pierre daciques.

FRAGMENT GEOGRAFIC CU AMPLASAREA
ÎN REGIUNE - SCARA: 1/50 000

PLAN DE SITUAȚIE

SANTIER ARHEOLOGIC CETĂȚUIA-LUCĂCEȘTI
SCARA 1 500

LEGENDA

- SECȚIUNE LONGITUDINALĂ
- TERASE

Fig. 1. Moșteniștii Cetățuia - Planul de situație din 1986.

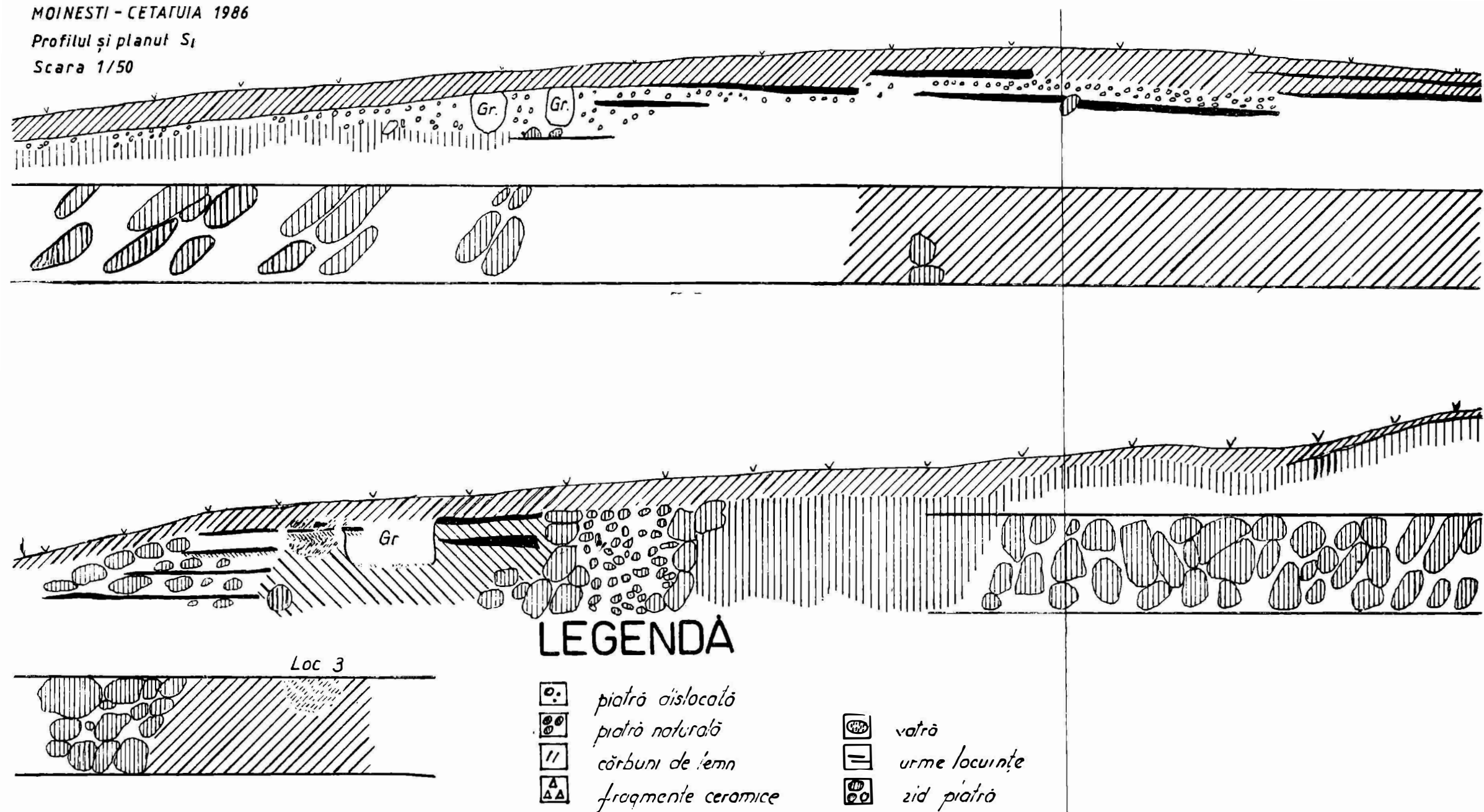
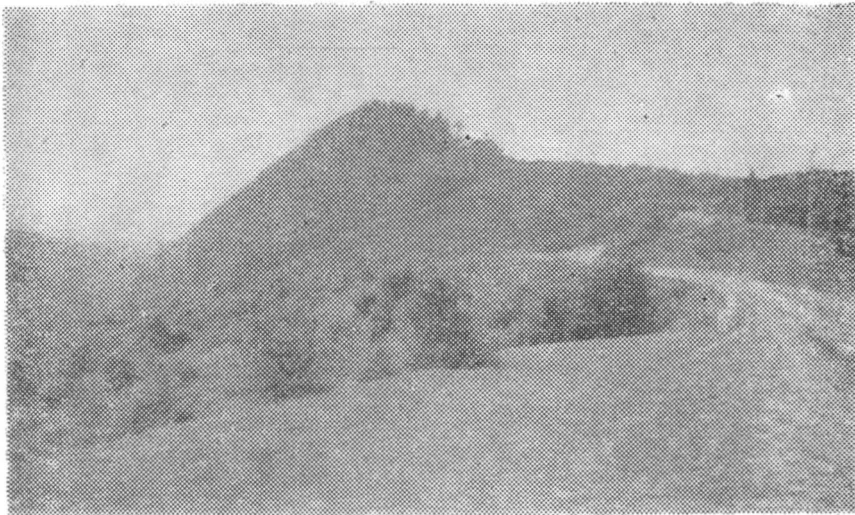

Fig. 2. Moinești — Cetățuia. Profilul și planul S. I 1986.

1

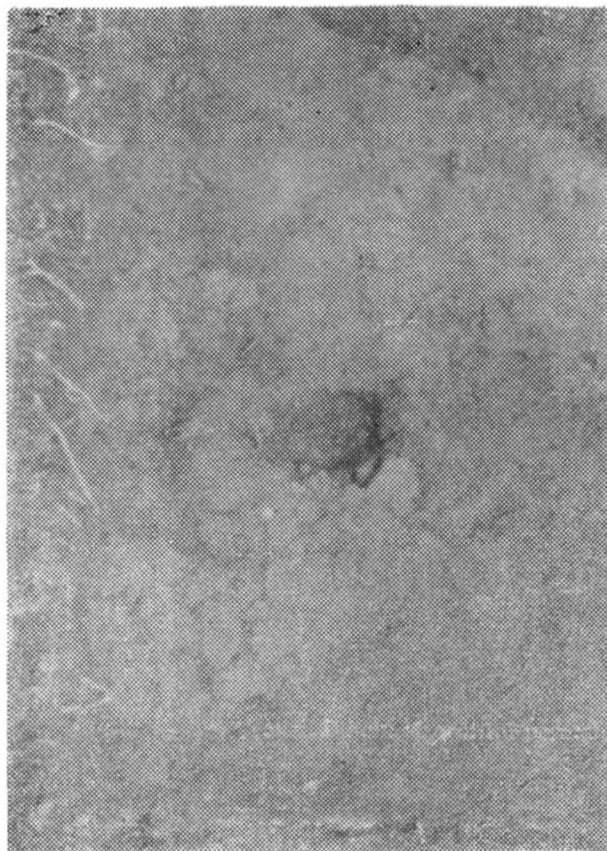

2

Fig. 3 Moinești — Cetățuia. 1 Vedere generală. 2. Aspect de șantier.

1

2

Fig. 4. Locuință și vatră.

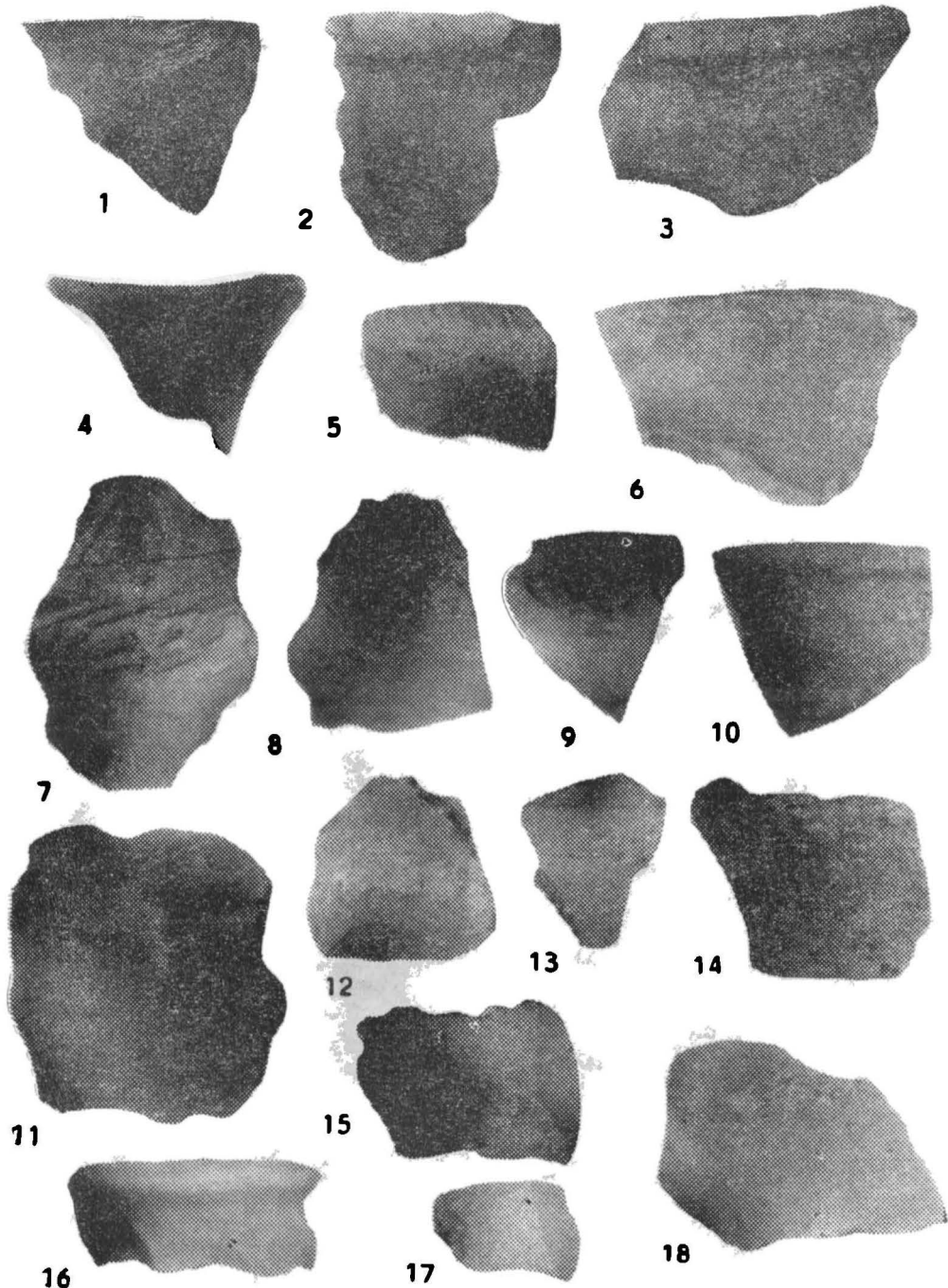
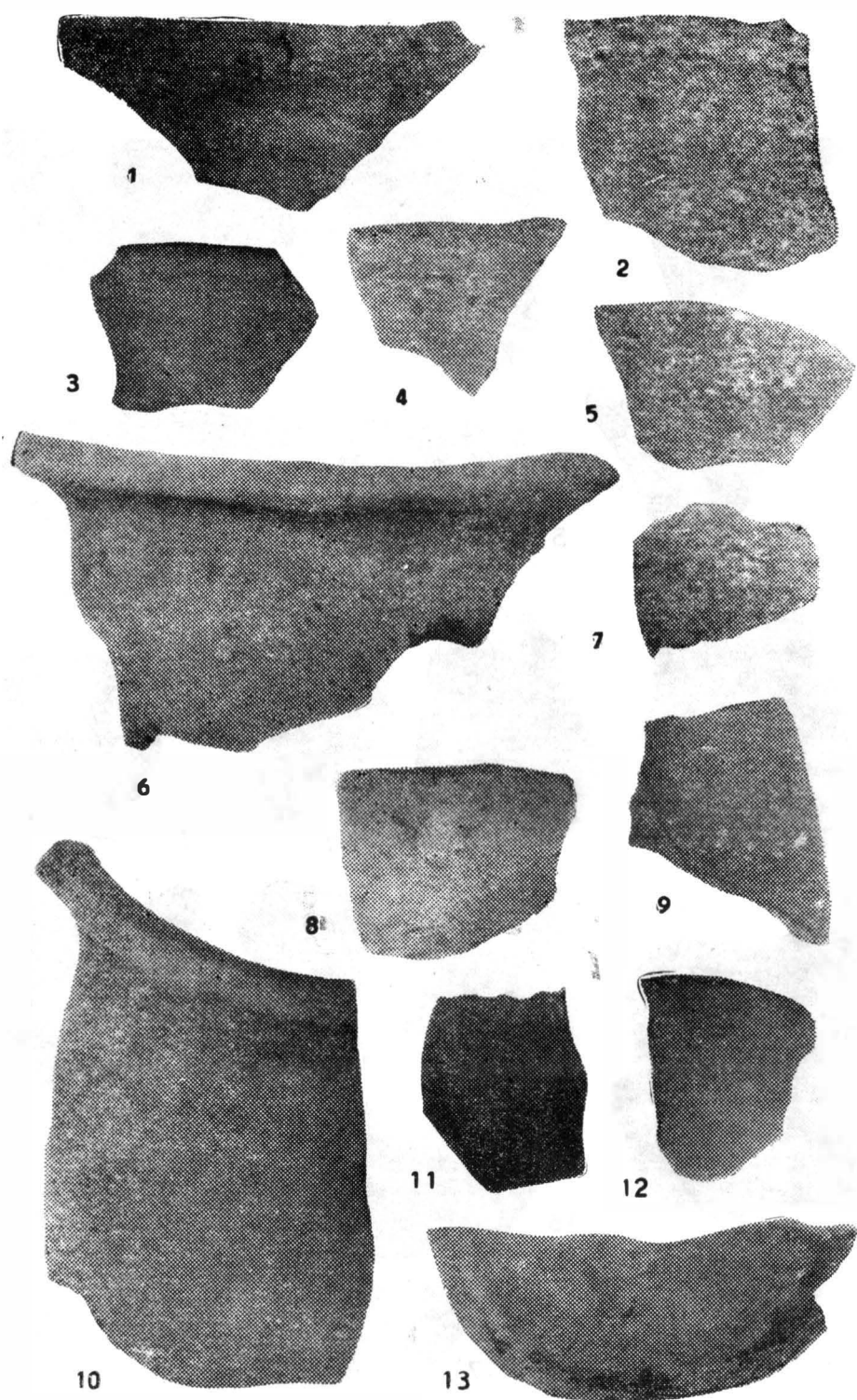

Fig. 5. Ceramica dacică lucrată cu mîna.

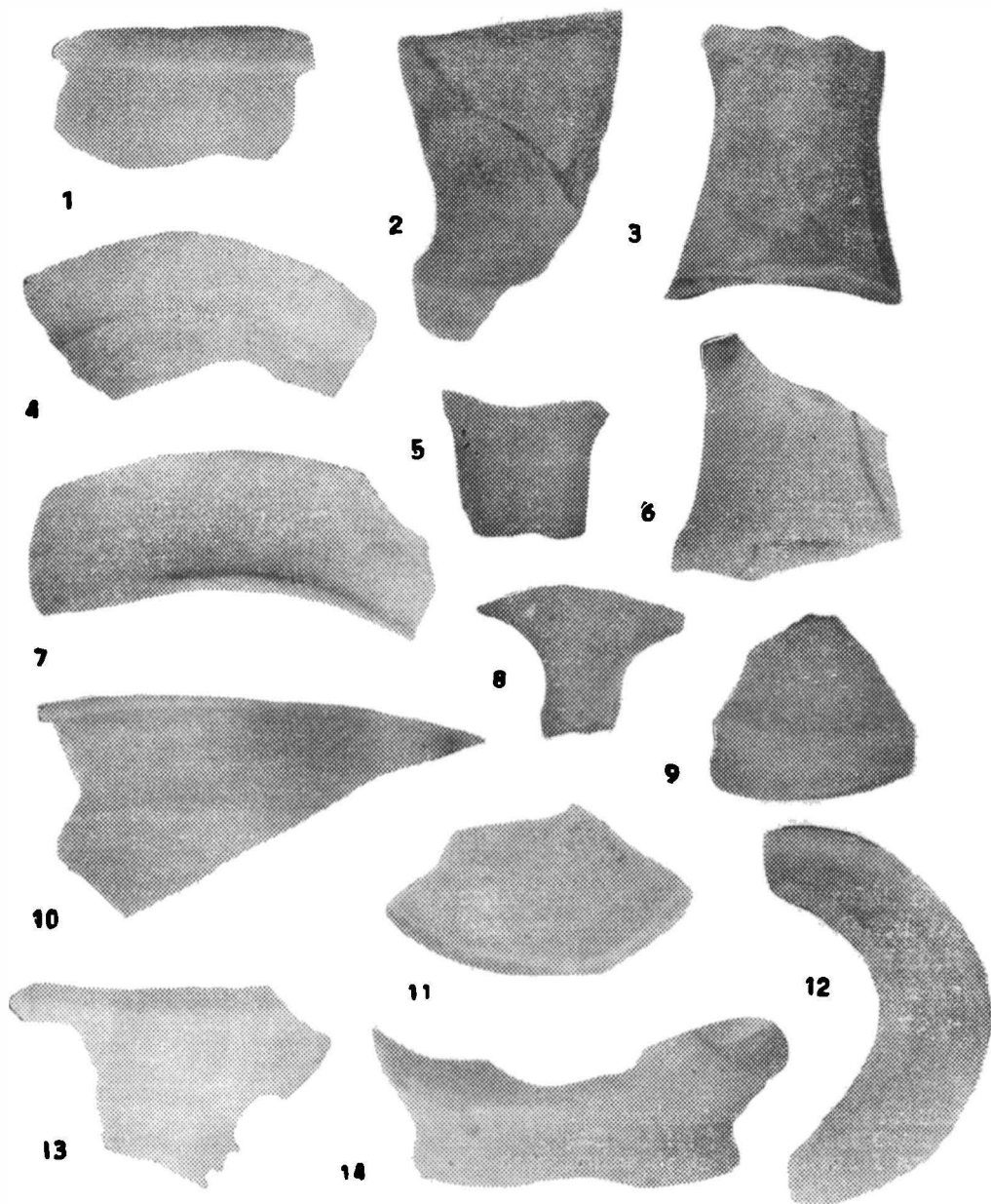

Fig. 7. Ceramică dacică lucrată la roată.

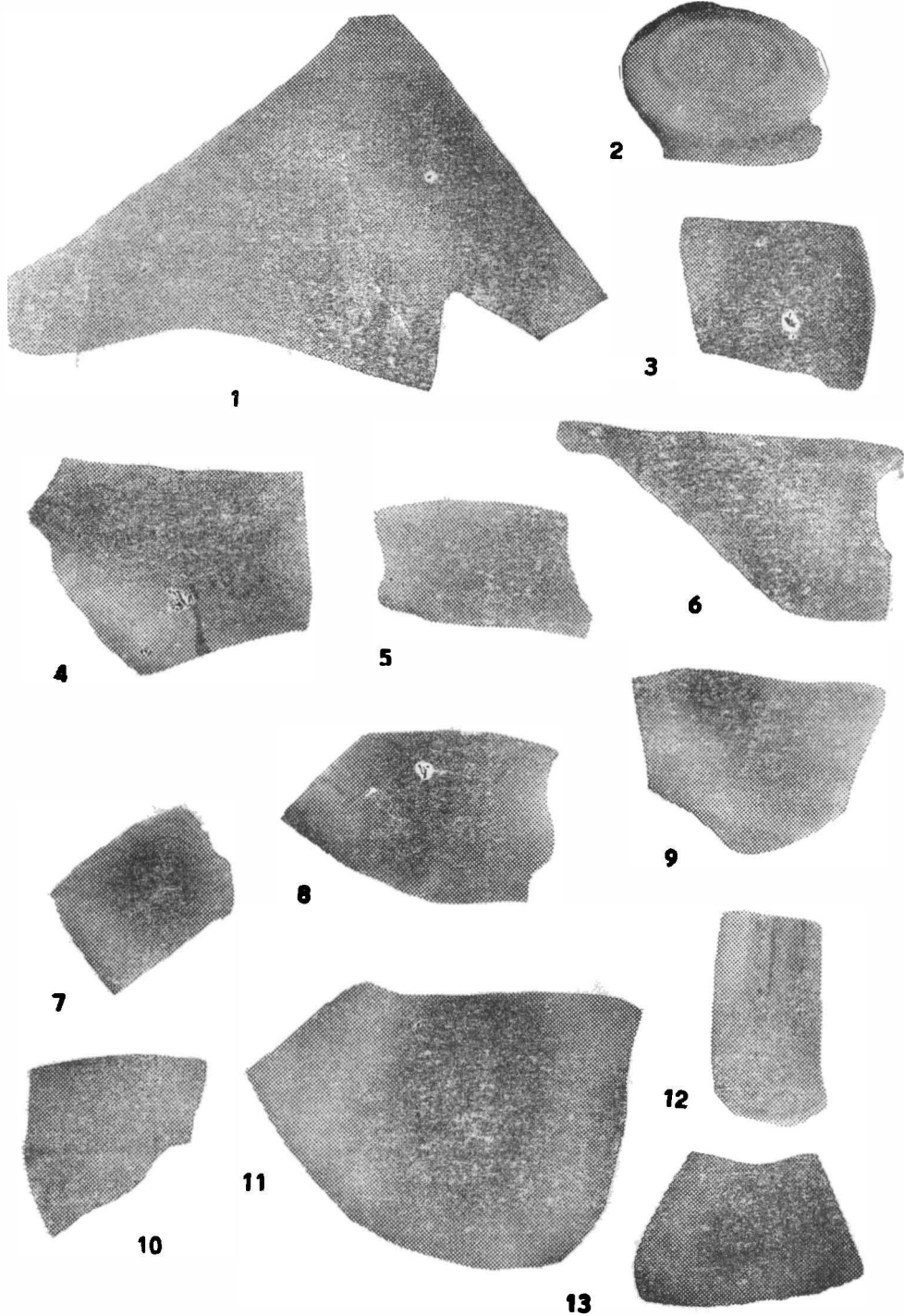

Fig. 8. Ceramică dacică lucrată la roată.

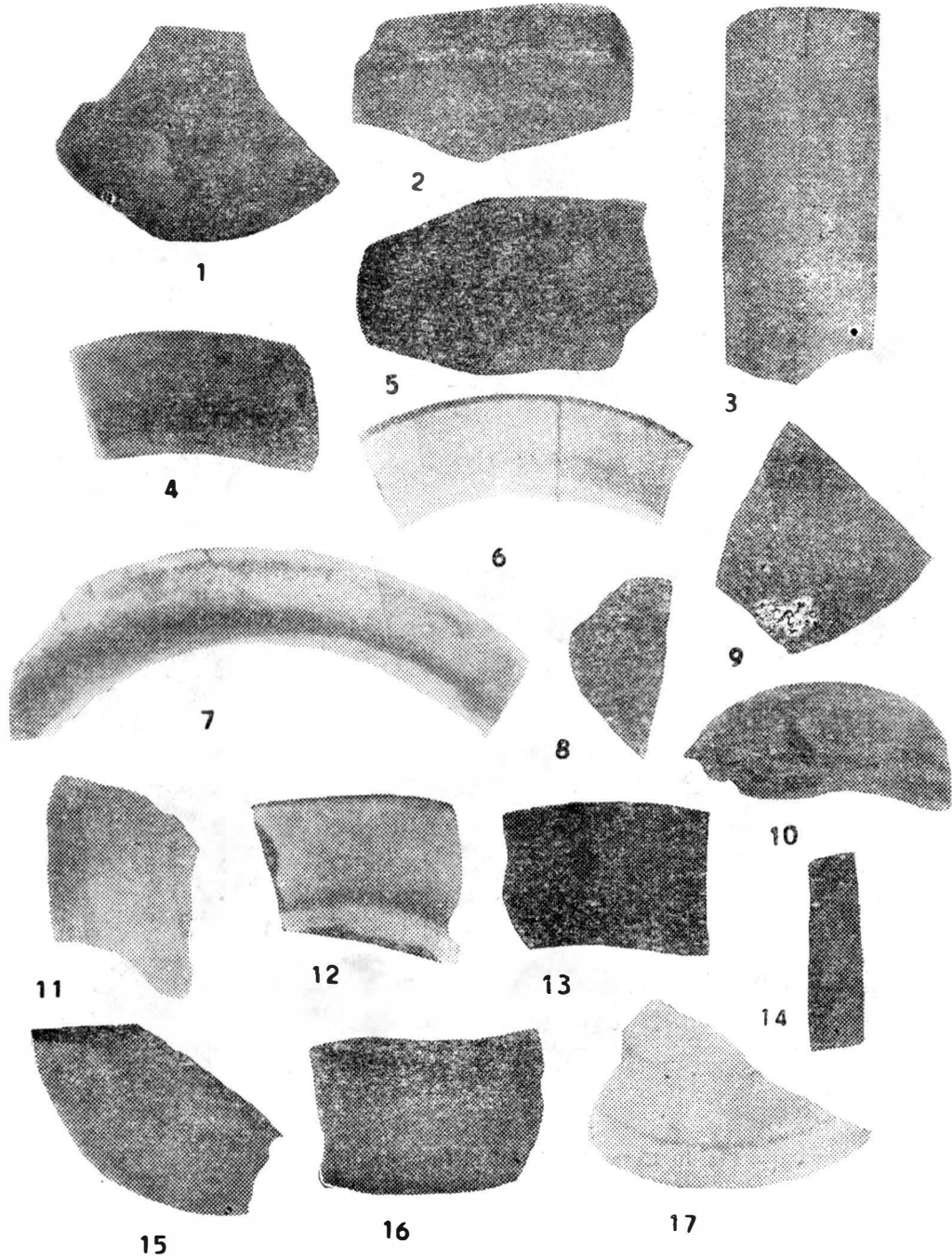

Fig. 9. Ceramică dacică și de import.

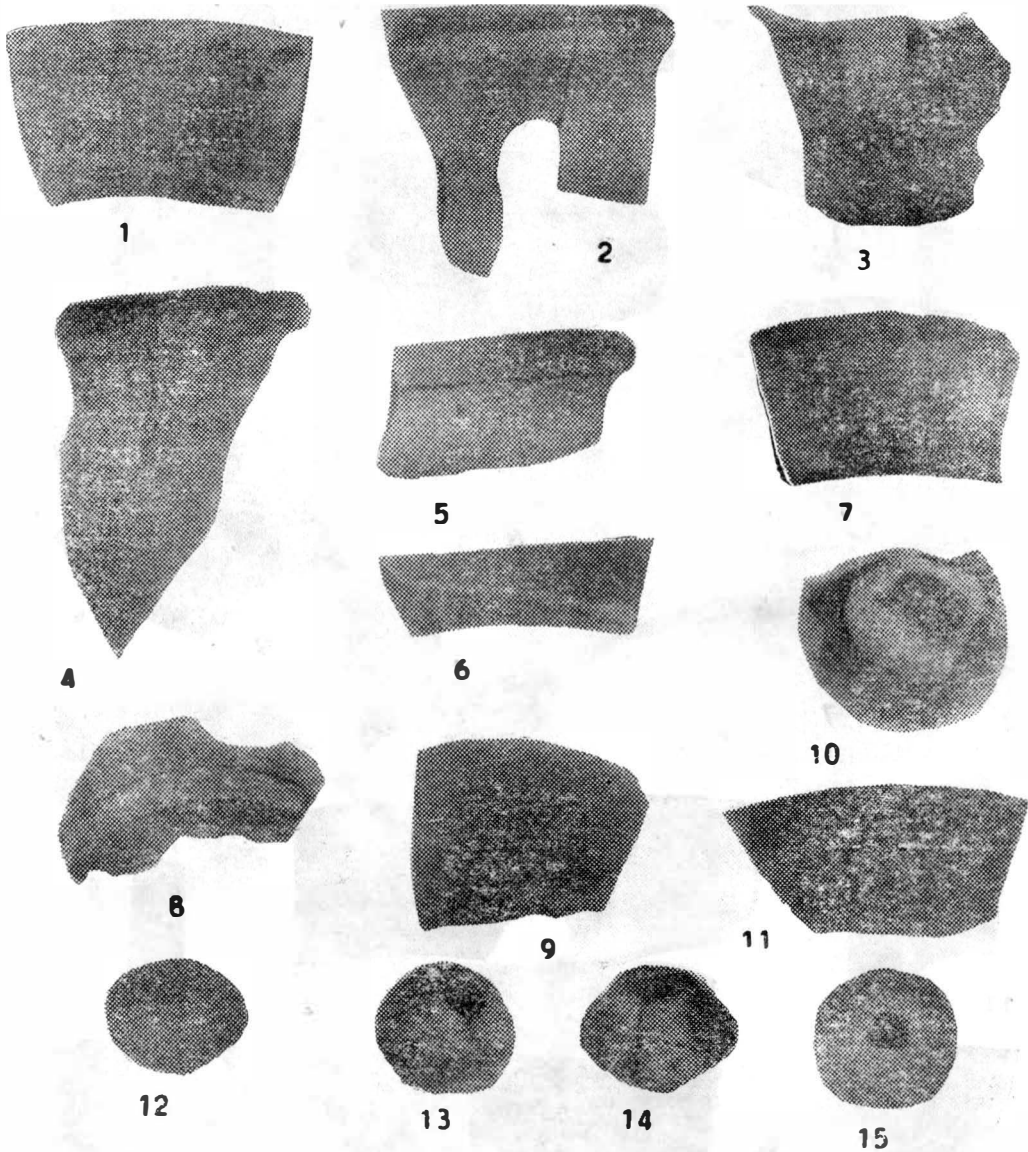
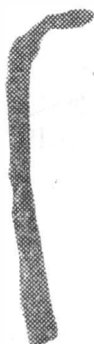

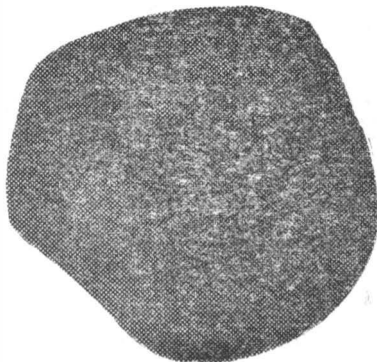
Fig. 10. 7. <http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro> ars.

1

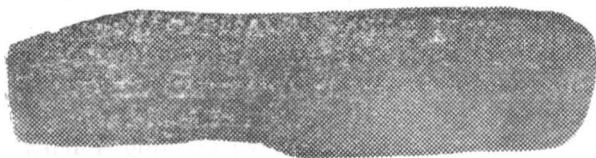
2

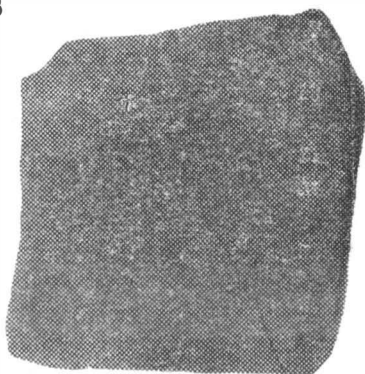
3

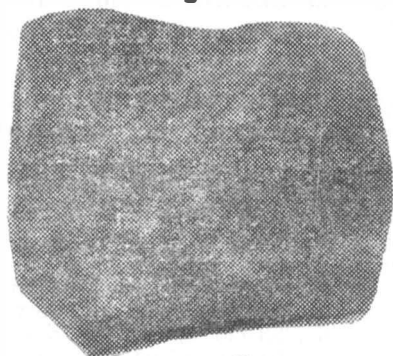
4

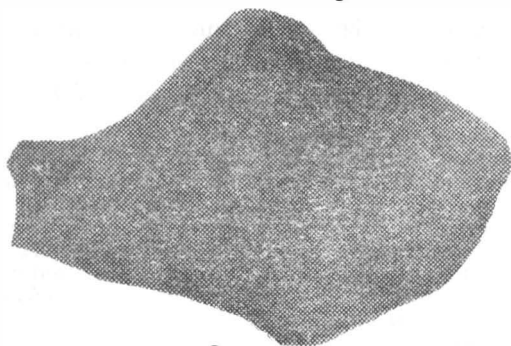
5

6

7

8

OBIECTE CU SEMNIFICAȚIE CULTURALĂ DESCOPERITE ÎN DAVA DE LA RĂCĂȚĂU, JUDEȚUL BACĂU

VIOREL CĂPITANU

Scriserile literare ale antichității vorbesc de locuirea teritoriului țării noastre de astăzi de către geți „cei mai vitezi și mai dreپți dintre traci“, cum îi numea Herodot, în urmă cu 2500 de ani. Aceste izvoare scrise au fost întregite cu dovezi arheologice de necontestat, iar cercetările din ultimii 20 de ani au adus din acest punct de vedere importante contribuții la cunoașterea unor aspecte mai puțin cercetate în trecut privind viața spirituală, în mod deosebit în spațiul de la est de Carpați, pe valea Bistriței, pe valea Trotușului și mai ales în bazinul Siretului mijlociu, unde cultura geto-dacică și carpică este bogat reprezentată ¹.

Dacă pînă în anul 1960 în Istoria României erau menționate pentru perioada așa-zisă „clasică“ doar așezările de la Poiana, județul Galați și Bîtca Doamnei — Piatra Neamț, prima identificată de Radu Vulpe cu Piroboridava ², din Geografia lui Ptolemeu, în prezent numărul așezărilor geto-dacice din această perioadă este foarte mare, iar unele din ele au fost identificate cu Tamasidava ³ (Răcătău), Zargidava (Brad — Negri ⁴) și Utidava (Tisești — Tg. Ocna ⁵).

Majoritatea acestor așezări sînt întărite cu șanțuri, valuri și palisade, iar cele de înălțime cu ziduri de piatră ecarisată : Bîtca Doamnei — Piatra Neamț ⁶ și Tisești — Tg. Ocna ⁷. Aceștora din urmă li se mai adaugă

* Comunicare prezentată la Simpozionul de tracologie de la Oradea, octombrie 1986. Vezi în Symposia Thracologica, IV, *Reprezentări antropomorfe și zoomorfe descoperite în dawa de la Răcătău*, p. 68-69. Oradea, 1986.

1 Nicolae Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, 1969, p. 18-19, 33, pl. 4-6 ; Alexandru Vulpe, *Thraco-Dacia*, 1976, p. 210 ; V. Ursachi, *Rituri și ritualuri de înmormîntare la populația dacică din cetatea de la Brad*, în *Memoria Antiquitatis*, XII—XIV, 1968, p. 105-152 ; idem, *Sanctuarul din cetatea dacică de la Brad*, com. Negri, jud. Bacău, op. cit., p. 93-104 ; Viorel Căpitanu, *Materiale*, București, 1986, p. 119-120.

2 *Istoria României*, I, 1960, p. 267. R. și E. Vulpe, *Dacia*, 3—4, p. 253.

3 Viorel Căpitanu și V. Ursachi, *Carpica*, II, 1969, p. 101.

4 V. Ursachi, *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 93-105.

5 A. Nițu și M. Zamoșteanu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 375-382 ; A. Vulpe, în *St. clas.*, 6, 1964, p. 239, 243-245.

6 A. Nițu, C. Mătasă, I. Zamoșteanu, în *Materiale*, 7, 1961, p. 339 și urm. ; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9-22 ; C. Scorpan, în *Dacia*, N.S. 9, 1965, p. 441, și urm. S. Sanie, în *SCIVA*, 3, 24, 1973, p. 407.

7 N. Gostar, op. cit., p. 19.

o nouă cetate, tot din piatră, descoperită recent cu ocazia săpăturilor din vara anului 1986, în apropiere de orașul Moinești la Lucăcești, așezare care prin poziția sa la o altitudine de 925 metri domină valea Tazlăului⁸.

Cercetarea arheologică efectuată în așezarea de la Răcățau, care face obiectul studiului de față a început în anul 1968 și continuă și în prezent. Aici au fost descoperite importante vestigii arheologice din categoria unelte, ceramică, podoabe, tezaurе monetare precum și un număr important de obiecte, care fac parte din plastica geto-dacică⁹, obiecte cu semnificație culturală și care pot fi puse în legătură cu credințele primitive și practicile magico-religioase ale strămoșilor noștri geto-daci¹⁰. Asemenea descoperiri cu semnificație culturală din dava de la Răcățau, respectiv Tamasidava pot fi grupate astfel

I. Cupa de tip cantharos, cu figurație antropomorfă și zoomorfă, de culoare roșie-cărmăzie.

II. Vas cu reprezentări antropomorfe, din pastă cenușie, pe care erau aplicate reprezentări în relief, respectiv „Sileni“.

III. Ceașcă dacică decorată cu bucranii în relief.

IV. Vase tronconice cu perforații.

V. Figurine antropomorfe și zoomorfe din lut ars.

VI. Vase de cult cu protome zoomorfe.

VII. Vase lucrate cu mâna din lut ars prevăzute cu tub.

VIII. Vase lucrate la roată cu tub aferent.

IX. Vase de tip Kernos.

X. Cățuie cu toarta în formă de cioc de pasăre.

XI. Disc din lut cu reprezentări animaliere — Cerb.

XII. Suporturi de vatră decorați cu protome zoomorfe.

XIII. Vase miniaturale lucrate cu mâna și la roată.

XIV. Alte obiecte cu semnificație culturală.

I. Din prima grupă face parte un vas de tip cantharos executat dintr-o pastă fină de culoare roșie-cărmăzie, acoperit la exterior cu o angobă maronie-roșcată. Din acest vas au fost recuperate 12 fragmente ceramice de la partea superioară, păstrându-se în întregime „călărețul“. După o primă încercare de reconstituire, care aparține lui Mihalachi Brudiu, cupa avea diametrul de cca. 20 cm. (Fig. 1 a ; 1 b ; 1 c ; 1 d).

La o analiză sumară a fragmentelor ceramice cu reprezentări în relief se constată că vasul era executat într-o tehnică aparte, în tipar și cu ardere oxidantă având ca degresanți microprundișuri, scoici și nisip fin.

Din analiza scenelor de pe fragmentele recuperate ne putem da seama că ne aflăm în fața unei descoperiri cu o semnificație aparte. Atrage atenția în primul rând „călărețul“, care prin poziția și mărimea sa nu poate fi decât eroul principal, în postură de luptător. Corpul în întregime este acoperit, iar miinele sînt lăsate libere. De remarcă este și faptul

8 Viorel Căpitanu și V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Moinești*, în prezentul volum, p. 54-69.

9 Viorel Căpitanu și V. Ursachi, în *Carpica*, II, 1969, fig. 32/1-3 ; idem, *Carpica*, VIII, p. 66-67, fig. 43/4, fig. 46 și 47, 48, 49/1-7 și fig. 50/1-4.

10 *Ibidem*, *Carpica*, XV, 1983, p. 141-152, fig. 1-3.

că un braț se sprijină pe șold și sabie, în timp ce în celălalt probabil ținea sulita sau stindardul. Acest personaj este prezentat într-o manieră destul de expresivă. Capul bogat în păr, care-i atîrnă în şuvițe cade pe spate, de o parte și de alta a obrazilor și-i acoperă urechile. Are mustați și barbă. Pe frunte se observă o nervură orizontală, care ar putea să reprezinte o diademă, semn distinctiv al personajului. În jurul gîtului probabil că se află un torques.

Silueta calului este redată în mișcare sprijinindu-se pe picioarele din spate. Calul este realizat din punct de vedere artistic într-o manieră desăvîrșită.

Pe vasul de la Răcătau mai apar încă două personaje, care au fost așezate, după toate probabilitățile, față în față. Avem de-a face cu un personaj feminin, care după atitudine săvîrșește un act sacru. Și acest personaj are părul în şuvițe, dat pe spate acoperindu-i urechile. Vestimentația acoperă în întregime corpul, rămînîndu-i libere doar mîinile. În zona gîtului se observă două nervuri în relief, care ca și la personajul principal ar putea să reprezinte un torques. Pe frunte are de asemeni o diademă.)

Al doilea personaj este realizat ca și primul tot din profil cu părul căzîndu-i pe spate și acoperindu-i urechile.

Vestimentația este redată foarte sumar prin cîteva linii în diagonală și altele în poziție verticală.

Spre deosebire de personajul principal, unde liniile oblice continuă și pe picior, la acestea grupurile de linii sînt realizate în poziție verticală. Și personajul masculin are în jurul gîtului un torques. De precizat că pe umărul drept al personajului atîrnă o „mantie“ în falduri, care este decorată la partea superioară cu grupuri de linii în poziție oblică, verticală și brăduț. În partea stîngă a acestui personaj, către buza vasului, se profilează un tors de la un alt animal, se pare tot un cal, decorat cu linii incizate în poziție verticală și orizontală.

Tot pe această latură a vasului, în apropierea liniei de demarcație realizat printr-un decor în formă de ove, apare un alt animal, care după înfățișare seamănă cu un ciine sau leu.

Torțile de la vasul acesta sînt tipice pentru cantharosul cu plăcuțe orizontale, dar cu observația că prezintă la partea superioară discul solar redat printr-o rozetă cu 6 spițe, care simbolizează razele soarelui, perforate pe toată grosimea torții. Cele 6 raze se sprijină pe butucul roții, care este ușor arcuit. Toarta la partea superioară este flancată de 2 lei, care străjuiesc de o parte și de alta discul solar cu gurile interdeschise, „simboluri destul de frecvente în zona microasiatică“ ¹¹.

La exterior, torțile sînt străbătute de cîte o linie mediană — profilată și care la rîndul ei este încadrată de alte linii, la îmbinarea cu corpul vasului. La partea opusă, către bază, torțile se termină într-un disc lipit de corpul vasului.

Linia de demarcație între partea superioară și cea inferioară a vasului este realizată printr-un decor spiralat din ove mai mari sau mai mici cu vârful în sus. În partea de jos vasul se termina probabil cu un picior scund cu talpa discoidală ca la toate vasele aparținând acestei categorii.

Apariția acestui vas cu figurație antropomorfă și zomorfă în mediul dacic a surprins pe unii cercetători, în legătură cu originea lui¹², dar să nu uităm că pe ceramică, călărețul apare începând din secolul III î.e.n. la Zimnicea¹³ și apoi pe plăcuțele de argint și bronz descoperite la Surcea¹⁴ și Polovragi¹⁵, care se datează în secolele I î.e.n. — I e.n.

Vasul de tip cantharos cu figurație antropomorfă și zoomorfă de la Răcătău a fost descoperit în ultimul nivel de locuire și se datează ca atare în secolul I e.n.

2. Cea de a doua descoperire de tipul cu reprezentări umane a apărut tot în ultimul nivel de locuire, în plin strat de cultură materială, la adâncimea de — 0,40—0,60 m. Este vorba de o plăcută din lut ars, din pastă fină de culoare cenușie de formă dreptunghiulară cu diam. de 7×5 cm. Partea dorsală fiind scobită ne îndreptățește să presupunem că astfel de plăcuțe erau lucrate separat și apoi erau fixate înainte de ardere pe anumite vase cu destinație cultuală. Fără îndoială că asemenea vase cuprindeau, cum este de presupus, și alte elemente din mitologia geto-dacă. (Fig. 4/1).

Piesa descoperită la Răcătău, redă cu multă naturalitate un *silen* în relief, încadrat într-o ramă profilată și incizată cu linii în poziție oblică.

Figura Silenului este redată foarte expresiv. Părul bogat dă impresia, ca și în cazul călărețului, de pe vasul de tip cantharos, că este acoperit, dar având în vedere că sînt redată şuvițele de păr, care cad pe spate se înțelege de la sine că nu poate fi vorba de un obiect, căciulă sau bonetă, care să-i acopere capul. Celelalte componente ale feței sînt foarte bine redată și dau expresivitate acestei divinități. Pe direcția ochilor sînt redată urechile de formă ovală care sînt mult alungite. Mustățile prelungi se unesc cu pletele și cu barba formînd niște cîrlionți cu vîrfurile în sus. Deasupra capului se află o linie profilată și arcuită cu capetele în formă de făclii, care încadrează perfect divinitatea. Mai sus, către partea superioară a ramei apare încă o linie profilată și decorată cu liniuțe incizate în poziție oblică.

Figura Silenului este încadrată într-o ramă distinctă, care pune în evidență un brîu simplu crestat, element care se repetă, mai jos de barbă, abia observîndu-se cu ochiul liber, în colțul din dreapta jos.

12 idem, *op. cit.* p. 55.

13 Al. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S. XXIV, 1980, p. 125, fig. 76/4 și 77/9 ; Emil Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 93, pl. LXVIII.

14 L. Marghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976, Zoltan Zekely, *Contribuții la cultura dacilor în epoca fierului*, Miercurea Ciuc, 1954, p. 5 și urm. ; Radu Florescu, *Arta dacilor*, București, 1968, p. 46-47 ; Dorin Popescu, *Tezaure de argint dacice*, în BMI, XLI, 1972, p. 16 și urm.

15 Floricel Marinescu, *Descoperiri arheologice în cetatea de la Polovragi*, în *Studii și Mat. de Muz. și Ist. Milit.*, 10, 1977, p. 30 și urm.

Piesa aceasta reprezintă deocamdată un unicat în lumea geto-dacă și la fel ca și vasul de tip cantharos cu călărețul dac pot fi regăsite atât ca motiv de inspirație cât și ca model de execuție în atelierile epocii elenistice timpurii și romane¹⁶. Un exemplu concludent ni-l oferă vasul-cupă, glazurat descoperit tot la Răcătău, cu scene din mitologia elenistică timpurie, în stare fragmentară, precum și alte fragmente de la alte două vase descoperite în S. XII și S. XIII, într-o groapă, cu materiale ce se datează în secolul I î.e.n. Prezența vaselor cu motive în relief, de factură elenistică ne asigură sursa de inspirație pentru realizarea vaselor cu reprezentări din lumea dacică.

Imaginea personajului călare, după Silviu Sanie este cunoscută pe teritoriul întins, în zona balcanică și egeo-mediterraneană, dar și în spațiul locuit de geto-daci, așa cum am menționat mai sus, prin mai multe descoperiri; acestea din urmă fiind de execuție locală, care după afirmația lui S. Sanie, cu tot modelul elenistic sau roman, pot fi indicii ale existenței unui cult al cavalerului trac, ale cărui imagini culturale vor fi numeroase în epoca romană¹⁷.

III. Cești dacice. Din numărul mare de cești descoperite până în prezent la Răcătău, două au atras atenția

1. Vasul cu trei torți din categoria ceștilor dacice decorat cu briile alveolare cu capetele îndoite în formă de „protomă de șarpe”. La bază se întâlnesc de jur în prejurul vasului un rând de alveole executate în pasta crudă, înainte de ardere. Această „ceașcă” împreună cu 6 figurine antropomorfe și cu un suport de vatră au fost descoperite într-o groapă cu semnificație culturală. (Fig. 3/11).

2. Ceașcă dacică de formă tronconică cu o toartă, pasta fină de culoare cărămidie. Sub buză se află un brâu simplu crestă, iar de o parte și de alta a torții se întâlnesc ca motive ornamentale 2 bucranii de Bos, cu coarnele mult îndepărtate și crestă. Piesa a fost descoperită într-un complex închis. Dimen. î. 6,5 cm, D.g. 11,5 cm, D.b. 5 cm. (Fig. 3/9).

IV. Vase cu perforații.

Au fost descoperite două tipuri

a. Vas tronconic cu gura largă și pereții oblici, executat din pastă fină de culoare cărămidie ușor lustruită cu cioburi pisate în compoziție. Fundul vasului prezintă perforații pe trei rânduri 4,3 și respectiv 2 perforații pe rând. Aceste perforații în număr de 9 sînt destul de mari pentru a fi folosite în alte scopuri. (D 1—1,5 cm). În interior, pe o porțiune de cca. 16 cm, peretele este înegrit de fum. Dimensiuni î. 15 cm, D.g. 23 cm. D.b. 11 cm. (Fig. 4/6).

b. Vas cilindric din pastă galbuie-albicioasă, fundul masiv. Corpul este perforat cu găuri pe 3 rânduri în poziție verticală. Dimensiuni î. 5 cm, D.g. 6 cm, D.b. 4 cm, D.u. 4,6 cm. (Fig. 4/5).

V. Figurine și statuete antropomorfe și zoomorfe. (Fig. 5/1-26).

16 Silviu Sanie, *op. cit.*, p. 56.

17 V. Căpitanu, *Carpica*, XV, 1983, p. 142-152.

Au fost descoperite pînă în prezent la Răcătău un număr de 27 de figurine din care 26 antropomorfe și 1 singur exemplar (taur) zoomorf. Majoritatea figurinelor au fost deja publicate într-un articol cu toate detaliile de rigoare¹⁸.

Aceste figurine pot fi grupate astfel

a. Figurine cu înfățișare aproape identică cu precizarea că un exemplar are înălțimea de 70 mm.

b. Figurine cu fața expresivă. Detaliile fizionomice fiind realizate prin incizii și alveole. Corpul oarecum rectangular, iar brațele sînt modelate schematic. Picioarele sînt depărtate și disproporționate în comparație cu celelalte părți ale corpului fiind de sex masculin.

c. Figurine masculine, din lut ars cu pasta aspră la pipăit. Atributele feței sînt redată foarte schematic prin niște alveolări executate cu degetele prin apăsare în lutul crud înainte de ardere. Picioarele au o formă cilindrică și vîrfurile ascuțite și ușor îndepărtate.

d. Figurine aproape identice formînd un singur lot deoarece au fost descoperite în aceeași groapă, în poziție circulară cu fața în jos. Un singur exemplar este foarte mult stilizat. (Fig. 5/1-6).

e. Figurină feminină cu picioarele depărtate. Capul oval, gîtul lung și prelungit pînă la linia umerilor. Mîna este redată printr-o simplă proeminență, iar umărul este ușor rotunjit.

f. Figurină asemănătoare celor din grupa D, cu precizarea că are lungimea de 75 mm față de 50—60 mm cît au cele 6 figurine.

g. Figurine cu capul mult stilizat. Un exemplar în stare fragmentară și capul aplatizat.

Un număr de 8 figurine se păstrează în stare fragmentară, iar gruparea lor o facem în continuare :

h. Figurină feminină din lut ars, pasta fină cenușie cu brațele în cruce, capul ușor alungit. Orbitale separate printr-o proeminență. Pe direcția mîinilor, la partea superioară se întîlnesc două mici perforații, iar mai jos o altă perforație.

i. Figurină feminină, în stare fragmentară, din pastă fină de culoare cărămizie, asemănătoare figurinei din grupa g., cu precizarea că pasta la aceasta este mai uniform arsă.

j. Două figurine fragmentare din lut ars cu pastă de aspect lucios de culoare brun-cenușie, cu ochii redați prin perforații laterale și nasul sub formă de proeminență.

k. Un picior cu vîrfurile ascuțite de la o figurină, din pastă fină de culoare brun-cărămizie. (Fig. 5/21).

1. Un picior, de data aceasta de la o statueta cu lungimea de 4 cm. Acesta spre deosebire de precedentă este mai aproape de forma piciorului de la o statueta. (Fig. 5/22).

m. Două exemplare, foarte rudimentare. Le considerăm și pe acestea tot figurine antropomorfe prin faptul că cel care a realizat a simulat corpul uman. Un exemplar este confecționat din pastă fină de culoare

18 V. Părvan, *Getica*, 1926, p. 341 ; R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1 1951, p. 207-208.

cenușie, pasta de aspect lucios, iar cel de al doilea exemplar de formă oarecum tubulară confectionat din pastă de culoare cărămizie. (Fig. 5/25-26).

n. Statuetă din lut ars, pasta de aspect poros, de culoare cărămizie-roșiatică cu nisip și microprundișuri în pastă, în stare fragmentară. Dim. î. 12,2 cm. (Fig. 4/2).

o. Figurină zoomorfă-Bos, fragmentară, L. cca. 5,6 cm, I. 4 cm. (Fig. 2 a/6).

Din prezentarea succintă a figurinelor antropomorfe rezultă că acestea reprezintă niște simulacre caricaturale umane, în care detaliile anatomice sînt redată superficial sau de loc, așa după cum se observă la ultimele exemplare. Că avem de-a face cu o transpunere cu mijloace naive a elementelor antropomorfe și zoomorfe elenistice sau romane, care au pătruns din sud la geto-daci, nu mai pune nimeni la îndoială. Aceste figurine din lut ars reprezintă tot o formă de gîndire naivă, plastic și religios a vremurilor mai vechi cum aprecia Vasile Pârvan în *Getica*¹⁹.

După Vasile Pârvan și Radu Vulpe aceste simulacre și multe altele descoperite în mediul dacic, erau menite și capabile „în credințele celor vechi să îndepărteze spiritele rele sau să-i apere împotriva «deochiului» și a tuturor accidentelor demonice, sau să-i apere de nenorocire și să le aducă fericire”²⁰.

Alături de divinitățile oficiale, la vremea aceea, în închipuirea maselor persistau anumite elemente mai vechi, credințe legate de magie și diferite superstiții. Toate aceste reprezentări antropomorfe și zoomorfe care se întîlnesc în număr destul de mare și în așezările geto-dacice, apar din epocile anterioare și sînt considerate ca elemente de caracter magico-religios⁴.

VI. Vase de formă paralelipipedică cu protome zoomorfe.

Sînt confectionate din pastă fină de culoare roșie-cărămizie și cenușie și pot fi grupate astfel :

a. Vase cu protome zoomorfe — Berbec sau Bos.

b. Vase cu reprezentări în relief antropomorfe și zoomorfe.

c. Vase simple cu sau fără protome zoomorfe.

a. Vasele de cult de formă paralelipipedică sînt confectionate din pastă fină de culoare cărămizie, roșiatică sau maronie și se întîlnesc în număr mai mare față de cele de culoare cenușie. La un exemplar se păstrează foarte bine protoma de Berbec, coarnele fiind pictate. La partea superioară aceste vase sînt prevăzute cu cite un tub de formă cilindrică, înalt de 2 cm, diam. de 4,5 cm și cu perforații în genul strecurătorilor. Mai jos de protomă, pe peretele îngust din față se află un tub aferent prin care se evacua lichidul folosit în libații. (Fig. 2 a/1).

Vasul acesta a fost acoperit cu o angobă de culoare gălbuie-roșiatică peste care s-a pictat un decor geometric din triunghiuri așezate cu vir-

19 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 341.

20 *Ibidem*, p. 341.

furile pe laturile mari. Baza vasului este decorată cu benzi paralele. Sub protomă au fost executate 2 triunghiuri, iar la partea superioară un decor format din linii și benzi paralele. Coarnele de la Berbec sînt pictate cu buline de culoare roșiatică. Dim. i. 12 cm, l. 12,6 cm.

Un alt exemplar, în stare fragmentară, din pastă cărămizie, pictat cu brăduț și benzi late sau înguste în poziție oblică sau paralele a mai fost descoperit într-o groapă din S. XIV. Lung. 14 cm.

În partea de sud a cetății la 0,60 m adîncime a mai fost descoperit un fragment de la un vas de cult cu i. de 6,6 cm, pictat tot cu triunghiuri cu vîrfurile ascuțite.

O protomă de Bos de la un vas de cult, din pastă de culoare cărămizie a mai fost descoperit în S. XV, în groapa mare de cult, la adîncimea de 5,60 m. La exterior vasul a fost acoperit cu o angobă roșie. Acest exemplar se deosebește de celelalte prin faptul că între coarne este amplasată „strecurătoarea“, de formă cilindrică cu 7 perforații. D. de 6,5 cm.

Tuburi aferente de la vase de cult, în stare fragmentară s-au mai descoperit și în alte secțiuni în mai multe exemplare.

b. Prezentăm la această categorie un vas de formă paralelipipedică, în stare fragmentară, din lut ars de culoare roșie-cărămizie cu reprezentări în relief. Pe latura mare apare un cal înaripat — Pegas, iar pe latura mică din față o divinitate feminină stînd pe un trepied, cu o mîină întinsă, în care ținea probabil un vas de cult, iar cealaltă îi atîrnă pe lîngă corp. Dim. i. 9,5 cm, l. 16,4 cm, l. 7,5 cm. Vasul este asemănător celui cu protomă de Berbec. (Fig. 2 a/5, 3).

c. Vasele din pastă fină de culoare cenușie ne apar în mai multe exemplare, dar un exemplar este aproape întreg și a fost descoperit într-un complex închis. Și acest vas este prevăzut la partea superioară cu un lăcaș de formă cilindrică cu buza distinctă și cu mai multe perforații ca la strecurătoare. La partea opusă, acolo unde ar trebui să se afle protoma, vasul este spart din vechime. Tubul aferent, de asemenea, lipsește. Dim. i. 9,6 cm, l. 14,6 cm, l. 8,4 cm. (Fig. 2 a/2).

Cu ocazia săpăturilor au mai fost recuperate niște coarne de Boss, din lut ars, pastă fină de culoare cenușie, cu diametrul de 9 cm. Atrage atenția un fragment ceramic pe care este imprimat un decor în tehnica lustruirii în formă de brăduț. (Fig. 2 a/10).

VII. Vase lucrate cu mîina din lut ars cu tub aferent.

Au fost descoperite mai multe exemplare, dar toate se află în stare fragmentară. Tubul apare în formă de „rhyton“ decorat cu briie simple crestate, sau linii incizate sau vălurite și paralele.

VIII. Vase lucrate la roată cu tub aferent. Sînt executate din pastă fină cenușie, dar și cărămizie. În literatura de specialitate sînt cunoscute ca vase în formă de ploșcă, în realitate ele au o formă tronconică, cu cu toarta supraînălțată și tub de scurgere. Majoritatea sînt decorate pe buză și toartă, dar sînt exemplare fără nici un fel de decor. Astfel de vase se întîlnesc în stare fragmentară și în necropola tumulară fiind folosite în ritualul respectiv. (Fig. 4/3, 7).

IX. Vase de tip Kernos, cu protome zoomorfe.

Sînt executate din pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămizie. Dintr-un exemplar se păstrează un fragment de cca. 15,5 cm împreună cu protoma de Boss, și tubul aferent. (Fig. 2 a/7).

Al doilea exemplar are doar protoma de Boss cu coarnele larg deschise, cu diam. de cca. 4,5 cm. Protoma este îngrijit executată. Piesa a fost descoperită într-o groapă obișnuită cu material aparținînd sec. I î.e.n., la periferia așezării, în partea de sud a acropolei. (Fig. 3/8).

Un alt exemplar este confecționat din pastă de culoare cărămizie cu ardere oxidantă. La exterior urme de pictură de culoare albă și roșie. Analogii la Poiana, Brad, Popești și Pleașov ²¹.

X. Vas cu protoma în formă de pasăre.

A fost descoperit un singur vas din pastă fină de culoare cenușie, de aspect lucios, cu lungimea de cca. 15,5 cm. Protoma reprezintă minierul unci „cățui“ în formă de cap de rață. (Fig. 2 a/11).

XI. Disc din lut. (Fig. 2/4).

Este vorba de un obiect de lut, care redă în negativ cu multă fidelitate un cerb. Piesa descoperită la Răcătău este identică cu medalionul din lut de la Piatra Roșie ²², dar cu altă decorație. Diam. cca. 14 cm.

XII. Suporturi de vatră.

Astfel de obiecte mobile din lut ars sînt prezente în toate așezările geto-dacice. Au apărut în număr destul de mare, în ultima vreme în da-vele de pe Siret. După contextul în care au fost descoperite se pare că aveau o dublă utilizare : a. ca suporturi de vatră, asigurînd în același timp și tirajul focului, pe ele sprijinindu-se vasele, care erau folosite pentru gătitul hranei și b. ca obiecte cu semnificație culturală ²³.

În dava de la Răcătău s-au descoperit peste 20 de asemenea obiecte din care 18 în stare destul de bună de conservare. (Fig. 3/1-6).

Suportii din lut ars descoperiți pînă în prezent la Răcătău sînt de formă paralelipipedică, iar unii din ei se apropie de conturul unor bărci la partea superioară cu capetele mai mult sau mai puțin înălțate sub forma unor protome de berbec și coarnele în volută. Majoritatea acestor piese sînt ornamentate cu alveole, briie alveolare simple sau crestate, linii incizate, caneluri, linii profilate etc.

Aceste piese erau executate ca și ceștile dacice sau vasele-borcan din lut ars, folosindu-se ca degresanți cioburile pisate, nisipul, micropundișurile și în unele cazuri și cochiliile de melci, cu ardere oxidantă. Înainte de ardere, suportii au fost introduși într-o baie specială de argile dizolvate acoperindu-i uniform pe întreaga suprafață căpătînd după ardere o culoare gălbuie-maronie.

21 C. Preda, în *Thraco-Dacica*, VII, 1982, p. 85,88 ; Moscalu, *op. cit.*, p. 123, pl. LXXXII, 1-2, tip 17 a.; V. Ursachi, *Cetatea...* sub tipar. Vezi și V. Palade, în *SCIV*, 29, 1978, 2, p. 283-288, fig. 1/1-5 și fig. 2/1.

22 H. Daicoviciu, *De la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 220.

23 S. Sanie, *Din istoria religiei geto-dacice (I)* în *A II A*, XXII, 2, 1985, p. 383-388.

Ca dimensiuni aceste piese variază între 22,5 cm — 32,5 cm lungime și între 12,5—14,5 cm înălțime fără protome.

Deoarece ei diferă atât ca mărime cât și ca decor prezentarea lor se impune de la sine.

1. Suport de vatră, cu protomele căzute din vechime, pasta arsă neuniform cu angoba de culoare galben-cenușie. La partea superioară și pe laturile mari se întîlnesc niște caneluri, care dau frumusețe obiectului. Același decor se întîlnește și pe pereții mici, dar de data aceasta în poziție verticală din apropierea protomei și pînă la baza suportului.

Piesa aceasta a fost descoperită într-o groapă de cult împreună cu 6 figurine antropomorfe, în S. XXIII A.

Dimensiuni : L. 32,5 cm, la partea superioară, iar la bază 29 cm, î. 13 cm, fără protomă, l. la partea superioară 7 cm, la bază 8,4 cm. Inv. 27737.

2. Suport de vatră din lut ars, pasta cărămizie cu angobă gălbuie pe toată suprafața. Protomele căzute din vechime. Este decorat cu un brîu simplu pe laturile mari și cu grupuri de alveole pe 3 rînduri pe laturile mici. De o parte și de alta, la partea superioară se întîlnește un decor realizat de linii incizate, în poziție oblică.

Piesa a fost descoperită în S. XXVIII la adîncimea de 0,80 m în plin strat de cultură geto-dacic.

Dimensiuni : L. 22 cm, î. 12,5 cm, l. la partea superioară 4,5 cm, iar la bază de 7,5 cm. Inv. 29632.

3. Suport de vatră din pastă de aspect poros, de culoare cărămizie, cu angobă fină pe toată suprafața. La această piesă protoma de berbec se păstrează în întregime. Coarnele în volută sînt decorate cu linii incizate în poziție oblică. Ochii apar ca niște alveole adîncite, iar gîtul este scurt. Decorul este realizat din brîie alveolare în poziție orizontală și verticală. Partea opusă este deteriorată.

Dimensiuni : î. 13,5 cm, l. cca. 20 cm. Piesa a fost descoperită în S. XI, într-un complex închis. Inv. 7620.

4. Suport de vatră, din lut ars, pasta de aspect poros acoperită cu o angobă alb-gălbuie. Piesa se păstrează în stare fragmentară, dar cu precizarea că acest suport reprezintă un tip aparte, în sensul că, gîtul protomei de berbec este foarte scurt și face corp comun cu restul obiectului. Protoma este tipică de berbec, iar coarnele sînt redată destul de plastic, din brîie alveolare crestăte cu linii incizate. Ochii de data aceasta sînt doar punctați, la fel și gura. Piesa așa cum se prezintă prin monumentalitatea ei, reprezintă un unicat în lumea dacică, ca de altfel și piesele de la nr. 3 și 5.

Dimensiuni : î. 12,2 cm, l. cca. 20 cm. Acest suport de vatră a fost descoperit în S. IX, în complex închis. Inv. 12242.

5. Suport de vatră cu protomă de berbec, din lut ars, pasta de culoare cărămizie cu angobă gălbuie la exterior. În spărtură se observă ca degresanți cioburi pisate, microprundișuri și cochilii de melci. Piesa este realizată într-o manieră deosebită, iar decorul constă din brîie alveolare simple și crestăte, în poziție orizontală și verticală. Coarnele sînt redată în volută, iar în jurul gîtului este redat un colan în relief tot cu ajutorul brîului alveolar. Gura este interdeschisă, iar ochii prin două mici perfo-

rații de formă rotundă. Partea opusă este deteriorată din antichitate. Baza suportului ne apare ca o talpă aplatisată și bine finisată.

Dimensiuni 1. 16 cm, l. 10,2 cm. Piesa a fost descoperită în S. XXI, într-un complex închis. Inv. 25.177.

6. Suport de vatră cu protomele pierdute din vechime. Pasta de aspect poros, dar cu angobă gălbuie-albicioasă. Ardere oxidantă, completă. Pe laturile mari piesa este decorată cu briie alveolare și simple, care formează un fel de dreptunghi ca la piesele prezentate mai sus. Pe laturile mici se observă 7 și respectiv 5 alveole, executate în pasta crudă înainte de ardere. Piesa a fost descoperită în groapa mare de cult din S. XV, la — 5,80 m.

Dimensiuni 1. 13 cm., L. 19,8 cm, l. 7 cm, la bază 7,2 cm. Inv. 14368.

7. Suport de vatră din lut ars, cu ardere incompletă având ca degresanți cioburi pisate și nisip granular. Angoba de culoare cenușie. Protomele rupte din vechime. Decorul constă dintr-o linie profilată simplă, în poziție orizontală, încadrată la cele două capete de linii profilate în diagonală. Piesa a fost descoperită în S. IV, în complex închis.

Dimensiuni 1. 12,6 cm, L. cca. 26 cm, l. la partea superioară 5,5 cm, iar la bază 7,8 cm. Inv. 23.905.

8. Suport de vatră, în stare fragmentară, pastă fină, cărămizie, decorat cu briu alveolar crestă, angobă gălbuie. A fost descoperit în S. XXVIII, în strat la — 0,40 m.

Dimensiuni 1. 10 cm.

9. Suport fragmentar, pastă fină, cărămizie cu angobă gălbuie. Decor simplu dintr-o linie profilată. A fost descoperit în S. II A, în stratul de cultură la — 0,40—0,60 m.

10. Suport fragmentar, din lut ars, pastă fină, cărămizie cu angobă fină de culoare galben-maronie. Decor — o linie profilată la jumătatea piesei. A fost descoperită în S. XXVIII, într-un complex închis.

Protome de berbec. (Fig. 3/3-6).

1. Protomă de berbec cu coarnele în volută, din pastă cărămizie, ardere oxidantă. Decor : linii incizate și crestate. Pe spate o șanțuire încadrată de linii profilate și crestate. Dim. 1. 8 cm.

Piesa a fost descoperită în S. XXI, în plin strat de cultură, la — 0,80 m. Inv. 25225.

2. Protomă de berbec cu coarnele în volută, din lut ars, pastă cărămizie de aspect poros, cu ardere oxidantă. Angoba de culoare gălbuie. Decorul apare sub formă de linii incizate — crestături, la coarne. În pastă se întîlnesc cioburi pisate.

Piesa a fost descoperită în S. XXII la adîncimea de 1,50 m, într-o groapă. 1. 10,5 m. Inv. 26.697.

3. Protomă berbec, din lut ars pastă de culoare cărămizie, prezintă la exterior o angobă fină, gălbuie. Ardere oxidantă. Coarnele în volută sînt decorate cu crestături. În pastă s-au folosit ca degresanți micro-prundișuri și cochilii de melci. 1. 19 cm. Inv. 26.696. Piesa a fost descoperită în S. XXII la — 0,40 m, în stratul de cultură.

4. Protomă berbec, coarnele în volută, din lut ars, pasta de culoare cărămizie, ardere oxidantă incompletă. Decorul constă dintr-un brîu alveolar, crestat și linii vălurite incizate, în poziție verticală, de o parte și de alta a gîtului, abia perceptibile. Ochii sînt redați prin două alveolări adîncite în pasta crudă înainte de ardere.

Piesa a fost descoperită în S. I, c2, într-un complex închis.

Dimensiuni : î. 10 cm, l. 8 cm. Inv. 8040.

5. Protomă berbec, din lut ars, pasta fină de culoare gălbuie la suprafață, de aspect lucios din cauza angobei și a arderii oxidante. Coarnele apar ca niște briie profilate și crestăte cu o șanțuire mediană. Ochii sînt redați prin două perforații adîncite în pasta crudă. Cele două laturi sînt decorate cu patru crestături în poziție oblică. Din apropierea ochilor pornesc în jos două caneluri cu marginile profilate.

Această piesă a fost descoperită în S. XX, la adîncimea de 0,60 m, în stratul de cultură aparținînd ultimului nivel de locuire dacică. Î 7 cm. Inv. 25328.

6. Protomă berbec, din lut ars, în stare fragmentară, coarnele în volută. Pasta fină de culoare gălbuie cu nuanțe cenușii și pigmentații de culoare maronie. În pastă ca degresanți se observă cioburi pisate și cochilii de melci. Ardere incompletă. Partea superioară este străbătută de 4 caneluri cu marginile profilate, situație care se repetă și sub barbă. Botul rupt din vechime.

Piesa a fost descoperită în S. VII, într-un complex închis.

Dimensiuni î. 13,5 cm, l. 6 cm. Inv. 7621.

7. Protomă de berbec, cu coarnele în volută, din lut ars de culoare gălbuie la exterior și cărămizie în interior. Coarnele puternic profilate de o parte și alta a protomei. Mai jos de gît se observă niște linii profilate, care închid niște caneluri. Ochii circulari, ușor adînciți și profilați de formă circulară. În pastă se observă cioburi pisate și cochilii.

Piesa a fost descoperită în S. XX, la adîncimea de 0,40 cm.

Dimensiuni î. 10 cm, l. 6 cm. Inv. 25327.

8. Protomă berbec, din pastă fină de culoare cărămizie avînd ca degresanți cioburi pisate, nisip și mică. Ardere oxidantă, neuniformă. Coarnele sînt redăte printr-un ornament alveolar în jurul ochilor, iar spatele printr-o adîncitură mediană încadrată de două linii profilate. Ochii apar sub forma unor pastile de formă circulară, ușor adîncite. Sub barbă se observă cîteva alveole realizate în pasta crudă înainte de ardere. Gura este redată printr-o perforație de formă rotundă.

Piesa a fost descoperită în S. XXIX, la adîncimea de 0,60 m în ultimul nivel de locuire.

Dimensiuni î. 7 cm, l. 5 cm. Inv. 29654.

9. Protomă de berbec din pastă de aspect poros cu cioburi pisate în compoziție și ardere oxidantă. Coarnele pornesc în unghi ascuțit, despărțindu-se apoi și prelungindu-se pe spate, avînd ca decor niște crestături, care apar și sub barbă, dar de data aceasta încadrînd o alveolare cu liniile profilate și crestăte.

Piesa a fost descoperită în S. XXII, la — 1,20 m, într-un complex închis.

Dimensiuni : l. 10,5 cm, l. 8,6 cm. Inv. 29674.

10. Protomă berbec, în stare fragmentară cu coarnele în volută. Pasta de aspect poros, de culoare cărămizie, cu angobă la exterior. Ornamentul la această piesă constă din alveole grupate pe trei rânduri, de o parte și alta a gîtului. Ochii sînt redați prin două pastile rotunde. Sub barbă apare același decor.

Piesa a fost descoperită în S. VI, la — 0,40 m, în plin strat de cultură geto-dacic.

Dimensiuni l. 10,5 cm, l. 5,6 cm. Inv. 29686.

1) Protomă de berbec, pasta de aspect poros de culoare brun-cărămizie. Coarnele închid complet două cercuri în relief, care reprezintă și ornamentul respectiv. Piesa se păstrează în stare fragmentară și a fost descoperită în S. VII, la — 0,40 m în plin strat aparținînd sec. I e.n. Inv. 29687

Din cele relatate mai sus rezultă că pe pereții laterali ai suporturilor de vatră, precum și la majoritatea protomelor se întilnește un decor format din brîie alveolare simple sau crestate, ornament frecvent pe ceramica poroasă geto-dacică și carpică. Prezența acestor elemente de decor pledează pentru originea traco-dacică așa după cum o demonstrează descoperirile de acest gen de pe întreg teritoriul patriei noastre. Descoperirile de la Răcătău, vin să completeze datele cunoscute pînă acum în legătură cu prezența acestor obiecte în mediul dacic.

Asemenea piese sînt cunoscute încă din epoca bronzului la populația tracică, în cultura Monteoru²⁴, berbecul reprezentînd o divinitate protectoare a turmelor de animale²⁵. Fără îndoială că acest animal a avut aceeași semnificație și la geto-daci, fapt confirmat de descoperirile de acest gen din Transilvania²⁵, Muntenia²⁶ și mai ales Moldova prin descoperirile de la Poiana²⁷, Brad²⁸ și Răcătău.

XIII. Vase miniaturale din lut ars. (Fig. 6/1-21).

În acest capitol am inclus toate obiectele de acest gen descoperite pînă în prezent în dava de pe Siret. O clasificare a lor după pastă și formă au condus la următoarele tipuri :

I. *Căni* cu toarta ușor suprainălțată din pastă fină de culoare cărămizie (1 exemplar, inv. 1979) și 8 exemplare de culoare cenușie (inv. 12800, 24182, 13202, 12801, 6952, 6951, 25213 și 25214) în totalitate executate la roată. Cănița de pastă cărămizie are înălțimea de 4,8 cm, iar celelalte între 4,6 cm — 3 cm.

24 I. Nestor, *Raport M.N.A.*, 1942—43, București, 1944, p. 28, fig. 5.

25 I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 127, fig. 35/11 și p. 172, fig. 80/2.

26 D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 42 ; idem, în *SCIV*, 33, 1, 1982, p. 25-34.

27 R. și Ec. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1933, p. 317, fig. 97/1 și p. 321, fig. 102/12 ; R. Vulpe și colab., în *SCIV*, II, 1951, p. 196, fig. 18/12 ; idem, *SCIV*, III, 1952, p. 210, fig. 14/3, 4.

28 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

Aceste „câni“ imită într-u totul pe cele cunoscute drept câni de lux, sau cânilor obișnuite folosite în mod curent. La exterior nu prezintă niciun fel de decor, în schimb sînt zvelte și lucrate cu multă măiestrie.

II. *Cești* — câni miniaturale lucrate cu mîna și alte vase.

1. O cană miniaturală din pastă cenușie, corpul bitronconic, gura largă și umărul distinct. Toarta pornește din buză și se oprește pe umăr. Î. 2,5 cm. Inv. 7981.

2. Ceașcă din pastă cărămizie cu toarta mai jos de buză, fundul plat, ardere oxidantă. Î. 2,3 cm. Inv. 2950.

3. Ceașcă din pastă fină, cenușie, corpul cilindric, toarta masivă, buza trasă spre interior, fundul plat. Î. 3,3 cm. Inv. 1980.

4. Vas bitronconic, gîtul strîmt, buza ușor evazată și umărul distinct, decorat cu briu simplu crestat, gol în interior și cu 2 perforații pentru trecut ața. Se purta ca amuletă la gît. Î. 2,9 cm. Inv. 26713.

III. *Vase-borcan*. (Fig. 6/10-14, 21).

Un număr de 10 exemplare sînt întregi și altele în stare fragmentară. Toate sînt executate din pastă fină, de culoare cărămizie și aspect poros. Ca dimensiuni variază între 4,2 cm — 4,5 cm, cele mai înalte și descresc pînă la înălțimea de 2 cm.

În funcție de decor le-am grupat astfel :

1. Vas-borcan decorat cu briu alveolar crestat și cu buza mult răsfrîntă. Pasta este arsă pînă la zgurificare ca la creuzete. Î. 4,2 cm, D.g. 5,3 cm, D.b. 3,2 cm. Inv. 12805.

2. Vas-borcan decorat cu 9 proeminente plasate mai jos de gura vasului, decor care se întilnește la un număr de 6 vase cu inv. 12806, 12807, 6947, 6948 și 29702. Î. între 3,9 cm — 2 cm.

IV. Vas-borcan, cu buza ușor răsfrîntă sau cu corpul cilindric și pereții drepti. Primul are înălțimea de 4,5 cm, iar celelalte între 3,2 cm — 2,6 cm. Inv. 6163, 29751, 6945 și 13205.

V. a. *Cercei* cu corpul torsionat și cu protomă de șarpe din bronz și argint. Diam. 3—5 cm, 4 exemplare, inv. 7847, 12751, 12763 și 29742. Primul a fost descoperit la un mormînt de înhumatie, copil, în afara șantului de apărare, iar ceilalți pe acropolă. (Fig. 2 a/12-14).

b. *Cercei* cu corpul torsionat și cu protoma mult aplatisată = 6 exemplare. Inv. 7848, 7778, 7846, 26826, 13170 și 29756. Diam. 3—3,5 cm.

Astfel de piese au apărut în număr destul de mare și în alte așezări contemporane cu cea de la Răcătău și sînt considerate ca elemente de caracter magic²⁹. Alți autori au avansat ipoteza că asemenea miniaturi serveau și la păstrarea alifiilor și a altor medicamente³⁰.

XIV. *Alte obiecte cu semnificație culturală*.

În dăva de la Răcătău s-au descoperit un număr important de obiecte care pot fi grupate astfel

1 — Amulete în formă de secure din argint, bronz și fier.

²⁹ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 207-208.

³⁰ H. Daicoviciu, *Dacii*, 1965, p. 176-177.

- 2 — Pandantiv din albastru care redă un leu în relief. (Fig. 2 a/8).
- 3 — Mărgelile de sticlă decorate cu „ochi de păun”. (Fig. 2 a/9).
- 4 — Cochilii de moluște marine.
- 5 — Cercei din bronz și argint cu corpul torsionat cu protome de șarpe uneori foarte mult stilizate.

- 6 — Dinți de urs, mistreț, cerb și ciine. (Fig. 7/1-3 ; 7, 13).
- 7 — Amulete din os — falange și alte oase de la laba piciorului perforate la mijloc sau la partea superioară. (Fig. 7/2-25).

1 a *Amuleta* din argint în formă de secure cu o gaură de înmănusare îmbinată prin ciocănire. Gura este arcuită. D. 1,8 cm. Inv. 7771.

1 b *Amulete din bronz*. Se cunosc 8 exemplare din care una cu verigă și capetele răsucite peste bară care este rotundă în secțiune și de care atârna o secure miniaturală. D. 2,3 cm, l. 1,9 cm. Inv. 12729.

La alte 6 exemplare lipsește veriguța. Acestea puteau fi întrebuințate în colier sau prinse de brățară ca în cazul celor de fier. Dimensiuni 1,4 cm — 2,4 cm. Inv. 7895, 7856, 7772, 12744, 12745 și 13172.

1 c Un singur exemplar, în stare fragmentară este atașat la o plăcuță dreptunghiulară cu lățimea de 0,2 cm. Inv. 12522.

1 d Un exemplar din fier, care atârna de o brățară. Inv. 12772.

2. *Pendantiv din piatră*, probabil alabastru, de formă dreptunghiulară decorat cu un leu în relief la partea superioară. Are gura interdeschisă, în poziție culcat. D. 2 cm. (Fig. 2 a/8).

3. *Mărgelile din sticlă*. De formă cilindrică, decorate cu „ochi de păun”.

4. *Cochilii-amulete*. Au fost descoperite mai multe exemplare, dar un exemplar are două perforații la partea superioară. L. 5,2 cm. Inv. 13113. (Fig. 7/4-5).

6. *Dinți de animale*. (Amulete).

Din care 3 de urs, 6 de ciine, 1 exemplar de mistreț și 1 de cerb. Alături de exemplarele perforate se mai cunosc destule exemplare nefolosite sau în curs de perforare. Amuleta de mistreț este perforată la cele două capete, iar ceilalți dinți la partea superioară.

7. *Amulete de oase de animale*.

S-au descoperit mai multe exemplare din care unul în formă de inimă cu o perforație la partea superioară cu lungimea de 3,6 cm. Inv. 25355. Un alt exemplar de formă oarecum trapezoidală aplatizat cu patru perforații la mijloc, grupate câte două pe laturile marginale. (Fig. 7/4).

La toate acestea mai adăugăm un număr de 6 falange de animale cu câte o perforație la mijloc sau la extremități, dar de data aceasta câte două perforații.

Menționăm faptul că într-o locuință de suprafață a fost descoperit un vas cu două torți cu mai multe falange perforate sau în stare fragmentară, carbonizate. Cana se datează în secolul I e.n.

Atragem atenția că obiectele menționate mai sus au fost descoperite în majoritatea cazurilor în complexe închise sau cu totul izolat în stratul de cultură.

Falangele menționate mai sus au dimensiunile cuprinse între 4,4 cm lungime — 4,8 cm, iar celelalte piese între 2,8 cm — 5,6 cm.

Alături de obiectele menționate mai sus s-au mai descoperit încă 10 piese de formă tronconică, care seamănă foarte bine cu niște *fusaiole*, din care 8 perforate și două neperforate cu dimensiunile cuprinse între 4,5 cm — 2,3 cm, majoritatea descoperite în complexe închise, în gropi.

S-au mai descoperit diferite amulete plate sau cilindrice cu diam. de 2,4 cm.

De asemenea mai cunoaștem din săpătură și două fragmente de omoplați de la vite mari cu câte o perforație a cărei semnificație n-o putem preciza.

Mai semnalăm și alte obiecte din os descoperite în strat sau în complexe închise cum ar fi coaste de animale, din care un exemplar cu o perforație la partea superioară, 2 spatule cu baza ușor arcuită, 2 piese cu capetele distincte, mult stilizate dând impresia unor figurine antropomorfe. (Fig. 7/37-40). Se remarcă o piesă prin corpul ei fusiform și capetele distincte, circulare cu un decor realizat din grupuri de cercuri concentrice punctate. La mijloc piesa are 3 perforații, 2 la partea superioară și una mare la mijloc.

Prezentarea amănunțită a tuturor pieselor cu semnificație culturală descoperite pînă în prezent în dava de la Răcățâu, coroborate cu alte descoperiri asemănătoare de pe întreg teritoriul locuit de geto-daci, confirmă întru totul ipotezele avansate cu multă vreme de către V. Pârvan³¹, R. Vulpe³², C. Daicoviciu³³, D. Berciu³⁴ și apoi susținute cu noi dovezi de către H. Daicoviciu³⁵, R. Florescu³⁶, I. H. Crișan³⁷, S. Sanie³⁸, V. Ursachi³⁹ etc, în legătură cu credințele magico-religioase ale geto-dacilor.

Din numărul mare de piese cu semnificație culturală descoperite la Răcățâu se detașează vasul de tip cantharos cu o motivistică aparte de reprezentări antropomorfe și zoomorfe în relief și plăcuța cu *silenul*. Pe vasul cu reprezentări în relief locul central îl ocupă „călărețul” cu barbă și plete în postură de luptător, cu mîna stîngă pe mînerul săbiei din zona șoldului, iar în mîna dreaptă ținînd lancia.

În sprijinul ipotezei că avem de-a face cu un vas de cult ne vin și torțile, din care una întreagă avînd la partea superioară discul solar cu 6 raze străjuit de 2 lei.

31 V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 150 și p. 641.

32 R. și Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1931, p. 318 și 350.

33 C. Daicoviciu, *La Transilvanie dans l'Antiquité*, 1954, p. 72.

34 D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 11 și urm.

35 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972, p. 204 și urm.

36 R. Florescu, *Arta dacilor*, 1968, p. 10-17.

37 I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.

38 S. Sanie, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XXII, 1982, p. 377-390 ; idem Studii dacice, 1981, p. 187.*

39 V. Ursachi, *op. cit.*

Motivul solar este cunoscut în lumea dacică. Astfel pe vasul de la București-Tei este redat un bărbat cu capul înconjurat de raze, iar deasupra lui discul solar cu 11 raze⁴⁰. Pe o toartă de amforă locală, descoperită la Popești, este redat tot un bărbat, dar de data aceasta cu capul înconjurat de raze⁴¹.

Pe ceramica dacică fină lucrată la roată, motivul solar apare sub formă de rozete pe vasele mari sau pe bolurile care imită pe cele megariene. Ambele categorii de vase fiind prezente și la Răcătău.

Decorul șampilat de pe vasele de la Răcătău are analogii la Zimnicea⁴², Vlădiceasca și Chirnovi⁴³, Sprincenata⁴⁴, Pecica⁴⁵, Poiana⁴⁶, Brad⁴⁷, Bîtea Doamnei⁴⁸ etc.

În ceea ce privește vasul cu călărețul de la Răcătău, acesta nu reprezintă un caz izolat în lumea dacică. Se cunosc în arta figurativă geto-dacă un număr important de astfel de descoperiri începînd cu secolele IV-III î.e.n. și pînă la începutul secolului II e.n. O prezentare succintă a acestor descoperiri o face I. H. Crișan într-o lucrare recent apărută⁴⁹.

Mai aproape în timp de descoperirile noastre sînt cele de la Letnița⁵⁰, Lupu⁵¹, Polovragi⁵² unde călărețul este flancat sau însoțit de alte figuri umane cu mîinile ridicate în semn de adorație sau săvîrșind acte sacre — libația.

Pe ceramică, călărețul mai apare pe un vas mare la Zimnicea⁵³, redat în relief, deosebit de plastic. Calul de pe vasul de la Răcătău se sprijină pe picioarele din spate pregătindu-se să sară, pe cînd cel de la Zimnicea este prezentat în mers spre stînga cu mișcarea bine realizată. Friza cu călărețul este mărginită cu șiruri de rozete⁵⁴. Pe vasul de la Răcătău mai apar două figuri umane, una masculină, înaripată, iar cealaltă reprezintă o femeie, cu sînul redat printr-o proeminență, și mîna dreaptă ridicată de la cot în sus. (Fig. 1 b/b).

Plăcuța, de inspirație elenistică, după toate probabilitățile, redă cu fidelitate un *silen*. Are barbă, mustăți și plete și capul acoperit. Ure-

40 M. Turcu, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 7, 1982, p. 65-67. Idem *Geto-Dacii din Cîmpia Munteniei*, 1979, p. 168.

41 R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 32-35 ; Idem în *Materiale*, VII, 1957, p. 234.

42 Al. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 49, fig. 76/4 și 77/9. E. Moscalu, *op. cit.*, pl. LXIX, 4.

43 G. Trohani, în *Cercetări Arh.*, I, 1975, p. 151-152 și 159, p. 93, pl. LXVIII și pl. LXIX, 8.

44 C. Preda, *Geto-Dacii din bazinul Oltului inferior, Dava de la Sprincenata*, 1986, p. 175, pl. XLIII, 2.

45 I. H. Crișan, *Zirdava*, 1976, p. 112, pl. 45, 3 și pl. 83, 2.

46 R. și Ecat. Vulpe, material inedit.

47 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

48 A. Buzilă, în *Mem.Antiq.*, V—VI, 1973, p. 84, fig. 15/2.

49 I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, 1986, p. 215-243.

50 Vezi la I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 235-238.

51 *Ibidem*, p. 221-222.

52 Fl. Marinescu, *op. cit.*, 1977, p. 30-31.

53 Al. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 76/4 și 77/9.

54 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 233.

chile ascuțite ca la patrupede, ușor ridicate. Analogii în lumea tracică la Stara Zagora⁵³, pe o cană de bronz, care are torțile ornate cu capete de satiri. Astfel de reprezentări apar și în lumea romană începând cu sec. I î.e.n. și în continuare în secolele II—III e.n. Un exemplu concludent ni-l oferă descoperirile de la Tomis — Constanța⁵⁶, care se datează în în secolele I î.e.n. — I e.n. Piesa descoperită la Răcătău se datează în secolul I e.n. — începutul sec. II e.n.⁵⁷

Reprezentările zoomorfe de la Răcătău nu se rezumă doar la călărețul de pe vasul de tip cantharos și la cei doi lei, care flanchează discul solar. Un tors de cal mai apare la partea superioară a vasului, către buză, dar de statură mijlocie, iar către partea inferioară a vasului un animal mai mic, tot un leu sau un ciine. Acestea din urmă apar ca elemente secundare. Astfel de animale sînt prezente pe aplicile de la Craiova⁵⁸, și pe plăcuțele de la Letnița⁵⁹, dar și pe o amuletă, descoperită tot la Răcătău⁶⁰.

Prezența figurinelor umane de sex masculin sau feminin descoperite în multe așezări geto-dacice, cca. 26 exemplare numai la Răcătău, realizate foarte schematic își găsesc analogii la Tinosul⁶¹, Poiana⁶², Tisești — Tg. Ocna⁶³, Brad — Negri⁶⁴, Barboși⁶⁵, Dumbrava⁶⁶, Pietroasele⁶⁷, Cătuș⁶⁸, Angheluș⁶⁹, Zimnicea⁷⁰, Gradiștea — Brăila⁷¹, P. Crășani⁷², Marica⁷³, Morești⁷⁴, Govora Sat⁷⁵, Popești⁷⁶, Bunești — Averești⁷⁷, Bîrlălești⁷⁸, Cuciulat⁷⁹ etc.

55 H. Bujuklicio, în *Arheologija*, XV, 4, 1973, p. 45.

56 M. Bucovală, în *Pontica*, 1968, p. 285-289, fig. 15.

57 V. Căpitanu, Catalog, *Die Daker, Historische Mussen der Stadt Köln*, 1980, p. 397.

58 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 221.

59 *Ibidem*, p. 237.

60 Viorel Căpitanu, *Carpica*, VIII, fig. 49, 7.

61 R. și Ecat. Vulpe, în *Dacia*, I, 1926, p. 210, fig. 41/4-5.

62 R. și Ecat. Vulpe, în *Dacia* III—IV, 1927—32, p. 317, 319, fig. 99/1-2 și fig. 129/2-3, 11.

63 A. Nițu și M. Zamosteanu, în *Materiale*, VI, p. 378 și 379, fig. 4/15.

64 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

65 Cercetări S. Sanie, material inedit.

66 S. Sanie, în *Cercetări istorice*, IV, 1973, p. 86 și urm.

67 Fl. Preda și V. Dupoi, în *Crisia*, IX, 1979, p. 77-87, fig. 1.

68 Cornelia Stoica, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1979, p. 123, fig. 7.

69 Z. Székely, în *Thraco-Dacia*, 1976, p. 232, fig. 1, 3.

70 A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 21, fig. 55.

71 V. Sirbu, în *Dacia*, S.N. XXX, 1—2, 1986, fig. 4,19.

72 N. Conovici, L. Georgescu, în *Pontica*, XI, 1978, p. 46.

73 S. Dumitrașcu și V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marica*, 1974, p. 22.

74 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 621, pl. XLI, 3—6; K. Horedt, în *Studien aus Alt-europa*, II, 1968, p. 54.

75 Gh. I. Petre, în *Materiale*, IX, 1970, p. 477, fig. 11, 1, 7, 6.

76 R. Vulpe, *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 253; idem, în *Materiale* VI, p. 313, fig. 12, 19.

77 V. V. Bazarciuc în *Materiale*, 1980, p. 164-177, fig. 15, 1—3.

78 Gh. Coman, în *SCIV*, 28, 2, 1977, p. 244-2555, fig. 1, 1 și 1, 2.

79 Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 246.

Aceste descoperiri sînt puse pe seama unor credințe primitive avînd o semnificație magică-culturală, sau simboluri ale protecției divinităților ale influenței tutelare ale strămoșilor asupra descendenților⁸⁰.

Plastica variată prin conținutul său, reflectă chiar și numai parțial, concepția strămoșilor noștri geto-daci în strînsă legătură cu stadiul de dezvoltare al societății locale în plină ascensiune. Vasele de cult grupate pe categorii cu tub aferent, și protomă de bos taurus sau berbec, cu protomă de pasăre-rață, ceștile dacice cu 2 sau 3 torți decorate cu bucranii sau protome de șarpe, vasele tronconice sau cilindrice cu perforații precum și unele opaite din tipul „sfeșnic“, își găsesc analogii la Poiana⁸¹, Brad⁸², B. Doamnei⁸³, Piscul Crășani⁸⁴, Ocnîța — Buridava⁸⁵, etc.

Berbecul este reprezentat atît sub formă de protomă, la vasele de cult, de formă paralelipipedică folosite în practicile de cult geto-dacice în efectuarea unor acte sacre — libația, pe ceramică cenușie, cărămizie sau pictată și în număr mare, peste 20 exemplare ca protome de berbeci la suportii de vatră, cu rol important în cultele și credințele geto-dacilor. După I. H. Crișan, prezența berbecului atît pe vase cît și la așa-zișii „căței de vatră“ se leagă de locul pe care l-ar fi ocupat păstoritul printre ocupațiile de bază geto-dacice, alături de agricultură avînd semnificație chthoniană, cultul lui s-ar lega într-un fel oarecare de vatra casei⁸⁶. Analogii la Poiana⁸⁷, Brad⁸⁸, Ruginești⁸⁹, Dumbrava⁹⁰, Ocnîța⁹¹, Slimnic⁹² etc.

Bos taurus, cu coarcele larg deschise de la o protomă sau cel de la un vas de tip kernos sînt asemănătoare celor de la Piatra Roșie⁹³, Poiana⁹⁴ sau Brad — Negri⁹⁵. Taurul mai apare și sub formă de figurină ca la Popești⁹³ sau la Dumbrava⁹⁷, Ocnîța — Cașota și Cîrlomanesti⁹⁸. Figurinelor și reprezentărilor zoomorfe li se atribuie tot un caracter magic, dar ele pot fi puse și în legătură cu anumite practici religioase.

80 I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 399-400.

81 R. Vulpe, în *SCIV*, 1, II, 1951, p. 196, fig. 18, 1.

82 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

83 A. Nițu, I. și M. Zamosteanu, în *Materiale*, VI, p. 369, fig. 8, 2.

84 N. Conovici, în *SCIVA*, 32, 4, 1981, p. 537.

85 D. Berciu, *Buridava Dacică*, p. 188, pl. 12, 13.

86 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 416-417.

87 R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 18, 2.

88 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

89 Ghenuță Coman, în *SCIVA*, 31, 3, 1980, p. 473-76.

90 S. și Seiva Sanie, *op. cit.*, în *Studii Istorice*, IV, 1973, p. 8, fig. 13, 1.

91 D. Berciu, *op. cit.*, pl. 8/4 și pl. 18/3, 7.

92 I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, 1981, p. 127, fig. 35, 11.

93 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 176, fig. 40.

94 Cercetări R. și Ecat. Vulpe, materiale inedite.

95 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

96 M. Turcu, *op. cit.*, p. 170, pl. XXXV, 6.

97 S. Sanie și Seiva Sanie, *op. cit.*, p. 87, fig. 13.

98 D. Berciu, *op. cit.*, p. 208, pl. 33/a, b, c ; M. Babeș, în *SCIVA*, 3, p. 3334.

Cerbul de la Răcătău apare pe un medalion de lut ars, sub formă de statuietă la Cîrlomănești⁹⁹, sau înaripat pe coiful de la Porțile de Fier¹⁰⁰, avîndu-și originea, după D. Berciu, în lumea orientală¹⁰¹.

Vasele miniaturale lucrate cu mîna și la roată, amuletele de os, bronz, argint, fier — unele în formă de secure, obiectele de os, mărgelile din sticlă decorate cu „ochi de păun“, dinții de animale, cochiliile de scoici marine etc, purtate la gît sînt considerate în general ca obiecte apotropaice menite și capabile, în credințele celor vechi să îndepărteze spiritele rele¹⁰².

Pe vasele de cult de tipul ceștilor dacice cu două sau trei torți sau la cerceii din bronz sau argint se întîlnesc așa-zisele protome de șarpe mai mult sau mai puțin stilizate, așa cum am văzut mai sus. După V. Pârvan în La Tène-ul dacic, animalul clasic de apărare împotriva „deochiului“ și a tuturor accidentelor demonice e șarpele, care a avut și la strămoșii noștri același rol important, reprezentînd simbolul chthonian, el fiind deopotrivă simbolul unei puteri subpămîntene, al unui cult al fertilității, cît și al protecției casei¹⁰³.

OBJETS AVEC SIGNIFICATION CULTUELLE DÉCOUVERTES À RĂCĂTAU, DISTRICTE DU BACĂU

R é s u m é

L' auteur présente synthétiquement toutes les découvertes archéologiques avec la signification magique-religieuse appartenant à la civilisation gète-dacique, d'une manière suivante :

1. Représentations anthropomorphes imprimés sur le vase de type cantharos, avec la divinité suprême, „le cavalier“.
2. Un petit disque prévue d'un silen en relief.
3. Des tasses daciques aux têtes de Boss taurus en relief et protomes en forme de serpent.
4. Des vases tronconiques et cylindriques aux perforations.
5. Figurines anthropomorphes (26) Zoomorphes (1) et une statuette.
6. Vase de culte en forme paralépipédique aux protomes zoomorphes et avec des représentations en relief.
7. Vase en pâte d'aspect poreux avec un tuyau afferent.
8. Vase travaillé à la roue avec tuyau afferent.

⁹⁹ M. Babeș, în SCIVA, 3, T. 28, 1977, p. 329, fig. 6 și 7.

¹⁰⁰ I. H. Crișan, op. cit., p. 229.

¹⁰¹ D. Berciu, Arta... p. 112.

¹⁰² I. H. Crișan, op. cit.

¹⁰³ V. Pârvan, Getica, p. 640 ; R. Vulpe, op. cit., p. 207-208 ; H. Daicoviciu, Dacia, 1965, p. 176-177 ; D. Berciu, în Arta..., p. 111-112.

9. Vase de type kernos en pâte gris, brique et peinte. Un exemplaire possède un protome de Boss taurus.

10. Vase au protome en forme de tête d'oiseau (canard).

11. Disque en argile brulé avec représentations en relief (cerf).

12. Support a (petit chien) d'âtre aux protomes zoomorphes (belier).

13. Vase miniaturale travaillée à la main et à la roue.

14. Autres Objets avec signification culturelle amulets, pendentifs perles de verre colorés, coquilles, boucles d'oreiller aux protomes de serpent, dents perforés d'ours, loup, chien ; os aux orifices sur le corp.

La plupart des pièces ont été découvertes dans les complex fermes : foss, foss de cultes et de habitations.

De point de vue chronologique cu deconvertes appartient au Latène dacique tardé et se date an I ére siècle a.n.e. et. I ére siècle n.e.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 a., 1 b., 1 c., Răcătău — Cetățuia Représentations antropomorphes imprimés sur le vase de type cantharos, avec le divinité suprême „le cavalier“.

Fig. 2 a. Răcătău — Cetățuia. Vase de culte aux protomes zoomorphes et avec du représentations en relief (1—3) ; disque en argile brulé avec représentations en relief (cerf) (4) ; protome de Boss taurus (5, 10) ; figurine zoomorphe (Boss taurus) (6) ; vase de type kernos avec un potome Boss (7) ; vase au protome en forme de tête d'oiseau (11) ; perles de verre colorés (8—9) ; boucles d'oreiller aux protomes de serpent (12—13) ; plaquette avec un lion en relief.

Fig. 2 b. Răcătău — Cetățuia. Vase de culte avec aux protomes zoomorphes et avec du représentations en relief.

Fig. 3. Răcătău — Cetățuia. Support a (petit-chien) d'âtre aux protomes zoomorphes (belier) (1—6) ; protomes des Boss taurus (7—8), des tasses daciques aux tête de Boss taurus en relief et protomes en forme de serpent.

Fig. 4. Răcătău — Cetățuia. Planquette avec „Silen“. (1). Statuette antropomorphes (2). Vases de culte avec du représentations en relief (4, 8, 9) ; vase avec un tuyau afferent (3, 7) ; vases avec signification culturelle (3, 5—9).

Fig. 5. Răcătău — Cetățuia. Figurines antropomorphes.

Fig. 6. Răcătău. Vase miniaturale avec signification culturelle.

Fig. 7. Răcătău. Objets avec signification culturelle.

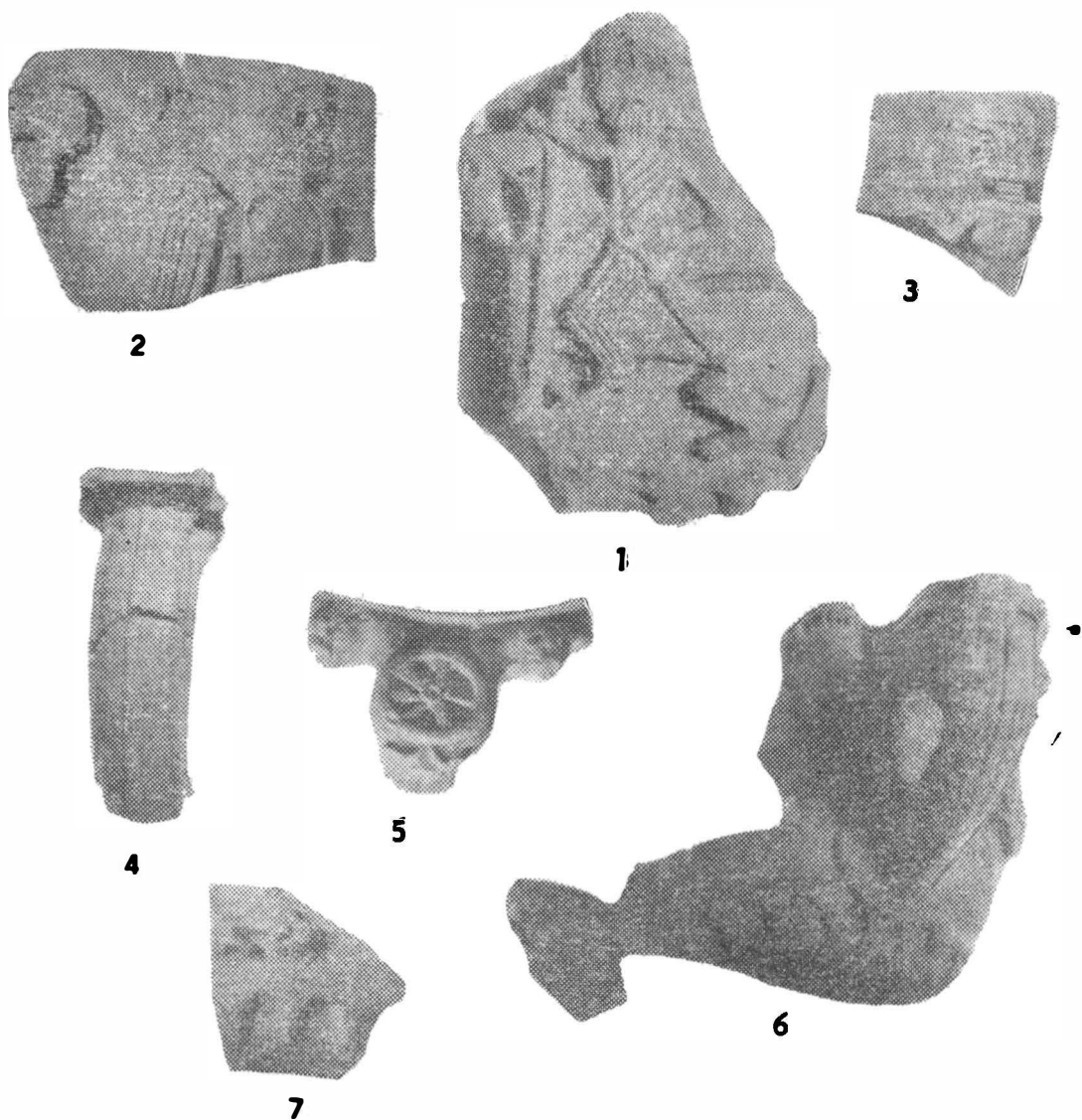

Fig. 1 a. Răcătău — <http://www.veiled.ro/photo/veiled.ro> — fragmente cu reprezentări în relief.

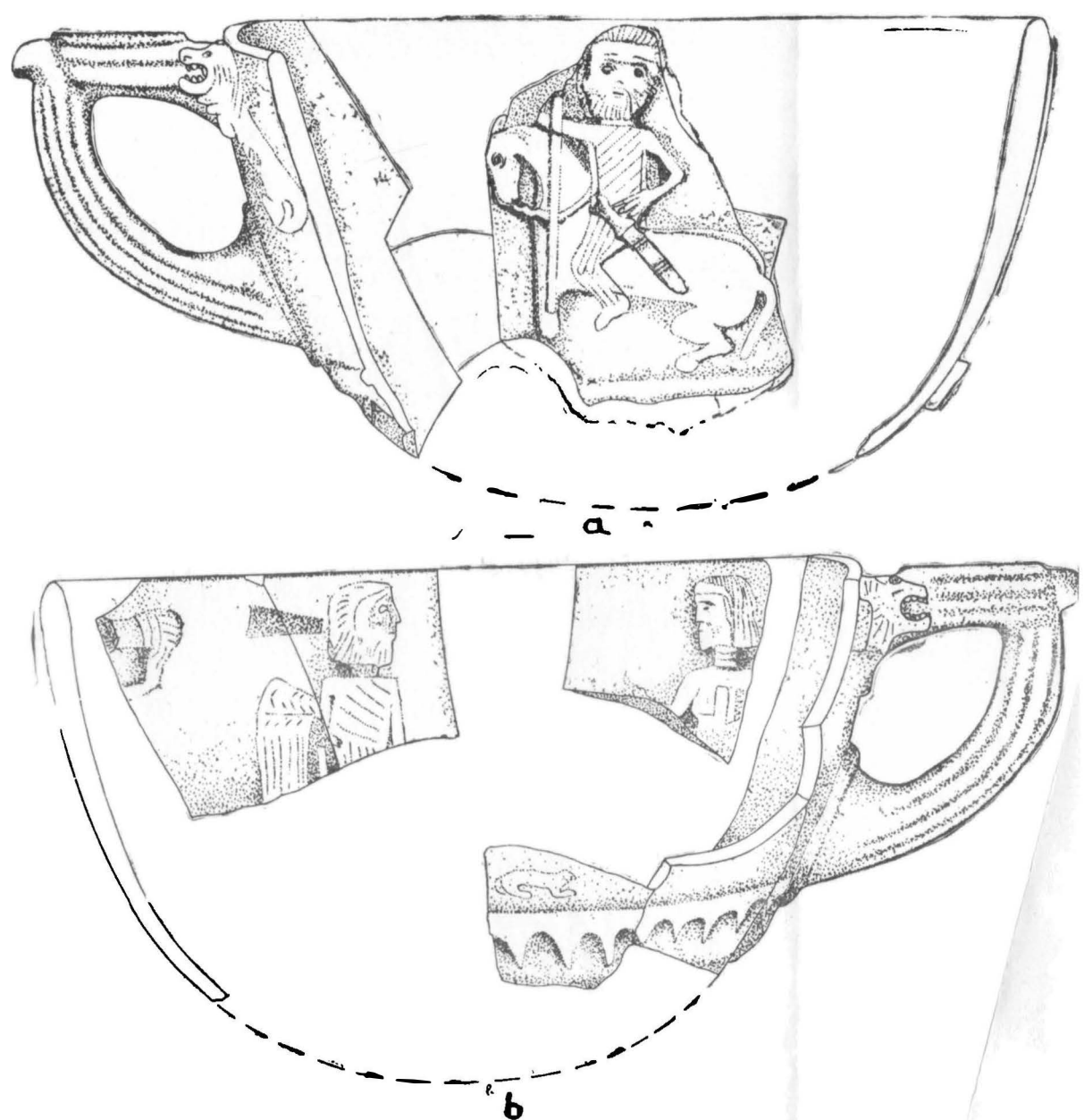

Fig. 1 b. Răcătău — <http://www.vamilecu.ro> (reconstituire).

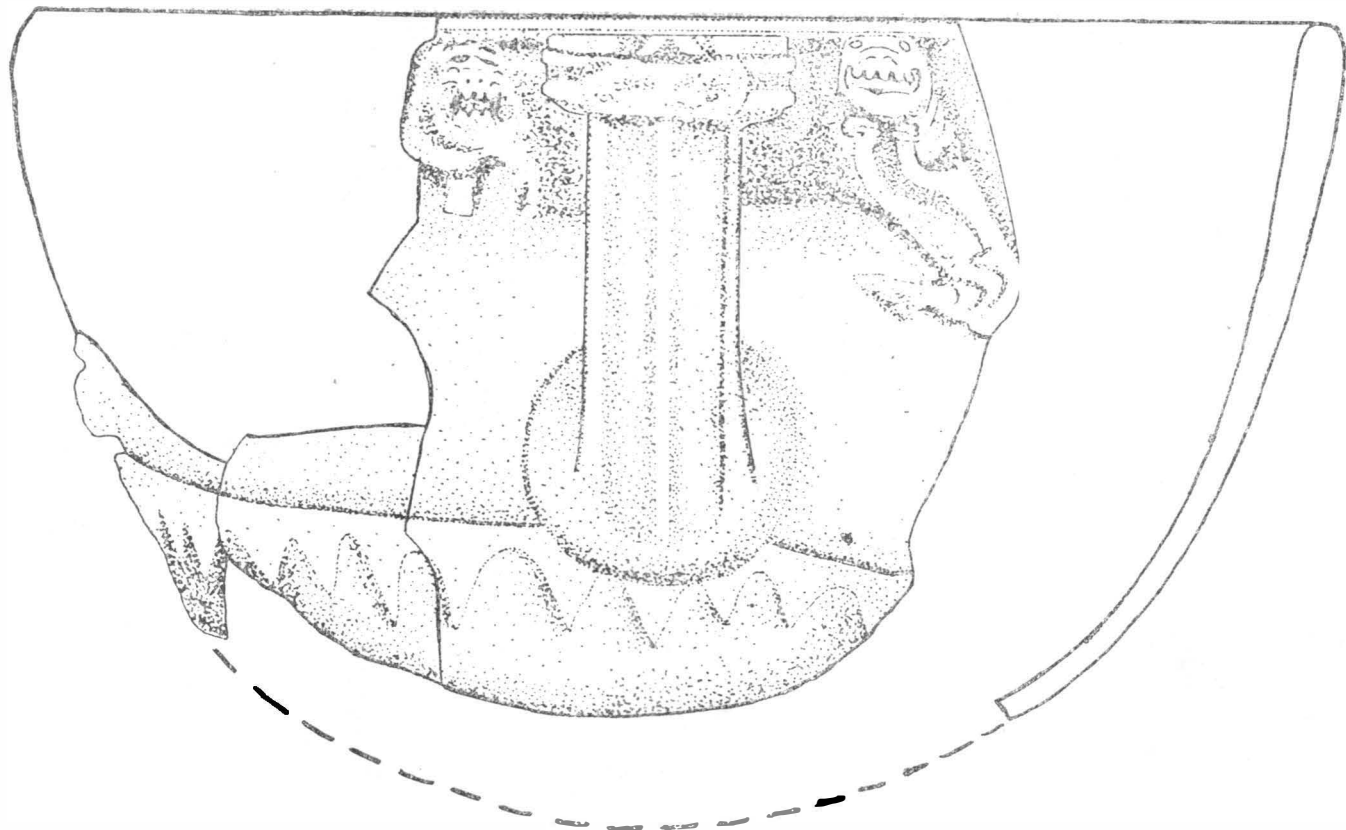

Fig. 1 c. Răcătău — Cetățuia. Toarta vasului flancată de lei.

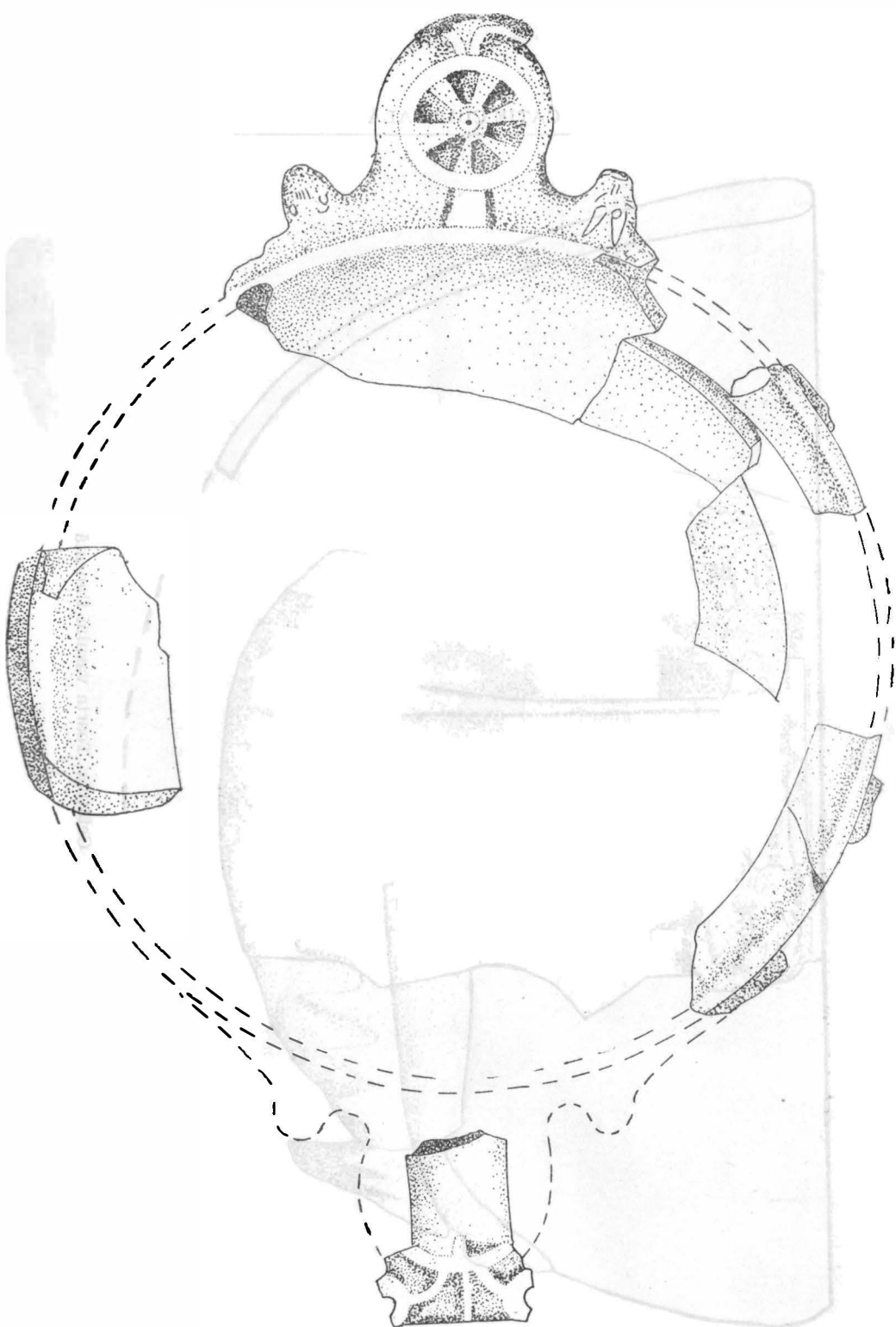

Fig. 1 d. <http://www.CarteRusse.ru> (http://www.CarteRusse.ru).

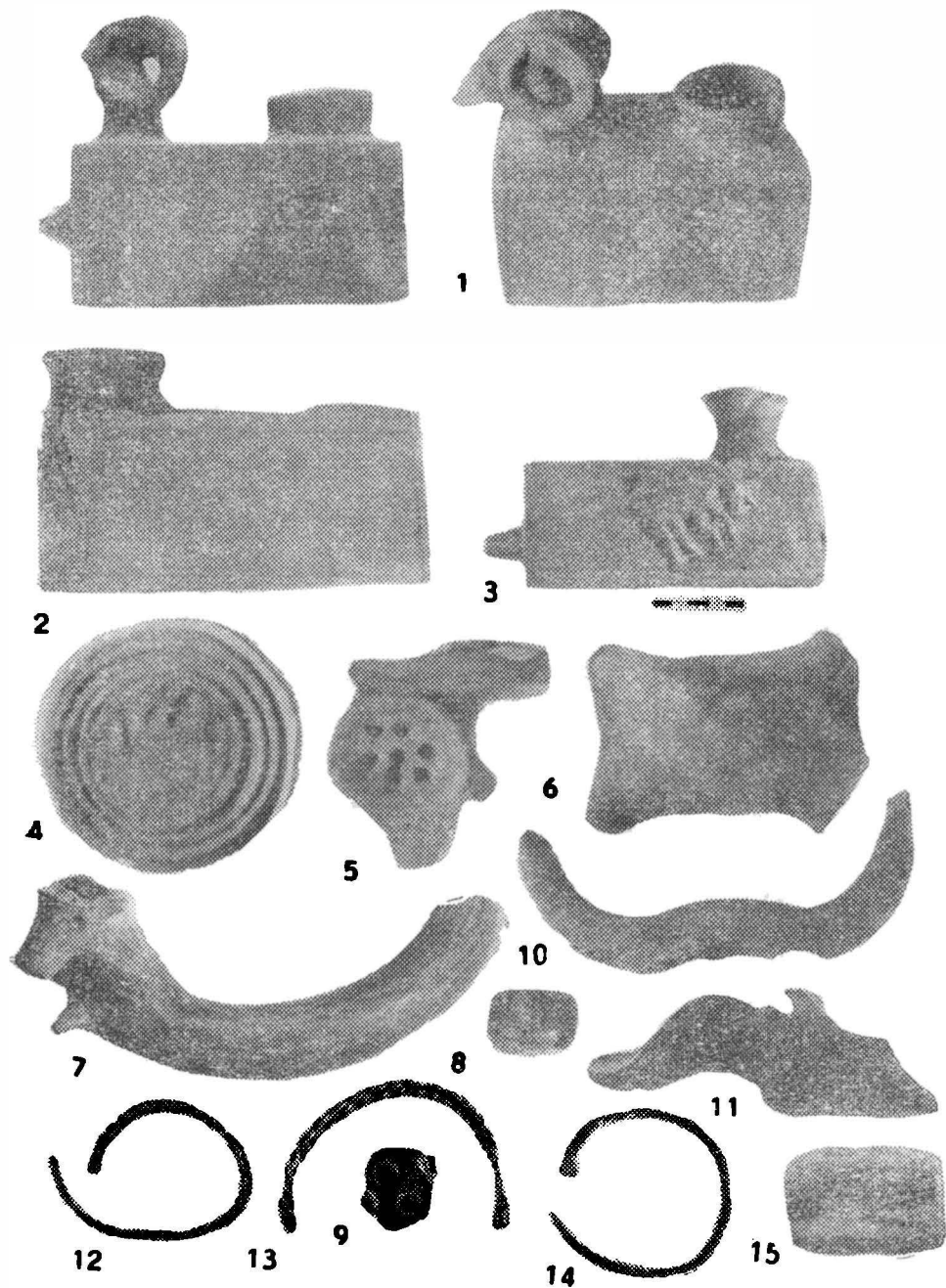

Fig. 2 a. Răcătău — Cetățuia. Vase cu protome zoomorfe și obiecte de argint și sticlă cu semnificație culturală.

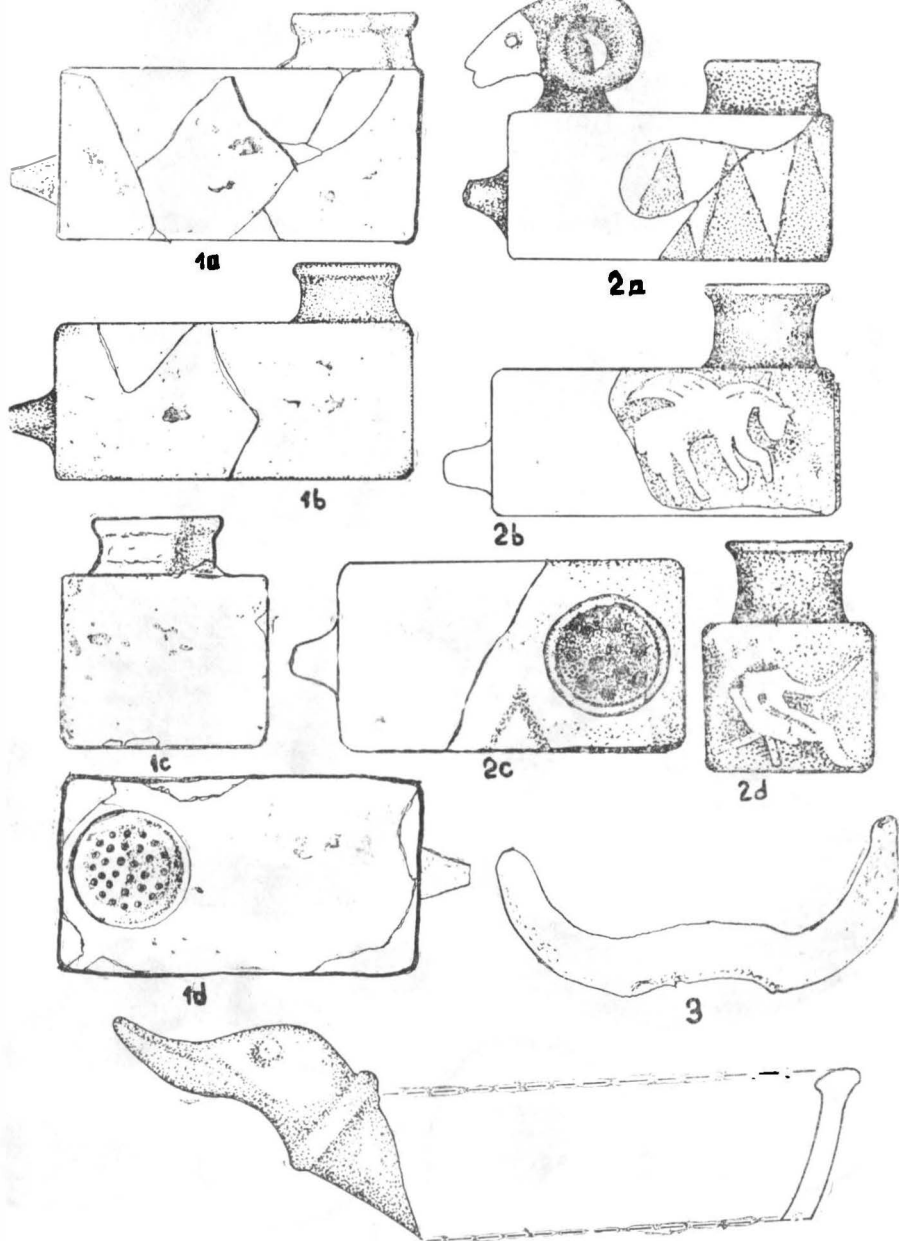

Fig. 2 b. Răcătău — Cetățuia. Vase de cult cu tub aferent și protome zoomorfe. (desen).

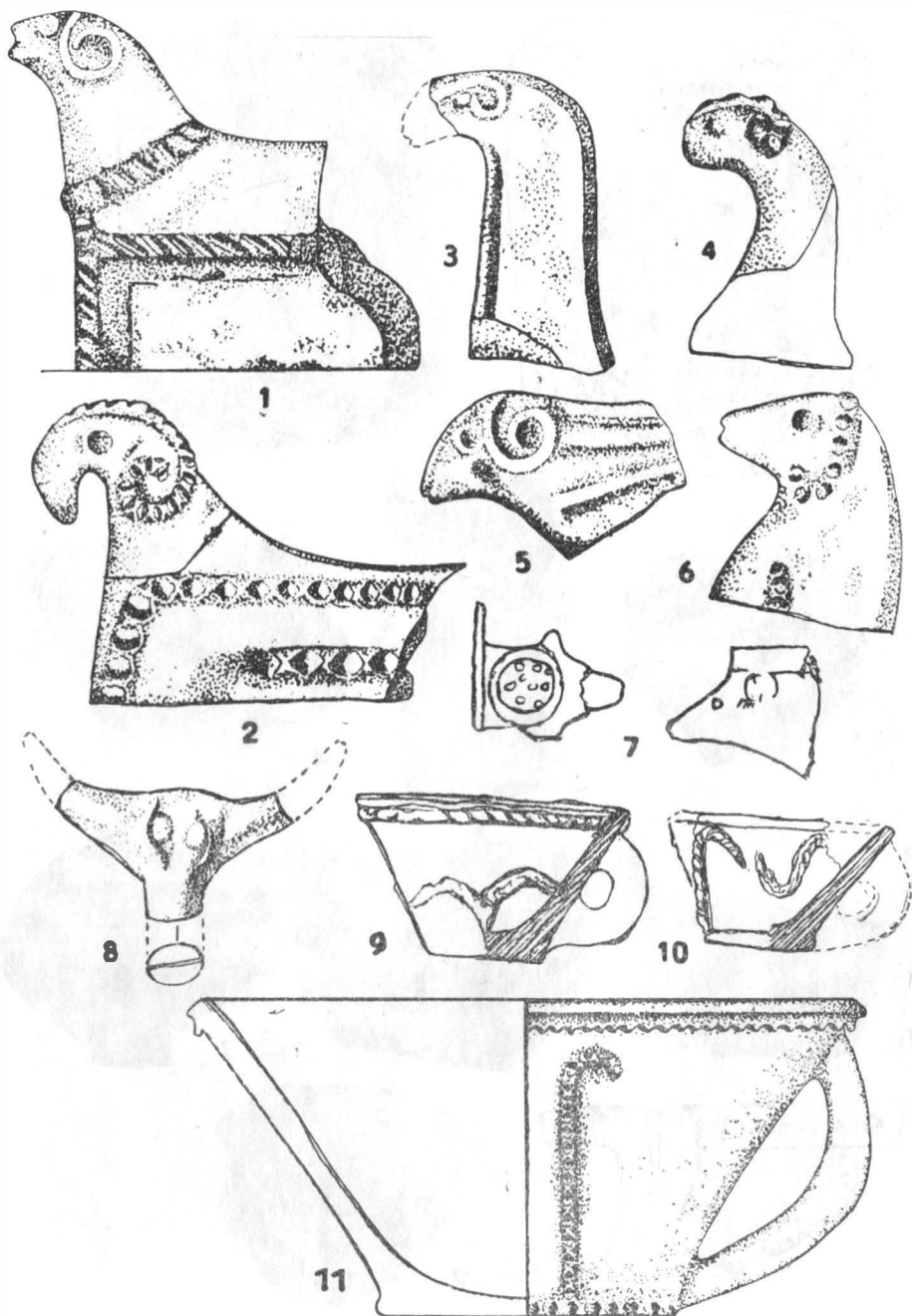

Fig. 3. Răcătău — Cetățuia. Suporturi de vatră și cești dacice cu motive zoomorfe în relief.

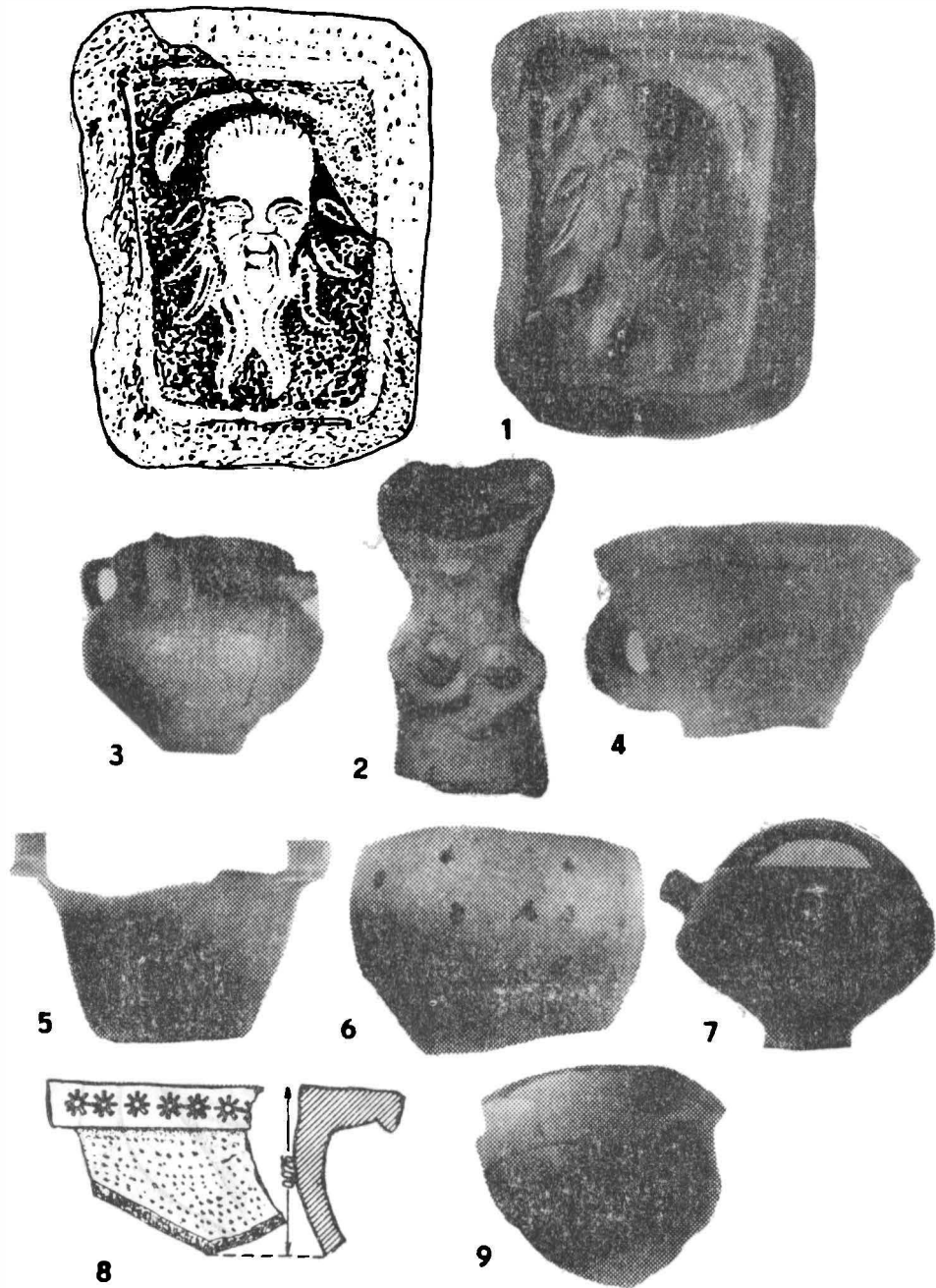

Fig. 4. Răcătău — Cetățuia. Plăcuță din lut ars cu „Silen” și vase cu semnificație culturală.

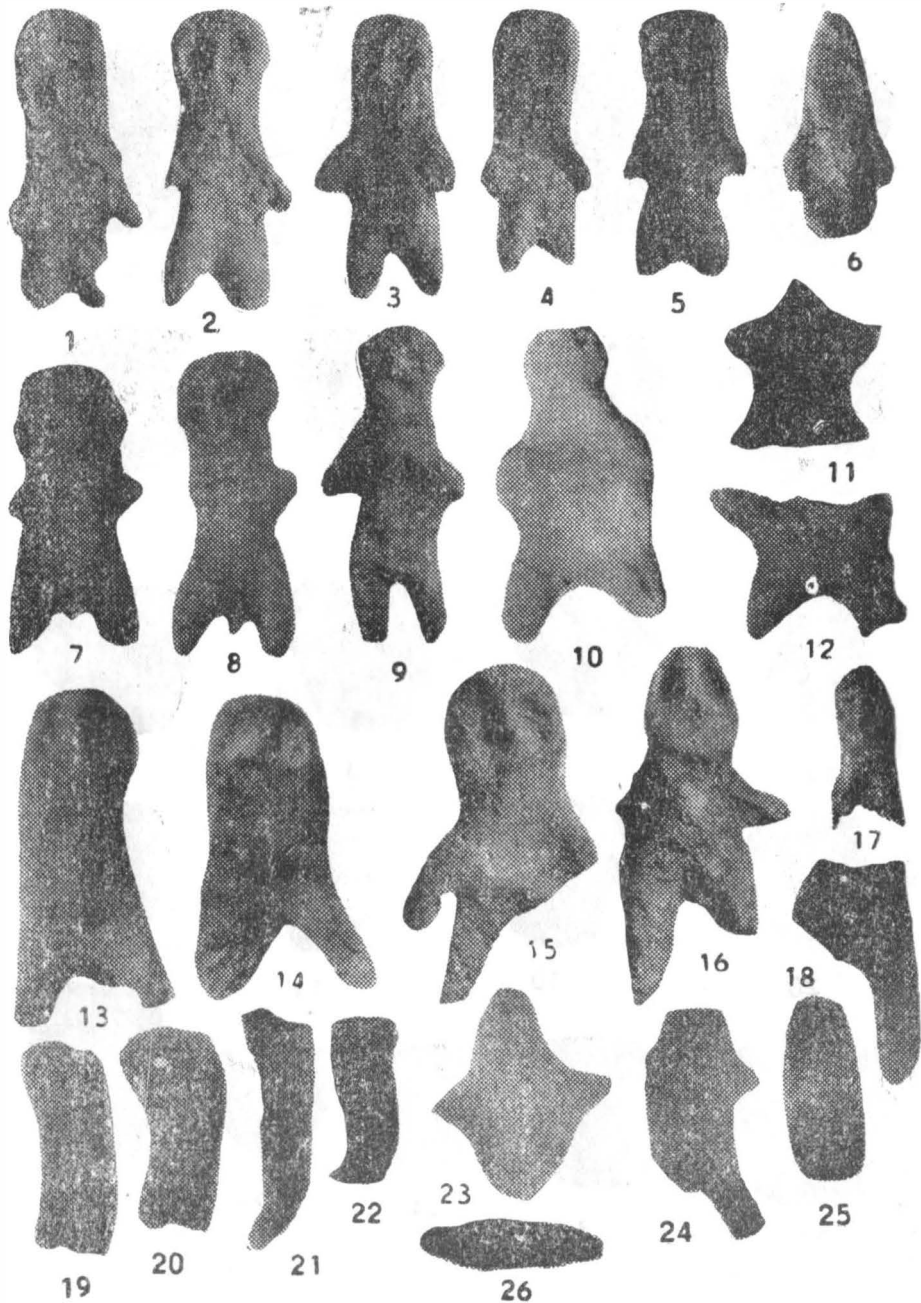

Fig. 5. Răcătău — Cetățuia. Figurine antropomorfe.

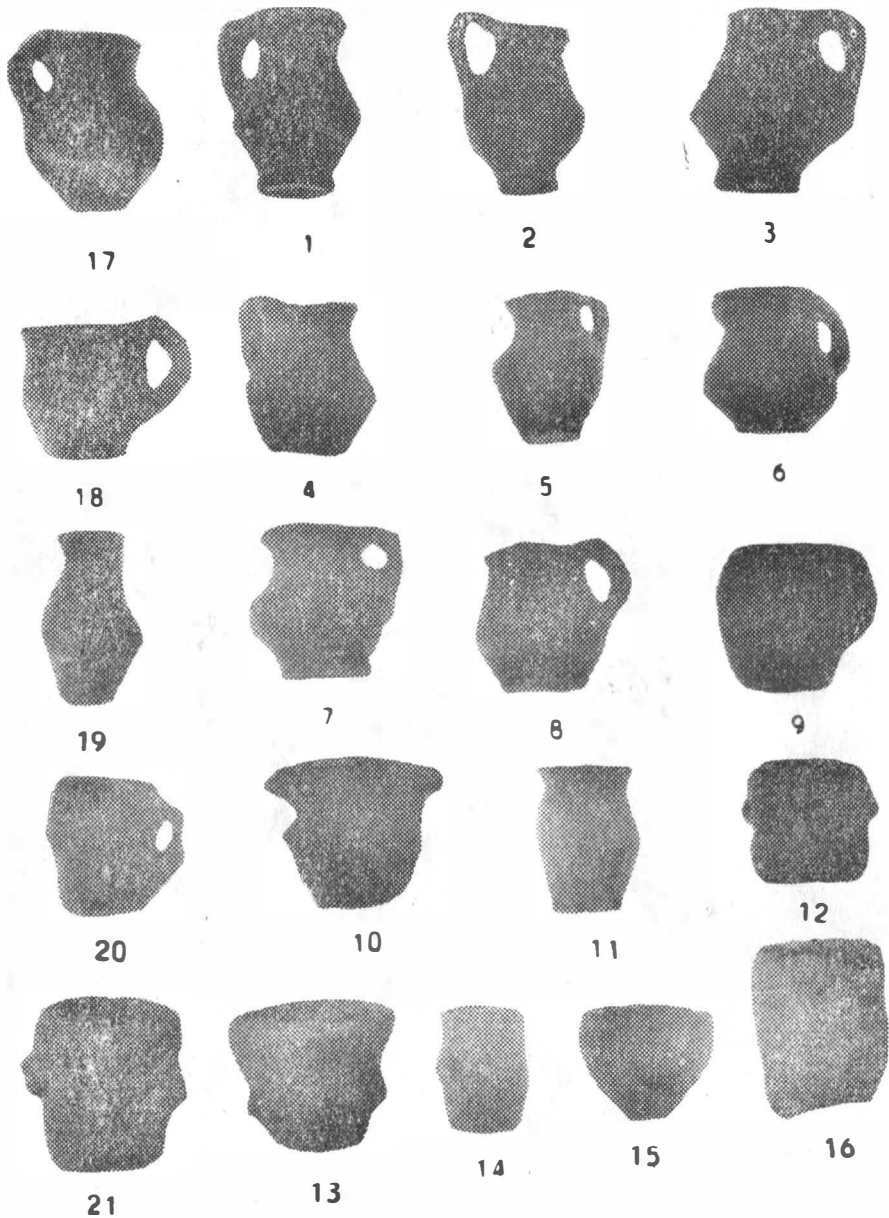

Fig. 6. Răcățau <http://www.cimec.ro/> <http://cmiabc.ro> semnificație culturală.

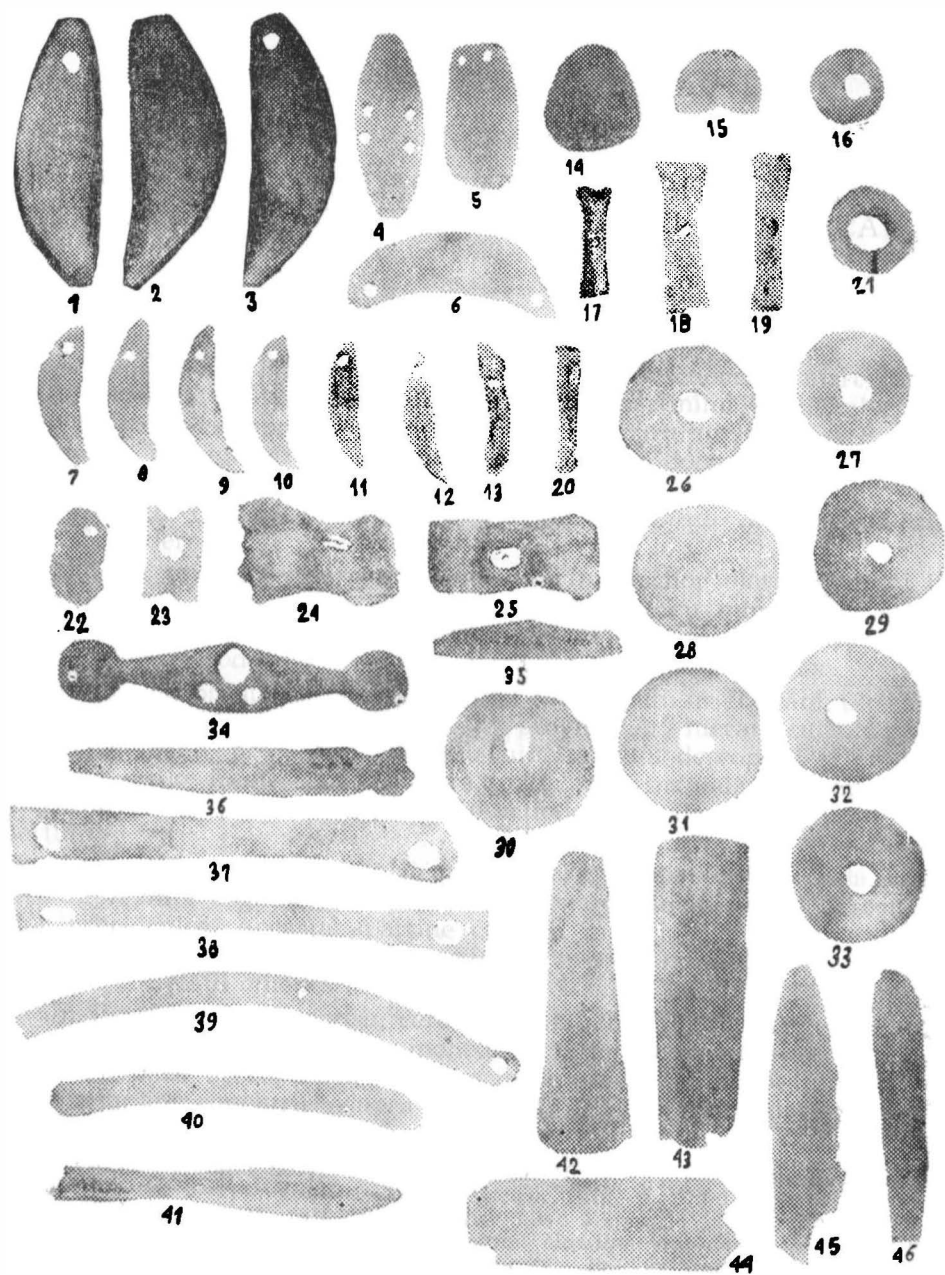

Fig. 7. Răcătău — Cetățuia. Obiecte de os cu semnificație culturală.

CERAMICA GETO-DACICĂ DESCOPERITĂ ÎN DAVA DE LA RĂCĂTĂU, COMUNA HORGEȘTI, JUD. BACĂU

VIOREL CĂPITANU

Arătăm cu alte prilejuri că la Răcățau¹ s-a descoperit o mare cantitate de ceramică, alături de multe alte obiecte, aparținând locuitorilor din epoca bronzului și apoi de la începutul epocii fierului, Hallstatt B și în continuare, în cantități impresionante în cea de a doua epocă a fierului, La Thène, ce corespunde secolelor IV—III î.e.n. și până la începutul secolului II e.n. când se poate vorbi de o mare explozie demografică din punct de vedere social.

Materia primă, argila era la îndemîna meșterilor olari pricepuți în confecționarea și arderea recipientelor, executate cu mîna și la roată, atît de necesare vieții cotidiene pentru gătitul alimentelor, transportarea și conservarea produselor vegetale și animale și depozitarea lor.

Alături de produsele ceramice de uz curent cum ar fi căni, ulcioare, străchini, strecurători, farfurii, vase de provizii etc, lucrate cu mîna sau la roata olarului, prezente în toate locuințele, s-au descoperit și produse ceramice de o finețe extraordinară, care fără îndoială înfrumusețau interiorul caselor, erau folosite în practicile culturale sau destinate comerțului.

Este cunoscut faptul că în fiecare așezare, cetate sau necropolă, ceramica reprezintă bogăția cea mai mare de materiale în cadrul descoperirilor arheologice. Aceasta aparține culturii materiale și reflectă gradul de dezvoltare a comunităților omenești pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății omenești.

În lipsa izvoarelor scrise, ceramica reprezintă alături de elementele directe (unelte, arme, fibule, monede etc), un document istoric de prim ordin. Pe baza descoperirilor de ceramică, unelte, podoabe etc, se pot trage anumite concluzii asupra nivelului de dezvoltare din punct de

¹ Viorel Căpitanu și V. Ursachi, *Carpica*, II, 1969, p. 96-97, fig. 6-29; idem, *Crisia*, 1972, p. 97-114; *Ibidem*, *Thraco-Dacica*, 1976, p. 272-276, pl. 1-5; Viorel Căpitanu, *Carpica*, VIII, 1976, p. 62-64, fig. 5-34; Expoziția „Civilizația daco-getilor în perioada clasică”, 1976; *La Civilisation classique des daco-getes*, Bruxelles, 1979; *Die Klassieke beschaving van de daco-geten*, Pulchri Studio's — Gravenhage, 1980; I Daci, *Mostra della civiltà daco-getica in epoca classica*, Roma, 1979—1980; *Trésors des dace*, 1980, Paris, Galerie de la Défense, Mioara Turcu et Viorel Căpitanu, *La Céramique*; *Die Daker. Archäologie in Rumänien*. Historische Museen der Stadt KÖLN, 1980; *The Dacians*, Billingham Art Gallery, 1980; *Tivilizatiata na daco-getite prez klaseski a period*, Sofia, 1981, poz. 305-364.

vedere economic, social și politic a comunităților geto-dacice într-o anumită etapă de dezvoltare.

Inventarul de bază în aezările geto-dacice din perioada așa-zisă „clasică”, ce corespunde epocii Burebista—Decebal îl reprezintă ceramica, lucrată cu mâna și la roată din categoria cești dacice, vase-borcan, chiupuri, fructiere și mai ales vasele lucrate la roată, care cunosc o mare varietate și diversitate de forme.

Se poate aprecia, așa după cum sublinia pe bună dreptate Vladimir Dumitrescu că „ceramica a fost elementul caracteristic și definitoriu prin excelență al fiecărei culturi”². Acest lucru este valabil și pentru epoca geto-dacă de la Răcătău, unde ceramica constituie un material bogat și variat ca formă, tehnică și ornamentație. Ea se integrează perfect sub toate aspectele în rîndul descoperirilor similare din întreaga țară.

După cantitatea și calitatea ceramicii descoperite în așezarea de la Răcătău, rezultă că geto-dacii erau pricepuți în executarea vaselor la roată, fapt confirmat atît prin piesele originale specifice lumii lor, cît și din imitațiile după formele pătrunse aici din lumea greacă și romană. Aceste constatări demonstrează că meșteșugul olăritului se afla pe o treaptă superioară, iar așezarea în sine reprezintă în vremea ei de apogeu un centru puternic de executarea vaselor ceramice pentru trebuințele interne și pentru schimb cu așezările din împrejurimi.

Ceramica de la Răcătău aparținînd primului nivel de locuire geto-dacic, ce se datează în secolele IV—III î.e.n., cuprinde o gamă destul de variată și care în funcție de pastă și decor poate fi împărțită astfel

a. Chiupuri mari de provizii în formă de sac, vase bitronconice sau ovoidale, vase în formă de clopot simple sau decorate cu proeminente conice încadrate de brîie alveolare sub buza vasului sau pe corp. Mai amintim tot în această categorie vasele cu pereții aproape drepți, din care vor evolua în secolele următoare vasele de tip borcan.

b. Străchini, castroane, căni, boluri, oale cu două torți etc. Vasul cu două torți (amforă) are corpul bitronconic, gîtul scurt, buza dreaptă și este realizată din pastă fină, cenușie cu angobă.

Ceramica lucrată cu mâna și mai ales cea lucrată la roata olarului este decorată cu o gamă variată de motive ornamentale, care acoperă parțial sau total recipientele specifice lumii geto-dacice.

Alături de ceramica cenușie sau cărămizie își face loc treptat și ceramica pictată cu motive vegetale sau geometrice fiind prezentă în toate așezările de tip dava, începînd cu secolele I î.e.n. și în tot secolul I e.n. în spațiul locuit de geto-daci, ea reprezentînd cea mai reușită realizare a ceramiștilor în vremea de apogeu a civilizației geto-dacice.

2 Vladimir Dumitrescu, *Arta Preistorică în România*, 1974.

Vase asemănătoare se întâlnesc la Poiana³, Brad⁴, Zimnicea⁵, Bunești⁶, Piscul Crăsani⁷, Enisala⁸, Buceag⁹, Cernavodă, Satu Nou¹⁰, Alexandria și Mărgăritești¹¹, Branicevo și Ravna¹² în R. P. Bulgaria.

Alături de briul alveolar folosit cu predilecție la vasele în formă de clopot combinat cu proeminențe conice, la vasele mari de obicei se întâlnesc numai proeminențe și butoni cilindrici. Mai rar apar pastile rotunde, semne în formă de ancoră simple sau cu butoni, paranteze, virgule sau „V-uri”, etc.

Proeminențele în combinație cu briul alveolar apar destul de des la vasele tronconice, iar butonii și proeminențele conice la vasele mari de prorezii.

Începând cu sfârșitul secolului II î.e.n. briul este folosit tot mai frecvent pe vasele borcan și pe ceștile dacice, în mai multe feluri, dar predomină cel simplu, alveolar și crestat. Plasarea lui pe vas este destul de variată, dar mai frecvent este cel orizontal pe umărul vasului, la vasele borcan sub buza vasului și la ceștile dacice.

Briul alveolar în ghirlandă de obicei se întâlnește la vasele mari și se folosește în combinații cu alte elemente de decor pe orizontală sau verticală.

Ornamentul incizat este mai rar întâlnit în așezarea de la Răcătău și apare de obicei cu butoni sau alte motive în relief dispuse pe corpul vasului sau la partea superioară. Mai apar și alveole simple pe 2 sau 3 rânduri alternând cu tot felul de motive decorative.

În cadrul ceramicii lucrate cu mîna, vasul borcan este cel mai des împodobit cu toată gama de motive decorative realizate de geto-daci. Urmează apoi ceașca dacică ornamentată cu brii alveolare în poziție ori-

3. R. și Ecet. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 285, fig. 30/4; R. Vulpe și colab., în *S.C.I.V.*, II, 1951, p. 175-216; idem, în *Dacia*, N.S., 1957, p. 156 și urm.

4. Vasile Ursachi, în *Carpica*, I, 1968, p. 171-182; Expoziția *Civilizația geto-dacilor din bazinul Siretului*, 1977; Expoziția *Civilizația traco-geto-dacilor și continuitatea sa în epoca formării poporului român*, 1980; Cetatea dacică de la Brad, com. Negri, jud. Bacău, monografie arheologică, capit. Ceramica, 1986, sub tipar.

5. Ioan Nestor, în *Studi*, I, 1949, p. 117-125; idem, în *SCIV*, I, 1950, p. 94; Al. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S. 24, 1980, p. 44-45; E. Moscalu, *Ceramica traco-gețică*, p. 15-90, București, 1983, (pl. XXXV, XXXVI, XIV, XV, XVII—XVIII, XXIX, XXXVIII.).

6. Violeta Bazargiuc, *SCIV*, 34, 3, 1983, p. 249-273; idem, *Materiale*, 1983, p. 212-213, fig. 2; *ibidem*, *Materiale*, 1986, p. 98-99, fig. 2, 1 și fig. 4-5/1-4.

7. I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924, p. 63; V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 173-220.

8. G. Simion, *Thraco-Dacia*, I, 1976, p. 152, fig. 5/1-16; idem, *Peuce*, 6, 1977, Pl. VIII g; P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 182, pl. XXXVIII, 4 și pl. IX.

9. M. Irimia, *Pontica*, I, 1968, fig. 4, 6, 8, 12; idem, *Pontica*, 2, 1969, fig. 7; *ibidem*, *Pontica*, XVI, 1983, p. 70-148.

10. D. Berciu, în *Materiale*, IV, p. 289, fig. 13; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelcu, *Materiale*, VII, p. 284, fig. 1/1 și *Materiale* VII, 1962, p. 370, fig. 1, 1.

11. C. Preda, în *SCIV*, XI, 1961, p. 26, fig. 1, 1 și 2, 10, idem, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior, Dava de la Sprincenata*, București, 1980, p. 90, pl. XXIII, 1—8 și pl. XXIV, 1—5 și în continuare capit. II, *Cetatea gețică de la Mărgăritești*, p. 104-109, pl. 62-66.

12. Z. Dremsizova, în *Izvestia*, XXIV, 1962, p. 165-186; M. Mircev, în *Izvestia*, 1962, p. 136 și urm.

zontală și verticală, la care se adaugă și liniile incizate ca motive secundare. Uneori și torțile sînt decorate cu „X-uri” sau linii incizate.

Se cunosc o serie de vase care n-au nici un fel de decor : străchini, castroane, boluri sau cele de aspect lucios cum ar fi vasele de tip fructieră, cămile, vasele cu două torți, castroanele etc.

Ceramica aparținînd nivelurilor următoare 2 și 3 din perioada așa-zisă „clasică” lucrată la roată cunoaște o mare varietate de decor prin incizii, lustruire, ștampilat și în relief,

Motivele incizate se folosesc cu predilecție la vasele mari de provizii și mijlocii de formă bitronconică. Predomină liniile orizontale sau benzile de linii orizontale, în val uneori dispuse în registre, în care alternează cele în val cu cele orizontale.

Ornamentul în tehnica lustruirii se întâlnește la următoarele tipuri de vase : căni, fructiere, amfore, străchini, strecurători, platouri și mai ales la cupe care imită pe cele de tip cantharos. Acest decor constă din combinații de linii dispuse în registre intercalate de multe ori cu cele incizate sau cu linii în relief. Ca motive sînt folosite cercuri simple, concentrice, triunghiuri simple sau hașurate, benzi de linii verticale sau orizontale, puncte, pastile, forme geometrice, linii oblice sau verticale, uneori în rețea.

Pe unele vase apare destul de des ca motiv și brăduțul.

Motivul ștampilat în formă de rozetă se întâlnește pe buza unui vas mare care se păstrează în stare fragmentară, cu analogii la Poiana¹³, Zimnicea¹⁴, Pecica¹⁵, Vlădiceasca¹⁶, Brad, com. Negri¹⁷, Buridava¹⁸, Sprincenata¹⁹, Popești²⁰ și Bîtca Doamnei — P. Neamț²¹. La ceramica fină de culoare cenușie, cărămie sau pictată, mai adăugăm și ceramica decorată cu motive în relief, care-și are originea în lumea elenistică tirzie decorată cu cercuri simple, concentrice sau cu rozete, și care imită bolurile megariene sau deliene²².

Ceramica de la Răcătău cu reprezentări în relief de tip delian este lucrată dintr-o pastă fină roșiatică sau cenușie, în aceeași tehnică ca și cupele menționate mai sus, în tipare speciale așa cum o dovedesc cele peste 37 de stațiuni în care s-au descoperit asemenea tipare²³.

O trecere în revistă a principalelor tipuri de vase ceramice descoperite în așezarea de la Răcătău, fără a avea pretenția că am epuizat pro-

13 R. și Ecat. Vulpe, *op. cit.*, p. 289, fig. 42.

14 A. D. Alexandrescu, *Crisia*, 1972, p. 18, pl. V/2; Emil Moscalu, *op. cit.*, p. 93, pl. XLVII pentru Zimnicea, Fintinele (jud. Teleorman, pl. LXVIII/1, 3, Lăceni — Orbeasca, jud. Teleorman, pl. LXVIII/2.

15 I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 131-133, pl. 45.

16 G. Trohani, *Cercetări Arheologice*, I, 1975, p. 162, fig. 18/1-2.

17 V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, 1986, sub tipar.

18 D. Berciu, *Buridava dacică*, 1981, pl. 88/9.

19 C. Preda, *op. cit.*, p. 60, pl. XLIII.

20 R. Vulpe, *Materiale*, VI, 1959, p. 313, fig. 9/5-6.

21 A. Buzilă, *Mem. Antiq.* 4—5, 1972—1973, p. 94, fig. 10.

22 Al. Vulpe, M. Gheorghiiță, în *Dacia*, N.S. XX, 1976, p. 177-178; D. Berciu, *op. cit.*, p. 54-56, pl. 40-41.

23 Al. Vulpe, M. Gheorghiiță, *op. cit.*, p. 177.

blema ceramicii prin studiul de față, va da posibilitatea celor interesați să-și facă o imagine destul de completă asupra descoperirilor de acest fel în renumita dăvă de pe Siret²⁴.

1. Ceramica geto-dacă din sec. IV—III î.e.n.

Pînă în prezent în așezarea de la Răcătău, nivelul I dacic de locuire aparținînd sec. IV—III î.e.n., este documentat doar prin ceramică fină lucrată cu mîna din categoria vaselor de provizii: chiupuri în formă de sac și de clopot, castroane, străchini și căni cu una și două torți, castroane cu torți orizontale simple și perforate și cu proeminente pe buză.

a. Vase de provizii, în formă de sac, bintronconice sau tronconice, cu buza dreaptă, îngroșată sau evazată, de culoare brună-cenușie, maronie-ciocolatie sau gălbuie și pastă fină, lucioasă.

În această categorie am inclus vasele mari, din care un exemplar întreg cu înălțimea de cca. 0,75 m. (Fig. 1/1).

Decorul la aceste vase constă din proeminente conice aplatisate situate sub linia maximă de rotunjime a vasului și din butoni cilindrici în relief pe umărul vasului.

b. Vase în formă de clopot, gura largă, pereții drepți, corpul tronconic cu înălțimea cuprinsă între 29—32 cm. Pasta de culoare gălbuie roșiatică cu nuanțe brun-cenușii. Decorul la aceste vase constă din butoni aplicați la exterior, dispuși mai jos de rotunjimea maximă a vasului, la distanțe egale. (Fig. 2/1-6; 6/1-2).

Cît privește tehnica de lucru, la vasele în formă de clopot, acestea sînt executate dintr-o pastă fină, acoperită cu un slip lustruit și arse oxidat.

c. Vase-clopot de format mic, corpul tronconic și sferoidal, uneori pereții drepți ori verticali, buza îngroșată și trasă spre interior. Pasta de culoare cărămizie sau brun-castanie. Înălțimea variază între 11—16 cm, iar diametrul gurii între 10—16 cm. Ca ornamente se întîlnesc proeminentele și briiele în relief, simple sau crestate. Uneori aceste briie sînt întrerupte de proeminente conice aplatisate. (Fig. 2/3-6).

La unele vase din această categorie, în locul briielor se întîlnește ca decor alveole întrerupte de butoni cilindrici aplatizați în apropierea buzei vasului. Pe un exemplar, proeminentele aplatisate sînt asociate cu niște briie simple, în formă de paranteze, care pornesc imediat de sub buza vasului. (Fig. 2/2).

Alături de vase executate din pastă fină acoperită cu un slip lustruit, mai semnalăm prezența unor vase din pastă de aspect poros, de culoare cărămizie. Decorul la aceste vase constă din briie alveolare crestate sub buza vasului întrerupte de proeminente conice cu concavitatea aplatizată și îndreptată către buză.

Au fost descoperite și vase-clopot, la care din ornamentul principal, briul alveolar întrerupt de proeminente conice cu baza aplatizată coboară în direcții diferite briie alveolare în relief acoperind întreaga suprafață a vasului.

²⁴ Viorel Căpitanu, *Catalogul descoperirilor ceramice de la Răcătău*, 1985, în manuscris.

d. Vase bitronconice. Sînt executate din pastă de aspect poros, dar și lucios. Acestea se găsesc în proporție destul de redusă și reprezintă cu siguranță reminiscențe ale vaselor hallstattiene tîrzii. În general nu sînt de dimensiuni prea mari. Au înălțimea cuprinsă între 26—28 cm, iar diametrul gurii între 16—22 cm. Baza este dreaptă, iar buza evazată și ușor îngroșată. Umărul profilat și distinct. Majoritatea vaselor din această categorie au fost descoperite în complexe închise împreună cu străchini, castroane, căni etc. (Fig. 1/2-3 și 7/1-2).

e. Strachina. Este prezentă în număr destul de mare. Cîteva exemplare întregi ne dau o imagine completă asupra tipurilor de vase din această categorie. O grupare în funcție de mărime, formă și decor ar duce la următoarea clasificare (Fig. 3/3-5).

T. 1. Strachină de formă tronconică cu buza trasă spre interior, gura largă, baza distinctă. Pasta fină de aspect lucios de culoare cenușie. Unele exemplare cu pasta cărămizie, buza profilată sau ușor răsfrîntă. Dimensiuni între 10 cm î. și 23,5 cm d. gurii.

T.2. Din pastă fină cu angobă maronie, cărămizie și cu nuanțe cenușii. Buza profilată. Dimensiuni î. 10 cm., d.g. 20,5 cm. De formă, în general tronconică cu buza lată și trasă spre interior. Gura largă, fundul distinct. Din buza vasului pornesc patru torți orizontale, perforate, de formă semiovală, depășind cu cîțiva milimetri buza vasului care este fațetată. Interiorul acestor vase este de culoare brun-cărămizie, culoare căpătată în urma adrierii oxidante. Dimensiuni Î. 14,5—16 cm., D.g. 37 cm., D.b. 13 cm.

T. 3. Strachină din pastă fină de culoare brun-cărămizie, buza distinctă, fațetată și trasă spre interior. Cele patru torți orizontale pornesc de sub buza vasului, de la nivelul umărului, depășind-o pe aceasta cu 2 cm. Astfel de torți apar ca niște proeminențe aplicate, neperforate cu o ușoară concavitate la exterior. Aplicarea acestor torți la distanțe egale dau o notă distinctă acestor vase. Dimensiuni î. 14 cm—16 cm, d.g. 11,5 cm, d.g. 36 cm. (Fig. 3/4).

T. 4. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămizie. Corpul tronconic, buza dreaptă și ușor îngroșată. Torți orizontale sub buză de o parte și alta a vasului.

Castroane. (Fig. 4/4).

Au fost descoperite pînă în prezent trei tipuri de acest fel

a. cu corpul înalt, gura largă, umărul profilat, buza distinctă și ușor evazată din pastă fină de culoare cărămizie cu dimensiunile cuprinse între 15—20 cm înălțime și 24—26 cm diametrul gurii. Dimensiunea bazei între 10—12 cm. La unele exemplare pereții sînt oblici, iar buza ușor îngroșată.

b. Din pastă de culoare cenușie, buza evazată, fundul plat, de dimensiuni reduse : î. 9,5 cm, d.g. 14 cm, d.b. 6,8 cm.

c. Din pastă cenușie, dar și cărămizie, corpul tronconic, gura largă și buza ușor trasă spre interior. Din buză pornesc două și respectiv patru

proeminente conice cu buza aplatizată. Dimensiuni i. 8—15 cm, D. 20—35,5 cm.

Castronașe și boluri. (Fig. 4/5-6 ; fig. 9/1-3 ; și fig. 10/1-9).

Reprezintă o altă categorie de vase tronconice, în genul ceștilor dacice cu singura deosebire că n-au torți. În general au o formă tronconică, gura largă, buza ușor îngroșată.

Aceste vase pot fi împărțite în două tipuri

a. cu dimensiunile cuprinse între 5—8 cm înălțime și diam. de 6,5—14,8 cm.

b. cu dimensiunile între cca. 9—11 cm înălțime și 14—21,5 cm.

Exemplarele din primul tip sînt executate din pastă de culoare cărămizie, dar și din pastă cu nuanțe cenușii.

În general pasta este arsă uniform, dar sînt și unele porțiuni din vas înegrite de fum, fiind folosite probabil, tot ca opaițe.

Pieseile aparținînd celui de al doilea tip pot fi grupate la rîndul lor în alte două categorii

b/1 vase din pastă cenușie, cu buza îngroșată și ușor răsfrîntă în afară. Dimen. : i. 9 cm și d.g. 14 cm.

b/2 din pastă cărămizie cu pereții oblici și buza dreaptă fără urme de ardere secundară, sau de fum, probabil să fi avut o altă întrebuințare decît cea de opaiț. Dimensiuni : i. 11 cm, d.g. 20,3 cm.

Castroane. (Fig. 10/1-9).

Avem de-a face cu niște vase care pot fi plasate între străchini și castroane confecționate din pastă fină cu luciu metalic.

După formă, pastă și dimensiuni pot fi împărțite în două tipuri

a. Din pastă cărămizie și nuanțe cenușii în interior și la exterior, cu umărul profilat și buza evazată, dreaptă sau fațetată. Dimensiuni i. 10 cm, d.g. 16,2 cm — 21 cm.

b. Din pastă cărămizie, corpul tronconic, gura largă, fundul plat și buza ușor răsfrîntă la unele exemplare și profilată la alte exemplare. Dimensiuni i. 15,8 cm — 19,6 cm, d.g. 24,5 cm — 26,2 cm.

Căni (sec. III—II î.e.n.).

După formă, pastă și dimensiuni le-am împărțit în cinci tipuri

a. Căni mici cu dimensiunile între 7—9 cm.

b. Căni cu înălțimea pînă la 12 cm.

c. Căni cu înălțimea de 16 cm.

d. căni care depășesc înălțimea de 20 cm.

e. Cană cu două torți, (amforă), cu înălțimea de cca. 0,38 m, de formă bitronconică, din pastă fină, cărămizie, cu nuanțe brun-cenușii. În interiorul vasului, pe la jumătatea lui, în cruce sînt plaste grupuri de cîte trei proeminente cu înălțimea de 15 mm, în poziție orizontală, ca niște cepi. (Fig. 3/1).

Astfel de vase au fost descoperite în toate aşezările geto-dacice cu nivel de sec. IV—III î.e.n., la Zimnicea, Poiana, jud. Galaţi, Brad. — Negri şi mai ales în Dobrogea.

Căni cu o toartă, sec. II î.e.n. (Fig. 8/2).

a. Cană bitronconică, pastă fină, negricioasă de aspect lucios, cu înălţimea de cca. 16 cm. Un exemplar asemănător a fost descoperit în aşezarea de la Gradiştea, judeţul Brăila.

b. Cană bitronconică, pastă fină de culoare maronie-închisă, buza evazată şi baza scobită. Sub buză şi pe gîtul vasului se întîlneşte un decor format din grupuri de linii incizate paralele, care încadrează linii vălurite.

Ceşti dacice, sec. I î.e.n. — I c.n. (Fig. 13/14, 17, 8).

Cu torţile lipite sau cu cîte o proeminenţă în loc de toartă.

Ele pot fi împărţite în mai multe tipuri

a. Ceşti dacice din lut ars cu pasta de aspect poros, de formă tronconică, gura largă, buza îngroşată, fundul plat, fără decor. În interior, la partea superioară, unde a bătut flacăra, pasta este colorată din cauza fumului în negru-marونی. Dimensiuni : 1. 6 cm, d.g. 10,5 cm.

b. Ceşti identice cu primele la care torţile sînt aplicate şi lipite la buză şi bază. La exterior toarta prezintă o şanţuire. Partea interioară a vaselor, către buză este neagră din cauza fumului. Dimensiuni : 1. 4,4 cm, d.g. 9,7 cm.

c. Se întîlnesc în număr destul de mare, fiind confecţionate din pastă cărămie sau brun-negricioasă. Corpul tronconic de mici dimensiuni. La prima vedere ar putea fi luate drept jucării, dar culoarea fumului le trădează ca fiind folosite ca opaiţe. Dimensiuni : 1. 2—4 cm, iar d.g. 3—6 cm. Un singur exemplar are toarta uşor suprinălţată şi corpul cilindric.

d. Un exemplar cu buza crestată şi toarta lipită, ca o proeminenţă. Dimensiuni : 1. 4 cm, d.g. 6 cm.

Ceşti cu toarta perforată din categoria miniaturi.

Se întîlnesc în număr mare, cca. 30 de exemplare şi ele pot fi împărţite în două grupe

a. Ceşti ormanetate cu briie simple în relief sau briie crestăte sub buză sau cu cîteva alveole la bază sau cu buza crestată la exterior. Un exemplar este decorat cu briu alveolar crestăte sub buză şi cu trei cîrlige crestăte cu vîrf în sus. Un exemplar are toarta şanţuită. Dimensiuni : 1. 3—3,5 cm, d.g. 5—5,5 cm. Un alt exemplar are fundul decorat în forma literei X, încadrat circular cu linii incizate, în poziţie oblică. 1. 3—4,5 cm, d. 4—6 cm.

b. Majoritatea o formează ceştile miniaturi cu toarta lipită sau perforată.

Din cele cca. 30 de exemplare descoperite pînă în prezent, doar 4 nu au urme de fum sau de ardere secundară, pasta fiind de culoare cără-

mizie, în urma arderii oxidante. Dimensiuni \hat{f} . 3,5 cm. — 4 cm și d.g. 3,3—5,8 cm. Celelalte au dimensiunile între \hat{f} . 3,5 cm — 5 cm, iar d.g. 4,6 cm — 6,2 cm.

3. Boluri, miniaturi din pastă cenușie sau cărămizie, corpul tronconic, gura largă. Un singur exemplar are buza crestată. Dimensiuni: 4,4 cm. D.g. 6,7 cm.

Cești dacice fără decor. (Fig. 13/1-7, 9-12-24).

a. Sînt executate din pastă cărămizie sau cenușie-negricioasă, în afară de 3 exemplare care nu prezintă urme de ardere, restul, în totalitate au corpul afumat sau înegrit de fum. Aceasta este dovada folosirii lor ca opaite. Singura porțiune neafumată este cea din jurul tortii atît în interior cît și la exterior. Cîteva exemplare n-au fost încă folosite. Dimensiuni \hat{f} . 4—6 cm, d.g. 6—12 cm. Din cele 86 de exemplare, care aparțin acestui tip, doar la două exemplare toarta este șanțuită, iar pe un exemplar se întîlnesc niște nervuri oblice la exterior.

b. Cești dacice cu dimensiunile cuprinse între \hat{f} . 6 cm — 8,5 cm și d.g. 11—12 cm. Un singur exemplar din pastă cărămizie arsă oxidant, în rest prin folosire au căpătat culoarea brun-cenușie cu urme puternice de fum. Au fost descoperite pînă în prezent 18 exemplare.

III. *Cești dacice cu o singură toartă perforată.* (Fig. 14/1-15 și fig. 15).

Sînt executate din pastă de aspect poros, corpul tronconic, gura largă, fundul plat, buza ușor îngroșată. La unele exemplare toarta prezintă o ușoară șanțuire sau o nervură mediană. În afară de cîteva exemplare la care pasta s-a menținut perfect cărămizie și cu vagi urme de fum, în rest toate ceștile au fost puternic solicitate pentru iluminat. Așa se explică multitudinea de nuanțe de gris, cenușiu, brun etc., care acoperă întreaga suprafață interioară și exterioară a vasului, mai puțin zona tortii. Din numărul mare de cești din această categorie atrage atenția un exemplar, care pe lîngă faptul că este elegant ca formă prezintă și o alveolare discretă, inv. 12259.

Ca dimensiuni aceste cești se încadrează între 6 — 11,5 cm \hat{f} . și 12,5 cm — 19,5 cm diametrul gurii. Un exemplar mai păstrează încă pe corp și toartă stropi de angobă de culoare maronie, inv. 6267.

IV. *Cești dacice cu o toartă perforată și decorată.*

Corpul tronconic, gura largă, fundul plat din pastă de culoare cărămizie sau gris-cenușie.

Muchia exterioară a fundului este decorat

a. cu creștături sau alveole simple executate cu degetul.

b. cu niște incizii oblice de jur împrejurul fundului, la un număr de 5 exemplare. Dim. \hat{f} . 6,5 cm — 10 cm, d.g. 11 — 16 cm.

c. Un singur exemplar cu buza crestată și linii incizate de jur împrejurul bazei la exterior și brăduți cu ramurile în sus, în număr de 7 exemplare, care acoperă întreaga suprafață exterioară. Dim. \hat{f} . 4 cm, d.g. 6 cm. (Fig. 17/10).

d. Un exemplar cu buza crestată — linii oblice. Î. 4 cm, d.g. 6,4 cm.

V. Cești dacice cu brîu simplu profilat sub buză. Pasta brun-cărămizie, gura largă, toarta lucrată îngrijit.

VI. *Cești dacice decorate cu brîu alveolar.*

a. Cești dacice de tipul cu o toartă decorată sub buză cu un brîu alveolar în relief. Pasta poroasă arsă oxidant. La toate vasele toarta pornește de sub buză. Unele exemplare au î. de 3 cm, iar d. gurii de 6 cm. Cele mai mari au î. de 10 cm, și d.g. de 18 cm. Se cunosc cca. 20 de exemplare din această categorie.

b. Cești dacice din lut ars, pasta de aspect poros, aspră la pipăit, corpul tronconic, gura largă, toarta perforată. Sub buză se întilnește ca ornament la unele exemplare brîul alveolar din care pleacă în forma literei V grupuri de linii incizate, câte 8—9 pe două rînduri acoperind întreaga suprafață cuprinsă între buza vasului și fundul lui. Dimen. î. 8,5 cm, d.g. 15 cm.

c. Cească dacică cu o toartă, gura largă, fundul plat, toarta șanțuită. Pe corpul vasului brîu alveolar sub buză, iar pe corp trei brăduți cu ramurile în sus, plasați mai jos de buza vasului. Dim. î. 8 cm, d.g. 17 cm.

VII *Cești dacice cu o toartă.*

Din pastă cărămizie, gura largă, fundul plat, de formă tronconică.

Vasele din această categorie pot fi grupate în trei tipuri :

a. Cu buza exterioară crestată și toarta plină, crestată. Dim. î. 5 cm, d.g. 9,4 cm.

b. Cești cu toarta normală, în schimb buza și muchia exterioară a bazei ornamentate prin creștături, linii oblice, iar toarta „X-uri“ suprapuse, cinci la număr. Dimensiuni : î. 5 cm. D.g. 9 cm.

c. Cească cu brîu alveolar crestat sub buza exterioară și toarta decorată cu „V-uri“ suprapuse prin incizii. Dimensiuni î. 3 cm, d.g. 6 cm.

d. Cească decorată cu brîu alveolar simplu și cu creștături oblice pe buza vasului, iar pe corp linii vălurite încadrate de alte linii ondulate, care formează un fel de cercuri concentrice în jurul vasului. Dimensiuni î. 5,5 cm, d.g. 10,4 cm.

e. Cească cu buza îngroșată și crestată pe toată suprafața exterioară. Pastă cărămizie și brun-cenușie. Un exemplar cu toartă cu o șanțuire. Dimensiuni î. 3,5 cm, — 9 cm, d.g. 9 — 13,5 cm.

VIII. Cești cu buza crestată. Gura largă. Toarta obișnuită. Dimensiuni î. 6,5 cm. D.g. 7,5 cm.

IX. Cească cu o toartă, din pastă de culoare gălbuie închisă. Ornamentul grupat pe trei registre

a. din linii oblice, mici, incizat. (Fig. 17/5).

b. din linii oblice mai mari.

c. din linii oblice întrerupte de cercuri, care încadrează câte o linie mai mică. Pandantul torții reprezintă un brîu alveolar crestat. Toarta șanțuită este străbătută de o linie mediană incizată și este tăiată oblic

de alte 6 linii. Pe fundul vasului se întâlnesc trei cercuri concentrice incizate realizate în pasta crudă a vasului. Dimensiuni î. 5 cm, d.g. 7,8 cm.

X. Ceașcă dacică, din pastă brun-cenușie, de format mic, cu toarta perforată, șanțuită. De o parte și de alta a torților două urechiușe în relief perforate pe linia pereților. Ornamentul este realizat prin niște linii incizate în formă de paranteze, care pornesc de sub buza vasului și se opresc în apropierea fundului. Dimensiuni î. 4 cm, d.g. 7,6 cm.

XI. Ceașcă cu o toartă, gură largă, corpul tronconic, buza îngroșată, distinctă. De o parte și de alta a torții cite o proeminență de formă cilindrică. Fundul ușor adâncit. Dimensiuni î. 6,5 cm, d.g. 14,2 cm.

XII. Ceașcă cu o toartă, ornamentată cu briu alveolar crestat sub buză la exterior. Toarta simplă sau ușor adâncită. Pasta de aspect poros, aspră la pipăit, de culoare cărămidie sau brun-cenușie. Torțile la unele exemplare din bandă lătită, iar la altele și șanțuite. Dimensiuni î. 5,5 cm — 9,5 cm, d.g. 10 — 19 cm.

XIII. Ceașcă cu o toartă.

Din pastă fină de culoare brun-cărămidie, corpul tronconic, gura largă, fundul plat. Toarta prezintă o șanțuire mediană. Ornamentul constă dintr-o linie simplă profilată sub buză și alta în apropierea bazei. Între cele două linii profilate sînt plasate, la distanțe egale trei bastonașe cu vârful îndoit avînd lungimea de 9,5 cm. Dimensiuni î. 11 cm, d.g. 18 cm, d.b. 5,5 cm. (Fig. 18/2, 6).

XIV. Ceașcă dacică cu o toartă, în două variante :

a. Ceașcă cu corpul tronconic, gura largă, fundul plat din pastă poroasă, de culoare cărămidie cu nuanțe brun-cenușii. Toarta prezintă o șanțuire mediană. Ornamentul constă din patru brii în relief, în poziție verticală, care pornesc de sub buză și coboară pînă la muchia bazei. Dimensiuni : î. 9,5 cm, d.g. 15,9 cm.

b. Ceașcă dacică cu briu alveolar sub buză, din care pornesc altele, două vizibile, pînă la muchia exterioară a fundului. Dimensiuni î. 8,5 cm, d.g. 16,4 cm.

XV. Ceașcă dacică, din pastă fină de culoare cărămidie, corpul tronconic, gura largă, fundul plat. La exterior ornamentul constă dintr-un briu alveolar crestat cu linii oblice incizate sub buza vasului, care este ușor îngroșată. Sub buză, pe pereții exteriori ai vasului, se întâlnesc trei ornamente simple în formă de bastonașe cu capetele îndoite. Dimensiuni : î. 15 cm, d.g. 25 cm.

XVI. Ceașcă dacică în două variante

a. Din pastă cărămidie, buza îngroșată, gura largă, corpul tronconic, toarta fațetată și cu o ușoară șanțuire. Pe buză, care este crestată se întâlnesc linii adâncite în poziție oblică. Sub buză se întâlnesc mai multe linii crestate în relief, care încadrează niște „bastonașe“ cu capetele superioare îndoite. Dimensiuni : î. 9 cm, d.g. 16 cm.

b. Ceașcă dacică, corpul tronconic, gura largă, pasta de culoare brun-cenușie. La exterior decorul constă din bastonașe cu capete încovoiate. Dimensiuni : î. 6,5 cm, d.g. 10 cm.

XVII. Ceașcă cu o toartă, corpul tronconic, gura largă, fundul plat, pasta de aspect poros. După decor pot fi împărțite în două tipuri

a. cu briu alveolar crestat sub buză și la bază, care încadrează alte trei brii alveolare în poziție oblică. Dimensiuni i. 9,5 cm, d.g. 14,5 cm.

b. cu briu alveolar crestat sub buză, iar la bază prezintă niște alveole pe toată rotunjimea vasului. Dimensiuni i. 5 — 7 cm, d.g. 10,7 — 13 cm.

XVIII. Ceașcă dacică cu o tortă, de formă tronconică, gura largă. Din pastă cărămie sau brun-cenușie.

Ceștile dacice din această categorie după mărime și decor se grupează astfel

a. Ceașcă cu briu alveolar sub buză. De la baza tortii pornesc două brii în formă de paranteze, care la rîndul lor încadrează alte două brii cu capetele îndoite avînd forma de „protome” de șarpe mult stilizate. Dimensiuni i. 5,5 cm, d.g. 8,5 cm.

b. Ceașcă cu gura largă, toarta șanțuită, fundul distinct. De la bază pornesc în sus trei briuri, cu capetele în formă de cîrlig, cu înălțimea de 3 cm. Dimensiuni i. 8 cm, d.g. 14,6 cm. Un exemplar este decorat la fel cu primul, cu precizarea că arcuirea este mai mare. Dimensiuni i. 9,2 cm, d.g. 14 cm.

XIX. Cești dacice din pastă brun-cărămie, corpul tronconic, gura largă, toarta șanțuită și decorată cu linii incizate în poziție oblică, pe muchiile tortii. Avem de a face cu 6 tipuri

a. Cești ornamentate cu bastonașe îndoite stînga-dreapta și cu creștături pe toată lungimea avînd o înălțime de 4,5 cm. Ornamentul crestat se întîlnește atît pe toartă precum și la muchia exterioară a bazei. Dimensiuni i. 9 cm, d.g. 16,1 cm.

c. Ceașcă dacică decorată cu bastonașe crestate și unite în forma literei „V” cu capetele îndoite și vîrfurile subțiate în genul protomelor de șarpe. De o parte și de alta a tortii se întîlnesc alte două brii în formă de șarpe, cu creștături de la un capăt la altul formînd niște bucle către buza vasului. (Fig. 18/6).

d. Ceașcă dacică, de dimensiuni mici, decorată la exterior cu briu alveolar crestat sub buză, din care pornesc în jos trei linii profilate și crestăte, care încadrează alte trei bastonașe crestăte cu capetele îndoite. Dimensiuni : i. 4,5 cm, d.g. 7,5 cm.

e. Ceașcă dacică cu buza îngroșată dînd impresia unei linii profilate. Pe corp ornamentul constă din patru bastonașe cu capetele îndoite. Acestea pornesc de sub buză și se opresc pe muchia exterioară a bazei. De o parte și de alta a ceștii se întîlnesc doi butoni aplicați. Dimensiuni i. 5,5 cm, d.g. 7,4 cm.

f. Ceașcă dacică, pasta cărămie, corpul tronconic, buza ușor îngroșată, fundul plat. Toarta șanțuită. Pe corpul vasului se întîlnește un decor, care constă din două linii crestăte în relief cu linii oblice. Între toartă și cele două linii profilate se întîlnesc trei linii în formă de paranteze cu vîrfurile în sus, din care una încheie o proeminență conică cu baza

aplatisată. Muchiile exterioare ale torții sînt crestate. Dimensiuni i. 6,2 cm, d.g. 10,2 cm.

XX. a. Ceașcă dacică, gura largă, pastă de culoare cărămizie, buza îngroșată și decorată la exterior cu un brîu simplu, crestă, cu linii mari oblice. Ca decor se întîlesc și bastonașe, care cad perpendicular pe muchia exterioară a fundului. Baza este la exterior crestată. Toarta este ornamentată și ea pe trei rînduri cu linii incizate în poziție oblică și prezintă o linie mediană profilată încadrată de două șanțuri. Dimensiuni i. 8,5 cm, d.g. 14,5 cm.

b. Ceașcă de mărime mijlocie, de formă tronconică, buza îngroșată și dublată de un brîu alveolar, din care coboară șase cîrlige în formă de bastonașe crestate. Dimensiuni i. 5,5 cm, d.g. 11,5 cm.

T. XXI. Ceașcă dacică, corpul tronconic, buza dublată de o linie simplă profilată. Pe toată suprafața exterioară, ceașca este decorată cu ornamente în relief în forma literei „V”, încadrată de proeminente ovale. Toarta prezintă o nervură mediană încadrată de două șanțuri pe toată lungimea ei. Dimensiuni i. 8,5 cm, d.g. 10,8 cm.

T. XXII. Ceașcă dacică, corpul tronconic, pastă cărămizie cu nuanțe brun-cenușii. Ornamentul la acest vas constă din trei bastonașe sub formă de brîie crestate în relief, care încadrează două ramuri de brad cu vîrfurile în sus. Dimensiuni i. 8 cm, d.g. 14,4 cm.

T. XXIII. Ceașcă dacică din pastă de culoare cărămizie, cu nuanțe brun-negricioase din cauza fumului.

Partea exterioară este decorată cu brîie alveolare combinate cu cele crestate.

După mărime și ornament le grupăm astfel :

a. Cu gura largă și toarta străbătută de o nervură mediană. Decorul constă din două brîie plasate sub buză și în zona îmbinării torții, la partea de jos. Cel de sus este crestă, iar cel de jos alveolar. Dimensiuni : i. 12 cm, d.g. 21 cm.

b. Ceașcă dacică decorată cu două brîie crestă, unul sub buză și al doilea la baza vasului. Dimensiuni i. 5 cm.

c. Ceașcă dacică din pastă cărămizie, cu nuanțe brun-cenușii. De formă tronconică, gură largă, fundul plat. Toarta prezintă o șanțură mediană. Decorul constă dintr-un rînd de incizii, sub buză și care se repetă și la bază, care încadrează grupuri de împunsături succesive împărțind corpul vasului în patru compartimente. Dimensiuni i. 7 cm, d.g. 11,8 cm.

T. XXIV. Ceașcă dacică, corpul tronconic, gura largă, fundul plat, pasta de culoare cărămizie. Toarta ușor adîncită. Decorul constă dintr-un brîu alveolar crestă sub buză și din două bucranii în relief. Dimensiuni : i. 6,5 cm, d.g. 12 cm.

T. XXV. Cești simple cu două torți.

a. Ceașcă dacică din lut ars, pasta cărămizie, dar și brun-cenușie. Gura foarte largă, corpul tronconic, torțile lucrate grosolan. La unele

cești torțile prezintă câte o șanțuire mediană. Dimensiuni i. 6,5 cm, d.g. 15 — 23 cm.

T. XXVI. Cești cu două torți, decorate cu briu alveolar sub buză. Sînt executate din pastă de culoare cărămie și brun-cenușie. Gura largă, fundul plat. Dimensiuni i. 4,8 cm, d.g. 8,5 cm.

T. XXVII. Cești cu două torți, corpul tronconic din categoria celor înalte, fundul plat, buza distinctă. Sub buză se întîlnește ca ornament un briu alveolar simplu sau crestat din care pornesc câte două brii alveolare sau crestate în jos unde întîlnesc un alt briu alveolar, care înconjoară vasul. Dimensiuni : i. 5 cm, d.g. 18—25 cm.

T. XXVIII. Cești dacice cu două torți, gura largă, de formă tronconică decorate cu brii alveolare crestate, care dau frumusețe vaselor. Dimensiuni i. 11,2 cm, d.g. 20 cm.

T. XXIX. Cească dacică de tipul cu două torți, corpul tronconic, din pastă brun-cărămie. Buza interioară și exterioară puternic înegrită de fum. Partea exterioară este decorată într-un fel aparte, din triumphiuri cu vîrfurile ascuțite și baza dreaptă. Dimensiuni 8,3 cm, d.g. 13,3 cm.

T. XXX. Cești dacice cu o singură toartă, lucrate la roată.

Sînt executate dintr-o pastă fină avînd ca degresanți microprundisuri și cioburi pisate. Corpul tronconic, gura largă, buza ușor îngroșată și trasă în afară. La trei exemplare toarta lipsește din vechime, iar la un exemplar este arcuită și prezintă la exterior o mică șanțuire mediană. Atît interiorul cît și exteriorul din fața torții este puternic înegrit de fum. În ceea ce privește ornamentul facem precizarea că la un singur exemplar abia se observă la partea superioară și constă din linii oblice incizate împrejurul vasului. Dimensiuni i. 4,8 cm, d.g. 9,2 cm — 10,7 cm, d.b. 3,3 — 4,4 cm. Unele exemplare din această categorie s-ar putea să nu fie lucrate la roată, dar sînt așa de bine executate încît cu greu pot fi distinse de celelalte.

T. XXXI. Opaite — boluri.

Le-am încadrat tot la categoria de cești dacice cu funcționalitate de opaiț deoarece au aceeași formă tronconică sau cilindrică, gura largă, buza îngroșată sau ușor răsfrîntă. Pasta fină cărămie, dar și poroasă. Le lipsesc doar torțile. (Fig. 10/9).

Două din aceste vase, prezintă urme de ardere secundară, iar un exemplar este decorat sub buză cu o bandă lată incizată cu striuri paralele. Se înțelege că unele din aceste vase au putut avea și altă întrebuințare.

Ar mai intra aici și un vas, cu corpul fațetat de formă poligonală dintr-o pastă fină de culoare cărămie cu nuanțe cenușii de aspect lucios. Buza lată și ușor răsfrîntă prezintă la partea exterioară două proeminente de formă cilindrică cu înălțimea de 15 mm și d. de 21 — 22 mm. Corpul fațetat ca la vasele de sticlă. Dimensiuni i. 12 cm, d. gurii 20 cm., diametrul în interiorul vasului este de 14 cm. A fost descoperit într-un complex închis. Inv. 12238.

Ceașcă cu trei torți

Corpul tronconic, gura largă, pasta de aspect poros cu ardere oxidantă. Buza ușor îngroșată. Vasul este decorat cu un briu alveolar plasat în apropierea buzei de-o eleganță rară. Cele trei torți pornesc de sub briul din apropierea buzei și se îmbină sub formă de cepi, la bază, în pasta crudă a vasului. O toartă lipsește din vechime, în schimb făgașul în care s-a introdus toarta se păstrează perfect. Cele trei torți împart în mod egal suprafețele vasului. În aceste „ocnițe” au fost amplasate trei brii alveolare, cu capetele îndoite în formă de protome de șarpe. La partea exterioră a fundului, pe toată rotunjimea vasului au fost executate în pasta crudă alveolări. Dimensiuni în. 14,4 cm, d.g. 31,5 cm, iar lungimea brielor cu protomă este de 13,5 cm. Buza în interiorul vasului este înegrită de fum, la fel și exteriorul cestii pe toată suprafața. Această ceașcă cu trei torți se detașează net de cestile dacice obișnuite cu una și cu două torți folosite ca opaițe. Descoperirea ei într-un complex închis, într-o groapă împreună cu șase figurine antropomorfe demonstrează folosirea ei într-un scop cultural. Inv. 25175.

Opaițe dacice. (Fig. 35/10-11).

Pe lângă cestile dacice folosite în marea lor majoritate ca opaițe, situație confirmată de toate așezările cercetate, la Răcătău au fost descoperite și alte tipuri de opaițe :

1. Opaiț de formă tronconică cu bordură la partea superioară și cioc, din pastă de culoare cărămizie, cu toartă ruptă din vechime. Dimensiuni în. 5 cm, d.g. 4,5 cm, d.b. 3,2 cm. (Fig. 35/11).

2. Opaiț de formă rotundă, cu toarta suprainălțată, dar ruptă din vechime. Pasta de culoare cărămizie cu cioburi pisate în compoziție. Dimensiuni d. 8,5 cm, în. 2,5 cm. Inv. 12225.

Al doilea exemplar este executat din pastă de culoare cenușie, identic ca formă cu exemplarul anterior, dar de dimensiuni mai mici în. 2 cm, d. 7 cm. Inv. 29349.

Opaițe de tip sfeșnic. (Fig. 34/1-8 și fig. 35/1-9).

În această categorie am inclus obiectele de lut ars executate dintr-o pastă asemănătoare vaselor lucrate cu mâna de tipul ceștilor, borcanelor etc. Aceste piese sînt cunoscute în general drept șefșnice în realitate erau folosite ca opaițe pentru iluminat. Aceste obiecte sînt lucrate destul de îngrijit avînd la suprafață un slip de culoare maronie sau cenușie. Corpul zvelt, piciorul de formă cilindrică cu baza scobită. Cupa tronconică, cu gura largă și adîncă justifică într-u totul denumirea de opaiț. La majoritatea pieselor pe marginea buzei se întîlnesc trei proeminente de formă cilindrică ușor adîncite, în care se introduceau luminările. Ca dimensiuni acestea variază între 6,5 cm — 18 cm în înălțime, dar se întîlnesc și miniaturi de 3 — 5 cm.

Majoritatea acestor obiecte sînt decorate cu linii profilate pe direcția proeminențelor de pe buză, dar se cunosc suficiente exemplare fără nici un fel de decorație. Un singur exemplar este decorat cu brii al-

veolare cu capetele îndoite în formă de cirje. Urmele de fum precum și arderea secundară a pereților cupei justifică folosirea acestor piese pentru iluminat.

Catalogul descoperirilor de tip opaiț. (Sfeșnic).

1. Opaț-sfeșnic din pastă cărămie de aspect poros, cupa ușor adîncită cu patru orificii așezate față în față. Dim. \bar{i} . 13,4 cm, d. cupei 9,1 cm, d.b. 7,2 cm.

2. Opaț din lut ars, piciorul cilindric, cupa ușor adîncită cu trei orificii, la distanțe egale. Dim. \bar{i} . 11,5 cm, d.g. 9,5 cm, d.b. 6,4 cm.

3. Opaț. Din lut ars, pasta de aspect poros, de culoare brun-cărămizie. Cupa adîncită, piciorul înalt. Pe buză se întîlnesc trei proeminente, ușor adîncite, pe direcția cărora pornesc în jos tot atîtea linii profilate — simple. Dimensiuni \bar{i} . 10,5 cm, d. cupei 9,2 cm, d.b. 8,5 cm.

4. Opaț. Este executat din lut ars, pasta fină de culoare cărămie, cu urme de fum de la ardere. Cupa are adîncimea de 4 cm. Pe buza vasului se întîlnesc trei proeminente cu diametrele de 2,3 cm, și cu o ușoară concavitate. Piciorul este plin în interior cu baza doar scobită. Dimensiuni \bar{i} . 18 cm, d.g. cupei 12,3 cm.

5. Opaț, din pastă de aspect poros, de culoare cărămie. Cupa ușor adîncită, proeminențele deteriorate din vechime. Pe direcția celor trei proeminente coboară liniile profilate simple. Baza ușor adîncită. Dimensiuni \bar{i} . 8 cm, d. cupei 7,5 cm, d.b. 6 cm.

6. Opaț din lut ars, pasta fină de culoare cărămie, cu nuanțe brun-cenușii. În pastă ca dregesant s-au folosit cioburi pisate. Pe pereții exteriori s-au stopit cu un fel de angobă de culoare cenușie. Cupa are adîncimea de cca. 33 cm. Pe buză se găsesc trei proeminente ușor adîncite. Dimensiuni \bar{i} . 9,3 cm, d. cupei 7,5 cm, d.b. 5 cm. Baza ușor scobită.

7. Opaț din lut ars, pasta brun-cărămizie. Cupa cu gura largă, buza ușor îngroșată cu trei proeminente cilindrice, ușor adîncite, decorat cu trei linii profilate, care pornesc din dreptul proeminențelor.

8. Opaț executat din lut ars, pasta fină cărămie, corpul zvelt, decorat cu trei linii profilate, care pornesc din interiorul cupei. Vasul este ușor adîncit. Dimensiuni \bar{i} . 14,8 cm, d.g. 9,2 cm, d.b. 7 cm.

9. Opaț din lut ars de culoare cărămie cu nuanțe cenușii, pasta de aspect poros, lucrată neglijent. Piciorul ușor adîncit. Dimensiuni \bar{i} . 6,7 cm, d.g. 7,1 cm.

10. Opaț din pastă fină de culoare cărămie, cupa deteriorată din vechime, piciorul plin, de formă cilindrică, decorat la exterior cu trei linii profilate, la bază ușor adîncit. Dimensiune cca. 9 cm.

11. Opaț, din lut ars, pasta cărămie, ardere oxidantă. Corpul zvelt, cupa tronconică, gura largă. Din interiorul buzei pornesc în jos trei linii profilate pînă în apropierea bazei. Dimensiuni \bar{i} . 15 cm, d. cupei: 9,5 cm, d.b. 7 cm. Adîncimea cupei 3,5 cm. Inv. 29117.

12. Opaț, în stare fragmentară, pasta de culoare gri-cărămizie. Decor linii profilate, crestate. Baza scobită. Dimensiuni: d. 8 cm.

13. Opaț, în stare fragmentară, pasta fină de culoare cărămidie. Corpul poligonal, torsionat cu pereții fațetați și linii profilate. Fundul scobit. D.b. 6,3 cm.

14. Opaț, fragmentar, corpul de formă rectangulară, cu pereții fațetați. Pasta fină de culoare cărămidie, fundul plat și ușor pronunțat.

15. Opaț, fragmentar, pasta de aspect poros, arsă neuniform. Talpa discoidală. Slipul parțial căzut. Decorat cu trei brăi alveolare, cu capetele îndoit în formă de cîrjă. Baza ușor adncită. Dim. 8,8 cm.

16. Opaț. Din pastă de culoare cărămidie, în stare fragmentară, baza scobită. D. 6 cm.

17. Opaț, piciorul din pastă fină de culoare cenușie, baza scobită. D. 4,3 cm.

18. Opaț, fragmentar din pastă de culoare cărămidie-roșcată. D. : 7 cm.

Opațe-sfeșnice, miniaturi.

Se întîlnesc mai multe exemplare și sînt realizate din pastă fină cărămidie sau cenușie. Unele preiau și decorul de la cele mari. Dimensiuni i. 2,8 — 4,6 cm.

Vase de provizii (chiupuri).

Astfel de vase apar în număr destul de mare și sînt confecționate din pastă fină de culoare cenușie în număr mare, dar și cărămidie în proporție mai redusă. Unele din aceste vase ajung pînă la 0,80 — 0,90 m înălțime, altele depășesc chiar această înălțime.

Vasele mari de provizii, sau chiupurile descoperite la Răcătău au în general o formă ovală, gura relativ strîmtă și buza lată, uneori răsfrîntă către exterior. Majoritatea acestor vase descoperite la Răcătău se termină la bază într-un inel de fund, distinct, dar sînt exemplare cu fundul bombat. Acestea nu pot fi așezate în poziție verticală decît săpîndu-le gropi speciale sau folosind suportii din ceramică confecționați special în acest scop. În funcție de mărimea lor aceste vase pot fi împărțite în trei grupe

a. În grupa a I-a fac parte vasele mari, care ating înălțimea de 0,80—1 m, și care depășesc această înălțime. Aceste vase sînt realizate din pastă fină, cenușie sau cărămidie. (fig. 36-37).

b. Chiupuri cu înălțimea cuprinsă între 0,50—0,60 m și diametrul gurii între 0,26—0,30 m.

c. Vase-chiupur, cu gura largă de formă cilindrică, buza lată, dar și îngustă. Sînt confecționate din pastă cărămidie, dar și cenușie. Majoritatea sînt decorate în tehnica lustruirii, care constau din grupuri de linii în poziție verticală cu spații goale între ele. Sub buză și la nivelul umărului se întîlnesc linii profilate. D. gurii 27—40 cm.

d. Chiupuri cu corpul sferoidal, bombat, buza îngustă și trasă spre interior, fundul inelar, din pastă de culoare cenușie, dar și cărămidie. Un exemplar întreg, iar celelalte în stare fragmentară. Nu depășesc 0,40 m înălțime. (fig. 38/1).

e) Chiupuri de format mijlociu, corpul bitronconic, buza lată și ușor îngroșată. Pasta fină de culoare cenușie, dar și cărămizie. Aceste vase sînt decorate cu linii vălurite și lustruite la partea superioară a vasului.

În ceea ce privește culoarea facem precizarea că majoritatea o formează vasele cenușii, după care urmează cele brun-cărămizii și cărămizii. În schimb decorul este destul de variat și constă din linii simple canelate sau incizate, în relief plasate sub buză sau pe umărul vasului și pînă la o diversitate de linii ondulate sau vălurite sau benzi de linii incizate executate într-o dantelărie mai rar întilnită în alte culturi.

Din numărul mare de descoperiri de acest gen se poate aprecia că aceste vase erau executate și arse aici pe loc la Răcătău și nu numai pentru comunitatea locală, ci și pentru schimb. În ceea ce privește folosirea lor este lesne de înțeles că cele mari erau întrebuințate pentru păstrarea rezervelor de hrană grîu și mei, iar cele mai mici și mijlocii pentru depozitarea lichidelor. Pentru păstrarea cerealelor în perioada de iarnă se săpau și gropi. Acestea erau amenajate în mod special prin arderea și lipirea pereților.

Vasul-borcan

Vasele borcan sînt specifice lumii dacice și cunosc o mare diversitate. Sînt numite așa prin faptul că vasele din această categorie au gura strîmtă, buza îngroșată și ușor răsfrîntă către exterior. Corpul cilindric și umerii arcuiți. Fundul la aceste vase în totalitate este drept.

Aceste vase sînt confecționate din lut de culoare roșie, cărămizie cu nuanțe cenușii, maronii sau brun-cenușii, căpătate în timpul arderii sau ulterior prin întrebuințare.

În general au fost executate cu mina, dar se cunosc cîteva exemplare lucrate la roată. În ceea ce privește pasta, aceasta este de aspect poros avînt în compoziție ca ingrediente microprundișuri și cioburi pisate.

Din punct de vedere al decorării lor s-a folosit în general briul alveolar în relief, simplu sau crestat, plasat întotdeauna la nivelul umărului, uneori întrerupt de butoni simpli sau crestați de formă rotundă sau conică, de proeminențe conice cu baza largă sau îngustă, butoni decorati cu grupuri de două-trei alveolari, cu degetul. Pe unele vase, mai mari sau mai mici, întîlnim o serie de ornamente realizate prin linii incizate în formă de brăduț, „X-uri” unghiuri cu vîrfurile ascuțite, linii simple adîncite, paranteze sau pur și simplu niște proeminențe pe umăr sau pe corpul vasului. (Fig. 27/1, 3).

După formă și decor vasele de tip borcan pot fi grupate astfel

1. Vas borcan simplu, din pastă de culoare neagră-cenușie cu buza evazată și fundul ușor adîncit.

2. Vas borcan, corpul bitronconic, corpul globular de culoare neagră-cenușie cu buza înaltă și ușor răsfrîntă. Pe gît, vasul este decorat cu grupuri de linii paralele, incizate, care încadrează linii vălurite. Pe umărul vasului se întîlnesc trei proeminențe conice cu vîrfurile îndreptate către buza vasului.

3. Vas borcan, corpul bitronconic, fundul inelar-distinct, decorat la partea superioară cu grupuri de linii incizate paralele și meandrice, care încadrează trei proeminente conice.

Grupul acesta de vase, care apare în penultimul nivel de locuire geto-dacic, nu depășesc înălțimea de 10—14 cm, și sînt lucrate la roata olarului. Analogii perfecte în dava de la Ocnița²⁵, județul Vîlcea.

Urmează apoi o altă categorie de vase executate tot la roata olarului, dar de dimensiuni mai mari. Acestea ajung pînă la înălțimea de cca. 20 cm, și diam. gurii de 13—15 cm. Decorul constă la aceste vase din linii canelate, incizate și vâlurite, grupate în zona dintre gîtul și umărul vasului. La unele vase, grupurile de linii orizontale sînt unite cu alte linii incizate la distanțe egale, de data aceasta în poziție orizontală. Pe grupul de linii de pe umărul vasului s-a aplicat din loc în loc cite o pastilă, de formă rotundă sau ovală ca ornament. Pe alte vase se înfișează linii simple, pastile sau proeminente conice cu vîrful ascuțit și baza aplatizată.

Vasele borcan lucrate cu mîna.

Aceste vase pot fi împărțite în următoarele grupe

I/a Vase borcan simple fără nici un fel de ornamentație. Corpul cilindric, buza ușor răsfrîntă și fundul plat. Pasta de culoare cărămizie sau cenușie cu nuanțe brun-cenușii de la arderea secundară. (fig. 25/1, 7, 15).

I/b. Vase borcan cu pereții drepți cu \bar{i} . de 10 cm.

I/c. Vase borcan ornamentate cu linii incizate. Dimensiunile variază de la miniaturi cu înălțimea de 4—5 cm, la cele mijlocii de 10—12 cm, iar cele mai mari ajung pînă la 0,60—0,80 m.

II. Vase „pepene”. Am inclus aici vasele care au într-adevăr forma de pepene. Sînt executate din pastă fină, de culoare cărămizie și au baza ușor răsfrîntă. Dimensiuni : \bar{i} . 0,37—0,47 m (fig. 32/1-4).

III. Vase tubulare. Pereții drepți, pasta de culoare cărămizie cu nuanțe roșcate-portocalii, buza răsfrîntă, fundul drept. La exterior pe anumite porțiuni se observă urme de ardere secundară. Dimensiuni \bar{i} . 0,58 m, d.g. 0,17—0,20 m, d.b. 10 cm.

IV Vase decorate cu brii simple în relief la nivelul umărului. Buza răsfrîntă, fundul plat. Pastă fină, dar și de aspect poros de culoare cărămizie. Dimensiuni 13—25 cm, iar cele mai mari au \bar{i} . 0,49—0,55 m și d.g. cca. 20 cm; (fig. 26/1-2, 10, 12).

V. Vase borcan, din pastă de culoare cărămizie sau neagră-cenușie, corpul bitronconic, buza răsfrîntă, fundul plat, decorate la nivelul umărului cu un briu alveolar. În funcție de înălțimea lor aceste vase pot fi grupate astfel

a. Vase borcan cu înălțimea cuprinsă între 0,06—0,15 cm.

b. Vase borcan cu înălțimea între 0,18—0,25 cm.

Vase borcan cu înălțimea între 0,25—0,50 m.

VI. Vase borcan

a. Cu briu în relief întrerupt la distanțe egale de 2—4 proeminente, de formă oarecum cilindrică. Pasta de culoare roșie-cărâmbie cu nuanțe brun-cenușii. Dimensiuni : între 12—38,5 cm în.

b. Cu ornament realizat din trei linii incizate, care pot reprezenta și o marcă de olar. Dimen. în. 41 cm, d. 27 cm. La un exemplar briul alveolar este întrerupt de șase pastile din lut.

c. Vase cu briu alveolar simplu sub bază și briu alveolar crestă pe umăr, întrerupt din loc în loc de câte-o proeminență în poziție verticală cu baza cilindrică și ușor adâncită.

Între cele două briie, la distanțe egale sînt aplicate 4 pastile de formă rotundă și conice precum și un brăduț din trei ramuri în poziție verticală. (fig. 28/1).

Pe un alt exemplar cu înălțimea de 13 cm, se observă pe pereții vasului, între bază și umăr același ornament brăduțul incizat de patru ori (fig. 27/1).

VII. Vase borcan cu briie în relief, crestăte.

Sînt confecționate din lut, pasta de aspect poros, buza răsfrîntă și fundul, plat în două variante

a. Cu briu alveolar crestă și benzi late neuniforme, în poziție verticală, în număr de 15 exemplare. Dim. în. 0,10—0,30 m.

b. Cu briu alveolar crestă simplu sau întrerupt de proeminente ovale, rotunde, cilindrice simple sau cu grupuri de 2—3 impresiuni de degete sau conice cu vîrfurile în sus sau în jos cu baza aplatizată. Dimensiuni în. 0,10—0,30 cm. (fig. 26/9, 10, 11-15).

c. Vase borcan cu briu alveolar crestă la nivelul umărului și buza răsfrîntă în afară decorată și ea cu alveole. Pe umărul vasului la distanțe egale sînt aplicate patru pastile în relief de formă rotundă. Dimensiuni în. 27 cm., dg. 15,8 cm.

d. Vase borcan cu briu alveolar simplu crestă, din pastă de aspect poros, buza răsfrîntă, fundul plat. La unele vase aparținînd acestui tip buza este și ea crestă.

Briul alveolar, simplu sau crestă la unele vase este întrerupt de proeminente conice ovale, rotunde sau cu grupuri de alveole. Atrage atenția un exemplar decorat cu briu alveolar crestă întrerupt de trei butoni rotunzi. Pe umărul vasului apare un semn incizat. Dimensiuni în. 7,8 cm., dg. 6,7 cm. (fig. 27/4,6).

e. Vas borcan, corpul zvelt, buza răsfrîntă din pastă cărâmbie roșiată, cu briu alveolar crestă la nivelul umărului, din care coboară pe pereții opuși două briie crestăte cu vîrfurile îndoite în sus în formă de cîrlige undiță. Dimensiuni în. 10,35—0,40 m., D. (fig. 40/2).

f. Vas borcan din pastă gălbuie cu nuanțe cenușii sau griroșcat provenite de la arderea secundară. Decorul constă din briie alveolare crestăte pe 1—2 rînduri, cu linii incizate în poziție verticală și orizontală, vîlurite sau în zig-zag. Pe unele vase, briul alveolar crestă este întrerupt de butoni de formă cilindrică sau conică. La unele exemplare de la briul mare, de pe umărul vasului pornesc în jos alte briie crestăte în formă de acoladă sau ca niște paranteze. Unele se opresc la

jumătatea vasului, iar altele pornesc de la fundul vasului realizînd o curbă sub briu, în formă de cîrjă.

Vasele din această categorie depășesc înălțimea de 0,40 m. Două exemple sînt edificatoare, vasul borcan cu nr. inv. 28225 și cel de al doilea cu ornamentul în care „cîrjele” pornesc de la bază cu bucla sub briul vasului, inv. 13327.

g. Vase borcan cu decoful plasat între buză și umărul vasului și care constă din linii vălurite și briie crestăte, în poziția verticală și oblică, care se sprijină pe briul alveolar crestăte, întrerupt de butoni de formă cilindrică cu diam. de cca. 10 mm. Inv. 6240. Un al doilea vas, inv. 6275 are pe umăr două briie crestăte, iar pe gît grupuri de linii incizate și vălurite, peste care din loc în loc s-a aplicat cîte-o pastilă de formă rotundă. Același decor mai apare și pe vasul cu nr. inv. 6222, cu precizarea că butonii care întrerup briul alveolar crestăte apar ca niște aplice cu terminațiunea către buză, unde se întîlnesc grupuri de linii incizate, paralele, care încadrează pe cele vălurite. Mai amintim aici și un vas de cca. 10,5 cm înălțime, inv. 6161 decorat cu briu alveolar crestăte, din care pornesc alte briie, în număr de patru în poziție verticală. Vasul prezintă urme de ardere secundară.

h. Vas borcan, din lut ars, pasta de culoare cărămie cu buza crestăte și linii incizate, în poziție oblică. Dimensiuni : î. 47 cm., d.g. 25,5 cm.

i. Vas borcan, din lut ars, pasta cărămie albicioasă, corpul sferoidal. Decorul constă din briu alveolar pronunțat, iar sub buză linii duble vălurite și întrerupte de butoni aplicați. Buza decorată prin alveolare. Dimensiuni î. 49 cm., d.g. 28,5 cm., inv. 12263.

j. Vas borcan, corpul zvelt, pasta cărămie, buza răsfrîntă în afară, fundul plat. Este decorat cu briu alveolar crestăte întrerupt de trei butoni, ușor adînciți, precum și grupuri de linii incizate paralele, care încadrează linii vălurite pe două registre. Dimensiuni î. cca. 38 cm., d.g. 18,4 cm.

k. Vas borcan din lut ars, pasta de culoare cărămie, buza groasă și ușor evazată. La nivelul umărului se întîlnește un briu alveolar întrerupt în 3—4 locuri cu proeminențe, care reprezintă terminațiile de la alte 4 briie alveolare distribuite în mod proporțional pe întreg corpul vasului în poziție oblică de la fundul vasului către umăr. Briile mari la rîndul lor încadrează alte briie mai mici cu dimensiunile de 15—17 cm. La partea superioară, în zona gîtului se întîlnesc alte grupuri de linii incizate paralele, care la rîndul lor încadrează noi linii vălurite. Dimensiuni î. 52 cm., d.g. 26,5 cm.

l. Vas borcan, din lut ars, pasta de aspect poros, de culoare cărămie cu nuanțe brun-cenușii. Corpul de formă cilindrică, buza răsfrîntă și ușor îngroșată. Decorul constă din briu alveolar sub buză și la nivelul umărului, întrerupt de 4 butoni cilindrici, care încadrează grupuri de linii incizate în formă de paranteze simple realizate în pasta crudă a vasului. Dimensiuni î. 34 cm. Inv. 24283.

m. Vas borcan din lut ars, pasta cărămie sau brun-cenușie, de mărimi diferite, care pot fi grupate astfel

m 1. Decorat cu două rânduri de briie alveolare, la nivelul umărului.

m 2. Cu buza crestată și două briie în relief din care un briu simplu și cel de al doilea alveolar.

m 3. Cu briu alveolar și unghi ascuțit sprijinindu-se pe umăr.

m 4. Cu briu alveolar și „x-uri“ sub buză și pe umărul vasului.

m 5. Cu briu alveolar crestat, întrerupt de butoni cilindrici, dublați de alți patru butoni aplicați pe gîtul vasului.

m 6. Cu briul alveolar pe umăr și butoni sub buză.

Vas borcan, sec. II—I î.e.n.

Corpul bitronic, buza răsfrîntă și îngroșată, fundul plat. Pasta de culoare cărămizie la exterior și neagră în interiorul vasului. Majoritatea vaselor din această categorie sînt decorate cu butoni cilindrici simpli sau crestați, plasați pe umărul vasului.

După pastă, formă sau decor aceste vase pot fi împărțite în mai multe grupe

I. Vase cu butoni simpli, avînd înălțimea de 16—24 cm.

II. Vase cu butoni crestați, cu înălțimea cuprinsă între 8,5 cm — 24 cm.

III. Vase cu butoni cilindrici sau proeminente conice încadrate de alveole sau linii adîncite. Un exemplar are sub buză grupuri de cîte trei alveole. Dimensiuni i. cca. 19 cm., — 27 cm.

IV. Vase cu butoni cilindrici, care încadrează cîte 7 sau 8 linii incizate, în poziție oblică.

V. Vas borcan, pastă cărămizie, de formă cilindrică, buza crestată, iar pe corp o proeminență de formă trapezoidală. Dimen. i. 15 cm.

VI. Vase borcan din pastă cărămizie sau brun cenușie, buza dreaptă sau ușor crestată, decorate cu butoni simpli sau crestați dispuși asimetric la nivelul umărului vasului. Dimen. i. 8—14—20 cm.

VII. Vas borcan, din lut ars, pasta de culoare cărămizie, corpul cilindric, buza ușor răsfrîntă. Pe corpul vasului se întîlnesc 4 butoni, iar sub buza vasului pornesc în jos și fac corp comun cu butonii tot atîtea briie alveolare. Dimensiuni i. 10 cm., d.g. 6,7 cm., d.b. 6,5 cm.

VIII. Vase borcan — miniaturi cu înălțimea cuprinsă între 25—75 mm. Corpul cilindric, pereții dreپți decorați la nivelul umărului cu cîte 9 proeminente conice. Două exemplare au alt decor: un vas borcan din pastă cărămizie cu 4 butoni încadrație de alveole și al doilea exemplar, cu pasta de aspect lucios are drept decor două proeminente închise în paranteze arcuite. I. 5 cm.

IX. Vas borcan, cu pereții aproape dreپți, din pastă cenușie decorat cu briie simple în forma literei „V“ încadrate de proeminente (butoni) de formă cilindrică.

Vase de tip zis „sarmatic“.

În cadrul așezării geto-dacice de la Răcătău s-au descoperit cîteva vase întregi sau întregibile, care atît ca pastă cît și ca formă diferă de

tipurile de vase borcan cunoscute pînă în prezent în luea geto-dacă. Pasta nu este arsă uniform, iar culoarea diferă de cea geto-dacică fiind albicioasă. (fig. 33/1-2).

Primul vas, inv. 26106 a fost descoperit într-o groapă la adîncimea de 1,80 m cu materiale specifice lumii geto-dacice. Are înălțimea de 0,20 m., d.g. 13,5 cm. d.b. 7,2 cm. Corpul bitronconic, ușor alungit cu umerii largi, gîtul strîmt, buza răsfrîntă și ușor fațetată. Pasta fină de culoare alb-gălbuie cu nuanțe brun cenușii de la arderea secundară.

Al doilea vas, inv. 25158 a fost descoperit într-o groapă cu foarte mult material geto-dacic. Corpul bitronconic-sferoidal, gîtul strîmt, buza ușor răsfrîntă, crestată. Pasta de culoare cenușie, cu urme de fum la partea superioară, dar și în interiorul vasului. Dimensiuni î. 21,5 cm., d.g. 13,1 cm., d.b. 10, 5 cm.

Al treilea vas, este de dimensiuni mici î. 10 cm., iar d.g. 7,7 cm., inv. 24173. A fost descoperit în ultimul nivel de locuire, în stratul de cultură aparținînd începutul secolului II e.n. Ca pastă nu diferă mult de precedentele, dar nici nu, poate fi inclus în vasele borcan, tipice pentru lumea geto-dacă din secolele I î.e.n. — I e.n.

Fructiera.

La Răcătău au fost descoperite un număr foarte mare de fructiere aparținînd secolelor II—I î.e.n. — I e.n., fiind executate din lut ars, pastă fină de culoare cenușie închisă și mai rar de culoare cărămizie. Vasele din pastă fină de aspect lucios apar la sfîrșitul secolului II î.e.n. și sînt executate numai cu mîna. În schimb cele lucrate la roata olarului sînt tipice pentru perioada zisă „clasică” în evoluția culturii materiale geto-dacice, fapt dovedit cu ocazia cercetărilor arheologice în întreg spațiu locuit de geto-daci. Aproape că nu există așezare în care să nu se fi descoperit vase de tip fructieră. Cele mai vechi exemplare descoperite la Răcătău aparțin nivelului II geto-dacic fiind lucrate cu mîna din pastă fină de culoare neagră-cenușie sau gălbuie-maronie cu slip puternic lustruit. Acestea pot fi împărțite în două tipuri

- a. Cu piciorul scund, cupa tronconică, buza lată și ușor îngroșată.
- b. Cu piciorul înalt, cilindric și gol în interior.

Vasele de tip fructieră descoperite în așezarea de la Răcătău în nivelul III de locuire pot fi grupate în mai multe tipuri cu posibilități de extindere sau limitarea acestor tipuri în funcție de noile descoperiri.

T I a. Aici am inclus vasele de tip fructieră, din pastă fină, de culoare neagră-cenușie cu slip metalic. Cupa tronconică, buza lată și ușor îngroșată. Umărul profilat, piciorul scund și gol în interior. Un exemplar se păstrează întreg.

T II b. În acest tip am încadrat vasele din pastă gălbuie-roșcată, cu nuanțe cenușii, acoperite atît în interior cît și la exterior cu un slip fin cu luciu metalic.

Cupa la exemplarul întreg cu diametrul de 39, 8 cm. este de formă tronconică. Buza lată cu marginile ușor îngroșate. Umărul puternic

profilat. Piciorul de formă cilindrică, gol în interior are înălțimea de 18,5 cm și diametrul bazei de 14,8 cm. Fructiera are înălțimea totală de 34 cm., iar piciorul se termină printr-o linie distinctă (fig. 39/1).

Fructiera prezentată mai sus reprezintă deocamdată singurul exemplar întreg descoperită la Răcătău cu dimensiuni ieșite din comun, care se apropie de vasele de acest tip de la Poiana, Sighișoara și Cugir, cu mențiunea că acestea din urmă sînt lucrate la roată, iar ca dimensiuni se apropie de exemplarul descoperit la Răcătău. Fructiera cu piciorul perforat sub formă de ferăstruici n-au fost descoperite pînă în prezent la Răcătău.

Tipul II. Fructiere din pastă fină de culoare cenușie, uneori gălbuie, puternic lustruite. Piciorul este mai scurt, cca. 15 cm, gol în interior și cu baza ușor evazată. Inv. 25217.

Tipul III. Fructiere din pastă fină de culoare negricioasă corpul tronconic, buza dreaptă și ușor îngroșată. Piciorul scund, baza distinctă, umărul puternic profilat. Dimensiuni: \hat{h} 16,5 cm., d.g. 25,5 cm., d.b. 10 cm.

Fructiere lucrate la roată. (fig. 39/2—4 ; fig. 40—43).

T. I. Din pastă fină de culoare cenușie-gălbuie sau maronie cu nuanțe cenușii pînă la negru, culoare obținută prin ardere reductoare. Piciorul cilindric, gol în interior, baza discoidală. Buza lată, uneori fațetată. Majoritatea fructierelor au înălțimea de 22—30 cm., d.g. 26—27 cm., d.b. 13 cm. Multe exemplare nu sînt decorate, dar sînt și exemplare cu decor lustruit din linii meandrice pe picior precum și în interiorul cupei, pe trei rînduri. Pe buza vasului se întîlnește un decor lustruit realizat din cercuri concentrice sau linii meandrate.

T. II. Fructieră din pastă fină de culoare cenușie, cupa de formă tronconică, buza lată și ușor trasă în afară. Piciorul cilindric cu baza evazată, și puternic profilată. Un exemplar are corpul acoperit cu un slip fin cu luciu metalic ca o angobă. Piciorul cupei prezintă în apropierea bazei o bandă lată de culoare albă. Dimensiuni: \hat{h} 18 cm., diam. 26,3 cm. Inv. 27705.

T. III. Fructiere de culoare cenușie, dar și cărămizie, din pastă fină, corpul zvelt, cupa tronconică, piciorul înalt buza lată și distinctă. În apropierea bazei se întîlnește o linie profilată. La unele exemplare piciorul este mai mult sau mai puțin profilat, iar talpa de formă circulară este uneori profilată sau cu marginea îngroșată. Majoritatea fructierelor din această categorie sînt decorate în interiorul cupei, pe bază sau picior cu linii meandrice, linii oblice, linii paralele sau în zig-zag. Nu întotdeauna acest decor este aranjat într-o ordine simetrică. Uneori apar ca niște liniuțe incizate așezate în poziție oblică sau verticală sub linia profilată a rotunjimii maxime de sub buza vasului.

În general se întîlnesc fructiere cu dimensiunile cuprinse între 18—20 cm înălțime, decorate cu linii meandrice duble pe buză. Unele exemplare, cu diametrul de cca. 0,30 m au buza deformată, probabil

înainte de ardere. Decorul este format din linii realizate în tehnica lustruirii în poziție oblică pe buza vasului și în interiorul cupei, încadrate de cercuri concentrice și buline pe banda lată circulară. La alte exemplare decorul este plasat pe buza lată a vasului în forma literei „V” prin suprapunere, cu baza pe marginea cupei din exterior sau pe buza din interiorul ei într-o înălțuire perfectă, încadrate cu cercuri concentrice. Pe altele apar linii vălurite plasate pe buză, dar și în interiorul cupei. Nu lipsesc nici liniile și benzile în poziție oblică.

Această abundență de ornamente pe fructierele aparținând acestui tip se întilnesc la cca. 60 de exemplare. Ele pot fi grupate astfel

a. Fructiere cu decor din benzi late pe buza cupei, care înscriu niște dreptunghiuri.

b. Fructiere cu decor din linii paralele în grupuri de câte 4 și 5; 6—7 pe buza lată și dreaptă a fructierei.

c. Fructiere cu decor meandric încadrat de linii paralele sau cercuri concentrice.

d. Fructiere decorate cu grupuri de 7—8 linii paralele și benzi circulare în apropierea fundului cupei.

Aceste fructiere au înălțimea cuprinsă între 18—20 cm., iar diametrul între 26—30 cm.

Exemplare din categoria mijlocie sînt mai puține și nu depășesc înălțimea de 12—16 cm., iar diametrul cupei de 16,5—18 cm. Buza la aceste fructiere este dreaptă în general, dar sînt unele exemplare cu buza fațetată sau trasă mult spre exterior.

Un singur exemplar se detașează de toate fructierele, în sensul că este realizat dintr-o pastă maronie, la care decorul este foarte pronunțat și constă din linii vălurite și meandrice încadrate de linii circulare în grupuri sau individual. La unele cupe decorul acesta este realizat pe registre cu intercalații pornind de pe buză și pînă la fundul cupei.

T. IV. Fructiere în general asemănătoare ca forme și dimensiuni cu precedentele cu precizarea că piciorul este decorat cu două linii profilate, baza este distinctă.

Cupa la aceste fructiere este decorată în tehnica lustruirii cu motivele întilnite la tipurile anterioare, la care se adaugă brăduțul cu ramurile grupate în mod proporțional în spațiile goale.

Dimensiuni : l. 17,5 cm., d. 14 cm.

T. V. Fructiere pictate.

Sînt executate din pastă fină de culoare cărămidie, corpul zvelt, cupa tronconică, piciorul înalt. Pictura se întilnește la unele exemplare numai în interiorul cupei iar la alte exemplare pe picior sau pe cupă. Un exemplar este pictat pe buză și constă din două benzi late, iar a treia cuprinde și interiorul cupei pe o lățime de cca. 5 cm. Urmează apoi alte trei benzi mai late sau mai înguste pînă la fundul cupei. Aceleași motive se repetă și pe piciorul fructierei în sensul că benzile înguste sînt încadrate de benzi late.

La unele exemplare piciorul este pictat în spirală. Un exemplar cu cupa de cca. 28 cm în diametru are pictură de culoare roșie-grena și con-

stă din benzi late circulare, intercalate de grupuri de câte trei linii, un fel de benzi late, care cad perpendicular pe buza fructierei.

Numărul fructierelor pictate este destul de mare, dar majoritatea o formează cele în stare fragmentară.

Alte fructiere din acest tip au buza pictată cu benzi late, în poziție oblică încadrate de două benzi la extremitățile buzei. Multe din fructiere au cupa vopsită în interior pe toată suprafața, dar sînt unele exemplare care sînt vopsite și la exterior cu roșu.

Piciorul de multe ori apare pictat doar cu o bandă lată de cca. 3 cm sau chiar mai îngustă în spirală.

T. VI. Fructiere din pastă cărămizie acoperite cu o vopsea sau un firnis de culoare roșie pe toată suprafața cupei. Unele exemplare au cupa acoperită cu o angobă de aspect lucios, iar exteriorul este pictat cu benzi înguste circulare. Buza la această categorie de fructiere este trasă mult în afară. Piciorul la unele fructiere este pictat cu roșu și constă din benzi late paralele sau în spirală.

Altele sînt acoperite, atît în interior cît și la exteriorul cupei cu firnis de culoare roșie. Partea exterioară în schimb este decorată în tehnica lustruirii cu cercuri concentrice.

T. VII. Fructiere din pastă fină de culoare cenușie, buza îngustă și trasă puternic în afară. În interiorul cupei se întîlnește un decor în tehnica lustruirii și constă din cercuri concentrice și meandrice.

T. VII. Fructiere cu piciorul scund și baza discoidală.

Executate din pastă fină de culoare cenușie și foarte rar cărămizie. Corpul tronconic, buză dreaptă. Un exemplar cu corpul profilat și cu decor lustruit în interiorul cupei sau cu cercuri concentrice pe buză. Alte exemplare au cupa mai mică sau mult aplatisată. În schimb buza este îngroșată, ușor răsfîrîntă sau fațetată. La unele exemplare cupa este decorată cu benzi late în poziție circulară. Un exemplar este executat dintr-o pastă de culoare neagră-cenușie cu slip subțire la exterior. Buza este dreaptă și ușor îngroșată. Piciorul scund, talpa discoidală. Umărul prezintă două linii profilate. Dimensiuni: \varnothing 6—8 cm., d.g. 16,5 cm — 20 cm., d.b. 6,5 cm — 8,5 cm.

T. IX. Fructiere-platou.

Din pastă fină de culoare cenușie. Corpul plat, buza îngroșată și ușor fațetată și trasă spre interior. Piciorul scund, de formă cilindrică, gol în interior. Talpa discoidală, goală în interior. La partea superioară se întîlnesc trei cercuri realizate în tehnica inciziei. Corpul platoului în interior este decorat în tehnica lustruirii din ramuri de brad, care pornesc din mijlocul cupei înscriindu-se într-un cerc. Alte cercuri înscriu în continuare o altă linie vălurită-meandrică, precum și triunghiuri cu vîrfurile ascuțite dublate de linii oblice pe toată suprafața platoului. Dimensiuni: \varnothing 7 cm., d.g. 24,4 cm., Un alt exemplar are corpul profilat și este executat din pastă fină cenușie. Dimensiuni: \varnothing 6,4 cm., D 17 cm., d. discului = 7 cm.

Au fost descoperite și câteva exemplare din pastă de culoare cărămizie, buza ușor îngroșată, piciorul scund. Dimensiuni 1. 10,5 cm., diametrul maxim 23 cm., d. disc 8,5 cm. inv. 12156.

Ceramica dacică pictată.

Ultimul nivel de locuire aparținând secolelor I î.e.n. — I e.n. în dava de la Răcătău ne-au oferit dovezi concludente privind apariția ceramicii pictate geto-dacice și folosirea ei pe scară larg.

Ceramica dacică pictată în funcție de decor poate fi împărțită în două grupe

a. Ceramică decorată în stil geometric cu ornamente simple din combinații de linii, de culoare brun-roșiatică, pe un fond alb-gălbui. (fig. 45/1).

b. Ceramică ornamentată cu motive vegetale (fig. 45/3).

Vasele aparținând acestei categorii sînt confecționate din pastă fină de culoare cărămizie.

Întîlnim forme locale sau imitații după cele elenistice lucrate la roată și arse foarte bine pînă la roșu-gălbui. Unele din aceste vase sînt acoperite cu o angobă gălbuie peste care s-a pictat cu alb sau cu nuanțe diferite de la roșu pînă la maroniu închis.

Tipuri de vase pictate : cană, fructieră, cupă, oale, etc.

1. *Cana* cu toate variantele, din pastă fină, corpul cilindric, fundul inelar, toarta ușor supraînălțată, buza evazată sau dreaptă. Are pictură în general la partea superioară. Torțile sînt acoperite cu vopsea roșie sau decorate cu benzi simple orizontale sau meandrice. Motivul decorativ predominant este format din benzi înguste sau late orizontale intercalate de benzi orizontale și triunghiulare hașurate cu linii oblice, benzi late orizontale unite cu altele oblice sau verticale. (fig. 47/1).

2. *Fructiera*, pictată de obicei atît în interior cît și la exterior, cu-naște cea mai bogată gamă de motive ornamentale (fig. 45/7).

Se cunosc mai multe tipuri de fructiere pictate :

a. Fructiere cu buza dreaptă.

b. Fructieră cu buza adusă spre interior, marginea curbată și trasă în jos.

c. Fructieră cu marginea adusă spre interior și apoi evazată drept.

d. Fructieră cu marginea evazată spre exterior.

e. Fructieră cu marginea evazată oblic spre exterior.

Ca motive întîlnim

— Benzi paralele pe buză, unele subțiri alternînd cu altele mai late, între ele se află de obicei o bandă ondulată.

— Benzi roșii, mai late sau înguste alternînd cu benzi pictate gălbui, orizontale-paralele.

— Benzi roșii late, paralele, orizontale, unite din loc în loc de cîte o bandă sau grupuri de benzi verticale de aceeași culoare.

— Benzi orizontale sau linii în zig-zag albe pe fond gălbui.

La unele fructiere interiorul cupei este vopsit cu o singură culoare sau din benzi și linii roșii spre maroniu ca : cercuri concentrice simple, cercuri concentrice unite prin câte două linii oblice în ambele sensuri, iar fundul cupei cu raze sau „X-uri“ înscrise în cerc. Exteriorul este decorat cu benzi orizontale-paralele.

Piciorul la majoritatea fructierelor este ornamentat cu benzi orizontale simple, uneori intercalate cu linii ondulate.

3. *Cupa de tip cantharos sau simplă, cu picior sau cu talpa inelar.*

Decorul constă din triunghiuri pline, linii oblice pe corp, benzi orizontale mai late sau mai înguste unite prin linii oblice în ambele sensuri. Tortile sînt pictate în întregime sau cu dungi oblice din loc în loc (fig. 45/6).

La cupele obișnuite motivele decorative sînt foarte variate și dispuse pe peretele drept al vasului. Acestea constau din multiple combinații de linii orizontale, verticale, oblice, ondulate, ghirlande, rețea, triunghiuri hașurate sau pline, linii oblice, decor din linii orizontale și puncte etc. Tortile în general sînt vopsite în roșu, dar întîlnim și alte motive pe corpul vasului. Se cunosc și vase din această categorie la care partea inferioară rămîne nedecorată sau cu un decor foarte simplu, care constă din una sau două benzi orizontale.

4. *Străchîni și farfurii.*

Sînt decorate cu benzi și linii orizontale, verticale, oblice, în zig-zag, pe buza sau în interiorul vasului. Unele sînt pictate pe toată suprafața interioară cu benzi late sau simple, paralele.

5. *Chiupuri și oale.*

Decorate cu benzi orizontale late precum și cu diverse combinații de benzi, linii, triunghiuri.

Oalele cu buza evazată și fundul inelar sînt pictate pe gît și buză, dar și pe corp. Decorul constă din benzi roșii sau alb-gălbui, late sau înguste.

6. *Capace.*

Decorate la partea exterioară cu o motivistică destul de variată, care constă din : benzi orizontale late sau înguste, benzi ondulate, linii verticale și oblice, ramuri de brăduț în poziție verticală, etc. Butonul de prindere este decorat cu cercuri concentrice adîncite sau simple.

7. *Vase de cult.*

De formă paralelipipedică simple sau cu protomă zoomorfa decorate cu benzi înguste, oblice și verticale, triunghiuri pline cu vopsea roșie sau maronie.

8. *Vase de cult, cu tub aferent.*

De formă tronconică, cu buza trasă spre interior și distinctă. Tortile dintr-o bandă arcuită sau din segmenti de lut uniți prin ardere.

Decorul constă din benzi orizontale, paralele. Unele sînt unite din loc în loc cu linii verticale. Toarta decorată cu linii simple sau paralele-onduate.

9. Vasul cu corpul sferoidal, gura largă.

Imită pe cele elenistice fiind confecționate dintr-o pastă foarte fină și arsă uniform. Unele exemplare au buza trasă spre interior, îngroșată și profilată sau teșită oblic.

Sînt decorate cu benzi orizontale late precum și cu diverse combinații de benzi, linii, triunghiuri etc.

10. Platoul. Vas cu piciorul scund sau înalt, decorat la exterior cu benzi paralele orizontale. Unele exemplare sînt pictate cu culoare roșie pe toată suprafața.

Așa cum arătam mai sus ceramica dacică pictată apare la începutul secolului I î.e.n. sub influența ceramicii elenistice cu formele specifice geto-dacice fructiere, căni, străchini, farfurii etc., dar și prin imitații de tipul cupelor de tip cantharos cu piciorul înalt sau inelar, urcioare, căni etc.

În secolul I e.n. sub influența romană se mențin formele tradiționale ca fructiera, cana, cupele cu două torți etc. Apariția ceramicii pictate dacice, n-a dus la întreruperea relațiilor cu lumea din afară, ci din contra se pare că a stimulat pătrunderea vaselor de bună calitate, din categoria obiectelor de lux, fapt dovedit de descoperirile de la Răcătău, și din alte așezări de pe valea Siretului ca Poiana și Brad.

Ceramica cenușie lucrată la roată.

Căni cu o toartă, de două tipuri :

a. Căni cu corpul globular, bitronconic, gîtul strîmt, buza în formă de manșon, ușor îngroșată. Torțile bandate cu una-două nervuri mediane, fundul inelar. La nivelul umărului și pe gît se întîlnesc una-două linii profilate. La partea superioară vasele din această categorie sînt decorate în tehnica lustruirii cu benzi paralele, în poziție verticală. (fig. 48/2-4).

b. Căni cu o toartă, corpul zvelt și gîtul alungit cilindric. Toarta pleacă din buza vasului și este ușor supraînălțată. Un exemplar din pastă fină de culoare cenușie, gura largă, buza dreaptă și ușor îngroșată. Toarta cu o linie profilată mediană încadrată de două șanțuiri este fixată pe rotunjimea maximă a vasului. La partea superioară cănilor din această categorie sînt ornamentate în tehnica lustruirii prin linii vălurite în poziție verticală și orizontală încadrate sub buză și la nivelul umărului de cîte o linie profilată sau meandrică.

c. Căni zise de „lux“.

Sînt realizate din pastă fină, de culoare cenușie, corpul elegant de formă bitronconică. Torțile simple, profilate sau în torsadă dau o notă distinctă acestor vase. Aceste căni sînt decorate la partea superioară cu linii profilate la nivelul umărului, gîtului și sub buză. La unele exem-

plare decorul este realizat în tehnica lustruirii pe două registre separate de liniile profilate. Toarta la toate exemplarele pornește din buza vasului și se oprește pe umărul vasului. La partea superioară gura vasului prezintă o profilatură în care intra capacul. Fundul la aceste vase este inelar.

d. *Căni obișnuite*. Gîtul perfect cilindric, corpul sferoidal, fundul inelar, distinct. Decor în tehnica lustruirii.

e. *Căni cu gîtul cilindric, corpul sferoidal*. Din pastă fină, cenușie. Pe gît linii profilate, iar la nivelul umărului incizate. Pe umăr se întilnește un decor realizat prin linii întretăiate, care formează niște romburi.

f. *Cană (oală)* cu o toartă, corpul globular, gîtul strîmt, buza dreaptă și ușor lățită. Pasta fină de culoare maronie-roșatică, dar și cenușie.

Cănițe. (fig. 50/1-6 ; 51/1-6)

a. De formă bitronconică, cu toarta ușor suprainălțată, bandată cu șanțuire sau linie mediană, profilată. Baza distinctă și inelară. La partea superioară decorate cu linii vâlurite în tehnica lustruirii. Dimensiuni : \bar{i} . 10,5 cm, d.g. 5,5 cm, d.b. 4,8 cm.

b. De formă bitronconică, pastă fină de culoare cenușie. Toarta ușor suprainălțată, fundul inelar. Buza ușor îngroșată, răsfrîntă în afară. Dimensiuni : \bar{i} . 10,2 cm, d.g. 5 cm, d.b. 4,6 cm.

c. De formă bitronconică, gîtul strîmt, toarta ușor suprainălțată, fundul inelar, buza ușor răsfrîntă. Dimensiuni : \bar{i} . 11 cm, d.g. 5,2 cm, d.b. 4,5 cm.

d. Cănițe din pastă fină de culoare cenușie, corpul bitronconic, toarta ușor suprainălțată și arcuită, fundul inelar. Dimensiuni : \bar{i} . 9,5 cm, 5,5 cm, d.b. 3,6 cm.

e. Din pastă fină, de culoare cenușie, corpul zvelt, gîtul strîmt, buza îngroșată și ușor răsfrîntă. Toarta pornește din buza vasului și prezintă o șanțuire mediană. Fundul inelar. Dimensiuni : \bar{i} . 11,5 cm, d.g. 4,9 cm, d.b. 4,1 cm.

f. Din pastă fină, de culoare cenușie, de formă bitronconică, gîtul strîmt, buza ușor răsfrîntă, fundul inelar. Sub buză și la nivelul umărului cîte o linie profilată. Toarta fațetată. Dimensiuni : \bar{i} . 10,5 cm, d.g. 4 cm, d.b. 4,1 cm.

g. Căniță din pastă fină de culoare cenușie, de formă bitronconică, buza ușor îngroșată, toarta suprainălțată, fundul inelar distinct. Dimensiuni : \bar{i} . 12 cm, d.g. 6 cm, d.b. 3,8 cm.

h. Căniță din pastă fină de culoare cenușie, toarta suprainălțată, buza distinctă, fundul inelar de formă bitronconică. Toarta ușor suprainălțată, bandată. Dimensiuni : \bar{i} . 11 cm, d.g. 5,4 cm, d.b. 4,5 cm.

i. Căniță din pastă fină de culoare cenușie cu o toartă ușor suprainălțată, buza îngroșată, fundul distinct-inelar. Dimensiuni : \bar{i} . 11 cm, d.g. 5,3 cm, d.b. 4 cm.

j. Căniță din pastă fină de culoare cenușie, corpul de formă bitronconică, buza ușor răsfrîntă. Ca decor se întîlnesc două linii profilate la nivelul umărului și sub buză. Fundul inelar. La partea superioară a vasului se observă urme de decor în tehnica lustruirii. Dimensiuni i. 10 cm, d.g. 10 cm, d.b. 3 cm.

k. Căniță din pastă fină de culoare cenușie, buza ușor răsfrîntă, fundul inelar — distinct. Dimensiuni i. 10 cm, d.b. 4,4 cm, inv. 12273.

l. Căniță din pastă fină de culoare cenușie, corpul bitronconic, fundul inelar. La partea superioară decor realizat în tehnica lustruirii din benzi late în poziție verticală. Dimensiuni i. 18,2 cm, d.b. 6 cm, inv. 13320.

m. Căniță din pastă fină de culoare cenușie, corpul de formă bitronconică, toarta ruptă din vechime, buza ușor îngroșată, fundul inelar, distinct. Dimensiuni i. 10,6 cm, d.g. 4,7 cm, d.b. 3,8 cm, inv. 6970.

n. Căniță în stare fragmentară, din pastă fină de culoare cenușie, fundul inelar. La nivelul torții se întîlnește o linie profilată și brăduți realizați în tehnica lustruirii. Dimensiuni : d.b. 3,7 cm, inv. 12482.

o. Căniță din pastă fină cu ardere oxidantă, fundul de culoare neagră-cenușie din cauza arderii secundare. Toarta ruptă din vechime. Corpul de formă bitronconică cu baza distinctă, inelară. Pe umăr se întîlnesc două linii distincte drept ornament, precum și linii verticale pe corpul vasului realizate în tehnica lustruirii. Dimensiuni i. 11 cm, d.g. 4,5 cm; d.b. 4,1 cm, inv. 6971.

Căni mijlocii. (fig. 48/1-4).

În această categorie am inclus vasele cu înălțimea între 12,5—15 cm, grupate în următoarele tipuri

a. Cană cu toartă ușor supraînălțată, corpul zvelt, toarta bandată cu o șuviță mediană, buza ușor răsfrîntă în afară. Pe corpul vasului, la partea superioară se întîlnește un decor realizat din benzi late în poziție verticală. Dimensiuni : i. 16 cm, d.g. 8 cm, d.b. 5,2 cm, inv. 13246.

b Cană cu toarta ruptă din vechime, de formă bitronconică profilată la nivelul torții. La partea superioară decorată în tehnica lustruirii cu linii în poziție oblică și în rețea. Dimensiuni i. 14,7 cm, d.g. 8 cm, d.b. 4,5 cm, inv. 26447.

c. Cană din pastă cenușie fină. Gura prezintă la partea superioară un prag de oprire a capacului. Pe gît se întîlnește o linie puternic profilată, iar la nivelul umărului o nervură ușor adîncită. Toarta cu o linie profilată median. Fundul distinct — inelar. Decorul constă din grupuri de linii distribuite pe două registre în poziție verticală. Dimensiuni i. 13,5 cm, d.g. 6,7 cm, d.b. 5,1 cm, inv. 7970.

d. Cană cu toarta ruptă din vechime, din pastă fină de culoare cenușie. Gura prezintă un prag de oprire a capacului. Sub buză, pe gît și la nivelul umărului se întîlnește cîte o linie profilată. Fundul distinct. Dimensiuni : i. 14 cm, d.g. 6,2 cm, d.b. 5 cm, inv. 6260.

e. Cană cu o toartă ruptă din vechime, pasta fină de culoare brun-cenușie cu nuanțe gălbui, Corpul globular, gîtul strîmt, gura largă, buza

ușor răsfrintă în afară. Sub buză o linie profilată și o a doua la nivelul umărului. Fundul inelar. Dimensiuni : f. 13 cm, d.g. 7,2 cm, d.b. 5,5 cm, inv. 12269.

f. Cană cu toarta ruptă din vechime, din pastă fină de culoare cenușie. Buza ușor răsfrintă în afară. Corpul globular-bitronconic, gîtul strîmt, fundul inelar. Dimen. f. 11,2, d. g. 6,5 cm, inv. 12159.

g. Cană din pastă fină de culoare cărămizie, toarta ușor supraînălțată, gura largă, buza răsfrintă, fundul inelar. Decorul este plasat între buză și umăr și constă din linii sau benzi late, în poziție verticală, în tehnica lustruirii. Dimensiuni f. 9,5 cm, d.g. 6,7 cm, d.b. 4,7 cm.

Amfore dacice (fig. 49/2).

Astfel de vase au apărut în ultimul nivel de locuire în toate așezările de pe valea Siretului și se datează în sec. I—II e.n. Confectionate din pastă fină de culoare cenușie de formă bitronconică, corpul zvelt, gîtul cilindric, buza îngroșată și ușor evazată. Fundul inelar, distinct, iar tortile sînt prinse mai sus de umăr și de gît, de tipul cu șanțuire mediană, încadrată de două caneluri. La unele, partea superioară a vasului este decorată cu ornamente realizate în tehnica lustruirii, grupate pe două registre și constau din benzi late în poziție verticală încadrate de două linii profilate. Pe umărul vasului, sub linia profilată se întîlnește un alt decor realizat din linii incizate în poziție oblică pe toată rotunjimea maximă a vasului. Dimensiuni : f. 52, 5 cm, d.g. 16,5 cm, d.u. 31,5 cm, d.b. 12,3 cm, inv. 12182.

În secolele II—III numărul acestor vase se înmulțește considerabil, reprezentînd emblema lumii carpice. Ele vor cunoaște o diversitate de forme în funcție de întrebuințarea lor. Unele vor fi întrebuințate și ca urne funerare.

Străchini. (fig. 53/1-10 ; 54/1-10).

Așezarea de la Răcătău ne-a oferit un număr foarte mare de vase din această categorie, executate dintr-o pastă fină de culoare cenușie, în proporție de cca. 90% și numai 10% de culoare roșie cărămizie. Numărul mare de străchini demonstrează de la sine utilitatea lor.

Din punct de vedere al formelor aceste vase pot fi împărțite în mai multe tipuri

T.I. În acest tip am inclus străchinile cenușii, cu corpul tronconic, buza îngroșată, umărul profilat, fundul inelar scobit. Majoritatea străchinilor nu sînt decorate, dar se întîlnesc suficiente exemplare care sînt decorate în general foarte simplu cu cîteva cercuri concentrice, care acoperă interiorul vasului pînă în apropierea buzei. La alte exemplare ornamentul constă din grupuri de linii în poziție verticală sau linii vălurite pe 1—2 rînduri sau în zig-zag.

Ca dimensiuni subliniem faptul că cele mai mici au înălțimea de cca. 5,5 cm., iar diametrul de cca. 13 cm., în timp ce străchinile mari au înălțimea de 9 cm. și diametrul gurii de cca. 20 cm.

În funcție de formă și dimensiuni străchinile aparținând acestui tip le-am grupat astfel :

a. Străchini de format mic (străchinuțe). Un exemplar cu toarta suprainălțată, inv. 12244. Majoritatea sînt decorate cu ornamente în tehnica lustruirii. Dimensiuni î. 5,5 cm., d.g. 11,2 cm.—12,7 cm., d.b. 4,6 cm.—5,2 cm. Un exemplar, inv. 13334, cu buza ușor evazată are piciorul profilat — distinct ca la fructiere. Dimensiuni î. 4,5 cm., d.g. 14,3 cm., d.b. 5,5 cm.

b. Străchini mijlocii.

Am inclus în această categorie toate vasele cu dimensiunile cuprinse între 6,5 cm și 8 cm înălțime și diametrul maxim între 15—16,5 cm. Aceste vase au în general pereții oblici, buza ușor îngroșată și răsfrîntă în afară. La unele exemplare buza este trasă înăuntru în timp ce umărul este profilat.

În interiorul acestor vase ca decor se întîlnesc cercuri concentrice realizate în tehnica lustruirii sau benzi late în poziție verticală sau oblică fără a respecta proporțiile. Fundul, la toate vasele din această categorie este distinct — inelar.

c. Străchini de mărimi obișnuite se întîlnesc în număr foarte mare. Acestea au buza îngroșată, uneori fațetată, dreaptă și ușor răsfrîntă sau chiar trasă în afară.

În general vasele din această categorie au o formă tronconică, dar se cunosc exemplare cu corpul oarecum sferoidal și buza dreaptă. În schimb fundul la toate străchinile este inelar, uneori marcat de o linie profilată.

Vasele aparținînd acestui tip în totalitate sînt executate din pastă fină de culoare cenușie cu nuanțe închise pînă la brun-închis. Majoritatea sînt decorate în tehnica lustruirii în interior cu cercuri concentrice cu linia mai lată sau mai îngustă, grupuri de linii în poziție verticală, linii vălurite sau în zig-zag, ramuri de brăduț cu vîrfurile în jos, linii hașurate și forme geometrice etc. Ca dimensiuni vasele aparținînd acestei grupe se încadrează în limitele cuprinse între 4,5—11 cm. înălțime și 16,5—22,4 cm. în diametru.

T. II. Străchini cu marginea șanțuită.

În acest tip am inclus vasele din pastă fină de culoare cenușie, de formă tronconică și gura largă.

Spre deosebire de tipurile anterioare, vasele din această categorie prezintă pe buză una sau mai multe adîncituri realizate în tehnica exciziei. Piciorul distinct este scobit în interior. La două exemplare se întîlnesc grupuri de cîte două perforații cu diametrul cuprins între 2—5 mm. Aceste perforații au fost executate în condițiile în care vasele s-au spart. Perforațiile sînt grupate de o parte și de alta a rupturii vasului. De fapt astfel de perforații apar și pe alte vase cîni, capace, vase de provizii etc. lucrăte la roată și mai rar cu mîna. Această operație de reparare a vaselor mai este cunoscută în lumea geto-dacică la Grădiștea Muncelului, Costești etc., prin aplicarea unor scoabe de fier. În cazul

descoperirilor de la Răcătău facem precizarea că nu se observă niciun fel de urmă de la metalul folosit pentru repararea vaselor.

În ceea ce privește decorul, vasele din această categorie sînt ornamente în tehnica lustruirii din linii și benzi late în poziție oblică precum și din linii vălurite și meandrice încadrate de cercuri concentrice. Dimensiuni în. 5—8 cm., d. 18—22 cm.

III. Străchini pictate sau vopsite cu angolă roșie.

Sînt executate din pastă fină de culoare roșie-cărămizie corpul de formă tronconică, buza ușor îngroșată, umărul distinct, fundul inelar. Dimensiuni în. 5,8—7,5 cm., d. 15,5—24,6 cm., d.b. 4,8—10,4 cm.

În cadrul acestui tip distingem patru categorii

a. străchini pictate în interior cu benzi late dispuse circular sau cercuri care înscriu diferite motive stilizate. Exteriorul este vopsit pînă la nivelul umărului. (fig. 49/5).

b. Străchini cu buza profilată din pastă de culoare cărămizie cu ornamente lustruite în interior sub formă de linii în poziție oblică încadrate de cercuri concentrice.

c. Străchini din pastă cărămizie acoperite în interior și parțial exterior cu o angobă de culoare roșie. Aceste vase au diametrul maxim cuprins între 18,8—24,7 cm.

d. Străchini cu marginea șanțuită, prin incizii și interiorul acoperit cu o angobă de culoare maronie, peste care s-a executat un decor din unghiuri ascuțite, încadrate de benzi late în poziție circulară.

IV Farfurii.

Spre deosebire de străchini care au corpul adîncit, farfuriile sînt ușor aplatizate, confecționate din pastă fină de culoare cenușie sau cărămizie. Corpul tronconic, buza ușor lătită și îngroșată, fundul inelar adîncit.

Astfel de vase sînt în general îngrijit lucrate și uneori pictate sau decorate în tehnica lustruirii.

În funcție de pastă, mărime și decor, le-am grupat astfel

a. Farfurii mici de culoare cenușie cu în. 3,5 cm. și diam. de 11,2—13,5 cm. cu buza fațetată sau trasă spre interior.

b. Farfurii de mărime mijlocii, pastă cenușie, buza fațetată și trasă spre interior.

c. Farfurii de format mare, corpul tronconic, gura largă, buza dreaptă distinctă, fundul inelar. Interiorul și exteriorul decorat cu benzi late și linii vălurite într-o simetrie perfectă. Dimensiuni în. cca. 6 cm., d.g. 22,3 cm, d.b. 9,2 cm.

V Farfurii pictate.

Sînt executate din pastă fină de culoare cărămizie, corpul aplatizat, cu marginea ridicată, dreaptă și ușor îngroșată. Gura largă, fundul inelar. Interiorul vaselor este decorat cu benzi roșii late, circulare sau ondulate. (vălurite). Dimensiuni între : în. 5 cm., d. 21,8 cm.

VI. Vase cu două torți (oale). (fig. 52/1-2).

Cuprinde mai multe tipuri

T.1. Oală cu două torți, ușor supraînălțate și o nervură mediană. Corpul bitronconic, gura largă, corpul sferoidal. Baza distinctă, fundul inelar. Decor realizat în tehnica lustruirii și constă din linii în poziție verticală la nivelul torților. Dimensiuni: i. 29,5 cm., d.g. 18,2 cm., d.b. 11 cm.

T.2. Cuprinde oale cu două torți cu înălțimea de 12—15 cm., corpul bitronconic, gura largă, buza răsfrântă în afară. Baza distinctă, inelară. Torțile bandate prezintă câte o linie profilată — mediană. Unele din aceste vase sînt decorate cu benzi late, în poziție verticală, în tehnica lustruirii și la toate exemplarele se întilnește la nivelul umărului o linie profilată.

La unele exemplare pe torți se întilnește o șanțuire mediană, care dă o notă aparte acestor vase. La nivelul umărului se întilnește o linie puternic profilată. Buza distinctă și ușor răsfrântă. Gura largă, iar torțile ușor supraînălțate. Între buză și umăr se întilnește un ornament realizat dintr-un număr de cinci benzi late, în poziție verticală.

Pe alte exemplare la nivelul umărului drept decor se întilnesc linii excizate, iar la partea superioară decorul este realizat în tehnica lustruirii.

T.3. Vase cu două torți, ușor supraînălțate, de formă bitronconică cu buza ușor răsfrântă în afară. Torțile prezintă două nervuri profilate de-a lungul torții. Umărul distinct, profilat.

T.4. Corpul globular, gîtul strîmt decorat cu două linii profilate, buza dreaptă, fundul inelar. Mai sus de umăr un decor realizat în tehnica lustruirii pe două rînduri, o linie meandrică și în rețea. Dimensiuni: i. 24,5 cm., d.g. 12,1 cm., d.b. 6,5 cm.

VII. Vase cu două și trei torți. (Castroane).

Sînt executate din pastă fină de culoare cenușie cu două și trei torți, care pornesc din buza vasului. Torțile sînt prevăzute cu câte o nervură mediană. Corpul globular cu gîtul ușor alungit și buza ușor evazată, fundul inelar. Sub buză și pe umăr două linii profilate încadrează un decor din linii paralele în poziție verticală. Și aceste vase vor cunoaște o mare răspîndire în secolele următoare. Dimensiuni: i. 30 cm., d.g. 18,4 cm., d.u. 25,1 cm. (fig. 55/1-2).

VIII. Cupe, miniaturi cu două torți.

Cupe sau oale cu două torți care imită oalele mari și mijlocii. Toarta pornește din buza vasului și este ușor supraînălțată. Pasta de culoare cenușie lucrată la roată. La nivelul umărului toate au câte o linie de demarcație profilată. Se cunosc exemplare care sînt decorate la partea superioară cu linii sau benzi late, în poziție verticală sau în rețea. Aceste cupe au înălțimea cuprinsă între 7—10 cm.

IX. Castroane.

Sînt vase confecționate dintr-o pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămizie, îngrijit lucrate. În general au o formă tronconică, cu buza lată și ușor îngroșată, fundul inelar, distinct. Dar se cunosc și exemplare care au o formă oarecum bitronconică cu înălțimea cuprinsă între 11,5—15,4 cm. și d. maxim între 28—34 cm. De obicei castroanele de dimensiuni mai mici au buza distinsă, îngroșată și răsfrintă în afară. La această categorie de castroane torțile lipsesc cu desăvîrșire. În schimb la castroanele mari, torțile pornesc din buza vasului cu o ușoară supraînălțare. Se cunosc la Răcătău castroane cu două, trei sau patru torți arcuite în formă de bandă cu 1—2 linii mediane profilate. La majoritatea vaselor torțile pornesc din buza vasului și se unesc cu corpul vasului la nivelul umărului.

Aceste vase pot fi grupate în funcție de forma și mărimea lor în trei grupe

a. Castroane cu gura largă și marginea ușor îngroșată, distinctă, decorată în interior cu linii în zig-zag sau cu cercuri concentrice. Dimensiuni \varnothing 11,6—15,1 cm., d.g. 17,5—33,2 cm., d.b. 8,2—11 cm.

b. Castroane cu două torți, corpul înalt, gura largă, fundul inelar, decorate în interior cu benzi late circular. Din cauza mărimii vasului buza prezintă o ușoară denivelare. Dimensiuni \varnothing 22,3 cm., d.g. 37,7 cm., d.b. 11,4 cm. (fig. 55/2).

c. Castroane cu patru torți. Au o formă foarte elegantă, gura largă, corpul tronconic, buza lată cu o nervură circulară în relief la partea exterioară. Pe buza lată și pe ovalul interior, vasele din această categorie sînt ornate cu decor în tehnica lustruirii. Acesta constă din linii meandrice și grupuri de cîte cinci linii în poziție oblică. Torțile ca și la vasele din grupa anterioară sînt decorate cu nervuri mediane profilate. Dimensiuni: \varnothing 14 cm., d. maxim 56 cm., la nivelul torților. (fig. 55/1).

d. Castroane înalte, cu gura largă, buza îngustă și ușor răsfrintă, umărul profilat, fundul inelar — distinct. Dimensiuni \varnothing cca. 12 cm., d.g. 18,5 cm., d.u. 17,5 cm., d.b. 5,9 cm.

X. Strecurători. (fig. 56/1, 6 și 39/6).

La Răcătău s-a descoperit un mare număr de strecurători din care 25 întregi și foarte multe în stare fragmentară. Acestea sînt executate din pastă fiică de culoare cenușie cu mai multe nuanțe de la gri deschis sau închis pînă la brun cenușiu. Se întîlnesc cîteva exemplare și din pastă fină cărămizie sau maronie cu o angobă lucioasă, și decor în tehnica lustruirii.

În general strecurătorile sînt în formă de vîrf de con, cu gura largă și buza lată sau evazată, distinctă. În proporție redusă se întîlnesc cele de formă tronconică de culoare cenușie, maronie sau cărămizie.

Strecurătorile sînt prevăzute cu cîte o toartă ușor supraînălțată, care pornește din buza vasului și se oprește pe umăr. Torțile sînt prevăzute cu una-două nervuri mediane sau linii excizate.

La partea exterioară strecurătorile sînt ornate cu linii profilate, linii incizate, dar și benzi late sau linii simple în poziție verticală pe porțiunea cuprinsă între buză și umărul vasului, în tehnica lustruirii. Uneori se întîlnesc linii profilate și incizate în apropierea zonei cu perforații. Cîteva exemplare au virful ascuțit în formă de „umbo”.

Strecurătorile descoperite la Răcătau pot fi împărțite în trei grupe

1. Strecurători în formă de virf de con.

2. Strecurători cu corpul tronconic.

3. Strecurători cu virful ascuțit și corpul cilindric. Buza lată sau dreaptă și umărul pronunțat.

Subliniem faptul că între strecurătorile din nivelul aparținînd secolului I î.e.n. și între cele din ultimul nivel de locuire nu există nici o deosebire ca formă, tehnică și ornamentație. În ceea ce privește dimensiunile acestea se încadrează în linii mari între 7—17 cm. înălțime și 12,5—16,5 cm., diametrul gurii. Cît privește aria de răspîndire ne mulțumim doar să subliniem faptul că nu există așezare geto-dacică în care să nu se fi descoperit astfel de vase și care dau impresia că sînt executate de unul și același olar. Cîteva analogii totuși sînt edificatoare. Lăsînd la o parte descoperirile de la Poiana, Brad, Bîtea Doamnei — Piatra Neamț, Cîndești, unde numărul lor este impresionant vasele de acest tip de la Popești, Piscul Crăsani, Sighișoara, Pecica, Ocnița — Buridava dacică etc., sînt aidoma celor din davele de pe valea Siretului.

XI. Capace. (fig. 57/1-8).

În funcție de modul de întrebuintare capacele pot fi împărțite în mai multe grupe :

1. Capace mari, de formă tronconică, din pastă fină de culoare cenușie cu buton de prindere de formă cilindrică — discoidală. Unele sînt decorate cu cercuri concentrice realizate în pasta crudă sau, după ardere în tehnica lustruirii.

Aceste capace erau folosite pentru acoperirea unor chiupuri, castroane sau oale mari. Dimensiuni : î. cca. 12,2—13, 14 cm., diam. între 26—28 cm. Butonul între 5—6,5 cm. în diametru.

2. Capace mari de formă tronconică, cu corpul oarecum aplatizat, din pastă fină de culoare maronie și cenușie. Buza fațetată, iar butonul de prindere de formă cilindrică. La partea opusă prezintă prag de oprire. Suprafața exterioară este decorată cu benzi late circulare și vâlurite. La unele se observă urme de la arderea secundară. Dimensiuni : î. 7,7 cm., d. 22 cm.

3. Capace mijlocii. Din pastă fină de culoare cenușie cu butonul de formă discoidală. La unele exemplare marginea distinctă cu prag de oprire. Corpul tronconic în genul fructierelor. Unele exemplare sînt profilate la partea superioară. Dimensiuni î. 8,7—9,7 cm., d., 18—18,6 cm.

4. Capace din pastă fină de culoare cenușie, corpul discoidal, butonul cilindric — inelar. Unele exemplare sînt decorate cu cercuri con-

centrice și cite o pastilă la centru. Sînt și capace care au marginea profilată. Decorul constă din cercuri concentrice, brăduți, linii meandrice și vălurite etc., în tehnica lustruirii.

Aici distingem mai multe variante

a. Capace cu butoni decorați cu cercuri concentrice și marginea profilată.

b. Capace cu butoni simpli.

c. Capace cu butoni profilați.

5. Capace pictate, confecționate din pastă fină de culoare cărămizie.

Unele capace sînt vopsite la exterior cu roșu sau maron închis. La Partea superioară au cite un buton de prindere de formă discoidală. La un exemplar cu ardere oxidantă drept decor s-au realizat grupuri de linii în formă de raze. Dimensiuni : l. 3,5—5 cm., d. 8—13 cm.

6. *Capace mici și miniaturi.* (fig. 57/1-9).

Sînt executate din pastă fină de culoare cenușie sau cărămizie. Cele din pastă cărămizie sînt acoperite la exterior cu o vopsea roșie, iar în unele cazuri cu o angobă de aspect sticlos.

Capacele din această categorie pot fi împărțite în două grupe

a. Unele cu corpul aproape plat de formă discoidală, din pastă cenușie și cărămizie.

b. Cu corpul tronconic din pastă fină de culoare roșie-cărămizie și cenușie.

Datate secolele I î.e.n. — I e.n.

XII. Cupe cu două torți de tip cantharos. (fig. 58/1-6 ; 59/1-8 ; 60/1-8 ; 61/1-3).

Cercetările efectuate în așezarea de la Răcătău au dat la iveală un număr impresionant de cupe de tip cantharos, executate din pastă fină de culoare cenușie și în proporție redusă de culoare cărămizie.

Aceste vase imită pe cele elenistice și sînt de o eleganță rară. Ele sînt prevăzute cu torți cu plăcuță orizontală, în unghi, semicirculare și inelare. Corpul cilindric se sprijină pe un picior scund sau înalt discoidal sau inelar.

Inspirindu-se după vasele de lux elenistice sau romane, care erau împodobite cu motive geometrice, florale sau cu reprezentări în relief ; geto-dacii au realizat într-o tehnică desăvîrșită cupe cu două torți cu reprezentări umane și animaliere de genul celor cu — călărețul — sau silenul și pînă la cele pictate cu motive geometrice, florale sau cu decor simplu format din citeva benzi late, folosind culori vii sau tehnica lustruirii.

Prezența cupelor de tip cantharos de factură elenistică în toate așezările de pe Siret de la Poiana, Răcătău și Brad înălătură pentru totdeauna orice dubiu în legătură cu originea cupelor.

Geto-dacii au preluat modelul elenistic, dar așa cum o demonstrează cca. 22 de variante descoperite numai la Răcătău au creat și tipuri noi.

Pînă la descoperirea de noi vase de acest tip care să modifice tipologia noastră prezentăm următoarea clasificare a cupelor de tip cantharos :

T1. Cupă de tip cantharos, corpul cilindric, cu piciorul înalt și baza inelară. Din punct de vedere al decorului corpul este împărțit în două registre.

T2. Cupa decorată cu două linii profilate, care încadrează ornamente în tehnica lustruirii.

T3. Cupă decorată cu trei linii profilate, fără decor lustruit.

T4. Cupă decorată cu patru linii profilate.

T5. Cupă simplă și piciorul înalt.

T6. Cupă cu torțile cu placă arcuită sau crestată.

T7. Cupă cu corpul globular cu picior.

T8. Cupă cu piciorul scund.

T9. Cupă cu două torți, piciorul scund și discoidal.

T10. Cupă cu piciorul inelar, fără torți.

T11. a. cu torțile arcuite ; b. cu torțile în unghi.

T12. Cupă cu gura largă și o linie profilată.

T13. Cupă cu corpul cilindric, decor cu benzi late în poziție verticală.

T14. Cupă cu decor din grupuri de două și trei linii verticale care încadrează grupuri de linii spiralate.

T15. Cupă cu corpul bitronconic.

T16. Cupă cu gura largă, corpul cilindric.

T17. Cupă, corpul cilindric, baza inelară.

T18. Cupă cu gura largă, corpul cilindric, baza inelară.

T19. Cupă cu picior, corpul cu profilaturi.

T20. Cupă bitronconică cu două torți verticale, rotunde în secțiune.

T21. Cupă cu toarta în unghi, corpul cilindric, buza distinctă.

T22. Cupă cu decor în relief, de culoare cenușie și cărămidie.

În continuare prezentăm detaliat fiecare tip în parte.

T1. Cupă cu picior înalt și baza inelară, în număr foarte mare. Executată din pastă cenușie, corpul cilindric, gura largă, buza distinctă.

La nivelul de îmbinare a torților cu corpul cupei apar linii profilate, care asigură gruparea motivelor decorative în două registre.

Decorul este realizat în tehnica lustruirii din triunghiuri și grupuri de benzi late și înguste, pe două registre așezate în poziție verticală și oblică. Uneori se întâlnește și linia vălurită, dar în afara celor două registre.

Torțile la acest tip de vase nu sînt identice. Unele prezintă cîte o linie mediană incizată, altele cîte o nervură mediană simplă. În ceea ce privește forma torților, acestea sînt de trei tipuri în unghi, inelară sau ovală.

Dimensiunile la aceste cupe variază între 10—12 cm. înălțime ; 9,5—10 cm. diametrul gurii și 5,5—6,5 cm. diametrul bazei.

T.2. Cupă cilindrică, pereții drepecți, torțile ovale, simple sau profilate. Piciorul înalt se sprijină pe o talpă discoidală scobită în interior, uneori profilată la exterior.

Decorul constă din două linii profilate și plasate la jumătatea cupei, care asigură distribuirea benzilor executate în tehnica lustruirii, în poziție verticală și oblică. Dimensiuni \varnothing 7,8—9,6 cm., d.g. 6,7—9,4 cm.

T.3. Cupă cilindrică, corpul simplu, pereții drepecți, piciorul înalt și profilat, talpa discoidală distinctă. Torțile bandate prezintă una-două sau chiar trei șanțuiri mediane. Pasta fină de culoare cenușie închisă sau deschisă. Un exemplar a fost descoperit în necropola tumulară în M1. Dată sec. I î.e.n. — I e.n. Dimensiuni \varnothing cca. 10,5 cm., d.g. 8,5—10 cm.

T.4. Cupă cilindrică înaltă, pereții drepecți, torțile șanțuite, dar și cu nervură mediană. Piciorul înalt, discoidal ușor adâncit. Decorul din patru linii profilate plasate pe corpul vasului, în poziție orizontală. Dimensiuni \varnothing 8,5—9,8 cm., d.g. 8—8,5 cm.

T.5. Cupă cu corpul cilindric, buza dreaptă și trasă în afară. Unele au pe corp sau sub buza cîte una-două linii incizate. Majoritatea însă au corpul simplu fără nici un fel de decorație. Aceste vase pot fi împărțite în două grupe :

a. Cu cupa mare și buza dreaptă.

b. Cu cupa mică și buza dreaptă sau trasă în afară.

La ambele tipuri torțile sînt unghiulare, ovale sau inelare. Pasta fină de culoare cenușie închisă sau deschisă. Dimensiuni \varnothing 8,5 cm., d.g. 7,4—9,5 cm.

T.6. Cupă cilindrică, buza dreaptă sau ușor îngroșată se sprijină pe un picior cu baza discoidală. Torțile la aceste cupe sînt executate din două plăcuțe în poziție orizontală și verticală. La un exemplar plăcuța orizontală este crestată. În general majoritatea cupelor aparținînd acestui tip nu sînt decorate, totuși se întîlnesc și cîteva excepții decorate cu grupuri de cîte două linii incizate la nivelul plăcuței torții și mai jos pe corp pe curbura maximă a cupei. Dimensiuni \varnothing 7,2—9,5 cm., d.g. 7,2—9 cm.

T.7. Cupă cu picior, buza ușor răsfrîntă și trasă în afară. Corpul globular, iar piciorul se sprijină pe o talpă discoidală. La multe exemplare torțile sînt rupte din vechime. Drept decor se întîlnește o linie excizată la nivelul torții de sus. Dimensiuni \varnothing 8,5 cm., d.g. 7,2 cm., d. bază 4,8 cm.

T.8. Cupă din pastă fină de culoare cenușie, corpul cilindric, buza ușor răsfrîntă în afară, și distinctă. Torțile în unghi ascuțit la partea superioară. Piciorul scund, inelar și gol în interior. Dimensiuni \varnothing 7,2—7,5 cm., d.g. 7—7,2 cm., d.b. 4,3—4,5 cm.

T.9. Din pastă de culoare cenușie, dar și cărămizie. Corpul cilindric cu buza dreaptă, fundul discoidal. Un exemplar cu marginea pronunțată. Torțile cu o șanțuire mediană sau inelare. Dimensiuni \varnothing 6,8—8,5 cm., d.g. 7,5—8 cm., d.b. 4,5—5,2 cm.

T.10. Se împart în două categorii :

a. Cupă cu două torți, baza inelară din pastă fină de culoare cenușie. Corpul cilindric — zvelt, gura largă, buza evazată, torțile arcuite cu cîte o șanțuire mediană.

O parte din aceste cupe sînt decorate în tehnica lustruirii cu benzi late paralele, în poziție verticală. Unele n-au niciun fel de decorație. Dimensiuni : \varnothing 6,5—9 cm., d.g. 7,5—8,5 cm., d.b. 3,8—4,2 cm.

b. Cupă (pahar) corpul cilindric, piciorul scund și inelar, buza evazată, gura largă. Dimensiuni : \varnothing 8 cm., d.g. 9,2 cm., d.b. 3,2 cm.

T.11. a. Cupă cu corpul cilindric, cu două torți simple sau cu cîte o nervură mediană. Piciorul scund, inelar. Buza simplă sau distinctă. Majoritatea sînt decorate în tehnica lustruirii cu benzi late sau simple în poziție verticală. La unele exemplare liniile vălurite sînt încadrate de benzi verticale, care pornesc de sub buza vasului. Un exemplar din pastă de culoare cărămizie decorat cu linii excizate.

b. Cupe cu torțile în unghi, corpul cilindric, din pastă cenușie dar și cărămizie. Fundul inelar, baza distinctă, uneori dreaptă. Pe unele vase din această categorie se întilnește un decor executat în tehnica lustruirii format din unghiuri ascuțite la nivelul torților. Dimensiuni \varnothing 7,3 cm., d.g. 7—7,4 cm., d.b. 4 cm.

T.12. Cupă cu două torți, de formă cilindrică, pasta de culoare cenușie, buza dreaptă și ușor îngroșată. Torțile arcuite și fundul inelar. Sub buză sau pe direcția torților cîte o linie profilată. Decorul este format din linii vălurite în poziție orizontală sau benzi late și înguste în poziție verticală. Dimensiuni : \varnothing 6,7—8,6 cm., d.g. 8,8—9,5 cm., d.b. 3,5—4,2 cm.

T.13. Cupă din pastă fină de culoare cenușie, corpul cilindric, buza dreaptă, fundul inelar. Sub buză, la nivelul torților se întilnește o linie profilată. Corpul vasului este decorat cu ajutorul benzilor late în poziție verticală prin lustruire. Toarta prezintă o șanțuire mediană. Dimensiuni \varnothing 9,3 cm., d.g. 8 cm, d.b. 4,5 cm.

T.14. Cupă cu două torți, corpul cilindric, buza dreaptă, torțile arcuite, fundul inelar. Pe corpul vasului, între cele două linii profilate se întilnesc benzi late în poziție verticală, care la rîndul lor încadrează linii vălurite. Dimensiuni : \varnothing 8,6—10 cm., d.g. 8,2—9,2 cm., d.b. 5 cm.

T.15. Cupă cu două torți, corpul profilat, torțile bandate cu o șanțuire mediană. Fundul, inelar. La partea superioară se observă un decor în rețea în tehnica lustruirii. Dimensiuni : \varnothing 7 cm., d.g. 7 cm., d.b. 4 cm.

T.16. Cupă cu gura largă, corpul cilindric, pereții drepecți, buza profilată. Torțile prezintă o șanțuire cu marginile distincte. Fundul inelar.

Decorul constă din dreptunghiuri care înscriu grupuri de linii paralele în poziție oblică și orizontală. La locul de îmbinare a torților, în partea de jos se întilnește o linie profilată care separă decorul lustruit de restul vasului.

La alte vase, tot din această categorie, suprafața dintre torți este împărțită în dreptunghiuri oarecum egale. Două din aceste forme geometrice sînt decorate cu linii în tehnica lustruirii, iar dreptunghiul din mijloc este lăsat liber. Dimensiuni : \varnothing 9—12,2 cm., d.g. 11,2—12,9 cm., d.b. 6,1—6,5 cm.

T.17. Cupă din pastă fină, de culoare cenușie, corpul cilindric, buza dreaptă și profilată, fundul inelar, torțile arcuite. Vasele din această

categorii sînt simple sau decorate în tehnica lustruirii cu grupuri de linii vălurite în poziție verticală sau orizontală, la partea superioară a vasului. Uneori acest decor este înscris în diferite forme geometrice în patrat sau dreptunghi. La alte vase din această categorie decorul constă din linii vălurite sau întretăiate în formă de rețea, decor destul de frecvent în La țene-ul dacic târziu. Dimensiuni: \varnothing 9—13 cm., d.g. 11—13,5 cm., d.b. 5—6 cm.

T.18. Cupă cu picior, de formă cilindrică, din pastă fină de culoare cenușie. Talpa discoidală. Decorul constă dintr-o profilatură multiplă. Dimensiuni: \varnothing 8,8 cm., d.g. 10,2 cm., d.b. 6,2 cm.

T.19. Cupă bitronconică cu două torți verticale, gura largă, fundul plat, dar ușor reliefat. Vasul este lucrat dintr-o pastă gălbuie cu nuanțe gri cenușii, din cauza arderii neuniforme. Suprafața exterioară este acoperită cu o angobă fină, de aspect sticlos.

T.20. Cupă cu două torți de culoare roșie-cărmizie. Corpul de formă cilindrică cu fundul inelar — distinct. Torțile sînt realizate prin îmbinarea a două plăcuțe. Una pleacă de sub buză, se curbează ușor în sus formînd cu al doilea fragment un fel de buclă, după care se trage în jos arcuindu-se ușor pînă la partea inferioară a vasului. Dimensiuni: d.g. 7,8 cm., \varnothing 7 cm., d.b. 4,1 cm.

T.21. Cupă cu două torți, din pastă fină de culoare cenușie, corpul cilindric cu torțile verticale, în unghi formînd ca și la tipul anterior o buclă la partea superioară. Torțile din bandă lată cu o șanțuire sau nervură, dar nu lipsesc nici cele dintr-o vergea cilindrică, rotundă în secțiune. Dimensiuni: \varnothing 7—7,5 cm., d.g. 8 cm., d.b. 4,2—4,3 cm.

T.22. Cupă din pastă fină de culoare cărmizie, dar și cenușie, corpul cilindric, torțile cu plăcuță în unghi sau inelare, buza dreaptă, distinctă. Fundul inelar sau discoidal. Decorul constă din reprezentări antropomorfe și zoomorfe. Cele cenușii au la nivelul umărului ca ornamente grupuri de linii excizate și incizate.

XIII Vase de tip crater (fig. 62/1 și 63/1).

Vasele din această categorie sînt executate din pastă fină de culoare cenușie, cu gura largă, corpul globular și pereții aproape drepecți. Un singur exemplar întreg imită perfect craterul grecesc. La unele vase din această categorie întîlnim la nivelul umărului un fel de torți false, în forma literei „V” sau de potcoavă, ca niște aplice avînd rol decorativ. Altele sînt decorate cu linii incizate drepte sau vălurite.

Descoperirile de acest gen de la Răcătău pot fi împărțite în mai multe tipuri:

1. Vase cu corpul globular, gîtul alungit, buza lată și ușor evazată cu o denivelare din timpul modelării. Pe corpul vaselor o linie profilată sub buză și a doua la nivelul umărului. Piciorul scund se sprijină pe o talpă discoidală.

Dimensiuni: \varnothing 31,5 cm., d.g. 26,8 cm., d.u. 27 cm., d.b. 11,5 cm.

2. Vase cu corpul globular, gura largă, buza lată și marginea rotunjită. Pasta cenușie acoperită cu slip puternic lustruit. Sub buză și la nivelul umărului cite o linie profilată.

Vasele aparținând acestui tip sînt decorate cu niște torți false în formă de potcoavă.

Dimensiuni : i. 31,7 cm., d.g. 24 cm., d.u. 25,7 cm., d.b. 11 cm.

3. Vase mari bitronconice, dar și cilindrice cu gura largă, buza lată și îngroșată. Două linii profilate încadrează torțile false în forma literei „V”.

4. Vase bitronconice, gura largă și ușor răsfrîntă, fundul inelar — distinct. Dimensiuni : i. 39,5 cm., d.g. 25 cm., d.u. 28 cm., d.b. 12,5 cm.

5. Vase cu corpul cilindric, gura largă, buza lată și ușor îngroșată. Dimensiuni : d.u. 35,8 cm., d.g. 34 cm. Această categorie de vase urmează celor cu torțile aplicate, la nivelul umărului.

6. Vas cu gîtul cilindric, din pastă fină de culoare cenușie, corpul globular, buza dreaptă și ușor îngroșată. La nivelul umărului și sub buză se întîlnesc două linii profilate. Sub cea de a doua linie profilată sînt aplicate două tortițe în formă de potcoavă. Fundul inelar, distinct. Pe corpul vasului, în zona umărului se întîlnește un decor realizat în tehnica lustruirii și constă dintr-o îmbinare de linii din care rezultă motive geometrice, romburi și triunghiuri cu vîrfurile ascuțite.

XIV. Vase în formă de cazan. (fig. 64/1 și 2).

Sînt vase care imită pe cele din bronz. Acestea pot fi grupate în două tipuri

1. Cazan din lut ars, pastă fină de culoare cărămizie cu firnis la exterior de aspect lucios. Corpul cilindric buza lată de 2,3 cm. și ușor evazată, se sprijină pe trei picioare de formă dreptunghiulară cu f. de 5,5 cm. și lățimea la bază de 6,5 cm. Fundul vasului este ușor adîncit și ne apare la exterior în formă de umbo. Dimensiuni i. 25,8 cm. d.g. 25,5 cm., d.u. 26,2 cm., inv. 5778.

2. Căzanel din lut ars cu două torți în poziție verticală. Corpul cilindric, buza distinctă, marcată de o linie profilată. La nivelul de îmbinare a torților se întîlnește o altă linie profilată, care marchează decorul pe două registre și constă dintr-o distribuie a liniilor în poziție oblică și verticală dînd naștere la romburi și triunghiuri. Alte două patrate decorate în rețea sînt încadrate de o parte și de alta cu benzi late de 2—3 cm. Torțile prinse în unghi de corpul vasului sînt decorate cu cite două caneluri mediane. Dimensiuni : i. 17 cm., d.g. 20,4 cm., d.b. 19,2 cm. Inv. 12140.

XV. Vase de provizii.

În această categorie am inclus toate tipurile de vase care erau destinate păstrării și depozitării lichidelor sau cerealelor. În general ele au o formă cilindrică ovoidală, bitronconică, cu buza lată și îngroșată.

Aceste vase sînt executate din pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămizie. Fundul inelar, dar și bombat. Cele cu fundul bombat erau ținute în poziție verticală în suportți speciali confecționați tot din lut ars.

Vasele de provizii sînt decorate cu linii vălurite incizate, drepte sau ondulate plasate pe umăr sau corpul vasului.

Majoritatea vaselor din această categorie depășesc înălțimea de 1 m și se datează în secolele I î.e.n. — I e.n.

XVI. Suport de vas.

A fost descoperit la Răcătău în ultimul nivel de locuire și este confecționat din lut ars, pasta fină de culoare roșie-cărămizie, de formă inelară. La exterior este acoperit cu o angobă de culoare roșiatică de aspect lucios.

Dimensiuni 1. 10 cm., d. bazei mici 31 cm., d. bazei mari 37 cm. Datare secolul I e.n.

Asemenea piese se întîlnesc în dava de la Brad în mai multe exemplare, dar și în lumea carpică la Poiana—Dulcești, jud. Neamț²⁶.

XVII. Vasul cu tub.

În literatura de specialitate sînt cunoscute drept „vase în formă de ploscă” pentru că sînt prevăzute cu un tub aferent. Aceste vase de formă tronconică sînt confecționate din pastă fină de culoare cenușie, dar și cărămizie. Unele sînt pictate la partea superioară.

La Răcătău au fost descoperite mai multe exemplare, întregi sau întregibile, dar și în stare fragmentară.

În general aceste vase au o formă tronconică, buza marcată printr-o profilare distinctă.

La partea superioară, între buză și umăr, la mai multe exemplare, se întîlnesc ornamente lustruite, care constau din grupuri de linii paralele în poziție oblică formînd triunghiuri cu vîrfurile ascuțite. În golurile dintre aceste triunghiuri, la partea de sus se întîlnesc cercuri ovale executate în aceeași tehnică. Tortile simple sau decorate cu linii în relief sau incizate, în poziție oblică de-a lungul corpului, sînt suprainălțate. Unele exemplare au buza teșită.

Între vasele descoperite cel mai mic nu depășește înălțimea de 6,5 cm, iar cel mai mare de 16,2 cm.

Astfel de vase au fost descoperite la Grădiștea Muncelului — Fețele Albe jud. Hunedoara²⁷, Ocnița — Buridava²⁸, județul Vîlcea, Bîtea Doamnei — Piatra Neamț²⁹, Poiana jud. Galați³⁰, Brad — Negri³¹ etc. Datare : sec. I î.e.n. — I e.n.

²⁶ V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar. Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, 1975, p. 79, pl. CX/1.

²⁷ H. Daicoviciu, *Catalog „Expoziția Civilizația daco-geților în perioada clasică”*, 1976, p. 20, poz. 132.

²⁸ D. Berciu, *Buridava dacică*, p. 72, pl. 77.

²⁹ A. Buzilă, *op. cit.*, p. 94.

³⁰ *Catalogul expoziției „Civilizația geto-dacilor în bazinul Siretului”*, 1977, p. 33, poz. 445.

³¹ V. Ursachi, *op. cit.* sub tipar.

Trecerea în revistă a categoriilor ceramice aparținând secolelor I î.e.n. — I e.n. descoperite în așezarea geto-dacă de la Răcătău sugerează câteva considerații generale privind evoluția ceramicii și ornametarea ei.

Este știut faptul că la sfârșitul secolului II î.e.n. au loc modificări în tehnica confecționării, ceramicii. Ceramica neagră lustruită dispare aproape în totalitate, în schimb ceramica de aspect poros continuă încă multe secole să supraviețuiască și este reprezentată prin vasele-borcan, cești, chiupuri.

Ceramica lucrată la roata olarului atinge apogeul în sec. I î.e.n. — I e.n.). Acum apar cele mai frumoase vase cu ardere reductoare și oxidantă. Predomină așa cum am arătat mai sus ceramica cenușie dintr-o pastă fină, bine arsă decorată în tehnica lustruirii sau a inciziei.

Ca tipuri se întâlnesc fructiere, cupele cu piciorul înalt sau scund, strecurători, ulcioare, câni cu o toartă, cânițe, oale cu una și două torți, străchini, farfurii, castroane, chiupuri și cupe cu două torți.

În ceea ce privește motivistica se constată că obiectele de ceramică sînt ornamentate începînd cu cele din pastă de aspect poros și pînă la cele din pastă fină de culoare cenușie sau cărămizie.

Astfel apar pe pereții vaselor linii vălurite incizate sau motive în formă de creangă de brad ori simple creștături oblice. Uneori se mai întâlnesc și linii trase cu un fel de măturică. Rar se întâmplă ca pe vase să apară doar o singură dungă sau o pastilă.

Chiupurile, vasele borcan și ceștile „zise dacice” sînt decorate cu briie în relief, proeminente sau butoni discoidali, conice, emisfere, ovale. Uneori acestea sînt împodobite cu alveole sau cu o cruce incizată în pastă crudă.

O notă aparte o dau briile modelate orizontal sub buza vasului sau vertical de la gură spre fund. Alte ori aceste brii pornesc ca niște ghirlande de la butonii aplicați în jos. De subliniat faptul că întotdeauna briile sînt alveolare sau crestate cu linii oblice. Mai rar se întâlnesc brii simple, nedecorate.

Ornametarea ceramicii la roată este și ea foarte variată, excepție făcînd vasele pictate care au o motivistică aparte.

Decorul la vasele la roată constă din :

- Linia în val incizată alternînd cu linii drepte orizontale.
- Ornamentul în „brăduți” în tehnica lustruirii.
- Liniile drepte sau vălurite în tehnica inciziei.
- Linii în tehnica lustruirii în căpriori sau rețea, vălurite, orizontale, verticale etc.
- Cercuri concentrice sau în zig-zag pe buză sau în interiorul vasului.
- Ornamente ștampilate : rozete înscrise în cercuri.
- Torți aplicate în forma literei „V” sau „potcoavă”.

Din cele prezentate mai sus se înțelege de la sine că bogăția de materiale ceramice nu ne-a îngăduit să stăruim mai mult asupra tuturor tipurilor ceramice, în schimb un lucru este concludent că la Răcătău, ca de altfel în foarte multe așezări din aceeași epocă, avem în vedere în primul rând pentru Moldova, davele de pe Siret, unde, se poate vorbi de o continuitate pe același loc de aproape 5 secole. Astfel pentru primul nivel de locuire, care asigură o cronologie certă sînt vasele în formă de sac, cu profilul aproape drept, decorate cu proeminente și butoni cilindrici, vasele clopot, cămile bitronconice, castroanele cu torți orizontale, vasele bitronconice etc., la care adăugăm și importurile de factură grecească cu firnis negru, amforele de Heraclea Pontica sau Sinope, fibulele de tip trac și brățările cu nodozități cu analogii perfecte la Zimnicea³², Enisala³³, Histria³⁴, Bugeac³⁵, Satu Nou și Murișghiol³⁶, Poiana³⁷, Brad³⁸, Mărgăritești³⁹, Pleașov⁴⁰, Apahida⁴¹, Sanislău⁴², Dezmir⁴³, Blaj⁴⁴, Hărman⁴⁵, Igheșul Nou⁴⁶, Doboșeni⁴⁷, Surcea⁴⁸, Precica⁴⁹, Sfîntu Gheorghe⁵⁰, Mediaș⁵¹, Cluj — Mănăștur⁵², Slimnic⁵³, pentru a aminti doar un număr infim de așezări față de cîte se cunosc în prezent⁵⁴.

Pentru următorul nivel de locuire aparținînd secolelor II—I î.e.n. ne sprijinim în datarea materialelor ceramice descoperite la Răcătău pe tipuri de vase ca vasul borcan cu pereții arcuiți, fructiera, strachina, căna bitronconică, chiupul bitronconic, cupele cu decor în relief, amfora

32 I. Nestor, *op. cit.*, p. 117-125, idem, *SCIV*, 1, 1950, p. 94; Al. Alexandrescu, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 44-46.

33 G. Simion, *Thraco-Dacica*, I, 1974, p. 122, idem, *Peuce*, 6, 1977, pl. VIII g și pl. X a, b.

34 P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 182, XXXIII, 4, pl. 9; idem, *Dacia*, N.S. 24, 1980, p. 47-48, fig. 29.

35 M. Irimia, *Pontice*, I, 1968, fig. 4, 6, 8, 12; idem, *Peuce*, 2, 1969, fig. 7; idem, *Pontica*, XVI, 1983, p. 70-148.

36 B. Mitrea, C. Preda, N. Angheliescu, *Materiale*, VII, p. 284, fig. 1/1.

37 R. și Ecat. Vulpe, *op. cit.*, p. 285, fig. 40/2-3, 6 și fig. 32/5 și 29/18; R. Vulpe și colab., *op. cit.*, p. 175-216; idem, în *Dacia*, N.S., 1975, p. 156 și urm.

38 V. Ursachi, *op. cit.*, sub tipar.

39 C. Preda, *Dava de la Sprincenata*, 1986, pl. LXIV/22, 26.

40 C. Preda, *Thraco-Dacica*, T. VII, 1—2, 1986, p. 78-88, fig. 8/1-6, p. 91/1.

41 I. H. Crișan, *Ceramica Daco-Getică*, 1969, Pl. LXXIII—LXXX.

42 Idem, pl. XXX.

43 *Ibidem*, pl. XXXI.

44 *Ibidem*, pl. XXXI.

45 *Ibidem*, pl. XXXII.

46 *Ibidem*, pl. XXXII.

47 *Ibidem*, pl. XXXII.

48 *Ibidem*, pl. XXXIII.

49 *Ibidem*, pl. XXXIII; I. H. Crișan, *Ziridava*, pl. 126.

50 *Ibidem*, pl. XXXIII.

51 I. Nestor și E. Zaharia, *Materiale*, VII, 1961, p. 175, fig. 2/8.

52 Idem, pl. VIII/1-6.

53 I. H. Crișan, *Ceramica...*, pl. XX, 2—4, 10, 12; Ioan Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, 1981, p. 34-40.

54 Vezi Monografia *Cetății dacice de la Brad*, sub tipar, cu toată bibliografia adusă la zi.

de Còs cu tortile bifide, monede și fibule specifice La Tène-ului târziu, brăzdarul de plug dacic etc., cu analogii în tot spațiul locuit de geți daci⁵⁵.

Ultimul nivel de locuire, care din punct de vedere stratigrafic corespunde secolelor I î.e.n. — începutul secolului II e.n. este foarte bogat în materiale ceramice autohtone. O trecere în revistă a tuturor tipurilor ceramice ar duce la o repetare a categoriilor ceramice pe care le-am menționat mai sus. La bogăția de materiale ceramice pentru datare mai adăugăm și numeroase produse de import⁵⁶, care constau din monede republicane și imperiale, fibule, brățări, piese de harnașament, amfore cu inscripții⁵⁷ etc.

Așezarea de la Răcătău își încetează existența la începutul secolului II e.n. După anul 106, locuitorii davei de pe Siret de la Răcătău vor continua să trăiască mai departe în așezări deschise pe terasa înaltă a Siretului sau în vecinătatea acestuia de o parte și de alta a pîrului Răcătău și în toată zona colinară dezvoltîndu-și mai departe cultura lor materială și spirituală în contact cu lumea romană⁵⁸.

LA CÉRAMIQUE DACO-GÉTIQUE Á RĂCĂTAU

R é s u m é

L'établissement fortifié dacique de Răcătău est situé sur la terrasse de gauche du Siret (l'antique Hierassus) et a été identifié par nous à la TAMASIDAVA de la Géographie de Ptolémée.

Les fouilles archeologique effectuées ici, ont mené à la découverte d'un grand nombre de différentes, antiquités comme: des outils, des bijoux, de monnaies et d'autres matériaux.

Du point de vue cantitatif c'est la céramique qui prédomine. La céramique autochtone, daco-gète représente dans l'ensemble presque 90%. En ce qui concerne la technique du façonnement on peut, la diviser en deux grandes catégories: céramique travaillée à la main et céramique travaillée au tour. La céramique travaillée à la main, on peut la diviser en deux groupes: la céramique rudimentaire négligemment modelée (travaillée) d'un pâte impure dont l'aspect est poreux et grumeleux; et la céramique fine travaillée à la main, couverte à l'extérieur d'un lustrage noir.

55 I. H. Crișan, *Ceramica...* idem, *Ziridava*, 1978, I, Glodariu, *Așezări...*, 1981; D. Berciu, *Buridava dacică*, 1981; C. Preda, *Dava de la Sprincenata*, 1986, I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, 1974, V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, 1976, sub tipar; Al. Vulpe, M. Gheorghită, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 177 și urm.; I. Glodariu, Eug. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, 1979.

56 Viorel Căpitanu, V. Ursachi, *Carpica*, IV, 1971, p. 162-182, pl. 1-12; idem, *Carpica*, VII, 1975, p. 45-52, pl. 1-6.

57 Viorel Căpitanu și Marius Alexianu, *Carpica*, XVII, 1985, p. 75-81.

58 Viorel Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafață pe teritoriul jud. Bacău*, (II), *Carpica*, XIV, 1982, p. 145-146, 148-150.

La céramique travaillée au tour, d'après la couleur et l'aspect elle peut être divisée en plusieurs groupes, comme suit : céramique de couleur grise ; céramique de couleur brique ; céramique à enduit noir ; céramique couverte d'un couleur brune-rougeâtre et céramique peinte.

Par l'analyse en détail de la céramique travaillée à la main et tenant compte des analogies avec la céramique similaire des autres centrées de notre pays où existait des centres daco-gètes, on peut conclure qu'à Răcătău la plus ancienne céramique est celle qui vient du IV-ème si siècle avant notre ère.

La céramique travaillée au tour découverte pendant les fouilles effectuées dans la cité dacique Răcătău, constitue un riche matériel, varié comme forme, technique et ornementation. Elle s'encadre sous tous les aspects dans les catégories découvertes dans les autres régions de notre pays.

La qualité et la quantité de la céramique découverte à Răcătău prouvent que les daces étaient de bons artisans dans le domaine de la confection des vases au tour conclusion confirmée par l'existence de nombreuses pièces originale. Cette constatation s'impose non seulement à cause du riche répertoire de vases, composé d'une multitude de types et de formes originales, mais aussi par les imitation d'après la céramique importée du monde grec ou romain.

La grande richesse de types et des formes de vases découverts à Răcătău nous permet d'affirmer que dans ce site se trouvait un centre de production de céramique dace conclusion confirmée aussi par la découverte d'un four de potier.

Parmi les matériaux que nous présentons, il y a des types de vases travaillés au tours, qui, par la finesse et l'élégance des formes, peuvent rivaliser avec les vases d'importation.

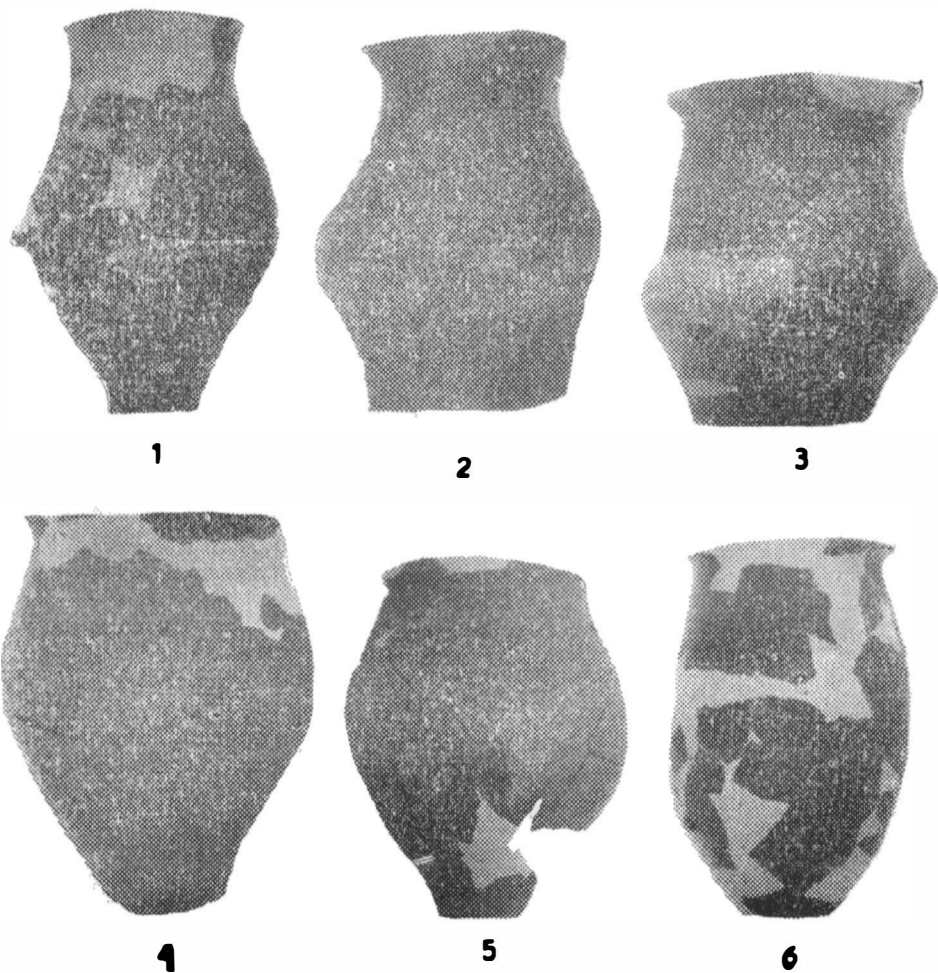

Fig. 1. Răcătău — II î.e.n.

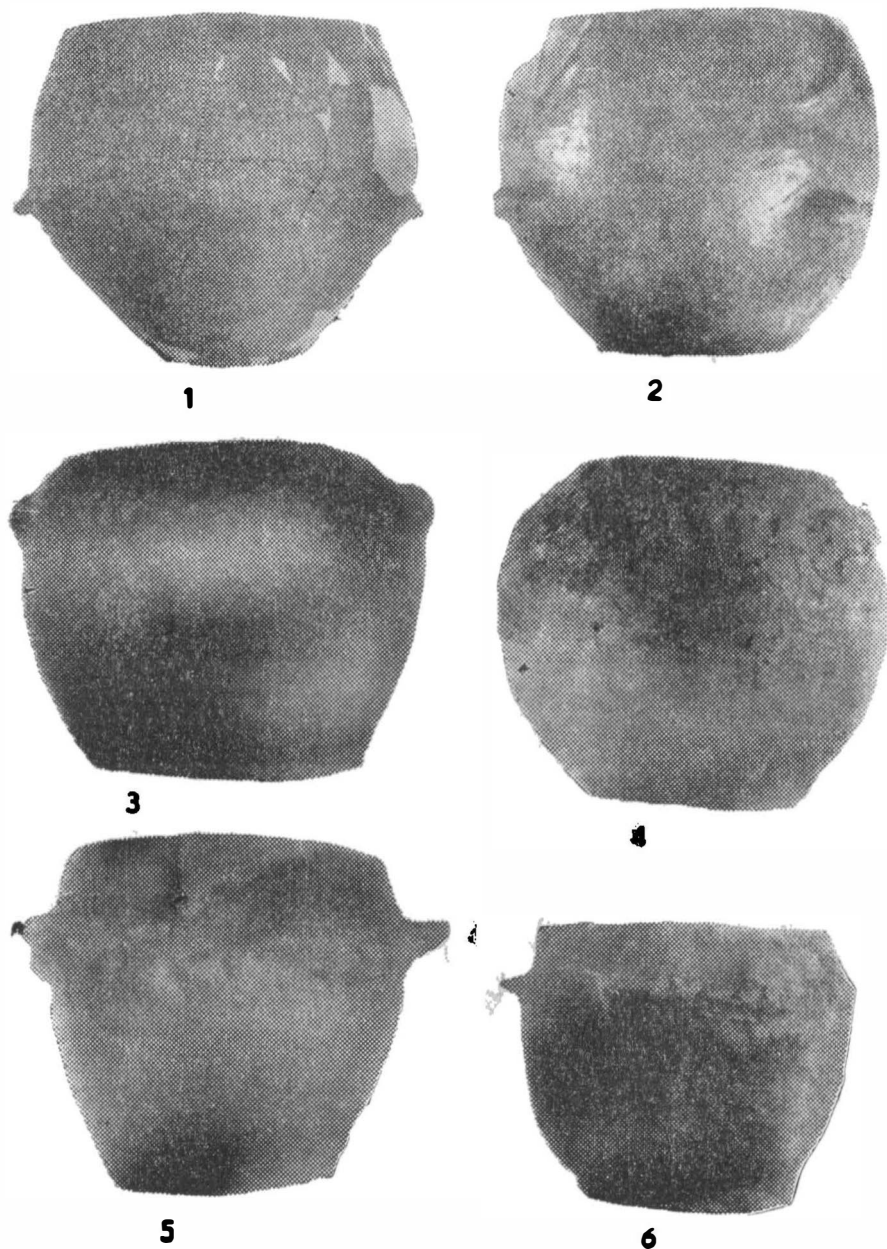

Fig. 2. Răcățau — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. IV — III î.e.n.

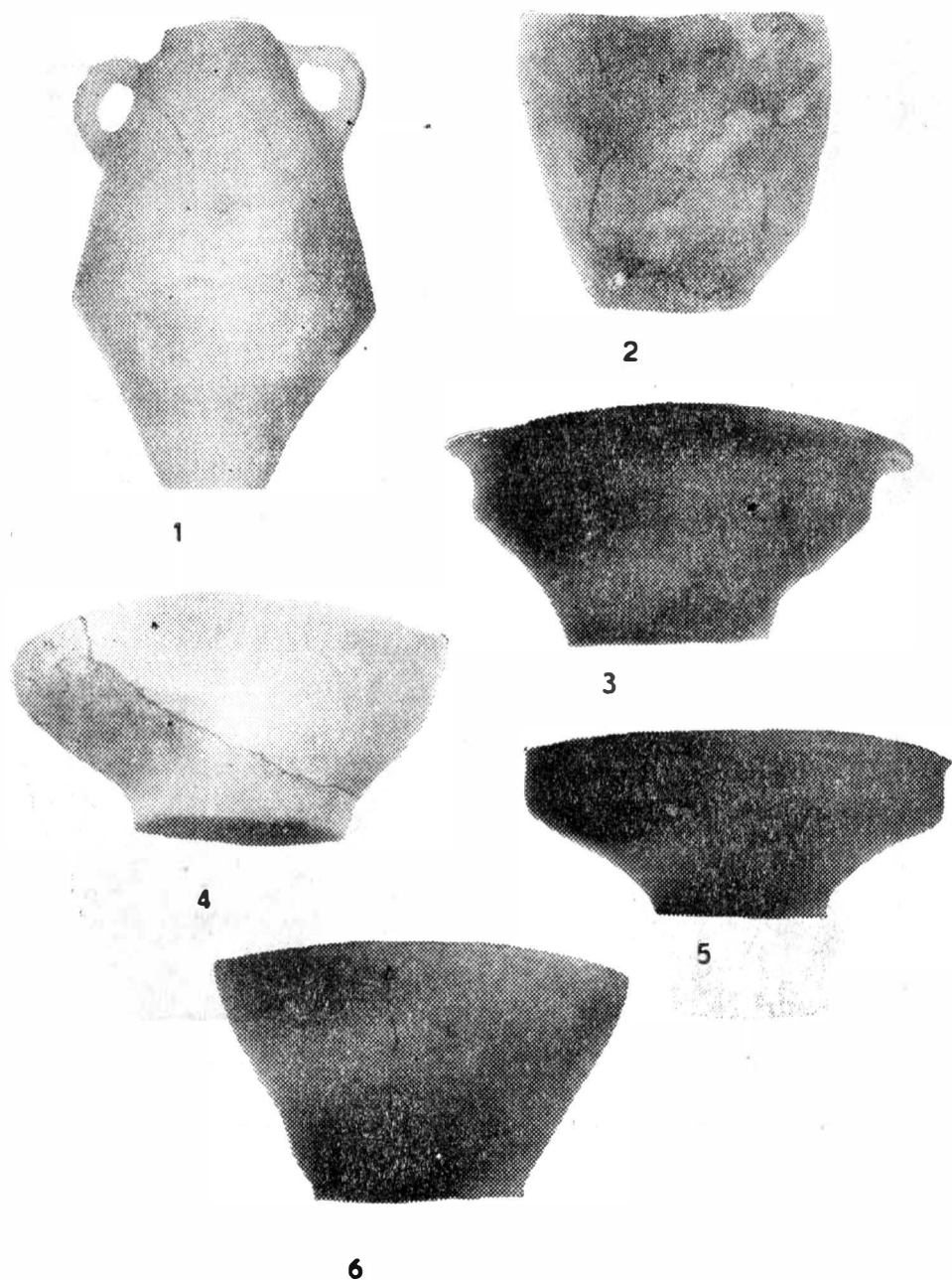
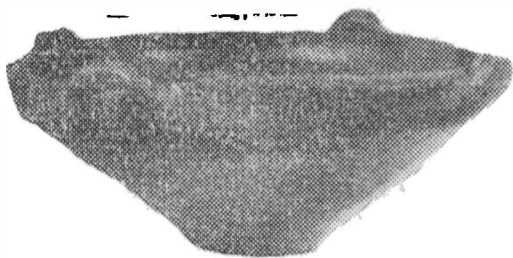

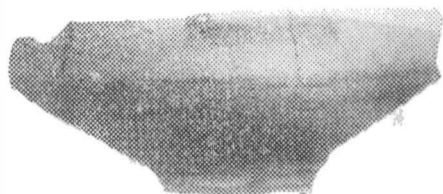
Fig. 3. Răcățău — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. IV — II î.e.n.

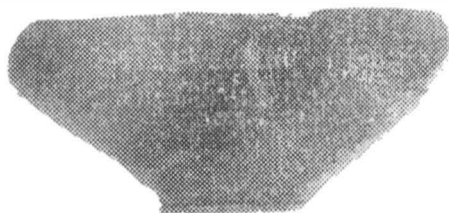
1

2

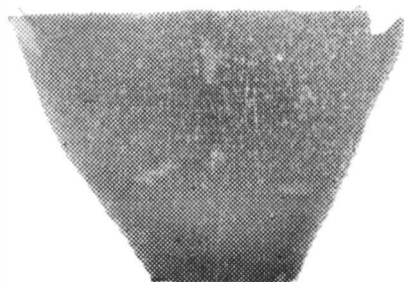
3

4

5

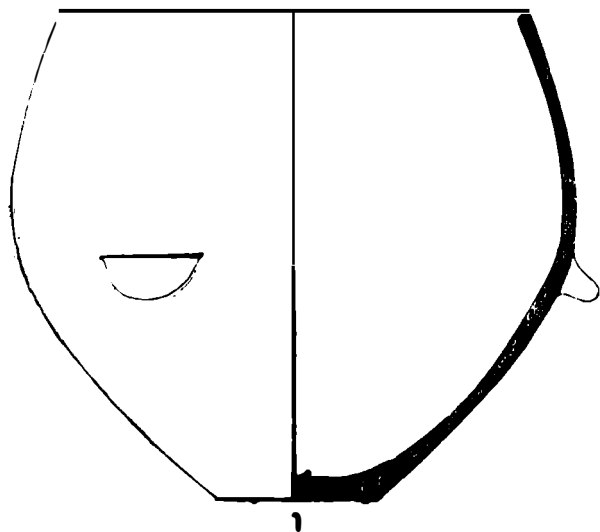

6

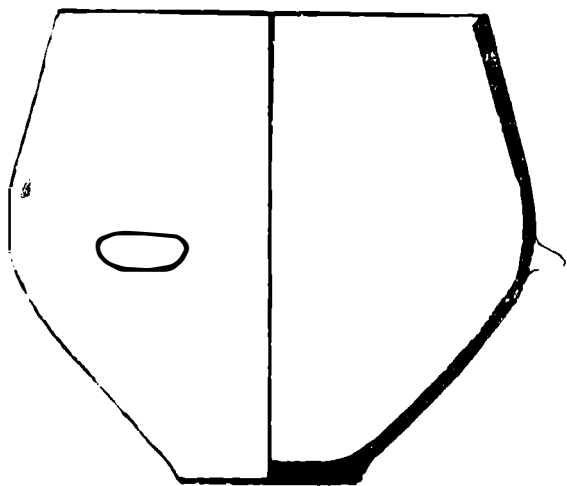
Fig. 4. Răcăritul <http://www.eimc.ro/> în Cera nr. 14 a cîmăsei. V — III i.e.n.

1**2****3****4****5****6**

Fig. 5. Răcătău — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. III — II î.e.n.

1

2

Fig. 6. Răcătă de la Cămin-Cămin, județul Iași, secolul IV — III î.e.n.

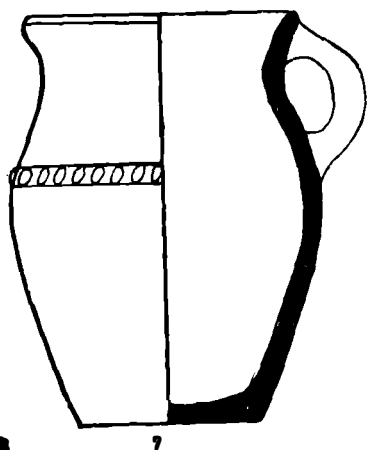
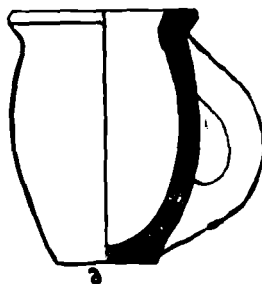
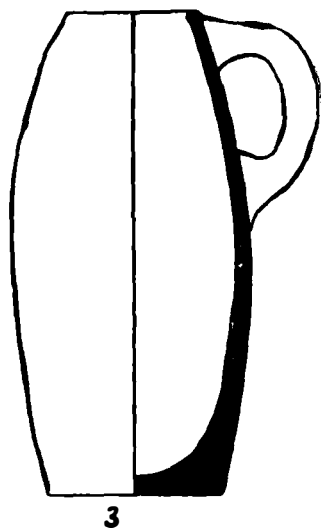
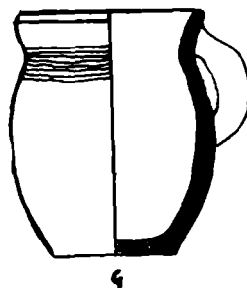
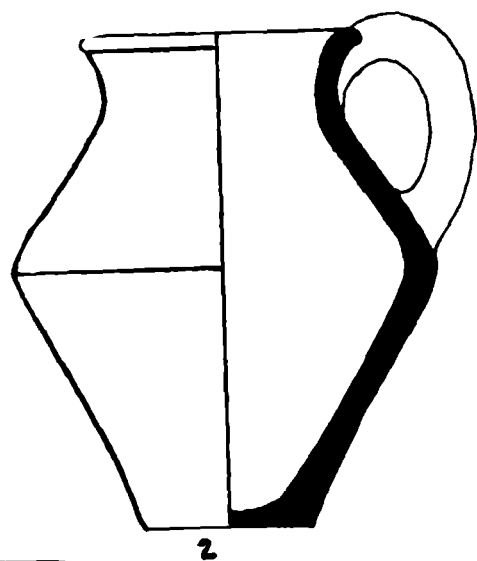
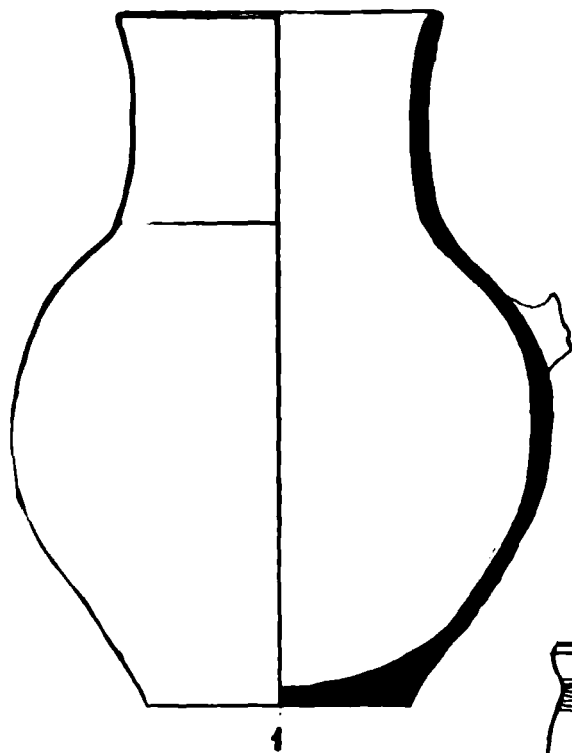

Fig. 8. Rădăuș - Cetățuia, Ceramici, sec. IV - I e.n. - I e.n.

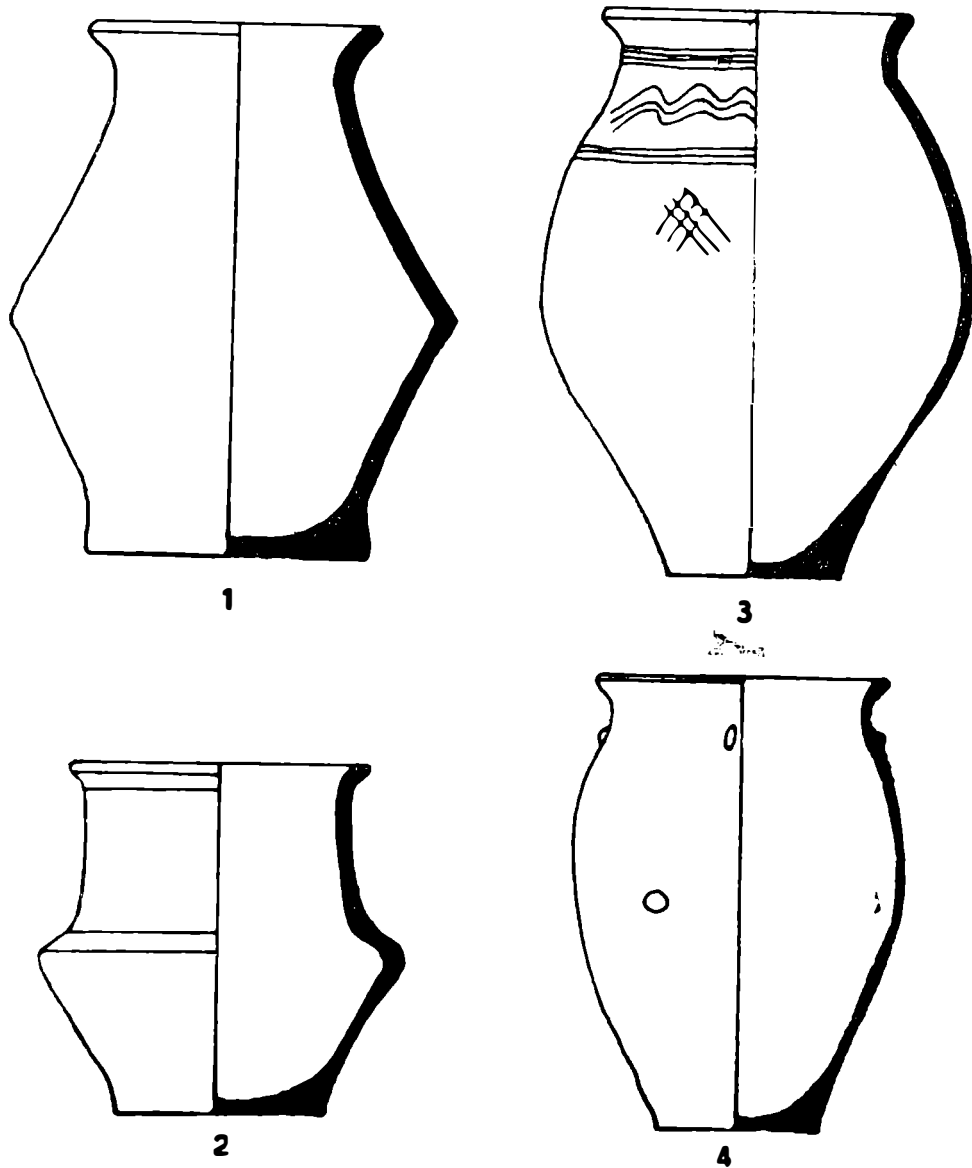

Fig. 7 Răcătău — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. IV — II î.e.n.

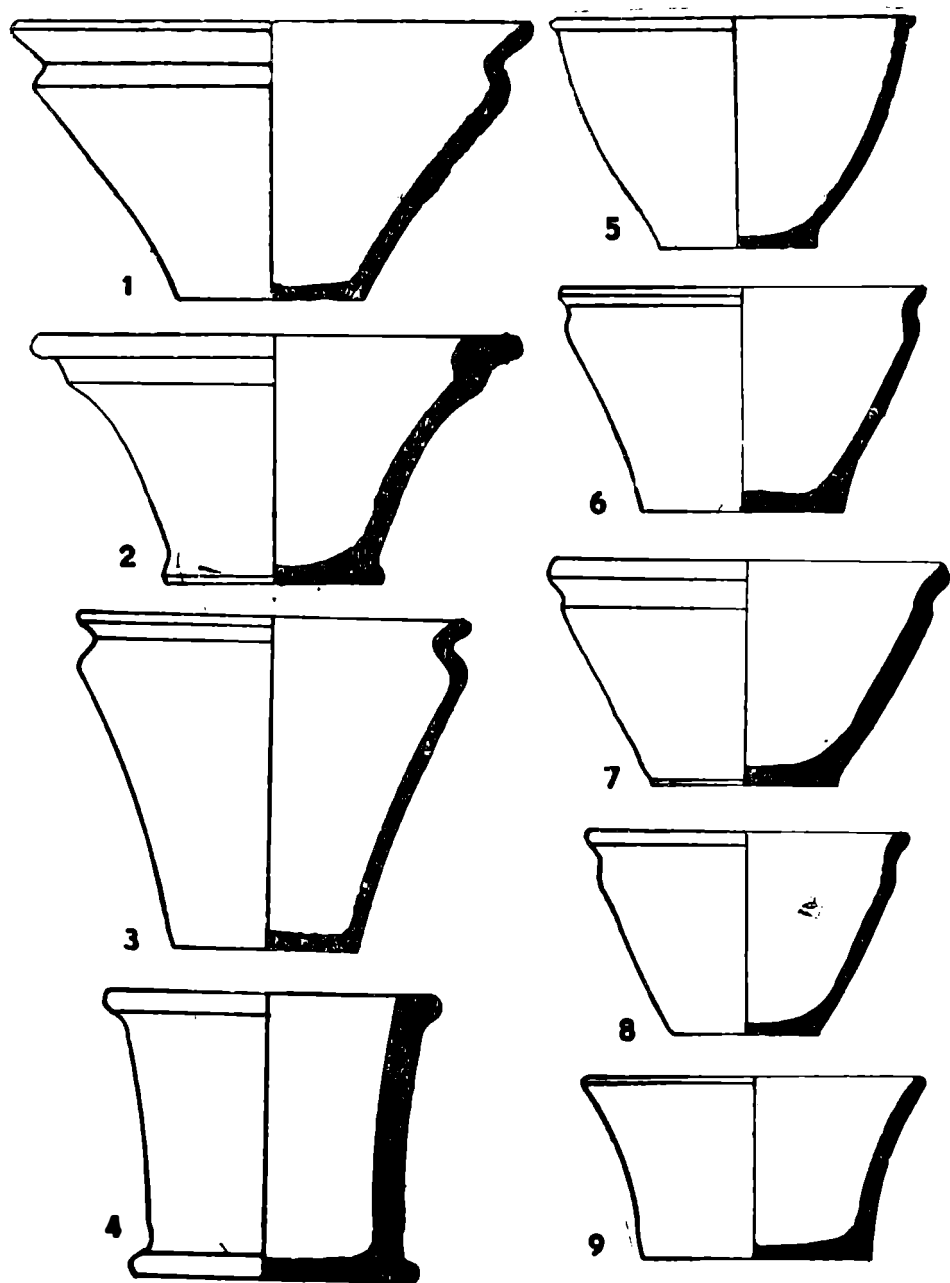

Fig. 10. Răcătău — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. IV — III î.e.n.

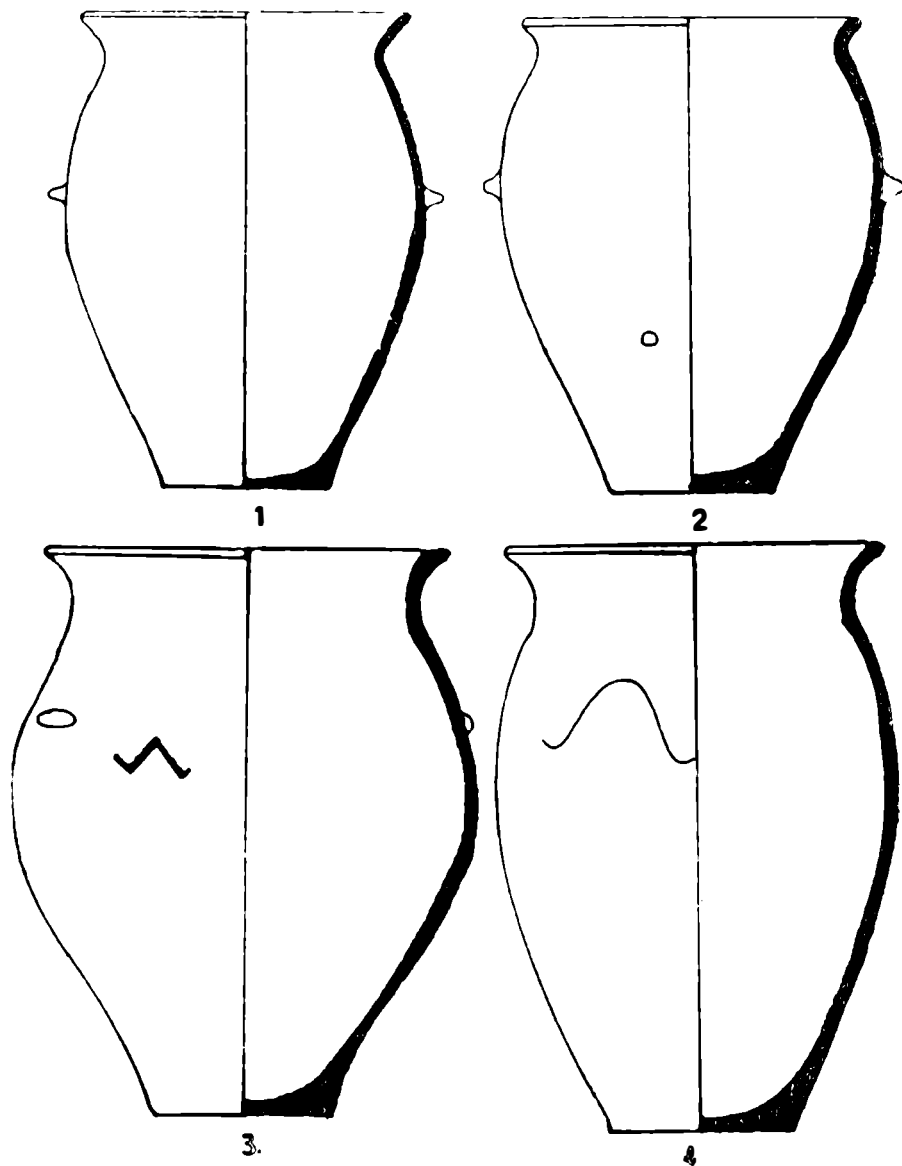
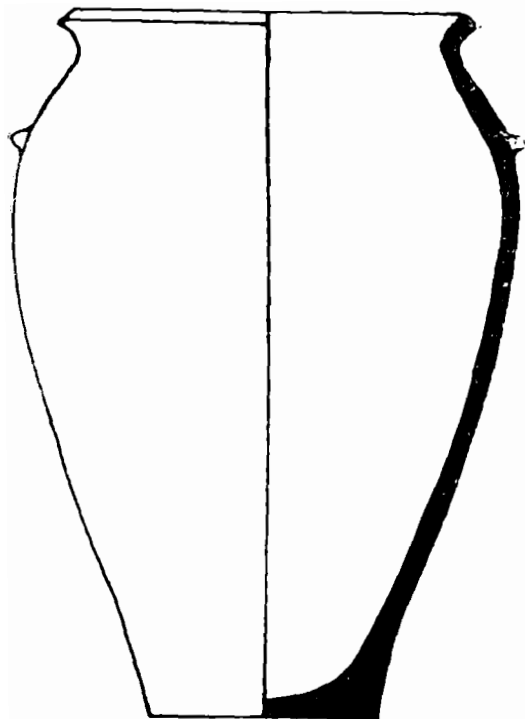
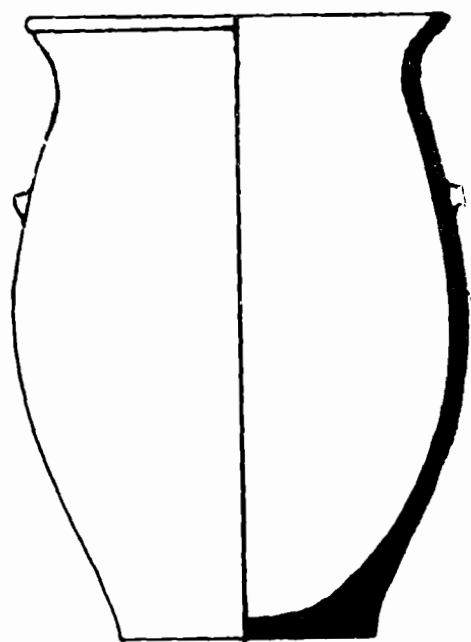

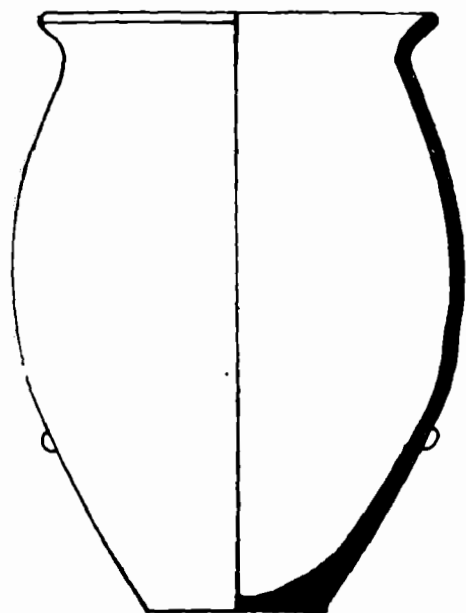
Fig. 11. Răcătău — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. III — II î.e.n.

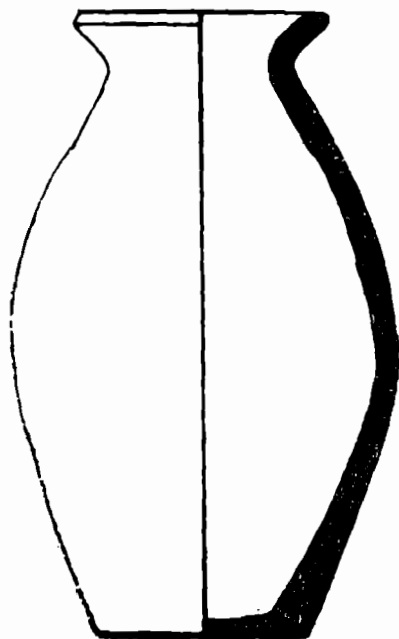
1

2

3

4

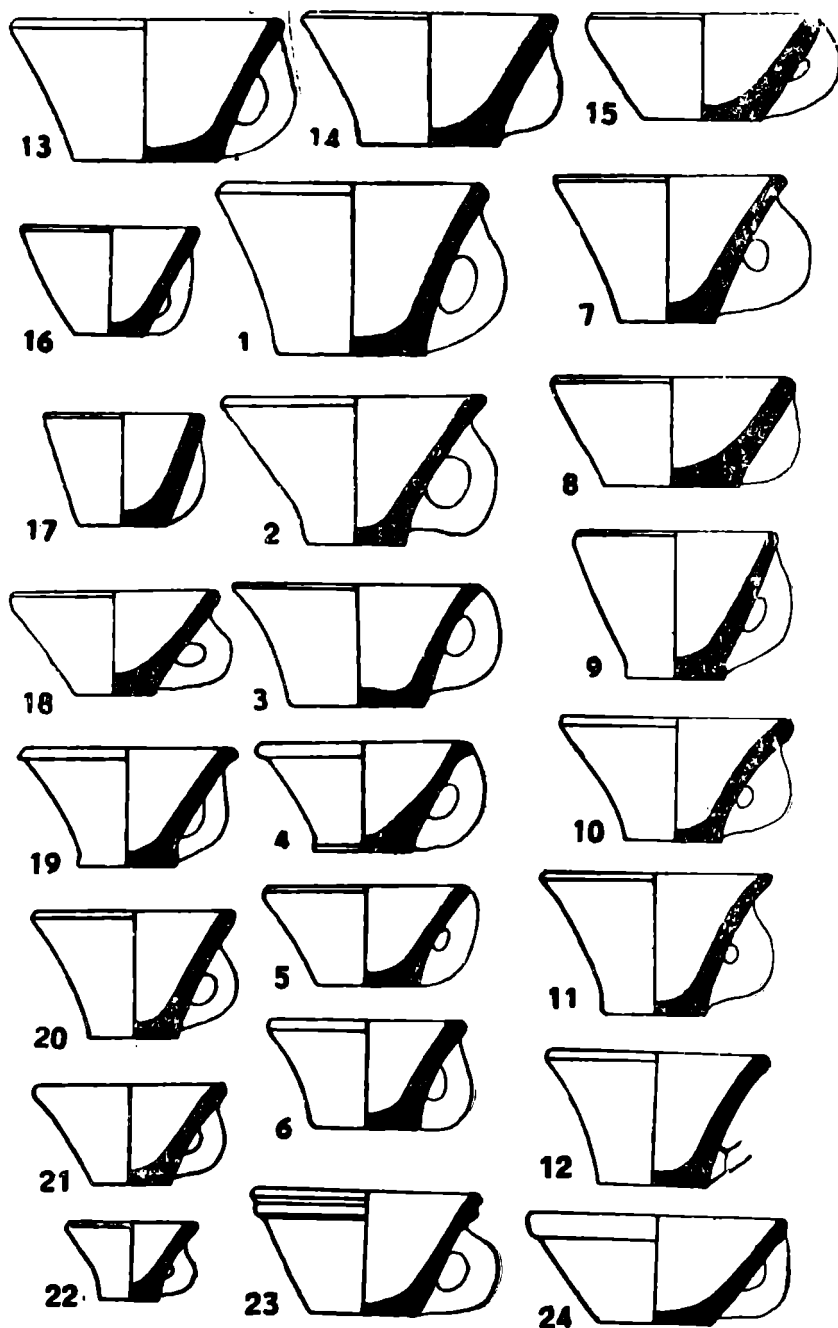

Fig. 13. Răcățau — Cetățuia. Cești dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

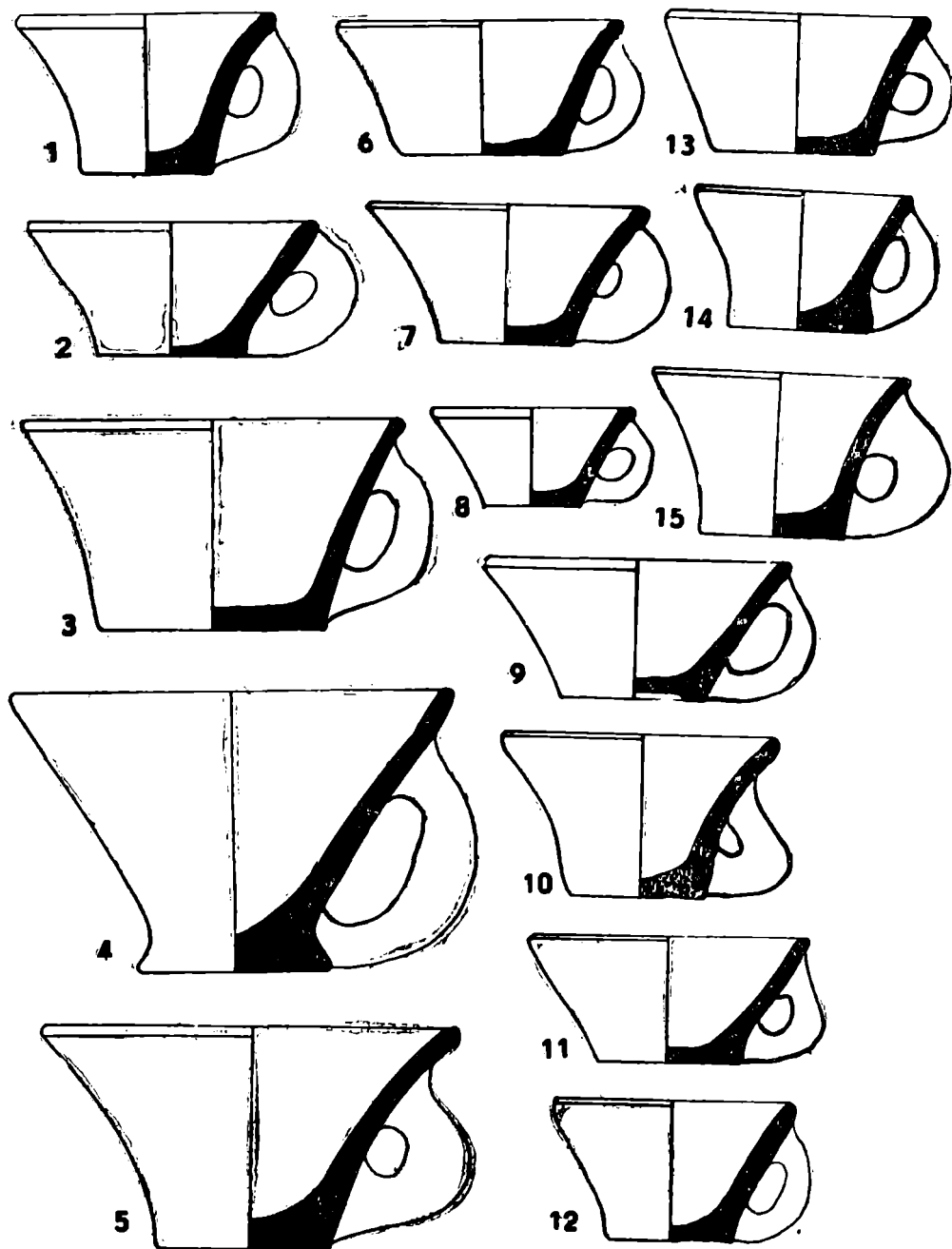

Fig. 14. Răcătău — Cetățuia. Cești dacice, sec. I î.e.n.

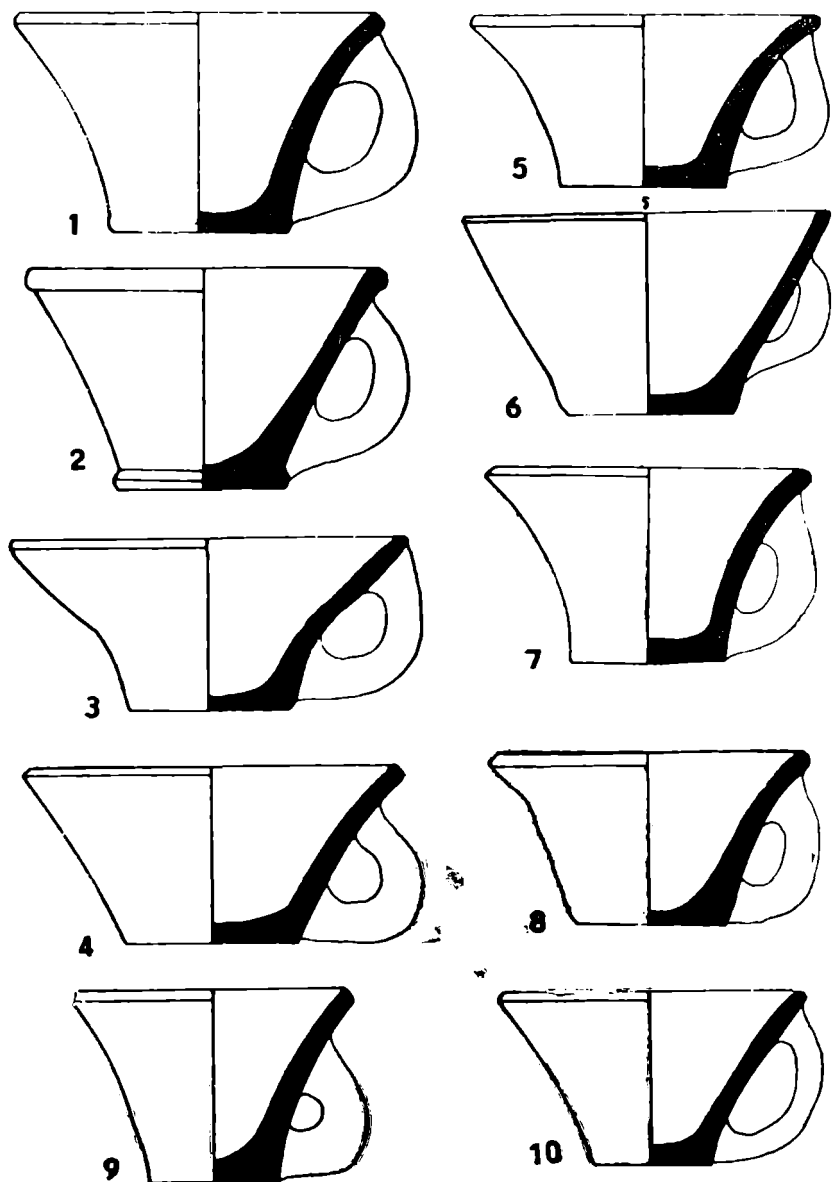

Fig. 15. Răcățau — Cetățuia. Cești dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

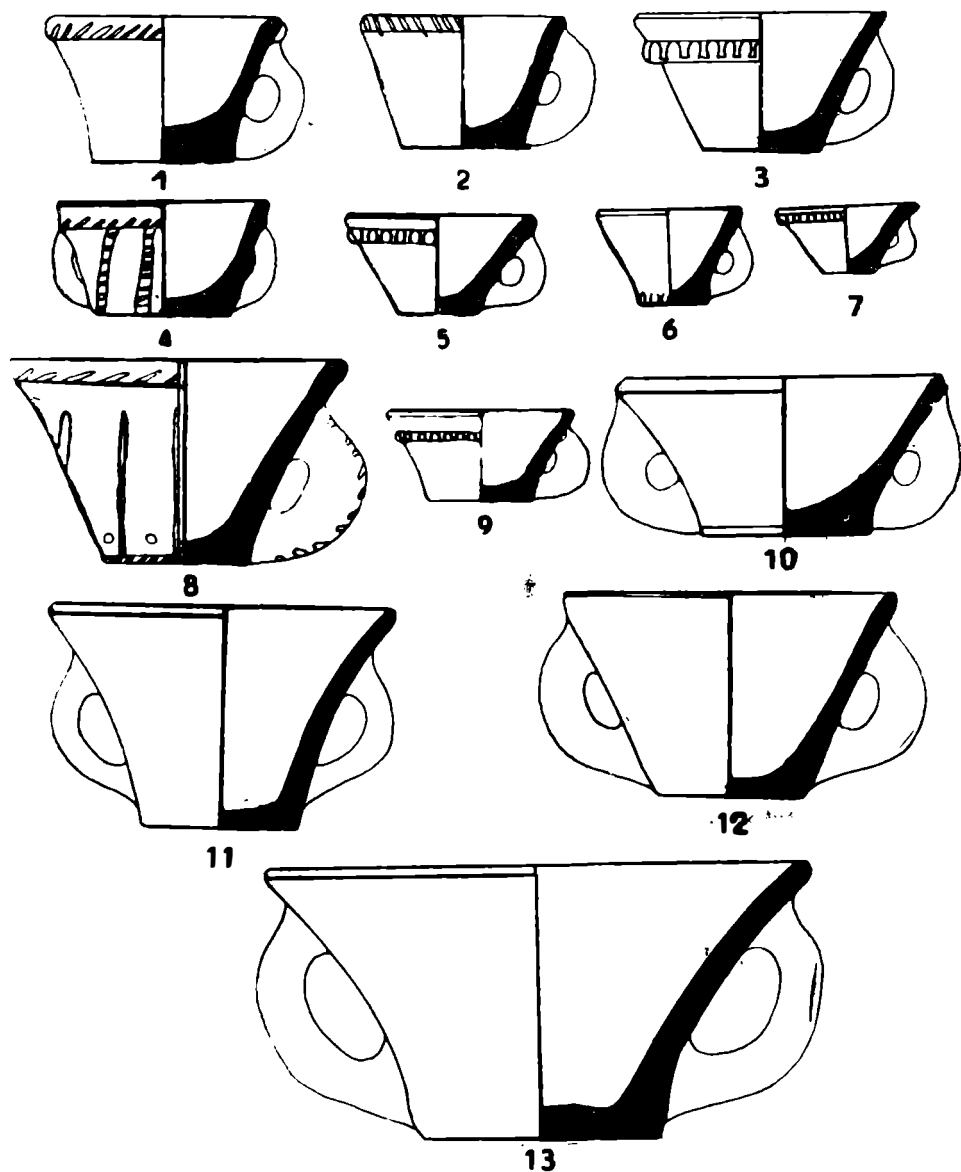

Fig. 16. Răcătău — Cetățuia. Cești dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

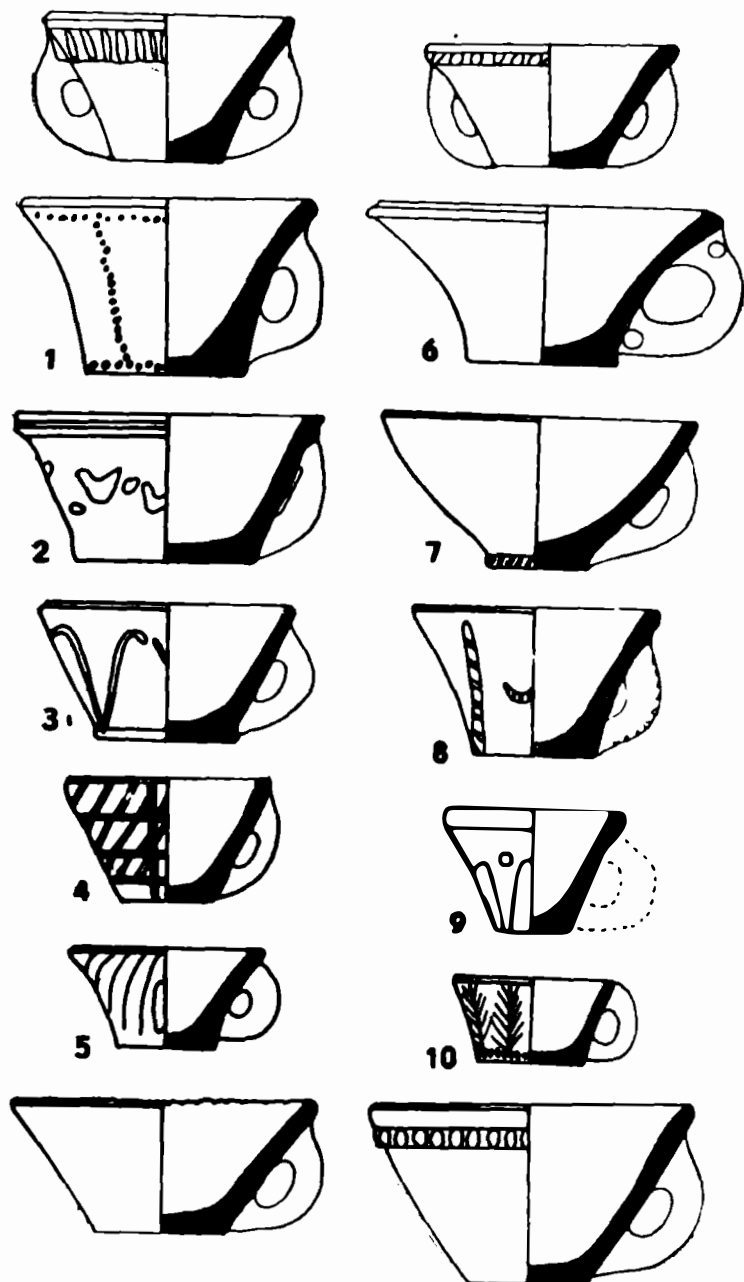

Fig. 17. Răcătău — Cetățuia. Cești dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

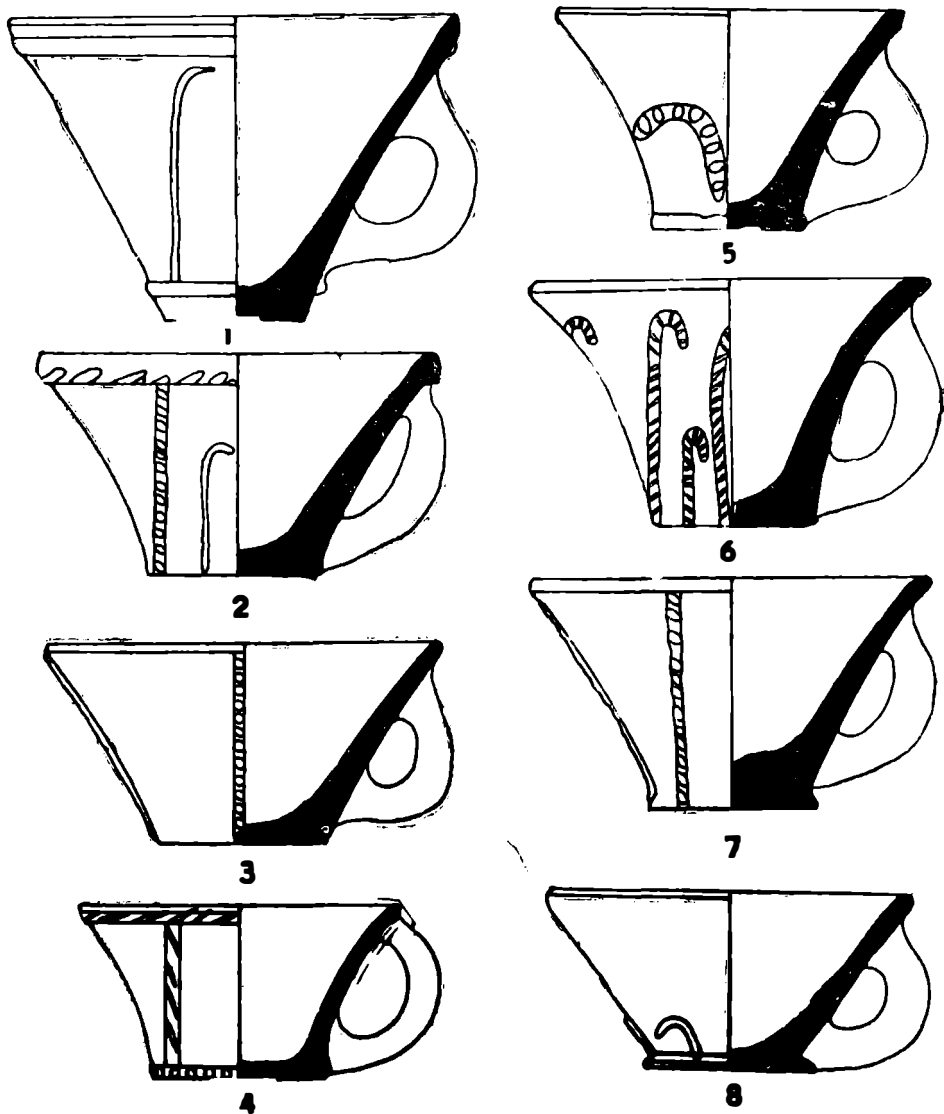

Fig. 18. Răcătău. — I e.n.

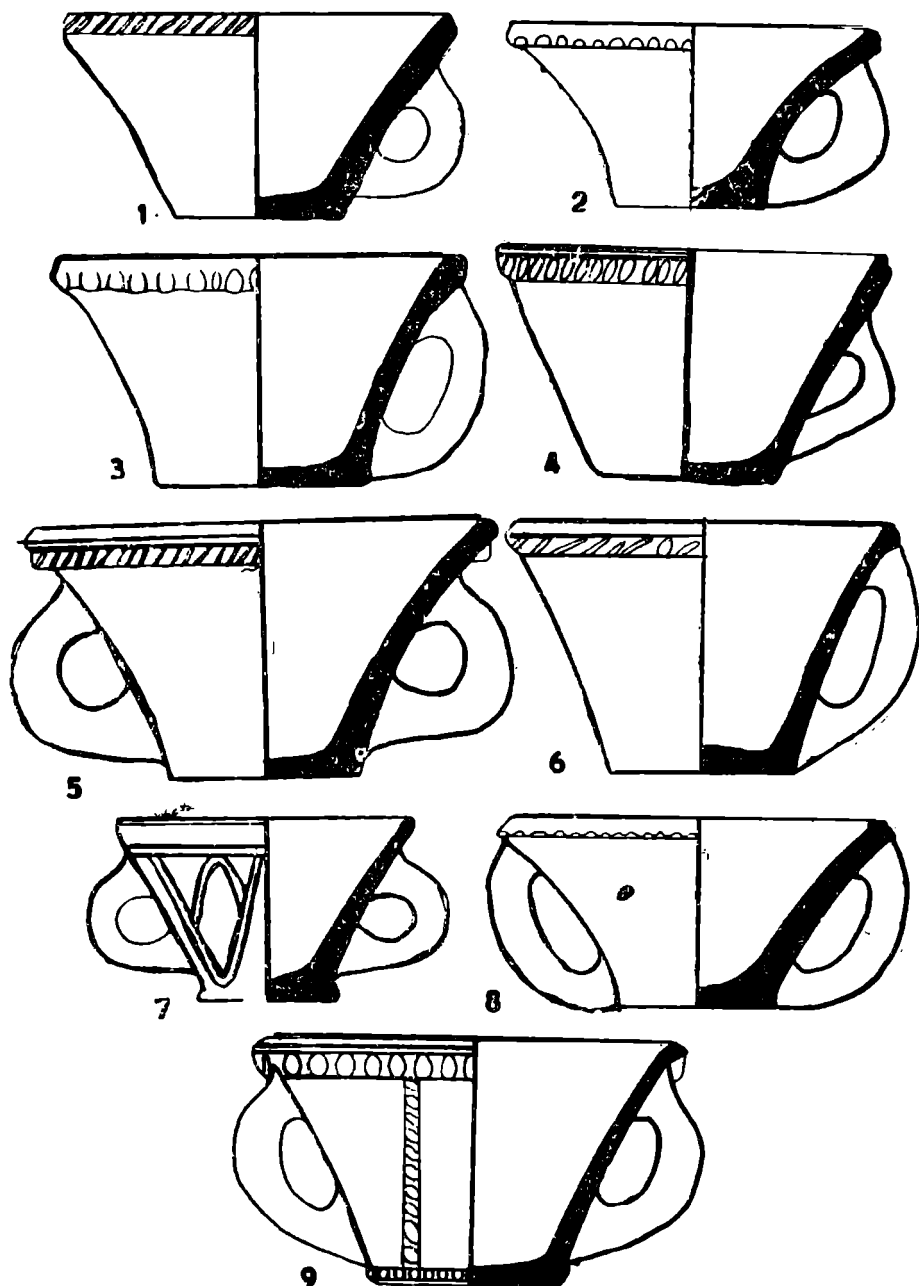

Fig. 19. Răcătău — Cetățuia. Cești dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

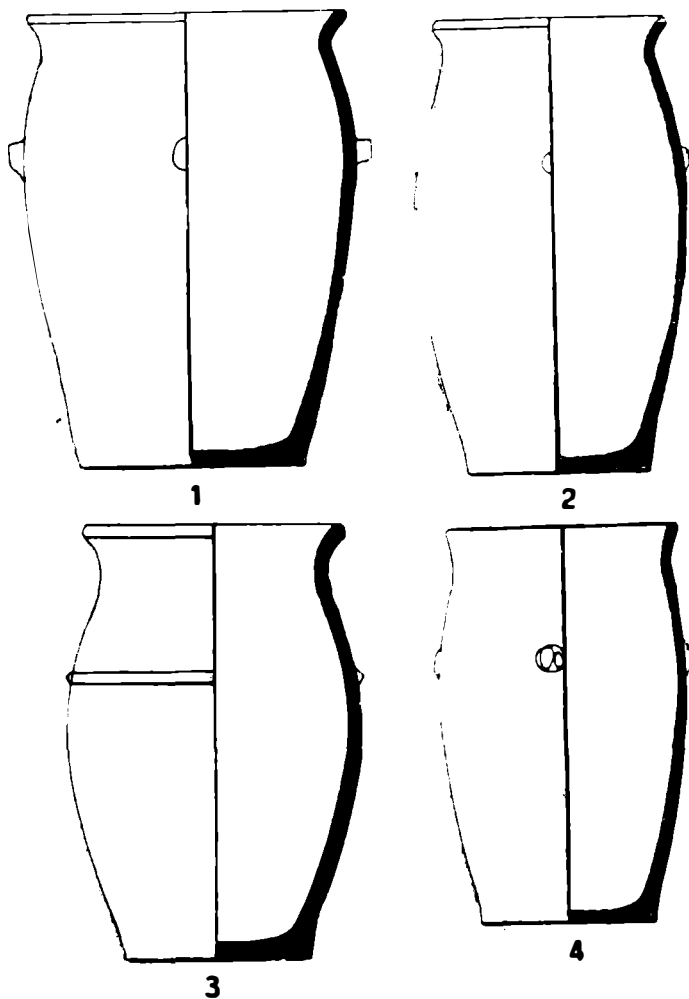

Fig. 20. Răcătău. — I e.n.

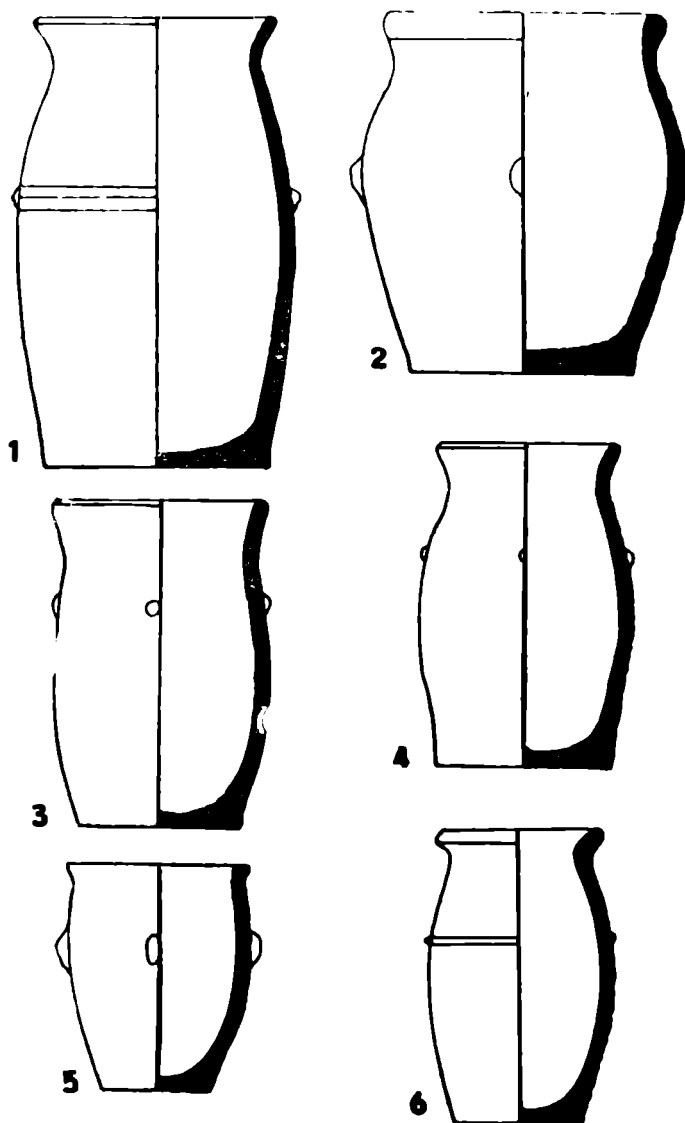

Fig. 21. Răcătău — Cetățuia. Vase borcan, sec. I î.e.n. — I e.n.

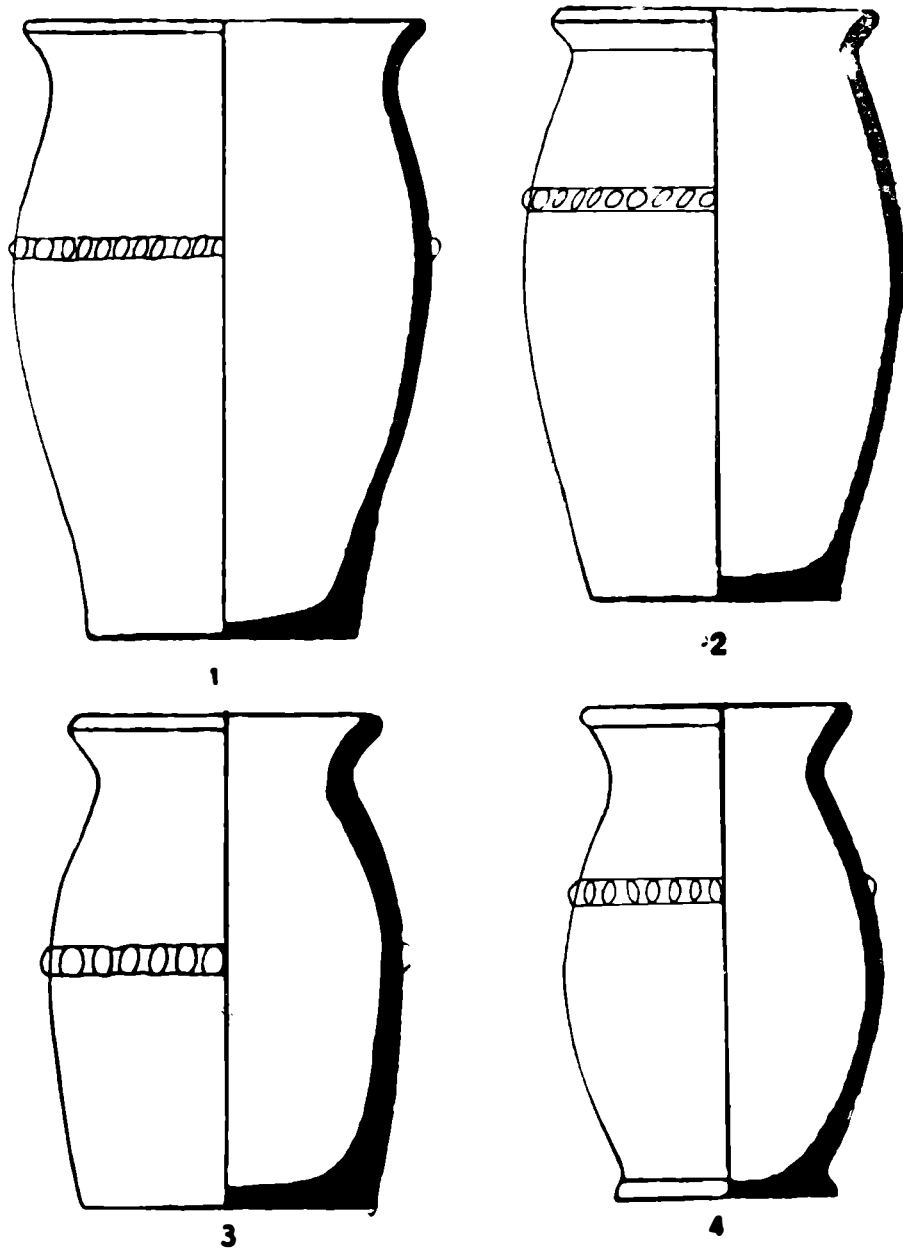

Fig. 22. Răcătău — Cetățuia. Vase borcan, sec. I î.e.n. — I e.n.

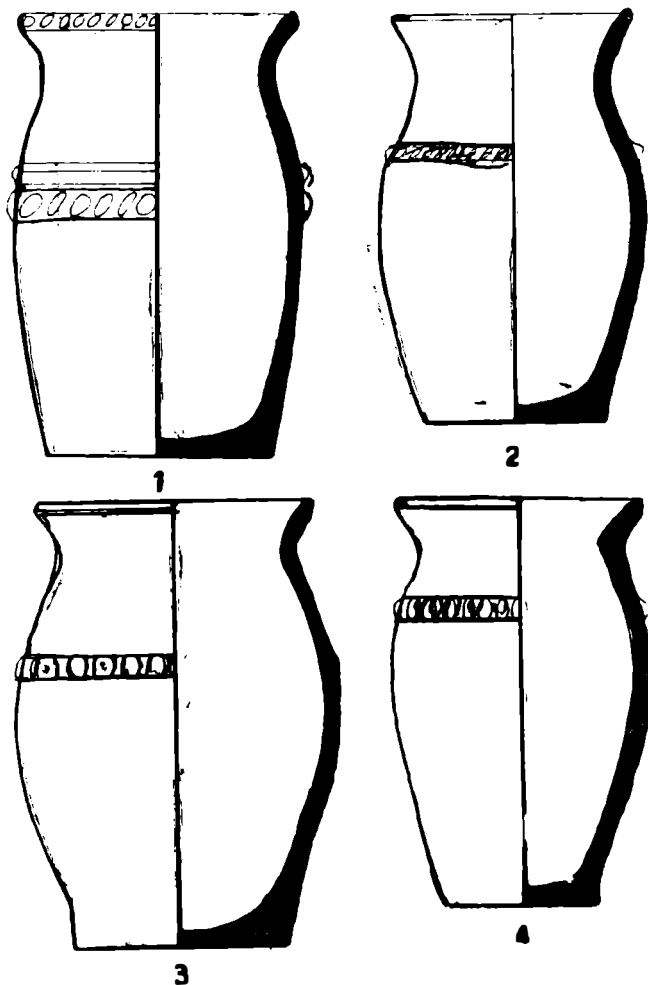

Fig. 23. Răcătău - Cotârlui. Vase borcan, ser. I e.n. — I e.n.

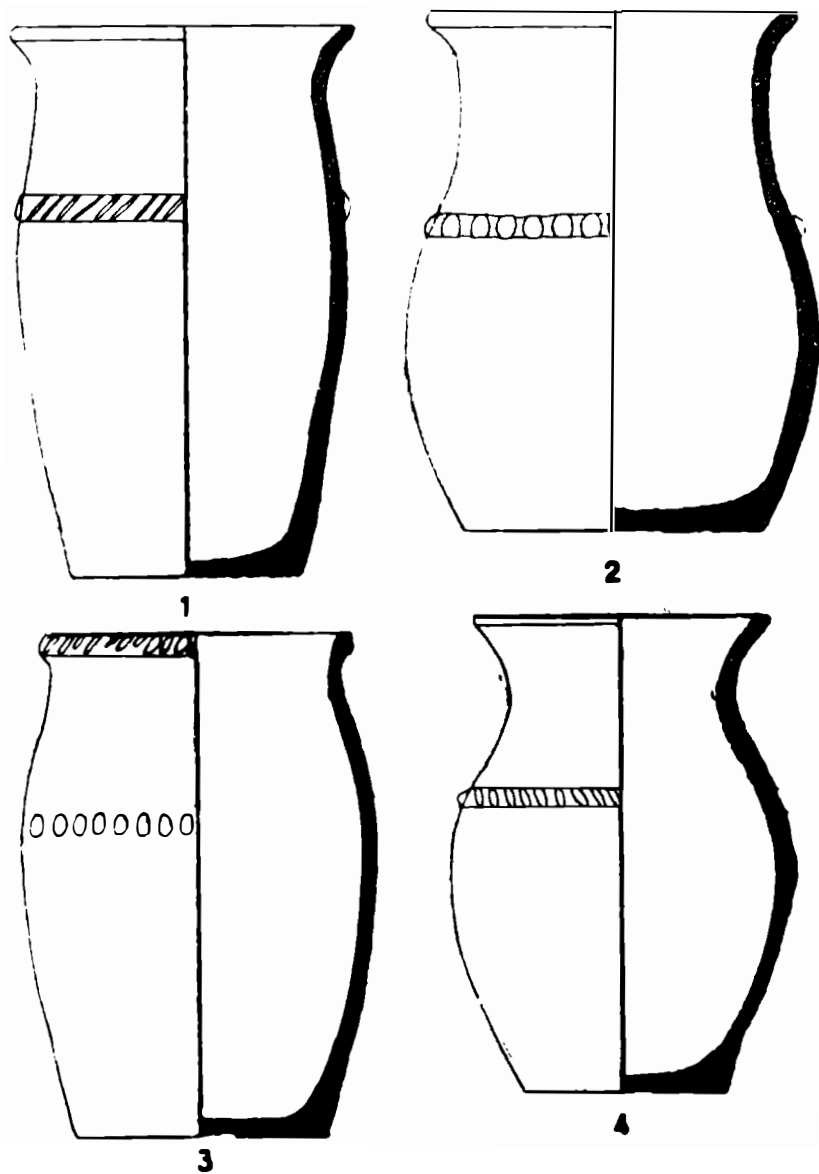

Fig. 24. Răcătău — Cetățuia. Vase borcan, sec. I î.e.n. — I e.n.

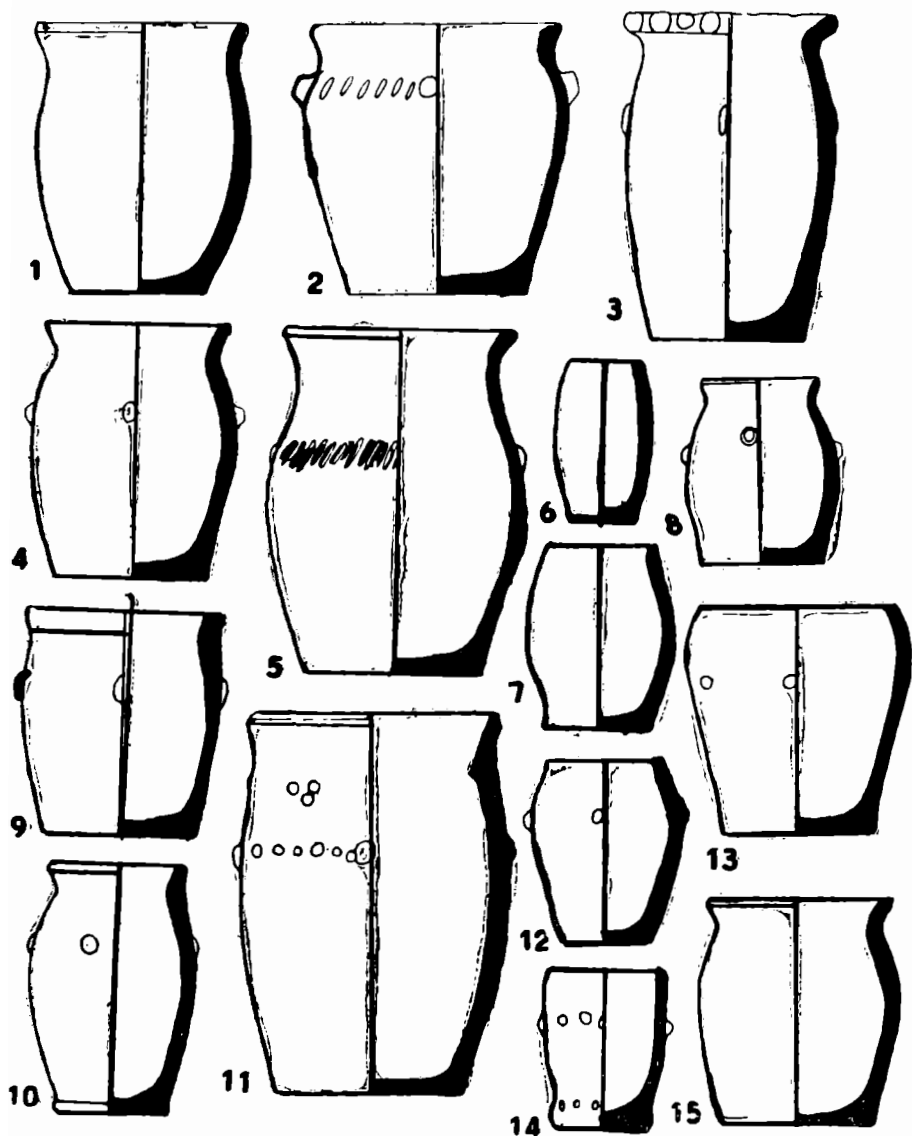

Fig. 25. Răcătău. — Căldușu de Jos. — I e.n. — I e.n.

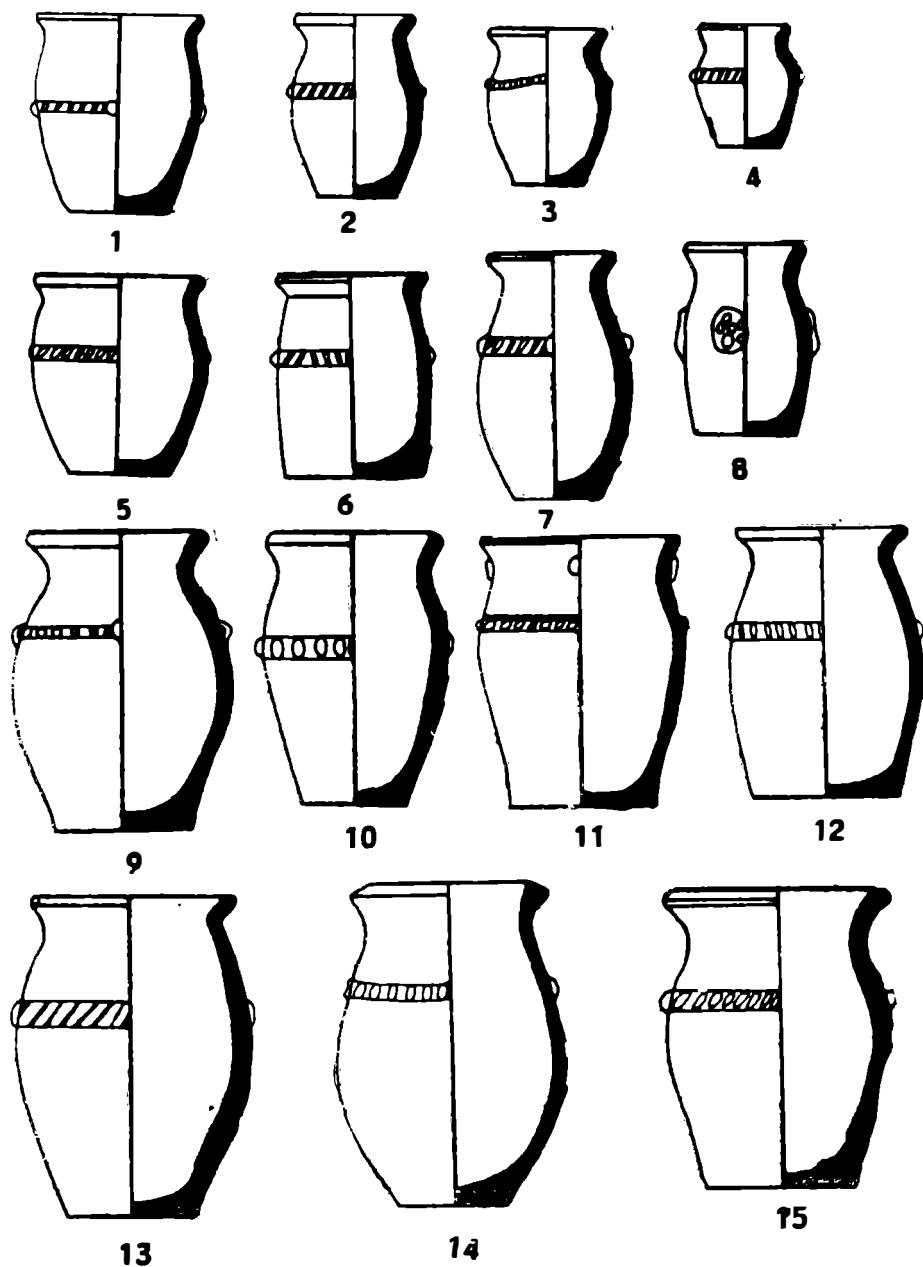
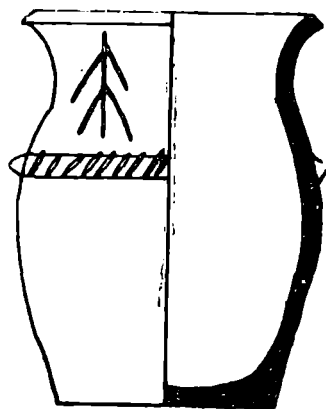
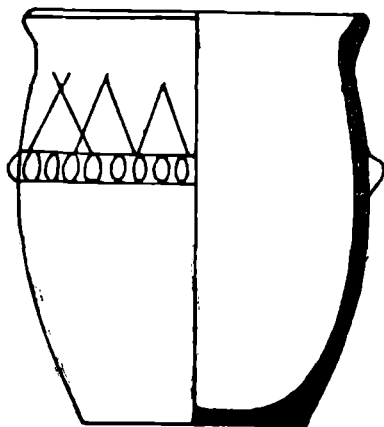

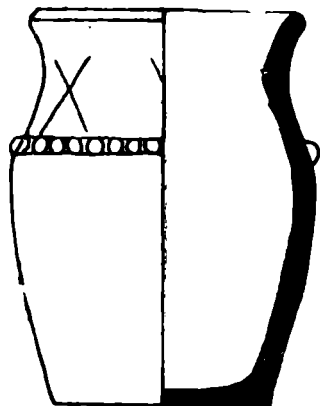
Fig. 26. Răcătău — Cetățuia, sec. I î.e.n. — I e.n.

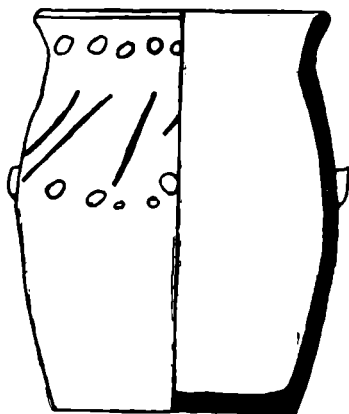
1

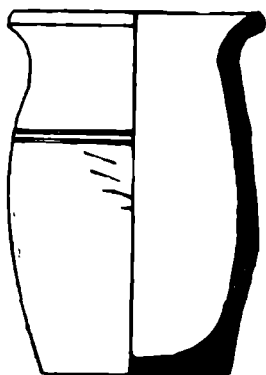
2

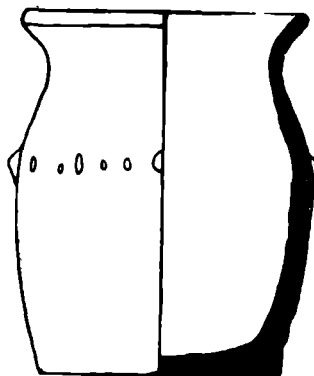
3

4

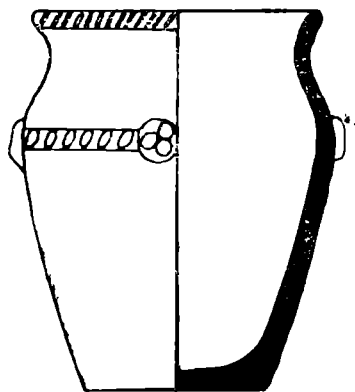

5

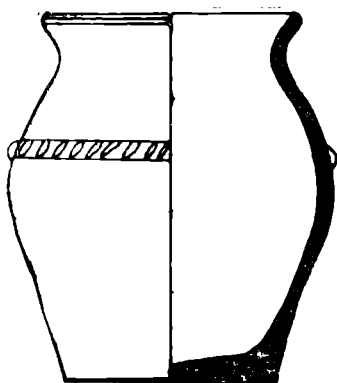

6

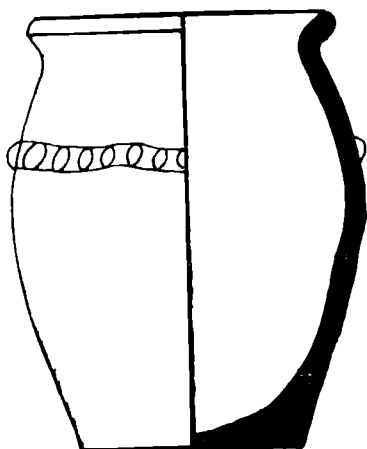
Fig. 27. Răcățău — Cetățuia, sec. I f.e.n. — I e.n.
<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

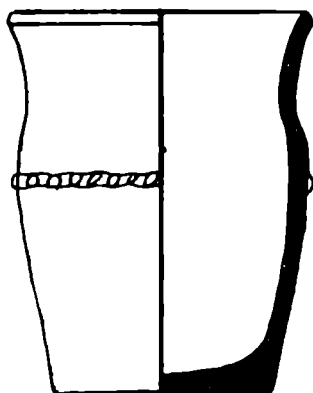
1

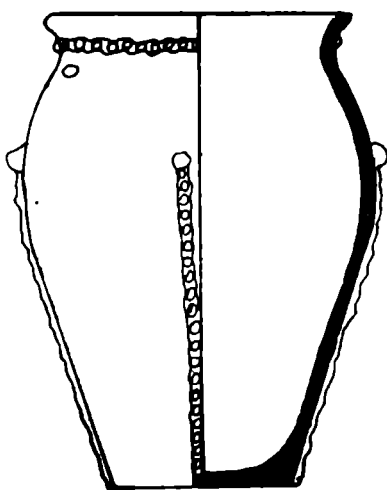
2

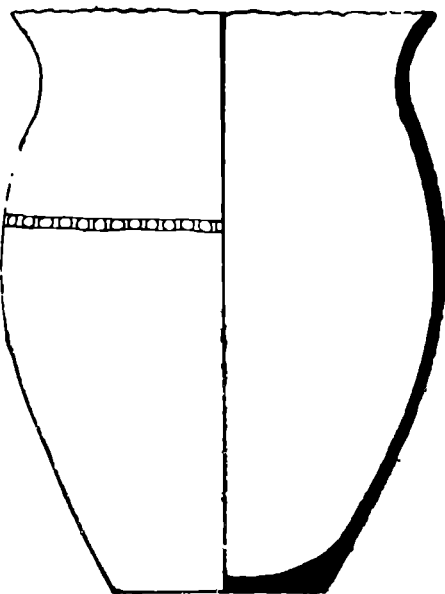
3

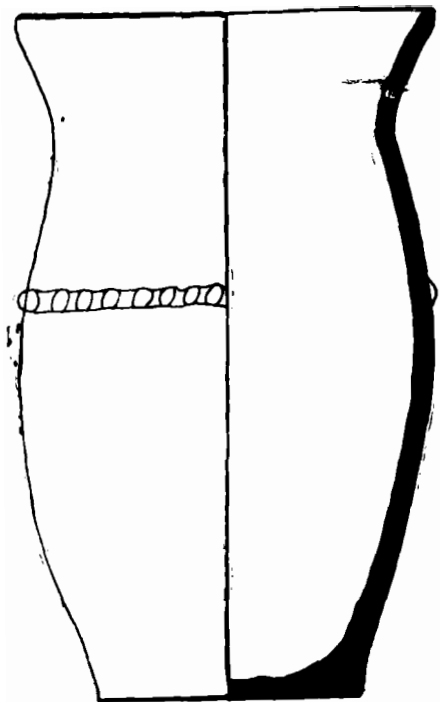
4

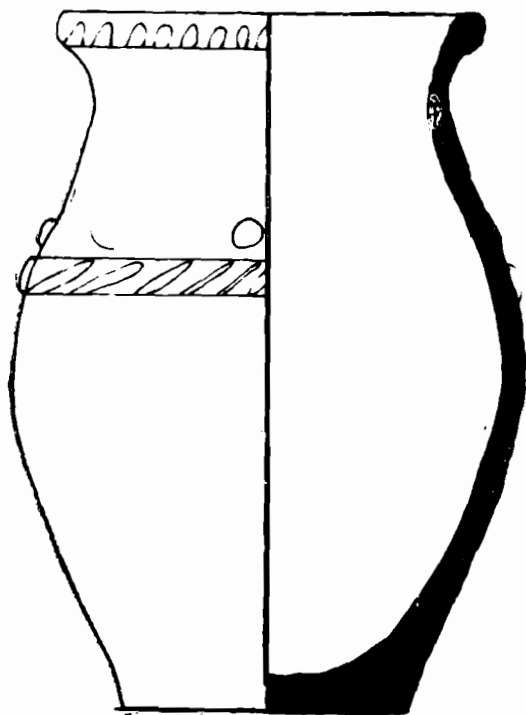
5

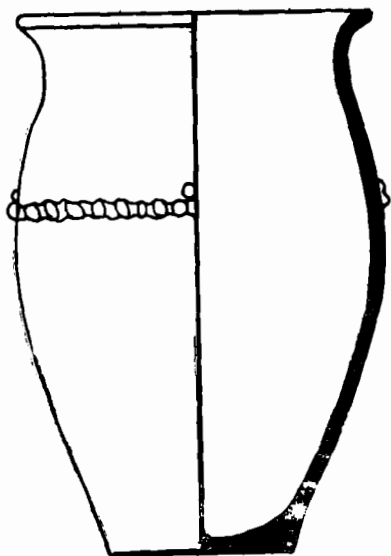
6

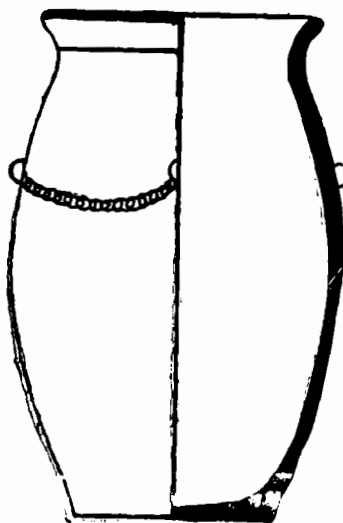
1

2

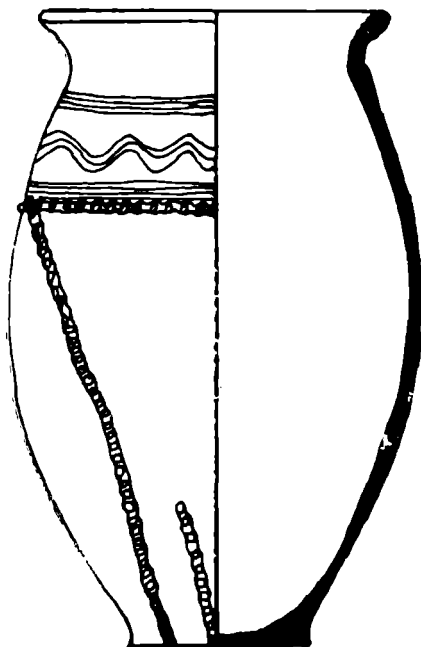

3

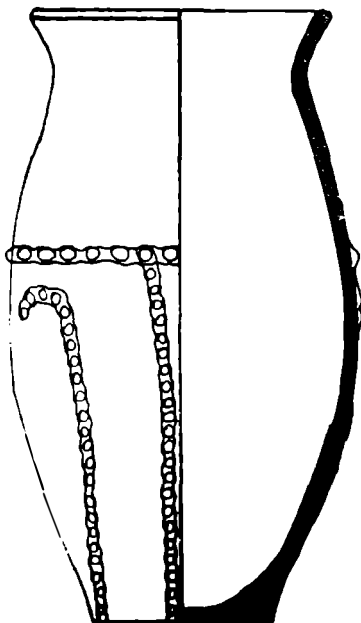

4

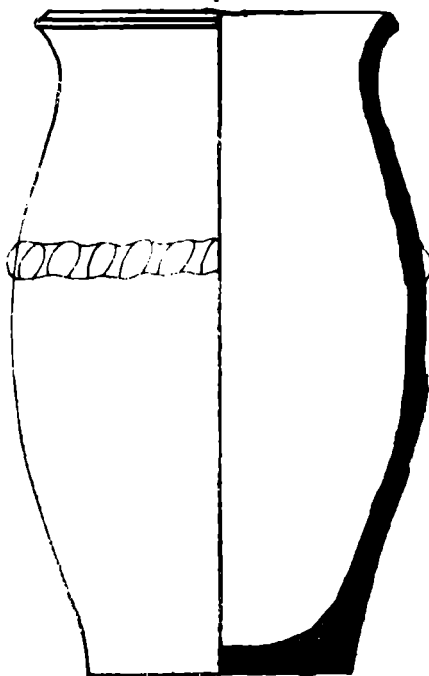
Fig. 29. Răcătău — Cetățuia, Vase borcan, sec. I î.e.n. — I e.n.

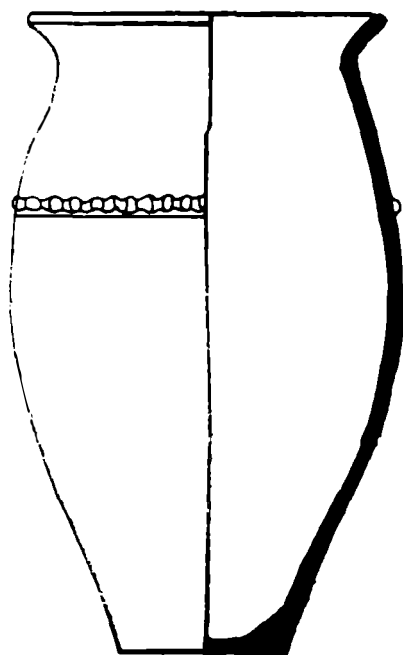
1

2

3

4

Fig. 30. Răcățău — Cetățuia. Vase borcan, sec. I î.e.n. — I e.n.

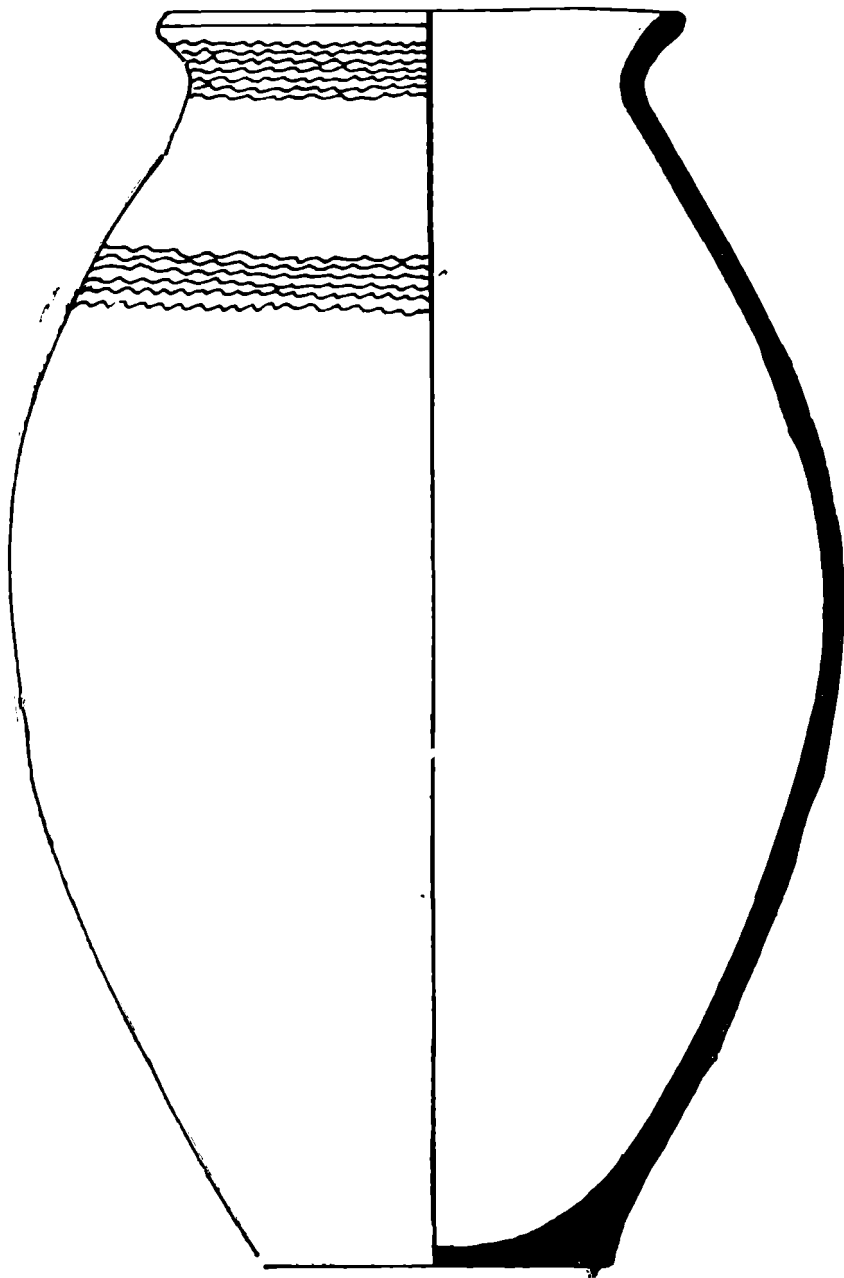

Fig. 31. Răcătău — Cetățuia. Vas borcan, sec. I î.e.n. — I e.n.

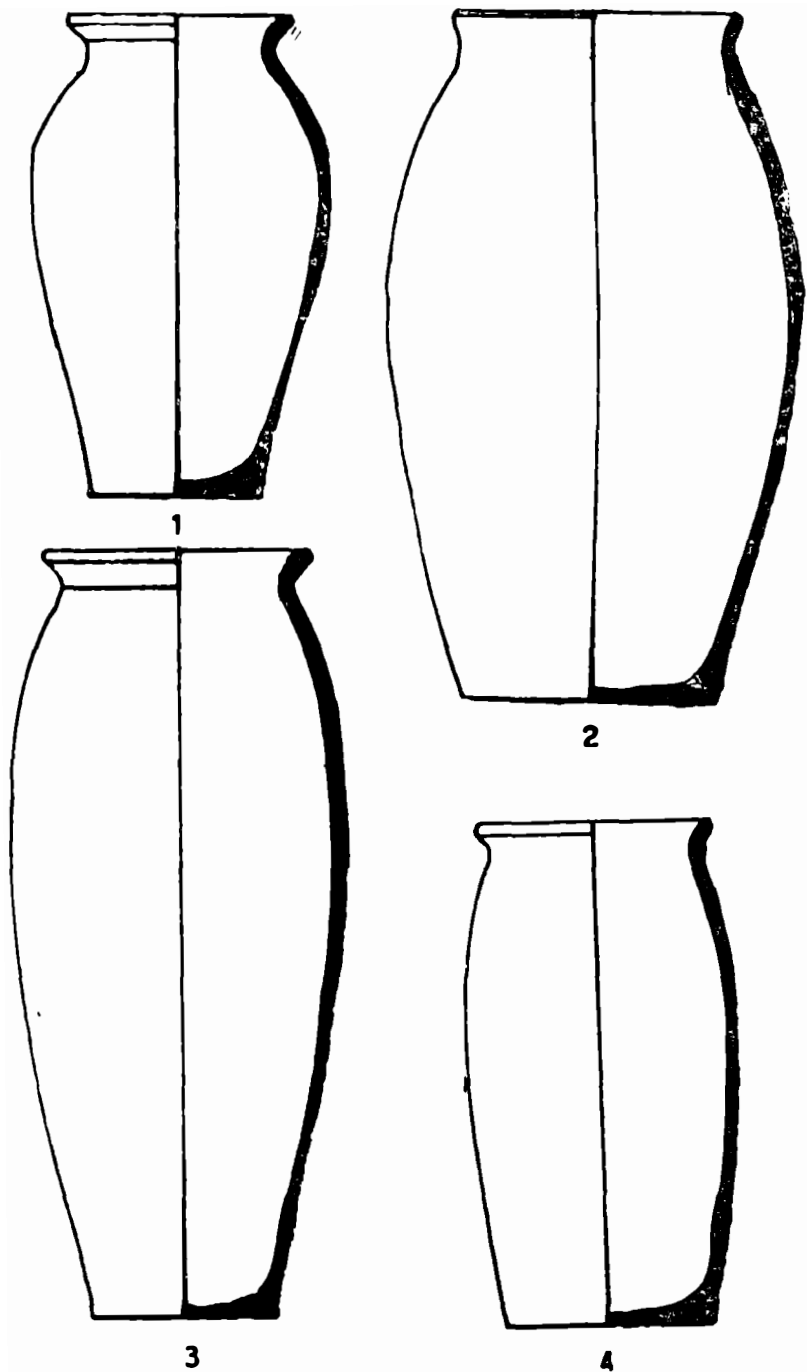
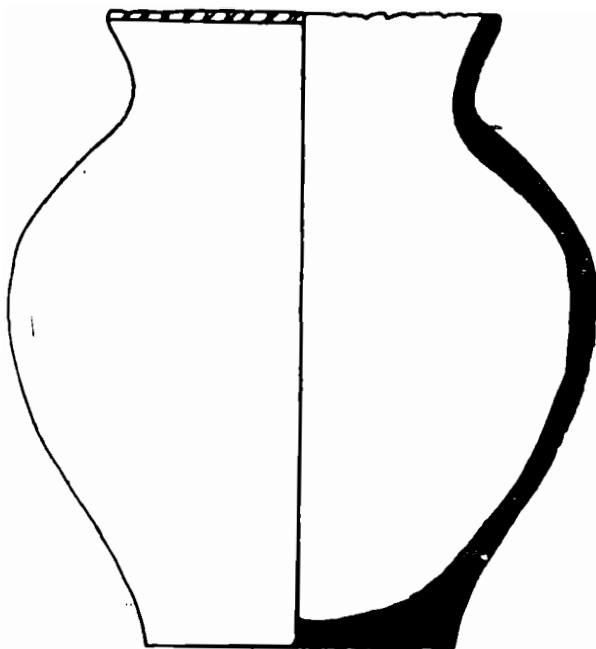
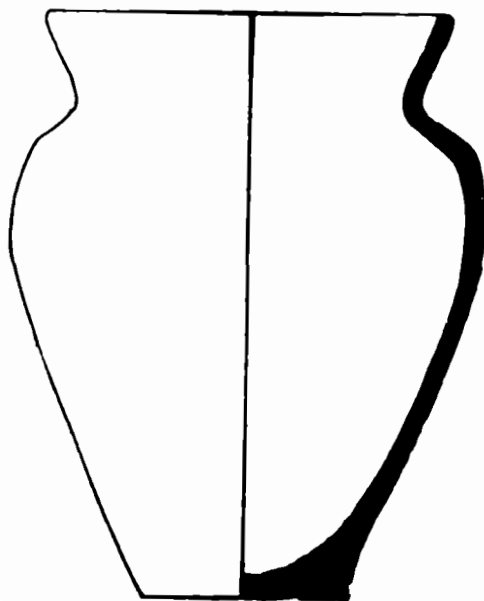

Fig. 32. Răcățau — Cetățuia. Vase pepene, sec. I î.e.n. — I e.n.

1

2

Fig. 33. Răcătău — Cetățuia. Vase de tip „sarmatic“.

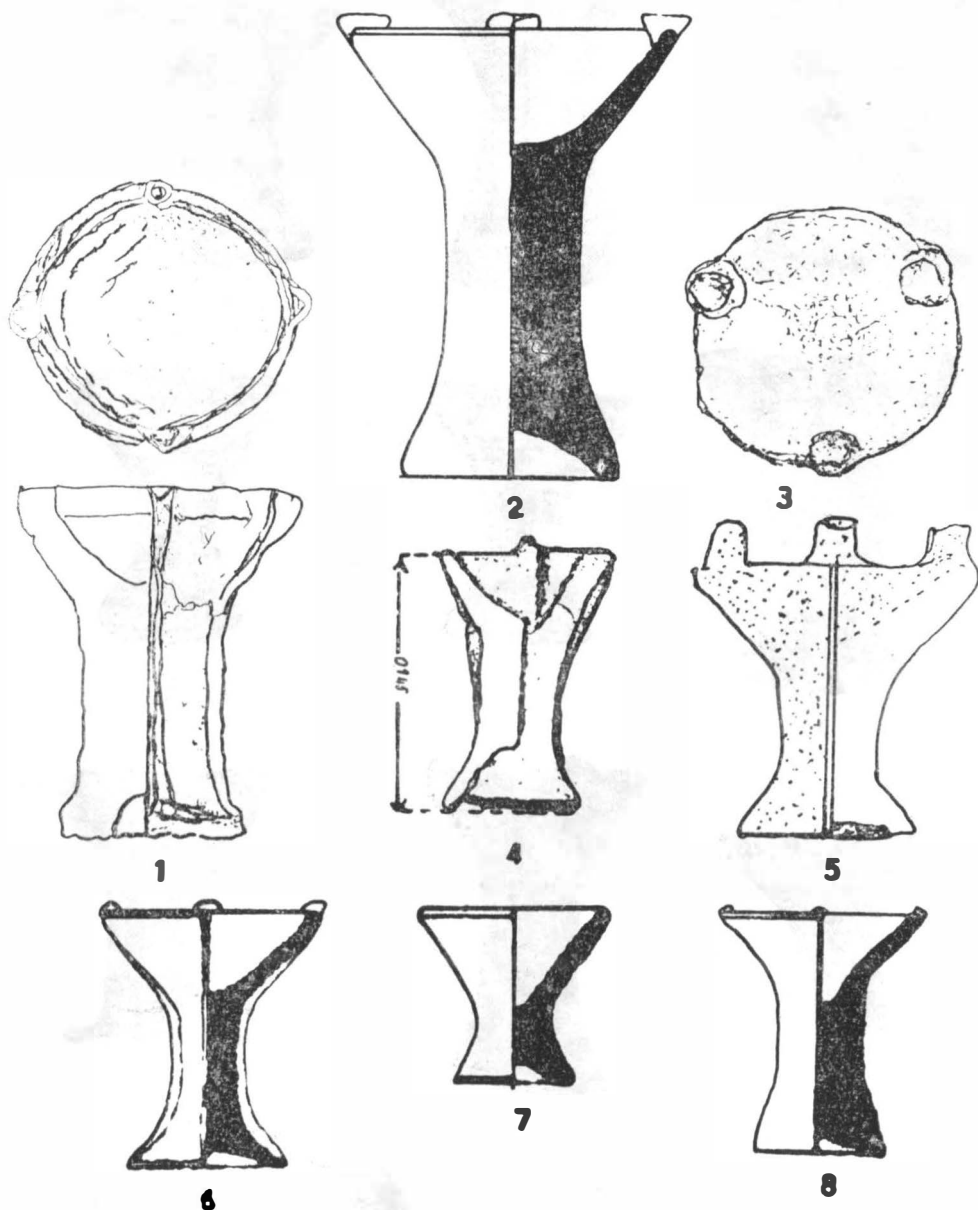

Fig. 34. Răcătău — Cetățuia. Sfeynice-opaiț, sec. I î.e.n. — I e.n.

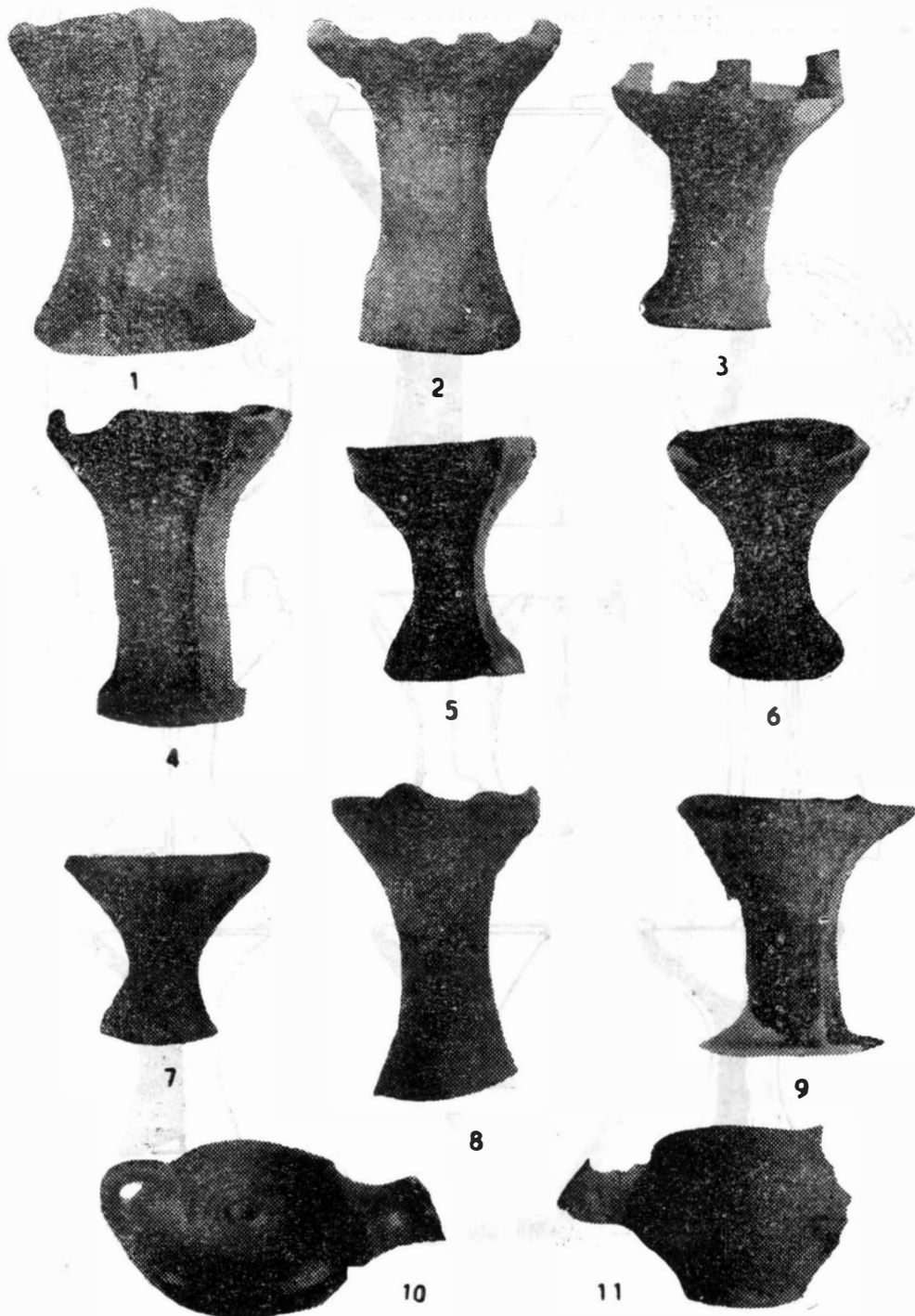

Fig. 35. Răcătău — Cetățuia. Opaite de tip sfesnic și opaite dacice.

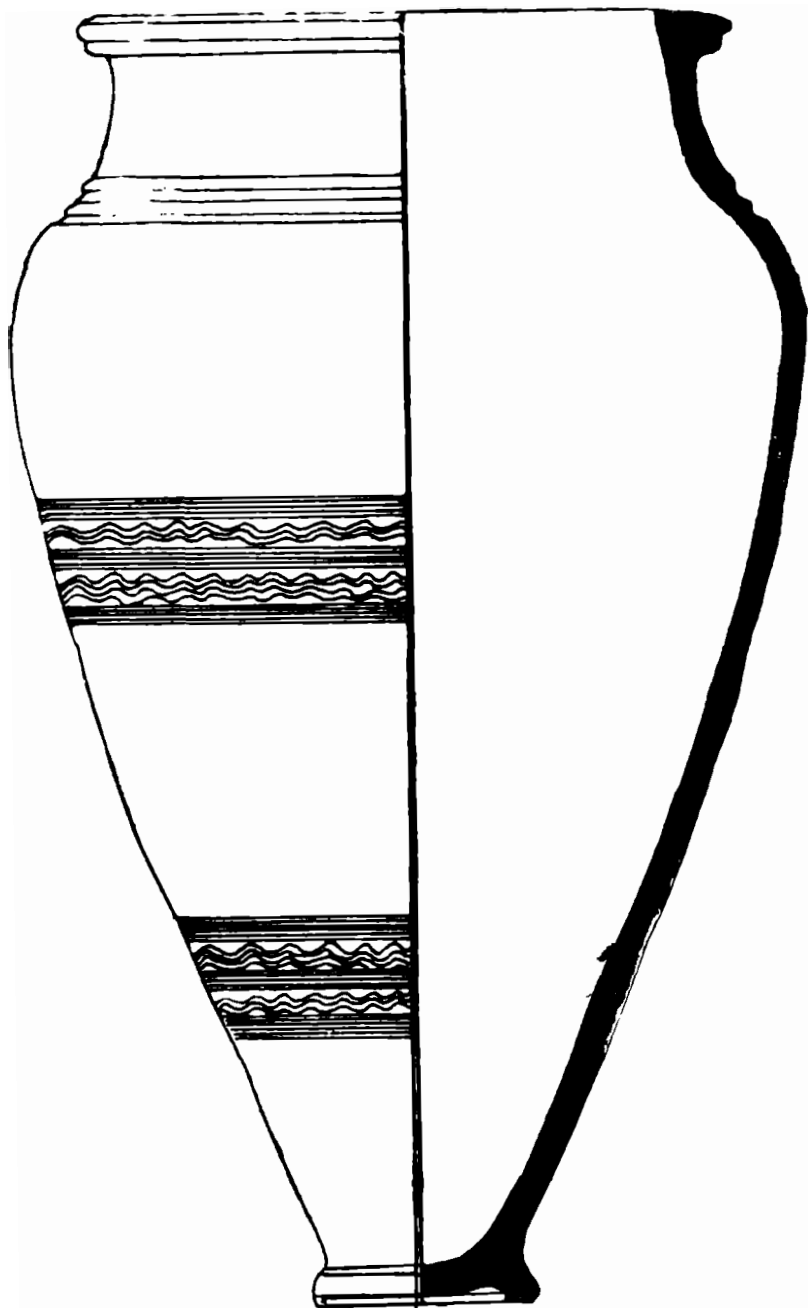

Fig. 36. Răcătău — Cetățuia. Vas de provizii, sec. I î.e.n. — e.n.

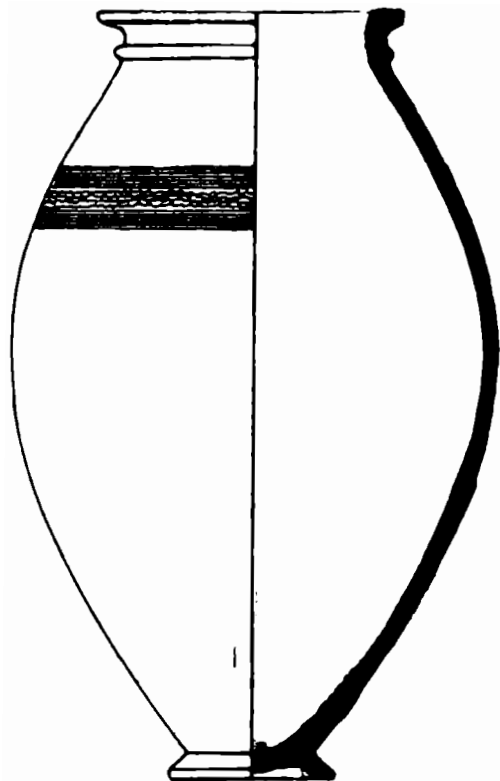

Fig. 37. Răcățâu — Cetățuia. Vase
de provizii, sec. I î.e.n. — I e.n.

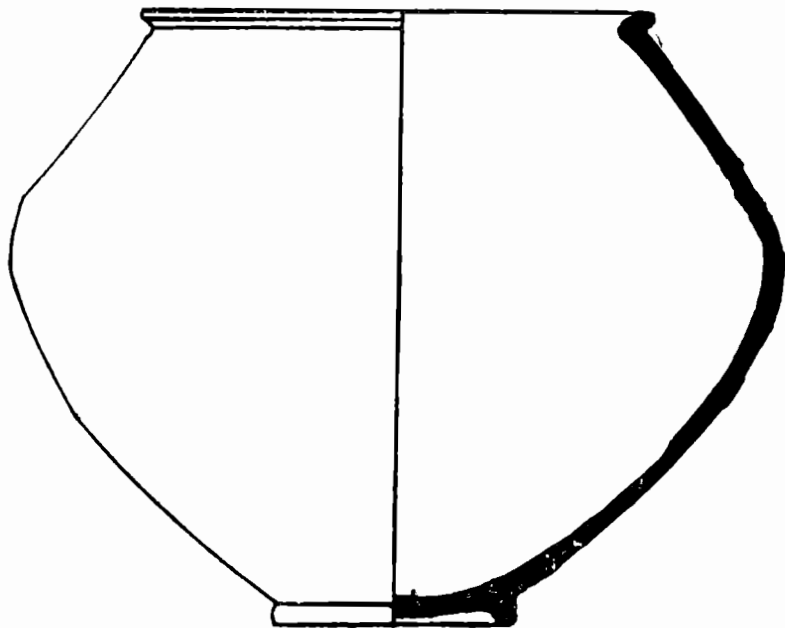

Fig. 38. Răcățâu — Cetățuia. Vas de provizii, sec. I e.n.

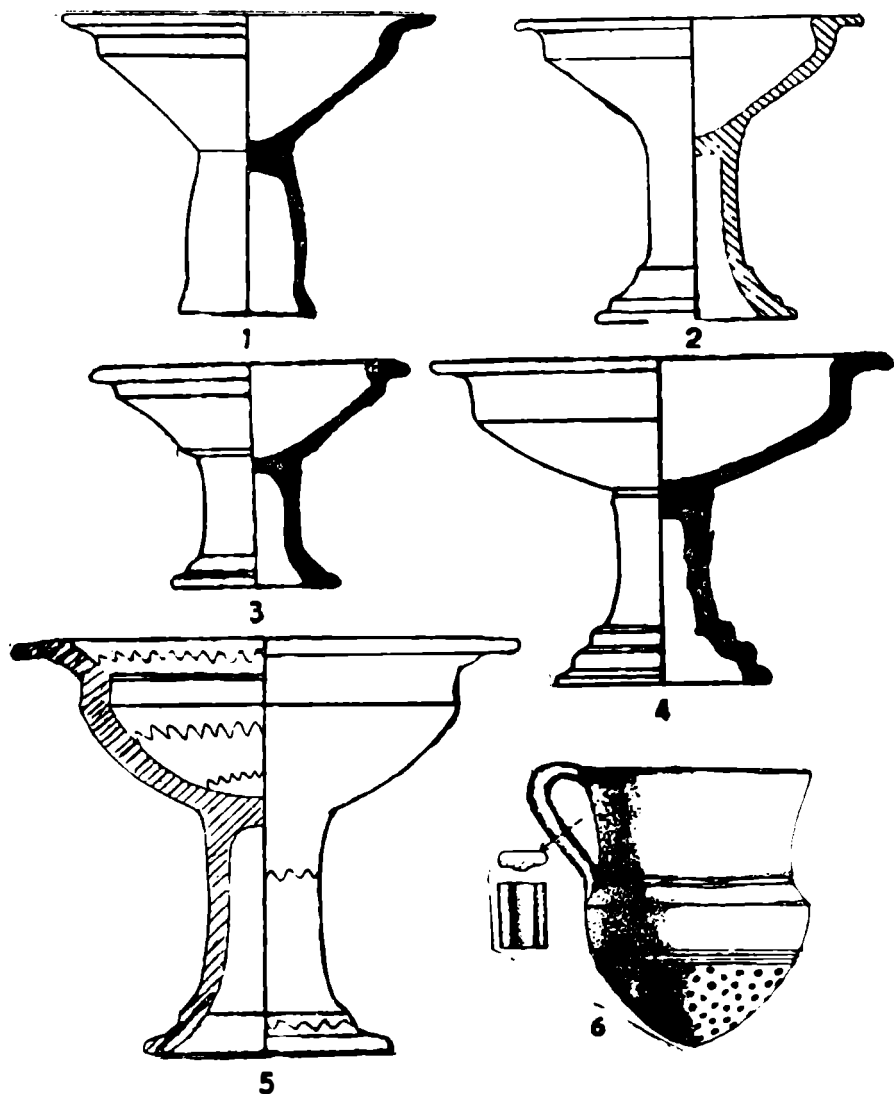

Fig. 39. Răcătău — Cetățuia. Fructiere, sec. II—I î.e.n. — I î.e.n.,
Strecurătoare, sec. I î.e.n. — I î.e.n.

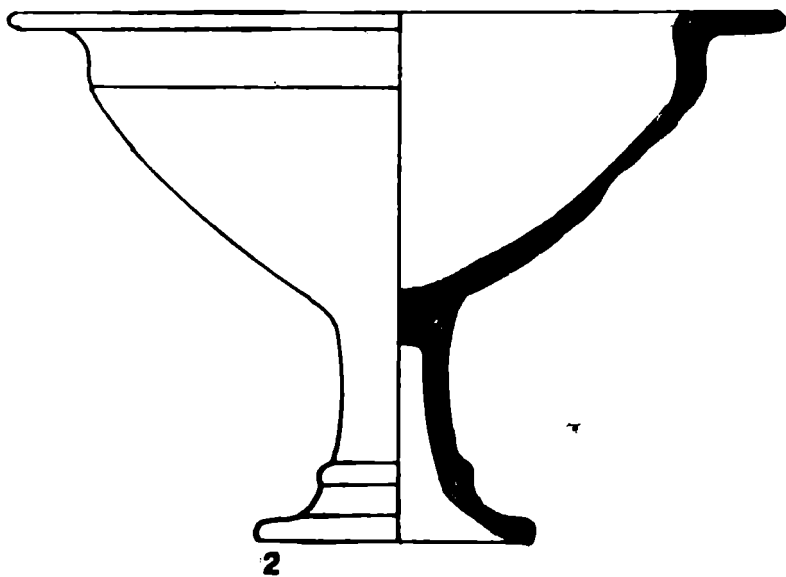
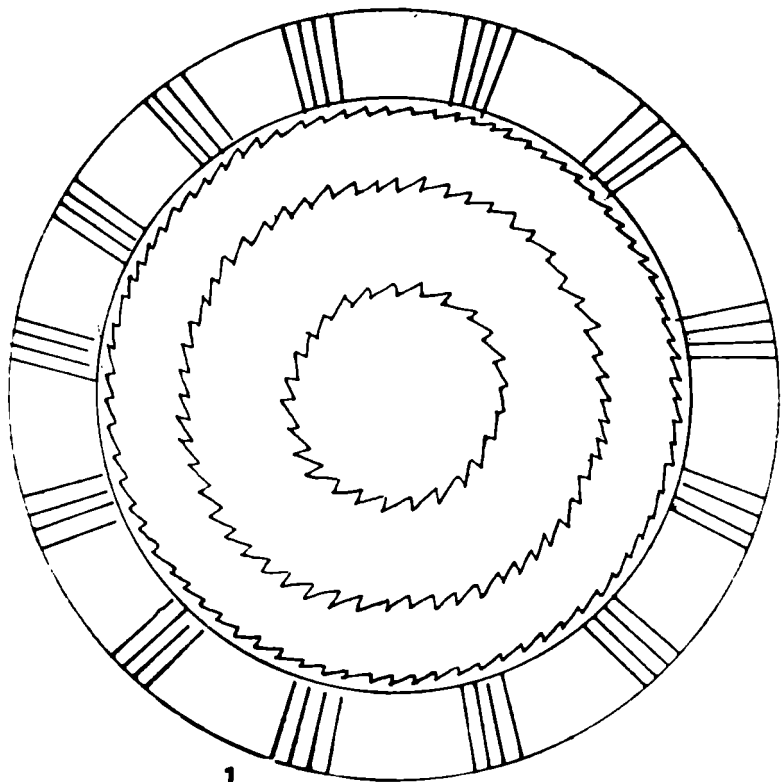

Fig. 40. Răcătău — Cetățuia. Fructieră dacică, sec. I î.e.n. — I e.n.

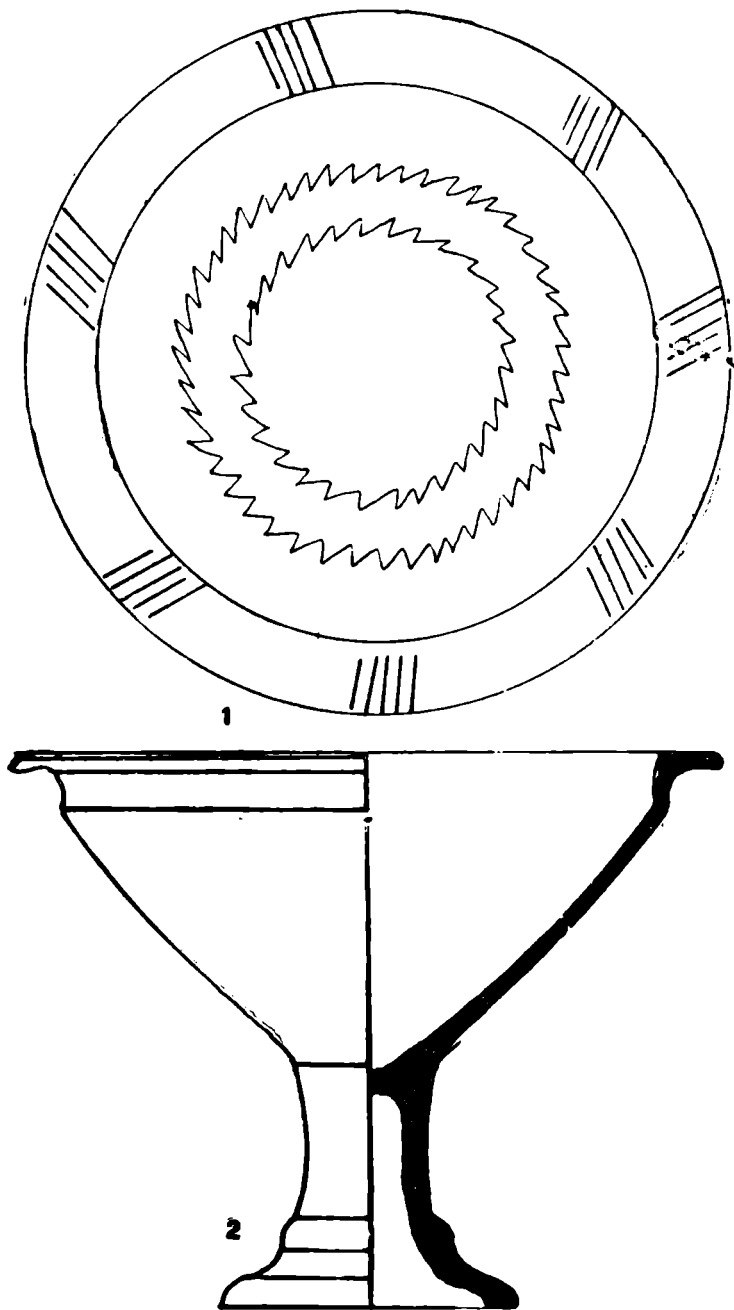

Fig. 41. Răcătău — Cetățuia. Fructieră dacică, sec. I î.e.n. — I e.n.

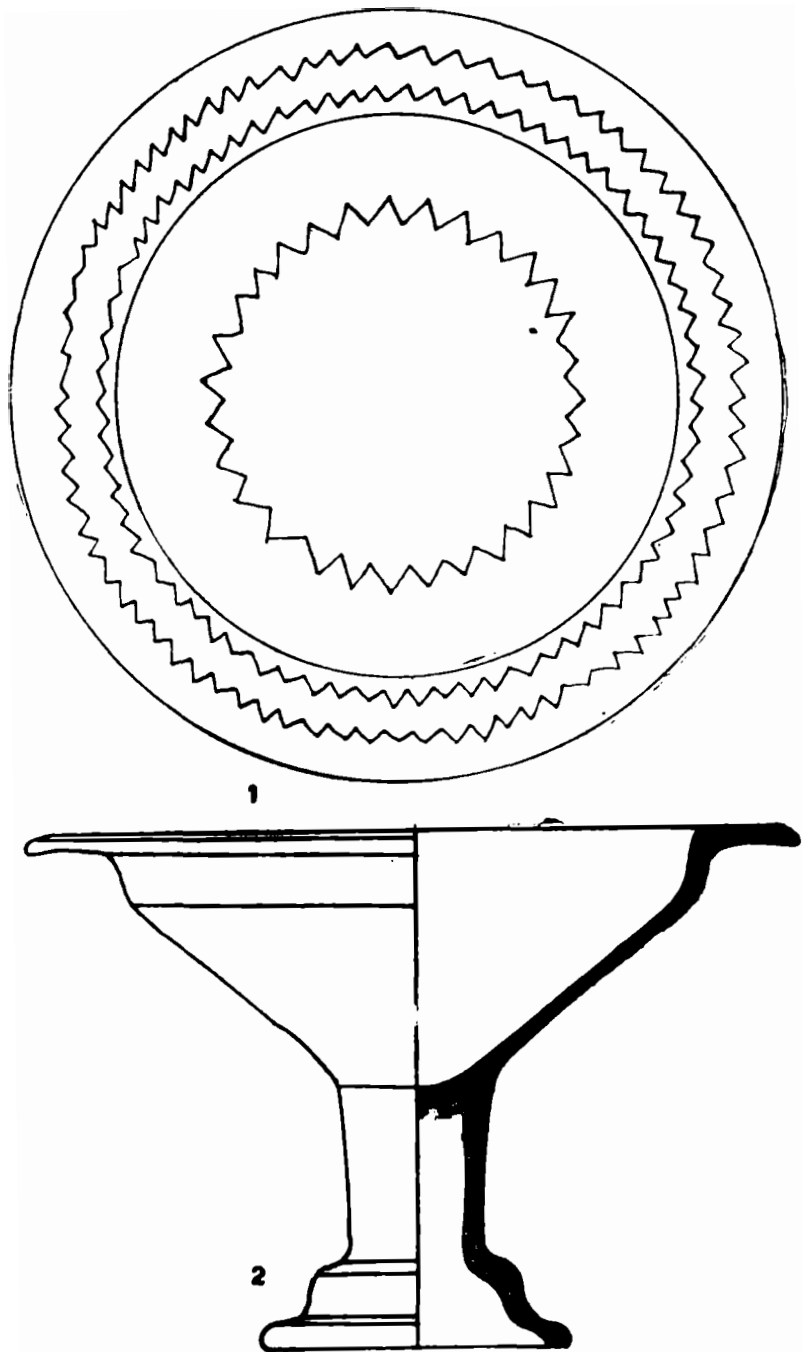
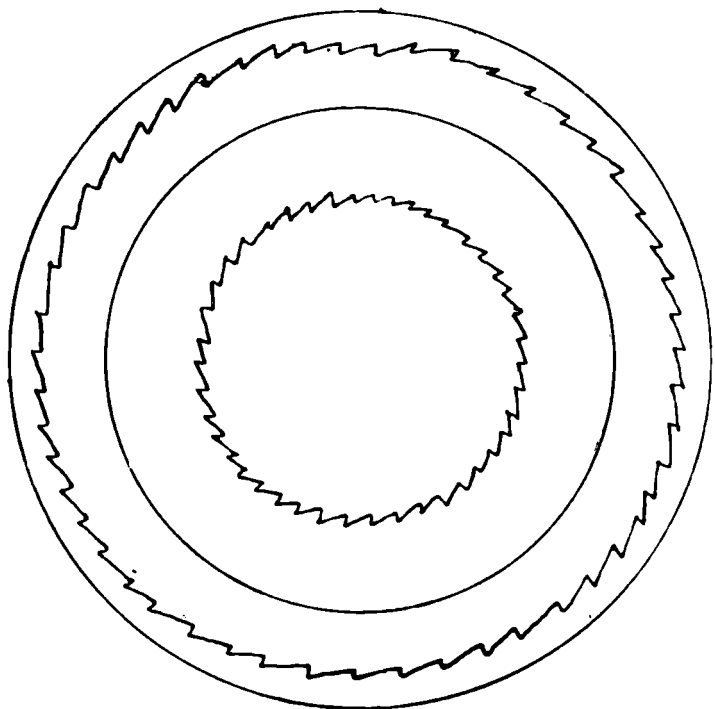
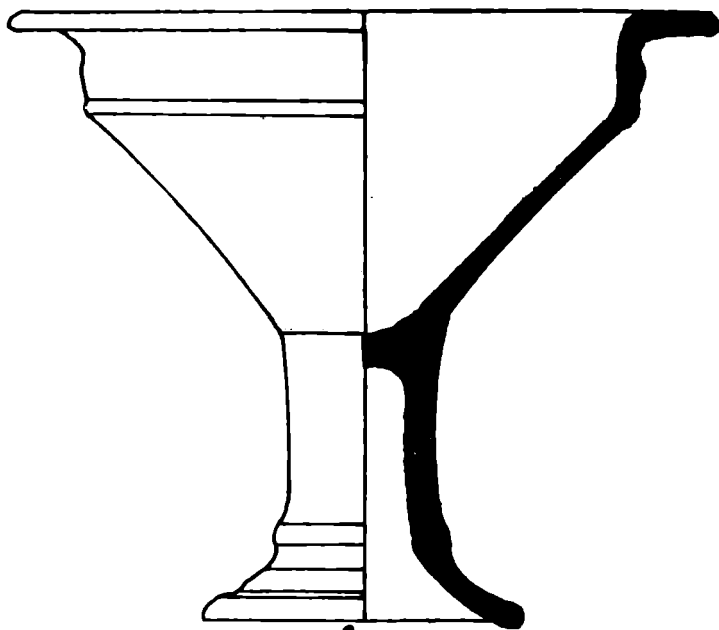

Fig. 42. Răcătău — Cetățuia. Fructieră dacică, sec. I î.e.n. — I e.n.

1

2

Fig. 43. Răcătău — Cetățuia. Fructieră dacică, sec. I î.e.n. — I e.n.
<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

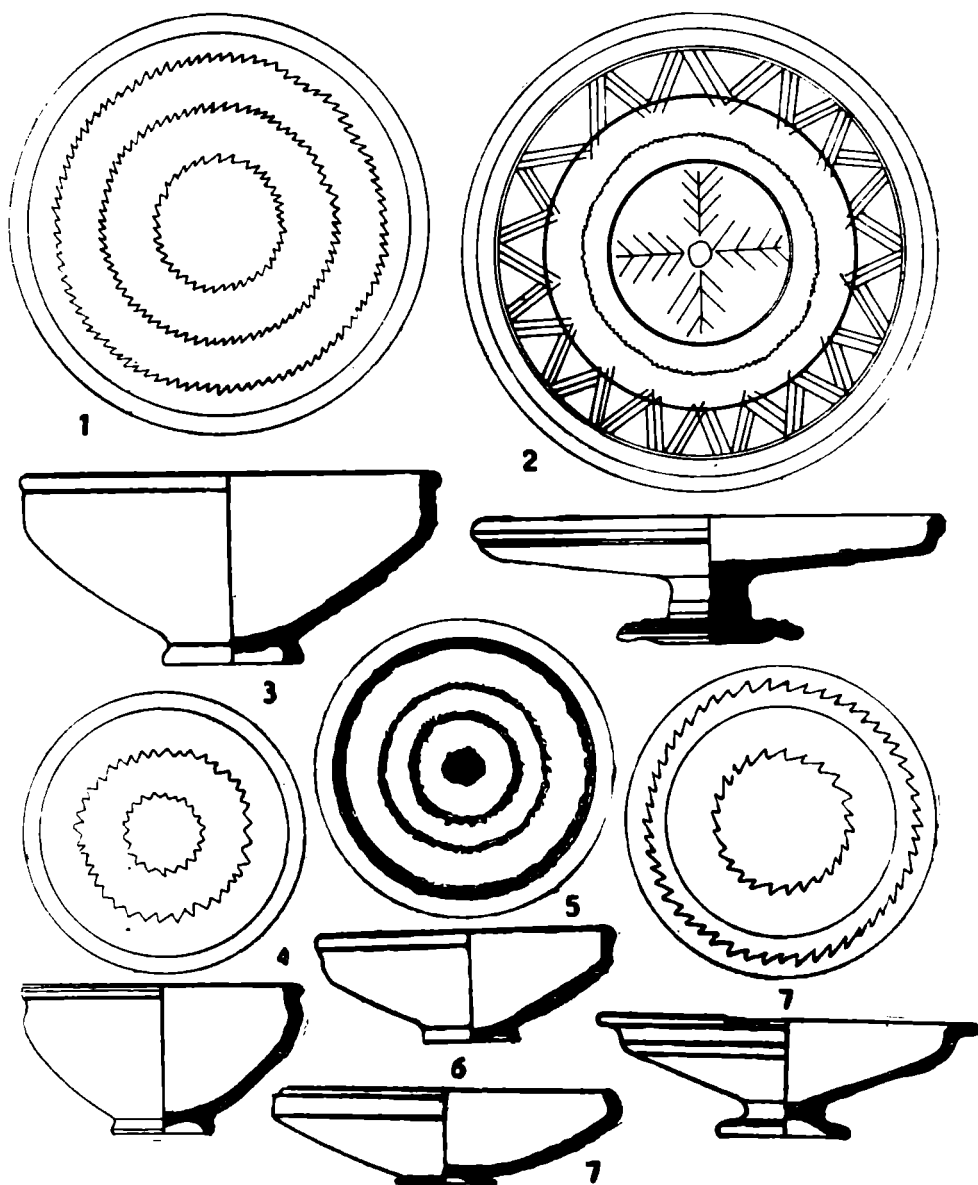

Fig. 44. Răcătău — Cetățuia. Străchini și fructiere dacice, sec. I î.e.n. I e.n.

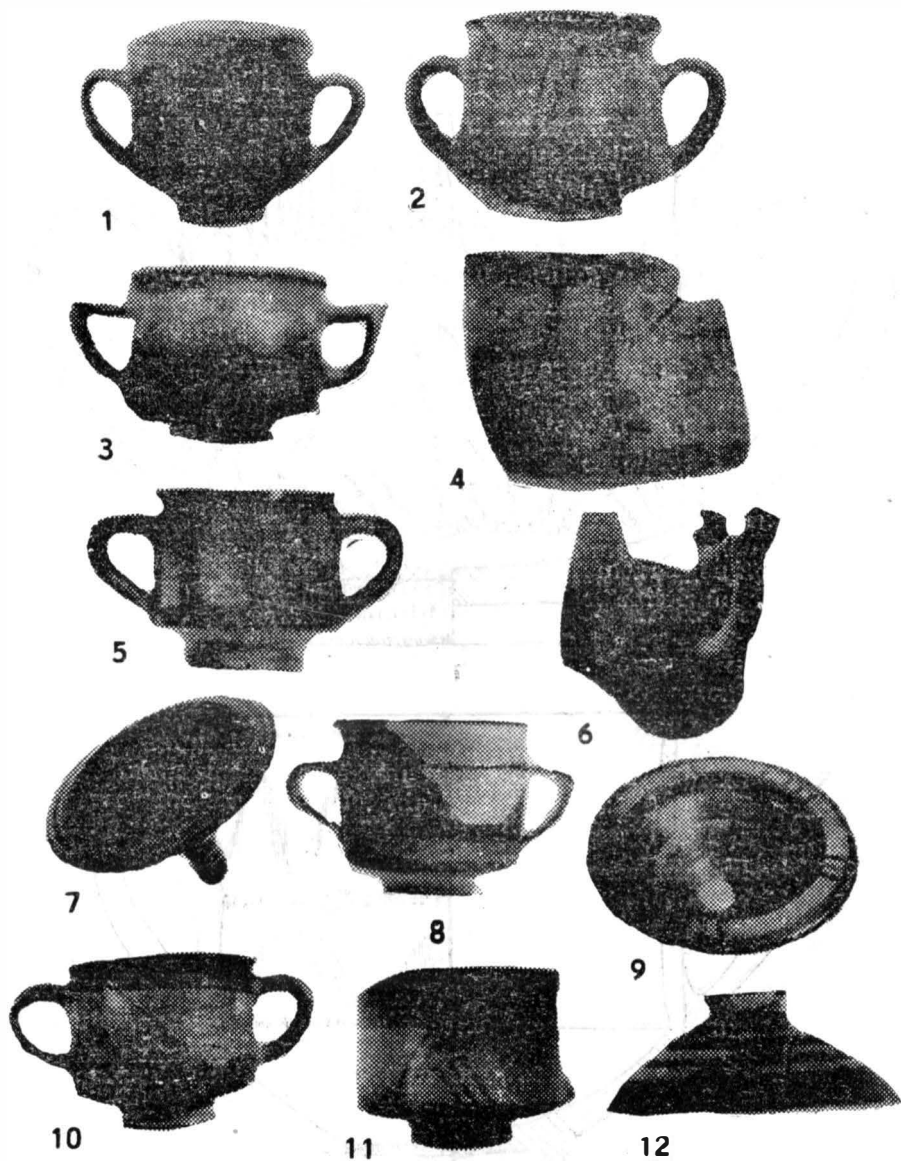

Fig. 45. Răcătău — Cetățuia. Ceramica dacică pictată, sec. I î.e.n. — I e.n.

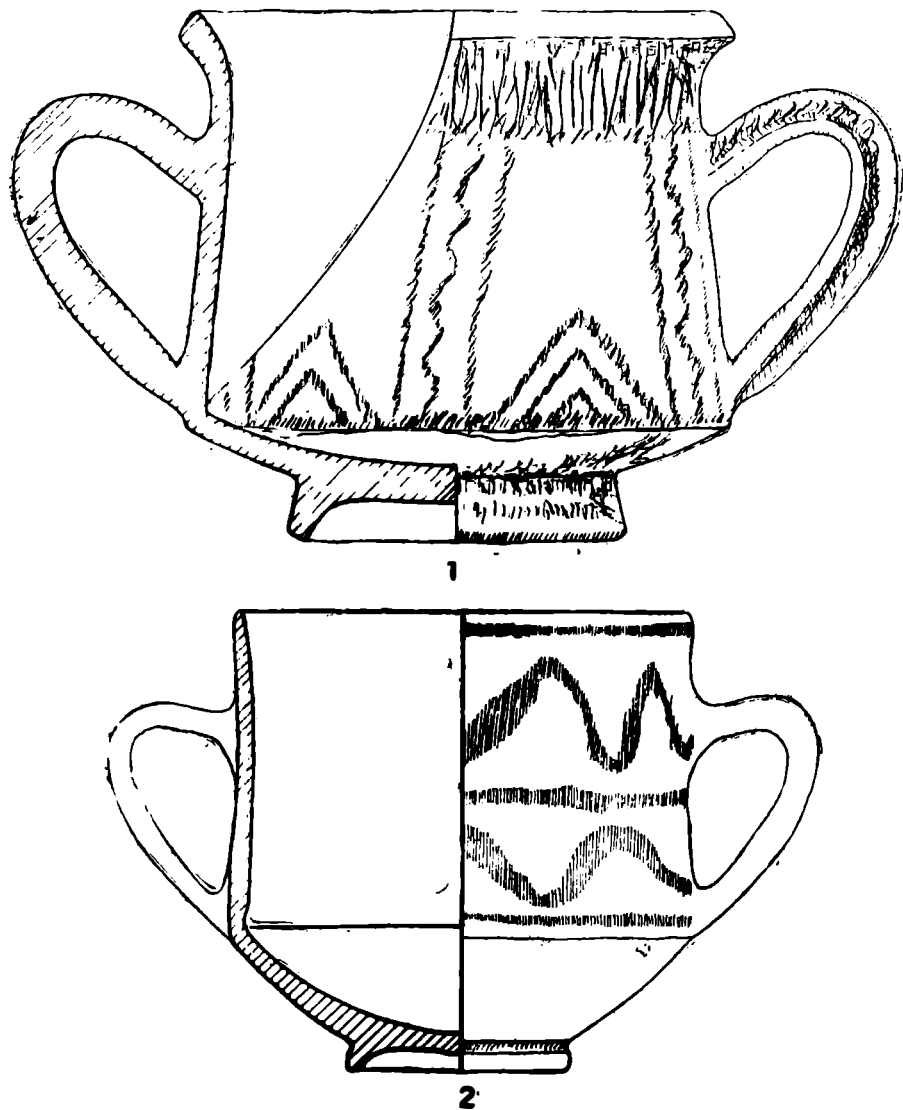
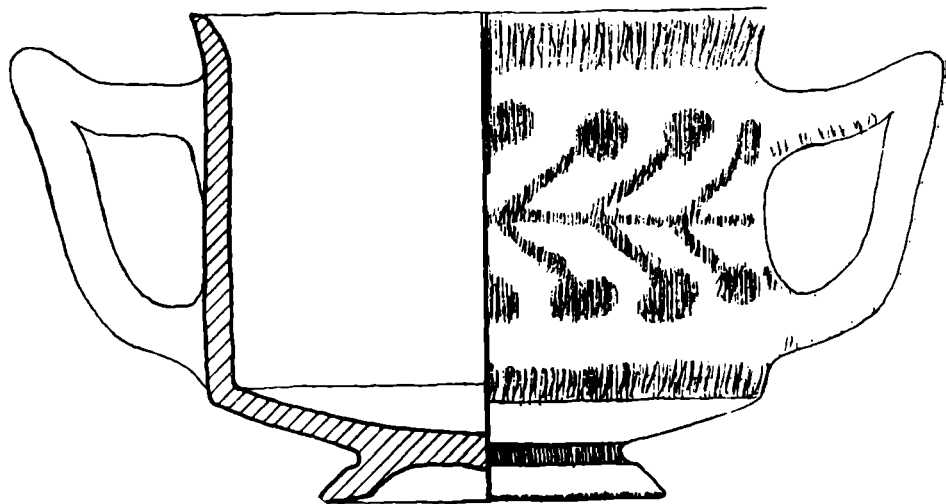
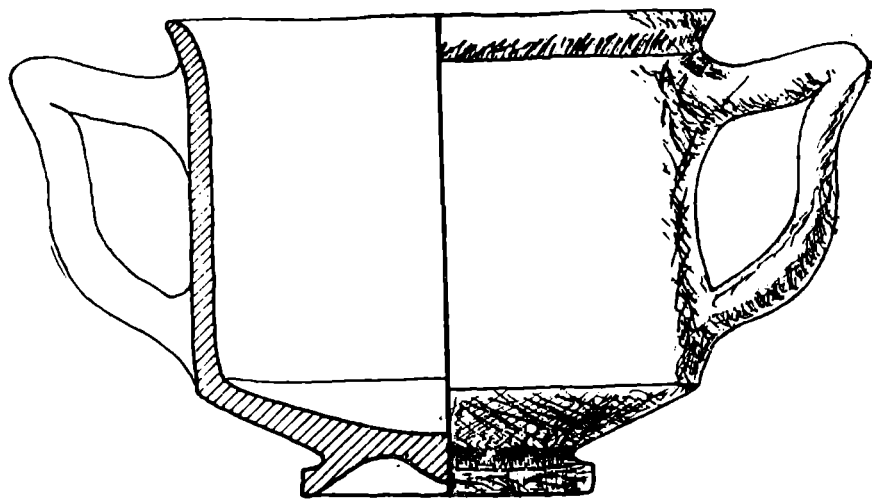

Fig. 46 a. Răcătău — Cetățuia. Ceramica pictată dacică.

1

2.

Fig. 46 b. Răcățău — Cetățuia. Ceramică pictată dacică.

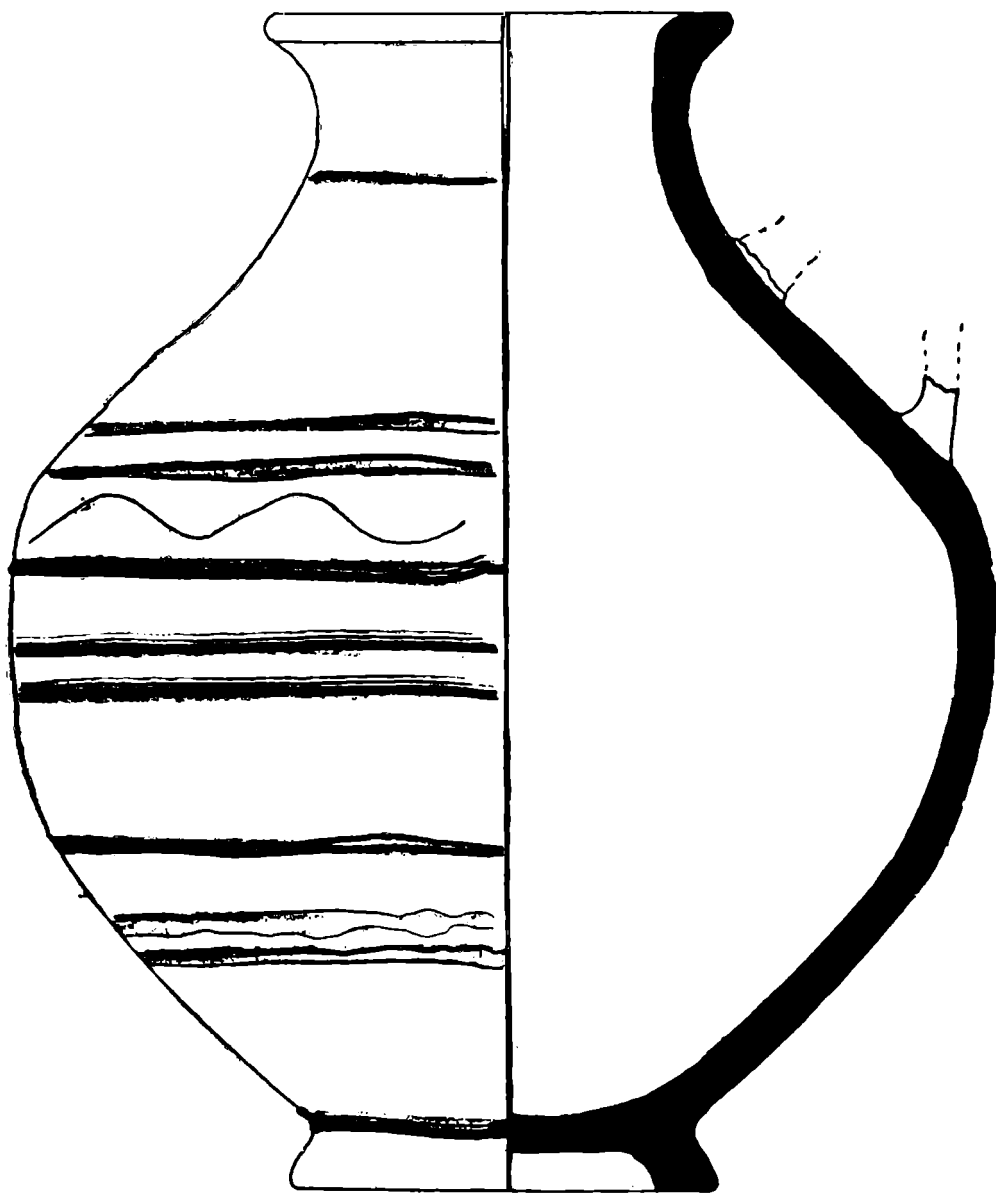

Fig. 47. Răcățau — Cetățuia. Cană pictată dacică, sec. I î.e.n.

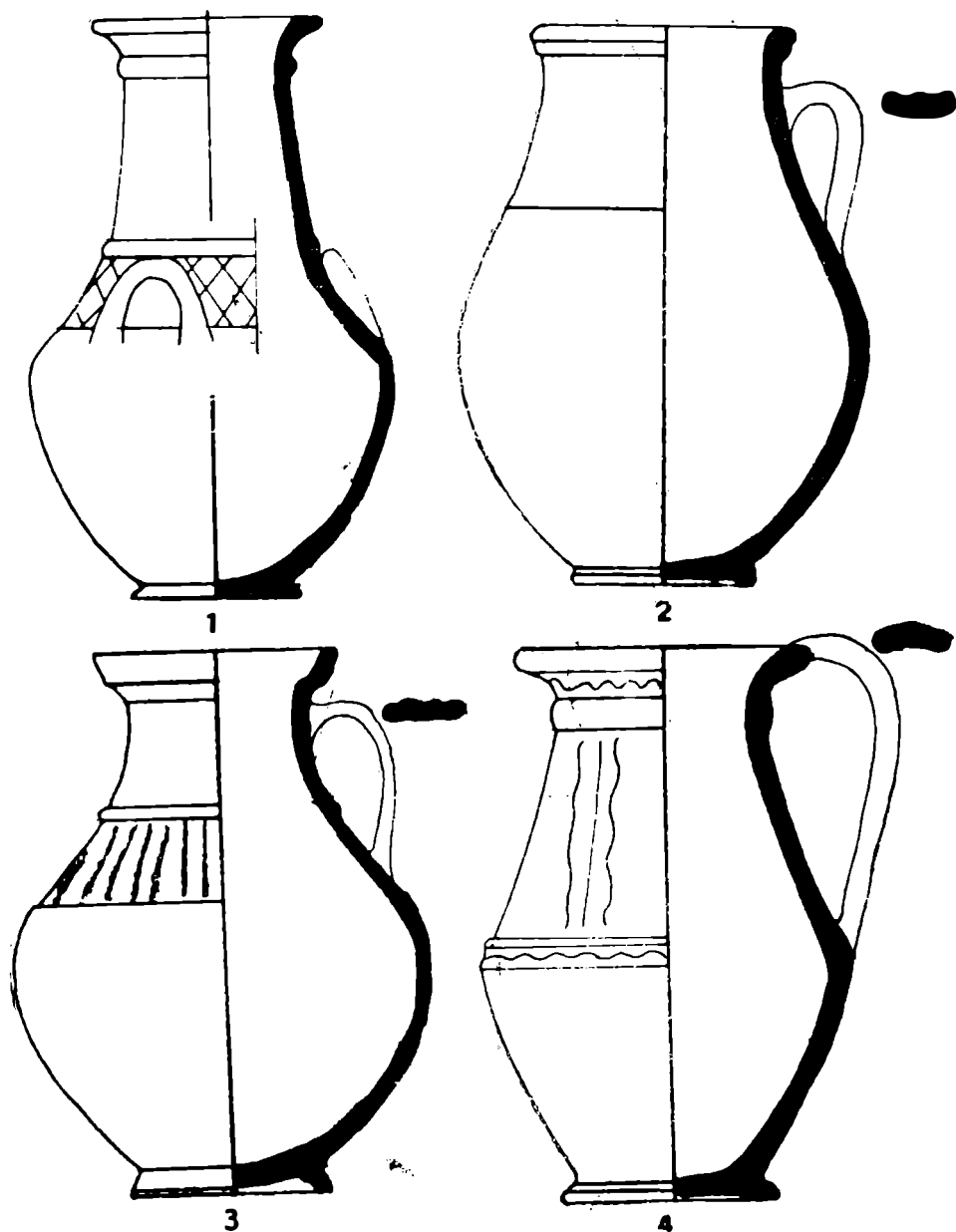
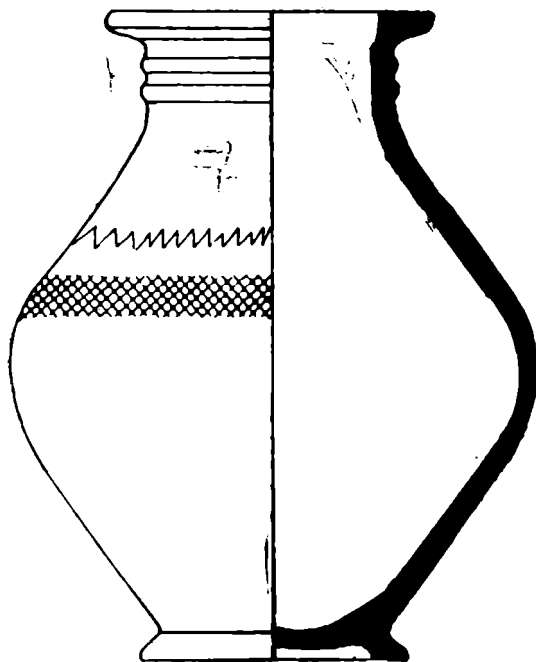
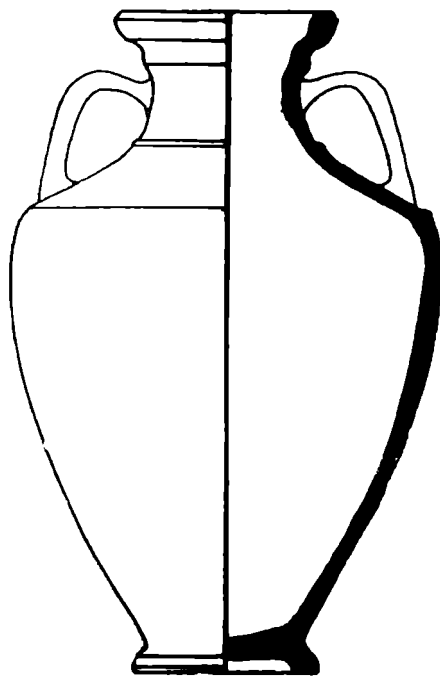

Fig. 48. Răcătău — Cetățuia. Cămin dacice, sec. I i.e.n. — I e.n.

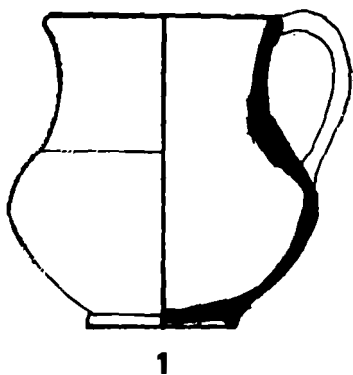

1

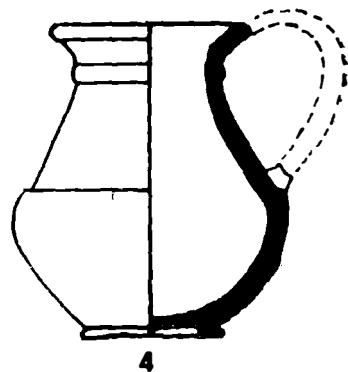

2

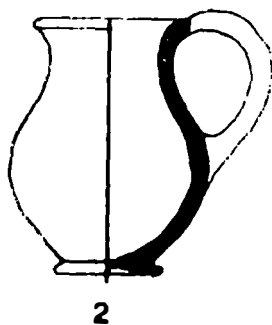
Fig. 49. Răcătău — Cetățuia. Ceramică dacică, sec. I î.e.n. — I e.n.
<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

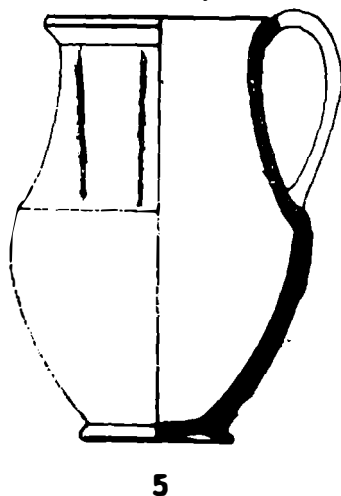
1

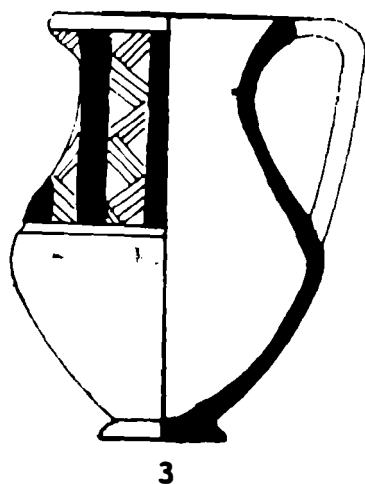
4

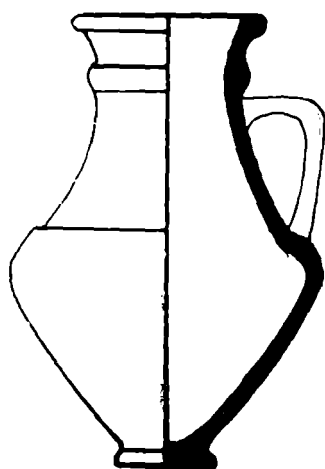
2

5

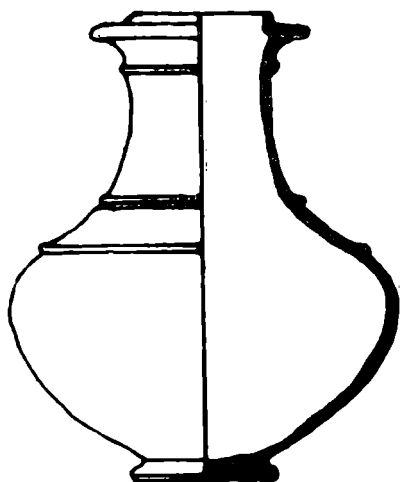

3

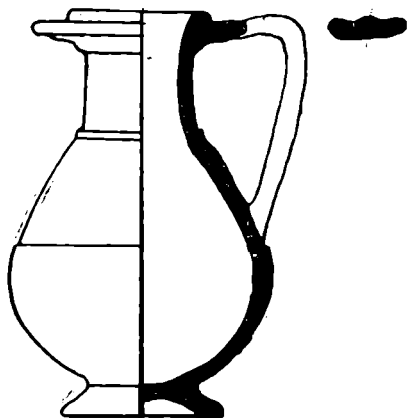

6

Fig. 50. Răcățu — Cetățuia, Căni, dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

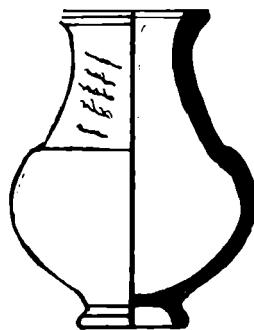
1

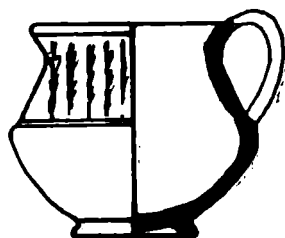
4

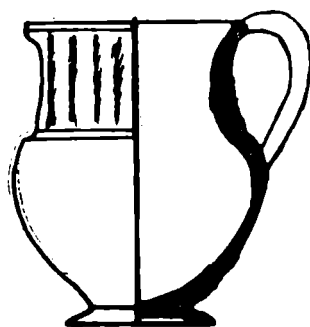
2

5

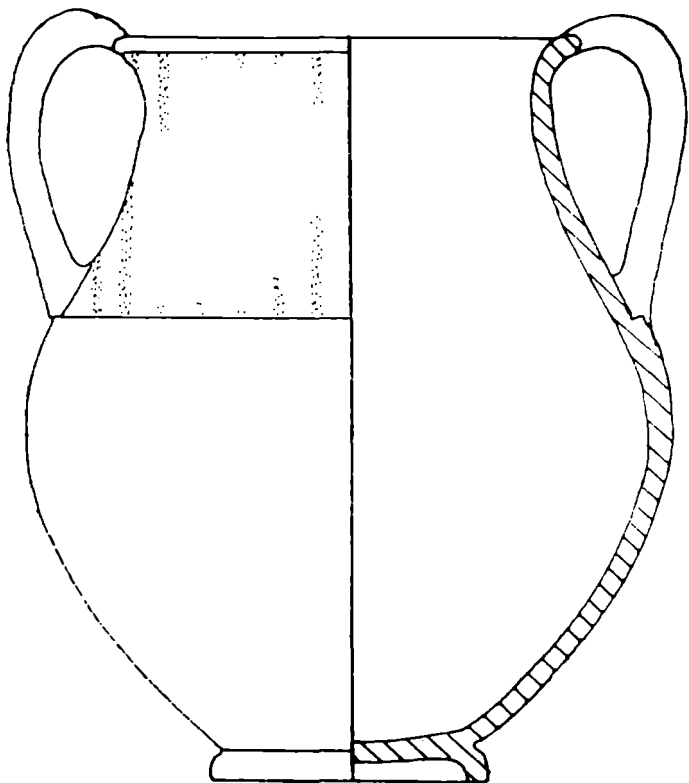

3

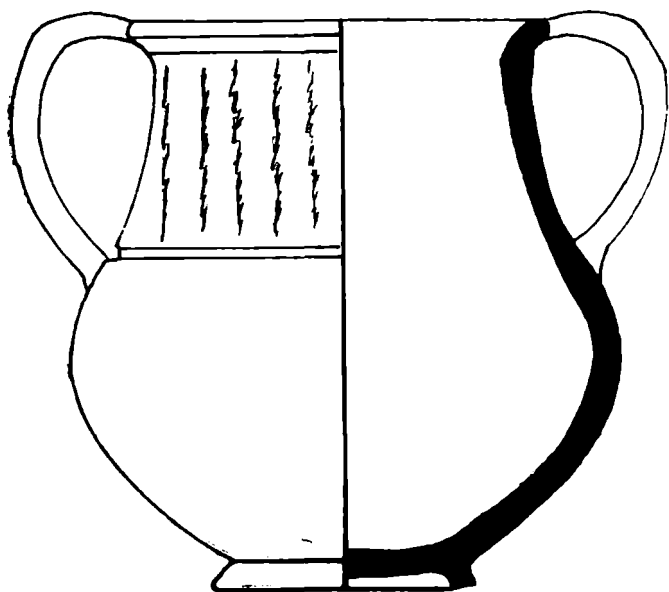

6

Fig. 51. Răcătău — Cetățuia. Căni dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

1

2

Fig. 52. Rădăuș. — Cetăria. Calendarul. I e.n. — I e.n.

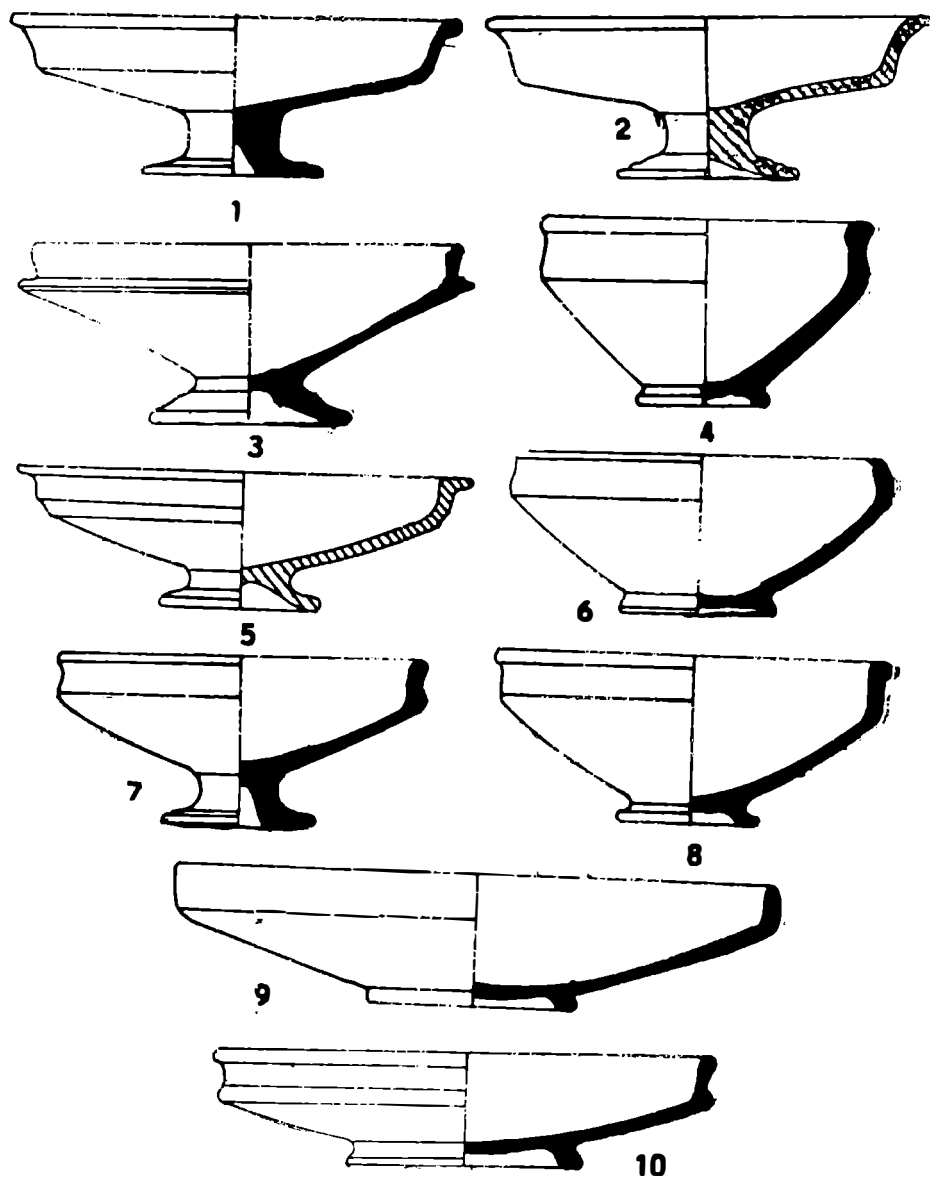

Fig. 53. Răcătău — Cetățuia. Străchini dacice, sec. I i.e.n. — I e.n..

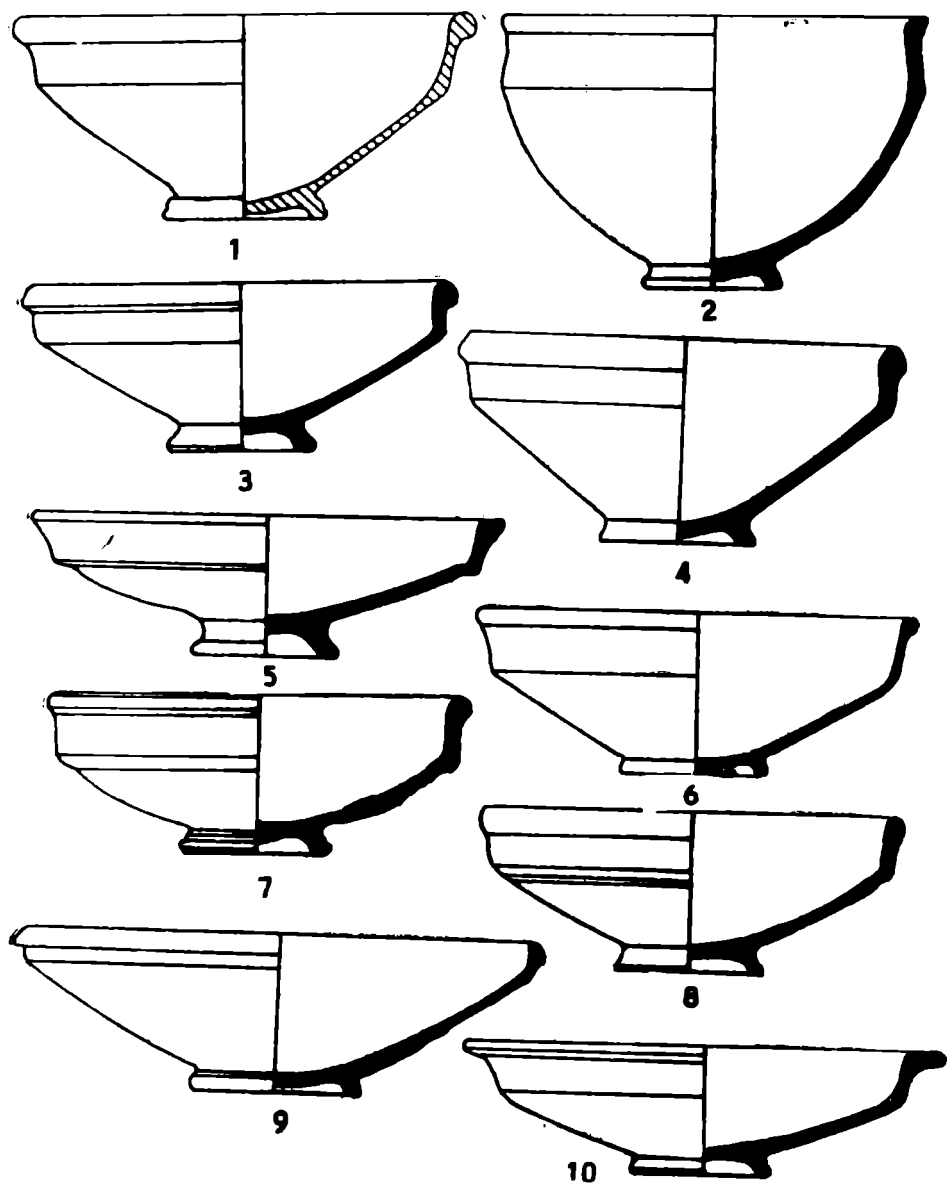

Fig. 54. Răcătău — Cetățuia. Străchini dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

Fig. 55

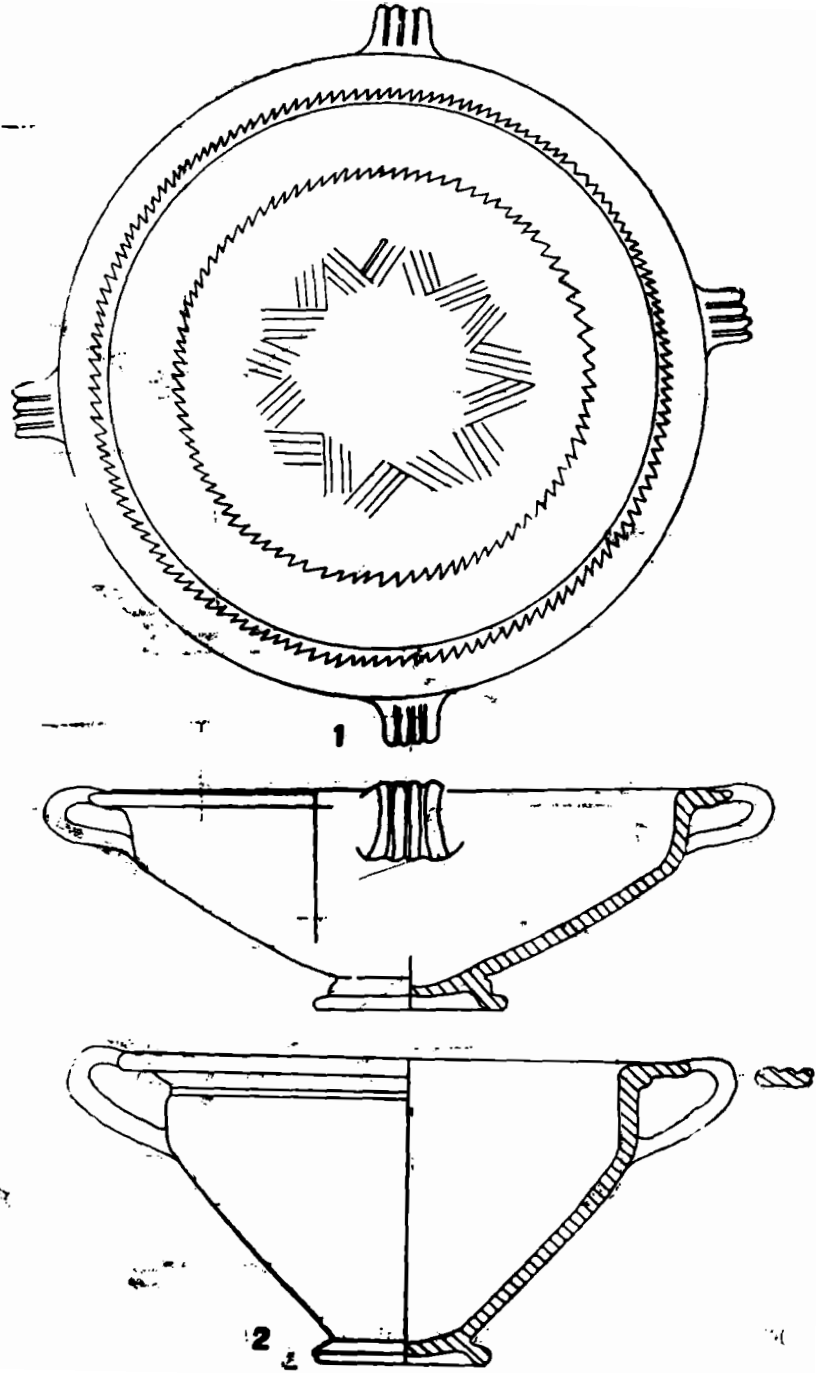

Fig. 55. Răcătău — Cetățuia. Castroane dacice, sec. I î.e.n. — I e.n.

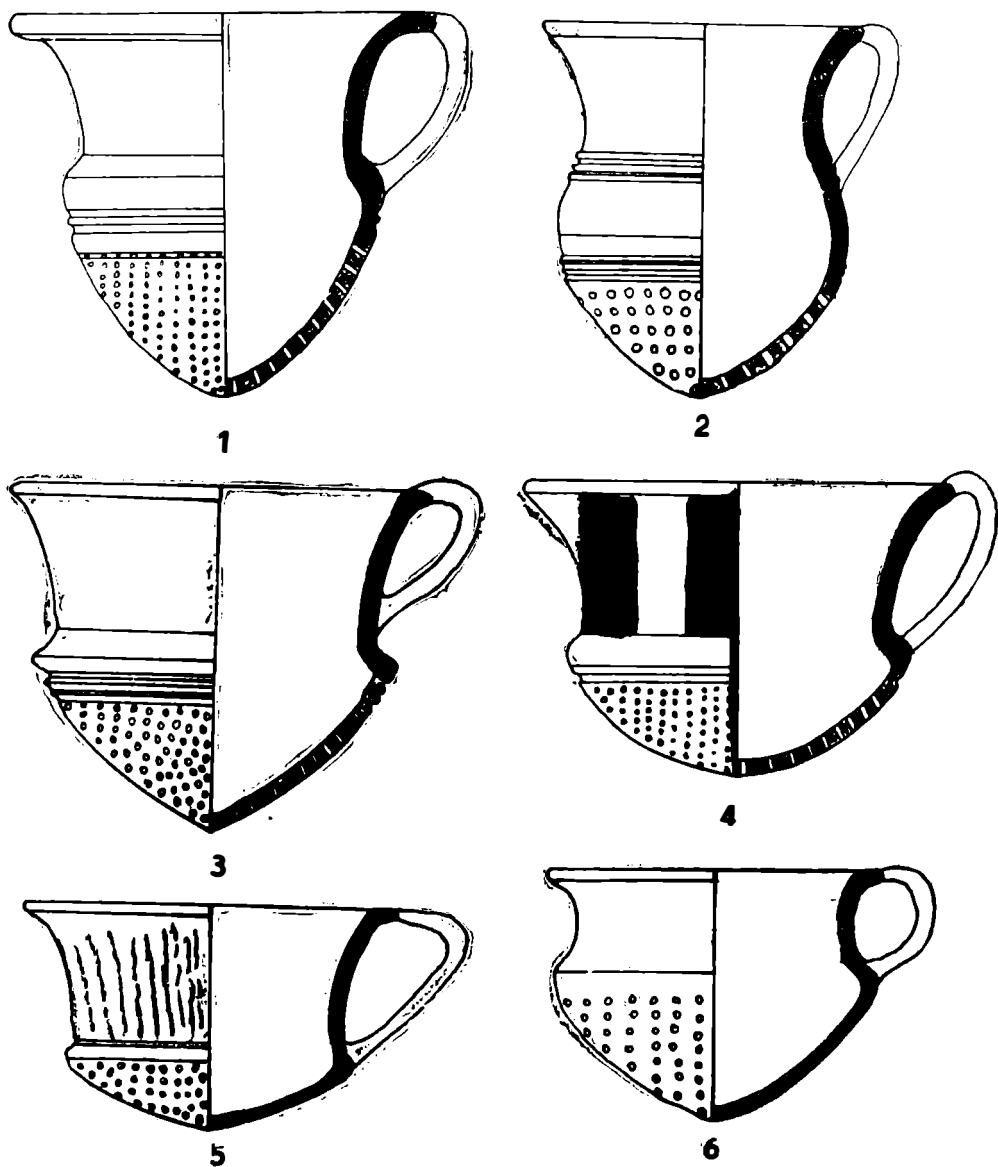

Fig. 56. Răcățau — Cetățuia. Strecurători, sec. I î.e.n. — I e.n.

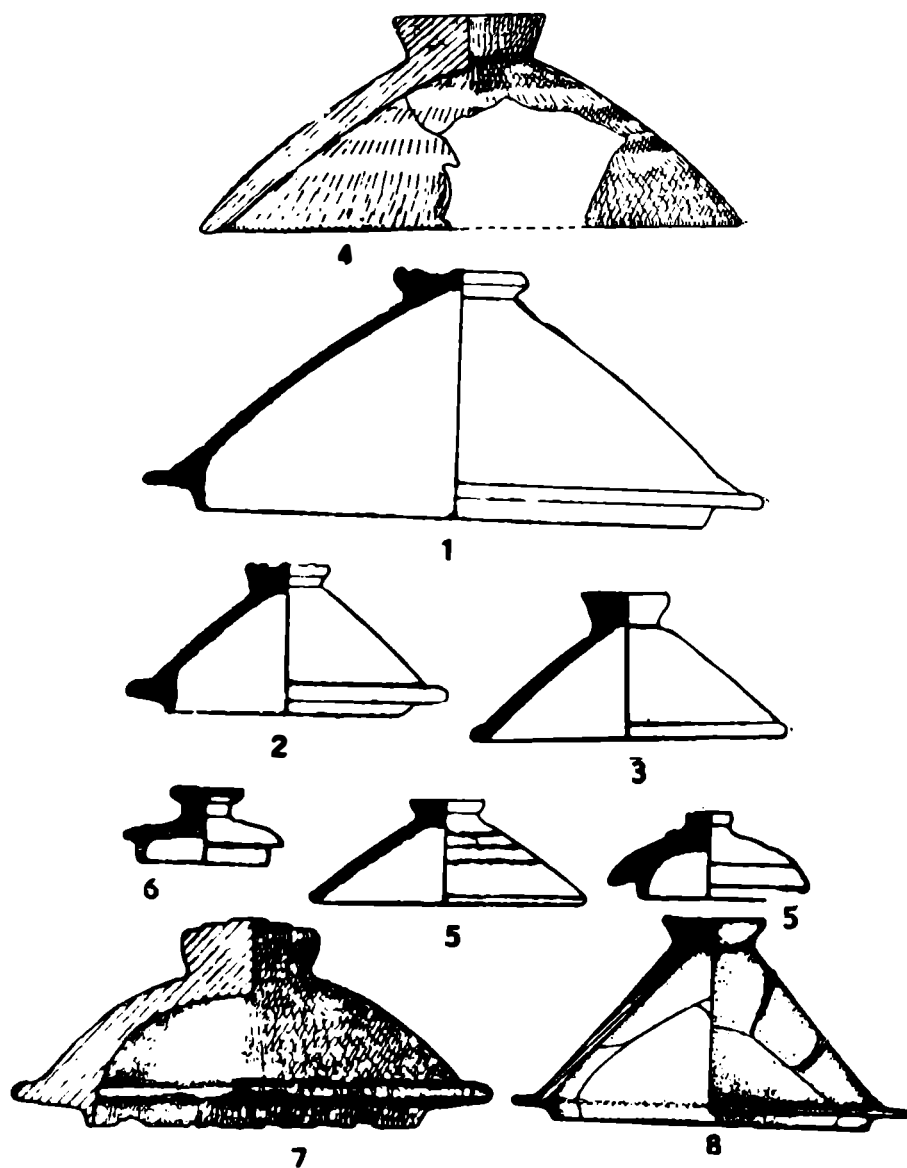

Fig. 57. Răcătău — Cetățuia. Capace ceramică dacică, sec. I î.e.n. — I e.n.

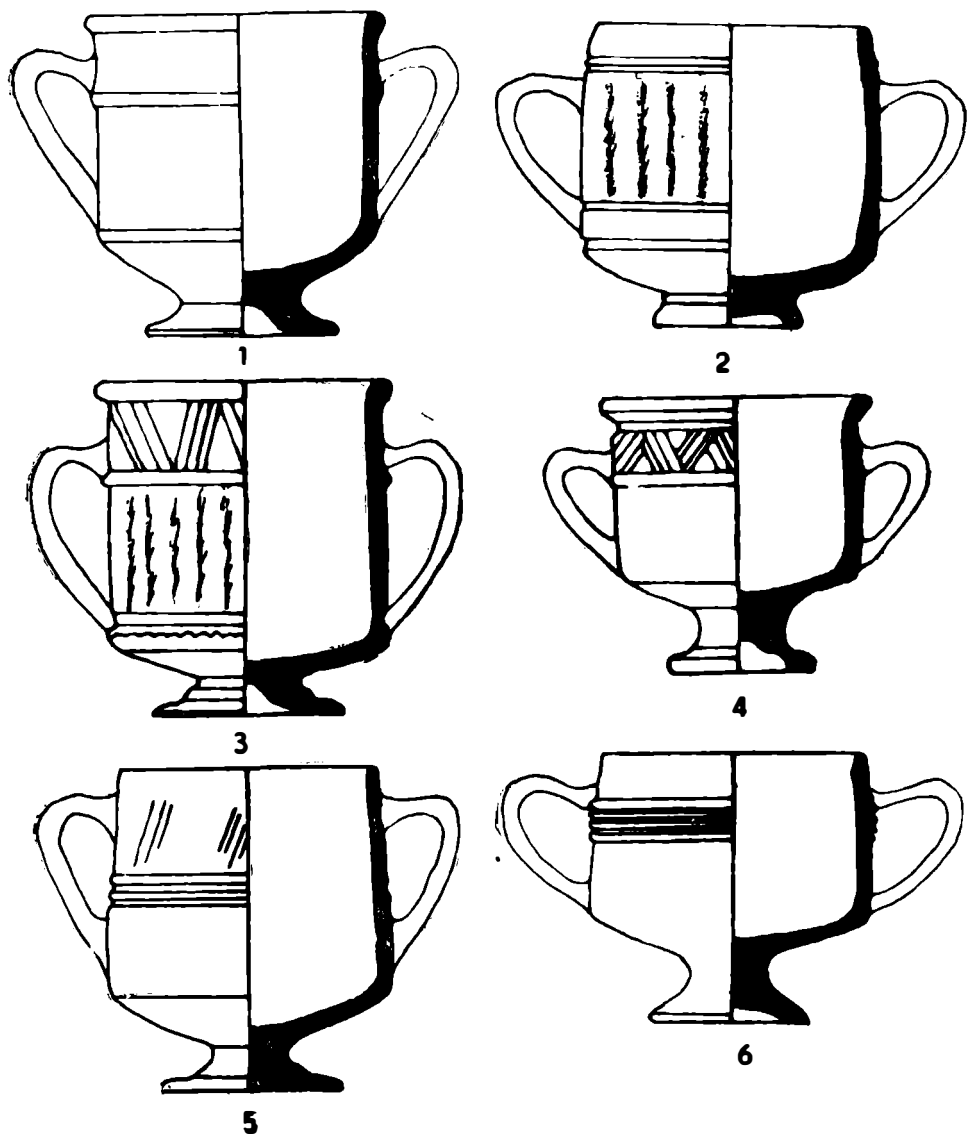

Fig. 58. Răcătău — Cetățuia. Cupe de tip cantharos, sec. I î.e.n. — I e.n.

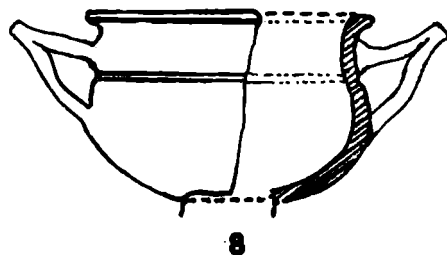
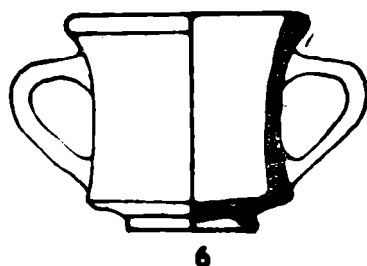
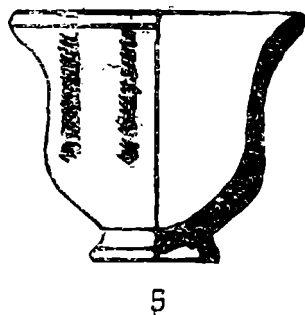
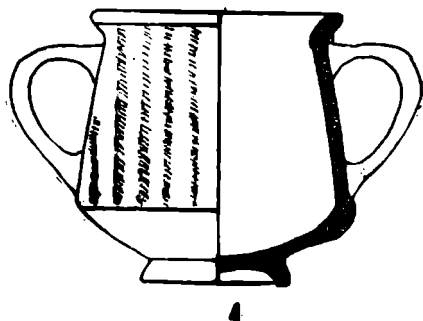
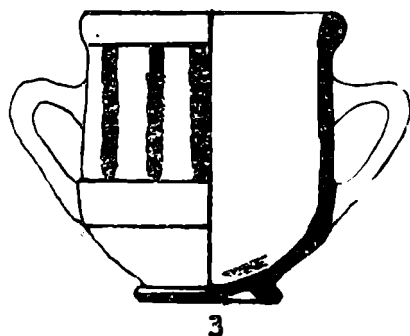
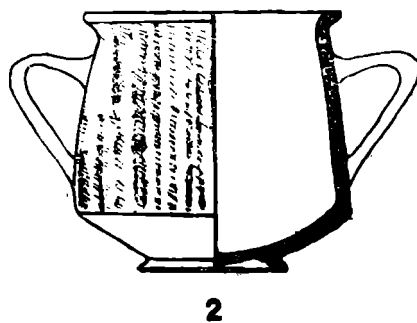
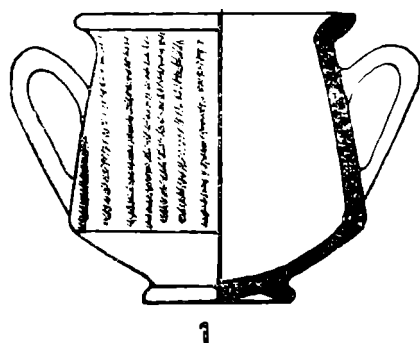
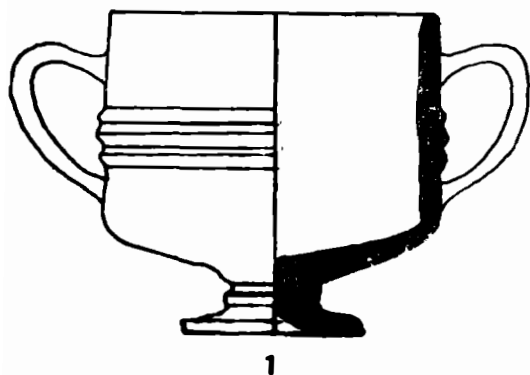
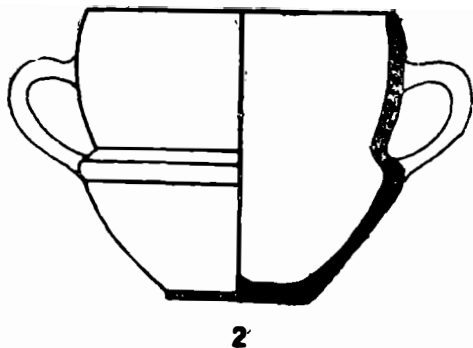

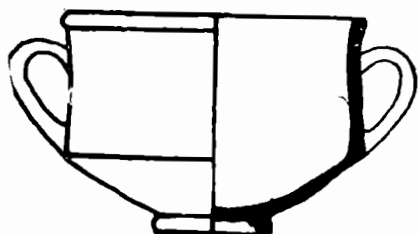
Fig. 59. Răcățău — Cetățuia. Cupe de tip kantharos, sec. I î.e.n. — I e.n.

1

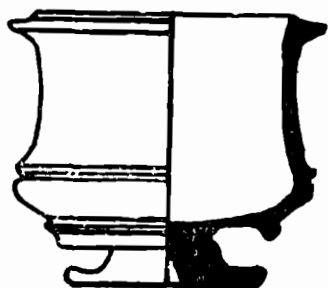
2

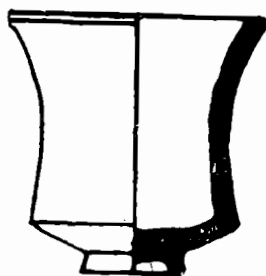
3

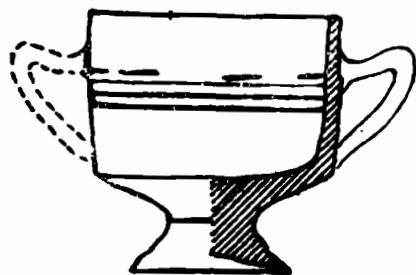
4

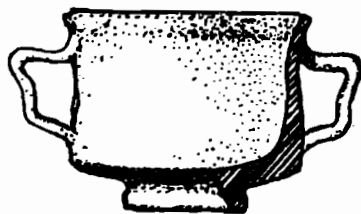
5

6

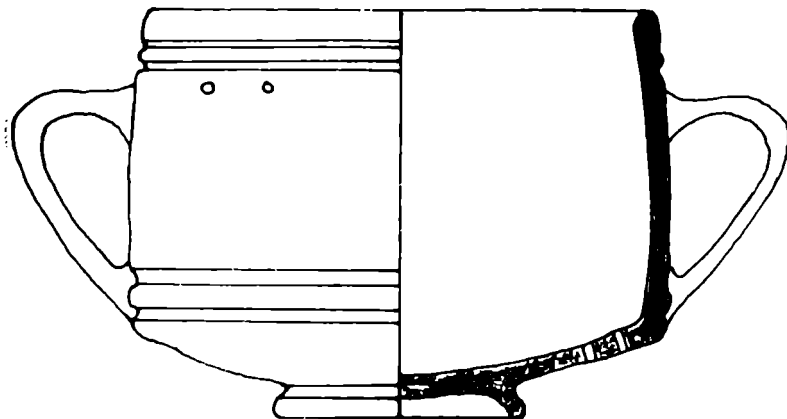

7

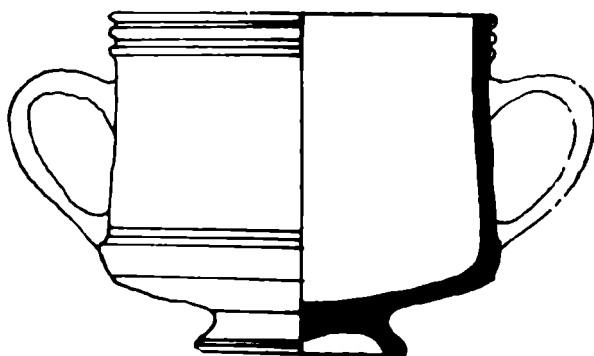

8

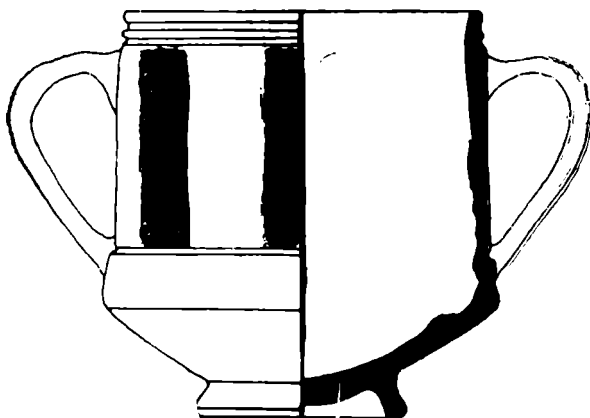
Fig. 60. Răcățuiu — Cetățuia. Cupe de tip cantharos, 1, 3, 8, la roată 2 lucrată cu mâna. Sec. I f.e.n. — I e.n.

1

2

3

Fig. 61. Răcățeau — Cetățuia. Cupe dacice, sec. I î.e.n. — e.n.

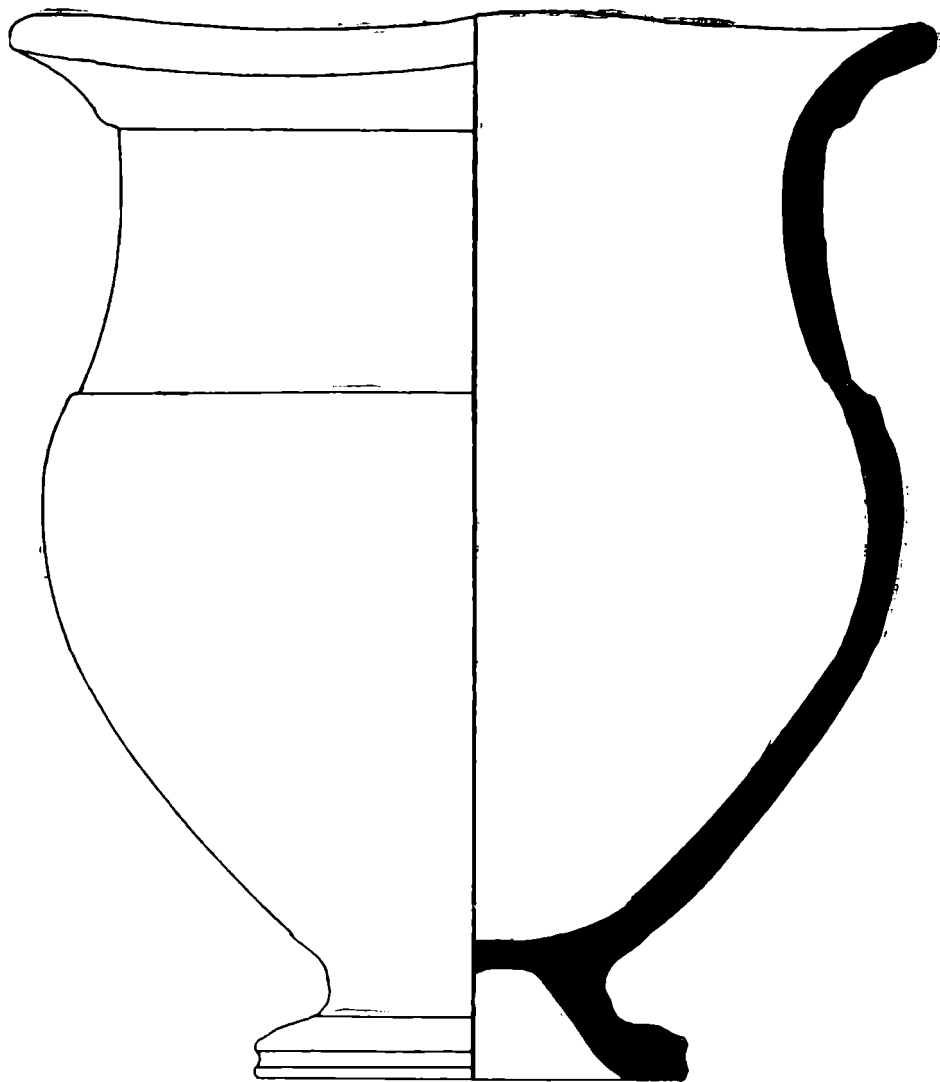

Fig. 62. Răcătău — Cetățuia. Vas de tip crater, sec. I î.e.n.

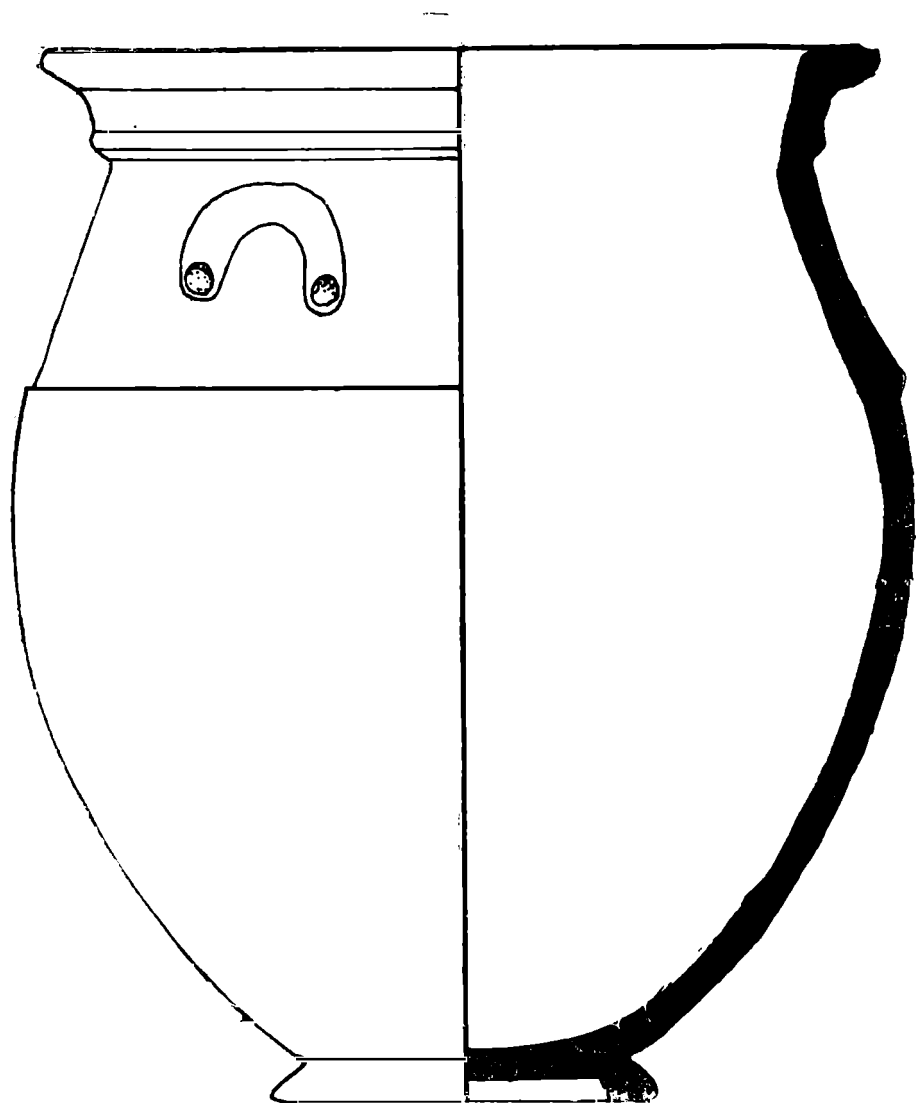

Fig. 63. Răcătău — Cetățuia. Vas de tip crater, sec. I î.e.n. — I e.n.

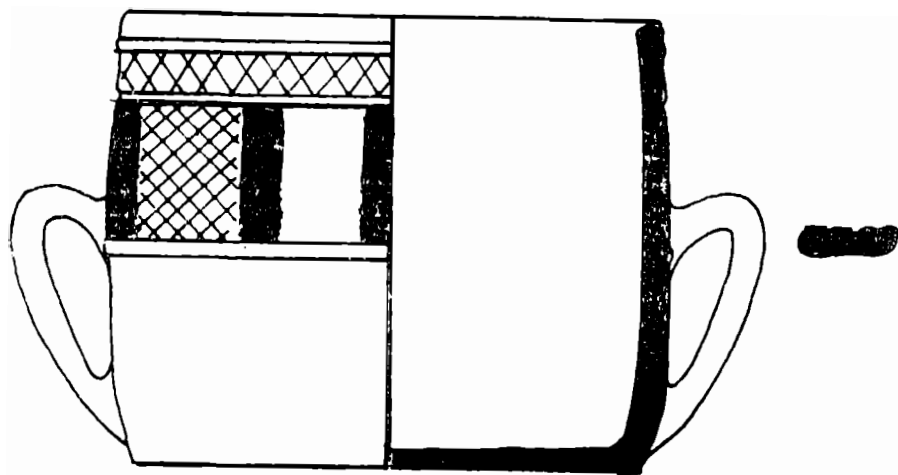
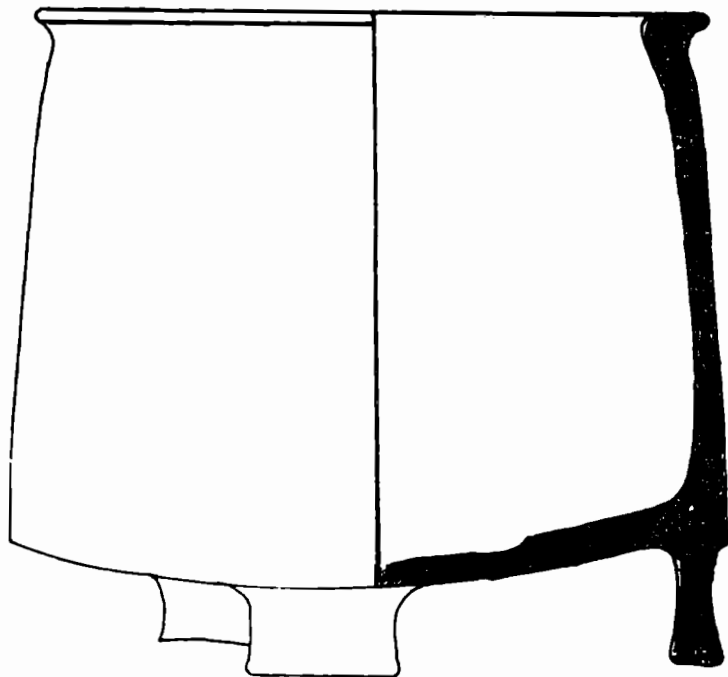

Fig. 64. Răcătău — Cetățuia. 1 Cazan din lut ars, 2 Căzănel, sec. I f.e.n. — I e.n.

AȘEZAREA DIN SECOLELE V-VII DE LA ȘTEFAN CEL MARE, JUD. BACĂU

SĂPĂTURILE DIN ANII 1984—1986

IOAN MITREA, C. EMINOVICI și V. MOMANU

După cum se știe cercetarea arheologică a înregistrat, cu deosebire în ultimele decenii, rezultate remarcabile cu privire la cunoașterea realităților etno-culturale din spațiul est-carpatic al României în secolele V-VII. Valoarea științifică deosebită a rezultatelor acestor investigații constă, în primul rînd, în faptul că, pentru întia dată, a fost pusă în evidență continuitatea de viață și civilizație a populației autohtone în spațiul și timpul amintit.

Dacă rezultatele cercetărilor arheologice de la Suceava-Șipot¹ pun nou în evidență prezența elementelor de factură autohtonă în cadrul unor complexe de coloratură slavă, începînd cu 1962 extinderea săpăturilor arheologice a dus la acumularea unui bogat material care a facilitat conturarea principalelor caracteristici ale culturii materiale și spirituale din spațiul est-carpatic al României în secolele V-VII.

Rezultatele cercetărilor de la Costișa-Mănoaia, jud. Neamț² și Botoșana, jud. Suceava³, au permis precizarea principalelor atribute intrinseci ale culturii materiale, din spațiul și timpul la care ne referim, formulîndu-se, în literatura de specialitate, conceptul de cultură Costișa-Botoșana⁴. Alături de cultura Bratei din Transilvania⁵ și cultura Ipotești-Cîndești⁶, sau Ipotești-Ciurel-Cîndești⁷, din regiunile de la sud de de Carpați, cultura Costișa-Botoșana completează, în chip fericit, orizontul etno-cultural autohton, unitar și romanic, caracteristic secolelor V-VII din spațiul carpato-danubiano-pontic, spațiu în care s-a desfășurat procesul etnogenezei românilor.

1 M. Matei, *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 300 și urm.

2 D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Carpica*, I, 1968, p. 233 și urm.

3 D. Gh. Teodor, *MemAntiq.*, I, 1969, p. 185; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 13-33, passim; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. (Așezarea de la Botoșana—Suceava)*, Ed. Academiei, București, 1984, p. 9 și urm.

4 D. Gh. Teodor, *MemAntiq.*, I, 1969, p. 185; idem, *Actes du VIIe Congres International des Sciences Préhistoriques et Protohistorique (Prahă, 1986)*, Praga, 1971, vol. II, p. 1117-1119; idem, *Studia Antiqua et Archaeologica*, I, 1983, p. 215-227; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați...*, p. 64-72.

5 I. Nestor, *Revue Roumaine d'Histoire*, 3, 1964, p. 399-401; Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 269-283.

6 V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485-499.

7 Suzana Dolinescu-Ferche, *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, 1—2, p. 117-147.

Intensificarea și extinderea cercetărilor arheologice în tot spațiul est-carpatic al României, începînd din nord, de la Botoșana-Suceava⁸ și Cucurăni-Botoșani⁹, pînă în sudul Moldovei la Oreavu-Vrancea¹⁰; efectuarea unor săpături de amploare cum au fost cele de la Bacău Curtea domnească¹¹, Davideni-Neamț¹², Dodești-Vaslui¹³ și Izvoare-Bahna, jud. Neamț¹⁴, a făcut posibilă cunoașterea tot mai deplină a multipleurilor aspecte privind realitățile etno-culturale ce definesc conținutul istoric al epocii secolelor V-VII, din regiunile de la est de Carpați.

Publicarea a numeroase rapoarte de săpături, a unor studii de sinteză¹⁵ și monografiile consacrate unor așezări¹⁶, în care sînt valorificate științific rezultatele cercetărilor amintite mai înainte, se poate spune că încheie o etapă a cercetărilor privind secolele V-VII în spațiul est-carpatic al României.

Rezultatele obținute pînă acum, în studierea epocii secolelor V-VII, nu reprezintă firește un punct final ci doar încheierea unei etape, moment care permit conturarea tabloului general etno-cultural și istoric, din spațiul și timpul la care ne referim, dar și delimitarea, cu mai multă claritate, a direcțiilor cercetării viitoare.

Apreciind, în mod corespunzător, importanța rezultatelor obținute în cunoașterea realităților istorice din secolele V-VII, în spațiul est-carpatic al României, se cuvine a fi reținut că chiar aceste rezultate ne dezvăluie necesitatea continuării investigațiilor de teren, a muncii de analiză și interpretare a noilor descoperiri arheologice. Tabloul de ansamblu al istoriei și civilizației secolelor V-VII, din teritoriul de la est de Carpați, și se pare că observațiile sînt valabile pentru întreg spațiul carpato-danubiano-pontic, așa cum se conturează astăzi, scoate în evidență faptul că rămîn încă de lămurit, într-o mai mare măsură, o sumă de aspecte și nuanțe de ordin etno-cultural și istoric. Pentru a rămîne numai la problematica privind spațiul est-carpatic, în secolele V-VII, să amintim, de exemplu, că se impune o mai bună cunoaștere a începuturilor culturii Costișa-Botoșana, respectiv trecerea de la cultura Sîntana de Mureș la cultura Costișa-Botoșana; precizarea mai nuanțată a momentului în care grupurile de slavi răsăriteni, în migrația lor spre Dunărea de Jos, au intrat în contact cu comunitățile autohtone din diferite zone ale spațiului est-carpatic al României; cunoașterea mai în detaliu a evo-

8 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați...* passim.

9 Silvia Teodor, *ArhMold.*, VIII, 1975, p. 151-155.

10 I. Mitrea, *Studii și Comunicări*, I, Focșani, 1978, p. 49-50.

11 I. Mitrea și Al. Artimon, *Carpica*, IV, 1971, p. 225-251.

12 I. Mitrea, *MemAntiq*, VI—VIII, 1974—1976, P. Neamț, 1981, p. 65-92.

13 D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din sec. VI—XI de la Dodești—Vaslui*. Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 10-20, 129-135.

14 I. Mitrea, *Carpica*, X, 1978, p. 206-211, 215-218.

15 D. Gh. Teodor, *Carpica*, II, 1969, p. 253 și urm.; idem, *MemAntiq*, I, 1969, p. 181 și urm.; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI...* p. 13 și urm.; I. Mitrea, *Carpica*, XII, 1980, p. 58-82, 101-109, 114-129.

16 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați...*; idem, *op. cit.* la nota 13.

luției raporturilor etno-culturale dintre autohtoni și slavi, definirea mai exactă a structurilor socio-economice caracteristice secolelor V-VII și încercarea unor estimări paleodemografice asupra epocii și spațiului la care ne referim.

Între cercetările arheologice menite a contribui într-o mare măsură, după părerea noastră, la lămurirea și cunoașterea mai deplină a unora din problemele enunțate mai înainte, sperăm să fie și cele, în curs de desfășurare, de la Ștefan cel Mare, jud. Bacău.

•

Așezarea de la Ștefan cel Mare, se află la limita de sud-est a subcarpaților Moldovei, pe o terasă înaltă din dreapta râului Troțuș, în punctul „La Siliște” de pe raza satului Gutinaș, com. Ștefan cel Mare, jud. Bacău. Locul „La Siliște” se află pe malul stîng al pîrîului Rădeana, numit, în amonte, de către localnici, Gutinaș. Terasa înaltă a Troțușului în punctul „La Siliște” este fragmentată, pe direcția nord-vest-sud-est, de un torent, din malurile căruia pornesc cîteva izvoare.

Primele materiale arheologice, care au pus în evidență existența unei așezări din a doua jumătate a mileniului I e.n., au fost descoperite cu prilejul cercetărilor din anii 1971—1977, cercetări care au avut ca obiectiv prioritar satul medieval¹⁷. Pe baza analizei primelor materiale descoperite, așezarea din epoca formării poporului român a fost încadrată în secolele VI-VII¹⁸. Semnificația etno-culturală a materialelor aparținînd așezării din perioada de încheiere a procesului de formare a poporului român, descoperite la Ștefan cel Mare,¹⁹ prin săpăturile din anii 1971—1977, ca și faptul că această așezare se află situată într-o regiune mai puțin cercetată, respectiv pe Valea Troțușului, autentică arteră de legătură între spațiul est-carpatic și Transilvania, a impus reluarea cercetărilor sistematice, în așezarea din sec. VI-VII, începînd din anul 1984. În această nouă etapă cercetările s-au concentrat în suprafața situată la sud de torentul care taie terasa²⁰.

17 Al. Artimon și C. Eminovici, *Carpica*, X, 1978, p. 271 și urm.

18 Idem, *op. cit.*, p. 274.

19 I. Mitrea, *Carpica*, XII, 1980, p. 108, 127, 135-136.

20 Săpăturile din anii 1971—1977 s-au concentrat în suprafața de la nord-est de torentul ce taie terasa din stînga pîrîului Rădeana. Cf. Al. Artimon și C. Eminovici, *op. cit.*, p. 271 și urm., fig. 1 și fig. 2. În suprafața de la sud de torent s-au efectuat doar sonde de verificare, urmărindu-se întinderea satului medieval, prilej cu care s-au descoperit și materiale aparținînd așezării din epoca formării poporului român. Materialele descoperite în această zonă sînt inedite. Informații am primit de la Al. Artimon care a efectuat cercetările și căruia îi mulțumim și pe această cale pentru faptul de a ne fi cedat cercetarea așezării din epoca formării poporului român, rezervîndu-și sarcina de a urmări doar complexele medievale.

Săpăturile din anii 1984—1986²¹, au urmărit investigarea suprafeței, de teren²² dinspre limita de sud-est a terasei, respectiv a suprafeței mărginite la nord și nord-est de torentul amintit mai sus, iar la sud-est de pîrîul Rădeana (fig. 1).

Locul în care se află așezarea, din epoca formării poporului român, de la Ștefan cel Mare, respectiv din punctul „La Siliște“, a oferit condiții favorabile vieții umane din cele mai vechi timpuri. Terenul din punctul „La Siliște“, situat pe terasa înaltă, de cca. 60—70 m, din dreapta Troțușului, mărginit de pîrîul Rădeana la sud-est și mai multe izvoare, cu apă potabilă, la nord-est, cu un sol bun pentru agricultură, avînd în apropiere întinse pășuni și păduri de foioase, a fost locuit încă din epoca neolitică.

Săpăturile arheologice sistematice, efectuate în punctul „La Siliște“, au pus în evidență existența mai multor niveluri de locuire. Cele mai vechi materiale aparțin unei așezări din neoliticul tîrziu. Din așezarea neolitică provine o mare cantitate de ceramică, mai ales fragmentară, din care s-au întregit mai multe vase, foarte multe greutăți din lut ars și cîteva figurine antropomorfe din lut ars. Analiza materialului neolitic, în primul rînd a ceramicii, ne arată că sîntem în fața unei așezări din etapa culturii Cucuteni²³. Sporadic în secțiunile săpate, s-au găsit fragmente ceramice care atestă o locuire aparținînd epocii bronzului tîrziu (cultura Noua) și respectiv halstattului tîrziu (sec. V-IV î.e.n.)²⁴. După cca. o jumătate de mileniu terasa, de la „Siliște“, a fost din nou locuită de o comunitate geto-dacică. Pe baza materialului ceramic descoperit, care își găsește analogii în conținutul fazei finale de locuire din așezările fortificate de la Brad și Răcătău²⁵, așezarea geto-dacică, de la

21 Colectivul de cercetare a fost compus din Ioan Mitrea (responsabil), Constantin Eminovici și Vasile Momanu. Ultimii doi membri ai colectivului, reprezentînd Muzeul de istorie din municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej, au participat, împreună, dar mai ales alternativ, la cea mai mare parte a lucrărilor de pe șantier. La realizarea textului de față, ultimii doi autori, au contribuit doar parțial, respectiv la descrierea unora din complexe de locuire și în parte a inventarului arheologic descoperit. (Cf. pag. 220-227).

22 Terenul aparține „Fermei Gutinaș“ din cadrul A.E.I. Buciumi. Mulțumim, și pe această cale, conducerii „Fermei Gutinaș“, respectiv Ing. Gh. Gherasim, Ing. N. Străuț și maistrul Stănilă Buzatu, pentru înțelegerea manifestată și sprijinului acordat efectuării cercetărilor arheologice de la Ștefan cel Mare.

23 Ceramica neolitică descoperită la Ștefan cel Mare, prin caracteristicile sale, respectiv prin formele vaselor, dar mai ales prin motivele și tehnica ornamentării, se încadrează în faza B a culturii Cucuteni. Pentru caracteristicile fazei B a culturii Cucuteni, a se vedea, mai nou, lucrarea lui Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, Iași, 1984, p. 66-82, p. 123, fig. 26; p. 128, fig. 31; p. 129, fig. 32; p. 130, fig. 33.

24 La sud de torentul ce taie terasa, în suprafața cercetată în anii 1971—1977, materialele ce atestă o locuire în epoca bronzului tîrziu (cultura Noua) și respectiv în halstattul tîrziu sînt mai numeroase. Cf. Al. Artimon și C. Eminovici, *op. cit.*, p. 273; fig. 3/5, pentru cultura Noua și fig. 3/4, 6-9; fig. 5/1-5, materiale aparținînd așezării din halstattul tîrziu.

25 V. Ursachi, *Carpica*, I, 1968, p. 177; V. Căpitanu, *Carpica*, VIII, 1976, p. 62-63. Numeroase materiale, inedite, care se află în colecțiile Muzeului de istorie Bacău, le-am văzut prin amabilitatea colegului V. Căpitanu, responsabilul șantierului de la Răcătău.

Ștefan cel Mare, se poate data la sfîrșitul secolului I e.n. și începutul secolului II e.n., deci în ultima etapă de existență a statului dac liber, respectiv în timpul domniei lui Decebal.

Terasa din punctul „La Siliște“ a fost locuită și în vremea stăpînirii romane asupra unei părți din teritoriul Daciei, fapt dovedit de materialele ce aparțin unei așezări daco-carpice. Pe lîngă materialele ceramice aflate în stratul de cultură, menționăm și materialul ceramic aflat într-o groapă descoperită în marginea de sud-vest a casetei săpate pentru dezvoltarea locuinței L4 din așezarea aparținînd secolelor V-VII (fig. 5/2). În groapa care se adîncea pînă la — 0,80 m față de nivelul actual de călcare, avînd o formă rotundă în plan orizontal, s-au găsit mai multe fragmente ceramice provenind din vase lucrate cu mîna și la roată. Materialele ceramice din această groapă, în primul rînd, precum și unele materiale aflate în stratul de cultură, își găsesc analogii în descoperirile din așezarea de la Călugăra—Bacău²⁶ și Poiana—Dulcești, nivelul I²⁷, asigurînd datarea așezării dacilor liberi de la Ștefan cel Mare în faza timpurie a culturii carpice.

Materialele din așezarea geto-dacică de la sfîrșitul sec. I și începutul sec. II e.n., precum și materialele din așezarea daco-carpică timpurie, îmbogățite prin noi descoperiri în anii viitori, pot aduce o importantă contribuție la cunoașterea mai profundă a genezei culturii daco-carpice.

După încetarea așezării carpice, cîteva secole mai tîrziu, probabil începînd de pe la sfîrșitul sec. al V-lea s-a înfiripat și dezvoltat, treptat, pe această terasă, o așezare în care viața a continuat fără întrerupere pînă la începutul secolului al VII-lea e.n. Aproape un mileniu mai tîrziu, începînd din sec. al XIV-lea și pînă în sec. al XVIII-lea, pe terasa de „La Siliște“ au existat mai multe case aparținînd unui sat medieval²⁸.

După cum s-a mai menționat obiectivul principal al cercetărilor, de la Ștefan cel Mare, din anii 1984—1986, l-a constituit așezarea din etapa finală a procesului de formare a poporului român, așezare care, după cum se va arăta în cele de mai jos, poate fi datată în secolele V-VII e.n.

Prin săpăturile efectuate în cele trei campanii, a fost investigată o suprafață de cca. 1 500 m.p. Ca și în alte așezări contemporane, la Ștefan

26 Săpăturile conduse de Iulian Antonescu, materialele inedite, se află în colecțiile Muzeului de istorie Bacău.

27 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 149-152 ; p. 260, Pl. XLIV ; p. 268, Pl. LII ; p. 270, Pl. LIV.

28 Întreruperile de locuire de pe terasa de „La Siliște“, din mileniul I e.n., ca și din alte perioade, au fost determinate, în primul rînd, de factori economici și în oarecare măsură, probabil, de factori politico-militari. De-a lungul timpului comunitățile umane s-au strămutat, deseori, pe alte terase din apropiere, revenind apoi, după un timp, în care se refăcea fertilitatea solului, în punctul „La Siliște“. Nu este vorba deci de strămutări la distanțe mari, de retrageri „la munte“ și cu atît mai puțin de viduri de populație. Avem dovedită o continuitate neîntreruptă, dar aceasta nu a avut loc pe verticală, în aceeași așezare, ci este o continuitate pe orizontală, o continuitate în mișcare care s-a circumscris unei microregiuni. A existat și în zona așezării de la Ștefan cel Mare o anume pendulare, o deplasare de pe o terasă pe alta, dar această pendulare, ca și în alte regiuni ale spațiului carpato-danubiano-pontic, s-a circumscris unei stabilități microzonale. Cf. Ioan Mitrea, *Continuitatea și cercetarea arheologică microzonală*, în *Ateneu*, revistă social-culturală, Bacău, nr. 3, iunie 1982, p. 11.

cel Mare, nu există un strat continuu care să evidențieze nivelul așezării prefeudale. Acest nivel arheologic poate fi surprins stratigrafic numai în zona locuințelor.

În suprafața cercetată, în anii 1984—1986, s-au descoperit șapte locuințe de tipul celor care au podeaua sub nivelul de călcare al epocii de construcție. Deși au fost descoperite, deocamdată, un număr mic de locuințe se pot face câteva observații privind situarea acestora în teren (fig. 1). Astfel se observă o grupare de locuințe înspre buza terasei, formată din L_3 , L_5 și L_6 și o alta pe pantă, constituită din L_2 , L_1 , L_4 și L_7 . În cazul în care se va demonstra că aceste locuințe sînt contemporane, grupările respective ar putea fi puse pe seama unor familii înrudite. Mai remarcăm faptul că trei locuințe, respectiv L_3 , L_5 și L_6 situate la distanțe aproximativ egale între ele, sînt dispuse pe aceeași linie, pe direcția est-vest, constituind un șir de-a lungul unei ulițe (fig. 1).

Pentru o cunoaștere cît mai exactă a realităților arheologice descoperite la Ștefan cel Mare, vom descrie, în continuare, cele șapte locuințe precum și inventarul lor.

Locuința nr. 1 (fig. 2/1 ; 3/1) a fost descoperită în secțiunea I, săpată în 1984. Între metrii 63,30 și 67,30, mai ales spre latura de NE, de la — 0,25 m a apărut pămînt de umplutură și câteva fragmente ceramice, indicînd groapa unei locuințe. Prin deschiderea unei casete pe latura de NE, a fost surprinsă în totalitate suprafața locuinței.

Locuința nr. 1 este de tipul celor cu podeaua situată sub nivelul de construcție (fig. 3/1 — profilul), deci parțial adîncit în pămînt. Podeaua se află la — 0,75 m spre colțul de sud-est și — 0,90 m spre colțul de vest, față de nivelul actual de călcare. Față de nivelul de construcție, care nu a putut fi surprins cu exactitate, podeaua locuinței se adîncea cu cca. 0,35 — 0,60 m. În plan orizontal groapa locuinței avea o formă rectangulară, cu laturile de $3,80 \times 3,50$ m, colțurile gropii fiind mai mult sau mai puțin arcuite. Pereții locuinței au fost construiți, probabil, din birne, lutuite, fixate pe furci. Întrucît nu s-au găsit gropi de la furci pe podea, considerăm că acestea au fost fixate în afara perimetrului gropii locuinței, în pămîntul depus pe maluri, rezultat din săparea acesteia. Prin nivelarea terenului, proces natural ce a avut loc după abandonarea și dărîmarea locuinței, urmele acestor gropi de furci au dispărut. Aceasta presupunere ni se pare mai plauzibilă²⁹ decît afirmația, neconfirmată arheologic, conform căreia scheletul pereților s-ar fi sprijinit pe tălpici de lemn. Avînd în vedere forma locuinței este de presupus că acoperișul era în două pante, realizat din materiale ușoare de regulă păipase, fixate pe un schelet de lemn. Podeaua nu a fost lipită ci doar bine bătătorită. Intrarea în locuință se făcea pe latura de sud, opusă gurii cuptorului.

În colțul de nord, relativ la mică distanță de pereții locuinței, s-a descoperit un cuptor din pietre, avînd bolta prăbușită. Pentru construcția cuptorului, mai ales la bază s-au folosit pietre mari, unele depășind 0,50 m lungime (fig. 2/1). Cuptorul era de dimensiuni mari, la bază

²⁹ I. Mitrea, *Carpica*, XII, 1980, p. 67.

lungimea era de 1,17 m iar lățimea de 1,08 m. Vatra cuptorului, de formă aproximativ ovoidală, formată dintr-o singură lipitură de lut groasă de cca. 2,5 — 3 cm, puternic arsă, era ușor alveolată în podea. Lungimea vetrei măsura 0,98 m, iar lățimea 0,55 m.

În umplutura locuinței, mai ales printre pietrele prăbușite din cuptor și împrăștiate pe podea, s-au găsit numeroase fragmente ceramice, provenind din vase lucrate cu mâna, în majoritate, sau la roată. Fragmentele găsite provin din cel puțin opt vase borcan (s-au găsit opt funduri de vase, întregi sau fragmentare). Sînt vase borcan, confecționate din pastă grosieră, avînd fundurile groase (fig. 15/7) cu diametrul mai mic decît diametrul gurii. Cîteva din vasele borcan aveau gura răsfrîntă (fig. 16/3). La unele vase gura este aproape dreaptă, practic nu au decît un început de buză (fig. 12/6 ; 16/1). Vasele din această locuință nu au fost ornamente. Cu excepția a două trei fragmente ceramice care par a proveni din vase borcan lucrate la roată, celelalte fragmente, provenind, cum s-a mai spus, din cel puțin opt vase, aparțin categoriei ceramice lucrate cu mîna din pastă grosieră. Nu s-au găsit fragmente de tigăi (tipsii) din lut. Pe lîngă ceramică în umplutură, aproape pe podea, s-a găsit o fusaiolă din lut întregă, bitronconică și o altă fusaiolă spartă. Menționăm și cîteva oase de animale și păsări domestice.

Locuința nr. 2 (fig. 2/1 ; 3/2) a fost descoperită tot în 1984 în secțiunea I, la sud-est de L_1 . Locuința nr. 2 a fost surprinsă între metrii 55—58,25. Pe lățimea secțiunii de la — 0,25 — 0,30 m a apărut pămînt de umplutură, indicînd groapa unei locuințe. Prin deschiderea a două casete, pe laturile secțiunii a fost surprins întregul contur al locuinței. De formă patrulateră în plan orizontal, cu laturile de $3,05 \times 2,70$ m. Colțul în care se afla cuptorul era mult arcuit. Adîncimea gropii locuinței era de cca. 0,35—0,45 m, față de nivelul de săpare. Construcția pereților și acoperișului considerăm că, în linii mari, s-a făcut în modul presupus și pentru locuința nr. 1. Și la această locuință podeaua s-a realizat doar prin bătătorire. Intrarea probabil s-a aflat pe latura de sud, din fața gurii cuptorului, respectiv în partea mai joasă a terenului.

În colțul de est al locuinței se afla un cuptor din pietre. Spatele cuptorului era mult cotlonit în peretele locuinței. În exterior cuptorul avea o formă aproximativ paralelipipedică, lung de 1,05 și lat de 0,95 m. Grosimea pereților era de cca. 0,30—0,35 m. Baza cuptorului a fost realizată din bolovani de rîu, de dimensiuni mari. Pereții cuptorului și chiar o parte din boltă s-au păstrat bine (fig. 2/2). Vatra, ușor ovoidală, foarte puțin suprainălțată față de podeaua locuinței, era constituită dintr-un strat de lipitură, gros de cca. 2 cm. Lățimea gurii cuptorului era de 0,32 m. Înălțimea cuptorului, în interior, era de cca. 0,45—0,50 m.

În umplutura locuinței, dar mai ales pe podea, s-a găsit o mare cantitate de ceramică, în majoritate lucrată cu mîna, din pastă grosieră. Fragmentele provin dintr-un număr mare de vase dacă avem în vedere numărul fundurilor, întregi s-au fragmentare, dar provenind evident, din vase diferite. Din aceste fragmente s-au întregit trei vase (fig. 10/1, 2,4) ; 11/1, 2,4). Sînt vase borcan de dimensiuni mijlocii, înalte de 0,186—0,237 m, avînd gura mai largă decît fundul, buza mai mult

sau mai puțin răsfrîntă, în afară. În unele cazuri umerii vasului sînt bine marcați (fig. 11/4 ; 12/1,2) altele vasele sînt mai zvelte (fig. 11/1 ; 15/2,4).

În această locuință, deși s-a găsit o mare cantitate de ceramică nu s-au găsit fragmente care să indice proveniența din tipuri de vase puse pe seama slavilor. Unele vase lucrate cu mîna, prin formele bine realizate, probabil au fost îndreptate la roată. Nu am găsit însă fragmente din categoria vaselor lucrate la roata rapidă din pastă mai bună.

Pe umărul unui vas, înainte de ardere, în pasta crudă, a fost imprimată o cruce (fig. 10/1 ; 11/4). Un decor asemănător, constînd într-o cruce incizată în pasta crudă, a fost realizat și pe un vas borcan, sub buză (fig. 12/4 ; 15/1), din care s-a găsit doar un fragment.

În umplutura L₂, s-a găsit și un cuțit din fier, de tipul celor întîlnite în complexe de locuire de secolele V-VI. Mai amintim și cîteva oase de păsări și animale domestice.

Inventarul aflat în L₂, în primul rînd vasele sigure de tradiție autohtonă, unele avînd imprimate semnul crucii, precum și lipsa speciei ceramice de factură slavă, ne determină să datăm această locuință în perioada dinaintea contactului cu slavii, respectiv între sfîrșitul sec. V și prima jumătate a sec. al VI-lea.

Locuința nr. 3 (fig. 5/1), a fost descoperită în 1985, în secțiunea a IV-a. Dezvelirea integrală a locuinței s-a realizat prin săparea porțiunii de teren dintre S. III și S. IV. Locuința L₃ este situată în grupul locuințelor dinspre marginea de est a așezării, respectiv înspre buza terasei și a pîrîului ce mărginește terasa spre latura de sud-est (fig. 1). Colțul de sud-vest al locuinței a fost distrus de o groapă feudală care, pe baza ceramicii aflată în umplutura sa, poate fi datată în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

În plan orizontal locuința nr. 3 are o formă dreptunghiulară avînd colțurile părții săpate în pămînt rotunjite. Laturile mari măsoară cca. 4,05 m, iar cele scurte cca. 3,05 m și respectiv 3,00 m. Axul lung al locuinței este pe direcția nord-sud. În interiorul gropii locuinței, care se adîncea față de nivelul inițial de călcare cu cca. 0,75 m nu s-au găsit gropi de la stîlpii de susținere a pereților și acoperișului. Probabil că și în acest caz modalitățile de construcție au fost cele presupuse pentru L₁. Intrarea probabil s-a aflat pe latura de sud. Pe podea nu s-au găsit urme de lipitură.

În colțul de nord-est al locuinței, deci în partea mai joasă a terenului, la oarecare distanță de pereți (fig. 5/1) se aflau resturile unui cuptor din pietre, cu bolta prăbușită, pietrele răspîndite în mare măsură pe podea.

Pietrele de la baza cuptorului înconjurau o vatră ușor ovoidală, puțin albiată în podeaua locuinței. Vatra, realizată dintr-un strat de lipitură, de cca. 2,5 cm, era puternic arsă. Sub lipitură pămîntul era înroșit pe o adîncime de 5—7 cm. La baza cuptorului, mai ales în spate s-au folosit bolovani de dimensiuni mari. Fața pietrelor din interiorul

cuptorului era, în multe cazuri, puternic înroșită dovadă a unei folosiri îndelungate a cuptorului și deci a locuinței. Între pietrele răvășite, mai ales în fața cuptorului, s-a găsit multă cenușă și cărbuni, din lemn de esență moale (speciile caracteristice zonei).

În umplutura locuinței, pe podea și mai ales între pietrele răvășite din prăbușirea cuptorului, s-au găsit mai multe fragmente ceramice. Majoritatea acestor fragmente provin din vase lucrate cu mîna. Este vorba, în primul rînd, de vase borcan. După numărul de funduri de borcane, fragmentele provin de la cel puțin cinci exemplare. Sînt vase borcan cu fundul îngroșat, gura mai largă decît baza, avînd buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă (fig. 14/3,4). Două din fragmentele de vase borcan, lucrate cu mîna, par a fi ornamentate, cu striuri verticale, neregulate, șterse. Tot cu mîna au fost lucrate și tigăile. S-au găsit fragmente ce provin din trei tipsii (fig. 12/8 ; 14/3) de tipul celor cu fundul relativ gros, marginile mai mult sau mai puțin înalte, drepte sau răsfrînte. Pe unul din fragmentele de tipsie, în exterior, s-a realizat o alveolare în pasta crudă (fig. 12/8).

Cîteva fragmente ceramice provin din vase borcan lucrate la roată. Reține atenția un fragment dintr-un fund de vas, din pastă cu microprundișuri în compoziție, avînd în interior coaste pronunțate, iar fundul, în exterior, prezintă cercuri concentrice, de la desprinderea de pe disc cu sfoara. Acest tip de vas borcan, lucrat la roata rapidă, dintr-o pastă cu microprundișuri în compoziție, își găsește analogii în descoperirile de la Costișa-Mănoaia³⁰ și Botoșana³¹, aparținînd nivelurilor din sec. V-VI.

Pe podeaua locuinței, nu departe de cuptor, s-a găsit o fusaiolă din lut, lucrată dintr-un fragment ceramic, provenind dintr-un vas dacic lucrat la roată, din pastă fină, cenușie. Și în această locuință s-au găsit oase de păsări și animale.

Locuința nr. 4 (fig. 5/2 ; 4/2) a fost descoperită în campania de săpături din anul 1985, în secțiunea a III-a, înspre podul terasei. Între metrii 75,65—79,85, de la — 0,20 — 0,25 m, a apărut pămînt de umplură în care se aflau pietre și sporadic fragmente ceramice. Pentru dezvelirea integrală a suprafeței acestei locuințe, s-au săpat casete pe laturile de nord și sud ale secțiunii. În plan orizontal L_4 are o formă trapezoidală, cu laturile paralele la nord și sud, respectiv latura mai mare la nord, de 4,50 m, iar latura mică la sud de cca. 3 m. Latura de vest măsoară cca. 3,05 m iar latura de est 3,25 m. Adîncimea părții săpate în pămînt este mică de cca. 0,35 m spre colțul de sud-est și de 0,52 m în colțul de vest. Nu s-au găsit gropi de la stîlpii de susținere a pereților și acoperișului. Este posibil ca și, în acest caz, pereții și acoperișul să fi fost realizați în tehnica presupusă pentru locuința nr. 1. Intrarea se făcea pe latura de sud, latura cea mică a locuinței, situată în fața gurii cup-

30 D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Carpița*, I, 1968, p. 238-245 ; fig. 4/1-8 ; 5/11.

31 D. Gh. Teodor, *Civiltizația romanică la est de Carpați...*, p. 114, fig. 35/4 ; p. 115, fig. 36/2.

torului. Podeaua locuinței a fost amenajată doar prin bătătorire. Pe podea s-au găsit mulți pigmenți de cărbuni, iar în fața cuptorului o pată mare de cenușă. Pigmenții de cărbuni s-au găsit și în pământul ce constituia umplutura gropii locuinței, mai ales în stratul de deasupra podelei, pe o grosime de cca. 0,10—0,15 m. Acești cărbuni pot fi apreciați ca un indiciu că locuința nr. 4 a fost distrusă prin incendiu.

În colțul de nord-est al locuinței s-au descoperit resturile unui cuptor din pietre. Partea superioară a cuptorului a fost dislocată, multe pietre fiind răspândite pînă lîngă peretele de sud al locuinței. Avînd în vedere adîncimea mică, față de nivelul actual de călcare, la care se găseau pietrele, este de presupus că în mare măsură bolta cuptorului a fost distrusă prin arăturile adînci din ultimii ani.

Pereții cuptorului mărgineau o vatră, aproximativ ovală, mai largă în interior și mai îngustă la gura cuptorului. Spatele vetrei, și respectiv peretele cuptorului în interior, era rotunjit. La construcția cuptorului s-au folosit bolovani mari, mai ales la bază. Vatra cuptorului, ușor alveolată în podea, era formată din două straturi de lipitură, arse la roșu, despărțite de un strat subțire de pământ argilos. Deci vatra a fost refăcută, nivelată printr-un strat subțire de argilă și apoi finisată printr-o nouă lipitură.

În umplutura locuinței, și mai ales pe podea în jurul vetrei, s-au găsit cîteva fragmente ceramice, provenite din vase borcan lucrate cu mîna sau la roată. S-au găsit fragmente de la două funduri de vase borcan, lucrate cu mîna din pastă grosieră (fig. 16/7). Vasele borcan lucrate cu mîna au dimensiuni mici și mijlocii. Gura acestor vase se termină printr-o buză aproape dreaptă sau răsfrîntă (fig. 16/5). S-au găsit și fragmente dintr-un vas mic, lucrat cu mîna, avînd pereții subțiri, gura trasă în interior. Ca formă acest vas are aspectul unui butoi (sau ou tăiat la capete). Din categoria ceramicii lucrată la roată s-au găsit doar două fragmente. Unul dintre fragmente (fig. 14/4) lucrat din pastă nisipoasă, de culoare cărămiziu-roșcată la exterior, avînd coaste pronunțate în interior și caneluri late în exterior, provine, probabil, dintr-o amorfă de origine romano-bizantină. Pe lîngă ceramică, în L_4 , pe podea, s-au mai găsit: un cuțit din fier și o bucată de tablă de alamă, rectangulară, cu urme de prelucrare, probabil un rest sau deșeu de la confecționarea unor obiecte (fig. 17/1). În umplutura locuinței s-au găsit și resturi de faună.

Locuința nr. 5 (fig. 6) a fost descoperită în 1985 în secțiunea a IV-a, între metrii 19,25—23,50.

Pentru surprinderea laturei de sud-vest a fost săpată o casetă. Dezvelirea integrală a suprafeței locuinței s-a făcut în 1986, prin săparea secțiunii a V-a.

Locuința nr. 5 este situată la cca. 3 m spre est de L_3 , spre buza terasei. În plan orizontal are o formă trapezoidală, avînd laturile paralele la nord-est și sud-vest. Latūra mare măsoară 4,50 m iar cea mică cca. 3,30 m. Latura de nord măsoară cca. 3,80 m, iar cea de sud-est 3,55 m.

Colțurile de nord și sud ale gropii locuinței erau mai mult și respectiv mai puțin rotunjite, cel de est forma un unghi drept iar colțul de vest era ascuțit. Groapa locuinței se adîncea puțin în pămînt față de nivelul de construcție, respectiv cu cca. 0,30 m la sud-est și cca. 0,55 m spre latura de nord, respectiv în partea mai înaltă a terenului.

Spre colțul de vest, la cca. 0,50 m de peretele de nord și cca. 0,85 m de peretele de sud-vest (fig. 6) se afla cuptorul din piatră. Bolovanii de la baza cuptorului erau mari (fig. 4/1). După cantitatea mare de pietre prăbușite și începutul de arcuire a pereților în interior, se poate admite că a fost un cuptor cu boltă. Vatra cuptorului, ușor alveolată în podea, formată dintr-o singură lipitură, era puternic arsă.

În colțul de sud al locuinței se aflau resturile unui cuptor din lut (fig. 6). Cuptorul, de mici dimensiuni era, aproximativ pe jumătate, cordonat în peretele locuinței. Pereții erau păstrați pe o înălțime de cca. 0,20 m. Diametrul cuptorului, la bază, era de 0,50 m, vatra, ușor alveolată, și pereții erau puternic arși. Grosimea arsurii la pereți și vatră era de cca. 0,10—0,12 m. Pe vatră era o crustă zgurificată. Cuptorul avea o formă tronconică, cu baza mare în jos. Partea superioară a cuptorului a fost distrusă din vechime. Presupunem că ne aflăm în fața unui cuptor de redus minereul de fier. Asemenea cuptoare din lut, simple, care se foloseau pentru o singură șarjă, sînt cunoscute și în alte așezări contemporane.

Inventarul aflat în această locuință este format dintr-un gravoar din fier, lung de 15 cm (fig. 17/2), găsit în apropierea cuptorului și mai multe fragmente ceramice. În umplutură, mai ales pe podea și în zona cuptorului, s-au găsit mai multe fragmente ceramice, care provin din vase lucrate cu mîna sau la roată. Au fost găsite fragmente din cel puțin trei vase borcan, lucrate cu mîna, din pastă grosieră. Vasele borcan lucrate cu mîna au fundul gros (fig. 13/4), pereții mai subțiri spre gură. Diametrul gurii este întotdeauna mai mare decît diametrul bazei. Gura acestor vase se termină printr-o buză mai mult sau mai puțin răsfrîntă (fig. 12/3 ; 14/1). Tot cu mîna, din pastă grosieră, au fost lucrate și tigăile (tipsiile). S-au găsit fragmente din cel puțin trei exemplare. Sînt tigăi cu fundul relativ gros și marginile mai mult sau mai puțin evazate (fig. 14/5).

Din categoria ceramicii lucrate la roată menționăm, mai întîi, un fragment dintr-un vas borcan, lucrat din pastă nisipoasă, prezentînd coaste pronunțate în interior (fig. 16/4). Un alt fragment provine din gura unui vas lucrat la roată din pastă ciment. A fost un vas, probabil de dimensiuni mai mari, de tipul vaselor de provizii cu buza lată (fig. 13/6 ; 17/6). Miezul vasului era cenușiu, dar pereții, mai ales în exterior erau de culoare cărămizie. În exterior, sub buză, vasul a fost ornamentat cu motive constînd din caneluri late. În umplutură s-au găsit și cîteva resturi faunistice.

Locuința nr. 6 (fig. 7/1 ; 8), a fost descoperită, în 1986, parțial în secțiunea a V-ai între metrii 10,25 și 14,50 și în parte în secțiunea

a VI-a între metrii 10,50 și 14,50. În secțiunea a VI-a între metrii 10,75 și 11,75 de la —0,40 m au apărut bolovani din bolta cuptorului. Și această locuință era parțial adîncită în pămînt. Groapa de formă dreptunghiulară avea colțurile arcuite. Laturile lungi, de nord și sud, măsoară cca. 4,00 m, iar laturile mici, de est și vest, măsurau 3,50 m și respectiv cca. 3,00 m. Adîncimea gropii locuinței era, în medie, de cca. 0,50 m. Pe latura de vest au apărut gropile a doi stîlpi de susținere. Probabil cei doi stîlpi formau cadrul intrării în locuință. Este de presupus că și această locuință a avut pereții din birne luate și acoperișul în două pante.

Podeaua a fost amenajată prin bătătorire, fiind ușor mai ridicată înspre latura de vest.

În colțul de nord-est, în partea mai joasă a terenului, situație frecvent întîlnită la Ștefan cel Mare, se afla cuptorul, cu boltă, de dimensiuni mari. Lungimea cuptorului era în exterior de 1,85 m, iar lățimea de 1,25 m. Peretele de est și spatele cuptorului erau foarte aproape de pereții locuinței. La bază pereții cuptorului erau groși, realizați din bolovani mari. Peretele din spate, la bază, măsura cca. 0,60 m. Peretele de est al cuptorului era mult mai gros decît peretele de vest, dinspre interiorul locuinței. Firește că lucrul acesta nu era întîmplător. Peretele dinspre interiorul locuinței era mai subțire pentru a ușura radierea căldurii. Vatra cuptorului era de formă oval-alungită, ușor albiată în podea, constituită dintr-o singură lipitură, groasă de cca. 3 cm., puternic zgurificată. Între pietrele prăbușite din bolta cuptorului s-a găsit un fragment dintr-o rîșniță, cu urme de ardere, indiciu că a fost folosit la realizarea pereților cuptorului.

În pămîntul din umplutura locuinței s-au găsit puține fragmente ceramice. În partea de sus a umpluturii, la —0,45 m, spre latura de sud, s-au găsit două fragmente ceramice dintr-un vas lucrat la roată, din pastă zgrunțuroasă, cu micropundișuri în compoziție, avînd în interior coaste pronunțate. Cele două fragmente par a proveni dintr-un vas mai mare, tipologic evoluat din cunoscutele vase de provizii întîlnite în secolele IV-V. Vasul, din care provin cele două fragmente, prin caracteristicile sale, pastă și tehnică de lucru, poate fi atribuit celei de-a doua jumătăți a sec. al V-lea, respectiv începutului așezării de la Ștefan cel Mare. Nu este exclus ca aceste fragmente să fi fost antrenate în umplutura locuinței. Reamintim că au fost găsite aproximativ la limita nivelului de călcare. La 0,54 m vest de cuptor și la 0,25 m de peretele de nord al locuinței, pe podea s-a găsit un vas sfărîmat. Este un vas borcan, lucrat cu mîna, din pastă grosieră, avînd fundul îngroșat, gura largă și buza răsfrîntă (fig. 10/3 ; 11/3). Pe corpul vasului se observă cîteva striuri verticale șterse, neglijent executate. Alte cîteva fragmente ceramice descoperite în L₆ provin tot din vase borcan lucrate cu mîna. S-au găsit patru fragmente din funduri diferite (fig. 13/9 ; 16/6 ; 17/13,14), precum și fragmente din corpul unor vase borcan, lucrate cu mîna

(fig. 13/8 ; 17/12). Remarcăm și un fragment din gura unui vas mic de tipul celor cu gura dreaptă (fig. 15/3). În umplutură s-au găsit și materiale faunistice.

Locuința nr. 7 (fig. 7/2 ; 9), a fost descoperită în 1986, în secțiunea a V-a, înspre limita de nord-vest a așezării, pe podul terasei (fig. 1). Pentru dezvelirea integrală a suprafeței locuinței s-au deschis casele pe laturile de nord și sud ale secțiunii.

În plan orizontal, groapa locuinței, are o formă dreptunghiulară cu laturile mari, de nord și sud, de cca. 4,50 m, iar laturile mici, de est și vest de cca. 3,75 m. Adîncimea părții săpate în pămînt, măsurată de la nivelul de construcție, nu depășea, în medie, 0,50 m. Colțurile gropii erau mult arcuite. Spre latura de vest umplutura locuinței a fost deranjată de șanțul săpat, recent, pentru instalarea unui cablu telefonic.

Intrarea în locuință se făcea probabil pe latura de sud, opusă gurii cuptorului. Pereții locuinței au fost realizați din birne lutuite, iar acoperișul, probabil în două pante, din păioase fixate pe un cadru de lemn. Pe latura de nord, pornind de la cuptor spre vest, pe toată lungimea peretelui, pe o lățime de cca. 1,00—1,20 m s-a găsit un strat de pămînt ars la roșu de 8—10 cm grosime. Între această arsură și podea era un strat de pămînt negru, amestecat cu cărbuni. Stratul de pămînt ars nu conținea cărbuni, era ca un praf ars la roșu. Probabil că stratul de pămînt negru amestecat cu cărbuni provenea de la pereții prăbușiți, iar stratul de pămînt ars la roșu, provenea din arderea acoperișului peste pereții prăbușiți. Podeaua locuinței a fost amenajată prin bătătorire.

În colțul de nord-est al locuinței se afla cuptorul din pietre, de dimensiuni mari. În spate, peretele cuptorului era ușor cotlonit, în peretele locuinței. La baza cuptorului s-au folosit bolovani mari. Pereții cuptorului, mai masivi în spate și spre latura de est, aveau o grosime de cca. 0,40—0,45 m. Vatra cuptorului era de formă ovală, alungită, foarte puțin albiată în podea. Bolta cuptorului era prăbușită, dar pereții s-au păstrat pe o înălțime de cca. 0,60 m. Multe pietre din boltă au fost antrenate în stratul arabil. Partea de sus a pietrarului, păstrată „in situ”, era doar la — 0,25 m față de nivelul actual de călcare.

În umplutura locuinței s-a găsit un inventar sărac. Lîngă peretele de vest al cuptorului s-a găsit o fusaiolă bitronconică (fig. 13/10 ; 17/4). Aproape de latura de sud s-a găsit o piatră de rîșniță, avînd diametrul maxim de 0,375 m iar grbsimea, la mijloc, de 0,073 m. Între pietrele răvășite de la cuptor s-au găsit cîteva fragmente ceramice între care trei funduri de vase borcan. Fragmentele ceramice provin din vase borcan, lucrate cu mîna, din pastă grosieră. Au fundurile groase (fig. 13/7 ; 15/5 ; 16/6), umerii marcați, gura mai largă decît baza, iar buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă (fig. 13/1, 3 ; 16/2 ; 17/7).

Unele fragmente provin din vase borcan, lucrate cu mîna, avînd gura aproape dreaptă (fig. 13/2). Alte vase au fost ornamentate pe buză cu

crestături' (fig. 13/3 ; 17/8, 11). Pe umărul unui vas borcan, lucrat cu mîna, a fost imprimată, în pasta crudă, o cruciuliță (fig. 13/5 și 17/9).

În această locuință nu s-au găsit fragmente de tigăi și nici fragmente din vase lucrate la roată.

Menționăm că în umplutură s-au găsit și cîteva resturi de faună.

•

Toate descoperirile de la Ștefan cel Mare, începînd de la tipul de așezare, locuințe, instalații pentru încălzit și prepararea hranei, precum și întregul inventar, își găsesc analogii în realitățile arheologice caracteristice spațiului est-carpatic al României din secolele V-VII, și, pe un plan mai larg, în conținutul culturii materiale, specifice epocii amintite, din întreg spațiul carpato-dunărean-pontic.

Tipul de așezare de la Ștefan cel Mare este întîlnit în numeroase locuri din Moldova³², amintim, ca exemplu, așezările de la Botoșana³³, Davideni-Neamț³⁴ și Izvoare-Bahna, jud. Neamț³⁵. Foarte asemănătoare sînt condițiile fizico-geografice de la Ștefan cel Mare, Izvoare-Bahna și Davideni. Cele trei așezări sînt situate pe terasele unor importante rîuri, respectiv așezarea de la Ștefan cel Mare pe terasa înaltă din dreapta Troțușului, așezarea de la Izvoare-Bahna pe terasa înaltă din dreapta Siretului, iar așezarea de la Davideni pe terasa medie din dreapta rîului Moldova. În toate cele trei cazuri, așezările sînt situate în preajma unor izvoare naturale cu apă potabilă. Poate nu este lipsit de interes să menționăm că cele trei așezări sînt situate spre limita de est a regiunii subcarpatice a Moldovei, respectiv așezarea de la Davideni la limita de nord-est, așezarea de la Izvoare-Bahna la limita central-estică, iar așezarea de la Ștefan cel Mare la limita de sud-est.

Disponerea locuințelor pe anumite aliniamente, precum și gruparea lor „în cuiburi“, fenomen constatat la Ștefan cel Mare și care poate fi pus în legătură cu existența unor familii înrudite, este întîlnită și în alte așezări din secolele V-VII, între care amintim pe cele de la Botoșana³⁶, Bacău-Curtea domnească³⁷ și Davideni³⁸. De altfel fenomenul dispunerii locuințelor „în cuiburi“ este frecvent întîlnit în a doua jumătate a mileniului I e.n. în tot spațiul carpato-dunăreano-pontic³⁹.

32 N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 104, 108, 116-117 ; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 13-14 ; 68-69.

33 D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 15-16.

34 I. Mitrea, *Mem.Antiq.*, VI—VIII, 1974—1976, P. Neamț, 1981, p. 65.

35 Idem, *Carpica*, VI, 1973—1974, p. 55 ; Idem, *Carpica*, X, 1978, p. 205-206.

36 D. Gh. Teodor, *Civlizația romanică la est de Carpați...*, p. 81, cf. Planul general al săpăturilor.

37 I. Mitrea și Al. Artimon, *Carpica*, VI, 1971, p. 226, fig. 1 (L₄, L₅ și L₆).

38 I. Mitrea, *Mem.Antiq.*, VI—VIII, p. 66.

39 Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, Ed. Academiei, București, 1977, p. 118.

Locuințe, de tipul celor de la Ștefan cel Mare, parțial adâncite în pământ, construite din birne de lemn fixate pe furci, cu acoperișul în două pante, se întâlnesc fiind chiar dominante ca număr, în așezări precum cele de la Botoșana⁴⁰, Davideni⁴¹, Bacău⁴², Izvoare-Bahna⁴³, Dodești⁴⁴, etc., datate în secolele V-VII.⁴⁵

Cuptoarele din piatră, pentru încălzit și prepararea hranei, de tipul celor de la Ștefan cel Mare, se întâlnesc în numeroase așezări, datate în secolele V-VII, dintre care amintim doar pe cele de la Botoșana⁴⁶ și Davideni⁴⁷, în care s-au efectuat cercetări arheologice de mai mare amploare. Cuptoare din lut, folosite pentru prelucrarea metalelor, precum cel din locuința nr. 5 de la Ștefan cel Mare, s-au întâlnit și în așezarea de la Botoșana⁴⁸. Activitatea de prelucrare a metalelor în așezarea de la Ștefan cel Mare este susținută și de prezența unui tipar din piatră⁴⁹, descoperit în 1977, sau a deșeurilor de metal, precum și a gravoarelor, de tipul celor cunoscute în a doua jumătate a mileniului I e.n.⁵⁰.

Prezența unei rișnițe circulare, de evidentă tradiție romană, de tipul celor întâlnite la Botoșana⁵¹, trebuie pusă în legătură cu activitățile agricole ale locuitorilor de la Ștefan cel Mare.

Ceramica descoperită la Ștefan cel Mare, lucrată cu mîna sau la roată, se încadrează în tipurile întâlnite în spațiul est-carpatic în secolele V-VII⁵². După cum a rezultat din prezentarea inventarului complexelor de locuire, de la Ștefan cel Mare, frecventă este ceramica lucrată cu mîna. Tipurile de vase întâlnite, respectiv borcanele, avînd gura mai largă decît fundul, buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă, precum și tigăile (tipsiile), cu fundul relativ îngroșat, marginile drepte, ușor evazate sau arcuite spre interior, sînt cunoscute din unele așezări din spațiul est-carpatic, cum sînt cele de la Botoșana⁵³, Davideni⁵⁴, Bacău⁵⁵, Izvoare-Bahna⁵⁶, Dodești⁵⁷, etc., încadrate cronologic în secolele V-VII. Or-

40 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 22-44.

41 I. Mitrea, *MemAntiq.*, VI—VIII, p. 66-68.

42 I. Mitrea și Al. Artimon, *op. cit.*, p. 233-239.

43 I. Mitrea, *Carpica*, X, p. 206-209.

44 D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone...*, p. 22-26.

45 Idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI...* p. 14-16 ; I. Mitrea, *Carpica*, XII, 1980, p. 64-69.

46 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 30-31, 40-41.

47 I. Mitrea, *MemAntiq.*, VI—VIII, p. 69-70.

48 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 47-48.

49 I. Mitrea, *Carpica*, XII, p. 108-109.

50 Idem, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 2, Sibiu, 1981, p. 14.

51 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 51.

52 Idem, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 27-46 ; I. Mitrea, *Carpica*, XII, p. 76-82.

53 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 53-54.

54 I. Mitrea, *MemAntiq.*, VI—VIII, p. 73-76.

55 I. Mitrea și Al. Artimon, *op. cit.*, p. 242-251.

56 I. Mitrea, *Carpica*, X, p. 216-218.

57 D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone...*, p. 41-46.

namentul format din creștături, dispuse pe buza vaselor, întâlnit pe câteva fragmente de la Ștefan cel Mare, este cunoscut din descoperirile de la Botoșana⁵⁸, Davideni⁵⁹, etc. Decorul constind din cruciulițe, incizate pe pereții vaselor, întâlnit pe câteva exemplare de vase la Ștefan cel Mare, motiv ornamental ce trebuie pus în legătură cu răspîndirea creștinismului în secolele V-VII, este cunoscut din descoperiri provenind din numeroase așezări, dintre care amintim pe cele de la Botoșana⁶⁰, Bacău⁶¹, Ursoaia-Murgeni⁶², Davideni⁶³ și Bărboasa-Oncești⁶⁴. Acest decor este întâlnit și pe ceramica de la sud de Carpați, de exemplu la Dulceanca⁶⁵ și Budureasca⁶⁶, precum și în Transilvania, de exemplu, la Sălașuri⁶⁷ și Rotbav⁶⁸. Toate așezările menționate, sînt încadrate în secolele V-VII.

A doua formă de vas lucrat cu mîna, întâlnit la Ștefan cel Mare, respectiv tigăile (tipsile) sînt cunoscute din săpăturile efectuate în numeroase așezări din spațiul est-carpatic al României⁶⁹.

După cum s-a precizat, la descrierea inventarului ceramic, la Ștefan cel Mare se întâlnește și o categorie ceramică, relativ bine cunoscută din descoperirile de pînă acum, ce poate fi pusă pe seama grupurilor de slavi care, în drumul lor spre Dunărea de jos, au venit în contact și cu populația autohtonă din așezarea la care ne referim. Este vorba de unele vase borcan, lucrate exclusiv cu mîna, din pastă grosieră, cu fundurile îngroșate, corpul uneori alungit, avînd gura aproape dreaptă sau ușor trasă în interior (fig. 12/6 ; 13/2 ; 15/2—4 ; 16,1) și rareori prezentînd un început de buză (fig. 10/3 ; 11/3). Această categorie ceramică întâlnită și în alte așezări din spațiul est-carpatic al României⁷⁰ și care își găsește analogii în regiunile niproviene ale Ucrainei⁷¹, sau alte zone din sud-vestul U.R.S.S.⁷², dovedește că în a doua jumătate a sec. al VI-lea unele grupuri de slavi au ajuns pe valea Troțușului, de unde, probabil, unii au trecut în S-E Transilvaniei.

58 Idem, *Civilizația romanică...*, p. 52 ; 117, fig. 38/2 ; 121, fig. 42/3.

59 I. Mitrea, *Mem.Antiq.*, VI—VIII, p. 74.

60 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 54 ; 121, fig. 42/3 ; 122, fig. 43/6.

61 I. Mitrea și Al. Artimon, *op. cit.*, p. 244 ; p. 246, fig. 16/1, 2 ; p. 247, fig. 17/1-2.

62 Ghenuță Coman, *Murgeni. Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, p. 54, fig. 26/3.

63 I. Mitrea, *Mem.Antiq.*, VI—VIII, p. 76 ; fig. 5/3 ; fig. 10/1.

64 Idem, *Carpica*, XII, p. 107.

65 Suzana Dolinescu Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Ed. Academiei, București, 1974, p. 65, fig. 52/2.

66 Cercetări efectuate de V. Teodorescu, care a binevoit să ne arate materialul în sept. 1978, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

67 Z. Székely, *Marisia*, V, 1975, p. 74, pl. 36/1.

68 Informații Mariana Marcu, responsabilă șantierului de la Rotbav, căreia îi mulțumim și pe această cale.

69 D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 44 ; I. Mitrea, *Carpica*, XII, p. 78.

70 D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 35-37, cu bibliografia de pînă în 1978 ; I. Mitrea, *Carpica*, XII, p. 114-121.

71 V. P. Petrov, *MIA*, 108, 1963, p. 16-36 ; I. P. Rusanova, *MIA*, 176, 1974, p. 93-96 ; O. M. Prihodniuc, în *Etnoculturnata carta teritoriilor Ucrainsoi SSR v tis. n.e.*, Kiev, 1985, p. 89, fig. 16/11.

72 I. A. Rafalofici, *Slaviane VI—IX vv. v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 135-137 ; fig. 23/1-2, 4, 9 ; p. 149-150.

Ceramica lucrată la roată, din așezarea de la Ștefan cel Mare, de tradiție și respectiv de factură autohtonă prin atributele sale intrinseci, își găsește analogii în numeroase așezări, din spațiul est-carpatic al României⁷³, dintre care amintim, în primul rând, pe cele de la Costișa-Mănoaia⁷⁴, Botoșana⁷⁵ și Davideni⁷⁶, datate între sfârșitul sec. al V-lea și începutul sec. al VII-lea.

Materialele descoperite la Ștefan cel Mare își găsesc analogii nu numai în teritoriul est-carpatic al României ci și în celelalte regiuni ale spațiului carpato-dunăreano-pontic, respectiv în complexele autohtone, romanice, de tip Ipotești-Ciurel-Cindești⁷⁷ de la sud de Carpați și în complexele de tip Bratei din Transilvania⁷⁸, datate în secolele V-VII.

Pe baza tuturor analogiilor prezentate, în primul rând din spațiul est-carpatic al României, dar și din celelalte regiuni ale teritoriului carpato-dunăreano-pontic, *începuturile așezării de la Ștefan cel Mare pot fi situate în ultimele decenii ale secolului al V-lea, iar sfârșitul pe la începuturile secolului al VII-lea.*

Descoperirile de la Ștefan cel Mare se integrează în marea unitate culturală specifică teritoriului vechii Dacii în secolele V-VII. Această unitate, a culturii materiale și spirituale, pune în evidență unitatea etnică de pe ambele versante ale Carpaților, respectiv din tot spațiul carpato-dunăreano-pontic în care s-a petrecut, fără întrerupere, procesul de etnogeneză a românilor.

Descoperirile de la Ștefan cel Mare ne permit conturarea imaginii unui sat, în care a trăit o comunitate autohtonă, romanică, care se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor și păsărilor⁷⁹, precum și cu numeroase meșteșuguri, de la tors și țesut pînă la prelucrarea metalelor. Slavii pătrunși aici în a doua jumătate a secolului al VI-lea nu au putut schimba, în esență, cultura materială și spirituală și cu atât mai puțin etnicul.

Descoperirile de la Ștefan cel Mare, care se încadrează organic în ansamblul culturii materiale și spirituale, autohtone, romanice, din spațiul est-carpatic al României și pe un plan mai larg în ansamblul culturii autohtone, romanice, specifice întregului teritoriu carpato-dunăreano-pontic, întregesc imaginea acestui tablou etno-cultural specific secolelor V-VII.

73 D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 24-26; I. Mitrea, *Carpica*, XII, p. 79-82.

74 D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Carpica*, I, 1968, p. 239-242.

75 D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 58; p. 111, fig. 32/1-3; p. 113, fig. 34/1-8; p. 114, fig. 35/1-8; p. 115, fig. 36/1-5.

76 I. Mitrea, *Mem. Antiq.*, VI—VIII, p. 76-78; fig. 7/3, 5; fig. 8/3, 5, 8-9; fig. 11/4-7, 9-10, 12; fig. 12/10, 13.

77 V. Teodorescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485-489; P. Roman, Suzana Dolinescu-Ferche, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 79-91; Suzana Dolinescu-Ferche, M. Constantiniu, *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 289-329; Suzana Dolinescu-Ferche, *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, 1-2, p. 117-147.

78 I. Nestor, *Revue Roumaine d'Histoire*, 3, 1964, p. 399-401; Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 269-283.

79 Sergiu Haimovici, în prezentul volum p. 256 și urm.

Bogatele descoperiri arheologice, din ultimele decenii, fac posibilă conturarea unui model cultural autohton romanic, unitar și original, în secolele V-VII⁸⁰, din care s-a dezvoltat, în veacurile următoare civilizația veche românească.

L'ÉTABLISSEMENT DES V—VII IÈME SIÈCLES DE ȘTEFAN CEL MARE, LE DÉPARTEMENT DE BACĂU. LES FOUILLES DES ANNÉES 1984—1986

R é s u m é

L'établissement de Ștefan cel Mare, le département de Bacău, se trouve située à la limite sud-est des Souscarpathes de la Moldavie, sur la terrasse de la rive droite Trotuș.

Les recherches des années 1984—1986 ont mené à la découverte de six habitations (fig. 1). Toutes les habitations découvertes ont le plancher plus bas que le niveau de la construction, donc elles sont partiellement enfoncées en terre (fig. 3 ; 5 ; 6 ; 8 ; 9). Dans toutes ces habitations on a trouvé des fours en pierre (fig. 2 ; 4 ; 7).

L'inventaire découvert dans les habitations est formé d'objets en métal, argile et pierre, ainsi que d'une grande quantité de céramique travaillée à la main ou à la roue. Certains pots ont été ornements. Il retient l'attention l'ornement formé de croix incisées, trouvé sur plusieurs pots retient surtout l'attention (fig. 10/11/4 ; 12/4 ; 13/5 ; 15/1). Cet ornement peut être lié à la propagation du christianisme dans l'espace est-carpatique de la Roumanie.

Les matériels découverts à Ștefan cel Mare présentent des analogies avec les établissements des V—VII-ième siècles n.è., étudiées dans l'espace est-carpatique de la Roumanie, telles celles de Botoșana—Suceava, Davideni—Neamț, Bacău, Do-dești—Vaslui, Oreavu—Vrancea, etc. Sur la base de ces analogies, l'établissement de Ștefan cel Mare peut être datée au cours d'une période comprise entre la fin du V-ième siècle et le commencement du VII-ième siècle.

L'inventaire découvert démontre qu'à Ștefan cel Mare, aux V—VIII-ième siècles, a vécu une communauté autochtone, romaine, qui s'occupait de l'agriculture, de l'élevage du bétail et de la volaille, ainsi que de nombreux métiers. C'était une communauté autochtone, stable, qui, pendant la deuxième moitié du VI-ième siècle a assimilé aussi quelques éléments slaves.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Le plan général des fouilles avec la localisation de l'établissement de Ștefan cel Mare la carte de la R. S. de la Roumanie.
 Fig. 2. Habitations des V—VII-ième siècles. 1, L₁ ; 2, L₂.
 Fig. 3. Plans et profils d'habitation, des V—VII-ième siècles. 1, L₁ ; 2, L₂ ; 1, sol végétal ; 2, terre grise ; 3, terre jaune ; 4, remplissage ; 5, pierres ; 6, âtre.
 Fig. 4. Habitation des V—VII-ième siècles. 1, L₅ ; 2, L₄.

80 D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 29-31 ; I. Mitrea, *Carpica*, XII, p. 127-128 ; D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică...*, p. 70-72.

- Fig. 5.** Plans et profils d'habitations des V—VII-ième siècles. 1, L_3 ; 2, L_4 . 1, sol végétal; 2, terre grise; 3, terre jaune; 4, remplissage; 5, pierres; 6, âtre.
- Fig. 6.** Le plan et le profil de l'habitation L_5 , des V—VII-ième siècles. Légende, identique à L_1 .
- Fig. 7.** Habitations des V—VII-ième siècles. 1, L_6 ; 2, L_7 .
- Fig. 8.** Le plan et le profil de l'habitation L_6 , des V—VII-ième siècles. Légende, identique à L_1 .
- Fig. 9.** Le plan et le profil de l'habitation L_7 , des V—VII-ième siècles. Légende, identique à L_1 .
- Fig. 10.** Céramique travaillée à la main. 1-2, 4, de L_2 ; 3 de L_6 .
- Fig. 11.** Céramique travaillée à la main. 1-2, 4, de L_2 ; 3 de L_6 .
- Fig. 12.** Céramique travaillée à la main (1-4, 6-8) et à la roue (5). 1-2, 4, L_2 ; 3, 7, L_5 ; 5, 8, L_3 ; 6, L_1 .
- Fig. 13.** Céramique travaillée à la main (1-5, 7-9) et à la roue (6). 1-3, 5, 7, L_7 ; 4, 6, L_5 ; 8, 9, L_6 . Fusaiole (10) de L_7 .
- Fig. 14.** Céramique travaillée à la main (1-3, 5-6) et à la roue (4). 1, 5, L_5 ; 2-3, 6, L_3 ; 4, L_1 .
- Fig. 15.** Céramique travaillée à la main (1-7). 1-2, 4, L_2 ; 3, 6, L_6 ; 5, L_7 ; 7, L_1 .
- Fig. 16.** Céramique travaillée à la main (1-3, 5-7) et à la roue (4). 1, 3, L_1 ; 2, 6, L_7 ; 4, L_5 ; 5, 7, L_1 .
- Fig. 17.** Objets de métal et d'argile (4); fragments céramiques travaillés à la main (7-14) et à la roue (6). 1, L_4 ; 2, L_5 ; 3, L_6 ; 4, L_7 ; 5, L_3 ; 6, L_5 ; 7-11, L_7 ; 12-14, L_3 .

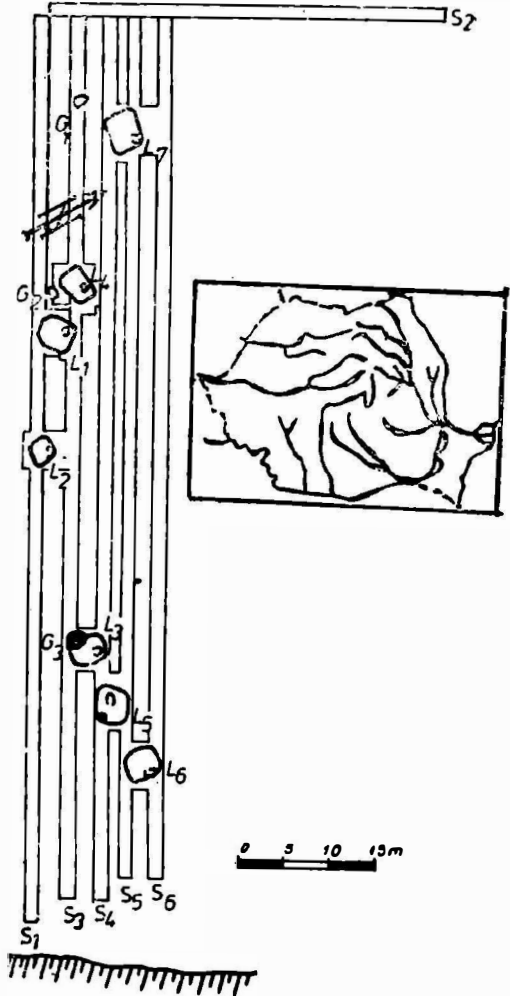

Fig. 1. Planul general al săpăturilor, cu localizarea așezării de la Ștefan cel Mare

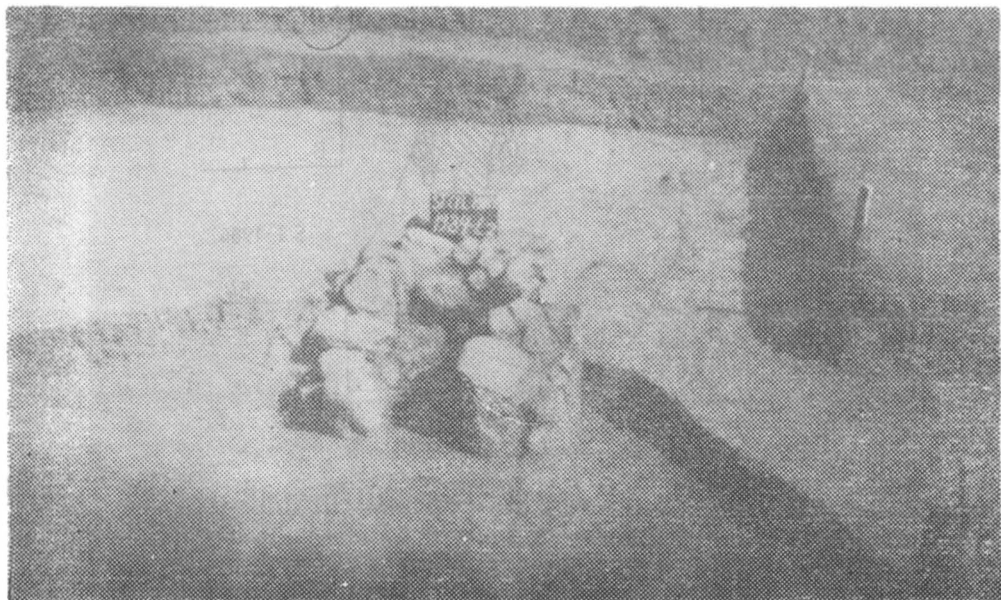
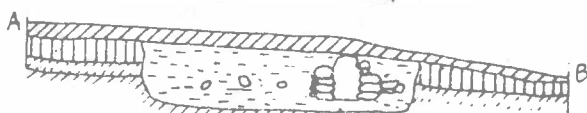
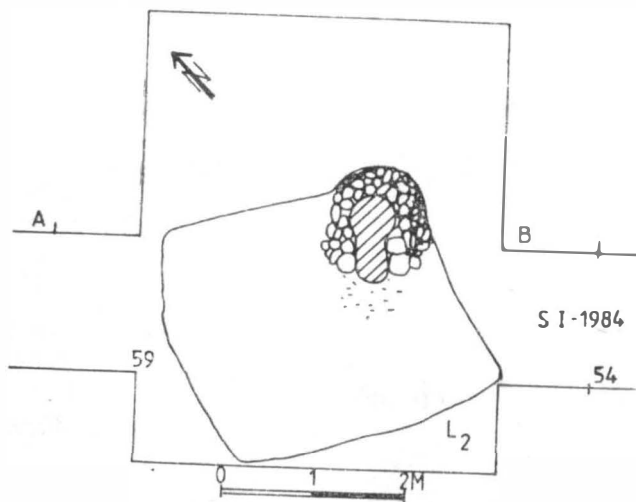
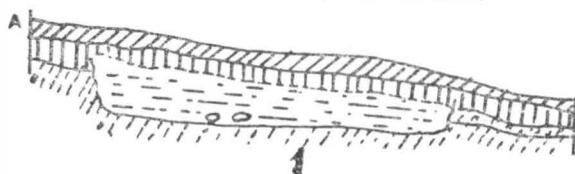
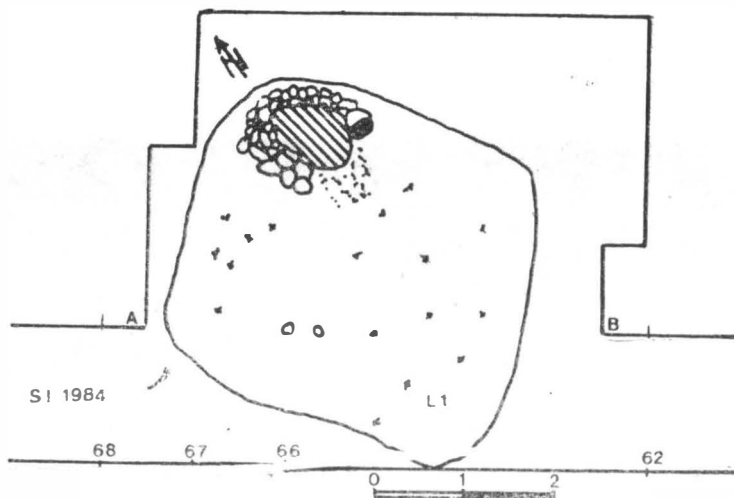

Fig. 2. Locuințe din, sec. V—VII. 1, L₁ ; 2, L₂.

2

Fig. 3. Planuri și profile de locuințe, din sec. V—VII. 1, L_1 ; 2, L_2 . 1, sol vegetal; 2, pământ cenușiu; 3, pământ galben; 4, umplută; 5, pietre; 6, vatră.

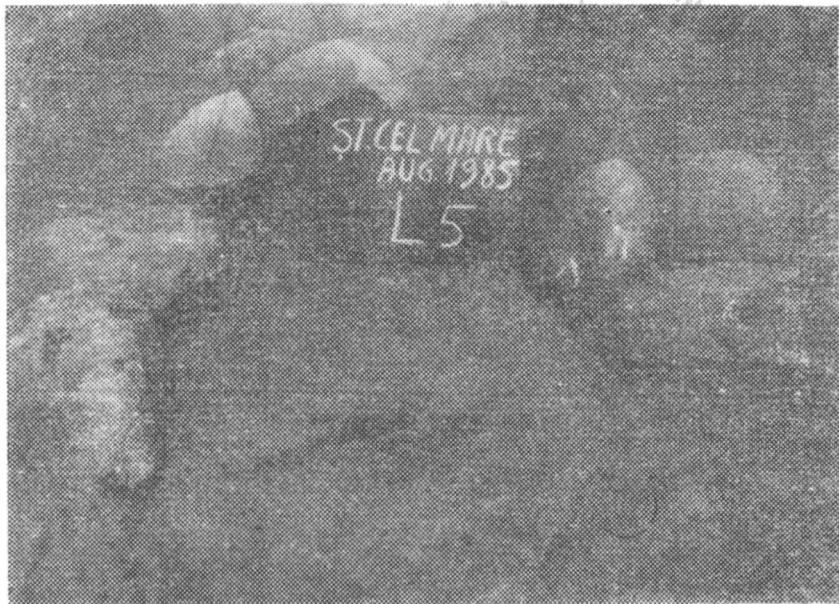

Fig. 4. Locuințe din sec. V—VII. 1, L₅ ; 2, L₄.

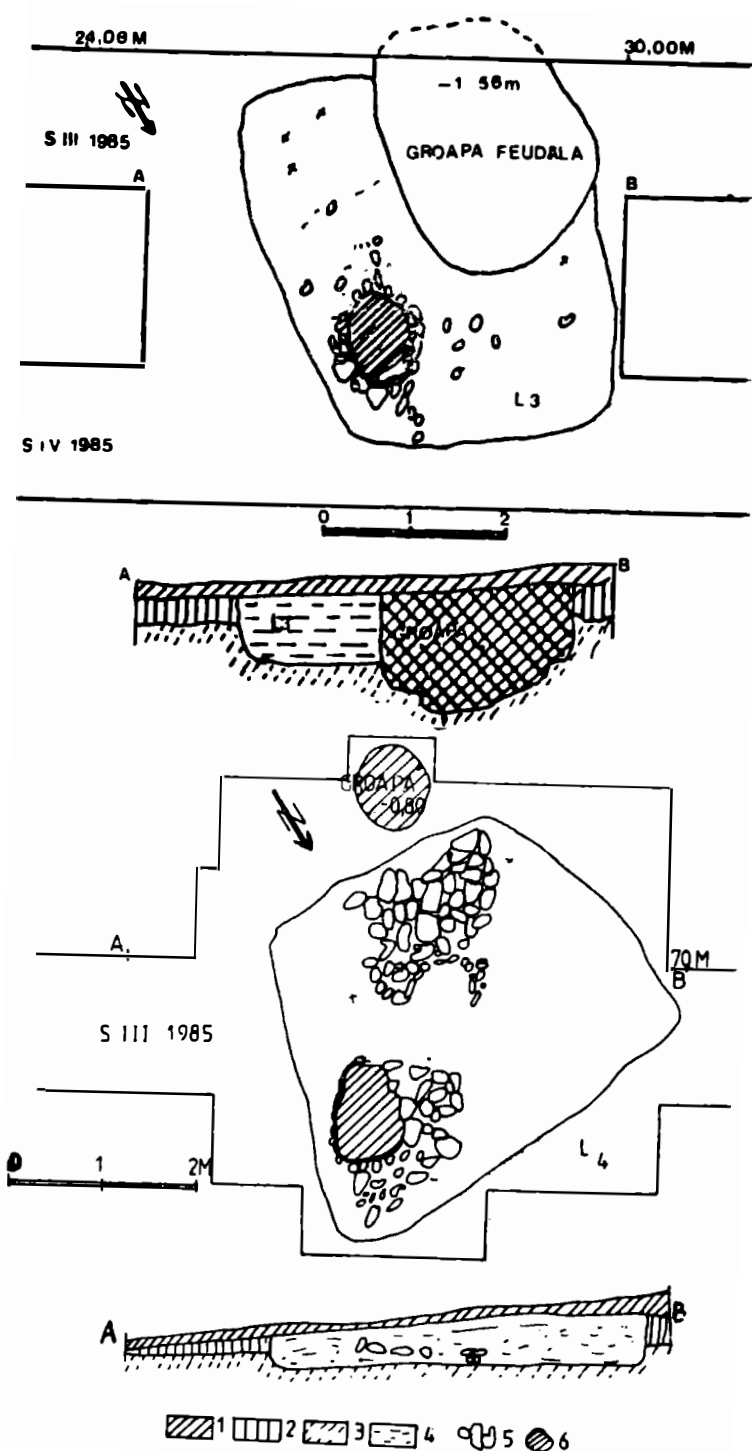

Fig. 5. Planuri și profile de locuințe, din sec. V—VII. 1, L₃; 2, L₄.
<http://www.cimec.ro/> <http://cmiabc.ro>

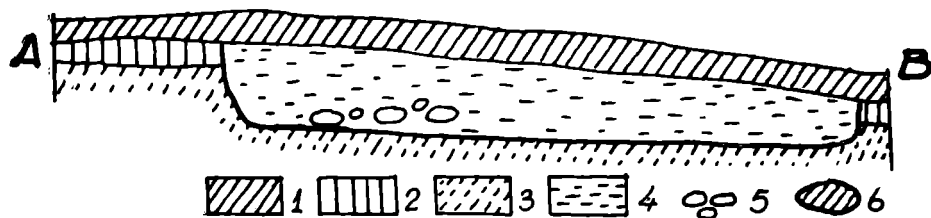
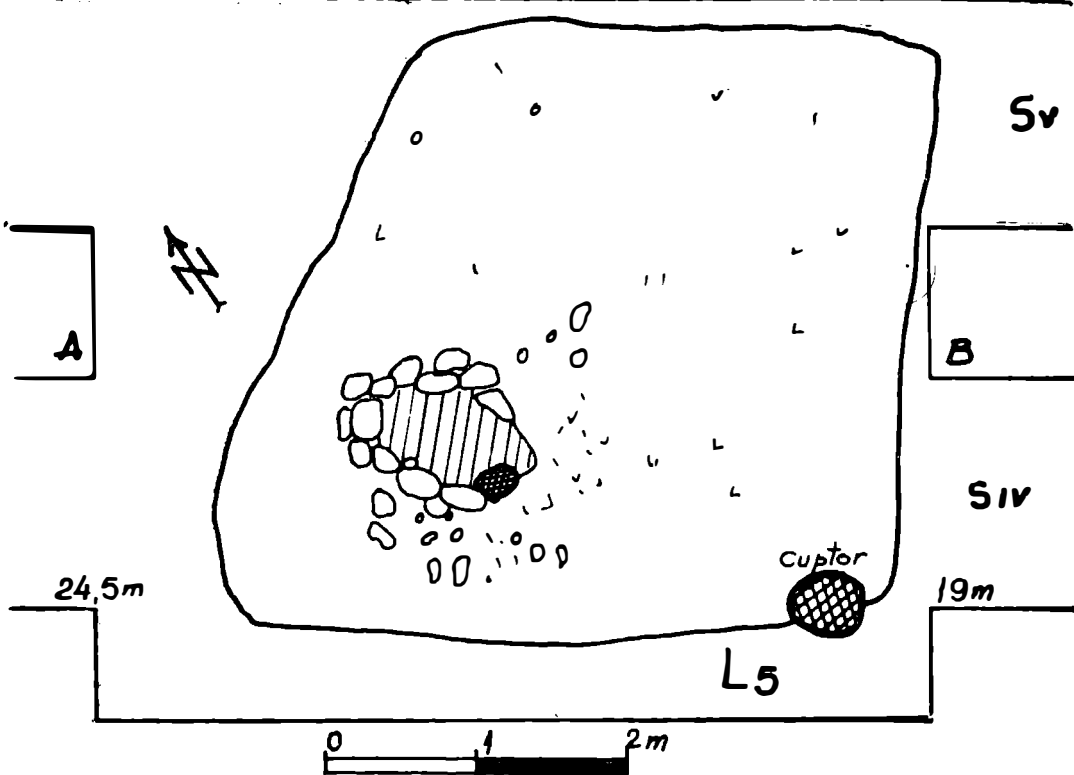

Fig. 6. Planul și profilul locuinței L₅ din sec. V-VII. Legenda, la fel cu L₁.

Fig. 7. Locuințe din sec. V—VII. 1, L₆ ; 2, L₇.

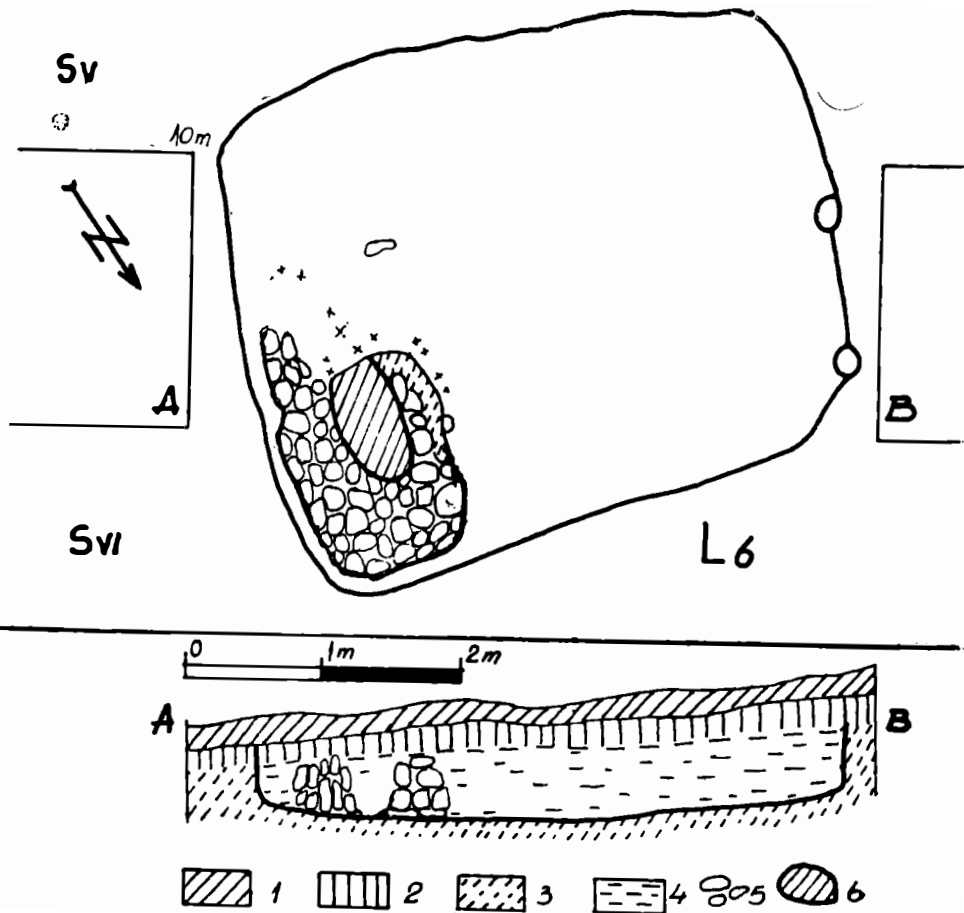

Fig. 8. Planul și profilul locuinței L6, din sec. V-VII. Legenda, la fel cu L.

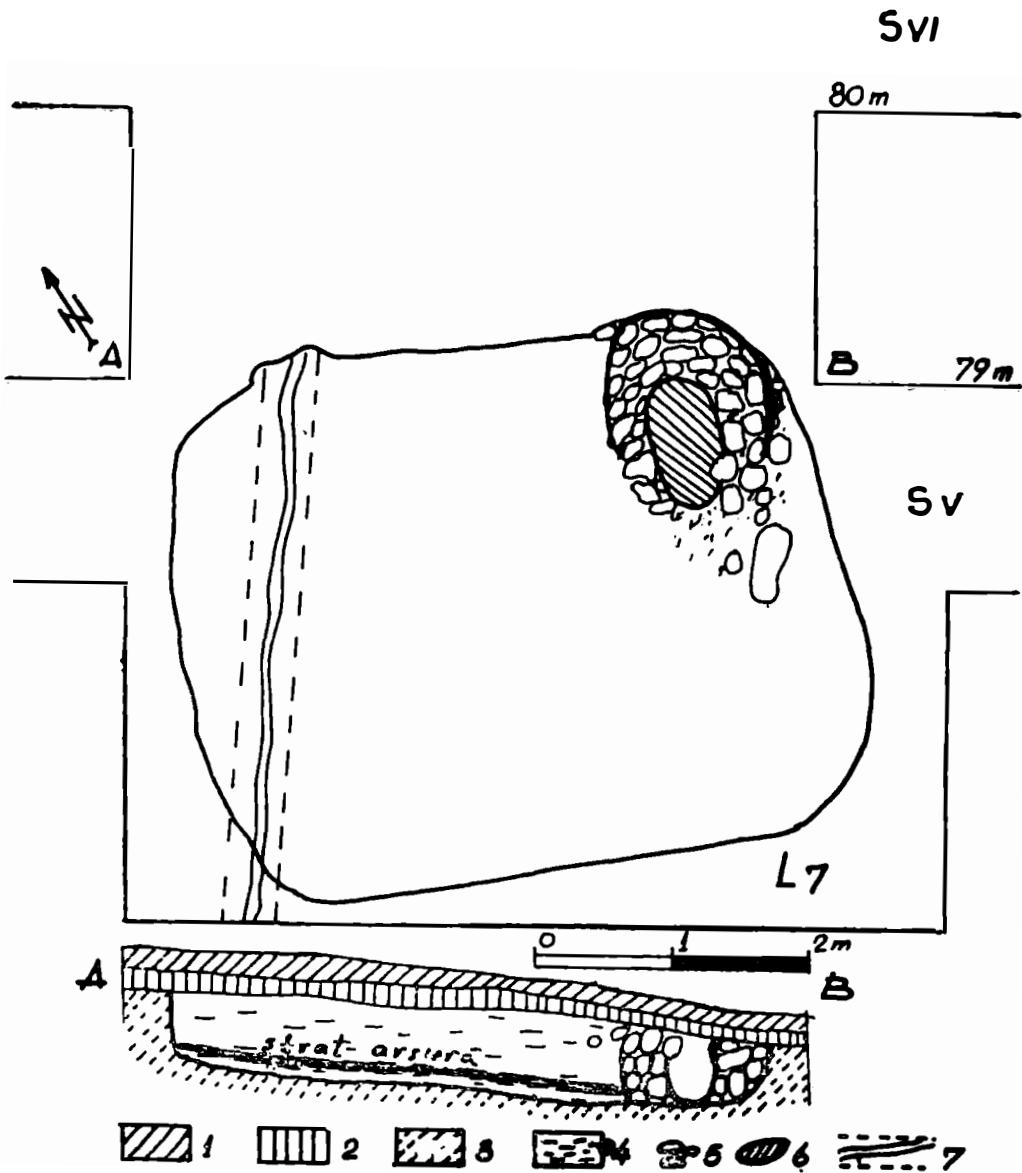

Fig. 9. Planul și profilul locuinței L₇, din sec. V—VII. Legenda, la fel cu L₁.

1

2

3

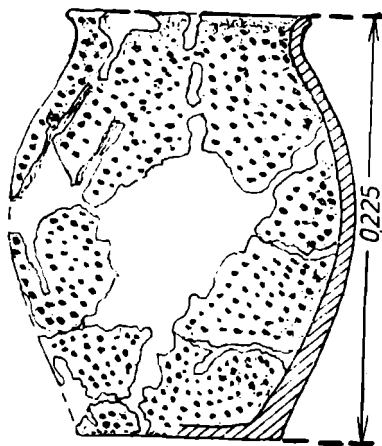

4

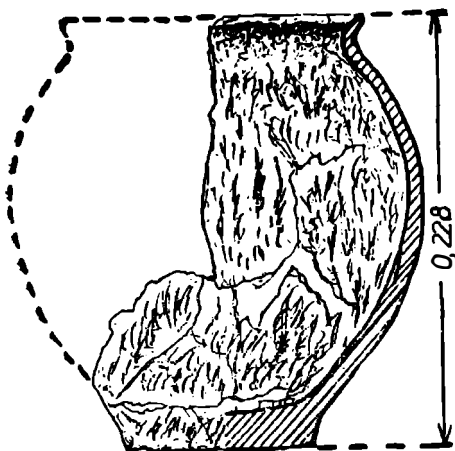
Fig. 10. Chetani, 1970, p. 10, fig. 10.1-4. 3 din L₁.

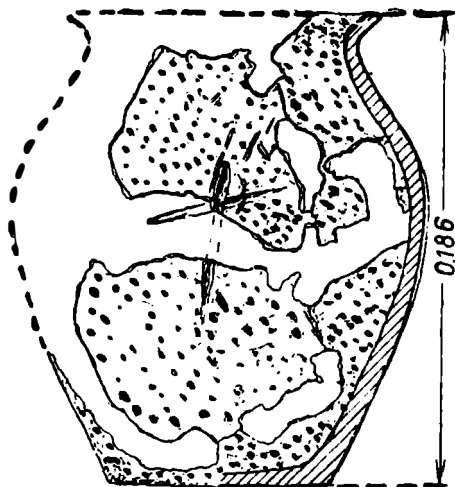
1

2

3

4

Fig. 11. *Cyrtospira* sp. 1; 2; 3 din *L*₆.

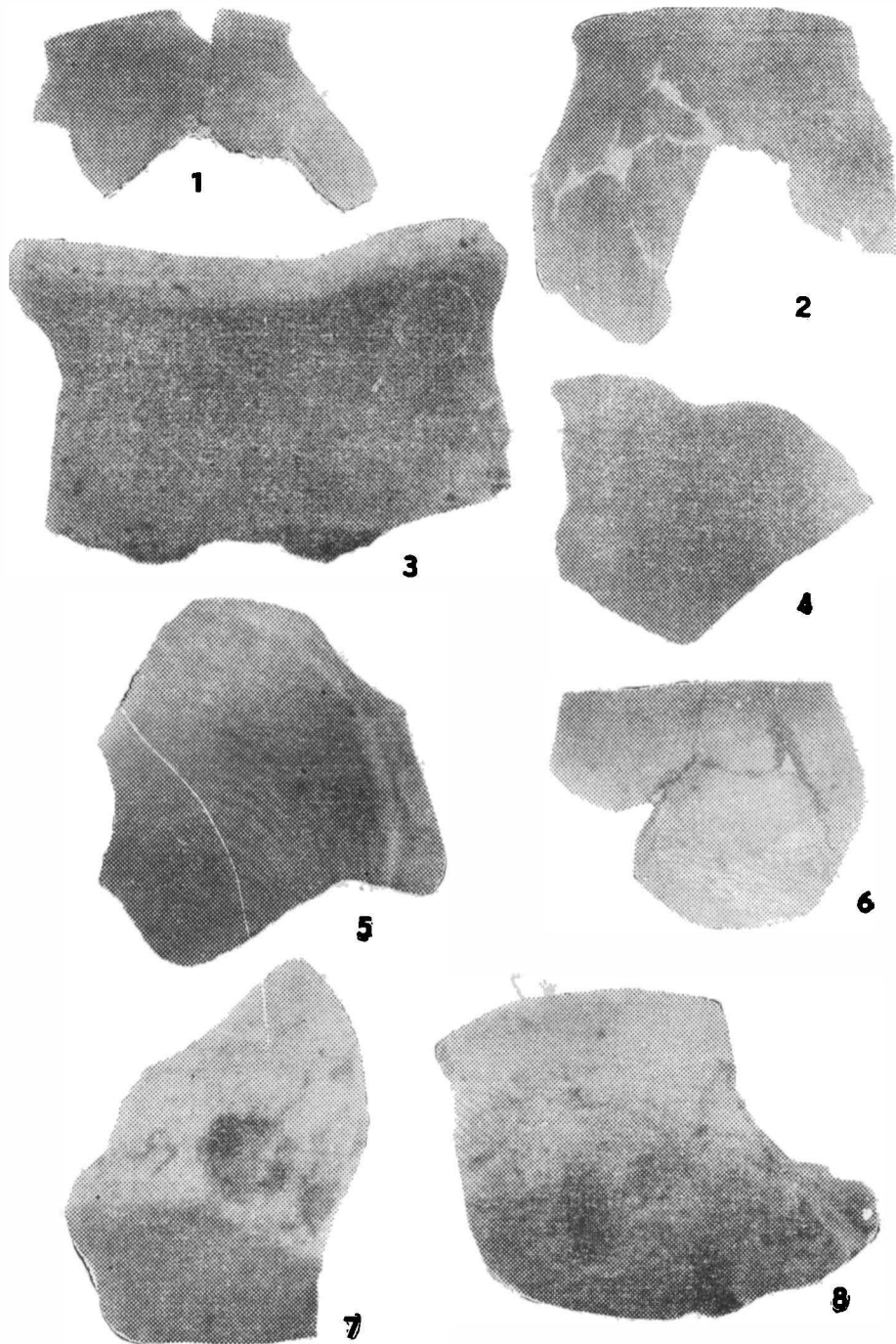

Fig. 12. Ceramică lucrată cu mîna (1-4, 6-8) și la roată (5): 1-2, 4, L_2 ; 3, 7, L_5 ; 5, 8, L_3 ; 6, L_1 .

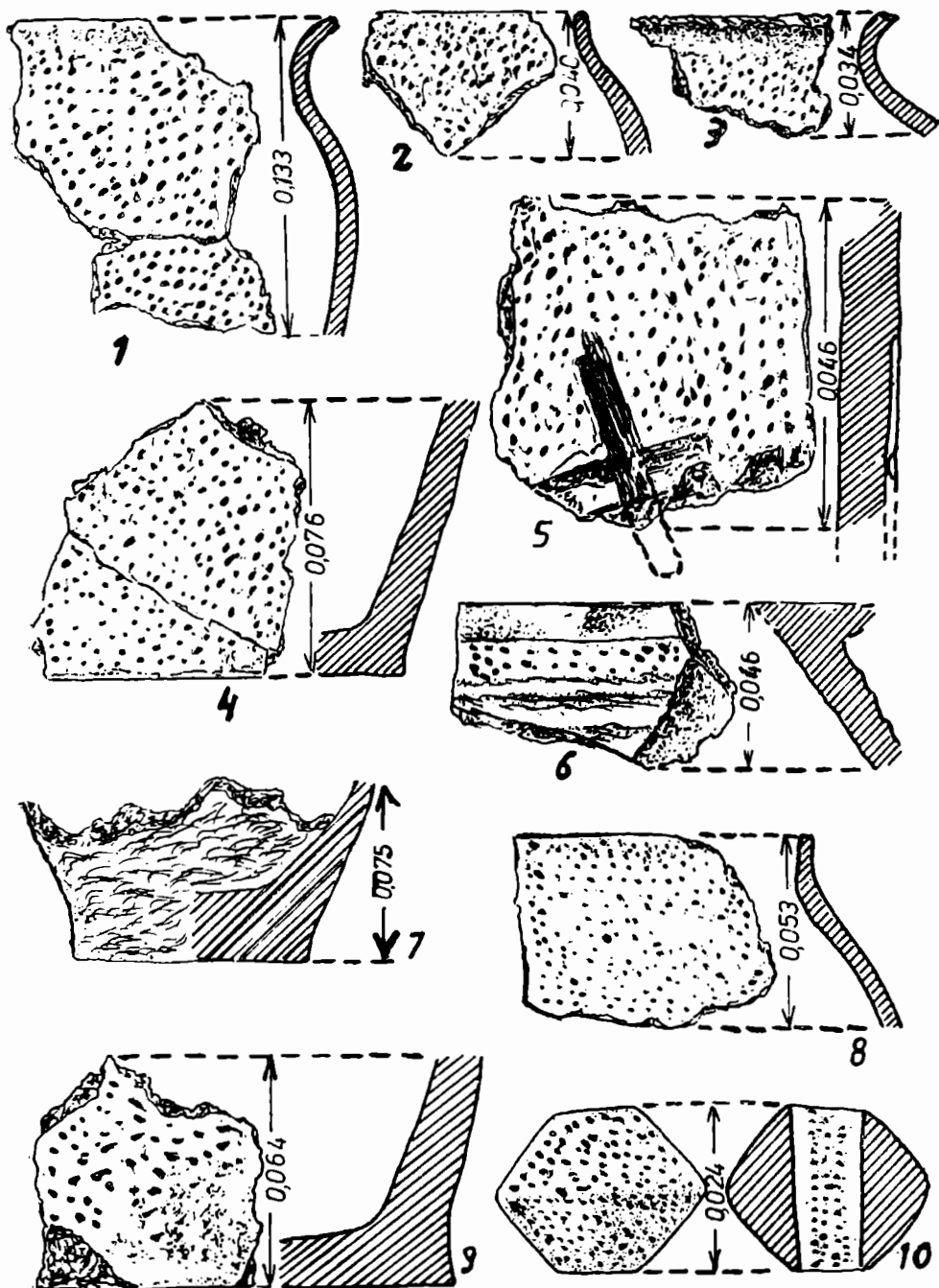

Fig. 13. Ceramică lucrată cu mina (1-5, 7-9) și la roată (6). 1-3, 5, 7, L_7 ;
4, 6, L_5 ; 8, 9, L_6 . Fusoială (10) din L_7 .

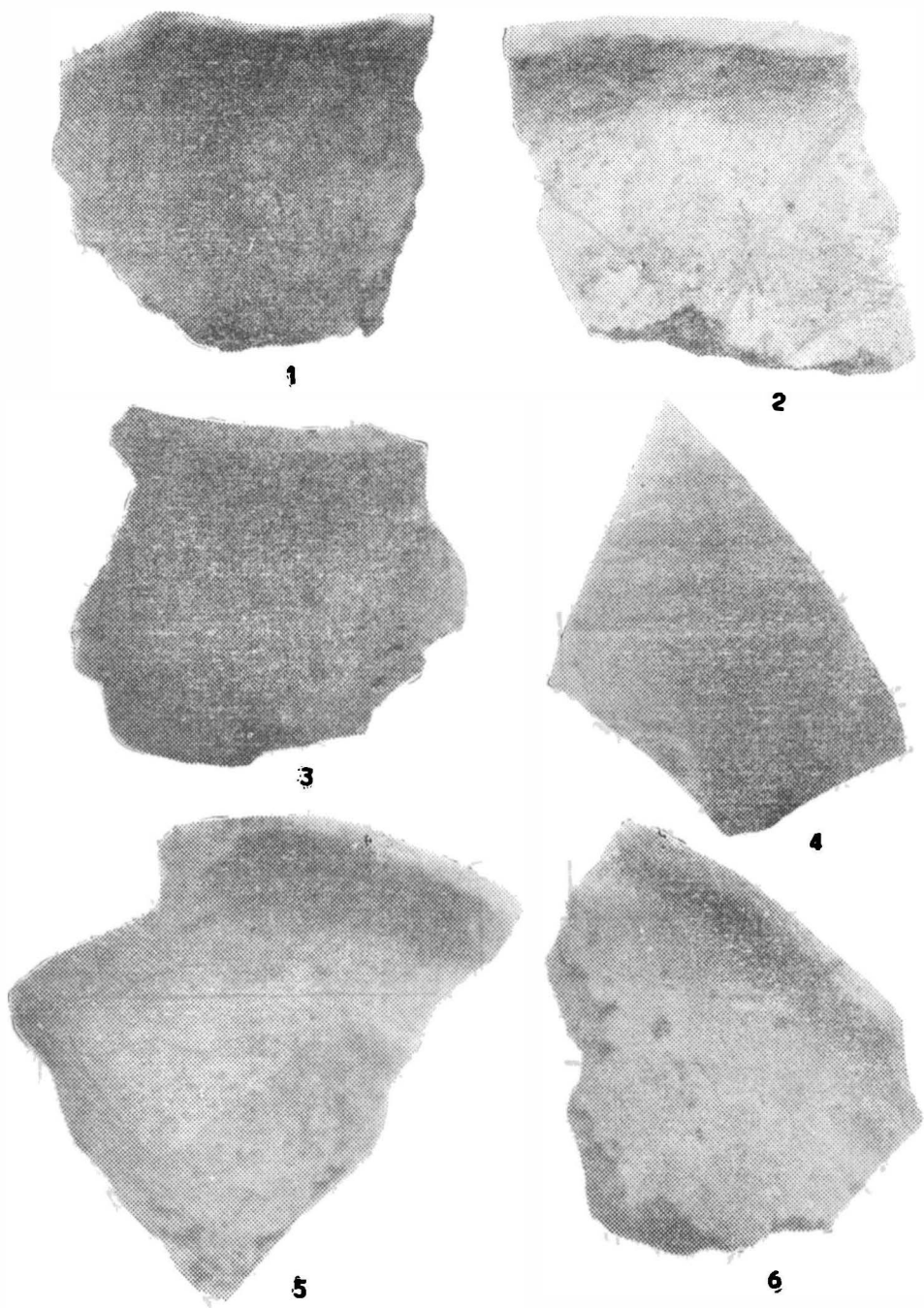

Fig. 14. Ceramică lucrată cu mîna (1-3, 5-6) și la roată (4). 1, 5, L_3 ; 2-3, 6, L_3 ; 4, L_4 .

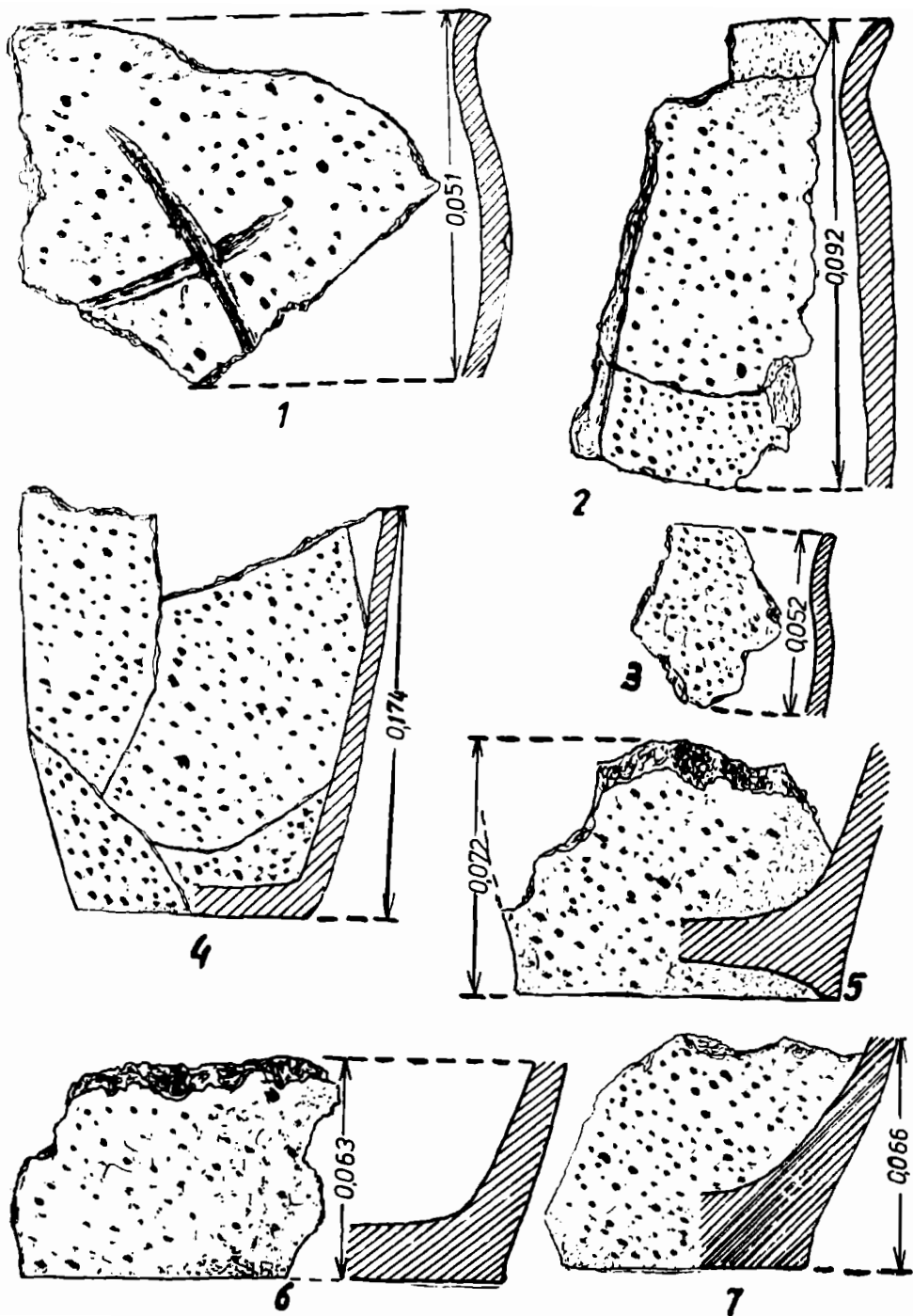

Fig. 15. Ceramică lucrată cu mina (1-7). 1-2, 4, L_2 ; 3, 6, L_6 ; 5, L_7 ; 7, L_1 .

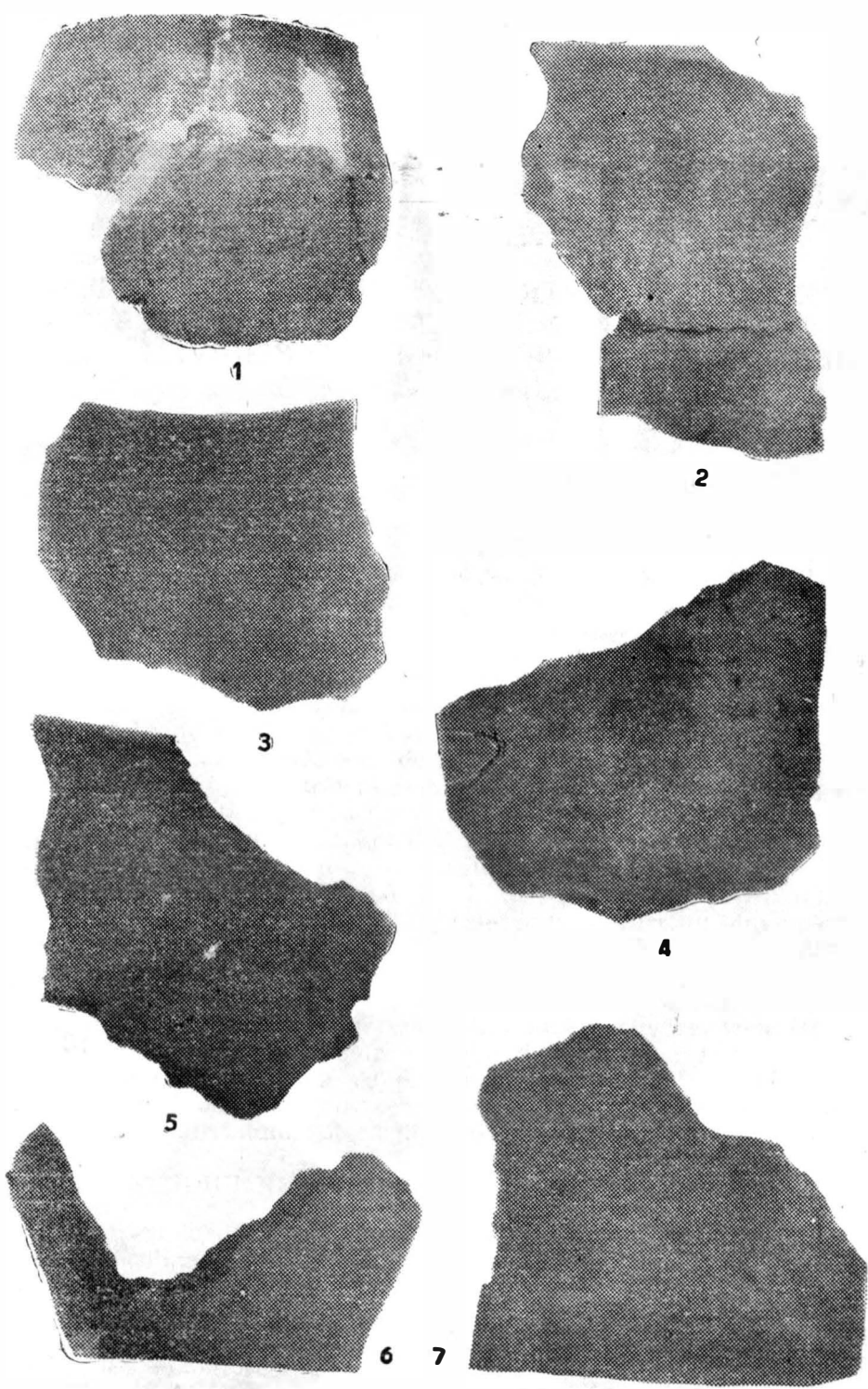

Fig. 16. Ceramică lucrată cu mina (1-3, 5-7) și la roată (4). 1, 3, L_1 ;
<http://www.cimed.ro/> <http://emiabc.ro>

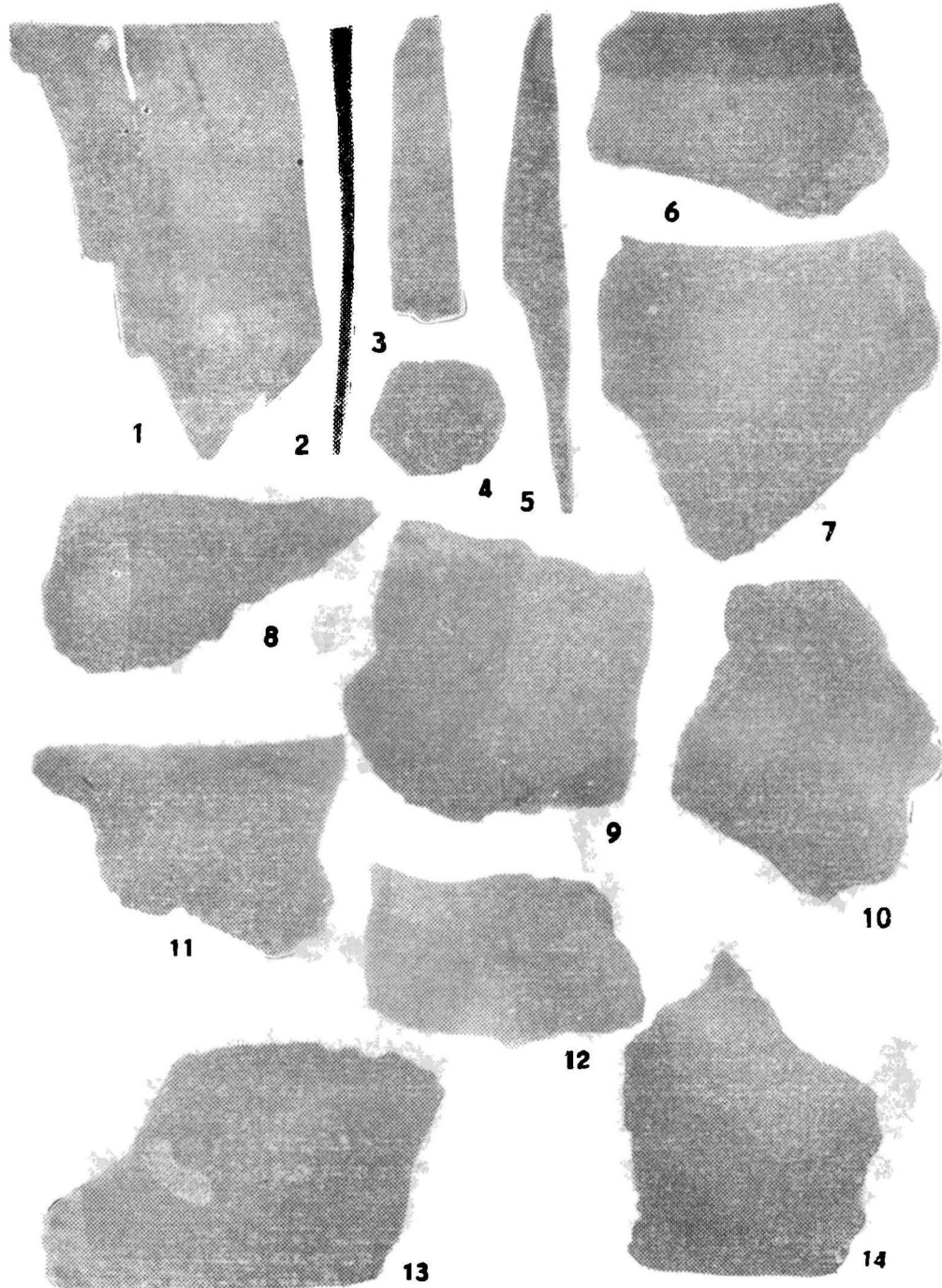

Fig. 17. Obiecte din metal (1-3, 5) și lut (4); fragmente ceramice lucrate cu mîna (7-14) și lă roată (6). 1, L₄; 2, L₅; 3, L₆; 4, L₇; 5, L₃; 6, L₅; 7-11, L₇; 12-14, L₆.

STUDIUL MATERIALULUI OSTEOLÓGIC DESCOPERIT ÎN DOUĂ AŞEZĂRI SUBCARPATICE DATÎND DIN SEC. V—VII E.N. : DAVIDENI (JUD. NEAMŢ) ŞI ŞTEFAN CEL MARE (JUD. BACĂU).

SERGIU HAIMOVICI

INTRODUCERE

Cu privire la populaţia străveche românească din zona subcarpatică a Moldovei există deocamdată relativ puţine date. Săpăturile arheologice din ultima vreme vin să întregească caracteristicile social economice ale acesteia, studiul faunei contribuind şi el, într-o măsură importantă la acest lucru. Astfel noi am prelucrat materialul osteologic dintr-o serie de staţiuni din această zonă, sau regiunea adiacentă ei şi anume din din aşezările de la Măleşti şi Vărârie din sec. VI-IX e.n. de la Izvoare-Bahna tot din sec. VI-IX e.n., de la Udeşti din sec. VII e.n., cit şi din staţiunea de la Lozna-Străteni (sec. VII-VIII e.n.), ceva mai îndepărtată de zona subcarpatică¹. În lucrarea de faţă ne vom opri asupra resturilor faunistice găsite în urma săpăturilor executate în aşezările de la Davideni şi Ştefan cel Mare de către arheologul I. Mitrea², căruia îi mulţumim pentru amabilitatea de a ne fi dat pentru studiu respectivul material.

Resturile osoase provenite din cele două aşezări nu sînt deloc numeroase dar au avantajul că provin din locuinţe, deci din complexe închise, care au putut fi foarte bine datate, încît se exclude prezenţa unui material amestecat. Noi vom studia resturile faunistice mai întîi pe complexe, în cadrul celor două staţiuni arheologice, vom face apoi o prezentare a fiecăreia dintre speciile de animale, descoperite, iar în final, vom prezenta datele cu privire la caracteristicile socio-economice ale populaţiei omeneşti din cele două aşezări aşa cum reies ele din prelucrarea materialului osteologic avut la dispoziţie.

STUDIUL RESTURILOR DE FAUNĂ PE COMPLEXE

În aşezarea de la *Davideni* au fost săpate în 1986 două locuinţe şi anume locuinţa cu nr. 25 datată sec. V-VI e.n. şi locuinţa 26 din sec. VI e.n.

1 Pentru studiul materialului osteologic din aceste aşezări vezi lucrările : S. Haimovici, în *Memoria Antiquitatis*, sub tipar ; idem, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 95-99 ; idem, în *Suceava — Anuarul Muzeului Judeţean*, IX, 1982, p. 447-504, idem, în *Hierasus*, sub tipar.

2 Pentru probleme arheologice referitoare la cele două aşezări vezi I. Mitrea, *Memoria Antiquitatis* VI—VIII, (1974—1976), 1981, p. 65-89 ; idem *Carpica*, XII, 1980, p. 135-136 ; idem *Symposia thracologica*, IV, 1986, p. 121-122 şi în prezentul volum p. 220 şi urm.

Locuința 25. Resturile osoase provin de la păsări și mamifere.

Găina domestică este reprezentată printr-un singur rest, un tarso-metatars provenit de la un mascul a cărui pînten este rupt.

În ceea ce privește mamiferele, fragmentele osoase cele mai abundente provin de la taurine de la care avem 20 resturi, care ar aparține la opt indivizi, dintre care unul, după dinți, apare abia matur. Este interesant de semnalat că s-au găsit opt astragale, toate provenite de la membrul stîng și de mărimi diferite, arătînd prezența deci a opt indivizi; nu putem cunoaște scopul pentru care au fost adunate la un loc aceste oase, dar menționăm că nici unul dintre ele nu prezintă urme de prelucrare. Pe locul al doilea se plasează porcinele cu opt resturi, aparținînd la doi indivizi, dintre care unul este în jur de 24 luni. De la ovicaprine provine un singur rest, un fragment de coastă.

Locuința 26 conține numai resturi de mamifere printre care s-a pus în evidență și o specie sălbatică : cerbul.

Frecvența cea mai înaltă o au de asemenea taurinele cu șapte resturi care aparțin la cel mult doi indivizi probabil ambii maturi. Porcinele prezintă un singur rest osos, un fragment de craniu cu cea mai mare probabilitate aparținînd unui tînr, ovicaprinele două fragmente, iar calul un singur rest, reprezentat printr-un fragment cu epifiza inferioară a tibiei. Cerbul are șase resturi și anume patru fragmente nesemnificative de coarne și două resturi de metapodale, care ar putea aparține la unul sau chiar la doi indivizi.

În așezarea de la *Ștefan cel Mare* numărul de locuințe cu material faunistic este de patru și, în general, materialul osos găsit în ele mai abundent și mai variat.

Locuința 3, sec. VI-VII. Resturile, relativ numeroase aparțin în totalitatea lor mamiferelor domestice.

Pe primul loc se plasează taurinele cu un număr de 17 fragmente osoase aparținînd la cel puțin trei indivizi, unul dintre ei fiind abia adult (M_1 este pe cale de a ajunge la nivel), iar ceilalți doi cu cea mai mare probabilitate maturi. Porcinele au doar trei resturi care ar aparține toate unui individ mascul (după dinte canin), care este pe cale de a deveni adult, iar ovicaprinele doar un singur fragment de mandibulă provenit de la un individ tînr (M_2 abia ieșind). Calul prezintă două resturi, remarcîndu-se un metatars întreg, ambele aparținînd probabil aceluiași individ.

Locuința 4, sec. V-VII, are resturi osoase numeroase care aparțin în totalitate mamiferelor, fiind prezentate pe lingă speciile domestice și una sălbatică mistrețul.

Pe primul loc se plasează taurinele cu un număr de 19 fragmente care ar aparține la patru indivizi, dintre care unul abia adult, iar ceilalți, aproape sigur, deacum maturi. Remarcăm un metacarp care a putut fi întregit, provenind de la un exemplar femel și un fragment cu epifiza inferioară a metacarpului, masiv, aparținînd probabil unui mascul. Urmează porcinele cu 11 resturi foarte fragmentare care ar aparține la un număr de aproximativ cinci indivizi dintre care, după caracteristicile lui M_3 , doi sînt maturi, doi abia adulți și unul subadult. Ovi-

caprinele au șapte resturi provenite de la doi indivizi, unul dintre ei tânăr de circa un an. Se remarcă un corn de *Capră* femel. Calul este reprezentat doar printr-un omoplat fragmentar aparținând unui individ cel mult adult. A fost găsit și un fragment mic de mandibulă de ciine, provenind de la un exemplar relativ masiv, singurul rest osos în materialul studiat, aparținând acestei specii. Mistrețul este reprezentat printr-un fragment de canin inferior, provenind precis de la un mascul, cât și printr-un rest de humerus, ușor ars, care ar aparține aceluiași individ, sau poate altuia, în acest caz unei femele.

Locuința 6, sec. V-VII, prezintă un număr mic de resturi toate aparținând mamiferelor; în afară de speciile domestice există și un fragment osos de mistreț.

Taurinele au doar patru resturi care ar aparține însă la doi indivizi dintre care unul cu mare probabilitate încă neadult; se remarcă un fragment foarte mic de corn care este nesemnificativ din punct de vedere morfologic. Porcinele prezintă două resturi, două fragmente de cubitus de dimensiuni diferite, unul probabil provenind de la un tânăr, iar altul de la un individ cel puțin adult. Ovicaprinelor le aparțin un mic fragment din diafaza unui radius. Mistrețul are un cubitus fragmentar, care a putut fi măsurat.

Locuința 7, sec. V-VII. Numărul de resturi de 23, relativ abundent, aparține în totalitate mamiferelor domestice.

Frecvența cea mai înaltă o au taurinele cu 13 fragmente; ele ar aparține la trei indivizi dintre care doi maturi (după dentiție unul cam de 5—7 ani) și unul abia adult. Urmează ovicaprinele care au șase resturi, provenind de la doi indivizi, unul dintre ei probabil neadult și la urmă se plasează porcinele cu doar patru fragmente care corespund însă la doi indivizi unul tânăr și altul abia adult.

CARACTERISTICILE SPECIILOR GĂSITE ÎN CELE DOUĂ AȘEZĂRI

Din descrierea sumară a materialului osteologic provenit din cele șase locuințe se constată că au fost puse în evidență o specie de păsări — *Gallus domesticus* (găina domestică) — mamiferele domestice comune : *Bos taurus* (taurinele), *Sus scorfa domesticus* (porcinele), *Capra hircus* și probabil *Ovis aries* (ovicaprinele), *Equus caballus* (calul) și *Canis familiaris* (ciinele), cât și două specii de mamifere sălbatice — *Cervus elaphus* (cerbul) și *Sus scorfa ferus* (mistrețul). Cu toate că nu avem decât destul de puține resturi, cele mai multe cu totul nesemnificative, se pot evidenția cel puțin unele caracteristici ale speciilor sus menționate, considerând caracterele somatoscopice și biometrice.

PĂSĂRILE

Așa cum se poate constata doar găina domestică a fost găsită și anume în materialul faunistic de la Davideni. Ea este reprezentată numai printr-un singur rest, un tarsometatars de mascul a cărui lungime este de

79 mm (pintenul s-a rupt). Mărimea aceasta arată o găină domestică de talie mică, gracilă, cu dimorfismul sexual destul de șters așa cum apare ea și în celelalte stațiuni studiate de noi (Udești, Lozna, Mălești, Vărărie), cât și în așezările feudale timpurii din Europa centrală.

MAMIFERELE DOMESTICE

Taurinele. Această specie are cantitatea cea mai mare de material atît ca număr de fragmente cît și ca indivizi prezumați. Nu se poate da nici o caracteristică tipologică, întru-cît lipsesc părți semnificative de craniu și coroane. Biometric însă se poate constata că resturile se încadrează ca dimensiuni, la așa zisul tip *brachyceros*, caracteristic de asemenea pentru celelalte stațiuni menționate de noi, a căror faună a fost studiată, cît și, în general, pentru epoca respectivă, în Europa centrală și estetică³. Înălțimea la greabăn calculată după un metacarp de femelă este și ea semnificativă în această privință fiind de 106,5 cm, arătînd prezența unor vite de talie mică, gracila, doar cu una două excepții (vezi metacarpul cu lungimea epifizei inferioare de 68 mm).

Măsurători executate pe resturi de taurine (în mm)

	nr.	V.	M.
Mandibulă			
Lung. dinți jugali	3	126-141	135,00
Lung. molari	3	81-85	83,66
Lung. M ₃	3	33-35	34,00
Omoplat			
Lung. cap artic	1	60	
Lung. supr. artic.	1	53	
Radius			
Lărg. epif. super.	1	75	
Lărg. supr. artic super.	1	69	
Tibia			
Lărg. epif. infer.	3	51-60	54,66
Astragal			
Lung. max.	11	49-66	59,30
Lărg. trocleii infer.	10	33-40	37,20
Metacarp			
Lărg. epif. super.	2	50 ; 52	
Lărg. epif. infer.	1	68	

³ Vezi datele din lucrările de la nota 1 cît și S. Bökönyi, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapesta, 1974, p. 134-139.

Metacarp întreg	
Lungimea	178
Lărg. epif. super.	50
Lărg. epif. infer.	52
Lărg. minimă diafiză	25
Sex	femel
Înălțimea la greabăn	1064,44

Cu toate că numărul de maxilare cu dinți după care s-a putut stabili destul de exact vârsta de sacrificare este cu totul neîndeșulător totuși, pe baza acestora, cât și pe alte criterii, mai cu seamă închiderea discului de creștere la metafizele oaselor lungi, s-a putut stabili faptul că sacrificarea vitelor se făcea cu precădere mult după atingerea maturității, fără însă să se aștepte îmbătrânirea lor, deci în perioada optimului de exploatare economică. Apare de asemenea evident, mai ales considerând dimensiunile oaselor, că în cadrul cirezilor predominau femelele. Toate acestea arată că taurinele erau ținute cu precădere pentru scopuri utilitare (mai cu seamă ca producătoare de lapte) și abia în mod secundar ele deveneau producătoare de carne.

Porcinele se situează pe locul al doilea între speciile de mamifere domestice. Nici pentru ele, dată fiind fragmentarea avansată a materialului osos, nu se poate aduce vreo precizare privitoare la caracteristicile tipologice. Putem spune însă că porcul din așezările de la Davideni și Ștefan cel Mare pare a fi de tip primitiv, oarecum masiv, dar cu dimorfismul sexului relativ șters, asemănător astfel cu cel găsit în celelalte stațiuni, din aceeași epocă, a căror faună a fost cercetată de noi ⁴.

Măsurători executate pe resturi de porcine (în mm)

	nr.	var.	M.
M ³			
Lungime	1	31	
M ₃			
Lungime	3	33-35	33,66
Omoplat			
Lung. cap artic	1	34	
Lung. supr. artic	1	29	
Radius			
Lărg. epif. super.	2	24 ; 28	
Coxal			
Diam. acetab.	1	30	
Tibia			
Lărg. epif. infer.	2	26 ; 30	

4 Vezi datele din lucrările de la nota 1.

Considerînd vîrsta de sacrificare a indivizilor apare net faptul că aceștia erau tăiați mai ales după ce deveneau adulți și într-o oarecare măsură chiar după ajungerea la maturitate (atunci cînd dentiția definitivă era completă și începea erodarea ei). Acest fapt care apare la prima vedere ieșit din comun pentru un animal crescut exclusiv ca producător de carne, se explică prin aceea, că tipul respectiv de porc aparținea probabil grupului cu creștere înceată, cu atingerea tardivă a posibilităților de reproducere, încît talia optimă pentru sacrificare era obținută probabil abia la maturitate; acest fenomen arată încă odată caracterul primitiv al tipului de porc crescut de locuitorii celor două așezări.

Dat fiind faptul că talia porcinelor este cu mult mai mică decît a taurinelor și totodată că frecvența acestora din urmă era evident mai înaltă, în materialul studiat de noi, se poate conchide fără tăgadă că cornutele mari și nu porcinele reprezentau specia cea mai importantă ca furnizoare de carne.

Ovicaprinele au resturi și mai puține decît porcinele, acestea fiind totodată foarte fragmentare încît doar o epifiză inferioară a tibiei a putut fi măsurată, ea avînd lărgimea de 25 mm. S-a putut evidenția genul *Capra*, după un corn aparținînd unui exemplar femel, dar genul *Ovis* nu a fost pus în evidență decît cu o oarecare doză de probabilitate, neexistînd suficiente fragmente osoase pe care să se poată da o diagnoză generică diferențială sigură. Privitor la caracteristicile morfo-somatoscopice și dimensionale ale ovicaprinelor nu putem da nici o precizare.

Cu privire la vîrsta de sacrificare, aproape că ne este imposibil, să aducem date sigure, dar pare că ea se făcea cu precădere după ce indivizii atingeau maturitatea, deci ovicaprinele erau ținute mai întîi pentru scopuri utilitare. Cantitativ, carnea cornutelor mici, avea o pondere destul de joasă în acoperirea necesităților de proteine animale, considerînd nu numai frecvența lor dar și raportul dintre talia ovicaprinelor, porcinelor și taurinelor.

Calul. Această specie de talie mare prezintă un număr mic de resturi; totodată ele apar destul de fragmentare. S-au putut executa unele măsurători, iar pe baza unui metatars întreg, s-a stabilit înălțimea la greabăn, cît și indicele de gracilitate. Se constată existența unui cal relativ înalt pentru acele vremuri și totodată cu extremitățile subțiri, încît el apare ca un tip bun pentru practicarea călăriei. Nu credem însă că existau rase deosebite de cai, de călărie și de tracțiune, ci mai degrabă aceeași indivizi serveau pentru mai multe funcționalități.

Măsurători executate pe resturi de cal (în mm).

Omoplat	Metatars
Lung. cap artic 79	Lung. maximă 270
Lung. supr. artic 57	Lung. externă (K) 264
Lărg. min. gît 62	Lărg. epif. super. 50
	Lărg. epif. infer. 49
Tibia	Lărg. min. diafiză 32
Lărg. epif. infer. 70 ; 75	Indice gracilitate 11,85
Lărg. supr. artic infer. 54 ; 62	Înălț. la greabăn 1407,1

Cu privire la vîrsta de sacrificare putem doar preciza că există și resturi provenite de la un adult. Acest fapt, cît și fragmentarea oaselor, asemănătoare cu cea de la celelalte specii, ne-ar face să conchidem că se folosea pentru alimentație și calul ; avînd în vedere talia specifică, ponderea sa ca furnizor de carne nu era totuși neglijabilă.

Cîinele. Așa cum am arătat el este reprezentat doar printr-un rest, după care putem spune că individul de la care provine era masiv, de talie relativ mare.

MAMIFERELE SĂLBATICE

Cerbul are resturi foarte fragmentare încît nu putem da nici o precizare cu privire la talie, tip și vîrstă de sacrificare.

Mistrețul prezintă trei fragmente : un dinte canin de mascul un humerus, a cărui epifiză inferioară, deși este ușor deteriorată a putut fi măsurată, avînd lărgimea suprafeței articulare de (36) mm și un fragment de cubitus, cu suprafața de articulare de 27 mm. Se constată că specia nu era excesiv de masivă, mai ales dacă considerăm că dintele canin și humerusul aparțineau aceluiași individ.

UNELE CONSIDERENTE PRIVIND CARACTERISTICILE SOCIO-ECONOMICE ALE POPULAȚIEI UMANE DIN CELE DOUĂ AȘEZĂRI

Conform cu datele rezultate din capitolele anterioare cît și din parcurgerea tabelului cu frecvența speciilor de mamifere determinate în cadrul materialului osteologic studiat, aici alăturat, se pot face unele precizări cu privire la caracteristicile socio-economice ale populației străvechi românești din așezările de la Davideni și Ștefan cel Mare.

TABELUL

cu frecvența sumată pe cele două stațiuni (în fragmente și indivizi)
a speciilor de mamifere

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	80	57,98	22	45,84
<i>Sus scrofa domestica</i>	28	20,28	12	25,00
Ovicaprinae (<i>Ovis</i> et <i>Capra</i>)	16	11,60	7	14,59
<i>Equus caballus</i>	4	2,90	3	6,25
<i>Canis familiaris</i>	1	0,73	1	2,08
<i>Sus scrofa ferus</i>	3	2,17	2	4,16
<i>Cervus elaphus</i>	6	4,34	1	2,08
	138		48	

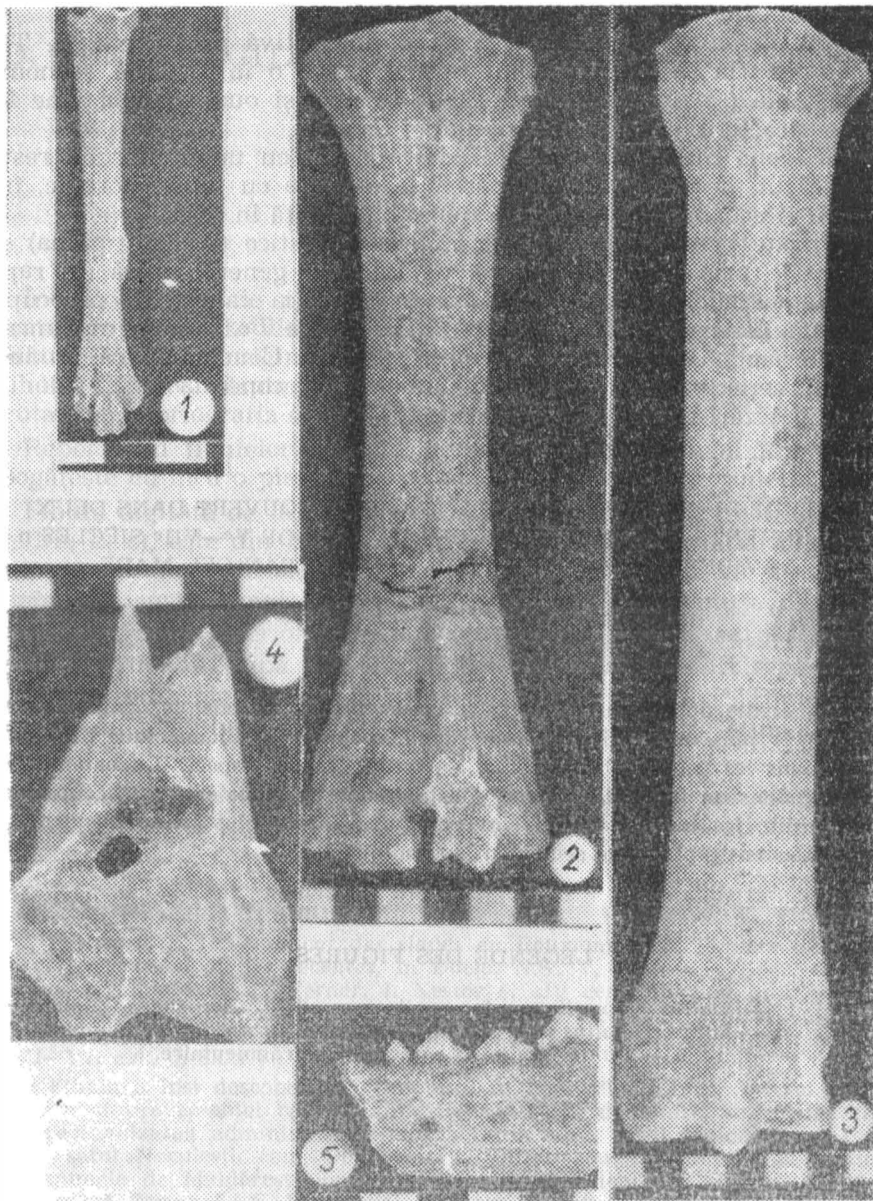
Creșterea animalelor reprezenta o ocupație de prim ordin (cu privire la agricultură noi nu putem da nici o relație și astfel să indicăm ponderea economică a acesteia), probabil ea fiind chiar preponderentă.

Pe locul prim se clasează taurinele dat fiind atât frecvența lor înaltă dar și talia mare a acestei specii. Ele erau folosite mai întâi pentru scopuri utilitare, dar și prin sacrificare aveau ponderea cea mai înaltă în asigurarea necesarului de carne (trebuie totodată considerată și contribuția adusă de laptele de vacă și de derivatele sale în acoperirea necesităților de proteine animale, întrucât femelele erau preponderente în cadrul cirezilor de adulți și maturi).

Porcinele se găsesc pe locul al doilea în cele două așezări (dealtfel, având în vedere talia lor specifică, în urma taurinelor chiar și în acele stațiuni: Vărărie, Udești, Lozna, unde ele întrec ușor cornutele mari prin frecvența absolută) arătând că aveau un rol secundar în asigurarea necesităților de carne ale populației umane respective. Acest fapt ar putea avea și o importanță de ordin etnologic evidențiind clar prezența în toate aceste stațiuni din a doua jumătate a mil. I e.n. a autohtonilor, întrucât se știe că slavii vechi erau „un popor crescător de porci”, acest animal având în toate așezările slave rolul preponderent prin frecvența sa foarte înaltă, în asigurarea necesităților de carne și grăsime⁵. Totuși numărul relativ mare de porcine în stațiunile studiate de noi vine să probeze un alt aspect care ne interesează: caracterul sedentar, stabil al populației umane din respectivele așezări.

Ovicaprinele, ținute și ele mai ales pentru scopuri utilitare au o frecvență relativ joasă, importanța lor fiind minoră, mai ales ca furnizoare de carne. Cantitatea mică de ovine pledează și ea pentru caracterul stabil al locuitorilor din stațiunile studiate.

5 S. Haimovici, *SCIVA*, 35, 4, 1984, p. 311-319, cit și bibliografia adecvată de la acest articol.

Planșa I. 1 — *Gallus domesticus* : tarsometatars. 2 — *Bos taurus* : metacarp.
 3 — *Equus caballus* : metatars. 4 — *Sus scrofa ferus* : humerus fragmentar.
 5 — *Canis familiaris* : mandibulă fragmentară.

Calul, reprezintă o specie cu caracter evident utilitar dar este destul de probabil că era folosit și pentru carnea sa.

Găina domestică apare mai mult semnificativă prin prezență. Talia mică și penuria sa în materialul nostru, arată o importanță economică aproape nulă (să nu uităm însă că ea furniza și ouă). Specia vine însă să arate caracterul sedentar al populației umane.

Cele două mamifere sălbatice descoperite, cu un număr de resturi foarte scăzut, ne arată că vânătoarea se executa cu totul sporadic, încât ponderea ei economică aproape că nu trebuie luată în seamă.

Se poate preciza, că toate animalele domestice (inclusiv găina) sînt reprezentate prin tipuri primitive, de talie, în general, mică (în raport cu rasele actuale) neexistînd, poate cu excepția calului, o preocupare pentru ameliorarea raselor. Cele 1—2 resturi de *Bos taurus* mai masive le considerăm ca aparținînd unor vite alogene. Conchidem că productivitatea lor era foarte scăzută și de aceea nici economia locuitorilor din cele două așezări nu era deloc înfloritoare.

**L'ÉTUDE DU MATÉRIEL OSTÉOLOGIQUE DÉCOUVERT DANS DEUX
ÉTABLISSEMENTS SOUSCARPATHIQUES DATANT DE V^e—VIIe SIÈCLES n.è. :
DAVIDENI (DÉPART DE NEAMȚ) ET ȘTEFAN CEL MARE
(DÉPART DE BACĂU)**

R é s u m é

On a étudié au commencement les restes osseux de chaque complexe fermé (logement) et puis on a fait un étudié somatoscopique et biométrique des espèces trouvées dans les deux établissements. La fréquence des espèces des mammifères a été donnée dans un tableau. On peut constater que l'élevage était un occupation de premier ordre, les taurins et puis les porcins ayant la plus haute fréquence ; la chasse s'exécutait problemement seulement sporadiquement.

LÉGENDE DES FIGURES

Planche I. 1 — *Gallus domesticus* : tarsométatarse. 2 — *Bos taurus* : métacarpe. 3 — *Equus caballus* : métatarse. 4 — *Sus scrofa ferus* : humerus fragmentaire. 5 — *Canis familiaris* : mandibule fragmentaire.

O FIBULĂ DIGITATĂ DESCOPERITĂ LA NEGULEȘTI, JUDEȚUL BACĂU

IOAN MITREA

Între obiectele de podoabă descoperite pe teritoriul României, încadrate cronologic în limitele secolelor VI—VII, se înscriu și fibulele digitate. Problema originii, cronologiei și semnificației etno-culturale a fibulelor digitate, răspindite pe un larg spațiu al Europei, a fost mult discutată în istoriografia străină¹ și românească².

Repertoriul fibulelor digitate, descoperite pe teritoriul României, se îmbogățește cu încă o piesă care provine de la Negulești, județul Bacău³.

Fibula digitată de la Negulești-Bacău, păstrată în stare fragmentară, (fig. 1/a, b, c), este din bronz, având probabil în compoziția aliajului un conținut mai mare de argint. Piesa a fost turnată într-un tipar bivalv, păstrînd pe spate dunga de la turnare (fig. 1/b). Urechiușa de prins la arc a fost fixată ulterior prin sudare, urmele sudării se observă bine (fig. 1/b). Probabil, după un timp de folosire, fibula a fost reparată. Așa cum arată acum piesa prezintă urme de trecere prin foc⁴. Dimensiunile, fragmentului de fibulă păstrat, sînt : lungimea 42 mm, lățimea maximă de 41 mm.

Fibula de la Negulești-Bacău are unele analogii cu cîteva fibule digitate descoperite pe teritoriul României, între care menționăm pe cele

1 Joachim Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7 Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 150-173.

2 I. Nestor, *L'établissement des slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 429-448. O discuție a tezelor formulate de J. Werner, I. Nestor și alți cercetători ai problemei, emițînd și noi puncte de vedere, a realizat Aurelian Petre, în studiul : *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI—VII e.n.*, în *S.C.I.V.*, t. 17, 2, 1966, p. 255-276.

3 Fibula a fost descoperită întîmplător în anul 1972. Descoperitorul a indicat drept loc al provenienței raza localității Măldărești, denumire neoficială, întrucît de la reorganizarea administrativ-teritorială din 1968, satul Măldărești a fost inclus în satul Negulești, com. Dealu Morii, jud. Bacău. Localnicii mai folosesc și astăzi numele de Măldărești, la perpetuarea acestei denumiri contribuind și faptul că există Ferma I.A.S. Măldărești. Noi am reținut numele oficial al localității, respectiv satul Negulești, com. Dealu Morii, jud. Bacău. Piesa se află în colecțiile secției de istorie a Complexului muzeal județean Bacău, număr de inventar 22177.

4:Urmele de trecere prin foc ar putea fi interpretate ca un indiciu că fibula a fost arsă pe rug, deci că provine dintr-un mormînt de incineratie distrus.

de la Horga-Vaslui ⁵, din Moldova, Plenița ⁶ și Drănic ⁷ din Oltenia. Fibula de la Horga-Vaslui aparține unei epoci cuprinse între a doua jumătate a secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea ⁸, cea de la Plenița este atribuită sfârșitului secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea ⁹, iar cea de la Drănic este datată în jurul anului 600 e.n. ¹⁰.

Pe baza caracteristicilor sale și a analogiilor menționate, încadrăm, din punct de vedere cronologic, fibula de la Negulești-Bacău într-o etapă ce cuprinde sfârșitul secolului al VI-lea și prima jumătate a secolului al VII-lea. Având în vedere și cele mai recente opinii ¹¹, privind originea și apartenența etno-culturală a acestor piese, considerăm că fibula de la Negulești-Bacău aparține, tipologic, unei serii locale, carpato-dunărene, ce a fost folosită, cu precădere, de populația autohtonă, romanică, populație atestată convingător, pe cale arheologică, în secolele VI-VII, în spațiul est-carpatic al României ca și în tot teritoriul carpato-dunărean-pontic.

UNE FIBULE DIGITÉE DÉCOUVERTE A NEGULEȘTI, DISTRICT DE BACĂU

R é s u m é

L'auteur présente une fibule digitée découverte à Negulești, district de Bacău. La fibule, coulée en bronze, s'est conservée en état fragmentaire (fig. 1/a,b,c.). Sur la base de l'analyse de ses traits caractéristiques et des analogies avec d'autres pièces découvertes sur le territoire de la Roumanie, la fibule de Negulești — Bacău date de la fin du VIe siècle ou de la première moitié du VIIe siècle, étant considérée comme appartenant à une série locale carpato-danubienne, employée surtout par la population locale d'origine romane.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. La fibule digitée de Negulești — Bacău.

5 G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 134; D. Gh. Teodor, *Novie dannie o slavianah v carpato-dunaiskih oblasteah v VI—VII vv n.e.*, în *Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen ethnika im 6—10 Jahrhundert*, Nitra, 1984, p. 263, fig. 1/2.

6 C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Arhivele Olteniei*, 4, 1925, 17, p. 49-50, fig. 2; I. Nestor și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în *Germania*, 22, 1938, 1, p. 36, fig. 1.

7 Octavian Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1976, p. 133-135, p. 209, nr. 48 din repertoriu.

8 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 41-42. În această lucrare fibula a fost menționată ca provenind de la Fedestii—Vaslui. Ulterior s-a revenit asupra locului provenienței. Cf. lucrările citate la nota nr. 5.

9 Octavian Toropu, *op. cit.*, p. 136.

10 Idem, *op. cit.*, p. 135.

11 Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Ed. Junimea, Iași, 1981, p. 34-35; idem, *Regiunile est-carpatică și Bizanțul în secolele V—XI e.n.*, în volumul „*Românii în istoria universală*”, Iași, 1986, p. 10.

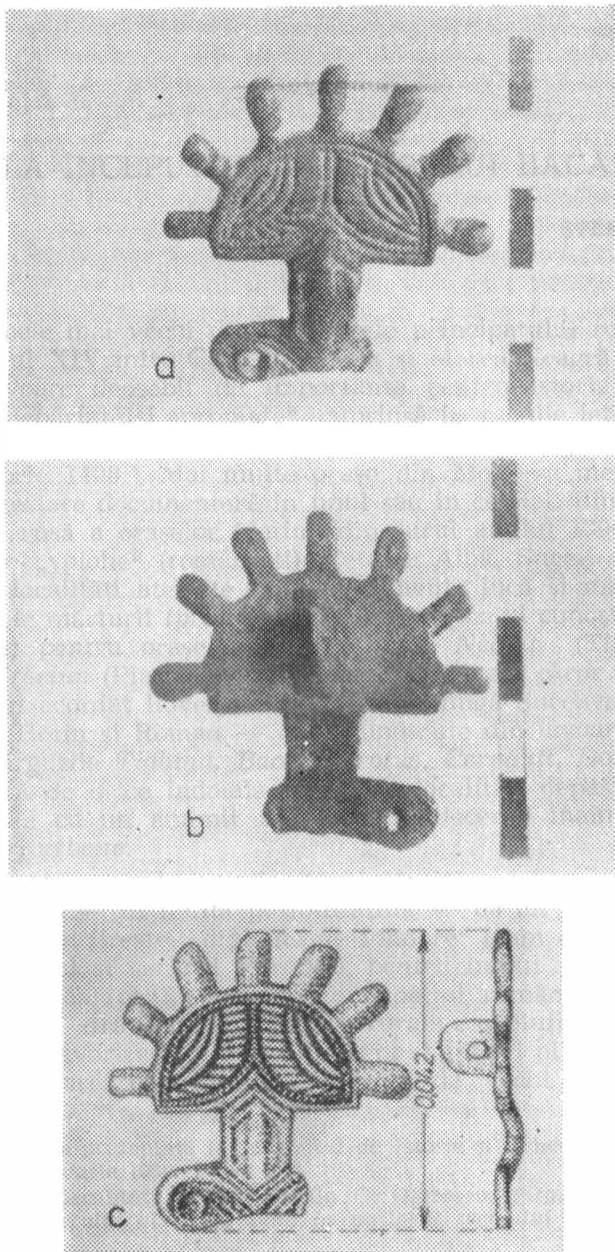

Fig. 1. Fibula digitală de la Negulești — Bacău.

LA ÎNCEPUTURILE ORAȘULUI BACĂU *

ȘTEFAN S. GOROVEI

Știrile cele mai vechi despre orașele principatului românesc constituit în secolul XIV între Carpați, Nistru și Marea Neagră¹ sînt furnizate de două izvoare deosebit de importante pentru istoria noastră: lista „orașelor îndepărtate și apropiate”, cuprinsă în vechile letopisește rusești² și privilegiul acordat de Alexandru vodă cel Bun negustorilor din Liov la 6 octombrie 1408³. Mai multe orașe din Moldova medievală își află prima lor atestare documentară în unul sau în celălalt din aceste izvoare. Astfel, lista rusă a orașelor (datînd din jurul anului 1390) menționează, între orașele „volohi” (românești), Cetatea Albă, Suceava, Siretul, Baia, Hotinul — localități atestate și de documente încă și mai vechi — dar aduce primele mărturii (*primele* în stadiul de azi al cunoștințelor noastre, bineînțeles !) pentru orașele Iași, Roman, Neamț (Țirgul Neamț) și Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț). Între orașele ale căror nume figurează în privilegiul acordat liovenilor în 1408, pe lângă Suceava, Cetatea Albă, Baia, Siret, Hotin și Roman — deja cunoscute din izvoare anterioare — se află și Țirgurile Tighina, Bacău, Trotuș, Cernăuți, Dorohoi și Bîrlad. Este în afară de orice îndoială că aceste localități depășiseră stadiul de *așezări rurale* cu un anumit timp (cîteva decenii) înaintea menționării lor ca *așezări urbane*.

Dar cercetarea trebuie adîncită și lărgită, vechimea acestor așezări trebuie stabilită — în limita posibilităților — cu cît mai multă precizie. Nu se vor căuta, firește, „diplome de fondare” (cum există pentru multe orașe din apusul și centrul Europei), pentru bunul și simplul motiv că toate aceste vechi centre urbane din spațiul românesc est-carpatic au fost, la origini, străvechi aglomerări rurale: evoluția pe calea urbanizării le-a fost favorizată, într-un moment sau altul al desfășurării istoriei noastre, de așezarea lor geografică, aproape de vechi drumuri comerciale,

* Comunicare prezentată la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, la 7 februarie 1986.

1 Pentru generalități, cf. Constantin C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.

2 Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 203-218.

3 M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 630-636.

revitalizate după întemeierea statului, sau de deschiderea unor noi artere comerciale, în împrejurări felurite, sau, în fine, de alte considerente care au putut determina acest salt calitativ de la *sat* la *tîrg*. Avem de-a face — cum e și firesc în asemenea cazuri — nu cu *un model*, ci cu *mai multe modele*, deosebite ca formă, însă cu o bază unitară ca fond. Problema care se pune cercetătorului e de a stabili, cum am spus, cu maxima precizie posibilă, *începuturile vieții urbane*. În acest demers, un punct deosebit de important îl constituie căutarea unor atestări mai vechi decît cele cunoscute pînă azi. Ceea ce înseamnă, de fapt, o nouă (și continuă !) confruntare cu materialul documentar, lărgirea cercului de izvoare interogate — cerc care nu se mai poate restringe doar la cronică și documente, interne sau externe — și, nu de puține ori, înseamnă modificarea și înnoirea modalităților de a practica însăși „interogarea“ izvoarelor.

Tratamentul deosebit, aplicat de la caz la caz, se impune, dacă se ține seama de caracterul acestor izvoare, care, în marea lor majoritate, constituie mărturii *indirecte* — spre deosebire de cele care (precum lista rusă din circa 1390 și privilegiul lui Alexandru cel Bun din 1408) constituie mărturii directe pentru existența și caracterul așezărilor pe care le enumeră și le numesc *orașe (tîrguri)*. De la început trebuie să se ia, astfel, în considerare faptul că în istorie, în cercetarea istorică în general, nu-și poate găsi aplicarea un străvechi principiu de drept care spune că o singură mărturie e ca și cum n-ar fi nici o mărturie (*unus testis, nullus testis*). Pentru că, cel mai adesea, izvorul istoric are (sau dobîndește, prin curgerea veacurilor) un *caracter de unicitate* : un document de cancelarie, o scrisoare, o inscripție sînt, prin însăși natura și destinația lor, piese-unicat iar deteriorarea sau distrugerea lor constituie, aproape întotdeauna, o pierdere ireparabilă, ducînd în neștiut, în neant. faptul pe care doar piesa *aceea* îl atesta ! Alteori, deși natura și destinația respectivei piese puteau să asigure multiplicarea și deci și păstrarea în multe (teoretic, nenumărate !) exemplare, fatalitatea a făcut să nu ne parvină decît un singur exemplar (sau — încă și mai „grav“ ! — doar știri vechi despre existența unui asemenea exemplar, dispărut pînă să ajungă la noi...). Este evident că aplicarea principiului citat mai sus — folosit deseori (deși nu întotdeauna în chip justificat) și de istorici — nu poate fi decît dăunătoare, eliminînd din discuție piese de mare valoare tocmai prin unicitatea lor. Două exemple vor fi grăitoare pentru astfel de situații.

Celebra inscripție de pe piatra care a acoperit mormîntul lui *Laurencius, comes de Longo Campo*, mort la 1300 și îngropat în vechea biserică catolică din Cîmpulung-Muscel⁴, ilustrează primul caz. Ea atestă, în acest mod indirect, că la Cîmpulung exista încă (*cel puțin !*) din ultimii ani ai veacului XIII o așezare care, la vremea aceea, nu se mai socotea sat, care avea în fruntea ei un *comes* — ceea ce e totuna cu *graf, greav, județ, voit* sau *șoltuz*, adică un fel de *primar* de mai tîrziu — și în care

4 Cf. Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, 1957, 4, nr. 1-2, p. 109-127.

un rol însemnat îl avea comunitatea catolică, de unguri și sași, „descălecați” de peste munți și așezați în mijlocul populației românești locale, aducînd cu ei forme de viață și de organizare pe care, cu timpul, românii le vor face *ale lor*. Și toate acestea, *înainte* de domnia lui Basarab cel Mare (circa 1315—1352), fondatorul unității și neatinării principatului românesc dintre Carpați și Dunăre! Dacă această piatră funerară — despre care s-au scris multe pagini de istorie, nu numai locală, cîmpulungeană! — ar fi dispărut (ca atîtea altele, sute și mii, cîte au existat în bisericile și mănăstirile noastre medievale), existența orașului Cîmpulung la 1300 nu mai putea fi dovedită și un întreg capitol din viața principatului muntean ar fi rămas nescris. Iar dacă, cumva, s-ar fi găsit o transcriere a inscripției în vreun vechi manuscris, reacția probabilă a istoricilor ar fi fost de negare a valorii sale probatorii, avînd în vedere data (1300) și respectiva însemnare ar fi fost considerată un fals al călugărilor doritori de a dovedi, cu orice preț, vechimea așezămîntului lor monahal de acolo! (Deși, în general, *probitatea* unor astfel de însemnări nu ar trebui pusă la îndoială și data morții lui Nicolae-Alexandru voievod, în 1364, ne e cunoscută nu numai din inscripția sa funerară, ci și dintr-o asemenea notiță, descoperită într-un vechi calendar catolic ⁵).

Pentru a doua categorie de mărturii istorice, care au căpătat cu timpul caracter de unicitate, este elocvent cazul oferit de pecetea orașului Neamț ⁶ a existat o pecete cu legenda în limba latină — S[IGILLUM] CIVIVM DE NIMCZ — confecționată cel puțin pe la sfîrșitul veacului XIV și folosită în cancelaria municipală a Tîrgului Neamț, pînă pe la începutul secolului XVII, cînd, în împrejurări necunoscute, a fost înlocuită cu alta, cu un desen urît și o inscripție imposibil de deslușit. Deși este neîndoielnic că vechea pecete, de o frumoasă și delicată lucrătură, a fost aplicată de autoritățile orășenești, în cursul secolelor XV—XVI, pe nenumărate mărturii — aceasta fiind însăși destinația ei a atesta autenticitatea actelor redactate la „scaunul șoltuzului”, cum se numea *primăria* de atunci — totuși ea ne este cunoscută printr-un *singur exemplar*, unicul document care o păstrează datînd tocmai din 1599 ⁷!

Mai trebuie avute în vedere și alte aspecte. Orice izvor scris constituie o *probă pozitivă* pentru anumite fapte și, în același timp, o *probă negativă* pentru altele: el dovedește că anumite lucruri s-au petrecut, ori existau la o anumită dată, în anumite împrejurări, excluzînd, prin aceasta însăși, posibilitatea unei demonstrații contrare. Dar orice izvor

5 Ștefan Olteanu, *Cu privire la data morții lui Nicolae Alexandru Basarab*, în „Studii”, 1968, 21, nr. 3, p. 523-526.

6 Ștefan S. Gorovei, „Am pus pecetea orașului”, în „Magazin istoric”, 1978, 12, nr. 2, p. 35-38 și 55; Renate Möhlenkamp, *Die ältesten Siegel moldauischer Städte*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 29 (1981), H. 3, p. 337-365 (358-359).

7 Documentarul fusese publicat fără ca editorii să-și fi dat seama de valoarea excepțională a amprenteii sigilare — D. P. Bogdan, I. A. Vatamanu, *Acte moldovenești din secolul XVI referitoare la așezări din județul Neamț*, în „Memoria Antiquitatis”, 4-5, 1972—1973 (1976), p. 248-249.

are, totodată, *tăcerile* lui și aceste tăceri nu pot deveni întotdeauna probe pentru a dovedi că anumite fapte nu au existat sau nu s-au petrecut. Tăcerea unui izvor cu privire la anumite fapte nu indică nicidecum inexistența acestora, ci, în cel mai rău caz, arată că, în momentul când s-a scris izvorul acela, ele erau străine celui care a scris, sau, dimpotrivă, erau atât de bine cunoscute — *de notorietate publică*, s-ar putea spune — încât consemnarea lor în scris a putut părea de prisos. Referindu-se la asemenea tăceri ale izvoarelor, N. Iorga scria, cu hazu-i obișnuit „istoricii au pretenții foarte mari, pe cari contemporanii [evenimentelor cercetate] nu înțeleg să le satisfacă, ei, cari nu scriu pentru istorie, ci pentru interesele lor, și atunci, dacă ele nu o cer, istoricul rămâne fără lămuriri”⁸!

În fine, în judecarea și interpretarea izvoarelor istorice trebuie să se mai țină seama — e o lege severă a criticii interne a textelor — de *limbajul* lor. Aceleași realități sint văzute — și, deci, și descrise — în chipuri deosebite de cineva care le cunoaște dinăuntru și de cineva care, venind dinafară, le observă raportându-le la modele cunoscute din țara sa. Așa se explică, de exemplu, de ce, în contrast total cu izvoarele noastre interne, unii călători străini din veacul XVII ajung să afirme că în Moldova medievală nu existau orașe! Un exemplu va fi, și în acest caz, elocvent. Atestată de lista rusă a orașelor (circa 1390), *Piatra lui Crăciun* (Piatra Neamț) e menționată în documentele interne începând abia din 1446⁹. O așa mare distanță între două atestări poate să arunce o umbră de îndoială asupra veridicității celei mai vechi, includerea ei în lista rusă putând fi privită cu suspiciune. A existat, însă, un document emis de Sigismund de Luxemburg, în drum spre cetatea Neamțului, în cursul expediției pe care acest rege al Ungariei a inițiat-o și a condus-o împotriva lui Ștefan I al Moldovei (1395—1399) și acest act avea data de 30 ianuarie 1395, menționându-se că fusese scris „ante villam Karachonkw” (*înaintea sau în fața satului Piatra lui Crăciun*). Actul original, pergament cu pecete, s-a păstrat în arhiva Bánffy de la Cluj pînă la mijlocul veacului nostru, cînd, împreună cu altele, a fost trimis, pentru microfilmare, la Budapesta, de unde, însă, nu s-a mai întors¹⁰. Istoricul maghiar Elemér Mályusz l-a văzut, l-a cercetat și a publicat un rezumat în primul volum al colecției sale de documente privind pe Sigismund de Luxemburg și epoca sa¹¹; de aici, rezumatul a fost preluat și reproduș în colecția *Documenta Romaniae Historica*¹².

8 N. Iorga, *Românii în străinătate de-a lungul timpurilor*, București, 1935, p. 32.

9 *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, I. (ed. C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi), București, 1975, nr. 260, p. 368-369 (1446 ianuarie 25). „Casa lui Crăciun de la Piatra” este menționată și mai înainte, la 31 iulie 1431 (*ibidem* nr. 104, p. 154-155).

10 Informații de la colectivul DRH din Cluj (1978).

11 Mályusz E., *Sigismundkori oklevéltár*, I, Budapesta, 1951, nr. 3801, p. 415.

12 *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, I (ed. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain), București, 1977, nr. 81, p. 130.

Absența originalului ar putea provoca unele suspiciuni; analiza datelor cunoscute arată, însă, că asemenea suspiciuni ar fi total nejustificate. Aflat la 30 ianuarie 1395 „ante villam Karachonkw“, Sigismund de Luxemburg era, peste patru zile, la 3 februarie, *în fața cetății Neamțului* — „ante castrum Nempch“ — unde a emis un alt act; caracterul excepțional al ambelor acte explică emiterea lor pe drum; ambele privesc reabilitarea unor nobili, condamnați anterior de adunări nobiliare, pentru diferite motive; acum, în urma purtării lor vitejești în campania din Moldova, regele le înapoia toate drepturile și posesiunile¹³.

Dar actul acesta, din 30 ianuarie 1395, desemnează Piatra lui Crăciun drept *villa*, adică *sat*, spre deosebire de lista rusă, redactată cițiva ani mai înainte și în care apare ca *tîrg*. Deosebirea de optică este evidentă și explicabilă, însă, dacă ținem seama de faptul că actul a fost scris de un străin, unul din scribii cancelariei regelui Sigismund, pentru care *aspectul* așezării părea să indice un *sat*, în timp ce lista rusă, redactată pe baza informațiilor plecate din Moldova sau culese la fața locului de negustori, reflectă realitatea bazată pe cunoașterea *dinăuntru* a rosturilor și calităților așezării respective în viața (economică, administrativă etc) a principatului moldav. Așa cum, în acest caz, în interpretarea izvorului trebuie avut în vedere *emitentul*, în alte cazuri nuanțarea se face în funcție de *destinatar*¹⁴.

Un cuvînt mai trebuie spus și despre o categorie cu totul specială de izvoare — cele arheologice (nu ne referim, firește, la inscripțiile scoase la iveală în urma săpăturilor, ele ținînd, prin firea lucrurilor, de sursele scrise). Rezultatele cercetărilor arheologice nu ne arată nici ce credeau cei *dinăuntru*, nici ce credeau cei *dinafară*; ele ne pun la îndemînă urmele palpabile ale *realității care a fost*. Completînd informația oferită de sursele scrise, ele arată, cel mai adesea, cum trebuie înțeleasă această informație. Izvoarele narative și diplomatice se citesc altfel, în altă lumină, atunci cînd știm cum arăta, în *realitatea vie*, ceea ce a descris, într-un fel sau altul, un contemporan al ei; astfel, nuanțînd știrile izvoarelor scrise, cele arheologice dau, în același timp, și proporția justă a nuanțelor. Săpăturile întreprinse de două decenii la Bala — și ale căror rezultate s-au publicat pînă acum în două volume masive¹⁵ — sînt deosebit de elocvente pentru afirmațiile din rîndurile de mai sus.

13 Cf. Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova*, în „Analele Universității București“, Istorie, 15, 1966, p. 59-74.

14 V. în această privință, studiul semnat de Renate Möhlenkamp, *Zur Beschreibung der moldauischen Städte in den Quellen des Mittelalters*, în vol. *Ostliches Europa — Spiegel der Geschichte* (Festschrift für Manfred Hellmann zum 65. Geburtstag), Wiesbaden, 1977, p. 171-192. Un caz interesant îl reprezintă sigiliul Sibiului, din 1367, cu legenda *Sigillum civium de villa Hermannii*: orașul purta încă vechiul apelativ, *villa*; ulterior, numele german va fi, cum se știe, *Hermannstadt* (cf. Sigismund Jakó, *Sigilografia cu privire la Transilvania*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, II, București, 1956, p. 611).

15 Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepte, *Orașul medieval Băca în secolele XIV—XVII*, I—II, Iași, 1980—1985.

Cu aceste constatări teoretice și metodologice, să încercăm a deschide „dosarul” privind vechimea orașului Bacău; necuprins în lista rusă din circa 1390, acest târg își are prima mențiune în privilegiul liovenilor din 1408. Și totuși, există un izvor care ar îngădui ca prima sa atestare documentară să fie „învechită” cu vreo 16 ani. Numai că...

În 1846, contele József Kemény (1795—1855), urmaș al unei vechi familii de nobili transilvăneni și cercetător pasionat (și romantic) al istoriei, a publicat un întins studiu intitulat *Despre episcopia și mănăstirea franciscană de la Bacău, în Moldova*¹⁶. Pînă atunci, se știa, în general, că episcopatul catolic de la Bacău își are începuturile spre sfîrșitul veacului XVI, cînd Bernardino Quirini a fost numit (1591) episcop de Argeș, cu dreptul de a rezida la Bacău; succesorii săi (pînă în secolul trecut) au avut titlul de *episcopi de Bacău*. Contele Kemény a dat, însă, la iveală un document care părea să nu se potrivească de loc cu ceea ce se știa la vremea aceea, anume o bulă adresată, din Florența, la 15 septembrie 1439¹⁷, de papa Eugeniu IV episcopului (catolic) Benedict al Severinului, în problema a două dintre episcopiile catolice din Moldova, Siretul și Bacăul, ambele vacante atunci „din cauza desăvîrșitei lipse de personal bisericesc”; pînă la reglementarea acestei situații — în care scop, papa urma să se sfătuiască și „cu iubitul nostru fiu întru Christos, regele Vladislav al Poloniei și cu vasalul acestuia, Ilic, palatinul [= principele] Moldovei” — grija credincioșilor catolici din acel principat era încredințată lui Benedict de Severin, imputernicit să trimită acolo călugări franciscani din „provincia” Bosnia. Despre episcopia de Bacău, scrisoarea papală menționează că a fost întemeiată de papa Bonifaciu IX în al treilea an al pontificatului său, adică — știind că acest papă a fost ales la 2 noiembrie 1389 — în intervalul *noiembrie 1391 — noiembrie 1392*. Înființarea unei episcopii catolice la Bacău la 1391/1392 ar atesta, implicit, importanța așezării la acea dată și existența unei însemnate populații autohtone, de rit ortodox (pe lângă cea catolică), dat fiind tocmai rolul misionar ce se atribuia acestor episcopii „din părțile schismaticilor” (*in partibus scismaticorum*).

Dar documentul publicat de contele Kemény la 1846 a fost atacat de critica istorică, mergîndu-se pînă la contestarea autenticității sale. (E drept că însuși faptul că respectiva bulă papală a fost publicată de Kemény — și *nu după original*, ci după o copie din 1520, autenticată însă de un episcop de Vidin — era de natură să arunce o umbră asupra autenticității, întrucît contele istoriograf a fost și autorul unor falsuri sută la sută!). Mai întîi, N. Iorga, în 1901, a presupus că papa Eugeniu ar fi fost indus în eroare de episcopul de Severin, care ar fi născorît înființarea episcopiei de Bacău sub Bonifaciu IX din dorința de a-și extinde el jurisdicția asupra unei părți a populației catolice a Moldovei¹⁸.

16 Kemény J., *Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakow in der Moldau*, în *Magazin für Geschichte, Literatur, und alle Denk und Märkwürdigkeiten Siebenbürgens*, II, 1846.

17 Și în Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 660-661.

18 N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, București, 1901, p. XXXV.

Argumentul acesta a fost respins de Radu Rosetti (1853—1926) : „ce ne-voie mai avea episcopul Benedict — scria acest istoric în 1905 — să inventeze o episcopie a Bacăului ? Cu dînsa sau fără dînsa, tot i se dădea ocîrmuirea spirituală a întregii Moldove“¹⁹. Logica lui Rosetti se pare că nu a convins pe contemporanii săi, așa că ulterior a *fost negată însăși autenticitatea bulei papale din 1439*, teză susținută de istoricii Carol Auner (1912)²⁰, I. C. Filitti 1913 (1914)²¹ și Ștefan Pascu (1944)²² ; ultimii doi au făcut și cercetări în arhivele Vaticanului — dintre cele mai bogate și mai bine păstrate din Europa — neregăsind, însă, documentele (nici cele din 1391/1392, nici cel din 1439) în registrele cancelariei pontificale, ceea ce a întărit presupunerea că József Kemény a oferit istoriografiei o piesă plăsmuită de el sau de călugării franciscani din veacurile anterioare).

Acestea sînt faptele. Se înțelege, acum, că, în funcție de autenticitatea știrilor cuprinse în actul acesta din 1439, a dovedi realitatea înființării — chiar și fără urmare — a episcopiei de Bacău la 1391/1392 înseamnă, implicit, a *urca prima atestare documentară a acestui oraș de la 1408 la 1391/1392*. Autoritatea științifică a celor patru istorici români care au scris despre bula din 1439 a făcut ca verdictul lor negativ să nu mai fie contestat și astfel cercetarea istorică nu și-a mai îndreptat reflectorul spre acest sector. Reluînd, însă, lectura izvoarelor și analiza lor fără idei preconcepute, în paralel cu analiza comentariilor și interpretărilor ce li s-au adus, se constată că 1) obiecțiile ce s-au ridicat pînă acum nu sînt în întregime justificate ; 2) greșelile și confuziile ce s-au semnalat în cuprinsul scrisorii papale din 1439 nu sînt nici fără precedent, nici fără explicație ; 3) au rămas, în schimb, neluate în discuție o seamă de știri care pledează în favoarea existenței unui vechi centru episcopal la Bacău ; 4) nu s-a încercat analiza faptelor — înființarea episcopiei la 1391/1392 și emiterea bulei papale la 1439 — în contextul lor firesc. Concluzia : *verdictul pronunțat anterior nu ne mai apare ca fiind deplin întemeiat. Dosarul trebuie redeschis*.

Firește, nu putem stăruia aici, în chip deosebit, asupra tuturor acestor chestiuni, deosebit de pasionante, ca orice confruntare cu izvoarele și cu capcanele pe care le oferă ele și diferitele lor interpretări. Totuși, pentru a justifica redeschiderea acestui dosar și eventuala schimbare a „rezoluției“ de pe el, este necesar să arătăm — ținînd seama și de toate avertismentele din prima parte a acestui articol ! — de ce argumentările anterioare nu mai pot fi acceptate. Înainte, însă, de a trece la analiza lor, mai trebuie făcută precizarea — și ea necesară pentru a se înțelege mai bine cele ce urmează — că, în intervalul în care se plasează presupusa

19 Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în „An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist.“, s. II, t. XXVII, 1905, p. 54 (300).

20 Carol Auner, *Inceputul episcopatului de Bacău*, în „Revista catolică“, I, 1912, p. 383-408.

21 I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului, I. Documente bisericești*, București, 1913 [1914], p. 90-91 (n. 2).

22 Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională“ (Cluj), X, 1945, p. 206-208.

înfiiințare a episcopiei de Bacău, papalitatea a traversat una din cele mai grele perioade din istoria sa, cunoscută sub numele de *Marea schismă a Occidentului* (1378—1417) : se ajunsese să funcționeze simultan doi și chiar trei papi unul la Roma, unul la Avignon și, din 1409, un al treilea la Pisa ! *Marea schismă* nu a afectat numai conducerea supremă a Bisericii catolice : s-au rînduit în tabere adverse și suveranii europeni, și episcopii, și stareții mănăstirilor, și preoții parohiilor ! Acestei situații i s-a pus capăt prin conciliul de la Konstanz (1414—1418), unde au participat și delegați ai orașelor din principatele române și care a ales un papă unic, pe Martin V (1417—1431). Acesta — amenințat și el de doi antipapi ! — a avut ca urmaș pe Eugeniu IV (1431—1447), în timpul căruia schisma era gata să renască, tocmai în anul 1439²³, în împrejurări a căror evocare va urma imediat.

Și acum, argumentele și contra-argumentele.

S-a obiectat că absența bulei de înființare (1391/1392) ca și a celei din 1439 din registrele pontificale conduce la inexistența primeia și la falsitatea celei de-a doua. Dar chiar cei care au făcut această afirmație, cercetînd arhivele Vaticanului, au constatat că, pentru perioada în cauză, *mai multe registre nu au mai ajuns pînă la noi* : istoricul I. C. Filitti (1879—1945) citează deseori, în volumul său de acte *Din arhivele Vaticanului* (I, 1914), asemenea registre pierdute²⁴. La rîndu-i, profesorul Ștefan Pascu a arătat, trei decenii mai tîrziu (1944), că au dispărut „cîteva volume din seria *Regesta Lateranensia*, în care se găsesc actele emise de papa Bonifaciu IX”²⁵. Astfel stînd lucrurile, cîtă vreme registrele pontificale nu mai păstrează seria *completă* a actelor emise de papi în intervalul respectiv, absența celor două acte din aceste registre nu mai poate fi considerată un argument *peremptoriu* pentru neautenticitatea (sau inexistența) lor.

În textul scrisorii lui Eugeniu IV s-au depistat unele confuzii și greșeli, ca și unele particularități de exprimare și grafie ; și acestea au fost aduse ca dovezi ale plăsmuirii actului. Dar același I. C. Filitti, în volumul său deja citat, a remarcat asemenea „confuzii și greșeli” chiar și în textul unor acte a căror autenticitate nu a fost nicicînd contestată²⁶ ; eruditul istoric român le-a pus pe seama „neorînduiei ce exista pe vremea schismei papale [decî în intervalul 1378—1417 ! — *n.ns.*] în cancelaria Curiei romane”²⁷. Avînd în vedere tocmai această „neorînduială”, nici absența actelor din 1391/1392, nici confuziile și greșelile din bula de la 1439 nu mai pot avea prea mare greutate.

23 Pentru toate aceste chestiuni, cf. E. Delaruelle, E. R. Labande, Paul Ourliac, *L'Eglise au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire (1378—1449)*, 1962, (*Histoire de l'Eglise*, 14).

24 I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 44 (n. 1), 54 (n. 1), 69 (n. 1-3), 70 (n. 1), 72 (n. 1), 73 (n. 3-4), 74 (n. 1-2), 75 (n. 1), 77 (n. 1).

25 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 207.

26 I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 38 (n. 1), 54 (n. 1).

27 *Ibidem*, p. 38 (n. 1).

În ceea ce privește bula lui Eugeniu IV pentru Benedict al Severinului, trebuie să se țină seama și de împrejurările cu totul speciale ale emiterii ei, împrejurări pe care le evocă însăși datarea: *Florența, 15 septembrie 1439*. Locul și data sînt deosebit de semnificative: papa se afla la Florența, unde tocmai se încheiase celebrul conciliu²⁸ în care se discutasese — cu așa de puțin folos, pînă la urmă — unirea Bisericilor, socotită de împăratul Bizanțului, Ioan VIII Paleologul, ca fiind soluția cea mai potrivită pentru salvarea imperiului său, deja redus doar la Capitală și la cîteva posesiuni lipsite de o adevărată apărare eficientă. Între participanții la acest conciliu — deschis la Ferrara, în ianuarie 1438 și apoi mutat, peste un an, la Florența, unde își va încheia lucrările în vara lui 1439 — au fost și solii Moldovei, anume mitropolitul Damian, protopopul Constantin și logofătul Neagoe²⁹. Sub presiunea împăratului bizantin, actul unirii s-a semnat la 5 iulie 1439, fiind scris și de solii moldoveni, care, la începutul toamnei, se vor întoarce acasă, îmbarcîndu-se la Veneția.

Este evident, după părerea mea, că bula papală din 15 septembrie 1439 reflectă nu numai realitățile pe care le va fi înfățișat episcopul de Severin în scrisoarea sa către papă, dar și discuțiile pe care pontiful însuși le va fi avut la Florența cu ambasadorii Moldovei, dintre care unul (mitropolitul Damian) era capul Bisericii din acest principat iar altul (logofătul Neagoe) reprezenta pe domnul țării. Însuși gîndul papei Eugeniu de a se consulta *și cu Iliș vodă* reflectă, cred, această realitate. Și atunci, odată ce nu mai avem motive serioase să contestăm autenticitatea bulei din 1439, vedem că a fost, practic, imposibil ca episcopul de Severin să inducă în eroare pe papa Eugeniu, întrucît acesta *a avut posibilitatea să verifice — prin solii moldoveni — exactitatea (sau inexactitatea !) afirmațiilor ierarhului de la Dunăre*.

Și să mai ținem seama că, la vremea aceea, *papa Eugeniu nu mai era conducătorul unic și necontestat al Bisericii și al lumii catolice*: încă din ianuarie 1438, el fusese suspendat de conciliul de la Basel (căruia nu voise să i se supună și, în contra voinței cardinalilor adunați acolo, hotărîse mutarea lui la Ferrara), iar în septembrie 1439 — *cu numai zece zile înaintea bulei pentru Benedict al Severinului* — apăruse un nou papă, în persoana ducelui Amedeo de Savoia (Felix V, 1439—1449)! Încă un prilej pentru „neorînduieli“ în cancelaria pontificală, într-o vreme pentru care tot I. C. Filitti constata că „registrele Curiei nu erau complete“³⁰.

28 Bibliografia fundamentală o constituie lucrările lui Joseph Gill, S.J., *The Council of Florence*, Cambridge, 1959 (ed. franceză, *Le Concile de Florence*, Paris-Tournai, 1964) și *Personalities of the Council of Florence and other Essays*, Oxford, 1964.

29 Pentru participarea românească, v. Carol Auner, *La Moldavie au Concile de Florence*, în „Échos d'Orient“, VII, 1904, p. 321-328; VII, 1905, p. 5-12, 72-77, 129-137 (versiunea românească în „Revista catolică“, IV, 1915); P. Ș. Năsturel, *Quelques observations sur l'Union de Florence et la Moldavie*, în „Südost-Forschungen“, XVIII, 1959, p. 84-89; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980, p. 322-324.

30 I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 54 (n. 1).

Scrisoarea papală din 15 septembrie 1439 are, însă, și un alt element pentru a verifica realitatea știrilor din ea : menționarea franciscanilor din „provincia“ Bosnia. În adevăr, încă din 1436 papa (același Eugeniu IV) numise pe vicarul acestei provincii ecleziastice, Iacob de Marchia, „profesor al Ordinului fraților minoriți“ (franciscani), ca inchișitor împotriva ereziilor și ereticilor din Ungaria și Țările Române³¹. Franciscanii „provinciei“ Bosnia sînt atestați în Moldova și în vremea lui Ștefan cel Mare, la 1462³².

Și, în sfîrșit, un argument — cum s-ar zice — *al tăcerii*. Este, astfel, ciudat și neînțeles faptul că atunci cînd, spre sfîrșitul veacului XVI, Bacăul devine (sau *redevine* !) reședință episcopală — cum am arătat, pentru Bernardino Quirini — *nu se spune un cuvînt* cu privire la eventuala întemeiere *atunci* a scaunului episcopal. Nici atunci, dar nici la 1607, cînd sucesorul lui Quirini, Ieronim Arsenghi (demult dorit de Movilești), a fost numit, pur și simplu, *episcop de Bacău*, cu mențiunea — destul de neobișnuită — că acest scaun devenise „într-un oarecare mod vacant“ (*certo modo vacans*)³³. Și iată cum comentează I. C. Filitti aceste fapte „Despre înființarea canonică a episcopiei de Bacău, al cărei prim titular este tocmai Ieronim Arsenghi, nu posedăm nici un document și probabil n-a avut loc prin formalități speciale“³⁴. Nu știu dacă în toată istoria Bisericii catolice în veacurile XIV—XVII se mai cunoaște vreun caz cînd o episcopie să se înființeze altfel decît „prin formalități speciale“.

Cred, de aceea, că, în lumina celor prezentate pînă aici, ne putem pune și întrebarea absența „formalităților speciale“ la 1591 sau 1607 nu se datorează ea oare tocmai *faptului că ele fuseseră îndeplinite cu vreo două secole mai înainte ?* !

Oricum ar fi și orice s-ar spune, e grăitoare, e deosebit de grăitoare această tăcere... Mai ales dacă o 'alăturăm unui șir de știri, din secolele XVII—XIX, care par să ateste și efectuarea unui transfer al sediului episcopal *de la Siret la Bacău*. Înființat în 1371, în vremea și după dorința lui vodă Lațcu al Moldovei (1367—1375), acest episcopat a decăzut repede ; primul titular, Andrei, a fost trecut la Vilno, în Lituania, iar succesorii săi se pare că n-au mai rezidat efectiv acolo, la Siret. În lucrări din veacul XVII, se afirmă că, la un moment dat, la răscrucea veacurilor XIV—XV, un episcop de Siret ar fi fost transferat — cu tot cu instituția pe care o reprezenta — la Bacău. Știrea se află — cum a arătat profesorul Ștefan Pascu în 1944 — în cărți tipărite de istorici ecleziastici în Italia la 1696 și 1730³⁵. Rapoarte din același veac XVIII (puse în evidență încă de contele Kemény), ca și unele însemnări de la

31 Hurmuzachi-Densusianu, *Documente*, I, 2, p. 603 ; v. și p. 604-607.

32 N. Iorga, *O știre inedită despre Ștefan cel Mare*, în „Revista Istorică“, X, 1924, p. 183. V. și XIV, 1928, p. 406 (recenzie de P. P. Panaitescu).

33 I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 91.

34 *Ibidem*, p. 91 (nota).

35 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 206.

începutul veacului XIX, menționează și ele faptul³⁶. Firește, toate aceste știri au o sursă comună, încă neidentificată, se pare — și, probabil, nu tocmai ușor de identificat! E sugestiv, însă, faptul că un prelat trimis în 1806 să caute documentele Bacăului la Liov, a găsit acolo trei portrete de episcopi băcăuani unul din ele era al lui *Andrei, fostul prim episcop siretean*³⁷! Tradiția transferului trebuie luată în seamă chiar eronată, ea nu s-a putut naște decât prin contactul cu surse scrise (eventual rău înțelese), păstrate cîndva într-o arhivă. Poate chiar în cea de la Bacău, care, însă, a dispărut în chip misterios!

Spre mijlocul veacului XVII, la 1644, a venit în Moldova un misionar catolic, pe nume Marco Bandini. Timp de cîteva luni, în 1646—1647, el a vizitat toate localitățile (33 la număr) în care existau atunci comunități catolice iar rezultatele acestei inspecții le-a consemnat (1648) într-un raport tipărit în 1895 de V. A. Urechia sub titlul *Codex Bandinus* și devenit imediat o sursă de primă mînă pentru cunoașterea Moldovei în acei ani ai domniei lui Vasile vodă Lupu (1634—1653). Călugăr cărturar din ordinul franciscanilor și arhiepiscop de Marcianopolis, Bandini și-a petrecut cea mai mare parte a timpului la Bacău, unde a și murit la 27 ianuarie 1650³⁸. Era, deci, firesc, să acorde o atenție sporită acestui oraș, mănăstirii franciscane și episcopiei catolice de acolo. Totuși, în raportul său — păstrat azi în Biblioteca Academiei Române — el se plînge că nu a găsit la Bacău nici un fel de „arhivă sau catalog al întîmplărilor, vremurilor și persoanelor din care să se poată cunoaște ceva despre secolii anteriori”³⁹. De la localnici în vîrstă de 80—100 ani, a putut culege doar cîteva informații, care urcă pînă pe la 1575⁴⁰. Iar din amintirile (nu tocmai precise) ale propriilor sale lecturi, Bandini notează, cu prudență („dacă nu greșesc”), că a citit undeva, la „Gonzaga” sau la „cardinalul Pazmano”, despre întemeierea mănăstirii franciscane din Bacău la 1304, de către „soția voievodului Moldovei, fiica voievodului Transilvaniei”⁴¹. Știrea circula, e adevărat, în literatura veacului XVII o găsim, astfel, într-o culegere de documente, *Acta et decreta Sinodus dioecesanæ Strigoniensis*, tipărită la Pojon (Bratislava), în 1629⁴²; în acest an, arhiepiscopul de Strigoni (Esztergom), Péter Pázmány de Paznasz (1570—1637), a fost creat cardinal. Pe acest personaj îl citează Bandini și e posibil ca anumite documente redactate sub numele lui Pázmány să fie o sursă de inspirație pentru cel dintîi, fără să se excludă

36 *Ibidem*. V. și I. Sabău, *O nouă listă a episcopilor catolici din Moldova*, în „Revista Istorică”, XXIX, 1943, p. 237 (cp. Țu lista dată de V. A. Urechia în *Codex Bandinus*, București, 1895, p. 166).

37 N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 159.

38 Andrei Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644—1650)*, în „An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist.”, s. III, t. VI (1927), m. 28, p. 20 (352).

39 *Codex Bandinus*, p. 64; textul latin la p. 218.

40 *Ibidem*, p. 64-65 (218-219); episcopia din veacul XVII și-a avut, așadar, sediul în vechea mănăstire franciscană.

41 *Ibidem*: „Ni fallor, Anno 1304 Bacoviae in Moldavia fundatum est Monasterium ab uxore vajvodae Moldaviae, filia vajvodae Transylvaniae, pro Fratribus Minoris observantiae”.

42 *Acta et decreta Sinodus dioecesanæ Strigoniensis, Posonii, 1629*, p. 116.

posibilitatea de a regăsi respectiva știre în scrieri și mai vechi, ori în manuscrisele și actele arhiepiscopiei de Strigoniu; asemenea știri erau de obicei preluate și repuse în circulație, ceea ce le asigura o viață lungă și o ne bănuită răspîndire, ele reducîndu-se, totuși la o primă sursă unică, a cărei depistare e, cel mai adesea, o întreprindere deosebit de grea!

La începutul veacului XIX, nevoile instituției au impus căutarea vechii arhive; cercetările de la Cluj n-au dat nici un rezultat⁴³; un *padre* trimis la Liov în 1806 n-a găsit nici el documente, ci doar — cum am menționat deja — cele trei portrete de episcopi de Bacău, dintre care unul al lui Andrei de Siret (cel socotit a fi fost, în virtutea presupusului transfer, și primul titular de Bacău) iar altul al unui episcop îngropat în biserica Sf. Cruce din Liov⁴⁴.

Și totuși, arhiva a existat și a fost depozitată, cîndva, la Liov! În 1780, un franciscan care îndeplinise un anumit rol în organizația ordinului său în Polonia, *frater* Barnabas Kendzierski, scria că despre transferarea scaunului episcopal de la Siret la Bacău a citit el însuși în documentele aflate în arhiva *aceleiași biserici Sf. Cruce din Liov*⁴⁵ (coincidența nu este, desigur, întîmplătoare). Disparația regatului polon — în urma împărțirilor succesive din veacul XVIII — a provocat și schimbarea locului unor depozite arhivistice, cele mai multe fiind transferate la Petersburg (acolo au ajuns și documentele de omagiu și corespondența principilor români, din secolele XIV—XVI, aflate în arhiva Coroanei polone; aceste documente au fost restituite Poloniei după primul război mondial). Există, apoi, o mărturie, tot de pe la începutul veacului XIX, conform căreia un magnat polon văzuse în arhiva regală — pe atunci, deja transportată la Petersburg — *plicuri sigilate cu documente privitoare la catedrala episcopală a Bacăului și la bisericile misiunii catolice din Moldova*⁴⁶.

Ce concluzie se poate desprinde? Nu alta decît că arhiva misterioasă, pe care nici Bandini nu o mai găsisese la Bacău în 1644⁴⁷, fusese transportată, *înainte de această dată, la Liov*, în condiții încă necunoscute, probabil în legătură cu cearta care s-a iscat, la începutul veacului XVII, între conducătorii ierarhiei catolice din Polonia și cei din Ungaria cu privire la drepturile asupra scaunului de la Bacău.

Un anumit grad de mister îl prezintă și *pecetea Bacăului medieval*. Am arătat, cu alt prilej⁴⁸, ce concluzii importante și interesante se pot

43 N. Iorga, *op. cit.*, p. 159, nota 1.

44 *Ibidem*, p. 159.

45 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 206 (după Kemény). Pentru Kendzierski, v. și Iorga, *op. cit.*, p. 126 (și n. 1, cu trimitere la Sulzer).

46 N. Iorga, *op. cit.*, p. 160, n. 1: „Documenta spectantia ad episcopalem cathedram Bacoviae et ecclesias minoris catholicorum Moldaviae”.

47 Și actele proprietăților episcopiei s-au pierdut, cum spune un document din 1702: „au ars toate dreasăle episcopiei de n-au rămas nemică” („Arhiva”, I, 1889, p. 116).

48 Ștefan S. Gorovei, „Am pus pecetea orașului”, loc. cit.

desprinde din descifrarea unor asemenea mărturii sigilografice. Pecetea Bacăului face și ea parte din această categorie.

Cel dintâi care a cunoscut acest sigiliu a fost istoricul Radu Rosetti. În decembrie 1888, el trimitea prietenului său Ioan Bianu un decalce de pe pecetea aflată pe un zăpis emis la 1610 de șoltuzul Toader și cei 12 pîrgari din Bacău pentru o vînzare de pămînt în satul „Berăești“ (Gherăești de azi). Actul — original în limba slavă — făcea parte din arhiva de la Fîntînele și se pare că nu s-a mai regăsit, pînă azi, în vreun depozit public. Rosetti — prin ale cărui mîini trecuseră sute sau poate mii de acte emise de cancelaria domnească, de cancelariile orășenești sau ecleziastice ori de particulari — și-a dat ușor seama că se află în fața unei ciudățenii și, trimițînd decalcul prietenului său Bianu, care colecționa asemenea „antichități“, îi atrăgea atenția că e un sigiliu „original prin forma sa“⁴⁹.

Prima — și, pînă acum, *singura* — imagine a acestui sigiliu a publicat-o, în 1956, profesorul D. Ciurea, după impresiunea aflată pe un act din 21 septembrie 1633, emis de autoritățile din Bacău (pîrcălabul, șoltuzul, pîrgarii etc)⁵⁰. Mai sînt și alte acte redactate în cancelaria acestui oraș (1602, 1621, 1633, 1634, 1664⁵¹), dar ele nu s-au păstrat în original, ci fie ca traduceri tîrzii (cu amintirea expresă a pecetii), fie ca simple mențiuni în alte documente, emise de cancelaria domnească. Din 1675, datează o scrisoare a locuitorilor catolici din Bacău, redactată în limba latină și păstrată în arhivele din orașul italian Lucca; actul a fost publicat în 1969 de Viorica Lascu⁵², dar fără o reproducere fotografică. Cercetătoarea Renate Möhlenkamp (1948—1986) din Mînster (R. F. Germania) — bună cunoscătoare a istoriei orașelor din Moldova medievală, domeniu în care a adus remarcabile contribuții — mi-a comunicat o asemenea reproducere. Sigiliul aplicat pe această scrisoare din 1675 e același cu cel aflat pe actul din 1633 și e, în adevăr, foarte „original ca formă“, cum remarcase acum un veac Radu Rosetti.

49 *Scrisori către Ioan Bianu* (ed. Marieta Croicu și Petre Croicu), V, București, 1978, p. 129; domeniul Fîntînele era proprietatea principesei de Schönbург.

50 D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în „Studii și cercetări științifice“ Iași, istorie, VII, 1956, fasc. 2, planșa IV, fig. 19; documentul (original) pe care se află această pecete e datat 7141 septembrie 21, adică din 1632; întrucît el menționează pe Moise vodă Movilă ca fiind domn al Moldovei, a fost redatat, 163(3) (714(2)) — cf. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, XXI (ed. C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi), București, 1971, nr. 400, p. 503-504. Cu data de 10 septembrie 1633 (7142), un alt document (copie din secolul XVIII) menționează ca șoltuz pe Cănița Blaj (*ibidem*, nr. 391, p. 492-493), în timp ce în acestăalt, din 21 septembrie, apare ca șoltuz Dumitru. Pentru seria șoltuzilor în 1633—1634, v. documentele citate în n. 51.

51 *Documente privind istoria României*, A. Moldova, XVII, 1, p. 53-54; XVII, 5, p. 55; *Documenta Romaniae Historica*, cit., nr. 267, p. 339; nr. 391, p. 493; *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, XXII (ed. C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi), București, 1974, nr. 47, p. 52; *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Supliment I, București, 1975, nr. 811, p. 262.

52 Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația Țărilor Române la sfîrșitul secolului XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie“ XIII, Cluj, 1969, p. 245.

Originalitatea lui privește, însă, nu numai forma, dar și conținutul. Toate celelalte sigilii orașenești ale vremii sînt rotunde; acesta este oval! Toate celelalte au o imagine în centru (animal, plantă, obiecte de muncă, sfînt etc) și o legendă în exergă; acesta, al Bacăului, nu permite să se deslușească vreo imagine și vreo legendă împrejurul ei!

O explicație pentru aceste ciudățenii s-ar putea încerca; nu există, firește, deplină certitudine cu privire la temeinicia sa, dar e singura care, deocamdată, mi se pare că se poate, totuși, formula.

Sigiliile de formă ovală aparțineau, de regulă, în Biserica catolică, înalților clerici sau instituțiilor ecleziastice⁵³. S-ar putea să nu fie cu totul exclus ca în sigiliul băcăuan să supraviețuiască amintirea aceluia folosit în vechea episcopie — fie că ne-am afla în fața unei variante transformate, alterate, a aceluia, fie că, pur și simplu, sigiliul orașenesc a fost alcătuit după modelul celui episcopal. Sugestiv poate fi, în această privință, faptul că pe actul aflat la Lucca acest sigiliu e așezat „în picioare” — *cum se aplicau și sigiliile episcopale*!

Simplă coincidență?! Cînd prea multe asemenea coincidențe — fie ele și dintre cele mai simple... — se adună din direcții deosebite, începe să se contureze și întrebarea dacă mai avem de-a face, în adevăr, doar cu... coincidențe!

La șirul acestor mistere și „coincidențe” se mai adaugă ceva: modul în care Bacăul este desemnat, în veacurile XV—XVI, în unele documente emanînd de la autorități ecleziastice catolice. Astfel, într-un raport din 7 ianuarie 1591, în legătură cu numirea lui Bernardino Quirini ca episcop de Argeș, se arată că i se fixează sediul sau reședința episcopală în „cetatea” Bacăului (*sedes seu residentia episcopalis... in civitate Bac-hon*)⁵⁴. În asemenea acte, folosirea apelativului *civitas* nu e, de obicei, întimplătoare: în terminologia documentelor emise de autorități ale Bisericii catolice, *civitas* desemnează *un oraș în care se află sediul (scaunul) unui episcop*, adică *un oraș episcopal*⁵⁵. Faptul e cunoscut și nu mai necesită argumentări; voi da, totuși, două exemple, din spațiul nostru românesc.

În 1370—1371, cînd s-a înființat episcopia de Siret, actele — emanînd din cancelaria pontificală sau adresate acesteia — menționează „ridicarea orașului Siret la [rangul de] *civitas*” (*prefatum oppidum in civitatem erigere; oppidum... Czerethense... in civitatem erigere*) și „împodobirea (sau distingerea) sa cu numele de *civitas*” (*civitatis vocabulo insignere; civitatis vocabulo decorare*)⁵⁶. Cîțiva ani mai tîrziu, în mai 1380, papa Urban VI „a ridicat locul [numit] Argeș, în Valahia Mare, la [rangul de] cetate” (*erexit locum de Argos in Walachia maiori in*

53 Sigismund Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania*, loc. cit., p. 581.

54 Chiril Karalevskij, *Bernardino Quirini, episcop de Argeș*, în „Revista catolică”, IV. 1915, p. 49.

55 Cf. Renate Möhlenkamp, *Zur Bezeichnung der moldautschen Städte in den Quellen des Mittelalters*, cit. supra, n. 14.

56 Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 2, p. 161, 169; *Acta Urbani P.P. V (1362—1370)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1964, nr. 204, p. 337-339.

civitatem)⁵⁷. Obiceiul nu a fost părăsit în veacurile următoare; un alt misionar, care a lăsat și el importante însemnări despre români, Pietro Deodato Baksîč, scrie următoarele despre Bacău: «Am vizitat „cetatea Bacău, neîmprejmuită cu ziduri, care este mai curînd tîrgul Bacău; dar îi zic „cetate“ fiindcă se află acolo o episcopie».⁵⁸ Bineînțeles, la vremea cînd Baksîč a vizitat Bacăul (1641) și a scris aceste cuvinte, acolo era realmente un sediu episcopal; dar la 1591, cînd abia se refăcea episcopia de la Argeș ? !

Să admitem, totuși, că la 1591 Bacăul a fost desemnat cu apelativul „civitas“ fie dintr-o neatenție, fie printr-o translație a acestui apelativ de la „cetatea“ Argeșului. *Avem, însă, alte două documente, mult mai vechi, în care Bacăul e împodobit cu același nume: „civitas“.* Este, întîi, o scrisoare din 5 martie 1431, trimisă din Baia de episcopul de acolo (episcopia de la Baia sau „moldoveană“ fusese înființată în vremea lui Alexandru cel Bun) în legătură cu așezarea husiților în Moldova; conducătorul acestor refugiați „eretici“ primise din partea lui Alexandru cel un „un loc de locuință în orașul Bacău — *in civitate Bako* — unde trăiește ca un adevărat eretic, avînd pe lîngă el un apostat din ordinul minoriților“⁵⁹ (adică un călugăr franciscan). E greu de crezut că un episcop catolic ar fi folosit vocabula *civitas* într-un mod nejustificat și mai ales *într-un text adresat unui superior ierarhic*. De aceea, mi se pare că nu comportă discuții concluzia care se desprinde de aici în prima jumătate a veacului XV, în Moldova, Bacăul era considerat un *oraș de rang episcopal* (chiar dacă scaunul fusese, practic, totdeauna, vacant). Trebuie reținută, deasemeni, menționarea *franciscanilor* la Bacău încă de atunci.

Cel de-al doilea document, încă și mai interesant — se poate spune chiar: tulburător — a fost descoperit într-un volum din seria *Regesta Lateranensia* (pe lîngă care au trecut și cercetători români) și a fost publicat la Roma abia în 1970. Nu este altceva decît răspunsul adresat din Roma, la 15 aprilie 1400, de papa Bonifaciu IX, magistrului și fraților din Ordinul Ospitalier al Sfîntului Ioan (*Cavalerii Ioaniți*, ulterior de Rhodos și, mai tîrziu, de Malta), aflați într-o localitate numită în adresă *Bachovia* iar în text — *Civitas Bachovien[sis]*⁶⁰ !!! Să mai reamintim că Bonifaciu IX este tocmai acela căruia scrisoarea din 1439 și tradițiile îi atribuie înființarea episcopiei de Bacău ? ! Dacă toate cele-

57 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 210, n. 228.

58 Călători străini despre Țările Române, V, București, 1973, p. 245.

59 Șerban Papacostea, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii și cercetări științifice“ Iași, istorie, XII, 1962, fasc. 2, p. 257 (v. și Călători străini despre Țările Române, I, București, 1968, p. 65).

60 *Acta Urbani P. P. VI (1378—1389), Bonifacii P. P. IX (1389—1404), Innocentii P. P. VII (1404—1406) et Gregorii P. P. XII (1406—1415)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1970, p. 176—177 (v. și n. 2 de la p. 177). Documentul a fost semnalat de Dumitru Zaharia în „Revista Arhivelor“, an. L, vol. XXXV, nr. 1, 1973, p. 112. La Direcția Generală a Arhivelor Statului, Colecția Microfilme (Vatican, rola 49), am putut găsi numai începutul acestui document. Actul atestă existența orașului Bacău cel puțin la 1400, chiar dacă toate considerațiile din prezentul text nu se vor adevăra vreodată.

alte fapte evocate pînă aici pot fi considerate confuzii, greșeli sau co-incidențe, ce contra-argument se mai poate invoca atunci cînd însuși capul Bisericii catolice califică Bacăul drept *civitas* ? !

Comentariile mi se par de prisos și singura concluzie la care mă limitez e aceasta istoricii trebuie să reia cercetarea acestui dosar cu mai multă grijă și atenție, nu numai pentru a reintegra istoriei generale a poporului român toate faptele și evenimentele la care m-am referit, dar și pentru a reda orașului Bacău unul din punctele de reper ale începuturilor sale 1391/1392.

Și acum, după toate aceste incursiuni în domenii, spații și timpuri atît de diferite și de depărtate, uneori, unele de altele, e timpul ca, în pragul încheierii, să ne punem și întrebarea ce loc ar ocupa înființarea episcopiei de Bacău în tabloul general al dezvoltării principatului moldav în a doua jumătate a veacului XIV ?

Anul 1391/1392 ne îndrumă spre sfîrșitul domniei lui Petru I Mușatinul (1375—1391). Or, știm azi că în Moldova construcția de stat s-a desăvîrșit în ultima parte a acestei domnii, prin trecerea litoralului maritim și a ținutului aferent sub controlul principelui de la Suceava. Acest eveniment, care a adus Moldovei Cetatea Albă, marele port și oraș comercial de la limanul Nistrului, a avut urmări dintre cele mai însemnate pentru evoluția tînărului principat românesc din răsăritul Carpaților. Deschiderea drumului comercial spre Liov, primele emisiuni monetare, acceptarea suzeranității Coroanei polone (1387), înființarea supremei instituții ecleziastice a țării (Mitropolia de Suceava) — toate acestea sînt, într-un fel sau altul, urmări ale desăvîrșirii construcției de stat prin înglobarea Cetății Albe între hotarele Moldovei. În aceste condiții, o singură episcopie catolică, și aceea în nordul țării (la Siret), a putut să apară ca insuficientă, determinînd dublarea ei cu una care, de la Bacău, să aibă în grijă Țara de Jos a Moldovei (cu o numeroasă populație catolică). Ambele scaune s-au dovedit, în împrejurările de atunci, neviabile, ca și încercarea papei Eugeniu IV de a le revitaliza. Doar episcopia de la Baia, înființată în 1413, a putut viețui un secol.

Și, în final, un avertisment scopul acestei întregi demonstrații nu este altul decît de a arăta că izvoarele n-au fost suficient de atent ascultate și luate în seamă și că, deci, verdictele pronunțate anterior pot fi puse sub semnul îndoielii. Lărgirea anchetei, cercetări suplimentare în arhive și în vechile publicații, aprofundarea datelor deja cunoscute — vor aduce, fără îndoială, știri și explicații noi * Este, în fond, unul din mecanismele (și din rosturile) firești ale cercetării istorice.

* În acest articol, nu am avut de loc în vedere cercetarea arheologică, ceea ce nu înseamnă că nu se pot aștepta și din această direcție unele lămuriri (cf. Alexandru Artimon, *Contribuții arheologice la istoria orașului Bacău*, în „Carpica”, XIII, 1981, p. 11-27).

ANEXE

1.

Roma, 15 aprilie 1400. Papa Bonifaciu IX către magistrul și frații din Ordinul Ospitalier aflați în „civitas Bachoviensis”.

Bonifacius etc., dilectis filiis Magistro et Fratribus Hospitalis Sancti Iohannis Baptistae Bachoviae, salutem etc.

Sincerae devotionis affectus, quem ad Nos et Romanam geritis Ecclesiam, promeretur, ut votis vestris, quantum cum Deo possumus, favorabiliter annuamus.

Cum itaque, sicut exhibita Nobis nuper pro parte vestra petitio continebat, confratrum et familiarium vestrorum ac infra septa Hospitalis Sancti Iohannis Baptistae civitatis Bachovien, Inhabitantium pro tempore inibi decedentium quorumcunque, in ecclesia dicti hospitalis seu cimiterio eiusdem necnon aliorum parochianorum curatae capellae Sancti Michaelis eidem hospitali contiguae, quam in proprios usus canonicе tenetis, pro tempore decedentium corpora in parochialis ecclesiae Beatae Mariae de Stallis, dictae civitatis cimiterio de antiqua et approbata et hactenus pacifice observata consuetudine consueverint seppeliri, ac cupiatur, quod de cetero perpetuis futuris temporibus parochianorum capellae vestrae huiusmodi pro tempore decedentium corpora in cimiterio ipsius hospitalis vel in ipsius hospitalis ecclesia seppeliantur, pro parte vestra Nobis fuit humiliter supplicatum, ut providere vobis super hoc de benignitate apostolica dignaremur

Nos igitur. huiusmodi supplicationibus inclinati, vobis, ut de cetero perpetuis futuris temporibus tam huiusmodi capellae parochianorum corpora, quam aliarum quarumcunque personarum pro tempore decedentium, quae id sponte elegerint, in cimiterio dicti hospitalis vel ipsius hospitalis ecclesia ecclesiasticae tradere sepulturae libere et licete possitis, alicuius licentia super hoc minime requisita, auctoritate apostolica tenore praesentium de speciali gratia licentiam elargimur; iure tamen dictae parochialis ecclesiae et cuiuslibet alterius in omnibus semper salvo. Nulli ergo etc. Nostrae concessionis etc. — Si quis autem etc.

Datum Romae, apud Sanctumpetrum, decimo septimo kalendis maii, anno undecimo. — N. XX. de Benedicto.

Apud *Acta Urbani PP. VI (1378—1389), Bonifacii PP. IX (1389—1404), Innocentii PP. VII (1404—1406) et Gregorii PP. XII (1406—1415)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1970, p. 176-177, nr. 88 (editorul a intervenit în transcrierea textului, uniformizînd grafia și eliminînd tot ce ține de formular).

2.

Florența, 15 septembrie 1439. Papa Eugeniu IV către episcopul Benedict de Severin. menționînd episcopia catolică înființată de papa Bonifaciu IX în al treilea an al pontificatului său la Bacău, acum vacantă.

Eugenius Episcopus, Servus Servorum Dei. Venerabili in Christo fratri Benedicto Episcopo Zewriniensi. Salutem et Apostolicam benedictionem.

Provida Sanctae huius Sedis Apostolicae cura eo semper intenso dirigebatur, ne populi in medio paganorum, infidelium, schismaticorum, haeticorumque con-

stituti suo spirituali unquam carerent animarum solatio, sacrorumque orbarentur administratione. Hac itaque sancta ex provisione perinde, ac ex ea etiam principaliter ratione, ut ipsa salvifica, ac pura domini nostri Jesu Christi fides inter eosdem paganos, infideles, schismaticos ac haereticos, fructiferos capere possit salutis, propagationisque radices, salubriter non minus, ac pie instituti fuere jam ab olim diversissimis in terrae hujus mundanae oris Episcopatus inter quos sane non ultimus erat ille, quem in terra Moldaviae, ob terrae illius vastitatem, et Christi fidelium incommodam nimis dispersionem, praeter antiquiorem Cerethensem ab initio praesenti seculi jam vacantem, et cum gravi Christi fidelium jactura, ne de praesenti quidem restaurabilem, in terrae illius Metropoli Baccho-wiensi sancta Bonifacii, hujus nominis Pontificis IX. pontificatus sui anno tertio sollicitudo erexit, ac pia Joannis, hujus nominis Pontificis XXIII, pontificatus sui anno quarto* liberalitas variis excoluit ornavitque Indultis et praerogativis. Cum tamen etiam sedes haec episcopalis de praesenti vacare dinoscatur, exindeque maxima oriantur incommoda, quin imo et animarum jactura eo magis funesta extimescenda sit, cum non solum ipsa terra Moldaviae, in qua graecana haeresis quoque quotidie magis ac magis pululare dicitur, sed et finitimi huic terrae Ciculi partesque Transalpinae deficientibus iisdem in oris etiam fratribus Ordinis Minorum, ecclesiasticarum personarum inopia vel maxima periculoso hoc tempore laborent. Hinc Fraternitati tuae auctoritate Apostolica serio injungimus, ut eo usque etiam, donec adjuvante Divino auxilio, de quo ocyus restaurando sive Episcopatu Ceretensi, sive vero Bacchoviensi, cum dilecto in Christo filio nostro Ladislao Illustri Rege Poloniae, subjectoque eidem Elia Palatino Moldaviae per Apostolica scripta providere poterimus, curam pastorem terris in supramemoratis per Fratres Minores de regulari observantia Provinciae Boznensis solerter, et sine mora exerceas et Censura feceris. Super quibus tamen omnibus plenam et omnimodam tenore praesentium Tibi concedimus auctoritate apostolica facultatem.

Datum Florentiae, Anno Incarnationis Dominicae MCDXXXIX. Decimo Septimo Calend. Octombris, Pontificatus nostri anno nono.

Apud Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, București, 1980, p. 660-661, nr. DLX.

AUX DÉBUTS DE LA VILLE DE BACĂU

R é s u m é

Dans les sources concernant les villes roumaines, la ville de Bacău est mentionnée pour la première fois en 1408. L'auteur de la présente étude propose — à la lumière de quelques considérations théoriques et méthodologiques — un nouvel examen de ces sources pour retrouver une mention de plus vieille date pour la ville de Bacău.

* Ioan XXIII, papă la Pisa de la 17 mai 1410 pînă la 29 mai 1415 (cînd a fost depus de Conciliul de la Konstanz); „al patrulea an al pontificatului” său cuprinde, prin urmare, intervalul mai 1413 — mai 1414.

En 1846, le comte J. Kemény a publié, une bulle datée de *Florence, le 15 septembre 1439*, adressée par le pape Eugène IV à l'évêque Benoît de Severin. On y fait mention de deux évêchés catholiques de Moldavie, Siret et Bacău, dont les sièges étaient à ce moment-là, vacantes. Quant à l'évêché de Bacău, la bulle papale précise qu'il fut fondé par le pape Benoît IX durant la troisième année de son pontificat — c'est-à-dire, dans l'intervalle *novembre 1391 — novembre 1392*.

L'authenticité de ce document (dont on ne connaît qu'une copie datant de 1520) a été contestée, vu que l'histoire de l'évêché catholique de Bacău n'était connue, chartes en main, que seulement à partir de la fin du XVIe siècle.

En reprenant l'examen des sources, l'auteur constate que le document du 15 septembre 1439 a toutes les chances pour être authentique il a été émis à Florence, après la fin du Concile qui avait abouti à l'union des Eglises (le 5 juillet 1439) et auquel les ambassadeurs moldaves ont été, eux aussi, présents. Il ne faut pas attacher beaucoup d'importance au fait que la bulle de 1439 n'a pas pu être retrouvée dans les Registres des Archives du Vatican (tel que l'acte de fondation de l'évêché, de 1391/1392), malgré les recherches (plus ou moins persévérantes) qu'on y a menées d'une part, plusieurs Registres du pontificat de Benoît IX ont disparus et d'autre part la chancellerie pontificale d'Eugène IV présente beaucoup de désordres — et cette situation est bien explicable, vu les événements de cette période e Grande Schisme etc.

L'examen des sources concernant la „fondation“ — entre guillemets, car aucun document ne parle d'une fondation à ce temps-là, ce qui serait, d'ailleurs, bien étrange et contraire aux règles — d'un (nouveau) évêché à Bacău (1591), les archives de cette institution et le sceau de la ville de Bacău à des conclusions qui peuvent renforcer l'hypothèse qu'un (premier) évêché a été fondé à la fin du XIVe siècle. On trouve, ce qui plus est dans trois documents, le terme *civitas* pour désigner la ville de Bacău. Ces documents datent de 1591 (en rapport avec la nomination de Bernardino Quirini comme évêque d'Arges, en Valachie, mais ayant „*sedes seu residentia episcopalis... in civitate Bachon*“), 1431 (une lettre de l'évêque de Baia Civitas Moldaviensis, où on retrouve cette formule „*in civitate Bako*“) et, en fin de compte, une bulle de Benoît IX, adressée le 15 avril 1400 au Maître et aux Frères de l'Ordre Hospitalier de St. Jean de *Civitas Bachovien[sts]*. Or, dans le langage des chancelleries ecclésiastiques du temps, le mot *civitas* désignait une ville épiscopale et Benoît IX n'est autre — faut-il bien le rappeler — que le pape auquel le document (contesté !) de 1439 attribue la fondation d'un évêché à Bacău en 1391/1392. Sans doute, il faut accepter les réalités dévoilées par cette bulle de 1400 : à ce temps-là, à Rome, la ville de Bacău était considérée une *civitas*, le siège d'un évêché.

De la sorte, en acceptant l'authenticité des informations du document de 1439, la première mention de la ville de Bacău peut monter de 1408 à 1391/1392.

NOI CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE PRIVIND CURTEA DOMNEASCĂ DIN BACĂU

AL. ARTIMON

Cercetările arheologice întreprinse la Bacău, în zona central-estică a orașului, între anii 1967—1968 s-au soldat cu descoperirea fundațiilor Curții domnești, ridicată în vremea lui Alexandru, fiul și coregentul la domnie a lui Ștefan cel Mare ¹.

Investigațiile arheologice au demonstrat existența unei Curți domnești și la Bacău, documentată în izvoarele scrise din a doua jumătate a secolului al XV-lea ². În același timp trebuie să arătăm că cercetările efectuate pe un perimetru restrâns nu s-au soldat cu dezvelirea completă a ansamblului curților domnești de la Bacău.

În acest scop, între anii 1970—1974 au fost întreprinse săpături metodice în zonele de nord, sud, est și vest ale terenului aparținând bisericii Precista, prin trasarea a 34 secțiuni și mai multe casete, dispuse astfel încît, în funcție de formele de teren, dar și de posibilitățile reale de lucru, să se obțină cît mai multe date și observații privind așezările omenești de aici. (Fig. 1).

Ca urmare a investigațiilor efectuate a reieșit faptul că în zona supusă cercetării există urme de cultură materială din mai multe epoci istorice. În primul rînd, s-a constatat că cele mai vechi urme aparțin epocii bronzului (cultura Noua). Urmează un nivel de locuire cu materiale ce aparțin așezării de tip Sîntana de Mureș, peste care se suprapune un orizont cultural cu materiale ce atestă urmele unei așezări din secolele VI—VII e.n. ³.

Peste nivelul prefeudal se suprapune un strat de cultură aparținînd feudalismului dezvoltat (secolele XIV—XVII).

Relevăm faptul că în zona cercetată s-au dezvelit mai multe locuințe, cuptoare, ateliere meșteșugărești din secolele XIV—XV ⁴. De asemenea au fost cercetate și dezvelite 93 de morminte aparținînd unui cimitir din secolele XVI—XIX ⁵.

1 Iulian Antonescu, *Curțile domnești din Bacău*, în *Carpica*, II, 1969, p. 331-342.

2 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, p. 463-465.

3 I. Mitrea și Al. Artimon, *Descoperirile prefeudale de la Bacău*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 225-253.

4 Al. Artimon și I. Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV—XV de la Curtea domnească din Bacău*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 191-224.

5 Al. Artimon, *Contribuții arheologice la istoria orașului Bacău*, în *Carpica*, XIII, 1981, p. 11-28.

Cu acest prilej s-au adus noi contribuții la cunoașterea mai temeinică a evoluției istorice a Curții domnești. Astfel s-a reușit să se cerceteze complet casa domnească și să se stabilească perioada când a fost ridicată, evoluția ei în timp și vremea când a fost distrusă. Din constatările întreprinse a reieșit că este o construcție de formă dreptunghiulară, formată din zidărie de piatră brută cu mortar de var hidraulic cu dimensiunile în exterior de $17,90 \text{ m} \times 8,50 \text{ m}$.

Pivnița palatului domnesc se compune din două încăperi: a) încăperea mare cu dimensiunile de $12,50 \times 6,50 \text{ m}$ cu patru stâlpi în axul longitudinal. Stâlpii de capăt sînt adosați pereților, atît în elevație cît și în fundație. În peretele de est sînt două nișe gemene, la distanță de 1,30 m de peretele despărțitor al celei de a doua încăperi; b) încăperea mică (camera scărilor) cu dimensiunile de $6,25 \times 2,15 \text{ m}$. În peretele de nord și cel ce desparte camera mică de cea mare au fost descoperite urmele treptelor de lemn. S-au identificat un număr de 11 trepte. Golul de comunicare între încăperi are un frumos ancadrament de piatră în plin centru, ce pare a nu fi fost destinat dintr-un început beciului. În peretele de nord al camerei scărilor, în dreptul platformei de pornire a treptelor, sînt două nișe gemene cu arce și zidărie de cărămidă. În capătul de vest al camerei scărilor se află un început de boltă ce acoperea suprafața platformei de pornire a scărilor, iar deasupra urmelor treptelor, pe peretele de nord și cel despărțitor, la înălțimea de 1,76 m de la urma primei trepte se observă urma primului rînd de cărămizi, a bolții cilindrice în panta ce acoperea scara.

Date importante s-au adus asupra momentului când a fost ridicată Curtea domnească. Din analiza materialului arheologic găsit pe nivelul de construcție (ne referim la fragmentele ceramice) s-a stabilit că edificiul domnesc a fost înălțat în a doua jumătate a veacului al XV-lea. În orice caz, la vremea când Alexandru Voievod, fiul lui Ștefan cel Mare emite din Bacău la anii 1482—1488 două acte⁶, palatul domnesc funcționa.

În imediata apropiere a acestei construcții la scurt timp, Alexandru Voievod ridică la 1 ianuarie 1491, așa cum rezultă din pisania așezată la intrare, biserica Adormirea Maicii Domnului, de plan treflat, cu turlă pe naos. (Fig. 1).

Investigațiile arheologice întreprinse în această perioadă de timp la Curtea domnească s-au soldat cu descoperirea unui bogat material format din ceramică de uz casnic smălțuită și nesmălțuită (căni, pahare, castroane, cupe), ceramică ornamentală (cahle cu reprezentări florale și geometrice, reprezentarea Stemei Moldovei, cu reprezentări de cavaleri medievali etc.), obiecte de fier și monede.

De asemenea, a fost surprins și pavajul din jurul Curții și bisericii domnești. Pe pavaj s-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XV-lea, cît și o monedă turcească (aspru) emisă de Baiazid al II-lea, la anul 1481.

6 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare, I*, București, 1913, p. 367-380:

Cercetările arheologice au precizat că edificiul domnesc a funcționat pînă în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Acest lucru a fost constatat în urma degajării pămîntului din pivnița palatului, cînd în ultimul strat de umplutură format din pietre, cărămizi, mortar, fragmente ceramice, cărbune, cenușă și obiecte de fier, s-a descoperit o monedă de argint, emisă în anul 1517 de Ludovic al II-lea pentru Ungaria.

Descoperirea acestei monede, în ultimul strat ce provenea de la incendierea și dărîmarea construcției, ne arată cu certitudine că distrugerea Curții domnești a avut loc după anul 1517, probabil în perioada domniei lui Ștefăniță Voievod (1517—1527), sau a primei domnii a lui Petru Rareș (1527—1538), cînd are loc expediția sultanului Soliman Magnificul asupra Moldovei și în această vreme este incendiat și orașul Bacău.

După incendiarea Curții domnești, în aceasă zonă, în jurul ctitoriei lui Alexandru, biserica Precista, a început să se formeze și să funcționeze un cimitir de caracter orășnesc. Cele mai vechi înmormîntări sînt din secolul al XVI-lea. În morminte s-au găsit monede emise de Ferdinand I pentru Ungaria, la anii 1538, 1543, 1556. Au fost dezvelite un număr de 93 morminte, din care 15 sînt din secolul XVI, 8 din secolul al XVII-lea, 27 din secolul al XVIII-lea și 43 din secolul al XIX-lea.

Rezultatele obținute cu prilejul acestor cercetări arheologice, deși bogate în conținut, ne-au dovedit că nu au fost clarificate încă multe aspecte privind întregul ansamblu al Curții domnești de la Bacău. Era de neconceput ca palatul domnesc să se rezume numai la construcția principală descoperită în 1967.

Deși investigațiile arheologice au fost axate pe o zonă mare de teren, din jurul ctitoriei lui Alexandru Voievod, existau și anumite suprafețe de teren pe care nu se puteau efectua cercetări, din cauza unor construcții actuale și a unor terenuri aparținînd orășenilor din Bacău.

O dată cu stabilirea perimetrului istoric al monumentului și exproprierea terenurilor din imediata apropiere a construcției dezvelite între anii 1967—1968 și 1970—1971, au existat posibilități de extindere a cercetărilor în zona de est a Curții domnești. Acest lucru a fost posibil în campaniile de cercetări din anii 1984—1986.

Cu acest prilej au fost trasate secțiunile 35—40, cercetîndu-se complet perimetrul de est și sud-est al Curții domnești. În suprafața cercetată s-a constatat din nou existența acelorași nivele de locuire umană, observate în anii anteriori. (Fig. 1 ; Fig. 4).

Între descoperirile mai importante, dintr-o perioadă mai veche, menționăm dezvelirea unei locuințe, de formă rectangulară, cu laturile de $3,25 \times 3,00$ m aparținînd secolelor VI—VII e.n. Adîncimea podelei locuinței era în partea de nord la 1,12 m față de nivelul actual de călcare și de 1,08 m în partea de sud-est. (Fig. 2 ; Fig. 4).

În colțul de est, locuința a avut un cuptor de pietre, fixate cu lut. Paramentul din pietre fixate în lut, înconjură o vatră de formă ovală. Partea din spate a cuptorului era cotlonită puțin în solul viu. La bază vatra era ușor alveolată. În partea de sud-vest a locuinței s-a surprins

o groapă aflată la adâncimea de 1,15 m față de nivelul actual de călcare și cu un diametru de 0,55 m. (Fig. 2).

Pe podea, dar în special printre pietrele cuptorului prăbușit s-au găsit mai multe fragmente ceramice, printre care și un vas. (Fig. 3).

Vasul de tip borcan este lucrat la mână, dintr-o pastă groasă, de culoare cărămizie ce conține în compoziție cioburi pisate. (Fig. 3/1).

Fragmentele ceramice provin de la diferite tipuri de vase ce au buza mai mult sau mai puțin arcuită în afară. Uneori vasele au gura trasă puțin în interior, iar buza este aproape dreaptă, alteori întâlnim vase cu buza răsfrintă și subțiată spre margine (fig. 3/2,4). De asemenea s-au găsit și numeroase părți de la baza vasului. (Fig. 3/3,5, 6).

Materialul ceramic descoperit în această locuință prin trăsăturile sale caracteristice, aparține populației autohtone.

În ansamblu privit, materialul arheologic, din așezarea aparținând secolelor VI—VII de la Curtea domnească din Bacău își găsește analogii la Botoșana⁷, Mănoaia—Costișa⁸, Sipot—Suceava⁹, Ștefan cel Mare¹⁰, etc.

Descoperirea acestei noi locuințe din sec. VI—VII vine să completeze și să aducă noi argumente privind intensă locuire din această perioadă istorică de la Bacău — Curtea domnească.

În suprafața cercetată s-au descoperit și fragmente ceramice de la sfârșitul secolului al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XV-lea. De asemenea, au fost identificate resturi de pavaj aparținând Curții domnești. (Fig. 4).

O valoare deosebită o reprezintă descoperirea unei importante construcții care făcea parte din ansamblul Curților domnești de la Bacău. (Fig. 4 ; Fig. 5).

Într-adevăr, în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XXXV, s-a observat o umplutură masivă de pământ, pietre, cărămizi, fragmente ceramice etc. După demantelarea acestui pământ de umplutură, la adâncimea de 2,25 m față de nivelul actual de călcare au fost scoase la iveală zidurile unei construcții din pietre de carieră legate cu mortar, cu o lățime de 1,40 m și care se adâncea în pământ, până la 3,75 m față de nivelul actual de călcare.

Cercetările întreprinse în cadrul acestei secțiuni (XXXV), ne-au arătat că nivelul de săpare al acestei construcții pornea de la un strat de pământ de culoare cenușiu închis cu urme de fragmente ceramice caracteristice celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea. În stratul de arsură s-au găsit fragmente ceramice caracteristice primei jumătăți a veacului al XVI, ceea ce ne-a arătat că în această vreme s-a produs încheierea acestei construcții.

În vederea dezvelirii construcției, în anii 1985—1986, au fost trasate mai multe secțiuni și casete. Cu acest prilej s-a constatat că în partea de

7 Dan Gh. Teodor, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 181 și urm.

8 Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, în *Carpica*, I, 1968, p. 233 și urm.

9 M. D. Matei, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 409 și urm.

10 Al. Artimon și C. Eminovici, în *Carpica*, X, 1978, p. 274.

est a construcției au fost întreprinse lucrări actuale constînd din ridicarea unei centrale termice care nu a afectat partea de est a clădirii, cît și a unui canal termic ce a distrus în mare parte zidul de sud. (Fig. 4).

După demantelarea pămîntului, pe o bună suprafață de teren au fost dezvelite părțile subterane ale unei construcții, de plan dreptunghiular, cu laturile de 12,80 m \times 10,80 m. Zidurile aveau grosimea de 1,40 m, lucrate din piatră de carieră și legate cu un mortar alcătuit din var, nisip și cărbune de copac. (Fig. 4 ; Fig. 5).

Zidurile de nord și sud sînt în lungime de 12,80 m, iar cele de vest și est de 10,80 m.

În interiorul construcției au fost amplasați doi stîlpi de piatră, cu dimensiunile de 1,10 \times 1,05 m dispuși axial la interval de 2,70 m unul de altul și care aveau menirea de a susține bolta din cărămidă a beciului. (Fig. 4 ; Fig. 5/2).

Dimensiunile interioare ale construcției erau de 10,20 m \times 8,10 m.

Cercetările arheologice au relevat faptul că ceea ce s-a păstrat din construcție aparținea beciului. De asemenea, s-a constatat că în partea de est a construcției era intrarea în beci care se făcea printr-o încăpere din zid (gîrlici) în lungime de 2,20 m și lățime de 1,00 m. (Fig. 4 ; Fig. 5/3-4).

Cu acest prilej au fost dezvelite 9 trepte de intrare în beci, construite din pietre legate cu mortar, rostuite și încastrate în zidurile adiacente, fiecare cu o lățime de 0,30 m. (Fig. 4). Numai ultima treaptă provenea de la portalul unei uși, de la o altă construcție mai veche.

În umplutura pămîntului scos din beci s-au găsit fragmente ceramice, obiecte de fier și fragmente de la cahle cu reprezentări florale, geometrice, zoomorfe și heraldice din secolul al XV-lea. (Fig. 6 ; Fig. 7).

O valoare deosebită o prezintă fragmentele de la cahle ce își găsesc analogii în reședințele domnești de la Suceava¹¹, Iași¹², Vaslui¹³. Multe din aceste fragmente nesmălțuite, s-au smălțuite în verde provin de la cahlele cu reprezentarea a trei personaje. Personajele sînt grupate. Astfel, două, un bărbat și o femeie se țin de mîini. Între ele este înfățișată, într-o formă stilizată arborele vieții, indicînd după unele date din folclorul nostru, o relație de rudenie, sau cuplul soț-soție. Al treilea personaj — un bărbat-reprezintă un muzicant de curte, în speță, un cimpoier. Imaginea ne sugerează o scenetă de curte, în care o pereche de nobili feudali execută un dans în sunetele cimpoiului. În cercetările întreprinse s-au găsit toate cele trei personaje cu analogii la cahlele întregi, descoperite la Iași¹⁴ și care sînt datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea. (Fig. 6/1-4).

11. M. D. Matei, *Materiale*, V, p. 603.

12. Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, București, 1967, p. 236-246.

13. Al. Andronic, Eugenia Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 89 și urm.

14. Al. Andronic, Eugenia Neamțu, D. Marin, *op. cit.*, p. 241, fig. 47/1-5.

Alte fragmente de cahle smălțuite și nesmălțuite, provin de la tipul cu reprezentarea Sf. Gheorghe omorînd balaurul. (Fig. 7/1, 3). Alături de cavlerul care cu o lance străpunge gîtul balaurului, sînt redată și alte personaje, conform legendei creștine. Semnificativă este imaginea feminină; păstrată la noi în 5 exemplare, în costum medieval cu o rochie lungă drapată, coroană pe cap, asemănătoare figurilor pe care le găsim pe cahlele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei. (Fig. 7/2, 4). Cahle întregi de acest tip s-au descoperit la Suceava¹⁵.

Sînt și alte fragmente de cahle cu reprezentări florale și geometrice găsite în cercetările întreprinse la această construcție. (Fig. 7/5).

Aceste materiale ne scot în evidență civilizația materială bogată și gustul artistic existent la reședințele domnești din vremea lui Ștefan cel Mare.

Precizări importante s-au adus și în legătură cu distrugerea construcției. Astfel, la baza beciului, s-a observat un nivel puternic de arsură (cărbuni, resturi din scînduri carbonizate, pămînt înroșit) și care ne dovedește că a avut loc o incendiere. Din observațiile întreprinse reiese că această distrugere a avut loc în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Referindu-ne la tehnica de lucru, constatăm că aceste construcții prezintă apropiate analogii cu alte monumente din epoca lui Ștefan cel Mare de la Suceava, Iași, Botoșani, Vaslui, Hîrlău, Cotnari, Piatra Neamț. De asemenea, zidurile descoperite în această zonă prezintă similitudini cu casa domnească din apropiere, cercetată între anii 1967—1968, 1970—1971.

Rezultatele cercetărilor arheologice ne-au relevat faptul că ne aflăm în fața unei construcții de o deosebită importanță pentru Curtea domnească din Bacău.

Cu toate că s-au păstrat numai fundațiile acestui edificiu și ele la rîndul lor în mare măsură demantelate de orașeni în secolele XVII—XIX, se poate emite ipoteza asupra funcțiilor ce le-a avut această construcție în complexul de clădiri ale Curții domnești.

Poziția în care a fost amplasată această construcție, în colțul de sud-est al ansamblului domnesc, dimensiunile ei, adîncimea fundațiilor ne conduc la ipoteza că aici exista turnul-locuință, care avea menirea să se supravegheze întreaga zonă central-estică, a orașului pe importantul drum comercial de pe Valea Siretului cu ramificațiile lui spre Țara Românească și Transilvania. Aici erau adăpostiți cei care făceau parte din corpul de pază al Curții domnești.

Este cunoscut faptul că aceste turnuri-locuințe, cu rol strategic au fost ridicate și în Transilvania¹⁶, dar într-o etapă mai timpurie.

Din documentele vremii reiese că Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, întreținea intense legături cu Transilvania în această vreme, re-

¹⁵ M. D. Matei, *Materiale*, V, p. 608, fig. 3.

¹⁶ Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, p. 120-121.

liefate și în actele emise de el, la anii 1482 și 1488. N-ar fi exclus ca pentru ridicarea acestui turn-locuință să se fi apelat și la unii meșteri din Transilvania.

Descoperirea acestei construcții întregeste imaginile noastre asupra complexului de clădiri ridicate la Curtea domnească din Bacău de către Alexandru Voievod, fiul lui Ștefan cel Mare. În același timp, trebuie să arătăm că existau, probabil, și alte clădiri aparținând Curții domnești. Această ipoteză se bazează pe faptul că zona în care a fost amplasată Curtea domnească în secolul al XV-lea se întindea pe o mare suprafață de teren, așa cum s-a constatat și la celelalte edificii domnești de la Suceava, Piatra Neamț, Iași, Vaslui, Hirlău.

Întrucît nu am reușit să cercetăm întreaga suprafață de teren a părții de nord-est a bisericii Precista, din cauza existenței unor clădiri actuale nu cunoaștem ce cuprindea această zonă în secolul al XV-lea.

În orice caz, analizînd complexele de clădiri aparținînd unor Curți domnești din alte centre din Moldova, se constată că se compuneau dintr-un plan bine încheiat, cu o repartizare judicioasă a unor numeroase clădiri cu destinații precise, în funcție de necesitățile familiei voievodale. În acest complex de clădiri locuia voievodul, curtenii și slujitorii săi.

De aceea este mai mult ca sigur că și la Bacău existau mai multe clădiri (față de cele două descoperite pînă în prezent) ce formau Complexul curților domnești.

Numai o cercetare metodică, pe o mare suprafață de teren va fi în măsură să dea răspuns la ipotezele noastre.

În orice caz, în primul rînd este necesară cercetarea metodică a zonei de nord-est unde presupunem că mai există și alte construcții. Acest lucru va fi posibil atunci cînd se va trece la sistematizarea zonei respective.

În stadiul actual al cercetărilor relevăm faptul că descoperirile întreprinse în această zonă a orașului au contribuit la cunoașterea locuirii umane din vatra veche, cît și la clarificarea multor aspecte privind construirea și evoluția istorică a Curții domnești de la Bacău.

NOUVELLES CONTRIBUTIONS ARHÉOLOGIQUES CONCERNANT LA COUR PRINCIERE DE BACĂU

R é s u m é

Dans cet article l'auteur se rapporte aux recherches archéologiques effectués à la cour princière de la ville de Bacău en période des années 1984—1986.

A cette occasion ont été découvertes les traces d'habitation appartenant aux IV-ème—V-ème, VI-ème—VII-ème, XIV-ème—XV-ème et XVI-ème—XVIII-ème siècles. Parmi les découvertes plus importantes appelons le décapement d'une habitation de forme rectangulaire, avec les longueurs des côtés de $3,25 \times 3$ m appartenant aux VI-ème et VII-ème siècles. Une signification particulière la re-

présente la découverte d'une construction du deuxième moitié du XV-ème siècle, qui faisait partie de l'ensemble de bâtiments appartenant aux cours princières. Cette construction il y a en plan rectangulaire ayant les côtés de $12,80 \times 10,80$ m.

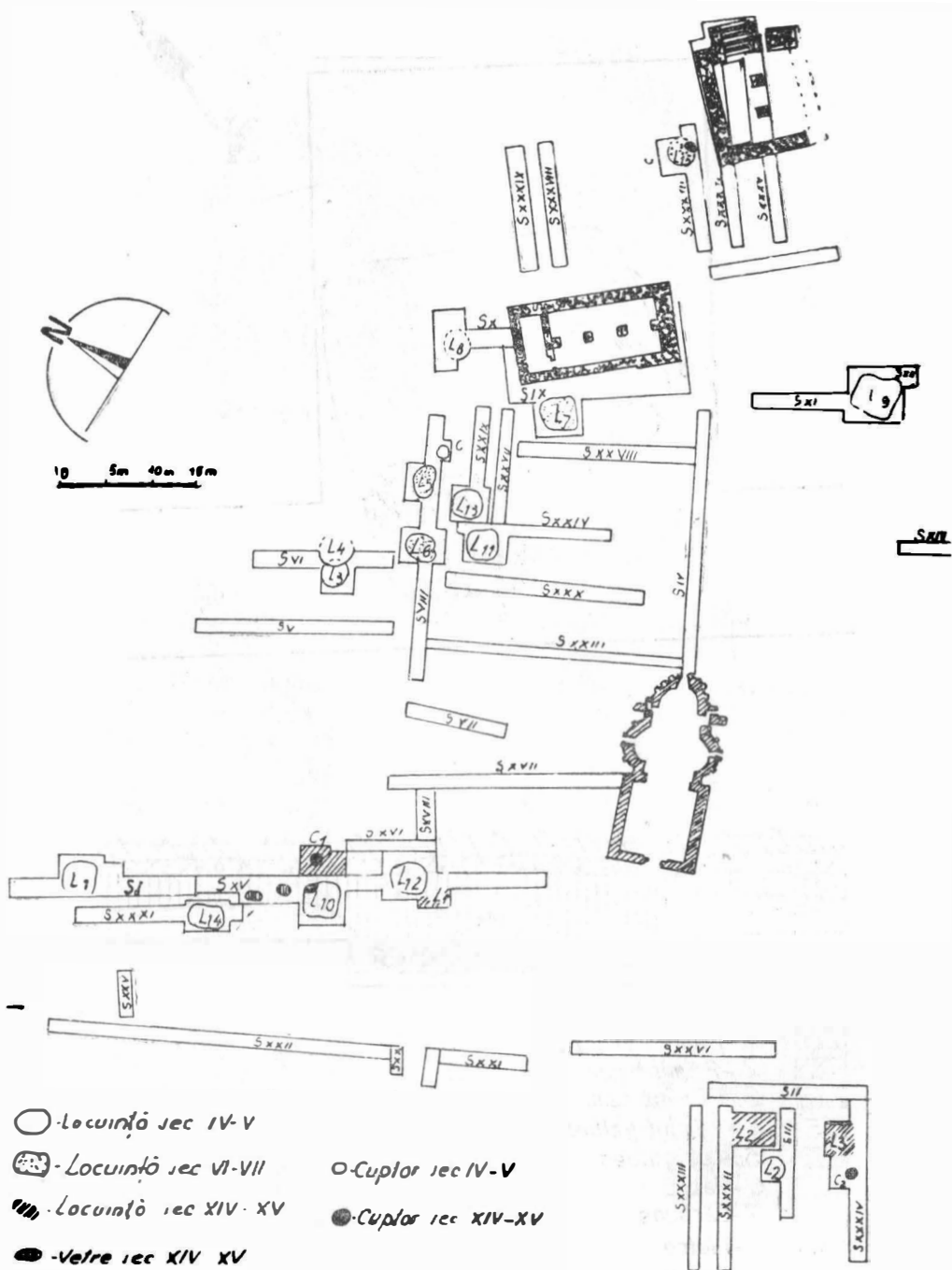
Les murs ont une épaisseur de 1,40 m étant travaillé en pierre et étaient liés d'un mortier fait de chaux sable, et charbon de bois. A l'intérieur de la construction ont été amplantés deux piliers en pierre aux dimensions de $1,10 \times 1,08$ m assés axialement à l'intervalle de 2,70 m l'un de l'autre et qui soutenaient la voûte en brique de la cave.

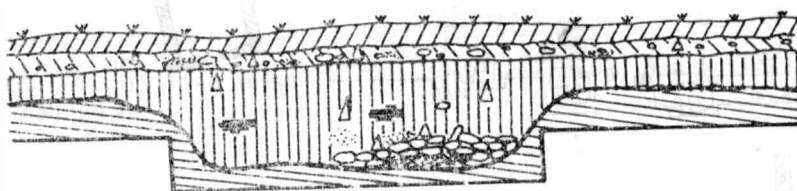
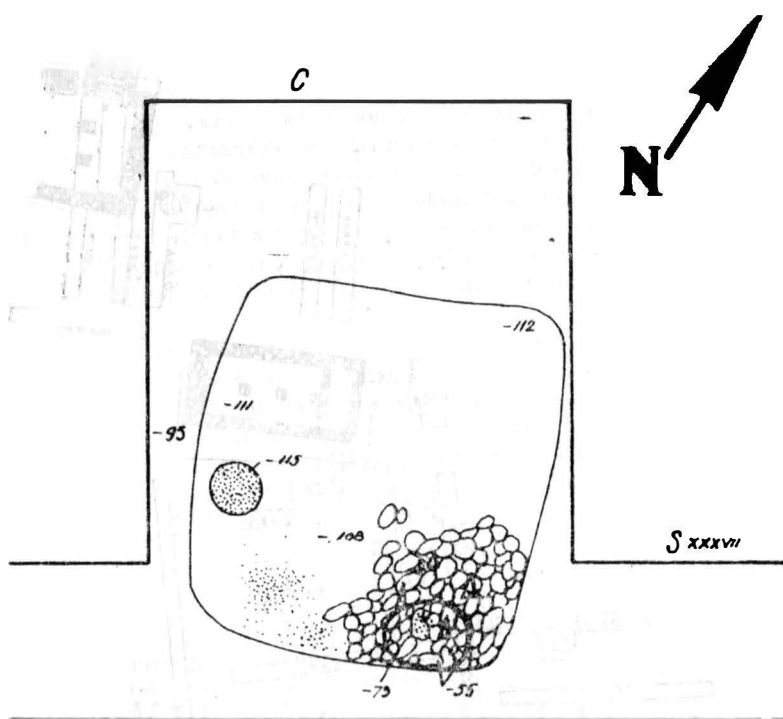
Cette construction appartenait au tour-habitation de la cour princière où étaient abrités des hommes qui formaient le corps de garde et surveillaient la zone de l'ouest toute entière de la ville de Bacău.

En conclusion l'auteur se rapporte à la contribution des recherches archéologiques concernant la période de la construction, l'évolution historique, et la date qu'elle a été détruite (la cour princière).

LÉGENDE DES FIGURES

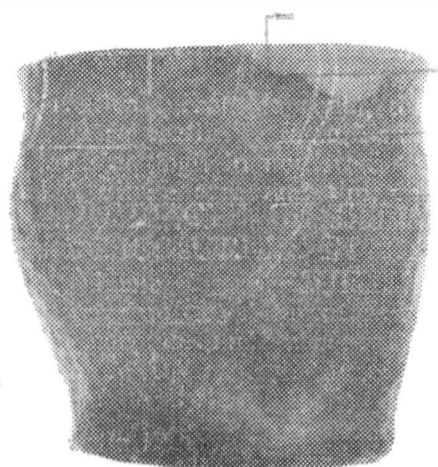
- Fig. 1. Le plan général des fouilles archéologiques de Bacău — La Cour princière avec l'emplacement des monuments historiques.
- Fig. 2. Bacău — La Cour princière. Le plan et le profil du mur du nord de l'habitation des VI—VII siècles.
- Fig. 3. Bacău — La Cour princière. Céramique du VI—VII-ème siècles découvertes de l'habitation de la section XXXVII.
- Fig. 4. Bacău — La Cour princière. Le plan des fouilles archéologiques pendant les années 1984—1986 avec la localisation de l'habitation des VI—VII-ème siècles et la tour de l'habitation du deuxième moitié du XV-ème siècle.
- Fig. 5. Bacău — La Cour princière. Les fouilles archéologiques de la tour de l'habitation. 1. Vue sur le mur de l'ouest. 2. Vue sur les deux piliers du tour de l'habitation. 3. Vue sur l'entrée de la cave de la tour-habitation à l'échelle 1:100.
- Fig. 6. Bacău — La Cour princière. Céramique ornementale découverte de la tour de l'habitation.
- Fig. 7. Bacău — La Cour princière. Céramique ornementale découverte de la tour de l'habitation.

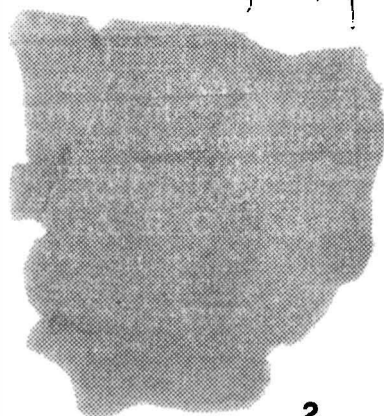

	1.-Pământ vegetal
	2.-Pământ cenușiu deschis
	3.-Pământ cenușiu închis
	4.-Pământ galben-viu
	5.-Lut galben
	6.-Vatră
	7.-Cărbune și cenușă
	8.-Pietre
	9.-Ceramică

Fig. 2. Bacău — Curtea domnească. Planul și profilul peretelui de nord

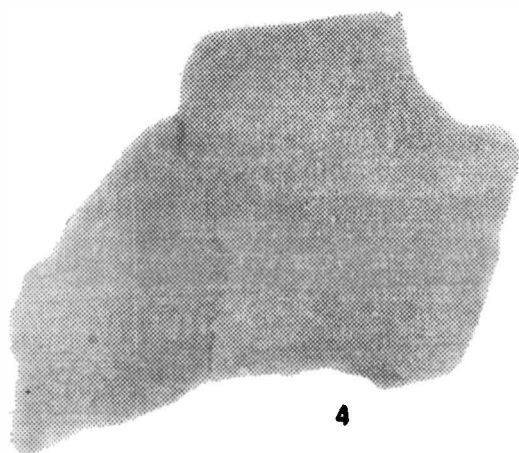
1

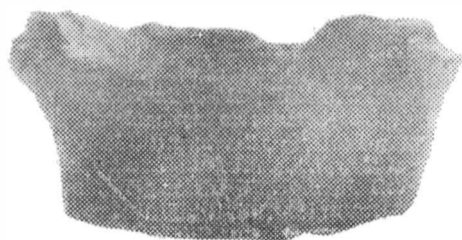
2

3

4

5

6

Fig. 3. Bacău — Curtea domnească. Ceramică din sec. VI—VII descoperită în

CURTEA DOMNEASCĂ

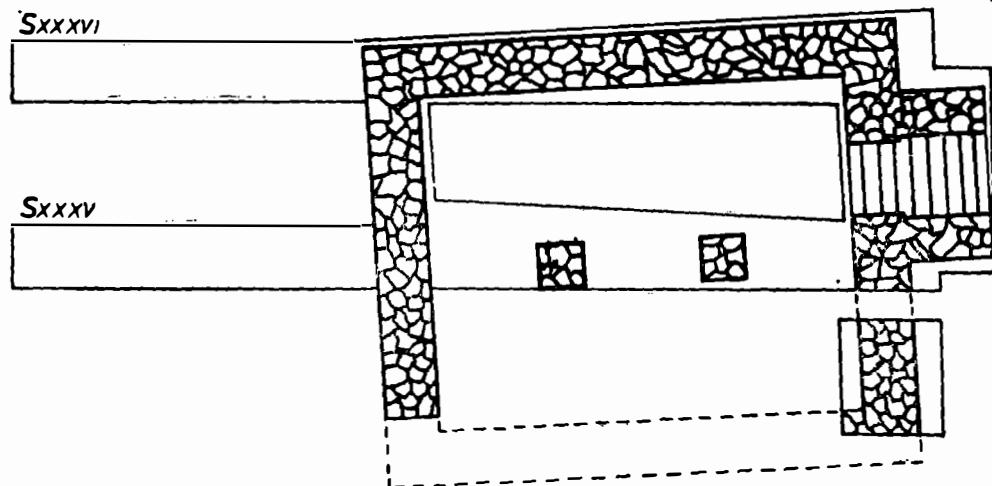
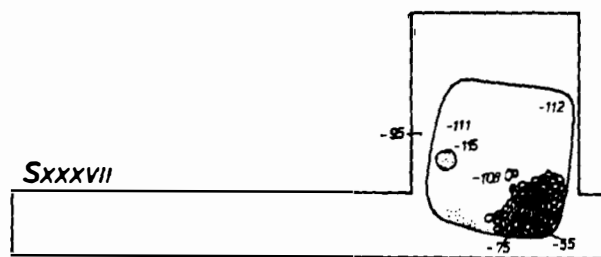
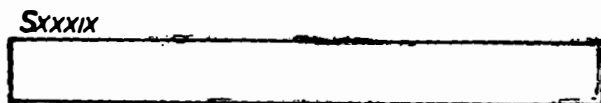
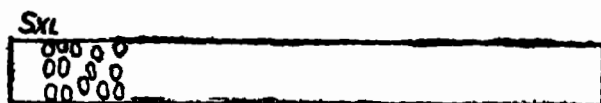
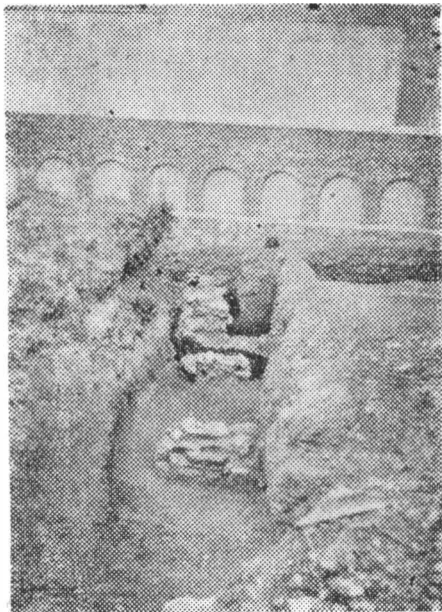

Fig. 4. Bacău — Curtea domnească. Planul cercetărilor arheologice din anii 1984—1986 cu localizarea locuinței din secolele VI—VII e.n. și a turnului, locuință din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

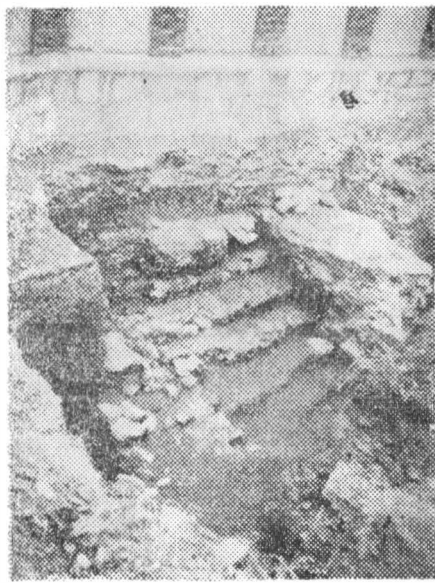
1

2

3

4

Fig. 5. Bacău — Curtea domnească. Cercetări arheologice la turnul-locuință :
1. Vedere asupra zidului de vest. 2. Vedere asupra pilonilor de la turnul-locuință
3-4. Vedere asupra girliciului de intrare în beciul turnului-locuință
cu scările de acces.

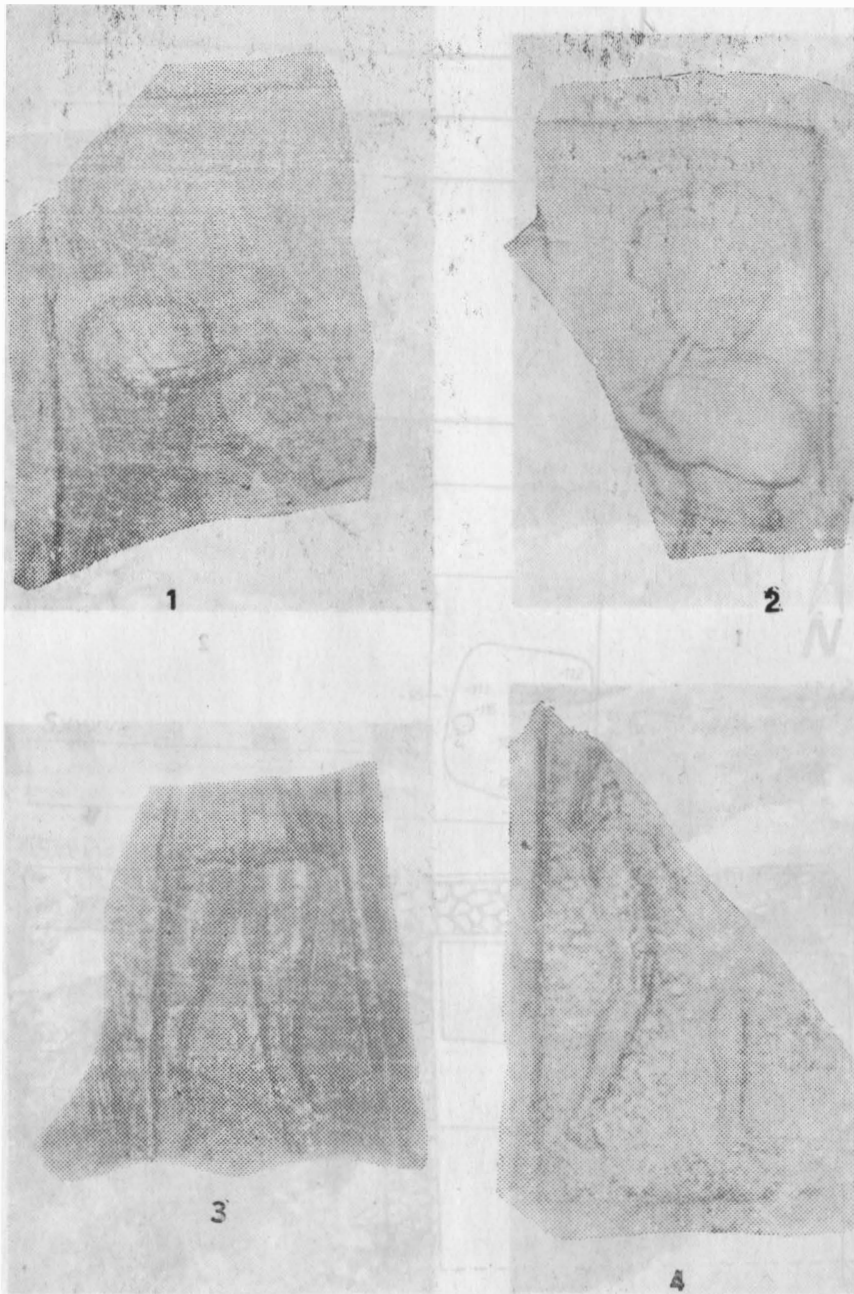

Fig. 6. Bacău — Curtea domnească. Ceramică ornamentală descoperită la turnul-locuință.

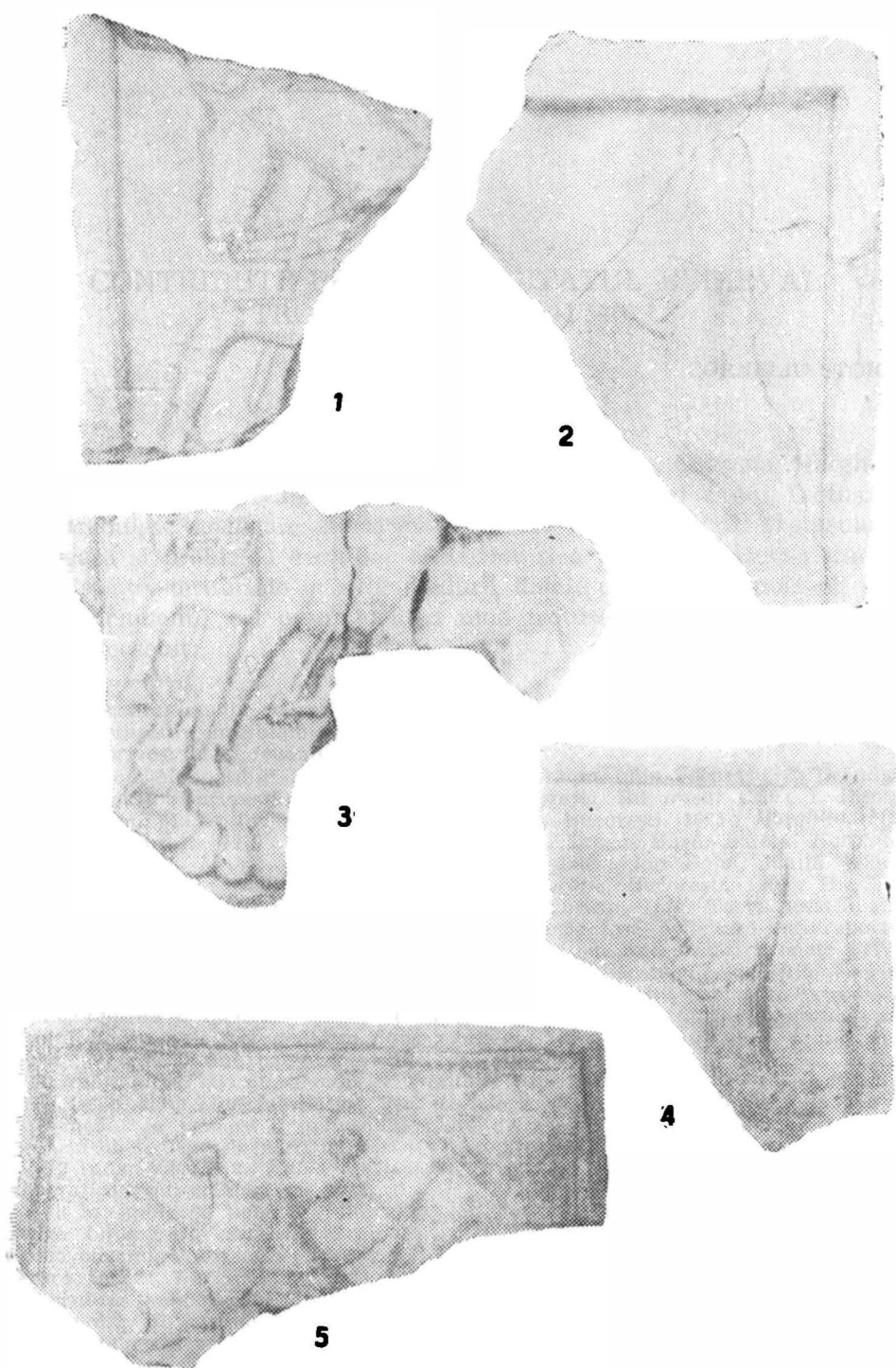

Fig. 7. Bacău — Curtea domnească. Ceramică ornamentală descoperită
<http://www.istoria.ro/abc/le-nu-putem-lucrea>

CONTRIBUȚII PRIVIND HABITATUL MEDIEVAL TROTUȘEAN (1359—1740) *

CORNELIU STOICA

Deși majoritatea monografiilor județelor (Bacău, Covasna, Harghita, Neamț și Vrancea)¹ care includ și părți ale bazinului râului Trotuș, la care trebuiesc adăugate și puținele lucrări dedicate Văii Trotușului², abordează și problema evoluției așezărilor și a populației acestor unități administrativ-teritoriale în evul mediu³, datele oferite de autori nu sînt prea concludente, cel puțin, pentru zona trotușeană care ne interesează în mod deosebit.

* Prezentul studiu reprezintă o formă prescurtată a unui capitol dintr-o lucrare, în pregătire, intitulată *Civilizație și cultură medievală trotușeană (1359—1740)* care însă privește doar feudalismul dezvoltat.

1 Bacău, *Monografie*, București, 1980 ; N. N. Lupu, Iulia Văcărașu, C. Brândus, *Județul Bacău*, București, 1972 ; Covasna, *Monografie*, București, 1980 ; I. Pișota, Elena Mihai, Maria Iovănescu, *Județul Covasna*, București, 1975 ; Harghita, *Monografie*, București, 1979 ; Ion Pișota, Silvia Iancu, Dragoș Bugă, *Județul Harghita*, București, 1976 ; Neamț, *Monografie*, București, 1981 ; Ion Bojoi, Ioniță Ichim, *Județul Neamț*, București, 1974 ; Vrancea, *Monografie*, București, 1981 ; H. Grumăzescu, Ioana Ștefănescu, *Județul Vrancea*, București, 1970. Toate acestea sînt monografii geografice care au și capitole de istorie însă deficitare sub raportul surselor documentare utilizate și nu 'de puține ori cu interpretări eronate privitoare la unele fenomene specifice evului mediu. Din păcate, monografiile istorice ale județelor mai sus amintite, cu referiri și la zona trotușeană, sînt extrem de puține, oferind o imagine și mai sumară chiar decît monografiile geografice. Județului Bacău i-au fost dedicate două monografii istorice dintre care prima, deși reușită, acordă puține pagini perioadei de pînă în sec. XIX (C. Botez, L. Eșanu, I. Saizu, *Județul Bacău. Pagini memorabile din lupta maselor*, Bacău, 1971, p. 5-17), iar a 'doua (*Județul Bacău. File de istorie*, Bacău, 1974), inutilizabilă pentru evul mediu ca urmare a numărului mare de greșeli și interpretări eronate (cf. recenzia lui I. Caproșu în AIIAI, XII, 1975, p. 316-323).

2 Iulia Văcărașu, *Valea Trotușului*, București, 1980 ; Dorinel Ichim, *Zona etnografică Trotuș*, București, 1983.

3 În stabilirea punctelor liminare ale feudalismului dezvoltat am folosit întreaga bibliografie dedicată periodizării istoriei României (vezi, mai ales, Paul Cernavodeanu, Constantin Rezachevici, *Înfăptuiri și priorități în medievalistica românească*, în RdI, 7-8/33, 1980, p. 1282, n. 4 pentru evul mediu și Prof. univ. dr. Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 8 pentru epoca modernă. Considerăm că această perioadă începe cu constituirea statului feudal Moldova și sfîrșește cu deceniul al patrulea al secolului al XVIII-lea. Deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea, marcat de reformele domnitorului Constantin Mavrocordat, trebuie considerat ca începutul perioadei de trecere de la feudalism la capitalism.

Nu sînt precizate o serie de elemente fundamentale necesare în caracterizarea generală a unui habitat, așa cum ar fi, spre exemplu, numărul așezărilor umane (cătune, sate și țirguri), gradul de urbanizare, energia habitatului, densitatea, dispersia, mărimea și clasificarea așezărilor rurale și urbane, populația aproximativă a respectivelor unități administrativ-teritoriale studiate.

Dacă avem totuși cîteva contribuții privind așezările și populația Moldovei în evul mediu⁴, nici una însă de amploarea celei consacrate de academicianul Ștefan Pascu, Transilvaniei⁵, iar pentru Valea Troțușului⁶ cîteva rezultate ale cercetării arheologice din ultimele două decenii, altfel notabile, cu privire la habitatul urban⁷, mai puțin rural⁸, ele nu constituie decît puncte de plecare pentru viitoarele studii monografice asupra așezărilor medievale, rurale sau urbane, situate în această unitate teritorial-geografică bine individualizată.

Am considerat că este mult mai firească o cercetare circumscrisă Văii Troțușului, concepută ca zonă fizico-geografică, cu limite precise, deși majoritatea studiilor istorice cu caracter regional se referă fie la provincii istorice (Moldova, Transilvania, Țara Românească), fie la unități administrativ-teritoriale (ținut, scaun, județ), fie chiar la unități economico-geografice (Carpații Orientali, Subcarpații Moldovei etc), pentru că, în cazul nostru, această zonă se individualizează prin trăsăturile ei specifice, față de zonele vecine, fiind la începutul, dar și de-a lungul evului mediu, o adevărată „placă turnantă”⁹ în relațiile dintre Moldova și Transilvania.

A reduce zona troțușeană la limitele administrative ale ținutului Bacău sau ale actualului județ Bacău¹⁰, chiar dacă acesta din urmă cu-

4 A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenești în Moldova pînă la 1418*, în AR, 1944, nr. 9, partea a II-a, p. 191-214; Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești*, în SCȘI, istorie, 2/VII, 1956, p. 57-88; D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în AIIAI, XIV, 1977, p. 123-155; Ia. A. Șclapov, *Novii document po istorii Moldavii i Moldavsko-Ukrainskikh sveazei XVII v. „Katastih” voevod Semeona Moghili*, în „Arheograficeskiï ejegodnik za 1971 god”, Moskva, 1972, p. 154-160.

5 Ștefan Pascu, *Votevodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1979.

6 Denumire generică pentru întregul bazin hidrografic al râului Troțuș, marcată în text prin utilizarea majusculei.

7 Al. Artimon, *Contribuții arheologice la istoria Adjudului (sec. XIV—XVII)*, în „Carpica”, VIII, 1976, p. 235-253; idem, *Orașul medieval Tg. Troțuș în lumina datelor istorico-arheologice*, în „Carpica”, XIV, 1982, p. 93-107; idem, *Cercetările arheologice din așezarea medievală de la Tg. Troțuș, jud. Bacău*, în „Materiale și cercetări arheologice”, Tulcea, XIV, 1980, p. 598-618; idem, *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea medievală de la Tg. Troțuș (jud. Bacău)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, Brașov, XV, 1981, p. 515-528; Al. Artimon, A. Paragină, *Descoperirile de epocă feudală de la Adjudul Vechi, jud. Vrancea*, în „Materiale și cercetări arheologice”, Tulcea, XIV, 1980, p. 591-597.

8 Al. Artimon și C. Eminovici, *Cercetări arheologice în așezarea medievală din comuna Ștefan cel Mare, jud. Bacău*, în „Carpica”, X, 1978, p. 271-302.

9 Ștefan S. Gorovei, în AIIAI, XIX, 1982, p. 870.

10 Dorinel Ichim, *op. cit.*, p. 10. Vezi și considerațiile pe marginea acestei lucrări la Corneliu Stoica, *Recenzie*, în AIIAI, XXI, 1984, p. 544-546.

prinde circa 75% din suprafața bazinului Trotuș, înseamnă a renunța la cea mai importantă caracteristică a sa, aceea de zonă aflată la contactul dintre două provincii istorice românești (Moldova și Transilvania), și a face abstracție de neconținută mobilitate a limitelor vechilor unități politico-teritoriale (Moldova și Transilvania) și a celor administrativ-teritoriale (ținuturi moldovenești și scaune secuiești).

Urmărirea unor fenomene demografice, atât sub aspectul cantitativ, cât și calitativ, de-a lungul mai multor secole, nu se poate realiza decât prin stabilirea unei zone de cercetare cu limite stabile, care să permită localizarea și cuantificarea lor, indiferent de mobilitatea unor anumite elemente (așezări, limite administrative etc) în interiorul ei¹¹.

Nici un studiu privind habitatul unei zone nu poate ocoli schițarea, chiar și sumară, a *personalității geografice* a zonei respective, personalitate caracterizată prin trei elemente fundamentale: pozițiile fizico-geografică, economico-geografică și administrativ-teritorială. Nu trebuie omise nici resursele naturale ale zonei ca factori potențiali în dezvoltarea economică și, prin aceasta, cu rol de acceleratori în popularea zonei respective.

Poziția fizico-geografică. Zona trotușeană este situată în partea central-vestică a Moldovei și cuprinde o vastă regiune montană și deluroasă ce face parte din grupa centrală a Carpaților Orientali, partea nordică a Munților Vrancei și jumătatea sudică a Subcarpaților Moldovei.

În limitele sale, zona trotușeană cuprinde cea mai importantă parte a Munților Tarcău, Goșmanu, Ciuc, Nemira, extremitatea nordică a Munților Vrancei, 11 depresiuni și bazine intramontane (Lunca, Ghimeș-Palanca, Brusturoasa—Agăș, Dărmănești, Coșnea, Ciobănuș, Poiana Uzului, Uzul superior, Ceangăi, Slănic, Hîrja—Poiana Sărată și Oituzul superior), 3 depresiuni subcarpatice (Tazlău, Cașin, Ferăstrău—Oituz) și dealurile subcarpatice, periferice acestora, respectiv, jumătatea vestică a Culmii Pietricica și cea nordică a Dealului Oușorul¹².

Bazinul Trotușului are o suprafață de 4440 km² și se învecinează cu bazinele riurilor Olt (V), Bistrița (N. N-E), Siret (E, S) și Putna (S V).

Trotușul are o lungime de 158 km, izvorînd din Munții Ciucului, în apropierea localității Făgetel, și vărsîndu-se în Siret, lângă localitatea Burcioaia. Are 41 de afluenți mai importanți¹³ care au creat tot atîtea văi favorabile așezărilor umane.

11 Stabilirea exigentă a ariei teritoriale la care se raportează o sursă statistică, cât și sesizarea fluctuațiilor diviziunilor administrativ-teritoriale sînt condiții obligatorii pentru o cercetare de demografie istorică (cf. Louis Roman, *Cercetările de demografie istorică*, în RIdI, 7-8/33, 1980, p. 1599).

12 Iulia Văcărașu, *op. cit.*, p. 11; *Enciclopedia geografică a României*, București, 1982, p. 232, 405, 501, 616, 808; harta, *România. Unitățile de relief (Regiunea geomorfologică)*, București, 1984. Pe baza acestor lucrări, confruntate și cu altele similare, am întocmit o clasificare a unităților de relief din zona trotușeană, în lucrarea noastră, în manuscris, *Dicționar istoric al localităților trotușene*, Anexa 7.1. (I).

13 I. Ujvári, *Geografia apelor României*, București, 1972, p. 499-501. Se impun prin lungimea cursurilor și suprafața bazinelor hidrografice riurile Tazlău, Uz, Oituz, Cașin, Slănic, Sulța, Dofteana și Asău.

Potențialul economic-geografic. Numărul mare al depresiunilor intramontane și subcarpatice, existența unor resurse naturale valoroase (sare, petrol), condițiile pedoclimatice favorabile economiei rurale, dar mai ales numărul apreciabil de pasuri transcarpatice¹⁴, defileele¹⁵ și șei¹⁶, au favorizat constituirea unei rețele de drumuri în interiorul bazinului troțușean, dar și legături cu regiunile învecinate.

Aceste drumuri comerciale pot fi ierarhizate după importanța¹⁷, vechimea¹⁸ și traficul lor de mărfuri¹⁹.

Cele mai importante drumuri comerciale ca vechime și trafic sînt, în ordine, „drumul Brașovului”²⁰, „drumul Ocnei”²¹ și „drumul Ghimeșului”²².

Existența pasului Oituz și a importantului drum comercial ce-l străbătea au favorizat apariția târgurilor dublete, Tg. Troțuș, (din sec. XVIII i se substituie Tg. Ocna) și Tg. Secuiesc²³, dtr și mobilitatea populației de o parte și de alta a Carpaților²⁴.

Evoluția administrativ-teritorială. Din acest punct de vedere era una dintre cele mai interesante zone.

Valea Troțușului era străbătută de trei categorii de limite administrative: politico-administrative (hotarul dintre Moldova și Transilvania), regional-administrativ (între Țara de Sus și Țara de Jos a Moldovei) și administrativ-teritoriale (ținuturile dublete Bacău—Troțuș și Putna—Ad-

14 Cele mai importante pasuri transcarpatice sînt: Oituz (865 m), Uz (960 m) și Ghimeș (1006 m); cf. I. Șandru, *Géografia economică*, Ediția a doua, București, 1978, p. 36, n. 1.

15 Amintim doar defileul dintre Goioasa și Straja, pe cursul superior al Troțușului, și pe cel dintre Cireșoia și Tg. Ocna, pe cursul mijlociu al Troțușului; cf. N. N. Lupu, Iulia Văcărașu, C. Brînduș, *op. cit.*, p. 17.

16 Cea mai importantă este „șaua” Moineștilor care face legătura între depresiunile Dărmănești și Tazlău (ibidem).

17 „Drumul Brașovului” și „drumul Ocnei” (de importanță națională), „drumul Ghimeșului” și drumul Tg. Troțuș—Tescani—Tazlău—Piatra Neamț (de importanță zonală), drumurile Comănești—Moinești—Tescani, Moinești—Scorțeni—Bacău, Tg. Troțuș—Orășu—Bacău (de importanță locală).

18 În secolele XIII—XVI era activ doar „drumul Brașovului”, din secolul XVI datînd „drumul Ocnei” și „drumul Ghimeșului”. Cf. Pavel Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali*, în SAI, XX, 1972, p. 74.

19 „Drumul Brașovului”, „drumul Ocnei” și „drumul Ghimeșului”.

20 Pavel Binder, *op. cit.*, p. 66-74; idem, *Drumurile și plaiurile Țării Birsei*, în SAI, XIV, 1969, p. 207-218. „Drumul Brașovului” mai era numit și „drumul de jos” al Moldovei, „drumul Oituzului” sau „drumul românesc” (Bleschen Weg) cf. Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 320.

21 În afară de „drumul Ocnei” (Tg. Ocna—Galați), s-au construit în evul mediu și alte drumuri ale sării cu punctul de plecare Tg. Ocna. Putem aminti „drumul sării”, numit și „drumul cel mare al Sculenilor”, drumul Tg. Ocna—Leova și drumul Lipcanilor. Cf. Dumitru Vitcu, *Din istoria transporturilor în Moldova în prima jumătate a veacului trecut. Drumurile sării*, în „Vrancea — Studii și comunicări”, II, Focșani, 1978, p. 61-70.

22 Pavel Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali*, art. cit., p. 73-74.

23 Vasile Cucu, Cezar Popescu, *Urbanism*, Partea I, București, 1975, p. 185.

24 Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 14; v. și I. Șandru, *Rolul pasurilor și trecătorilor carpatice în mabilitatea populației*, în AȘUI, Geografie, 1974.

jud care aparțineau Moldovei și scaunele secuiești, Ciuc și Trei Scaune, care aparțineau Transilvaniei).

Trebuie subliniată, în primul rând, mobilitatea tuturor acestor limite administrativ de-a lungul evului mediu, dar și greutatea de a urmări toate modificările de ordin teritorial.

Hotarul dintre Moldova și Transilvania a suferit numeroase modificări²⁵, cu o tendință tot mai evidentă de deplasare spre est, începând cu secolul al XVIII-lea. În evul mediu hotarul mergea pe cumpăna apelor, pe vârful munților, litigiile care se iveau se rezolvau de către unele comisii mixte constituite ad-hoc, în conformitate cu principiile aflate în tratatul încheiat, în 12 aprilie 1475, dintre Ștefan cel Mare și Matei Corvin²⁶. În linii mari, hotarul în zona trotușeană începea la est de izvorul Oituzului, îngloba bazinetul Oituzului superior până în aval de Poiana Sărată, urma cumpăna de ape din masivul Nemira, includea bazinul superior al râului Uz până în aval de confluența pârului Roșu cu acesta, bazinele superioare ale Ciobănușului și Sulței, în totalitate valea Ciugheșului, traversa în amonte de Palanca culoarul Trotușului și, în sfârșit, urma Munții Tarcău, pe cumpăna de ape dintre Trotuș și pârul Camenca.

Părții moldovene îi revenea circa 3600 km² (80%), iar părții ardelenene în jur de 840 km² (20%) din suprafața bazinului trotușean.

Limita dintre cele două regiuni administrative ale Moldovei, Țara de Jos și Țara de Sus²⁷, prima datînd din 1518²⁸, a doua de pe la 1564—1565²⁹, a oscilat în funcție de modificările graniței dintre ținuturile Adjud (aparținînd Țării de Jos) și Trotuș (aparținînd Țării de Sus)³⁰, iar după

25 O graniță despărțitoare cu Transilvania, precis delimitată, n-a existat pînă la sfîrșitul secolului XVIII (convențiile de delimitare a frontierelor dintre Moldova și Transilvania încheiate între Turcia și Austria în 1776 și 1792; cf. I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1354—1920*, București, 1975, p. 130, nr. 340 și p. 138, nr. 373). Pentru procesul de împingere spre est a hotarului transilvănean de către austrieci vezi Ion C. Băcilă, *Hotarul de apus al Moldovei* (Cu o hartă), în „Buletinul societății de geografie”, XL1, 1922, p. 43-44; idem, *Intinderea Moldovei. Schiță istorică și geografică*, București, 1916.

26 Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală, Instituțiile*, București, 1986, p. 24.

27 Cele două regiuni administrative prezentau un interes mai ales militar și judecătoresc (cf. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 305). Vornicia Țării de Jos, reclamată de necesități militare, de apărare și supraveghere, apare atestată documentar în timpul domniei lui Ștefăniță (1517—1528), iar Țara de Sus apare ulterior, fiind amintită pe la 1564—1565 (ibidem). Cele două mari diviziuni ale țării au existat pînă către jumătatea secolului XVIII, cînd datorită unor evenimente interne și externe (invazii, înăsprirea monopolului otoman, opresiunea fiscală, abuzurile domnilor) instituția mării vornicii a decăzut o dată cu dispariția mobilurilor pentru care a fost creată. Cf. Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862 (I)*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 358-360.

28 *Istoria dreptului românesc*, I, p. 305.

29 *Ibidem*.

30 Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 359.

unificarea acestora la sfârșitul secolului al XVII-lea ³¹, primul cu Putna, iar al doilea cu Bacău, cu granița dintre ținuturile Putna și Bacău.

În cazul unităților administrativ-teritoriale (ținuturi și scaune) limitele pot fi cu aproximație stabilite, datorită faptului că nu avem documente care să precizeze acest lucru.

Dacă limita dintre scaunele secuiești Kezdi (de la 1677 inclus în Trei Scaune) ³² și Ciuc, situată pe cumpăna de ape dintre Riul Negru și Uz, în masivul Nemira, n-a cunoscut modificări semnificative, limitele ținuturilor moldovene care includ părți din bazinul trotușean (Bacău, Trotuș și Adjud pînă la sfârșitul secolului al XVII-lea și Bacău și Putna după această dată) se pot doar schița în linii mari, pentru că ele oscilează neconținut datorită existenței celor două perechi de ținuturi dublete Bacău—Trotuș și Putna—Adjud care au avut de mai multe ori o administrație comună pînă la contopire (sfârșitul secolului al XVII-lea) ³³.

Hotarul ținutului Bacău, în zona trotușeană, însoțea Culmea Pietricica (de la S la N), pe toată lungimea ei, cobora pe pîrîul Nadișa pînă la confluența cu riul Tazlău, incluzînd tot teritoriul de pe stînga Tazlăului Mare, cît și a Tazlăului Sărat, pînă la cumpăna de ape cu bazinele Bistriței (la N, NV) și Asăului (la V).

Hotarul ținutului Trotuș era marcat de hotarul cu Transilvania (la V și NV), cu limita ținutului Bacău (la NE și E), iar cu ținutul Adjud limita era în aval de localitățile Popeni (pe dreapta Trotușului) și Boiștea (pe stînga Trotușului).

Ținutul Adjud (de la sfârșitul secolului al XVII-lea Putna) cuprindea cursul inferior al Trotușului, de la limita cu ținutul Trotuș, plus valea Siretului, în aval de Răcăciuni și amonte de Mărășești. Dacă pînă la începutul secolului al XVII-lea satul Popeni aparținea ținutului Trotuș, la 16 martie 1628 îl găsim în componența ținutului Adjud ³⁴.

Lucrările amintite ³⁵ nu precizează limitele vechilor ținuturi (Bacu peduncul (foliform) și un pinten (fig 4/4, 6). Pintenul este în stare mențiuni documentare privitoare la aceste ținuturi.

Pentru ținutul Bacău se indică drept primă mențiune documentară anii 1435 ³⁶ și 14 decembrie 1458 ³⁷, pentru ținutul Trotuș anii 1399 ³⁸ și

31 D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în AIIAI, II, 1965, p. 160.

32 *Filiila Arhivelor Statului județean Covasna*, București, 1984, p. 22.

33 D. Ciurea, *op. cit.*, p. 160, n. 85.

34 DRH, A. XIX, p. 443-444, nr. 325.

35 V. supra, n. 1.

36 N. N. Lupu, Iulia Văcărașu, C. Brînduș, *op. cit.*, p. 5.

37 *Îndrumător în Arhivele Statului județ Bacău*, București, 1979, p. 15.

38 N. N. Lupu, Iulia Văcărașu, C. Brînduș, *op. cit.*, p. 5.

16 februarie 1466³⁹, pentru ținutul Putna anii 1431⁴⁰ și 1555⁴¹, iar pentru ținutul Adjud nici o precizare.

Dacă luăm în considerare doar documentele originale, din secolele XV—XVI, atunci primele mențiuni documentare pentru aceste ținuturi vor fi: 18 februarie 1466⁴² pentru Troțuș, 22 aprilie 1546⁴³ pentru Adjud, 30 aprilie 1555⁴⁴ pentru Putna și 1566⁴⁵ pentru Bacău. Chiar dacă ținutul Bacău este menționat la distanță de un secol față de Troțuș, este mai mult ca sigur, că ele au fost contemporane. De altfel și Adjudul și Putna trebuie să fi existat încă din secolul al XV-lea.

Privitor la evoluția unităților teritorial-administrative moldovene, dar și transilvănene, avem o bibliografie extrem de bogată⁴⁶.

Pentru evoluția ținuturilor dublete Putna—Adjud și Bacău—Troțuș⁴⁷ sînt unanim acceptate concluziile lui D. Ciurea, care a arătat că aceste ținuturi au avut de mai multe ori o administrație comună pînă la contopirea lor de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (aproximativ anul 1680)⁴⁸.

Sînt necesare, totuși, cîteva precizări în legătură cu perioadele în care aceste ținuturi au avut o administrație comună și momentul contopirii lor finale, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Utilizînd și de această dată, doar documentele originale, din secolele XVI—XVII, am reușit să stabilim evoluția ținuturilor dublete pînă la contopirea lor.

În cazul ținutului dublet Adjud distingem următoarele 5 perioade:

- a) 22 aprilie 1546⁴⁹ — 12 mai 1591 (ținutul Adjud);
- b) 12 mai 1591⁵⁰ — 4 septembrie 1634 (ținutul Putna—Adjud);
- c) 4 septembrie 1634⁵¹ — 1 martie 1642 (ținutul Adjud);
- d) 1 martie 1642⁵² — 1657 (ținutul Putna—Adjud);

39 *Îndrumător în Arhivele Statului județul Bacău*, lucr. cit., p. 15.

40 Vrancea, *Monografie*, București, 1981, p. 41; *Filiala Arhivelor Statului județului Vrancea*, București, 1982, p. 8.

41 D. Ciurea, *op. cit.*, p. 155.

42 DRH, A, III, p. 188-189, nr. 133.

43 DIR, A, 1/XVI, p. 477-478, nr. 432.

44 *Ibidem*, 2/XVI, p. 82-84, nr. 75.

45 Apare alături de celelalte trei ținuturi (Troțuș, Adjud și Putna) în așa numita cronică moldo-polonă, atribuită lui Mikolaj Brzeski. Cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 160.

46 Pentru Moldova un excurs bibliografic asupra lucrărilor care abordează tema organizării teritorial-administrative, cu referiri la evul mediu la Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 353-374. O bibliografie mai completă, privind organizarea administrativă la nivelul întregii țări, în *Istoria dreptului românesc*, I, p. 627-628. Pentru Transilvania cea mai completă bibliografie a problemei în lucrarea *Îndrumător în Arhivele Statului județul Cluj*, vol. I, București, 1979, p. 159-163; v. și prezentarea generală a evoluției unităților administrative transilvănene (*ibidem*, p. 143-158).

47 În afara acestor ținuturi, în Moldova, au mai existat și alte ținuturi dublete: Covurlui—Horincea și Birlad—Tutova. Cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 160.

48 *Ibidem*.

49 DIR, A, 1/XVI, p. 477-478, nr. 432.

50 *Ibidem*, 4/XVI, p. 19-26, nr. 42.

51 DRH, A, XXII, p. 284, nr. 253.

52 CDM, II, p. 321, nr. 1584.

e) 1657⁵³ — 30 ianuarie 1662⁵⁴ (ținutul Adjud).

Contopirea celor două ținuturi are loc în intervalul 1657 — 30 ianuarie 1662, cel mai probabil, la începutul domniei lui Eustratie Dabija (1661—1665).

Pentru ținutul dublet Troțuș avem următoarele 8 perioade

a) 18 februarie 1466⁵⁵ — 12 mai 1591 (ținutul Troțuș);

b) 12 mai 1591⁵⁶ — 1609 (ținutul Bacău—Troțuș);

c) 1609⁵⁷ — 7 septembrie 1621 (ținutul Troțuș);

d) 7 septembrie 1621⁵⁸ — 5 mai 1624 (ținutul Bacău);

e) 5 mai 1624⁵⁹ — 20 februarie 1648 (ținutul Troțuș);

f) 20 februarie 1648⁶⁰ — 26 septembrie 1650 (ținutul Bacău);

g) 26 septembrie 1650⁶¹ — 23 aprilie 1673 (ținutul Troțuș);

h) 23 aprilie 1673⁶² — 12 mai 1677⁶³ (ținutul Bacău—Troțuș).

Contopirea celor două ținuturi are loc în intervalul 23 aprilie 1673 — 12 mai 1677, probabil, în timpul domniei lui Antonie Ruset (1675—1678).

În *Poema polonă*, scrisă de Miron Costin în 1684, nu mai apar dubletele Adjud și Troțuș⁶⁴.

Dispariția acestor ținuturi cam în aceeași perioadă l-a determinat pe C. C. Giurescu să emită ipoteza că, spre sfârșitul domniei lui Vasile Lupu sau a urmașilor săi pînă la Eustratie Dabija (1661—1665) inclusiv, a fost făcută o reformă administrativă⁶⁵, lucru care pare valabil doar pentru ținutul Adjud.

Se pare că, în realitate, contopirea ținuturilor dublete s-a realizat într-un interval mai mare de timp, succesiv, fără a putea să sesizăm vero posibilă reformă administrativă.

În mod cert contopirea ținuturilor Adjud cu Putna (la 1662) și Troțuș cu Bacăul (la 1677) era o realitate cunoscută de Miron Costin la data redactării *Poemei polone*, în 1684, și anume că, ținuturile Adjud și Troțuș fuseseră desființate cu mai mulți ani înainte.

În evoluția scaunelor secuiești singurul moment notabil a fost contopirea celor trei scaune (Kezdi, Sepsî și Orbai) într-unul singur, Trei Scaune, la 1677.

53 *Ibidem*, III, p. 79, nr. 272.

54 Arh. St. București (= ASB), „Documente istorice“, CLVI/72 (Orig.).

55 DRH, A, II, p. 188-189, nr. 133.

56 DIR, A, 4/XVI, p. 19-26, nr. 24.

57 *Ibidem*, 2/XVII, p. 134, nr. 165.

58 *Ibidem*, 5/XVII, p. 237-239, nr. 156.

59 *Ibidem*, p. 289, nr. 379.

60 Biblioteca Centrală de Stat, „Documente din sec. XV—XVII“, LXX/1a (Orig. slav).

61 Arh. St. Iași (= ASI), „Documente“, DCLXXXV/51 (Orig.).

62 ASB, „Documente istorice“, XXXI/112 (Orig.).

63 CDM, IV, p. 60, nr. 168.

64 Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaiteșcu, București, 1958, p. 214, 216.

65 C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1943, p. 484-485; cf. Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 358.

După schițarea personalității geografice a Văii Trotușului, cu precizările pe care le-am socotit absolut necesare, putem trece la analiza habitatului medieval trotușean.

Vom folosi și noi, în stabilirea numărului așezărilor trotușene (cătune, sate și târguri) în secolele XIV—XVIII, cele două metode de cercetare, a avansării cronologice progresive⁶⁶, pe baza studierii tuturor documentelor vremii⁶⁷ și studiul regresiv⁶⁸, pe baza tuturor izvoarelor statistice din perioada 1741—1864⁶⁹.

Sintetizînd toate informațiile documentare, din secolele XIV—XVIII, considerăm că în evul mediu, în zona trotușeană, au existat peste 200 de așezări, documentele existente consemnînd un număr de 200 de așezări (vezi tabelul 1).

TABELUL 1
Numărul așezărilor trotușene în evul mediu

Perioada	Numărul așezărilor atestate prima oară	Numărul așezărilor dispărute	Numărul așezărilor medievale existente și astăzi	Numărul așezărilor medievale existente pînă în 1968	Numărul total al așezărilor
Sec. XIV	2	—	91	—	2
Sec. XV	75	9	28	11	77
Sec. XVI	25	3	14	—	93
Sec. XVII	58	23	26	7	148
Sec. XVIII	40	28	22	9	165
Sec. XIV—XVIII	200	63	91	—	—

Urmărind evoluția numărului de așezări, atestate în documente, constatăm că cele mai puține așezări sînt menționate în secolul al XIV-lea (doar 2), iar cele mai multe în secolele XV (75) XVII (58) și XVIII (40). În realitate numărul așezărilor existente în secolul al XIV-lea trebuie să fie relativ mare. Dacă ținem cont că încetul a 41 de așezări din secolul al

66 I. Donat, *Așezările omenești în secolele XIV—XVI*, în „Studii”, 6/IX, 1956, p. 75-95.

67 La baza redactării acestui studiu stau două lucrări de-ale noastre, în manuscris, și anume: *Dicționar istoric al localităților trotușene și Tezaur istoric trotușean*, vol. I, *Evul mediu* (1241—1740). Prima lucrare ne-a permis stabilirea primelor atestări documentare ale așezărilor, perioada dispariției unor așezări, identificarea teritorială și gruparea pe areale geografice etc. A doua lucrare, care cuprinde un catalog-repertoriu arhivistic și bibliografic al izvoarelor istorice medievale privitoare la zona trotușeană (structurat în 5 secțiuni documente interne și externe, cronici interne și externe, descrierile unor călători străini, izvoare cartografice, inscripții și însemnări), ne-a oferit posibilitatea prelucrării statistice a acestor izvoare.

68 Louis Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în secolele XVI—XIX*, în *RdI*, 8/31, 1978, p. 1391-1404.

69 Este perioada recesămintelor moderne (conscriptii, catagrafii), primul recensămint contemporan (= științific realizat) al populației fiind cel din 1859—1860. Legea comunală adoptată la 31 martie 1864 a reprezentat prima organizare administrativă modernă a localităților rurale, prilej cu care s-a întocmit și o situație a unităților administrative existente (localități, comune, plăși, județe); cf. Adrian Macovei, art. cit., partea IV, în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 490.

XV-lea se menționează „hotarul din veac“, că cele două târguri, Troțuș și Adjud, sînt posibil de la sfîrșitul secolului XIV-lea, înseamnă că în veacul al XIV-lea ar fi existat un număr de aproximativ 45 de așezări. Creșterea numărului de așezări în secolul al XV-lea, cu circa 30, pare mai logică. Numărul așezărilor troțușene a crescut în perioada secolelor XIV—XVIII de 3,6 ori. Dintre cele 200 de așezări medievale, 63 au dispărut în secolele XV—XVIII, numărul cel mai mare fiind înregistrat în secolele XVII—XVIII. Așezările dispărute reprezintă o treime din numărul total al așezărilor medievale.

Circa 42% din rețeaua actuală de localități a Văii Troțușului⁷⁰ este reprezentată de așezări medievale (vezi tabelul 1).

TABELUL 2

Evoluția numerică a așezărilor troțușene în perioada 1741—1864

Anii	Numărul așezărilor rurale	Numărul tîrgurilor	Numărul așezărilor din partea transilvană	Total
1774 ⁷¹	99	3	2	104
1803 ⁷²	85	2	2	89
1816 ⁷³	82	2	2	86
1828—1832 ⁷⁴	159	4	2	165
1835 ⁷⁵	95	4	2	101
1846 ⁷⁶	101	5	5	111
1861 ⁷⁷	129	5	5	139
1864 ⁷⁸	164	1	5	170

70 Republicare — *Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România*, în „Buletinul Oficial“, an XVII, nr. 54-55, Partea I, din 27 iulie 1981, p. 24-29, 67, 90-91, 123, 169-171. Pentru zona troțușeană situația este neschimbată față de organizarea administrativă din 1968. În 1968 un număr de 99 de localități troțușene au fost desființate, fiind înglobate altor localități învecinate.

71 Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, Chișinău, 1975, partea I-a, p. 282-286 și partea II-a, p. 305-356.

72 Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, Iași, 1886, p. 290-303.

73 Corneliu Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, în AIIAI, *Supliment I*, 1979, p. 24-32.

74 Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957, p. 212-215, 260-262.

75 ASI, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 311, vol. 1, f. 100, 102-103 v; „*Tabla obștimelor satești a Prințipatului Moldaviei alcătuită după observația comisiilor țănutale. 1835*“ a fost recent publicată de Adrian Macovei, *op. cit.*, partea V, în AIIAI, XXIII/1, 1986, 179-199 (pentru zona troțușeană vezi p. 187-189).

76 *Catagrafia Moldovei din 1846, pe sate, orașe, ocoale și județe, prelucrată de Elisei Cantacuzino*, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XV, Iași, 1889, p. 379, 384-387.

77 ASB, *Ministerul de Interne-Moldova*, dos. 354/1860, f. 27-29v., 38.

78 *Indicele comunelor României după noua organizare a legii comunale*, București, 1865, p. 8-10, 60, 70-71.

Multe așezări trotușene au dispărut la mijlocul secolului al XVIII-lea, în intervalul 1750—1774, fie distruse în timpul invaziei tătarăști din 1758, fie în timpul războiului ruso-turc din anii 1768—1774, fie că locuitorii s-au bejenit, multe sate devenind siliști.

Urmărind datele tabelului de mai sus, s-ar părea că, în perioada 1774—1835, numărul așezărilor trotușene este cu mult mai mic decât acela din secolele XVII—XVIII. Numărul de 148 de așezări pentru secolul al XVII-lea, este numărul cel mai mare de așezări atestate în evul mediu, numărul de 165 de așezări în secolul al XVIII-lea rezultând și din adăugarea celor 32 de așezări noi, atestate la 1774, dar care sînt cu siguranță anterioare acestei perioade, plus cele 28 de așezări dispărute în intervalul 1750—1774. Scăzîndu-le pe acestea ar rămîne 105 așezări pentru mijlocul secolului al XVIII-lea. În recensămîntul populației de la 1774 dintre acestea mai apar menționate doar 67 de așezări medievale. La 1774 multe așezări nu sînt menționate ca, de altfel, și la 1803, 1816. Se mai poate observa că și pentru perioade apropiate statisticile dau cifre diferite, deoarece organele administrative nu au înregistrat în rîndul satelor și odăile, cătunele, sau chiar sate diferite care aveau același proprietar.

În perioada 1774—1835 numărul așezărilor s-a dublat, în 1774 fiind atestate 32 așezări noi (pe care le-am atașat însă celor medievale), la 1803 un număr de 7, iar la 1835 nu mai puțin de 45, deci un total de 52 de așezări, fără a le mai socoti pe cele de la 1774.

Dacă creșterea numerică a așezărilor trotușene, în perioada 1741—1864, nu pare superioară celei din evul mediu, în schimb, are loc o creștere spectaculoasă a măririi acestor așezări, fapt evidențiat și de creșterea deosebită a populației din zonă.

Gradul de urbanizare în evul mediu era de 2,59‰ (sec. XV), 2,15‰ (sec. XVI), 1,35‰ (sec. XVII) și 1,81‰ (sec. XVIII), ceea ce arată ponderea redusă a așezărilor cu caracter urban (respectiv 2 țîrguri Tg. Trotuș și Adjud, în secolele XV—XVII, și 3 țîrguri : Tg. Trotuș, Adjud și Tg. Ocna în sec. XVIII) în ansamblul habitatului trotușean care are un caracter prevalent rural (peste 97‰), caracter păstrat și în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Diferența dintre cele două perioade constă în proporția populației urbane, mai mare în cea de a doua perioadă (sub 20‰ în evul mediu și pînă la aproape 23‰ în deceniile patru și cinci ale secolului trecut)⁷⁹.

O dată cu creșterea numerică a așezărilor are loc și o creștere a densității medii areolare, de la o așezare la 98 km² (în sec. XIV), la 57 km² (în sec. XV), la 47 km² (în sec. XVI), la 30 km² (în sec. XVII) și la 26 km² (în sec. XVIII), deci de la 0,9 la 2,6 localități la 100 km².

⁷⁹ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, 1984, p. 26-27. La 1859 aproape un sfert din populația Moldovei era urbanizată (21,75%). Acest grad de urbanizare a populației trotușene a depins de evoluția așezărilor urbane, de perioadele lor de dezvoltare sau de declin, încît cifrele reprezintă valorile maxime pe care le-a putut atinge urbanizarea în această zonă. De asemenea nu trebuie confundate procentajele rezultate din evoluția numerică a așezărilor cu ponderea populației urbane în ansamblul populației întregii zone.

Cele mai numeroase aşezări medievale le întâlnim în depresiunile subcarpatice (Caşin ⁸⁰ : 63 şi Tazlău : 48) ⁸¹, pe rama dealurilor subcarpatice (Dealul Berzunţ : 16 şi Culmea Pietricica 12), depresiunile intramontane (Dărmăneşti 16, dar Ghimeş—Palanca : 1), cele mai puţine aşezări în zona montană (între 1—3 aşezări de fiecare unitate de relief).

Mărimea aşezărilor rurale este greu de stabilit, întrucît cu excepţia cîtorva aşezări trotuşene despre care avem informaţii în izvoare externe, pentru majoritatea aşezărilor nu avem nici un fel de informaţii. Se consideră că în secolele XIV—XVI, un sat de mărime medie avea în jur de 20 de case, iar în secolul XVII în jur de 40 de case ⁸².

TABELUL 3

Date statistice privitoare la unele localităţi trotuşene cu populaţie catolică

Anii	Localitatea	Numărul de case	Numărul de familii	Numărul de suflete	Total locuitori
1	2	3	4	5	6
1599 ⁸³	Tg. Trotuş	—	3500		17500
1625 ⁸⁴	Tg. Trotuş	70			350
	Satul (?)	28			140
1630 ⁸⁵	Tg. Trotuş şi alte sate vecine	120			600
	Solont, Lucăceşti, Valea seacă	50			250
1632 ⁸⁶	Tg. Trotuş	400			2000
	Tg. Trotuş, Bogdana, şi alte sate		200		1000
1641 ⁸⁷	Solont			70 unguri + 20 copii	90
	Lucăceşti			53 unguri + 10 copii	63
	Valea Seacă			48 unguri + 8 copii	56
	Tg. Trotuş	30 case romîni		94 unguri + 28 copii 160 romîni	122 + 160 = 282

⁸⁰ În depresiunea Caşin s-a inclus şi cul arul Trotuşului dintre Tg. Ocna şi Urecheşti care apare în unele lucrări sub denumirea de depresiunea Oneşti.

⁸¹ În zona subcarpatică întâlnim circa 3/4 din numărul aşezărilor medievale trotuşene, printre care şi cele mai însemnate aşezări urbane (tirgurile Trotuş şi Ocna), ceea ce confirmă faptul că în evul mediu, regiunea subcarpatică a fost cel mai intens locuită. Cf. Ştefan Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timişoara, 1974, p. 43.

⁸² Alexandru I. Gonţa, *op. cit.*, p. 131-132 ; v. şi D. Ciurea, *op. cit.*, p. 128.

⁸³ *Călători străini despre ţările române*, IV, p. 39 (Bernardino Quirini).

⁸⁴ *Ibidem*, V, p. 6 (Andrei Bogoslavič).

⁸⁵ *Ibidem*, p. 16 (Paolo Bonnicio).

⁸⁶ *Ibidem*, p. 19-20 (Paolo Bonnicio).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 248-251 (Petru Bogdan Bakšič).

1	2	3	4	5	6
	Stănești			87 unguri + 19 copii	106
	Borzești, Mănești și Bahna			90 unguri + 20 copii	110
1643 ⁸⁸	Stănești	16		71	71
	Grozești	3 + 7		13 + 30	43
	Valea Seacă	11		48	48
	Lucăcești	12		54	54
	Solonț	21		122	122
1650 ⁸⁹	Trotuș		30		150
	Stănești (+ încă 3 sate)		40		200
1652 ⁹⁰	Tg. Trotuș	40			200
1654 ⁹¹	Stănești		100		500
	Mănești	100			500
	Tg. Trotuș				
	Lucăcești	50			250
	Solonț	50			250
1661 ⁹²	Tg. Trotuș			121	121
	Mănești, Bahna, Grozești			175	175
	Stănești			98	98
1668 ⁹³	Tg. Trotuș și satele vecine			1200	1200
1670 ⁹⁴	Tg. Trotuș	19			95
	Stănești	30			150
	Mănești	20			100
	Lucăcești și Solonț	30			150
1671 ⁹⁵	Tg. Trotuș și satele vecine			300	300
1682 ⁹⁶	Tg. Trotuș	16			80
1682 ⁹⁷	Tg. Trotuș	10			50
	Stănești	12			60
1691 ⁹⁸	Tg. Trotuș	30			150
	Bahna	18			90
	Grozești		40		200
	Bogdănești		30		150

88 *Ibidem*, p. 186-188 (Bartolomeo Basseti).89 *Ibidem*, p. 437 (Bonaventura din Campofranco).90 *Ibidem*, p. 390 (Francesco Maria Spera).91 *Ibidem*, p. 507-508 (Dare de seamă iezuită).92 *Ibidem*, VII, p. 139-140 (Vlas Koičević).93 *Ibidem*, p. 79-81 (Vito Piluzzi din Vignanello).94 *Ibidem*, p. 219 (Giovanni-Battista del Monte Santa Maria).95 *Ibidem*, p. 90, 92-94, 97 (Vito Piluzzi din Vignanello).96 *Ibidem*, p. 338 (Antonio Angelini din Campi).97 *Ibidem*, p. 106 (Vito Piluzzi din Vignanello).98 *Ibidem*, VIII, p. 118 (Francesco Antonio Rezi din Stipite).

Datele călătorilor străini privitoare la aşezările trotuşene cu populaţie catolică, pentru un interval de aproape un secol (1599—1691), trebuie folosite cu prudenţă (vezi tabelul 3). Cifrele au o valoare orientativă deoarece cele 11 aşezări trotuşene (1 târg şi 10 sate) cu populaţie catolică au în realitate o populaţie mixtă, românească şi maghiară. Mulţi locuitori catolici provin dintre români, aşa încît nu putem aprecia cîţi dintre aceştia sînt străini (numai cînd se precizează expres) şi care este populaţia totală a acestor aşezări, în care, totuşi, populaţia majoritară este românească.

Au existat şi perioade de declin cînd parte a populaţiei s-a refugiat în Transilvania, iar unele aşezări mari au dispărut în secolul al XVIII-lea (Stăneşti, Măneşti).

Tîrgului Trotuş i se atribuie între 3500 case (la 1599) şi 10 (la 1682). Ambele cifre reprezintă o exagerare. O populaţie de 17.500 locuitori la 1599 este greu de închipuit şi ţine mai mult de procedeul des utilizat de unii călători străini de a înzeca cifrele. O populaţie în jur de 1.750 de locuitori pare mai credibilă. În evul mediu, tîrgul Trotuş, cea mai importantă aşezare trotuşeană, a avut o populaţie variind între 1000 şi 2000 de locuitori. Ultima cifră, de 10 case, chiar dacă se referă numai la populaţia catolică, este extrem de mică. La 1774 cînd Tg. Trotuş era în vîdit regres avea totuşi 130 de case, deci 650 de locuitori⁹⁹.

Cele 10 sate menţionate cu populaţie catolică au între 10 şi 50 de case (vezi tabelul 3). Considerînd că cel puţin jumătate din populaţie era românească, acestea ar fi avut între 20 şi 100 case, cel puţin 5 sate (Stăneşti, Măneşti, Grozeşti, Lucăceşti şi Solonţ) putînd fi socotite sate mari.

Populaţia Văii Trotuşului poate fi calculată doar cu aproximaţie. Avem un singur izvor statistic. Catastiful din 1591¹⁰⁰, cu multe lacune (lipseşte categoriile sociale scutite de dări: păturile boiereşti, dregătorii, meşteşugarii şi negustorii, călugării, unii locuitori care s-au putut sustrage conserierii)¹⁰¹, dar care permite, totuşi, o evaluare aproximativă a populaţiei moldoveneşti de la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

⁹⁹ *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, partea II-a, Chişinău, 1975, p. 336. 338. Acest recensămînt premodern nu reflectă realitatea, ţinînd cont că aşezările sînt golite de locuitori ca urmare a războiului ruso-turc, iar recensămîntul a fost efectuat de către autorităţile ruseşti. Pe de altă parte, confruntarea cu datele cataografiilor ulterioare, ne-a dus la concluzia că diferenţele nu sînt totuşi prea mari faţă de realitate.

¹⁰⁰ V. supra, n. 4 (studiile lui C. Turcu şi Ia. A. Sciapov).

¹⁰¹ Ştefan Pascu, *Demografia istorică*, în *Populaţie şi societate, Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972, p. 61.

Pentru zona trotușeană putem considera că existau circa 1100 de familii birnice (vezi tabelul 4). La acestea trebuiesc adăugate și familiile scutite de obligații fiscale (boierii, mazilii, răzeșii, orășenii, clerul superior, robii etc) care pot egala categoriile birnice ¹⁰². Ar rezulta circa 2200 de familii, ceea ce înmulțit cu coeficientul demografic 5, ar reprezenta 11.000 de locuitori (vezi tabelul 4). Pentru celelalte veacuri, lipsa totală a izvoarelor statistice ne determină să calculăm populația zonei trotușene, fie înmulțind numărul de locuitori ai unui sat de mărime medie cu numărul total de așezări existente în veacul respectiv ¹⁰³, fie raportând densitatea medie a populației Moldovei la suprafața zonei studiate.

TABELUL 4

Populația probabilă a Văii Trotușului în secolul al XVI-lea

Populația după Catastiful din 1591	Populația probabilă după Catastiful din 1591	Populația după numărul așezărilor	Populația după densitatea medie a populației Moldovei	Media
5 500	11 000	12 100	14 400	12 500 locuitori

Calculând, mai întâi, populația zonei trotușene în secolul al XVI-lea, prin cele două procedee, enunțate mai sus, am obținut două cifre diferite, 12.100 și, respectiv, 14.400 de locuitori.

Făcând media celor 3 valori calculate am ajuns la circa 12.500 de locuitori (vezi tabelul 4), valoare apropiată de cea dedusă după Catastiful din 1591.

Stabilirea numărului de locuitori, ținând cont de numărul așezărilor existente într-un anumit secol, ne oferă o cifră aproximativă a populației zonei în perioada respectivă.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Nu am luat în calcul numărul de așezări atestate într-un secol pentru că, numărul documentelor diferă de la un secol la altul depinzând de activitatea cancelariei domnești, de numărul satelor intrate în relații juridice feudale cit și de numărul documentelor ajunse pînă la noi (v. și Louis Roman, *op. cit.*, p. 1592). Ținând cont că, un număr de sate subsistă într-o anumită epocă fără ca documentele să le menționeze, am stabilit perioadele de existență a tuturor satelor trotușene, luind în calcul nu numărul așezărilor atestate documentar în secolul respectiv ci pe acela al așezărilor „existente”, deduse din totalitatea izvoarelor istorice medievale privitoare la zona trotușeană.

TABELUL 5

Evoluția populației Văii Trotușului în evul mediu și în perioada 1741—1864

Perioada sau anii	Populația părții moldovenești	Populația părții transilvănene	Populația totală
Sec. XIV ⁴⁰⁴	6 300	200	6 500
Sec. XV ⁴⁰⁵	9 500	300	10 000 (rotunjit)
Sec. XVI ⁴⁰⁶	12 100	400	12 500
Sec. XVII ⁴⁰⁷	24 000	1 000	25 000
1774 ⁴⁰⁸	24 300	1 000	25 300 (28 200 după nr. așezărilor)
1803 ⁴⁰⁹	32 000	2 000	34 000
1816 ⁴¹⁰	35 000	2 000	37 000
1846 ⁴¹¹	59 650	3 000	62 650
1864 ⁴¹²	106 335	4 000	110 000 (rotunjit)

Din tabelul de mai sus se poate observa creșterea continuă a populației trotușene în evul mediu. Timp de aproape 5 veacuri populația a crescut de 4,3 ori. În perioada 1741—1864, în circa 90 de ani, populația a crescut de aproape 4 ori, asistând la o adevărată revoluție demografică.

Se pot invoca perioadele de regres în evoluția populației zonei trotușene datorită unor cauze externe (invazii tătarăști, turcești), dar și interne (calamități naturale, foamete, epidemii etc), dar, în același timp, trebuie să țină cont și de procesul colonizărilor rurale, destul de activ în această zonă, de sporul natural, care duce în ultimă instanță la un bilanț pozitiv.

Paralel cu dispariția unor așezări sau transformarea altora în siliști, ceea ce presupune începutul unui proces de „spargere” și „risipire” a

104 S-a considerat că un sat de mărime medie în sec. XIV ar fi avut în jur de 20 case. S-a adăugat o populație urbană de circa 2000 locuitori.

105 *Ibidem*.

106 S-a considerat că un sat de mărime medie în sec. XVI ar fi avut în jur de 20 case la care s-a adăugat populația celor două târguri (Trotuș și Adjud) de circa 3000 locuitori.

107 Pentru secolul XVII s-a considerat că un sat de mărime medie ar fi avut 40 de case la care s-a adăugat circa 3000 de locuitori populația celor două târguri (Adjud și Trotuș). S-a ținut cont și de numărul satelor dispărute, ca și de cazurile de roire a unor sate sau de crearea unor slobozii.

108 V. supra, n. 71. Numărul populației, calculat după cel al așezărilor, este de 28 200 de locuitori, cifră care pare mai apropiată de realitate.

109 V. supra, n. 72.

110 V. supra, n. 73.

111 V. supra, n. 76.

112 V. supra, n. 78.

satelor ¹¹³, asistăm și la un proces de refacere a vechilor sate, dar și de roire continuă a acestora ¹¹⁴.

Puținele evaluări ale populației ținutului Bacău din prima jumătate a secolului al XIX-lea au darul să ducă în eroare pe specialist, mai ales că, trimiterile la izvoarele statistice sînt corecte. Astfel, se apreciază că populația ținutului Bacău era de 12.041 locuitori la 1820, de 17.725 locuitori la 1832 și de 18.296 locuitori la 1845 ¹¹⁵. Ar rezulta că populația ținutului Bacău la 1820 ar fi apropiată de aceea din secolul al XVI-lea, ceea ce nu-i posibil. Eroarea o sesizăm ușor și ea provine din interpretarea greșită a termenului de „ludē”, care, în cazul nostru, desemnează unitățile birnice și nu numărul de suflete. Că este așa o dovedește faptul că autorul face precizarea că, la 1820, în Tg. Ocna trăiau 873 de oameni ¹¹⁶, cînd în realitate acest număr trebuie înmulțit cu coeficientul demografic 5, rezultînd 4.365 de locuitori ¹¹⁷.

Prin urmare populația ținutului Bacău era de 60.205 locuitori la 1820, de 88.625 locuitori la 1832 și de 91.480 de locuitori la 1845.

Multe alte probleme interesante privitoare la evoluția așezărilor trotușene (procesul de roire, colonizările rurale din această zonă, schimbările de nume a unor așezări, clasificarea și evoluția oicnimelor trotușene etc) vor face obiectul altui studiu.

Cîteva concluzii se impun :

a) Valea Trotușului se individualizează ca zonă fizico-geografică prin personalitatea ei geografică distinctă față de celelalte zone învecinate.

b) Populația zonei trotușene a crescut continuu în evul mediu, în ciuda unor perioade de regres, de la circa 6.500 de locuitori în secolul al XIV-lea, la peste 25.000 de locuitori la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Densitatea populării zonei cunoaște aceeași linie ascendentă, de la 1,4 locuitori la 1 km², în secolul al XIV-lea, la circa 7 locuitori pe km², la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ¹¹⁸. Trebuie să se țină cont că în timp ce în zona montană densitatea era cu mult sub media pe țară (Moldova), în zona subcarpatică densitatea avea valori superioare densității medii pe țară, zona trotușeană fiind o zonă bine populată.

c) În lipsa unor izvoare statistice pentru evul mediu, populația zonei trotușene, cît și evoluția numerică a așezărilor trotușene, pot fi estimate cu aproximație, folosindu-se atît metoda avansării cronologice progresive, cît și metoda studiului regresiv.

¹¹³ Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, București, 1973, p. 19.

¹¹⁴ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Contribuții demografice, Iași, 1984, p. 7. În secolul al XVII-lea întîlnim cazuri de roire a unor sate din zona trotușeană (Brătîla de Sus și Brătîla de Jos, Heltiu de Sus și Heltiu de Jos, Buciumii de Sus și Buciumii de Jos).

¹¹⁵ *Îndrumător în Arhivele Statului județul Bacău*, București, 1975, p. 16.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ ASI, *Visteria Moldovei*, Tr. 166, op. 184, condica nr. 10, f. 288v-289v.

¹¹⁸ Densitatea medie a populației Moldovei era de 11,8 locuitori pe km². Cf. Ecaterina Negruți, *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în *RdI*, 2/34, 1981, p. 248.

d) Habitatul medieval trotușean a fost reprezentat de circa 200 de așezări (cătune, sate și târguri), rețeaua de așezări medievale evoluind de la aproape 50 de așezări în secolul al XIV-lea, la circa 150 de așezări în secolele XVII—XVIII. Noile contribuții care vor fi circumscrise acestei teme vor duce cu siguranță la conturarea mai precisă și mai nuanțată a imaginii habitatului medieval trotușean.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'HABITAT MÉDIEVAL
DE LA ZONE DE TROTUȘ (1359—1740)

R é s u m é

En utilisant les deux méthodes d'investigation, la première chronologique, progressive, basée sur la totalité des sources historiques médiévales de la zone de Trotuș, et la deuxième régressive, supposant l'interprétation de toutes les sources statistiques (conscriptions, recensements etc.) de la période de passage du féodalisme au capitalisme (1741—1864), l'étude met en évidence certaines caractéristiques particulières de l'habitat médiéval de la zone de la Vallée de Trotuș, comme par exemple : l'évolution numérique des agglomérations humaines, la grandeur et la densité de celles-ci, le nombre approximatif d'habitants de cette zone tout le long du Moyen-Age. L'étude ébauche aussi la personnalité géographique de cette zone qui, à côté de nombreuses précisions sur l'habitat médiéval, constitue la démarche préliminaire d'une future monographie, tellement nécessaire, dédiée à la civilisation et à la culture médiévale de la zone de Trotuș.

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DE LA TG. TROTUȘ DIN ANII 1983—1986

AL. ARTIMON

Investigațiile arheologice întreprinse la Tg. Trotuș în perioada anilor 1976—1982 au oferit posibilitatea cunoașterii mai bine a genezei și dezvoltării acestui vechi oraș românesc în secolele XIV—XVII.

Cu acest prilej au fost descoperite numeroase locuințe, cuptoare, ateliere meșteșugărești și gropi menajere. De asemenea, merită să relevăm dezvelirea fundațiilor unei biserici românești din secolul al XIV-lea, cit și a unui întins cimitir din veacurile XV—XVII (fig. 1)¹. Inventarul arheologic găsit ca urmare a cercetărilor este deosebit de bogat, fiind format din unelte meșteșugărești și agricole, obiecte de podoabă, arme, piese de echipament și de harnașament, accesorii de îmbrăcăminte și încălțăminte, piese provenite de la locuințe, ceramică de uz casnic și ornamentală, monede².

Cu toate că rezultatele obținute au fost bune, trebuie să arătăm că pentru formarea unei imagini mai complete asupra modului cum arăta un oraș în aceste vremuri se impunea continuarea acestor cercetări. Necesitatea continuării investigațiilor arheologice era determinată și de clarificarea unor aspecte privind vatra veche a orașului, modul de dispunere al locuințelor, stabilirea perimetrului așezării în părțile de nord, sud, est și vest.

Pentru atingerea acestui scop au fost trasate între anii 1983—1986 secțiunile XVIII—XXIII, orientate nord-sud și având dimensiunile următoare : S XVIII în lungime de 64 m și lățime de 2 m ; S XIX (45 × 2 m) ; S XX (65 × 2 m) ; S XXI (65 × 2 m) ; S XXII (60 × 1,50 m) și S XXIII (65 × 2 m).

¹ Rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse la Tg. Trotuș au format obiectul unor studii și articole apărute în reviste și publicații între care menționăm pe cele mai importante : Al. Artimon, *Cercetările arheologice de la Tg. Trotuș, jud. Bacău*, în *Materiale*, XIV, Tulcea, 1980, p. 598-618 ; Al. Artimon, *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea medievală de la Tg. Trotuș, jud. Bacău*, în *Materiale*, XV, București, 1983, p. 515-528 ; Al. Artimon, *Orașul medieval Tg. Trotuș în lumina datelor istorico-arheologice*, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 93-137 ; Al. Artimon, *Așezările de la Tg. Trotuș*, în *Revista Ateneu*, nr. 3/1984, p. 10 ; Al. Artimon, *Noi contribuții arheologice privind istoria așezării urbane de la Tg. Trotuș*, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 101-126 ; Al. Artimon, *Așezarea medievală de la Tg. Trotuș*, în *Materiale*, XVI, București, 1986, p. 262-274.

² Idem.

Secțiunile XVIII, XX, XXIII sînt paralele cu secțiunile S IV și S VII trasate în anii anteriori, iar S XIX este paralelă cu secțiunile S V și S IX (fig. 1).

În cadrul cercetărilor întreprinse la aceste secțiuni au fost depistate 11 locuințe, 6 cuptoare și 12 gropi menajere³. În funcție de condițiile de la fața locului, determinate de existența culturilor agricole aceste obiective au fost cercetate integral sau parțial.

Din analiza materialului arheologic scos din locuințe, cuptoare și gropi menajere reiese faptul că aceste obiective aparțin secolelor XIV—XVII.

Situația stratigrafică din zona supusă cercetării confirmă observațiile ce le-am întreprins între anii 1976—1982, privind stabilirea nivelelor de locuire umană și se prezintă în felul următor : Baza săpăturii este reprezentată de solul viu de culoare galben-murdar. La partea superioară a solului viu și fără ca pînă în prezent să se înscrie într-un strat continuu de cultură, au apărut în anumite porțiuni fragmente ceramice neolitice corodate printre care și un vas „în situ” descoperit în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XXIII. Urmează un strat de pămînt de culoare cenușiu deschis corespunzător nivelului de locuire din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și secolul XV. Stratul imediat următor, de culoare cenușiu închis, foarte bogat în materiale arheologice, corespunde nivelului de locuire de la începutul secolului al XVI-lea și pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În sfîrșit, deasupra acestui strat, în care numai la bază apare un material arheologic unitar (sfîrșitul secolului al XVII-lea) în rest el fiind desful de amestecat (datorită arăturilor adînci efectuate cu tractorul și care au ajuns pînă la 0,50 m) se găsește stratul arabil actual.

În funcție de situația stratigrafică, de vechimea complexelor de locuire ne propunem să analizăm în rîndurile ce urmează aceste obiective dezvelite în cadrul celor 6 secțiuni trasate în cei patru ani, enumerați mai sus⁴.

Locuința nr. 16, a fost depistată în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XVIII, în carourile 5—7. Această locuință a fost cercetată parțial, mai precis numai zona de vest a ei și din constatările efectuate a reieșit că e de formă rectangulară avînd latura de vest în lungime de 4,10 m (fig. 1).

Podeaua locuinței era formată din scînduri așezate pe un strat de lut galben, aflat la 0,45 m adîncime față de nivelul actual de călcare. Cercetările efectuate au scos la iveală numai fișii de scîndură putrezită. În umplutura pămîntului scos din perimetrul cercetat al locuinței au fost scoase la iveală fragmente ceramice de la sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea.

³ Rezultatele obținute cu acest prilej au făcut obiectul unor rapoarte preliminare de cercetare prezentate la sesiunile de la Tîrgoviște (martie 1985); Deva (martie 1986); Timișoara (aprilie 1987).

⁴ Numerotarea locuințelor s-a făcut în ordinea cercetării lor între anii 1976—1986.

Ceramica găsită în această locuință aparține celor două categorii : *In prima categorie*, se încadrează vasele lucrate dintr-un lut de bună calitate, în compoziția căruia intră un nisip cu mici pietricele, precum și granule de calcar. Bine frământată, pasta este totuși grosieră, fapt ce face ca pereții vaselor să aibă grosimi mai mari decât cei ai vaselor modelate din pastă de foarte bună calitate. După modul în care s-a realizat arderea avem ceramică roșie și ceramică cenușie.

In a doua categorie, se încadrează vasele lucrate dintr-o pastă de foarte bună calitate, în amestecul căreia s-a folosit un nisip fin. Lucrate la roata rapidă această ceramică are pastă foarte bine frământată, vasele prezentând în spărtură un aspect compact, fără spații goale. La rîndul ei în această categorie includem ceramica roșie fină și ceramica cenușie fină.

Din ambele categorii s-au găsit fragmente ceramice, predominînd cele din prima categorie. Cu toate că locuința n-a putut să fie cercetată integral, pe baza situației stratigrafice, a materialelor recuperate ar reieși, că a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Locuința nr. 18, a fost descoperită în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XIX, carourile 8—10. Din observațiile efectuate a reieșit că această locuință, ridicată la sfîrșitul secolului al XIV-lea, avînd în prima fază un plan rectangular cu o suprafață de cca. 18 m², i s-a modificat complet planul în deceniile următoare ca urmare a distrugerii ei în urma unui incendiu. Astfel s-au completat în special părțile de est și vest ale locuinței. Aceste prefaceri s-au întreprins la locuință după puternicul incendiu care a avut loc, la mijlocul veacului al XV-lea. În urma acestui incendiu observat în toată suprafața locuinței și în care apar cărbuni, cenușă, bucăți de pămînt ars, se produc prefaceri complete prin acoperirea suprafeței respective cu un strat de prundiș, peste care se reface locuința în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în care s-a surprins și vatra ei aflată în partea de sud-vest (fig. 2). Vatra a fost amenajată pe stratul de prundiș, în care s-au depus fragmente ceramice și peste care s-a lutuit cu pămînt galben. Vatra se află la 0,80 m față de nivelul actual de călcare. Locuința a funcționat pînă în primele decenii ale secolului al XVI-lea cînd a fost abandonată. În afara materialelor ceramice, în nivelul de distrugere al ei, s-au găsit și două monede, din care una fragmentară, de tipul groși și emise de domnitorul Moldovei, Ștefăniță Voievod (1517—1527).

Inventarul locuinței nr. 18. În umplutura pămîntului scos din perimetrul locuinței pe care am cercetat-o metodic s-au găsit numeroase obiecte arheologice. Între obiectele cele mai numeroase sînt cele de uz curent între care menționăm cuțitele de diferite tipuri încadrate în cele două mari categorii cele cu peduncul și cele cu mîner în formă de lamă (fig. 3). Din prima categorie s-a descoperit un cuțit ce are lungimea totală de 17,5 cm și lățimea lamei de 1,7 cm. Lama este rotunjită atît la vîrf, cît și în partea dinspre mîner. Spre mîner ea se continuă cu o porțiune cilindrică delimitată prin două nervuri inelare separate de o șanțuire de peduncul, rectangular în secțiune, care se subție treptat spre

vîrf (fig. 3/1). Tipuri asemănătoare de cuțite au fost descoperite și la Baia⁵ datate în secolul al XV-lea.

Din a doua categorie fac parte cele mai multe exemplare, (6 ex.) unele într-o stare proastă de conservare.

Între piesele provenind de la locuință menționăm, cuie și piroane, de diferite tipuri, ce au corpul în secțiune dreptunghiulară, vîrf subțiat și ascuțit, iar floarea este de formă circulară, dreptunghiulară, sau în formă de „T” (fig. 4/1-3).

În cadrul locuinței s-au descoperit un vîrf de săgeată de tipul celor cu peduncul (foliform) și un pinten (fig. 4/4, 6). Pintenul este în stare fragmentară, din el păstrîndu-se un braț puțin curbat cu secțiunea semi-ovală, avînd la capăt două orificii (una dreptunghiulară și una circulară) pentru prins curelele. Tija de prindere a rozetei, este bifurcată și are lungimea păstrată de 3 cm. Pintenul descris de noi face parte din categoria celor cu tija scurtă și poate fi datat în secolul al XV-lea (fig. 4/6).

Între accesoriile de îmbrăcăminte menționăm găsirea a trei cataramae, una în formă de lîră (fig. 4/5), iar celelalte de formă rectangulară, (fig. 4/7, 11, 12). Una din cataramae de formă rectangulară este lucrată din bronz, și are dimensiunile de $3,4 \times 2,4$ cm (fig. 4/7). Celelalte sînt lucrate din fier.

Între obiectele de uz casnic menționăm și descoperirea unui ac din fier în lungime de 9 cm (fig. 4/10).

De asemenea s-au descoperit o verigă circulară, o stricnea, un amnar în formă de litera „B” și o toartă de găleată (fig. 4/9 ; fig. 5/1-3). Toarta pentru căldare are forma semicirculară, cu diametrul de 24 cm iar lățimea barei de 1,2 cm. Capetele torții sînt îndoite în formă de S (fig. 5/1).

În cadrul cercetărilor întreprinse la această locuință menționăm găsirea unui inel din bronz, avînd un diametru de 2 cm și veriga fiind bătută odată cu placa (fig. 4/8). Placa inelului este ștearsă.

Reamintim de asemenea descoperirea unui sfredel ce face parte din tipul celor cu vîrf în spirală și care are o lungime de 19 cm (fig. 5/4). Un cîrlig de undiță descoperit în locuință are secțiunea tijei rectangulară, vîrf cu pinten de oprire și capătul tijei îndoit de forma unui inel de prindere. Un obiect interesant este un corn ce are lungimea maximă de 20,5 cm. A fost prelucrat pentru a fi folosit fie ca un obiect de ornament, fie pentru o întrebuințare gospodărească (fig. 5/5). Este știut faptul că în strînsă legătură cu vînătoarea și creșterea animalelor domestice s-au situat, pretutindeni, meșteșugul prelucrării cornului și osului.

Mult mai numeroase sînt obiectele ceramice găsite în umplutura pămîntului scos din locuință.

După tehnică, compoziția pastei, arderea și forme, ceramica se împarte în două categorii.

Cele mai numeroase sînt lucrate dintr-un lut de bună calitate, la roata rapidă, în compoziția căruia intră un nisip cu mici pietricele, pre-

⁵ Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Șt. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, 1980, p. 64, fig. 34/1.

cum și granule de calcar. Bine frământată, pasta este totuși grosieră, fapt ce face ca pereții vaselor să aibă grosimi mai mari decât a vaselor modelate din pastă de foarte bună calitate. Din această categorie, avem ceramică cenușie și ceramică roșie.

Fragmentele ceramice aparțin unor vase borcan, căni, pahare și sînt de diferite tipuri după felul buzei, îngroșată la margine, cu gîtul puțin profilat, sau cu buza relativ înaltă cu o nervură în exterior, iar în interior o șanțuire pentru capac.

Din prima categorie, mai reprezentative sînt fragmentele aparținînd ceramicii cenușii, avînd corpul bombat, gîtul relativ înalt și decorat la exterior cu benzi de linii în triunghi (fig. 5/6-8). Tot din categoria vaselor ceramice de tipul oală-borcan menționăm fragmentele ceramice ce au gîtul scurt, buza îngroșată și fiind decorate pe umărul vasului cu dungi paralele orizontale (fig. 5/7, 8).

Din această categorie s-au reconstituit și unele vase întregi. Reamintim un vas borcan aparținînd ceramicii roșii, avînd înălțimea de 26,5 cm, iar diametrul gurii de 18,7 cm și cel al bazei de 12 cm, fiind decorat pe umărul lui cu caneluri orizontale (fig. 6/1).

De asemenea reamintim un vas opaiț, aparținînd ceramicii cenușii cu toartă și care are înălțimea de 2,5 cm, diametrul gurii de 8,5 cm, iar diametrul bazei de 7 cm (fig. 6/3).

Între alte obiecte provenind din această categorie menționăm o cană în stare fragmentară, și un vas de tipul cană aparținînd ceramicii roșii (fig. 6/2, 4).

Din a doua categorie fac parte vasele lucrate dintr-o pastă de foarte bună calitate în amestecul căreia s-a folosit un nisip fin. Lucrate la roata rapidă, această ceramică are pastă foarte bine frământată, vasele păstrînd în spărtură un aspect compact, fără spații goale. Din această categorie s-au găsit fragmente aparținînd ceramicii cenușii și mai rar cele roșii.

Menționăm descoperirea unor vase de tipul căni cu gura trilobată, pahare, urcioare. În cadrul acestei categorii de ceramică găsită în locuință, menționăm un vas ce provenea de la o cană cu gura trilobată, o toartă de vas și alte fragmente ceramice (fig. 6/5, 8).

În perimetrul locuinței cercetate s-au găsit și fragmente ceramice de import, lucrate din pastă fină albă, de caolin decorate la exterior cu benzi de linii albastre și cu benzi de linii verzi încadrate în diverse motive florale și geometrice (fig. 6/6-8, 10).

În locuință s-au descoperit și monede, din care unele aflate în suprafața ei, iar altele situate în zona ei.

Între monedele cele mai vechi menționăm un aspru turcesc emis de Baiazid al II-lea (1481-1512) și doi groși emiși de domnitorul Moldovei Ștefăniță Voievod (1517—1528).

Locuința nr. 20, a fost descoperită în cadrul investigațiilor arheologice întreprinse la secțiunea XXI, carourile 12—15. De formă rectangulară, locuința are dimensiunile de 6,20 × 6,00 m avînd în partea de nord-vest vatra, de formă ovală aflată la 0,40 m adîncime față de nivelul ac-

tual de călcare și cu o grosime a arsurii de 6 cm (fig. 7). Din situația stratigrafică reiese că locuința a fost ridicată la sfîrșitul secolului al XIV-lea, așa cum o dovedesc și fragmentele ceramice găsite pe podeaua ei. După o anumită perioadă de funcționare a fost distrusă printr-un puternic incendiu, așa cum rezultă din imensa arsură găsită pe podeaua ei și a lutului ars cu impresiuni de nuiiele. Momentul distrugerii locuinței prin incendiu a avut loc în a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Inventarul locuinței nr. 20. Între obiectele mai importante menționăm un vas de tipul borcan cu înălțimea de 14 cm avînd diametrul gurii de 11,5 cm și al buzei de 7 cm, fiind lucrat din pastă de bună calitate, la roată rapidă, avînd buza ușor îngroșată, trasă spre exterior, cu gîtul svelt, umerii bombați ce se retrag spre bază, iar pe umărul vasului caneluri paralele orizontale (fig. 8/1). După tehnica de lucru, forma și pasta din care e lucrat, vasul aparține ceramicii cenușii și poate fi datat în prima jumătate a secolului al XV-lea. În afara fragmentelor ceramice în umplutura locuinței au fost găsite și obiecte din fier (cuțite, închizători de ușe, piroane, scoabe) (fig. 8/2-4).

Locuința nr. 21, a fost cercetată în cadrul secțiunii XXII, în carourile 14—17, fiind de formă rectangulară, cu dimensiunile de $4,30 \times 3,75$ m (fig. 9). Locuința avea pînă la adîncimea podelei 1,15 m. În umplutura pămîntului scos din locuință s-au găsit numeroase fragmente ceramice, obiecte de fier și os. Cele mai vechi fragmente ceramice aparțin sfîrșitului secolului al XIV-lea, iar cele mai noi celei de a doua jumătăți a veacului al XV-lea.

Din observațiile întreprinse a reieșit că locuința a fost ridicată la sfîrșitul secolului al XIV-lea și a fost distrusă la finele secolului al XV-lea.

Inventarul locuinței nr. 21. În cadrul locuinței s-au descoperit două importante monede. Una din ele găsită la adîncimea de 0,80 m este un groș de aramă, în mare parte deteriorat, emis pentru Moldova de domnitorul Alexandru cel Bun (1400—1432). A doua monedă găsită în zona de nord-est a locuinței, la adîncimea de 0,90 m este un groș de argint emis între anii 1415—1430 pentru Moldova de voievodul Alexandru cel Bun.

Între obiectele găsite menționăm un inel din bronz cu diametrul de 2,2 cm avînd montura ștearsă (fig. 8/6). De asemenea, s-a descoperit un cuțit de tipul celor cu peduncul, cît și un mîner de la o cheie lucrată dintr-o tijă de fier, cu secțiunea rectangulară care se îngroșa la partea superioară, formînd un bulb muchiat. Mînerul cheii era aplatizat și avea forma unei inimi (fig. 8/8-9).

Tipuri asemănătoare de chei au fost găsite la Baia⁶ și Mălești⁷.

Inventarul de bază găsit în locuință este format în special din ceramică de uz casnic aparținînd celor două categorii. Prima categorie mai

6 Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Șt. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, 1980, p. 61, fig. 3/3, 5.

7 Rodica Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV—XVII)*, în *Arheologia Moldovei*, XI, Iași, 1987, p. 172, fig. 3/2.

numeroasă este formată din ceramică roșie și cenușie, avînd un lut de bună calitate, dar ai cărei pastă este totuși grosieră.

Fragmentele ceramice provin de la oale borcan, căni, urcioare, opaițe. Unele din aceste fragmente ceramice au la partea superioară, buza mult îngroșată, altele o au subțiată și este caracteristică sfîrșitului secolului al XIV-lea — mijlocul secolului al XV-lea (fig. 8/5, 7). Din această categorie ceramică s-au întregit unele obiecte aparținînd ceramicii cenușii, printre care menționăm următoarele : Un capac lucrat, la roată, de formă conică, larg deschis la gură, terminîndu-se la partea superioară cu un mîner rotund, avînd înălțimea de 7,5 cm, diametrul gurii de 13,8 cm și al butonului de 4,2 cm. La partea exterioară este decorat cu linii paralele orizontale (fig. 10/1). Un alt capac lucrat la roata rapidă are cupola frumos arcuită, cu buza îngroșată, rotunjită în exterior, terminîndu-se cu buton la partea superioară. Are dimensiunile următoare : înălțimea de 8 cm ; diametrul gurii 13,5 cm și al butonului circular de 4,2 cm (fig. 10/2).

În locuință s-au descoperit și două opaițe ce au forma unei tigăițe cu cioc, iar unul din ele are și un mîner de prindere (fig. 10/4).

Tot din această categorie ceramică s-au descoperit un vas ce are forma unui tub circular cu diametrul gurii de 12 cm și al bazei avînd aceeași dimensiune, iar înălțimea lui e de 36 cm (fig 10/3). Considerăm că este de tipul vaselor-vază, aparținînd ceramicii roșii și decorat la exterior cu linii în val situate la o anumită distanță una de alta (fig. 10/3).

Din a doua categorie ceramică fac parte vasele lucrate dintr-un lut de foarte bună calitate în amestecul căreia s-a folosit un nisip fin. Lucrată la roata rapidă, această ceramică are pasta foarte bine frămîntată. Ea are fețele netede și atent finisate. Majoritatea fragmentelor ceramice sînt de culoare cenușie și mai rar roșie.

Ceramica fină se compune din fragmente provenind de la căni cu toartă și gură trilobată, căni cu gura în formă de cioc, urcioare cu toartă, pahare etc (fig. 10/5-7).

În locuință s-a descoperit un urcior aproape întreg, aparținînd ceramicii cenușii fine, lipsindu-i gura, avînd înălțimea de 19,3 cm ; cu diametrul bazei de 9 cm, și decorat la exterior cu linii paralele orizontale (fig. 10/7).

Locuința nr. 25, a fost descoperită în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XXIII, în carourile 8—11 și e de formă rectangulară cu dimensiunile 4,25 × 2,20 m (fig. 1).

Din observațiile efectuate a reieșit că această locuință a fost ridicată la sfîrșitul secolului al XIV-lea. După o anumită perioadă de funcționare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea a suferit un puternic incendiu constatat în toată suprafața locuinței și unde s-au depistat cărbuni, cenușă și chirpic ars.

În zona de nord-est a locuinței s-a dezvelit o groapă menajeră, adîncă de 1,60 m, față de nivelul actual de călcare și care făcea parte din ansamblu locuinței. De asemenea s-a constatat că adîncimea locuinței era de 1,50 m față de nivelul actual de călcare.

Inventarul locuinței nr. 25, este format din diverse obiecte din fier (cuie, piroane, cuțite, închizători uși, scoabe) fragmente ceramice și obiecte din os.

Între obiectele de fier menționăm două cuțite, unul din tipul celor cu peduncul și celălalt de tipul celor ce au lama continuată cu mânerul, aceste din urmă, prevăzute cu orificii pentru fixarea plăsclelor (fig. 11/1,2).

Menționăm descoperirea unei interesante aplici lucrate din bronz, de formă discoidală, cu diametrul de 5,8 cm având pe marginile exterioare ale cercului un grupaj de puncte, iar pe plan central, într-un pătrat se află reprezentat, într-o manieră stilizată un cerb (fig. 11/4).

De asemenea s-a găsit un corn de os prelucrat și având o întrebuințare gospodărească (fig. 11/3).

Mai numeroase sînt fragmentele ceramice ce aparțin celor două categorii. Prima categorie, mai numeroasă este lucrată dintr-un lut de bună calitate, dar ale cărei pastă este totuși grosieră. Din această categorie fac parte vasele de diferite tipuri de culoare cenușie și cărămizie. Menționăm găsirea a unor numeroase fragmente ceramice specifice sfîrșitului secolului al XIV-lea — a primei jumătăți a secolului al XV-lea (fig. 11/6-7). Între acestea menționăm o porțiune de la un vas de tipul oală-borcan, aparținînd ceramicii cenușii și avînd pe umărul lui un decor format dintr-o bandă de linii verticale (fig. 11/5).

Tipuri asemănătoare de vase cu acest decor au fost găsite și în așezarea urbană de la Bacău⁸, datate la sfîrșitul secolului al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XV-lea.

De asemenea, s-a întregit un vas borcan, lucrat dintr-un lut de bună calitate, cu baza puțin mai largă decît gura, avînd umerii mult bombati, cu gîtul scurt și gura dreaptă. Pe umeri e decorat cu o bandă formată din linii paralele, ce se întretaie și formează triunghiuri. La o scurtă distanță, apare o altă bandă paralelă și identică cu prima. Înălțimea vasului este de 57 cm, diametrul bazei de 24 cm și cel al gurii de 17 cm (fig. 12/1).

Tipuri asemănătoare de vase au mai fost descoperite la Baia⁹, fiind datate în secolul XV.

În locuință s-a descoperit și o cratiță cu trei picioare lucrată din pastă de culoare cenușie, avînd înălțimea de 18,7 cm, diametrul bazei de 14,8 cm și cel al gurii de 19,4 cm (fig. 12/5). Cratița are gura de formă aproape circulară, cu un mâner de prindere de formă tubulară. Asemenea obiecte s-au găsit și la Baia¹⁰, datate în secolele XIV—XV.

Într-o cantitate mai mică s-au găsit fragmente ceramice din cea de a doua categorie lucrate dintr-un lut de foarte bună calitate și provenind de la căni cu toartă și gura trilobată, urcioare, pahare (fig. 12/2, 3).

Între aceste fragmente, menționăm unul care provine de la o cană cu gura trilobată aparținînd, ceramicii cenușii fine și ornamentat cu un de-

8 Al. Artimon și I. Mitrea, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 204, fig. 13/6.

9 Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Șt. Cheptea, II, 1984, p. 190, fig. 98/5.

10 Idem, p. 219, fig. 98/5.

cor în rețea (fig. 12/4). Asemenea vase au fost descoperite și la Bacău ¹¹, fiind datate la sfârșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea.

În afara acestor locuințe, tot din perioada mai veche s-au găsit cupoare și gropi menajere.

În perimetrul secțiunii XIX, în cadrul carourilor 13—14, s-a descoperit un *cuptor* de uz casnic, aflat în imediata apropiere a locuinței 18, în partea de nord-est, fiind de formă circulară cu un diametru de 1,00 m și aflat la adâncimea de 0,50 m față de nivelul de atunci de călcare.

Observațiile efectuate au arătat că acest cuptor a fost construit la începutul secolului al XV-lea. De asemenea în partea de nord-est a locuinței 18 s-a descoperit al doilea *cuptor de uz casnic* de formă ovală și aflat la 0,85 m adâncime față de nivelul actual de călcare.

Un alt *cuptor de uz casnic* s-a identificat și dezvelit în cadrul cercetărilor efectuate la secțiunea XXI, în carourile 7—8. Cuptorul era format dintr-o singură cameră de formă ovală, cu un diametru de 2,00 m și a cărui bază se află la 0,95 m adâncime față de nivelul actual de călcare. La baza lui s-au găsit fragmente ceramice care sînt datate în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Merită să menționăm și *cuptorul de uz casnic*, de formă ovală, cu un diametru de 1,80 m și a cărui bază se află la 0,80 m față de nivelul actual de călcare, descoperit în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XXII, carourile 13—14. În umplutura pămîntului scos din cuptor, la baza lui s-au găsit rare fragmente ceramice caracteristice începutului secolului al XV-lea.

Cercetările arheologice efectuate în această perioadă la Tg. Trotuș privind elucidarea tuturor aspectelor asupra nivelului de locuire de la sfârșitul secolului al XIV-lea — secolul al XV-lea, au determinat și identificarea a șase gropi menajere.

Astfel, în secțiunea XXI, carourile 3—4 a fost cercetată integral o *groapă menajeră*, de formă circulară cu diametrul de 2,10 m, cu pereții oblici, săpată pînă la adâncimea de 0,75 m. În umplutura gropii au fost găsite oase de animale și fragmente ceramice din secolul al XV-lea.

O altă *groapă menajeră* a fost cercetată în suprafața secțiunii XXI, în carourile 5—6. Această groapă, de formă circulară, cu pereții oblici, avea un diametru de 3,60 m, fiind săpată pînă la adâncimea de 0,90 m.

În umplutura gropii s-au găsit oase de animale și fragmente ceramice din secolul al XV-lea.

În secțiunea XXII, carourile 8—9 a fost cercetată o *groapă menajeră*, de formă tot circulară, cu un diametru de 2,50 m și săpată pînă la o adâncime de 1,08 m. În pămîntul scos din groapă s-au găsit și fragmente ceramice caracteristice secolului al XV-lea.

Deosebit de valoroase prin materialele arheologice ce s-au găsit sînt gropile menajere cercetate în cadrul secțiunii XXIII. Astfel, în caroul 1

11 Al. Artimon și I. Mitrea, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 213, fig. 18/5.

din cadrul acestei secțiuni s-a săpat *groapa menajeră*, de formă circulară, avînd un diametru de $2,60 \times 2,25$ m fiind săpată pînă la adîncimea de 1,50 m. În umplutura pămîntului scos din groapă s-au găsit numeroase fragmente ceramice caracteristice celor două categorii prima categorie dintr-o pastă mai zgrunțuroasă, a doua categorie dintr-o pastă de foarte bună calitate. Aceste fragmente provin de la oale-borcan, căni, urcioare, castroane, capace și sînt caracteristice sfîrșitului secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea.

Între fragmentele ceramice mai importante găsite în această groapă menționăm gura unui urcior cu cioc și toartă, lucrate din pastă de foarte bună calitate, arșă oxidant, aparținînd ceramicii roșii fine, și care este decorat pe gîtul lui cu un grupaj de linii în val, decor ce se repetă și pe umărul vasului (fig. 13/1).

În groapă s-a găsit și un foarfece, de tipul celor în șarnieră, cu lungimea de 9 cm (fig. 13/2).

De asemenea, în caroul 1 al secțiunii XXIII a fost descoperită o altă *groapă menajeră*, aflată pe latura de est a șanțului săpat și care avea un diametru de $2,00 \times 1,80$ m avînd adîncimea de 1,50 m. În groapă s-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Menționăm un capac de vas de formă conică, larg deschisă la gură și ușor arcuită spre partea superioară, unde se termină cu un apucător circular (fig. 13/4). La partea exterioară are un semn ce a fost zgîriat în pasta crudă a vasului. Acest capac aparține ceramicii din prima categorie de culoare cenușie.

Un alt fragment ceramic găsit în groapă, provine de la o oală cu toartă, cu buza relativ înaltă, lucrat dintr-o pastă de bună calitate, dar grosieră și ars oxidant, avînd la partea exterioară a buzei o nervură. Obiectul este decorat pe umăr cu caneluri orizontale (fig. 13/7). Acest tip de vas poate fi datat la sfîrșitul secolului al XV-lea. În umplutura pămîntului scos din groapă s-a găsit și o cataramă cu dimensiunile de $2,7 \times 2,5$ cm de formă rectangulară folosită la îmbrăcăminte (fig. 13/2).

O *groapă menajeră*, a fost găsită în carourile 5—6 din secțiunea XXIII și avea un diametru de 1,75 m și fiind săpată pînă la adîncimea de 1,25 m.

Fragmentele ceramice găsite în pămîntul scos din groapă, din care unele la baza ei, ne arată că a fost săpată la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Între obiectele ce s-au întregit menționăm un borcan lucrat din pastă de bună calitate, arșă, oxidant, cu corpul zvelt, buza scundă, puțin îngroșată și cu o alveolare pentru capac pe fața interioară (fig. 13/6). Tipul acesta de vas se încadrează în cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În afara locuințelor, cuptoarelor și gropilor menajere menționate mai sus, relevăm descoperirea în cadrul secțiunii XIX, în carourile 19—21, a unor numeroase urme de zgură și lupe ce proveneau de la un atelier meșteșugăresc. În această umplutură de pămînt, cenușă, cărbuni, lupe și zgură s-au găsit fragmente ceramice caracteristice secolului al XV-lea. De asemenea, în perimetrul cercetat s-au găsit și obiecte disperate aflate

în nivelul de locuire respectiv, fără a proveni din complexe închise. Astfel, în secțiunea XXII, caroul 28, la adâncimea de 0,35 m s-a descoperit o monedă de argint de tipul dinar, bătută la Baia Mare și emisă de Matei Corvin, pentru Ungaria, între anii 1468—1472.

În secțiunea XXIII, caroul 19, la adâncimea de — 0,50 m s-a descoperit un topor, împreună cu fragmente ceramice caracteristice celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea. De dimensiuni mici, toporul are lungimea de 6,5 cm, lama de 3,2 cm iar manșonul unde se introduce un mîner de lemn, de $1,4 \times 0,9$ cm (fig. 13/5). Toporul pe care l-am descris mai sus face parte din categoria uneltelor folosite de meșteșugari.

În cadrul unor cercetări de suprafață ce le-am efectuat în vatra actuală a Tg. Trotușului în 1985, s-a descoperit în grădina locuitorului Sabău Andrei, aflată la 500 m, spre sud-vest de locul unde efectuăm cercetările arheologice, o monedă de aramă de tipul gros, emisă pentru Moldova de Ștefan cel Mare între anii 1480—1504.

În nivelul de locuire din secolele XVI—XVII au fost cercetate integral sau parțial un număr de 6 locuințe, două cuptoare și 5 gropi menajere.

Locuința nr. 17, aflată în secțiunea XIX, carourile 2—6, a fost cercetată parțial, numai în limita șanțului trasat. Din observațiile efectuate a reieșit că este o locuință de plan rectangular, avînd adâncimea pînă la nivelul podelei de — 1,40 m. În urma studierii materialului arheologic a reieșit că a fost ridicată la începutul secolului al XVI-lea și a funcționat pînă în prima jumătate a veacului al XVII-lea. În afara numeroaselor fragmente ceramice, cît și a unor obiecte de fier găsite în umplutura pămîntului scos din locuință, s-au găsit și două monede; un dinar emis de Ferdinand I pentru Ungaria la 1539, cît și un solidus emis de regele polonez Sigismund al III-lea la 1611.

Între obiectele de fier găsite în locuință menționăm două virfuri de săgeți de tipul celor cu peduncul, un crampon de încălțăminte și o psalie (fig. 15/1-3, 6).

Locuința nr. 19, a fost descoperită în secțiunea XIX, carourile 13—17.

Deși această locuință n-a putut să fie cercetată în întregime, a reieșit din observațiile întreprinse că e de plan rectangular cu laturile de $7,00 \times 6,00$ m. Locuința a fost construită din bolovani de rîu legați cu lut galben și din care s-a păstrat beciul cu o adâncime de — 1,70 m față de nivel actual de călcare, situație constatată pe latura de sud a ei (fig. 14).

În umplutura pămîntului scos din locuință s-au găsit fragmente ceramice, obiecte de fier (cuie, piroane, cuțite, virfuri de săgeți etc) și fragmente de la cahle aparținînd secolelor XVI—XVII. În interiorul locuinței s-a descoperit o monedă de tipul solidus emisă de Ștefan Bathory la anul 1582 pentru Polonia.

Între obiectele de fier găsite în locuință menționăm un topor de dimensiuni mici, cu înălțimea de 9,3 cm, lățimea lamei tăiușului de 5,8 cm și dimensiunile găurii de înmănușare de $2,2 \times 1,4$ cm (fig. 15/4).

Acest topor face parte din cadrul uneltelor folosite de meșteșugari.

De asemenea, s-au găsit un cuțit prevăzut cu mîner în formă de lamă, o cheie și un fragment de la o potcoavă (fig. 15/7, 5, 8).

Locuința nr. 23, identificată în secțiunea XX, carourile 10—14, cu dimensiunile de $6,50 \times 6,00$ m a fost construită în secolul al XVI-lea și a dăinuit pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Adîncimea maximă în care s-a surprins podeaua este de 1,30 m, în părțile de nord și sud (fig. 16). Din profilul peretelui de est al locuinței reiese faptul că s-a produs un incendiu care a dus la distrugerea ei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În umplutura locuinței s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roata rapidă din pastă cărămizie, iar altele din pastă de caolin aparținînd unor vase de tipul căni, borcane, urcioare, pahare. De asemenea, s-au descoperit și fragmente de cahle, din care s-au întregit două bucăți.

Ambele cahle provin de la partea superioară a sobei, fiind decorate cu motive geometrice și florale stilizate (fig. 17/1, 2).

Între obiectele de fier găsite menționăm trei cuțite din care unul de tipul celor cu peduncul și alte două din categoria celor cu mîner în formă de lamă (fig. 17/3-5).

Între alte obiecte menționăm o cataramă, un amnar, o verigă trilobată, o închizătoare de la o ușă, un piron, o scoabă, o custură, o psalie (fig. 17/6, 7, 8; fig. 18/1-3, 5-6).

Tot în locuință s-a descoperit o lulea lucrată din pastă albă de caolin, și o monedă de tipul solidus emisă de Gustav Adolf la anul 1621 pentru orașul Elbing (fig. 18/4).

Locuința nr. 22, a fost descoperită în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XXI, în carourile 18—21. Este o locuință de plan rectangular cu dimensiunile de $4,70 \times 4,10$ m avînd colțurile rotunjite (fig. 19). Podeaua locuinței se găsea la circa 1,20 m adîncime față de nivelul actual de călcare. La nivelul podelei s-au găsit fragmente de la cahle, aparținînd sobei locuinței.

Încadrarea cronologică a locuinței nu comportă dificultăți, datorită inventarului bogat găsit și format din fragmente ceramice, fragmente de la cahle și obiecte de fier.

Din observațiile întreprinse rezultă că locuința a fost construită la începutul secolului al XVI-lea și a durat pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Între materialele găsite în locuință menționăm o cahlă care a fost întregită și este de tipul celor decorate cu motive florale stilizate, aparținînd secolului al XVI-lea (fig. 18/7).

De asemenea s-au descoperit un foarfece, de tipul celor în șarnieră, o dăltiță, un suvac și un fragment de la o halebardă (fig. 18/8; fig. 20/1-3).

Locuința nr. 24, a fost identificată în carourile 24—27 din cadrul secțiunii XXII, și a fost cercetată parțial, fiind de tipul celor de plan rectangular.

Din observațiile întreprinse a reieșit că această locuință a fost ridicată la începutul secolului al XVII-lea.

Între materialele găsite menționăm o oală cu toartă lucrată la roata rapidă aparținând ceramicii roșii și caracteristică începutului secolului al XVII-lea (fig. 20/6). Tot în locuință s-au descoperit și două drimbe (fig. 20/4-5).

Locuința nr. 26, a fost descoperită în carourile 27—31 din cadrul secțiunii XXIII, de formă rectangulară cu dimensiunile de $6,50 \times 5,50$ m, construită din bolovani de râu legați cu lut galben (fig. 21). De la această locuință s-a păstrat numai beciul, ce avea adâncimea maximă de 2,00 m față de nivelul actual de călcare, pe laturile de nord și sud și de 1,95 m în părțile de est și vest.

Din observațiile ce le-am făcut, atât pe baza materialului arheologic recuperat cât și a situației stratigrafice a reieșit că locuința a fost ridicată la începutul secolului al XVI-lea. De altfel în umplutura pământului scos din partea de nord-est a locuinței, la adâncimea de 1,05 m a fost descoperită o monedă poloneză de bronz emisă la anul 1551.

În umplutura pământului scos din locuință s-au descoperit rare materiale arheologice. Au fost recuperate doar câteva fragmente ceramice, lucrate la roata rapidă, arse oxidant provenind de la căni cu buza dreaptă, înaltă și decorate pe partea exterioară a buzei cu linii în val, repetate și pe umărul vasului, la partea lui superioară (fig. 20/7). Considerăm că aceste fragmente ceramice datează din secolul al XVI-lea.

Locuința a fost abandonată intenționat așa cum a rezultat și din rarele materiale arheologice existente.

În suprafața cercetată au fost descoperite și două cuptoare. Cercetările întreprinse în 1985 în cadrul secțiunii XXII, în carourile 18—19, au dus la descoperirea unui *cuptor*, de formă circular-ovală și care avea în interiorul lui un postament lucrat din lut, în lățime maximă de 1,50 m ce se îngustează spre partea de est, ajungând pînă la 0,75 m. Postamentul avea o înălțime de 22 cm. Grosimea arsurii pereților exteriori ai cuptorului de la suprafață era de 1,02 m, iar pînă la postament de 0,85 m. În partea de vest a cuptorului între despărțiturile postamentului se aflau două adâncituri sub forma unor găuri închise și care se adînceau pînă la 15 cm față de peretele interior de vest al cuptorului (fig. 22 ; fig. 23/4).

În interiorul cuptorului s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roata rapidă aparținând ceramicii roșii, iar cele mai vechi aparținând secolului al XVI-lea.

După forma lui, emitem ipoteza că ar fi vorba de un cuptor de ars oale.

Cuptorul identificat în secțiunea XXIII, carourile 20—21, lucrat din lut, de formă aproape circulară, avea pereții exteriori arși cu o grosime de 4 cm. În mijloc dispune de un postament cu o lățime maximă de 0,60 m.

Diametrul maxim în interior al cuptorului era de 1,50 m. Adâncimea pînă la baza cuptorului de la suprafață era de 1,00 m, iar pînă la postament de 0,85 m. Partea superioară a cuptorului a fost distrusă (fig. 23/1-3).

Cuptorul acesta se aseamănă întrucîtva cu cuptorul din secțiunea XXII descris mai sus, dar avînd dimensiuni mai mici.

În interiorul cuptorului s-au găsit fragmente ceramice, lucrate la roata rapidă, arse oxidant și caracteristice sfîrșitului secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea.

În afara locuințelor și cuptoarelor aparținînd secolelor XVI—XVII, în zona cercetată s-au dezvelit și mai multe gropi menajere, în umplutura cărora s-au găsit și interesnate materiale arheologice.

Astfel, în secțiunea XVIII, carourile 3—4 s-a cercetat o groapă menajeră, sub formă de clopot, săpată pînă la adîncimea de 2,80 m față de nivelul actual de călcare. În umplutura gropii au fost găsite oase de animale, fragmente ceramice și obiecte de fier.

Menționăm întregirea unui vas de tipul oală cu toartă, lucrat la roata rapidă dintr-un lut de bună calitate, arsă oxidant, caracteristică secolului al XVI-lea (fig. 24/1).

De asemenea s-a întregit o cahă din tipul celor cu fața deschisă și olanul închis. Este o cahă cu deschiderea rectangulară de tipul tronconică-piramidală cu dimensiunile următoare: înălțimea de 18 cm, diametrul bazei de 10 cm și laturile de $21 \times 20,5$ cm (fig. 24/2).

Diametrul olanului este de 7,5 cm. În interior cahla este decorată cu caneluri concentrice în interiorul circular, înscrise într-o nervură proeminentă cu alveole adînc crestate. Tipuri asemănătoare de cahle s-au descoperit și la Baia ¹².

Din această categorie de cahle s-a descoperit și o alta în stare fragmentară, păstrîndu-se numai olanul cu înălțimea de 9,5 cm și diametrul bazei de 10,5 cm (fig. 24/3). În groapă s-au găsit și cîteva obiecte de fier: o verigă, un fragment de la o halebardă din care se păstrează lama semicirculară cu o lățime de 8 cm; un fragment de la un cuțit și un vîrf de săgeată de tipul celor cu tub de înmănușare și aripioare (fig. 24/4-7). Din observațiile efectuate a reieșit că groapa a fost săpată la începutul secolului al XVI-lea.

O altă groapă menajeră a fost dezvelită în cadrul secțiunii XIX, caroul 19 și care avea un diametru la suprafață de 1,25 m, fiind săpată pînă la adîncimea de 1,60 m față de nivelul actual de călcare. Din materialele recuperate din groapă s-au întregit o cană și un capac.

Cană, lucrată la roata rapidă, dintr-o pastă de foarte bună calitate, arsă oxidant, este smălțuită la exterior (smălț verde) și decorată cu caneluri orizontale paralele, iar sub buza vasului cu mai multe buline sub formă de mure, ce se repetă și pe pîntecul lui (fig. 25/1).

Capacul, lucrat din pastă de bună calitate, la roata rapidă, ars oxidant, are o formă conică, larg deschisă la gură, avînd tendința spre applatizare și terminîndu-se la partea superioară cu un mîner rotund (fig. 25/4).

Aceste obiecte sînt date la începutul secolului al XVI-lea.

O *groapă menajeră*, de formă circulară, a fost găsită și dezvelită în secțiunea XXI, carourile 21—22, săpată pînă la adîncimea de 1,10 m. În umplutura ei s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd secolului al XVI-lea.

În cadrul cercetărilor întreprinse în 1986, în secțiunea XXIII, carourile 20—21, a fost identificată și cercetată o *groapă menajeră*, de formă aproximativ circulară, săpată pînă la adîncimea de 1,80 m. Groapa se află în apropierea cuptorului din acea zonă și aparținea unor complexe date în secolele XVI—XVII. În suprafața supusă cercetării, în cadrul nivelului de locuire din secolele XVI—XVII, au fost descoperite și obiecte care nu proveneau din complexele închise ce le-am menționat mai sus.

De aceea considerăm necesar să le prezentăm întrucît fac parte integrală din așezarea urbană. Astfel, menționăm găsirea unei monede de tipul dinar, emisă la anul 1578 de Rudolf al II-lea, pentru Ungaria, în cadrul cercetărilor întreprinse la secțiunea XIX, căroul 22. Tot în cadrul acestei secțiuni trasată în 1984 s-au găsit două monede de tipul solidus emise de Sigismund al III-lea, una pentru orașul Riga și alta pentru Polonia la 1623.

O altă monedă de tipul un gros și jumătate emisă în secolele XVI—XVII, datorită gradului înaintat de uzură n-a putut să se identifice emitentul și anul baterii ei.

Între unele obiecte ce reflectă și ocupațiile locuitorilor din Tg. Trotuș este un cosor lucrat dintr-o bară de fier, cu lama mult curbată și minerul torsionat, avînd lungimea totală de 16 cm și lățimea de 1,6 cm (fig. 25/5).

Cercetările arheologice întreprinse la Tg. Trotuș între anii 1983—1986, au contribuit la cunoașterea mai în profunzime a așezării urbane de aici.

Dezvelirea unor locuințe, cuptoare și gropi menajere a contribuit la completarea imaginii noastre asupra acestui vechi oraș românesc.

Cu acest prilej s-au adus precizări importante asupra tehnicii de construcție a locuințelor, a cuptoarelor și existența în perimetrul respectiv a unor ateliere meșteșugărești reflectate și în materialul arheologic scos la iveală în complexele descrise mai sus.

Dacă încercăm să întreprindem o analiză asupra cercetărilor efectuate pe parcursul a peste 10 ani de campanii arheologice, vom constata că rezultatele obținute sînt deosebit de imporante pentru cunoașterea aspectelor vieții economico-sociale a acestui oraș de la est de Carpați.

În cadrul acestor cercetări au fost descoperite 26 locuințe, mai multe cuptoare și gropi menajere. De asemenea, a fost dezvelită complet o veche biserică românească din secolul XIV, și un cimitir din secolele XV—XVII. Merită să relevăm existența unor ateliere, printre care unul aparținea unui meșteșugar ce confecționa inele și le distribuia pe piața orașului.

Descoperirea unor cuptoare de ars oale reflectă faptul că piața orașului era aprovizionată cu aceste produse ceramice atît pentru orașenii

din interiorul lui, cît și pentru țăranii care veneau din satele ce gravitau către acest oraș. Mențiunile documentare din secolul al XV-lea atestă existența unor așezări satești situate pe o rază de 30 km în zona de atracție a orașului.

Cercetările arheologice efectuate la Tg. Trotuș au contribuit într-o mare măsură la aprofundarea cunoștințelor noastre referitoare la evoluția economiei acestei așezări urbane.

Pe baza materialului arheologic descoperit în vatra veche a orașului reiese faptul că Trotușul era un centru cu activitate productivă a locuitorilor ei, dar și centru de schimb așa cum este reflectat în documentele vremii și în descoperirile monetare.

Materialul arheologic pune în evidență faptul că locuitorii Trotușului au acordat o anumită atenție îndeletnicirilor agricole.

Deosebit de semnificativă pentru evoluția orașului o reprezintă producția meșteșugărească și activitatea comercială.

Materialele arheologice reflectă faptul că orășenii de la Trotuș au acordat o valoare mare calității produselor ce le confecționau și care aveau menirea să reziste concurenței atât din interiorul țării, cît și din exterior.

Un loc important în viața economică a orașului a revenit meșterilor care se îndeletniceau cu prelucrarea fierului. S-au descoperit numeroase unelte și un rol important au acordat meșteșugarii din acest oraș pentru prelucrarea diferitelor piese de fier necesare pentru construirea și dotarea locuințelor (cuie, piroane, țițini, balamale, închizători pentru uși și ferestre, lacăte). De asemenea au confecționat și alte obiecte ca: torți pentru vase, cuțite, potcoave pentru cai și boi, piese de harnașament (zăbale de diferite tipuri, verigi, cataramă, scări de șa, pinteni) și piese de armament — pumnale, săbii, sulite, săgeți etc.

Nu au lipsit meșterii care se îndeletniceau cu prelucrarea aramei, prezența lor fiind pusă și pe existența în cadrul săpăturilor arheologice de aici de materia primă (lingouri, foi de aramă).

Descoperirea atelierului unui meșteșugar ce confecționa podoabe (inеле) pentru piața orașului reflectă stadiul de dezvoltare în care ajunsese producția din acest oraș.

Nu lipsite de importanță sînt și produsele ceramice. Sînt cunoscute numeroasele vase descoperite aici și care ne dovedește că ceramica parcurge un drum continuu ascendent în secolele XIV—XVII.

Calitatea pastei, îmbogățirea repertoriului de forme, odată cu recepțarea unor motive ornamentale cu largi circulații, arderea îngrijită, oxidantă și reducătoare, sînt caracteristici care ne dovedesc că meșteșugul olăritului atingea treptat una dintre cele mai înalte culmi ale dezvoltării sale.

Este în afară de orice îndoială că cercetările arheologice întreprinse la Tg. Trotuș în perioada anilor 1976—1986 au scos în evidență evoluția

acestui oraș în secolele XIV—XVII, și care a jucat un rol important în viața economico-socială a Moldovei.

În viitor se impune continuarea acestor cercetări care să permită dezvelirea completă a perimetrului vechi al orașului, să contribuie la completarea datelor istorice privitoare la evoluția lui în secolele XIV—XVII.

LES DECOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE TG. TROTUȘ PENDANT LES ANNÉES 1983—1986

R é s u m é

Dans cet article l'auteur se rapporte aux recherches archéologiques effectués la Tg. Trotuș en periode des années 1983—1986.

A cette occasion ont été decouvertes 11 d'habitations, 6 four d'usage courant et 11 fosses ménagères.

Le matériel archéologique découvert est formé de ceramique, d'objets de fer et des monnaies.

Après l'analyse stratigraphique du matériel archéologique recupere, les complexes d'habitation ont été encadrés on deux grandes etapes historiques des siècles XIV—XV et XVI—XVII.

On a découvert dans le cadre l'habitat datant des XIVème et XVème siècles, 5 habitations, 4 four d'usage courant et 6 fosses ménagères.

L'auteur se réfère également a l'habitat de XVIème—XVIIème siècles qui est plus riche, parce qu'on a trouvé ici, 6 habitations, 2 four d'usage courant et 6 fosses ménagères.

A la base des découvertes archéologiques l'auteur émet la conclusion qu'a la deuxième moitié du XIVème siècles Tg. Trotuș est devenu un centre commercial et artisanal prospère, qui a connu une evolution ascendente aux siècles XV—XVII.

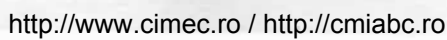
A la lumière des dates archéologiques et des sources écrites l'auteur met en evidence l'ancienneté et l'importance de cette ville dans la vie économique-sociale de la Moldavie medievale.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 — Tg. Trotuș. Le plan des fouilles archéologiques effectuées entre 1976—1986.
Fig. 2 — Tg. Trotuș. Plan et le profil de la paroi l'est de l'habitation 18, de section 19.
Fig. 3 — Tg. Trotuș. Couteaux découvertes de l'habitation 18.
Fig. 4 — Tg. Trotuș. Objets découvertes de l'habitation 18.
Fig. 5 — Tg. Trotuș. Objets découvertes de l'habitation 18.
Fig. 6 — Tg. Trotuș. Le céramique découvertes de l'habitation 18.
Fig. 7 — Tg. Trotuș. Plan et le profil de la paroi ouest de l'habitation 20.
Fig. 8 — Tg. Trotuș. Objets découvertes de l'habitation 20.
Fig. 9 — Tg. Trotuș. Plan et le profil de la paroi ouest de l'habitation 20.
Fig. 10 — Tg. Trotuș. Le céramique découvertes des l'habitation 20 et 21.
Fig. 11 — Tg. Trotuș. Objets découvertes de l'habitation 25.
Fig. 12 — Tg. Trotuș. Le céramique découvertes de l'habitation 25.
Fig. 13 — Tg. Trotuș. Objets découvertes des fosses ménagères.

- Fig. 14 — Tg. Trotuş. Plan du l'habitation 19 de la section 19.
Fig. 15 — Tg. Trotuş. Objets découvertes des l'habitation 17 et 19.
Fig. 16 — Tg. Trotuş. Plan et le profil de la paroi est de l'habitation 23.
Fig. 17 — Tg. Trotuş. Objets découvertes du l'habitation 23.
Fig. 18 — Tg. Trotuş. Objets découvertes des l'habitation 22 et 23.
Fig. 19 — Tg. Trotuş. Plan et le profil de la paroi est de l'habitation 22, du section 21.
Fig. 20 — Tg. Trotuş. Objets découvertes des l'habitation 22, 24 et 26.
Fig. 21 — Tg. Trotuş. Plan et le profil de la paroi ouest de l'habitation 26.
Fig. 22 — Tg. Trotuş. Le plan du four des section XXII.
Fig. 23 — Tg. Trotuş. Vue sur la four des section XXII et XXIII.
Fig. 24. — Tg. Trotuş. Objets découvertes des fosses ménageres.
Fig. 25 — Tg. Trotuş. Objets découvertes des fosses ménageres.

PLANUL SAPATURILOR DIN ANII 1976-1986

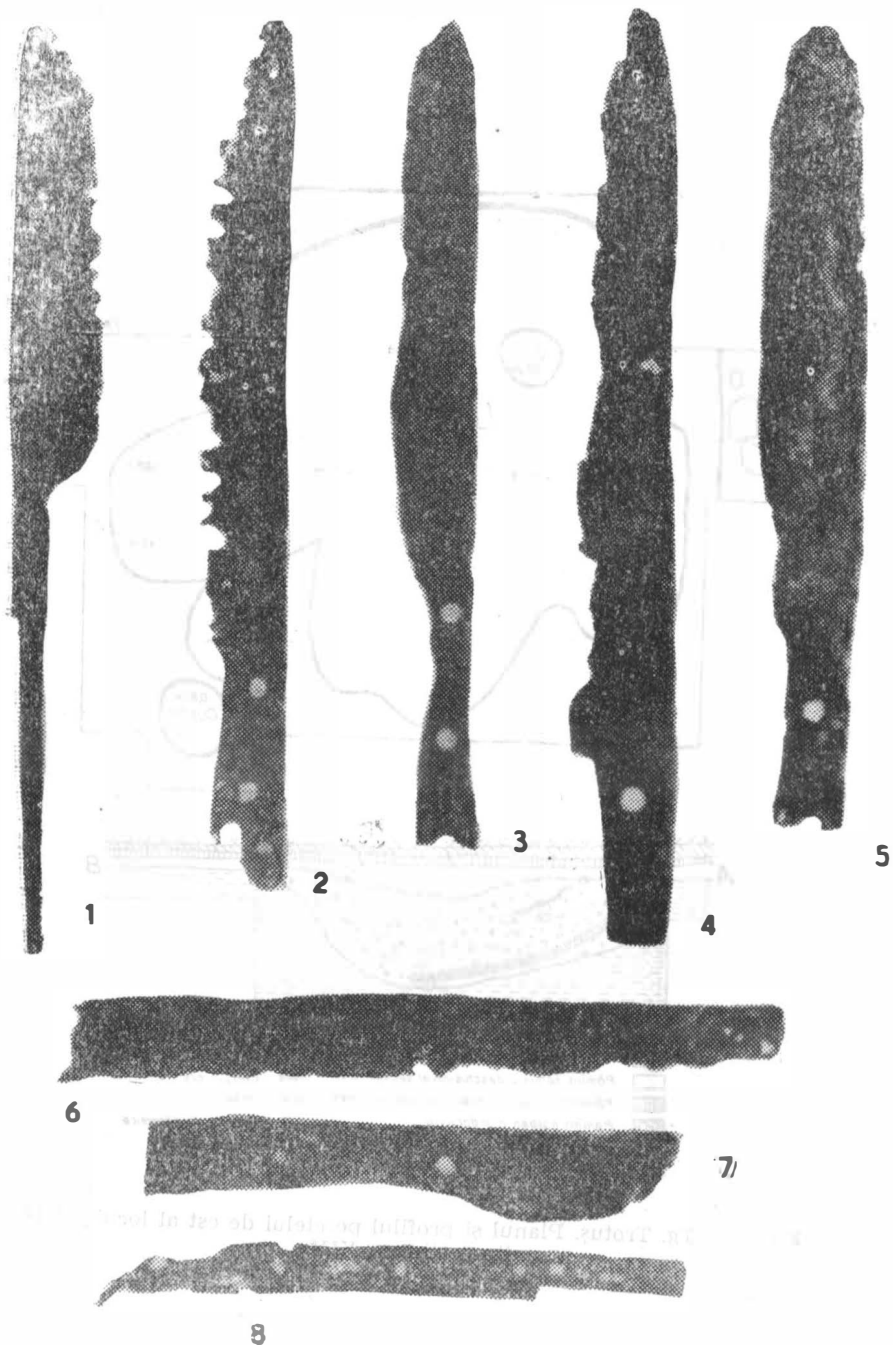

Fig. 3 — Tg. Trotuș. Cuțite descoperite în locuința 18.

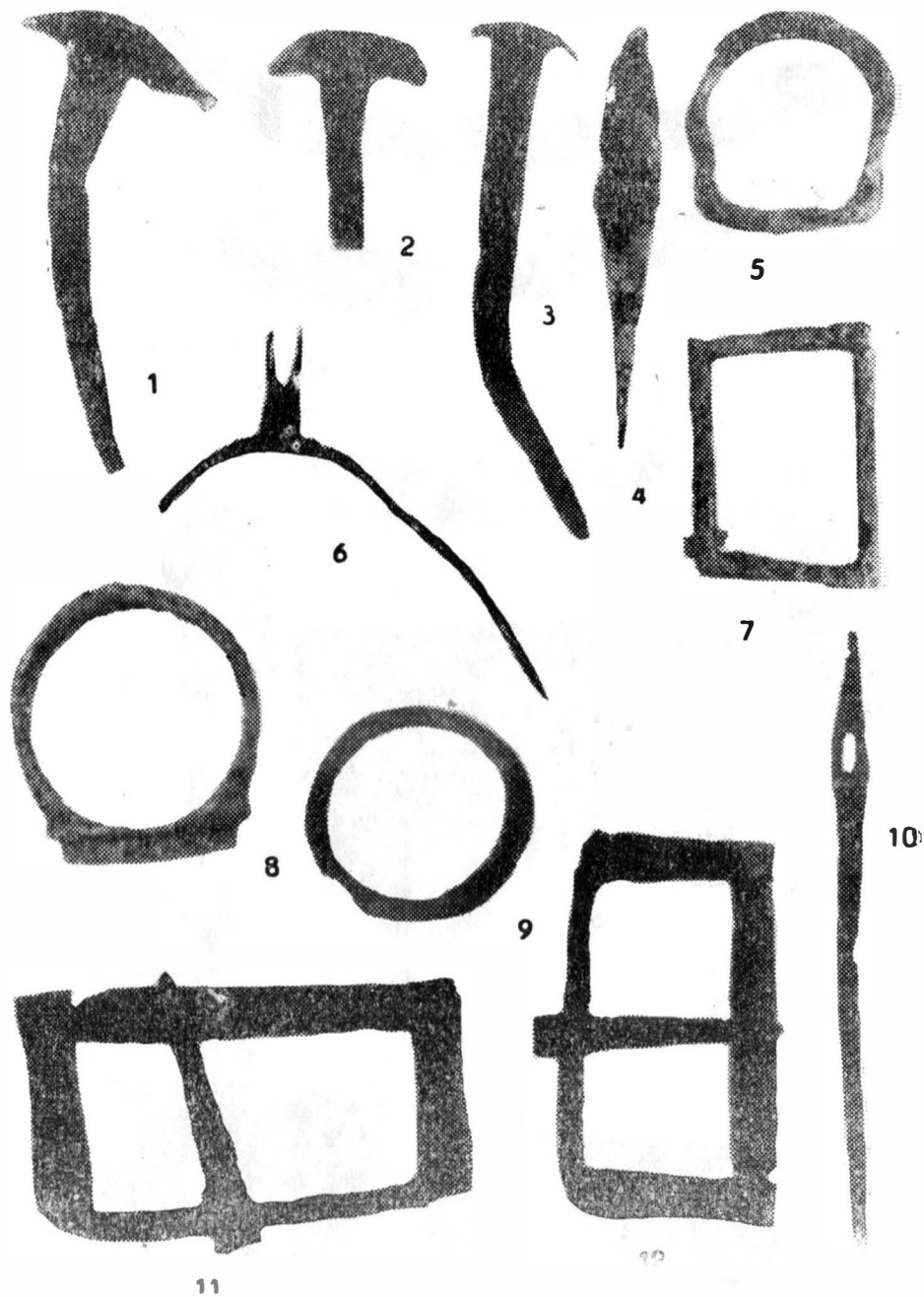

Fig. 4 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuința 18.

Fig. 5 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuința 18.

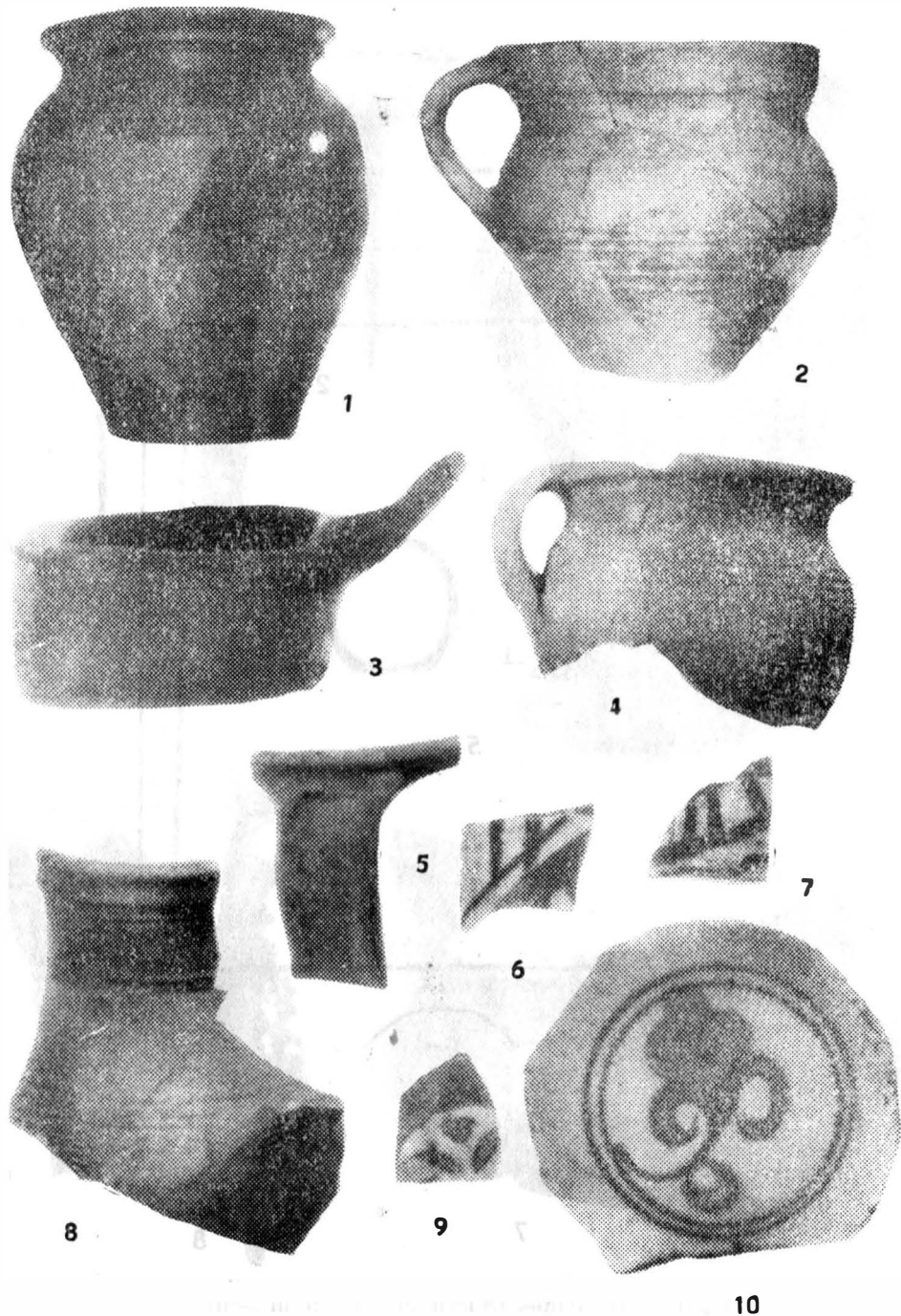

Fig. 6 — Tg. Trotuș. Ceramică descoperită în locuința 18.

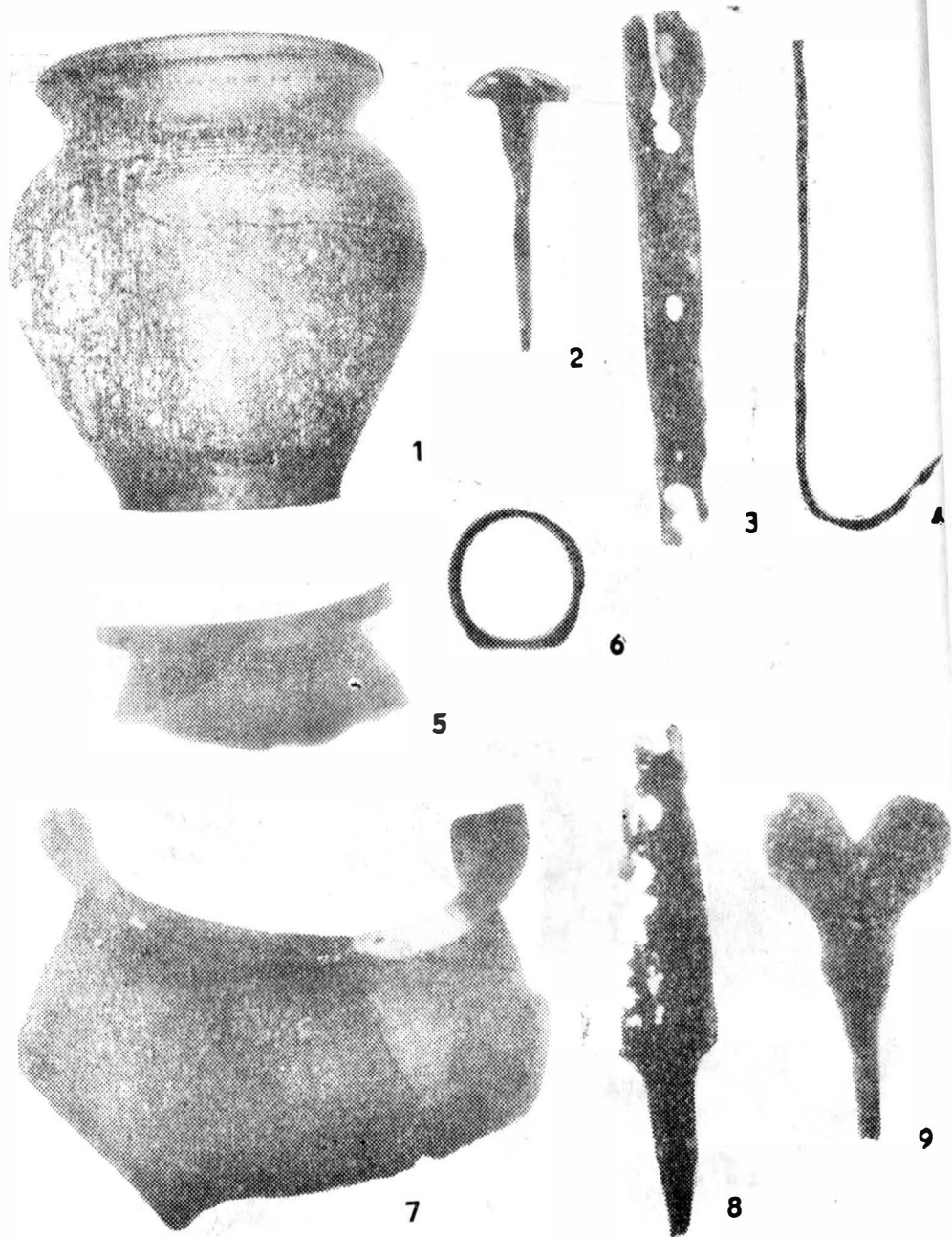
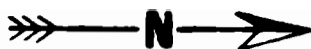
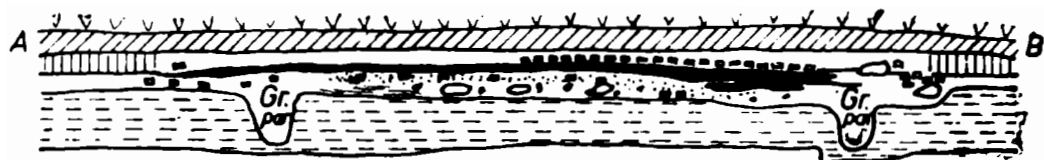
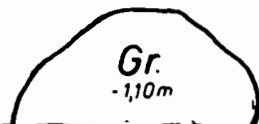
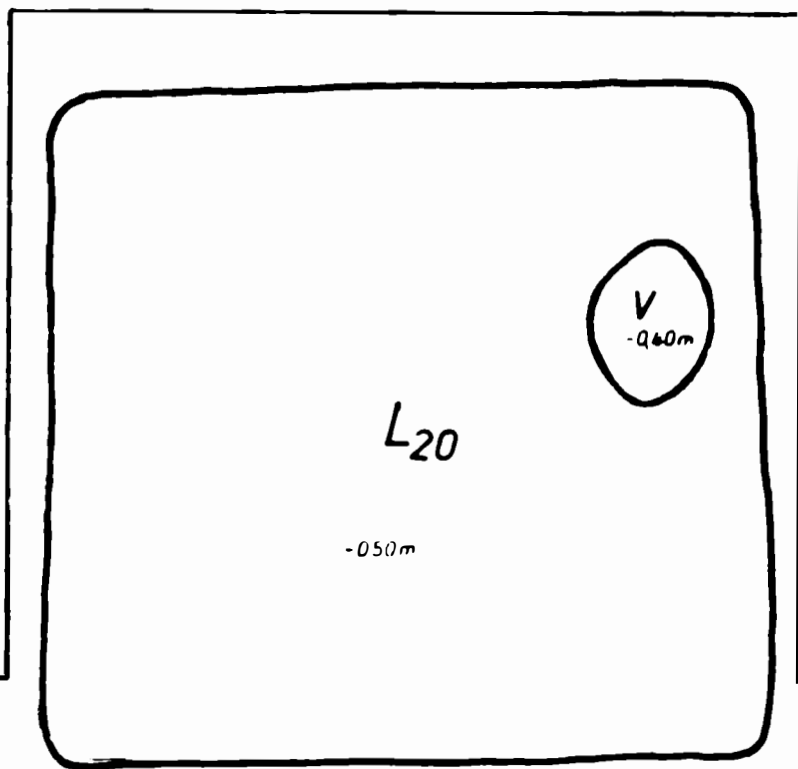

Fig. 8 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuința 20.

0 1 2m

SVI

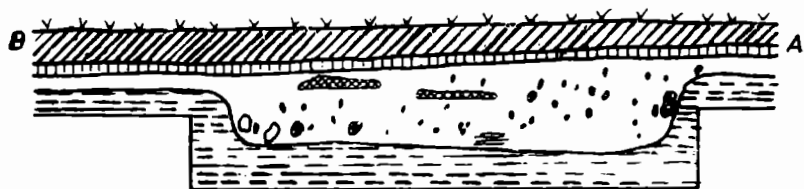
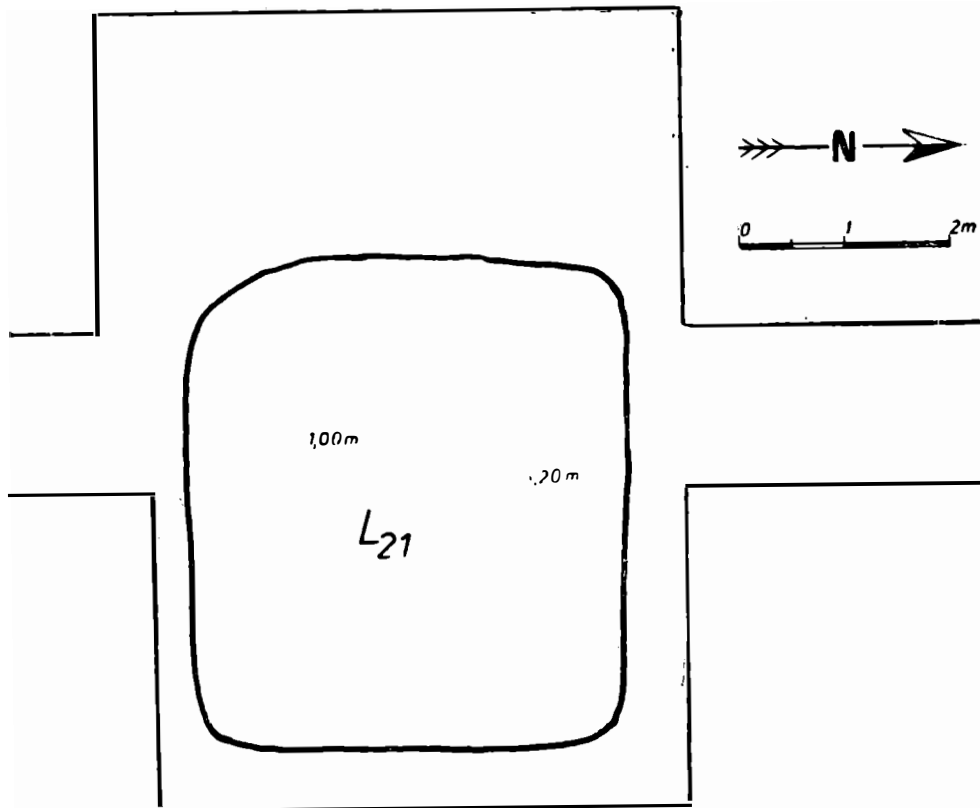

LEGENDA

Pământ negru arabil	Pământ galben
Pământ cenușiu închis - nivel sec. XV	Chirpic ars
Pământ cenușiu deschis - nivel sec. XIV-XV	Cenușă
Pământ galben murdar - viu	Dungă arsă

0 1 2 3m

Fig. 7 — Tg. Trotus, Planul și profilul pe direcția A-B al locuinței 20

LEGENDA

- Pământ negru orășii
- Pământ cenușiu închis nivel sec XVI
- Pământ cenușiu deschis nivel sec XIV XV
- Pământ galben murdar viu
- Vatră
- Fragment os
- Fragmente ceramice
- Corbuni
- Cenușă

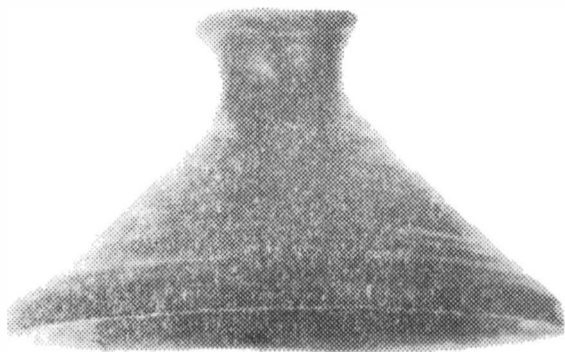
Fig. 9 — Tg. Trotuș. Planul și profilul peretelui de vest al locuinței 21.

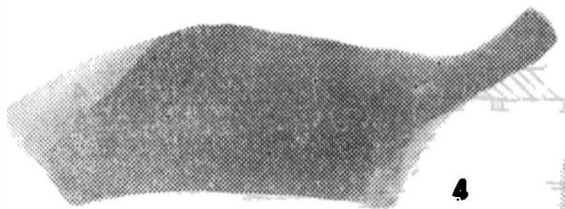
1

3

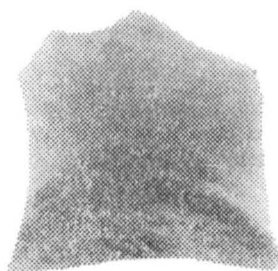
2

4

5

6

7

Fig. 10 — Tg. Trotuș. Ceramică descoperită în locuința 20 și 21.

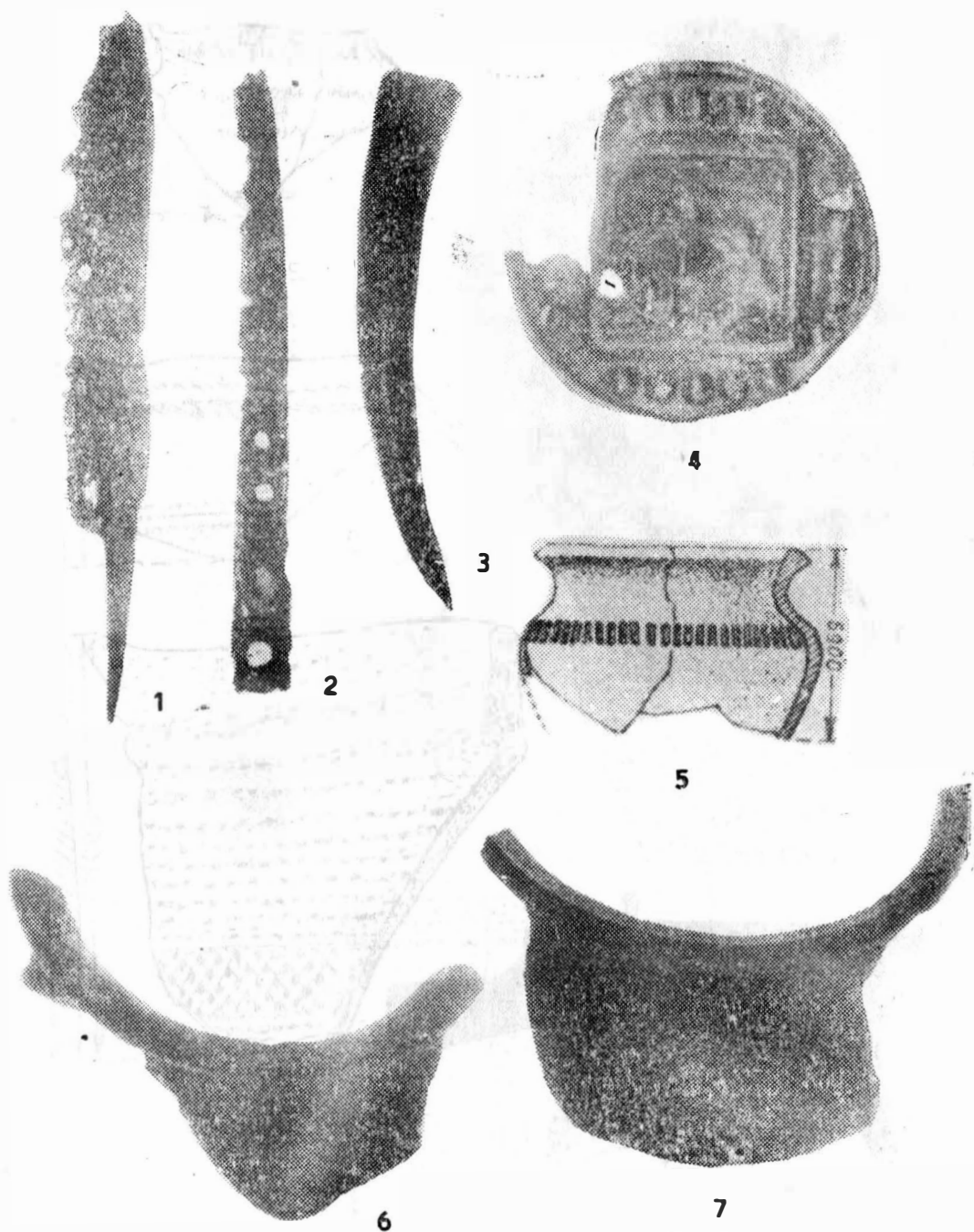

Fig. 11 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuința 25

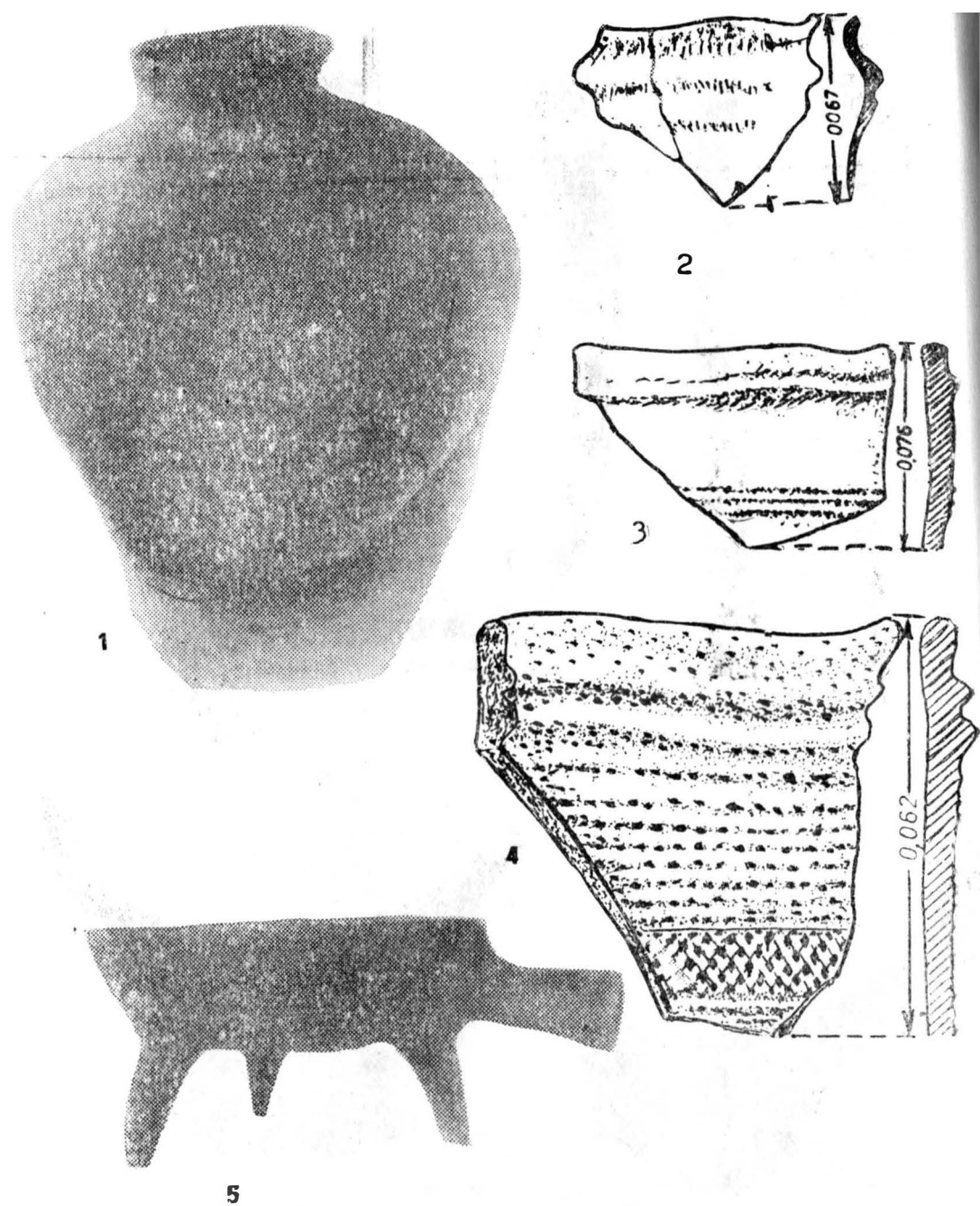

Fig. 12 — Tg. Trotuș. Ceramică descoperită în locuința 25.

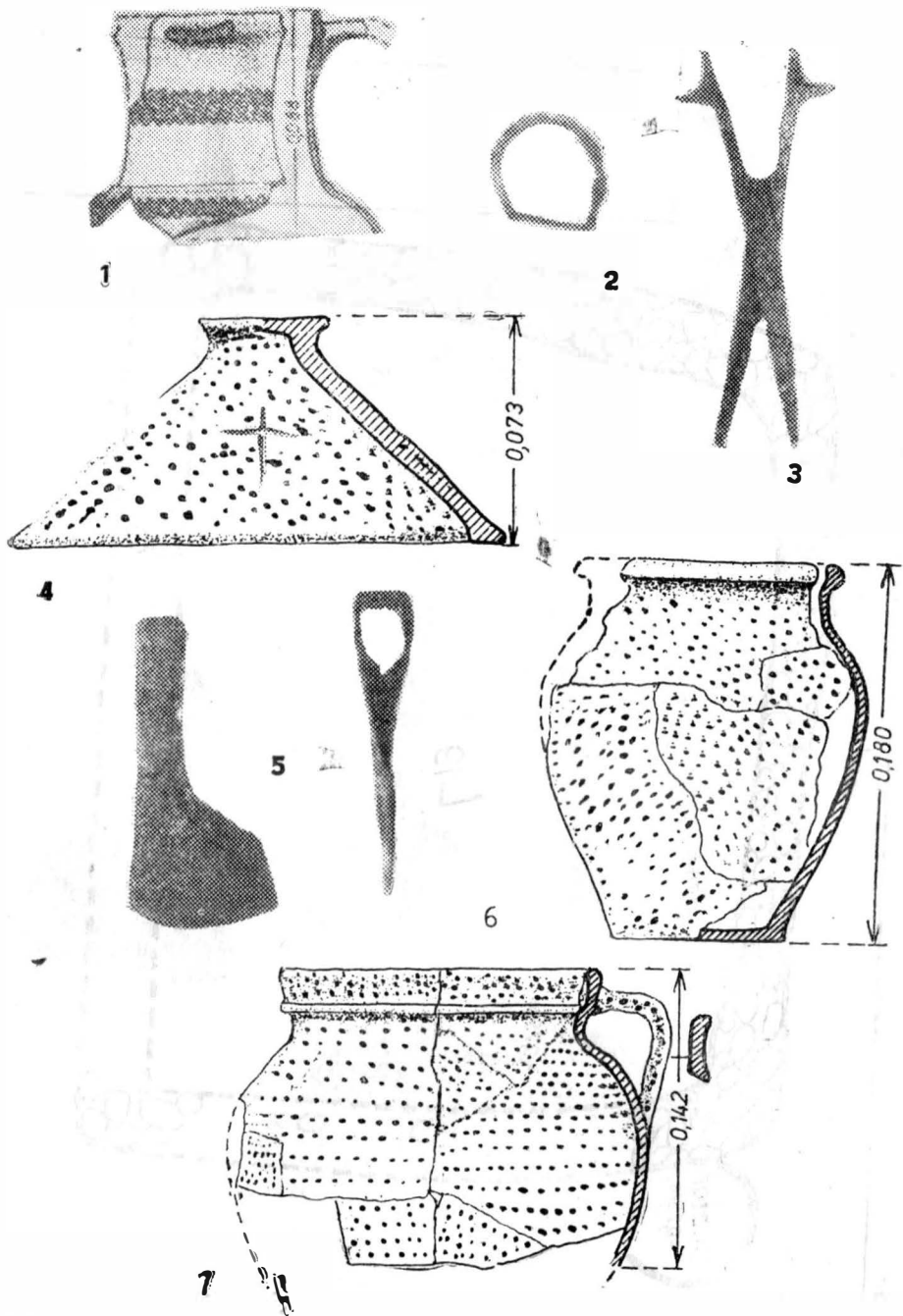

Fig. 13 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în gropi menajere.

25m

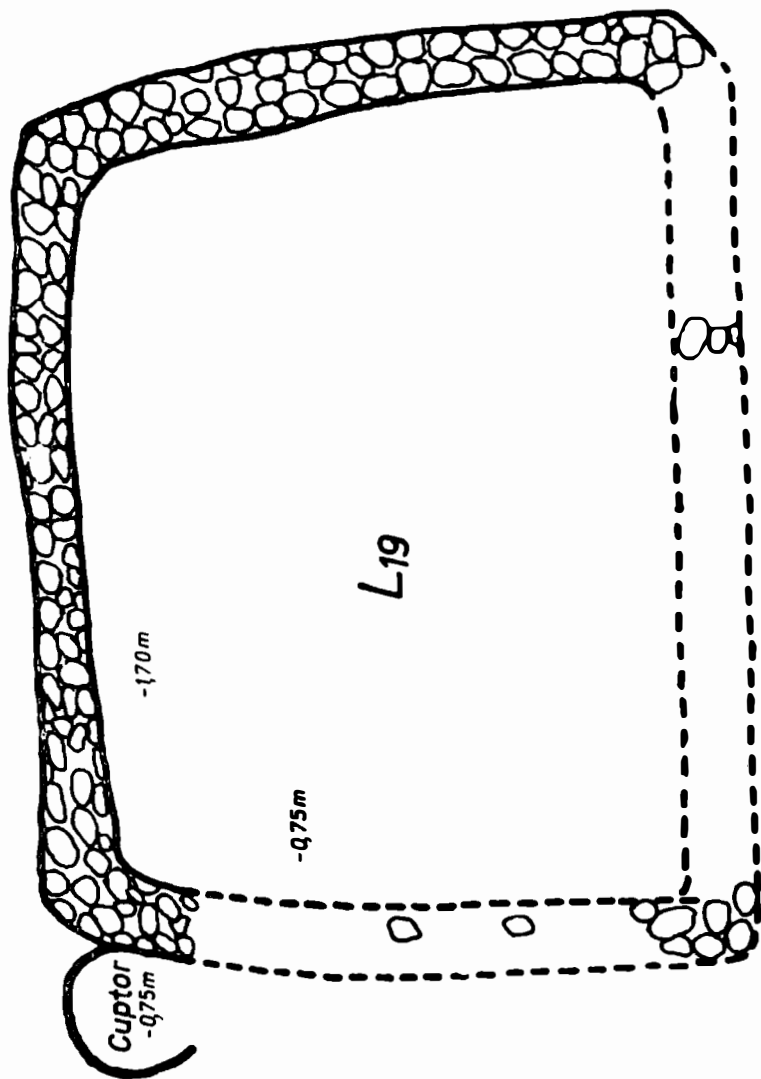

Fig. 14 — Tg. Trotuș. Planul locuinței 19 din secțiunea XIX.
<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

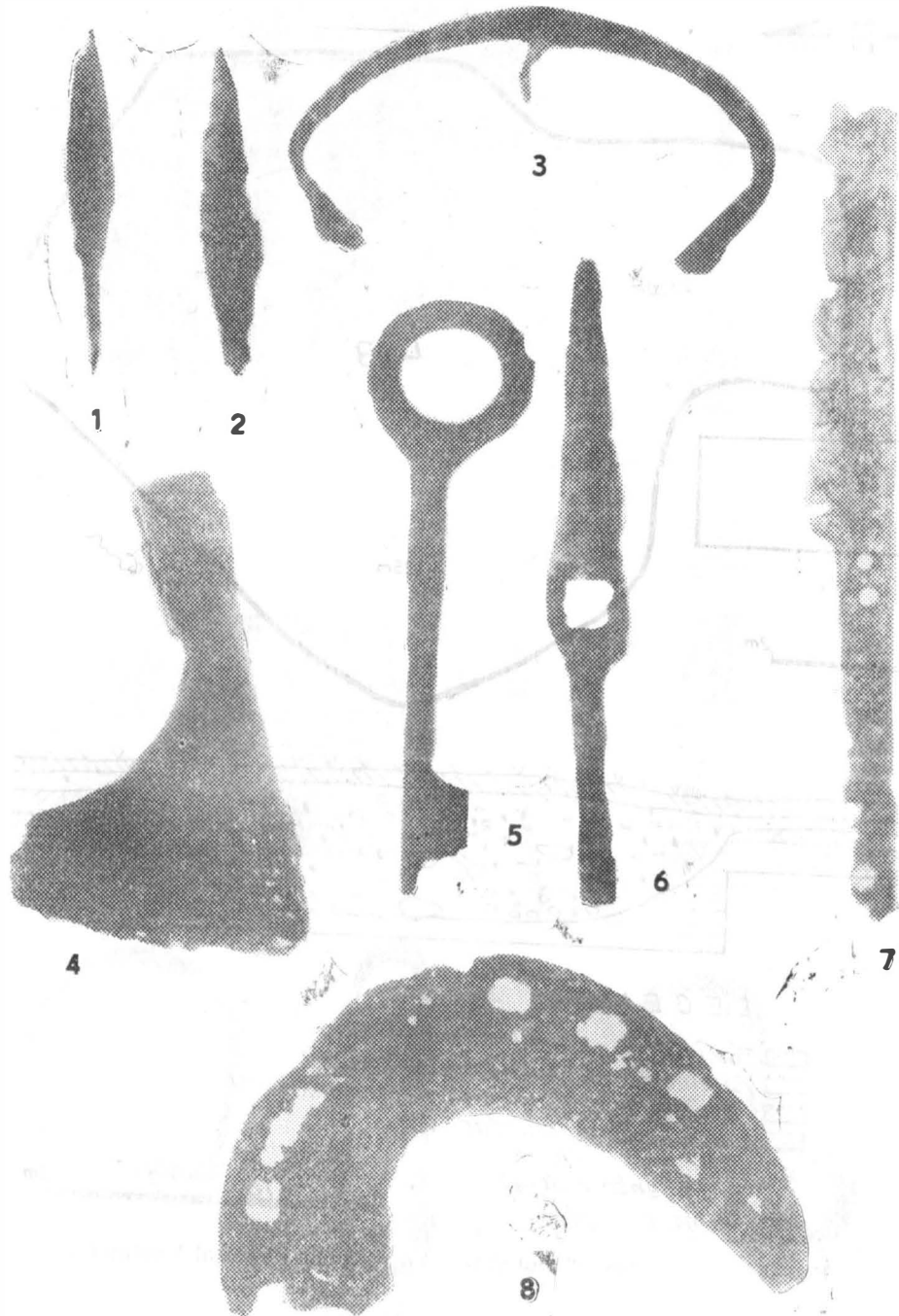
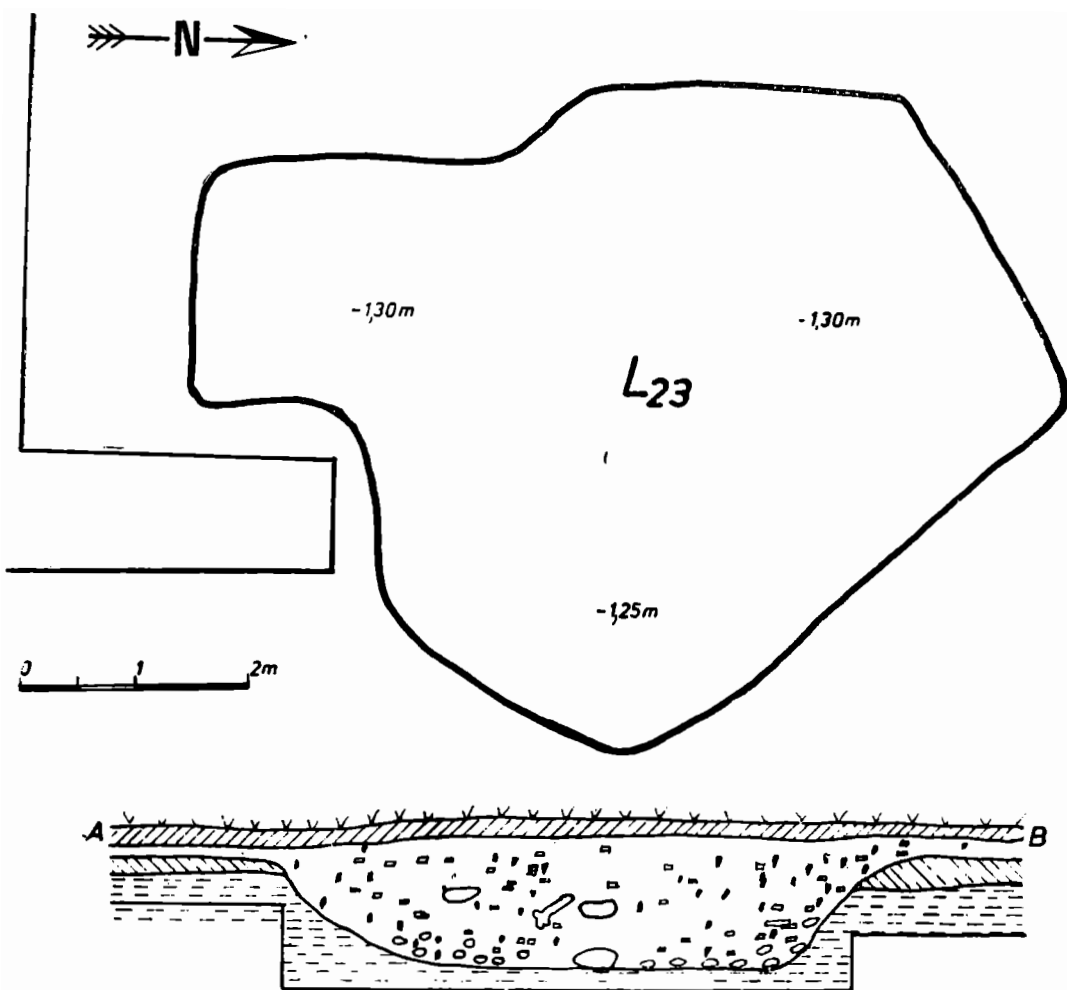

Fig. 15 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuințele 17 și 19.

LEGENDA

- Pământ negru arabil
- Pământ cenușiu închis - nivel sec. XVI
- Pământ cenușiu deschis - nivel sec. XIV-XV
- Pământ galben murdar - viu
- Os
- Fragmente chirpic
- Frundis

Fig. 16 — Tg. Trotuș. Planul și profilul peretelui de est al locuinței 23.

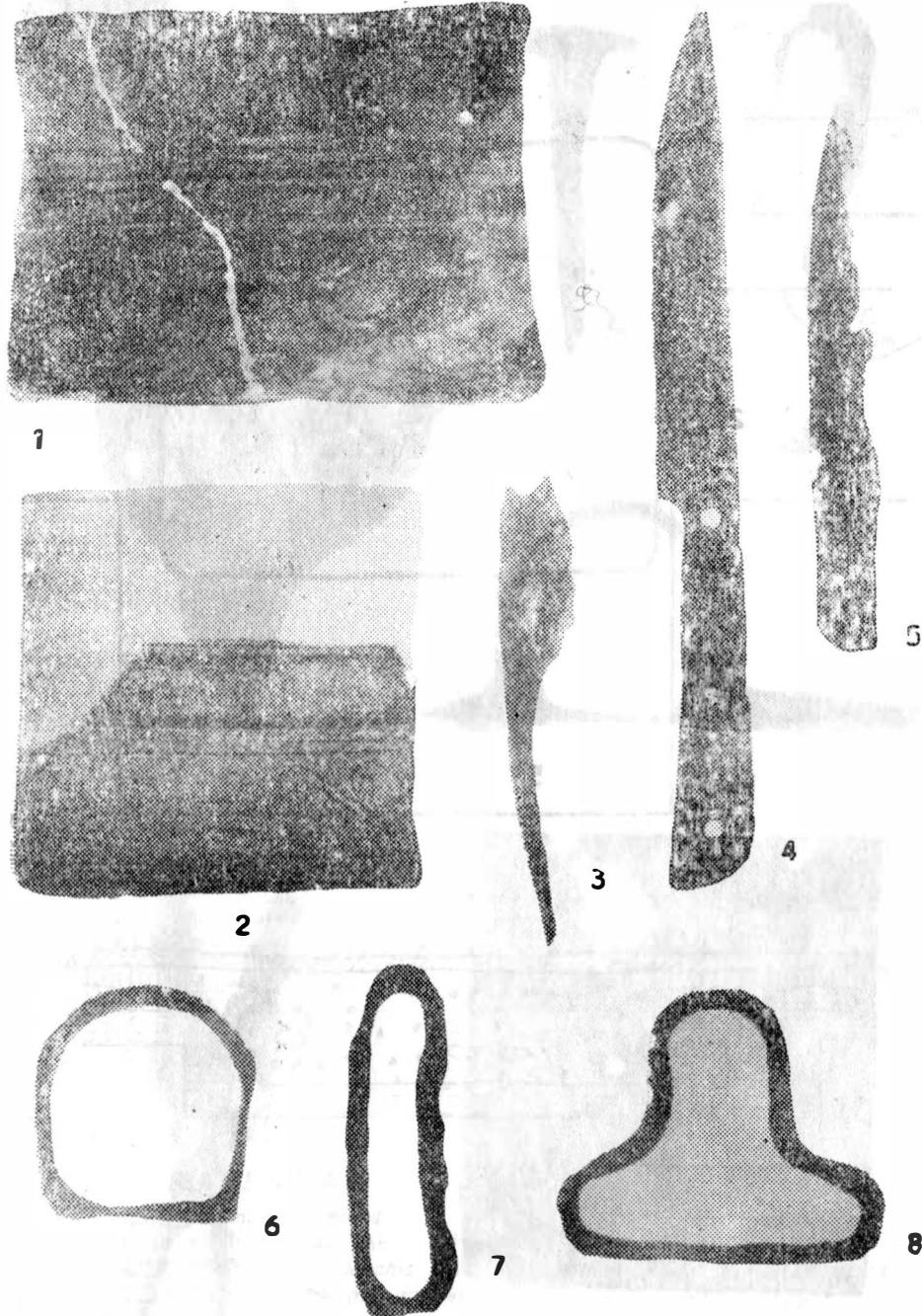

Fig. 17 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuința 23.

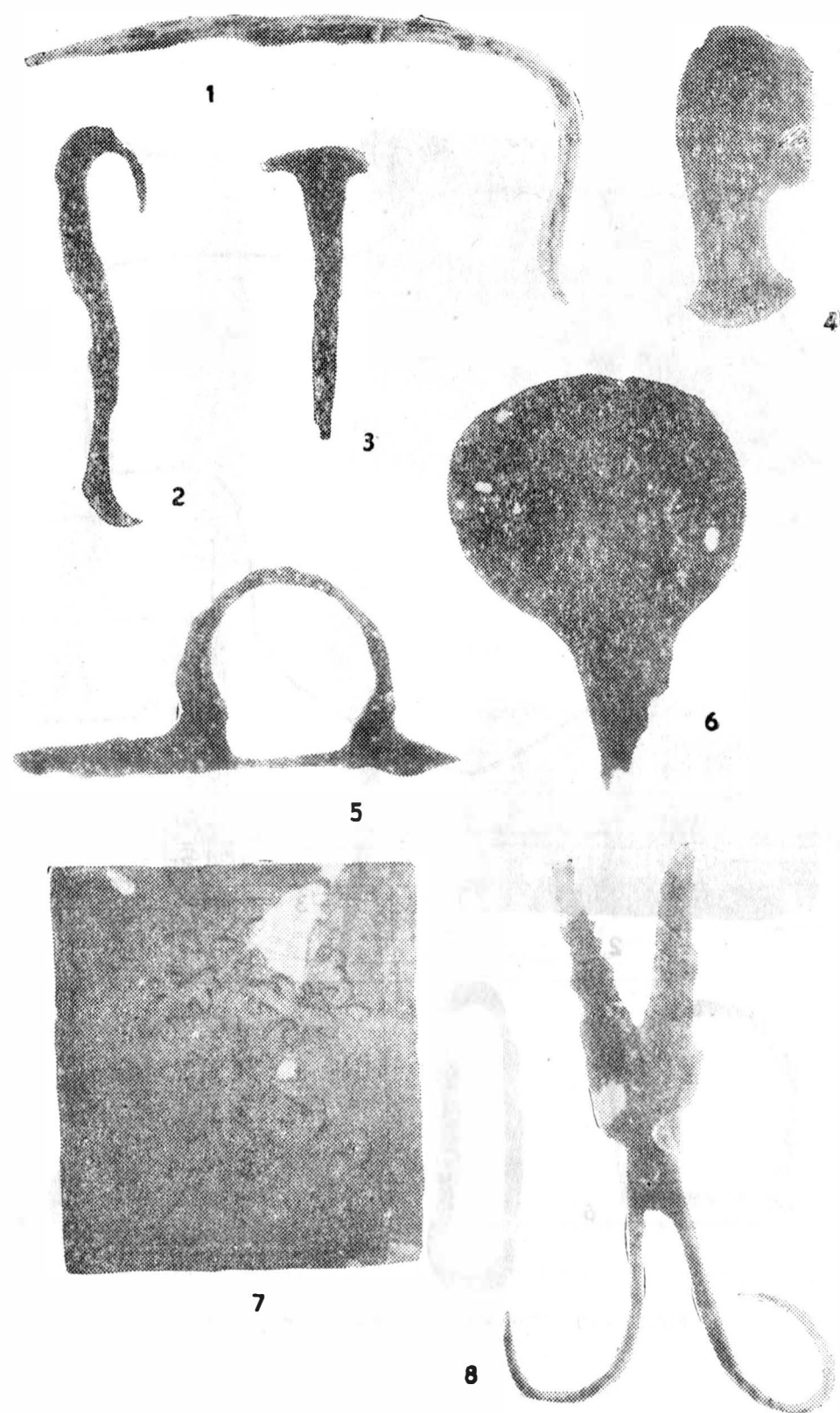
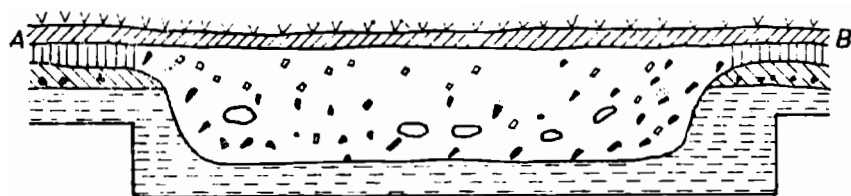
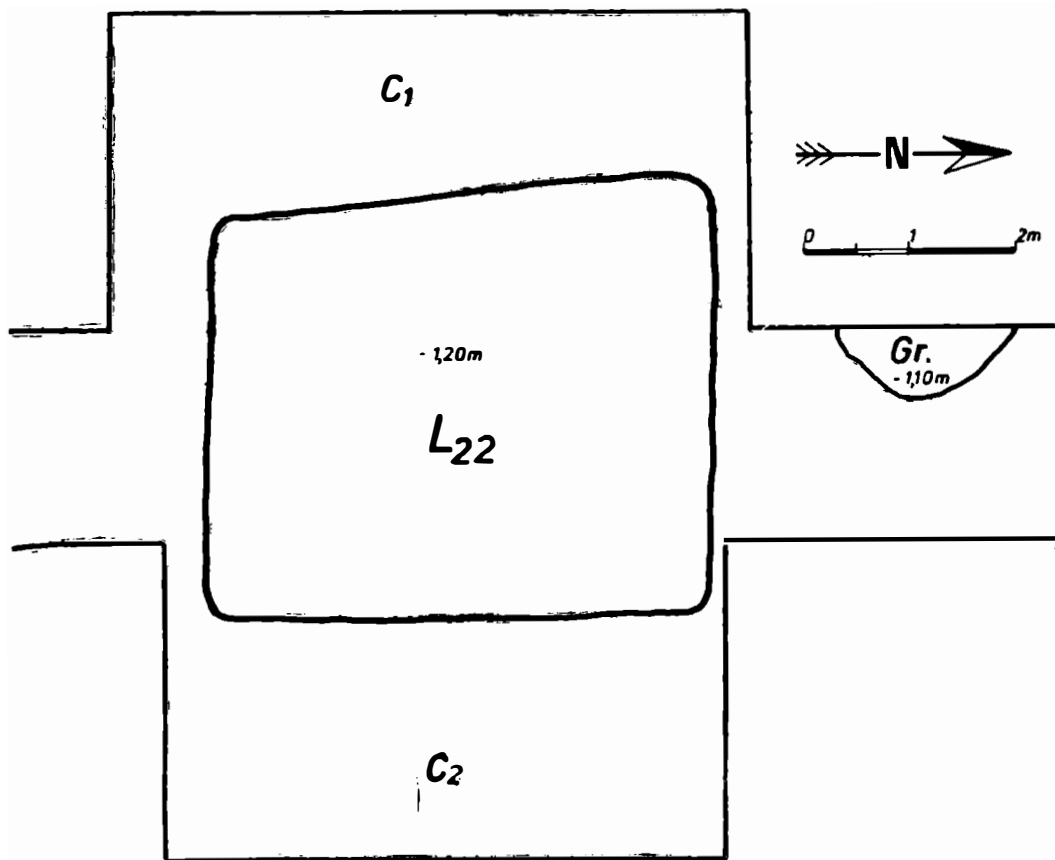

Fig. 18 — <http://www.qlimc.de/> <http://imlab.org/> ele 22, 23.

LEGENDA

Pământ negru arăbiț	Pietre
Pământ cenușiu închis - nivel sec. XVI	Chirpic
Pământ cenușiu deschis - nivel sec. XIV-XV	Pământ galben
Pământ galben murdar-viu	Cărbune

0 1 2 3m

Fig. 19 — Tg. Trotuș. Planul și profilul peretelui de est al locuinței 22

din secțiunea XXI.

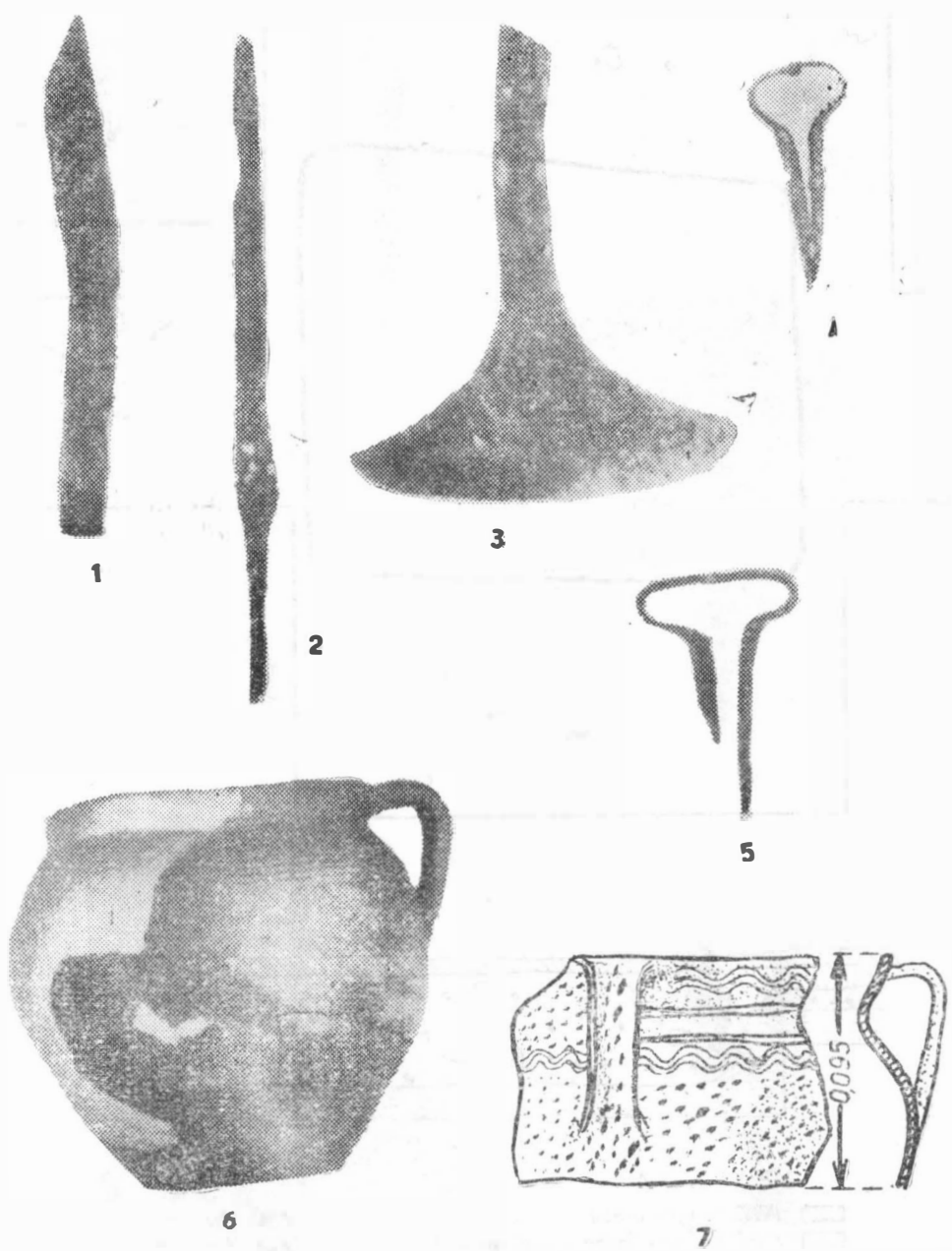

Fig. 20 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în locuințele 22, 24 și 26.

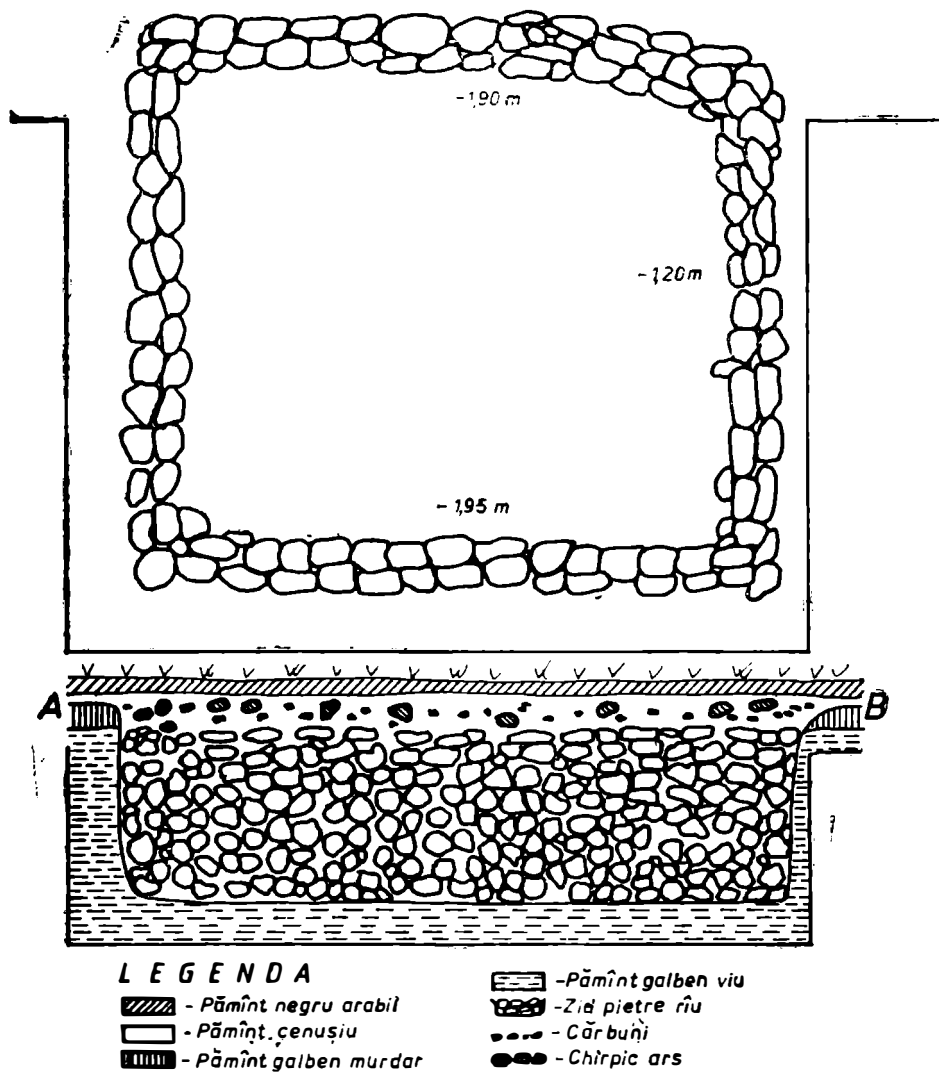
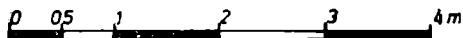

Fig. 21 — Tg. Trotuș. Planul și profilul peretelui de vest al locuinței 26.

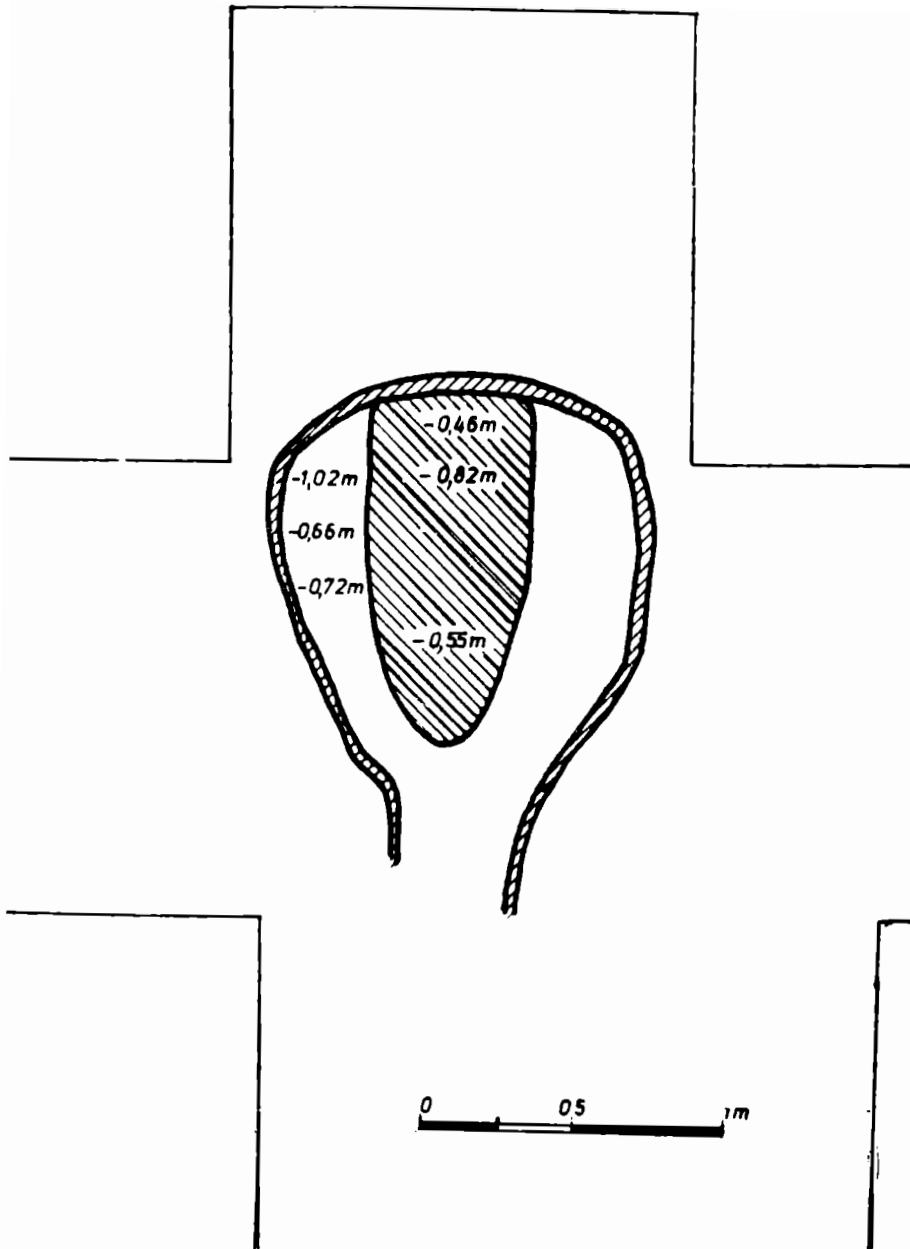

Fig. 22 — Tg. Trotuș. Planul cuptorului din secțiunea XXII.

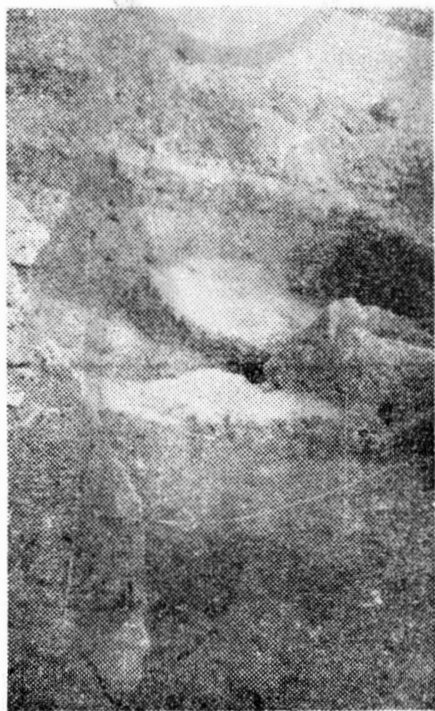

Fig. 23 — Tg. Trotuș. Vedere asupra cuptoarelor din secțiunile XXII și XXIII.

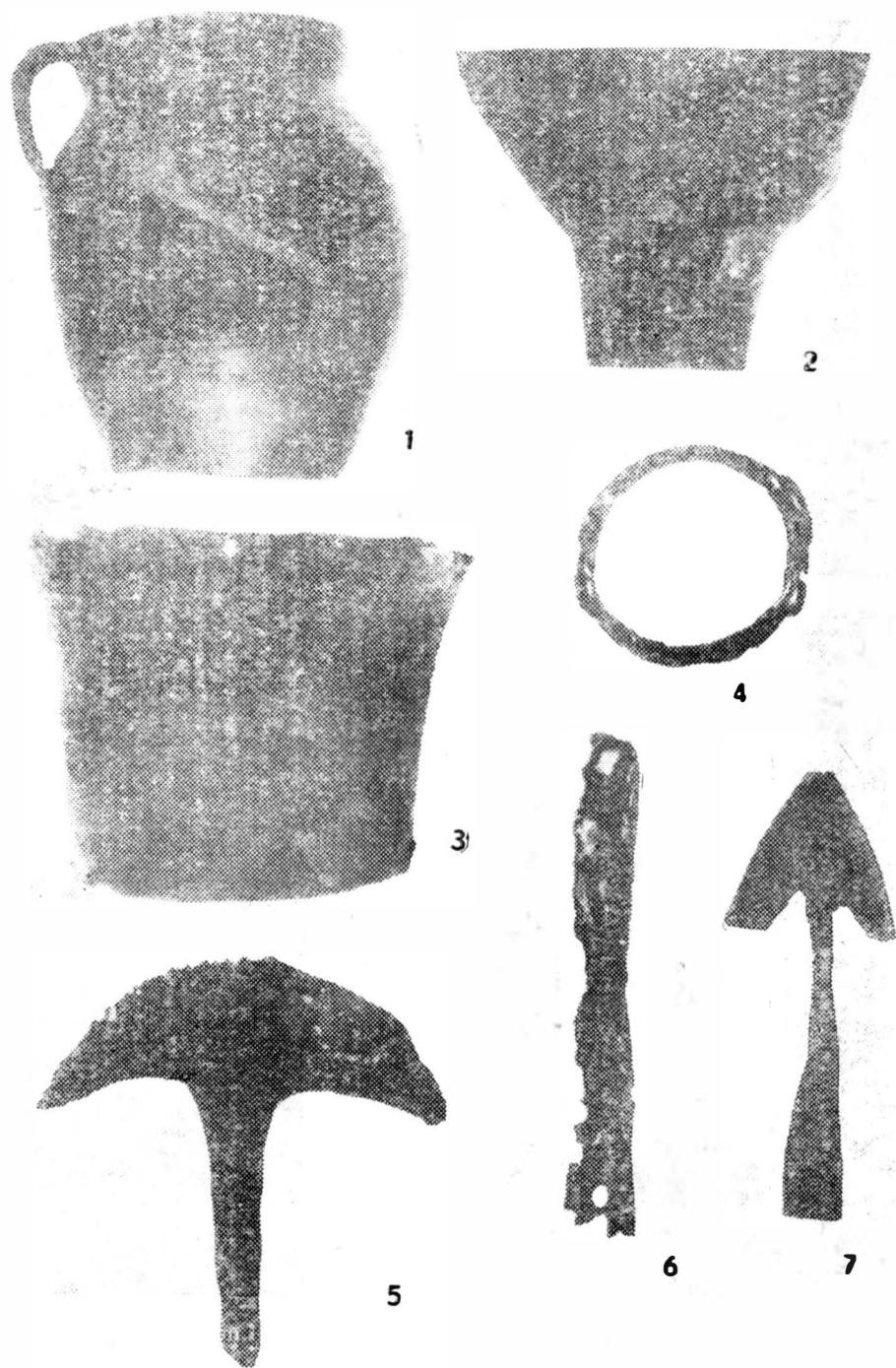

Fig. 24 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în gropi menajere.

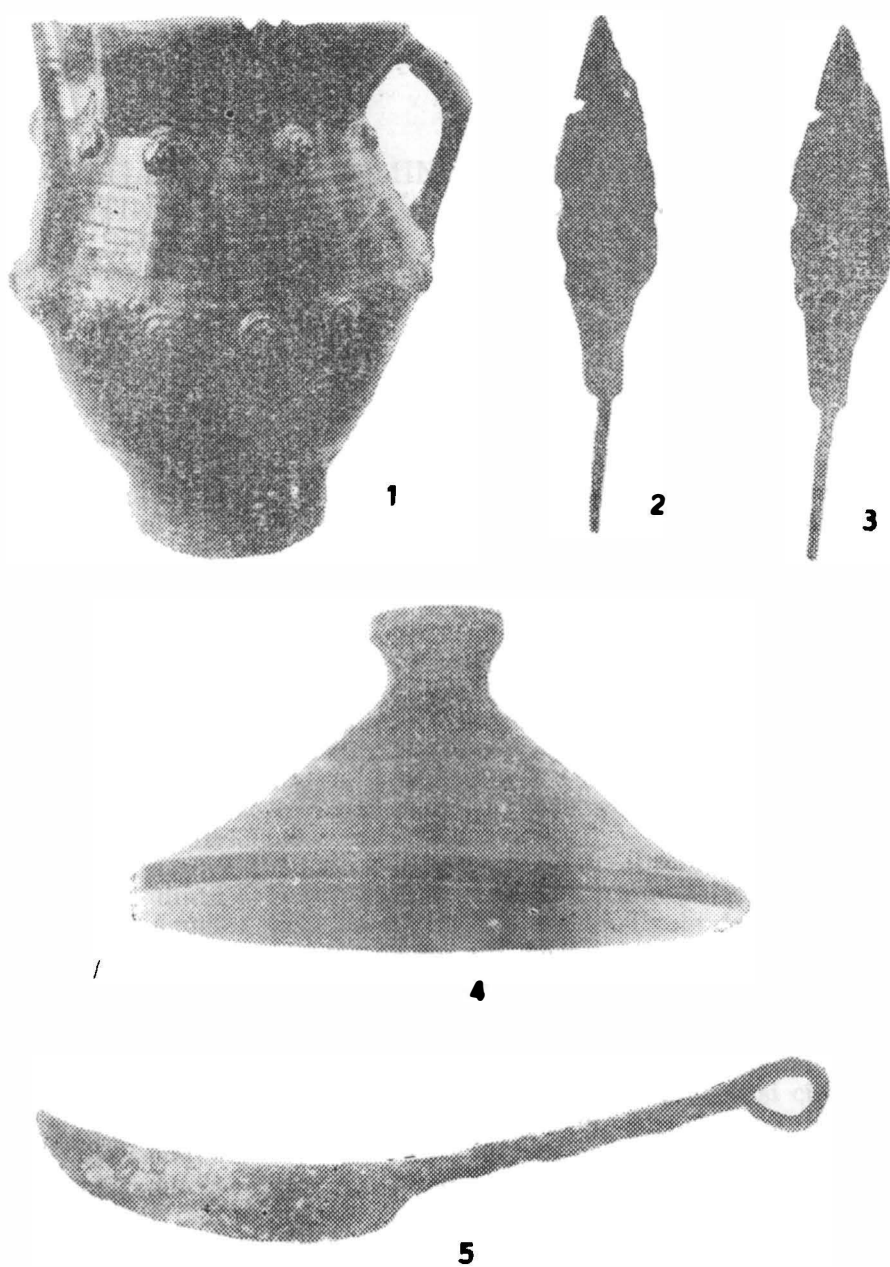

Fig. 25 — Tg. Trotuș. Obiecte descoperite în gropi menajere.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A ȚINUTULUI BACĂU ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-lea ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-lea

IOAN MURARIU

În numerele XVI/1984 și XVII/1985 ale revistei „Carpica” am publicat un studiu privind istoria demografică, socială, economică și culturală a ținutului Bacău din secolul al XV-lea și pînă la începutul epocii regulamentare. Studiul cuprinde și un număr de 19 tabele statistice referitoare la cele mai diverse aspecte ale istoriei ținutului Bacău. Întrucît lucrarea amintită tratează doar sumar problema împărțirii administrative a ținutului, ne propunem să insistăm mai mult asupra acestei probleme în paginile următoare.

În feudalismul dezvoltat, în partea centrală și vestică a actualului județ Bacău au existat două ținuturi *Bacău* și *Trotuș*. Izvoarele istorice care se păstrează nu ne îngăduie să cunoaștem anul cînd au fost înființate aceste două unități administrativ-teritoriale. Noi presupunem că ele datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, dar în documentele de cancelarie ținutul Bacău apare abia la 14 decembrie 1458¹, iar ținutul Trotuș la 18 februarie 1466².

În jurul anului 1680 ținuturile Bacău și Trotuș s-au unit, purtînd numele celui dintîi³. După această contopire, ținutul Bacău cuprindea cam 2/3 din actualul județ (vezi cele trei anexe și cele două hărți de la sfîrșit). El se învecina la nord cu ținutul Neamț, la vest cu Transilvania, la sud și sud-est cu ținutul Putna. Partea de est a actualului județ făcea parte din ținuturile Tecuci și Tutova, iar nord-estul aparținea de ținutul Roman. Menționăm că, spre nord, ținutul Bacău cuprindea și un mic teritoriu din dreapta riului Bistrița, care acum face parte din județul Neamț. În același timp, ținutul Neamțului îngloba Buhușul și cîteva sate din stînga cursului inferior al Bistriței, care acum sînt cuprinse în județul Bacău. Mai menționăm și faptul că satele de la sud de Răcăciuni, de pe ambele părți ale Siretului, care acum se numără între satele județului Bacău, făceau parte din ținutul Putna în anul 1774 și din ținuturile Putna și Tecuci în anul 1803.

1 *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, p. 115.

2 *Ibidem*, p. 133.

3 V. Lungu, *Ținuturile Moldovei pînă la 1711 și administrarea lor*, în „Cercetări istorice”, Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași, vol. XVII, 1943, p. 37.

Ținutul Bacău a fost condus de *pircălabi* pînă spre jumătatea secolului al XVIII-lea. Dar prin cunoscuta reformă administrativă din anul 1741 a domnului Constantin-Vodă Mavrocordat, în fruntea ținuturilor moldovenești au fost numiți cîte 1—2 *ispravnici*. Ținutul Bacău, numărîndu-se între ținuturile mari, a fost condus mereu de cîte doi ispravnici. Tot în anul 1741 ținuturile au fost împărțite în unități administrative mai mici, numite *ocoale*⁴. Ocoalele ținutului Bacău, conduse de *ocolași*, sînt amintite pentru prima oară în catagrafia Moldovei din anul 1774. Ele erau în număr de patru :

1. Ocolul *Bistrița de Gios*, cu cele 18 sate, plus orașul Bacău, se întindea spre sud, pe ambele părți ale Siretului, pînă în zona Răcăciuni.

2. *Bistrița de Sus* era cel mai mic ocol, fiind format doar din 5 sate. El cuprindea un teritoriu situat pe partea dreaptă a cursului inferior al Bistriței. Astăzi două din aceste sate — Blăgești și Bălan — sînt în nordul județului Bacău, iar trei — Borlești, Mesteacăn și Bețești — în sudul județului Neamț.

3. *Tazlăul Mare de Sus* era cel mai mare ocol din tot ținutul, atît ca număr de sate — 36 — cît și ca suprafață. El cuprindea, cu aproximație, teritoriul dintre riul Tazlău și Munții Carpați. Spre sud ajungea pînă aproape de confluența Tazlăului cu Trotușul.

4. *Ocolul Trotușului*, cu Tîrgu Trotuș și 25 de sate, ocupa zona de sud a ținutului, mărginindu-se la vest cu Carpații, iar la sud și la est cu ținutul Putna.

Între anii 1774 și 1803, la o dată pe care încă nu o putem preciza, ținutul Bacău a cunoscut unele modificări în ceea ce privește împărțirea administrativă. S-au menținut, în aceeași întindere, ocoalele *Bistrița de Gios*, *Bistrița de Sus* și *Trotușul*, dar ocolul *Tazlăul Mare de Sus* s-a împărțit în următoarele trei ocoale : *Tazlăul de Sus*, în partea de nord, cu 14 sate în anul 1803 ; *Tazlăul Sărat*, în partea de vest, tot cu 14 sate ; *Tazlăul de Gios*, spre sud, cu 18 sate. Pînă în anul 1816 nu s-a produs nici o modificare în împărțirea administrativă a ținutului, după cum se constată din *Condica Vistieriei Moldovei* pe acel an⁵.

În două statistici din anii 1844 și 1849 ținutul Bacău apare numai cu 5 ocoale : *Tazlăul de Gios*, *Tazlăul de Sus*, *Bistrița de Gios*, *Bistrița de Sus* și *Trotușul*⁶. Satele fostului ocol *Tazlăul Sărat* au intrat în componența ocoalelor vecine. Credem că aceste 5 ocoale s-au menținut pînă la reforma administrativ-teritorială din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

4 Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862* (I), în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, XIX, 1982, p. 363.

5 Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, din Iași, supliment (I), 1979, p. 23-29.

6 Ioan Murariu, *Unele aspecte privind industria și meșteșugurile ținutului Bacău în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Lucrări științifice ale cadrelor didactice”, Institutul Pedagogic de 3 ani Suceava, vol. I, 1970, p. 264-265.

Anexa Nr. 1

ȚINUTUL BACĂU ÎN ANUL 1774 *

1. *OCOLUL BISTRIȚEI DE GIOS*: Fintinele, Mărginenii, Săcătura, Broștenii, Luncanii, Sohodolul, Ghiroaștii, Hălășenii, Tamașii, Fundul, Rușii, Dealul Nou, Valea Sacă, Faraoanii, Nășipenii, Giosăanii, Slobozia, Călugăra, târgul Bacăului.

2. *OCOLUL BISTRIȚEI DE SUS*: Blăgeștii, Borleștii, Măstacănul, Bălanul, Bețeștii.

3. *OCOLUL TAZLĂULUI MARE DE SUS* Mănăstirea Tazlăului, Bălcănel, Frumoasa, Băseștii, Gura Lăudașcului, Tărița, Gura Solonțului, Cîmpinii, Mitocu Agapiei, Hemeenii, Ilieștii, Leontineștii, Ardeoaanii, Șesurile, Lucăceștii, Valea Arinilor, Prăjeștii, Măgireștii, Solonțul, Soorțenii, Bucșeștii, Prohozăștii, Podurile, Moineștii, Urmeniş, Leorda, Văslieștii, Comăneștii, Dărmăneștii, Doftana, Plopul, Larga, Cucueștii, Tețcanii, Cernul, Nadișa, Boșotenii, Strîmba, Vidrașcu, Oarișa, Poiana, Mănăstirea Berzunțului, Drăgușăștii, Caraculău, Bîrsăneștii, Brăteștii, Albile, Vișoara, Brătîla de Sus, Brătîla de Gios, Tîrgul Ocni.

4. *OCOLUL TROTUȘULUI*: Tîrgu Trotușului, Grozăștii, Bogdăneștii, Filipeștii, Hîlîpeștii, Oneștii, Curița, Cașin, Buciumii, Răcăuții, Gutinașii, Borzăștii, Rădeana, Valea Sacă, Mănăstirea Bogdana, Gîrbovanul, Căiuțul, Boiște, Heltul, Corbul, Pătrășcanii, Bene, Rîpile, Gropile, Cornitul, Săcălușăștii.

Anexa Nr. 2

ȚINUTUL BACĂU ÎN ANUL 1803 **

1. *OCOLUL BISTRIȚA DE GIOS*: Fintinele, Mărginenii, Luncanii, Dealul Nou, Găștenii, Răcăciunii, Giosăanii, Tamașu, Rușii Ciutii, Sohodolul, Călugăra, Lete, Fundul, Valea Sacă, Valea Mare, Faraoanii, Lunca Mare, Cleja, târgul Bacău.

2. *OCOLUL BISTRIȚA DE SUS*: Borleștii, Polobocu, Blăgeștii, Boțăștii, Gîrilenii.

3. *OCOLUL TAZLĂUL DE SUS*: Bălcăanii, Mănăstirea Tazlău, Bășăștii, Cîmpenii, Băhnășăanii, Cucueștii, Măgăreștii, Șăsurile, Cornetul, Ardăoaanii, Ilieștii, Hămienii, Stăneștii, Solonțul.

4. *OCOLUL TAZLĂUL SĂRAT*: Urminișul, Văsieștii, Leurda, Plopul, Prăjăștii, Lucăceștii, Moineștii, Podurile, Prohozeștii, Dărmăneștii, Doftana, Comăneștii, Lunca, Bucșăștii.

5. *OCOLUL TAZLĂUL DE GIOS*: Bereștii, Orășu, Slobozia Milului, Brătîla, Bălăneasa, Vidrașul, Nadișa, Stroieștii, Drăgușeștii, Brătîla, Vișoara, Trotușul, Poiana, Delenii, Caraculău, Berzunțul, Tețcanii, Boșotenii.

* *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea II, Editura Știința, Chișinău, 1975, p. 289-355.

** Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de diverse acte care pot servi la istoria românilor*, vol. VII, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1886, p. 288-298.

6. *OCOLUL TROTUȘULUI* : Gropile, Borzăștii, Rîpile, Jăvrenii, Corbul, Bahna, Răcăuții, Cașinul, Mănăstirea Cașin, Buciumii, Bogdana, Gîrbovanu, Negoieștii, Boiște, Helteu, Căiuțul, Grozăștii, Oneștii, Filipeștii, Pătrășcanii, Bogdăneștii, Rădiana.

Anexa Nr. 3

ȚINUTUL BACĂU ÎN ANUL 1816 *

1. *OCOLUL BISTRIȚA DE JOS* : Fîntinelile, Spinenii, Mărginenii, Luncanii, Dealu Nou, Gînștenii, Ghețanii, Răcăciune, Giosăanii, Tămașii, Chetrișu, Rușii Ciutii, Călugăra, Turluiu, Sohodolu, Lete, Fundul, Vale Sacă, Vale Mare, Faraoanii, Cleja de Sus, Lunca Mare, Cleja de Gios, tîrgul Bacău.

2. *OCOLUL BISTRIȚA DE SUS* : Polobocul, Blăgeștii, Bețăștii, Cîndeștii, Borleștii, Rădiul, Muncelu.

3. *OCOLUL TAZLĂUL DE SUS* : Bălcanii, Mănăstirea Tazlău, Cîmpenii, Pustiana, Băsăștii, Băhnășanii, Cucuieții, Măgireștii, Șăsurile, Cornitul, Ardeoanii, Ilieștii, Stăneștii, Solonțul, Humienii.

4. *OCOLUL TAZLĂUL SĂRAT* : Urminișu, Vășieștii, Leorda, Plopu, Prăjeștii, Lucăceștii, Moineștii, Podurile, Prohozăștii, Dărmăneștii, Doftana, Comăneștii, Bucșăștii.

5. *OCOLUL TAZLĂUL DE GIOS* : Bereștii, Orașa, Versăștii, Slobozia Milului, Brătîla, Brăteștii, Bălăneasa, Vidrașcu, Stroeștii, Nadișa, Drăgușeștii, Poiana, Delenii, Caracîlu, Berzunțul, Tețcanii, Boșotenii, Tg. Ocna.

6. *OCOLUL TROTUȘULUI* : Gropile, Borzăștii, Rîpile, Jăvrenii, Cașinul, Buciumii, Hîrja, Oneștii, Bîgdana, Negoieștii, Boiștea, Popenii, Helteu, Căiuțul, Pătrășcanii, Rădtana, Bogdăneștii, Răcăuții, Filipeștii, Căiuți.

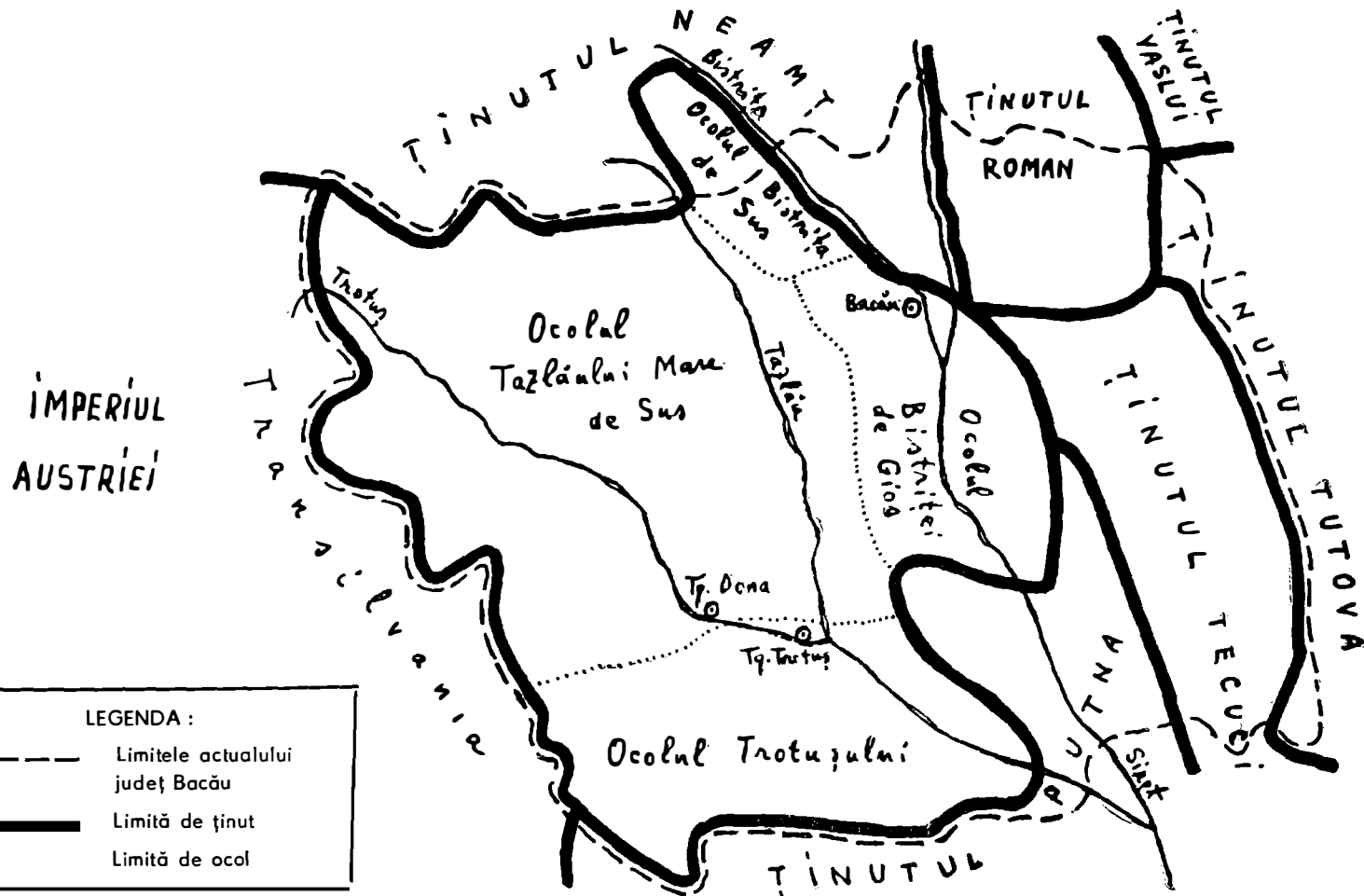
LA DIVISION ADMINISTRATIVE-TERRITORIALE DU DÉPARTEMENT DE BACĂU PENDANT LA DEUXIÈME PARTIE DU XVIII-e SIECLE ET AU DÉBUT DU XIX-e

R é s u m é

A partir d'un recensement des habitants de 1774 et d'une statistique fiscale de 1803, l'auteur y reconstitue les cartes administratives-territoriales du département de Bacău pendant les années mentionnées ci-dessus.

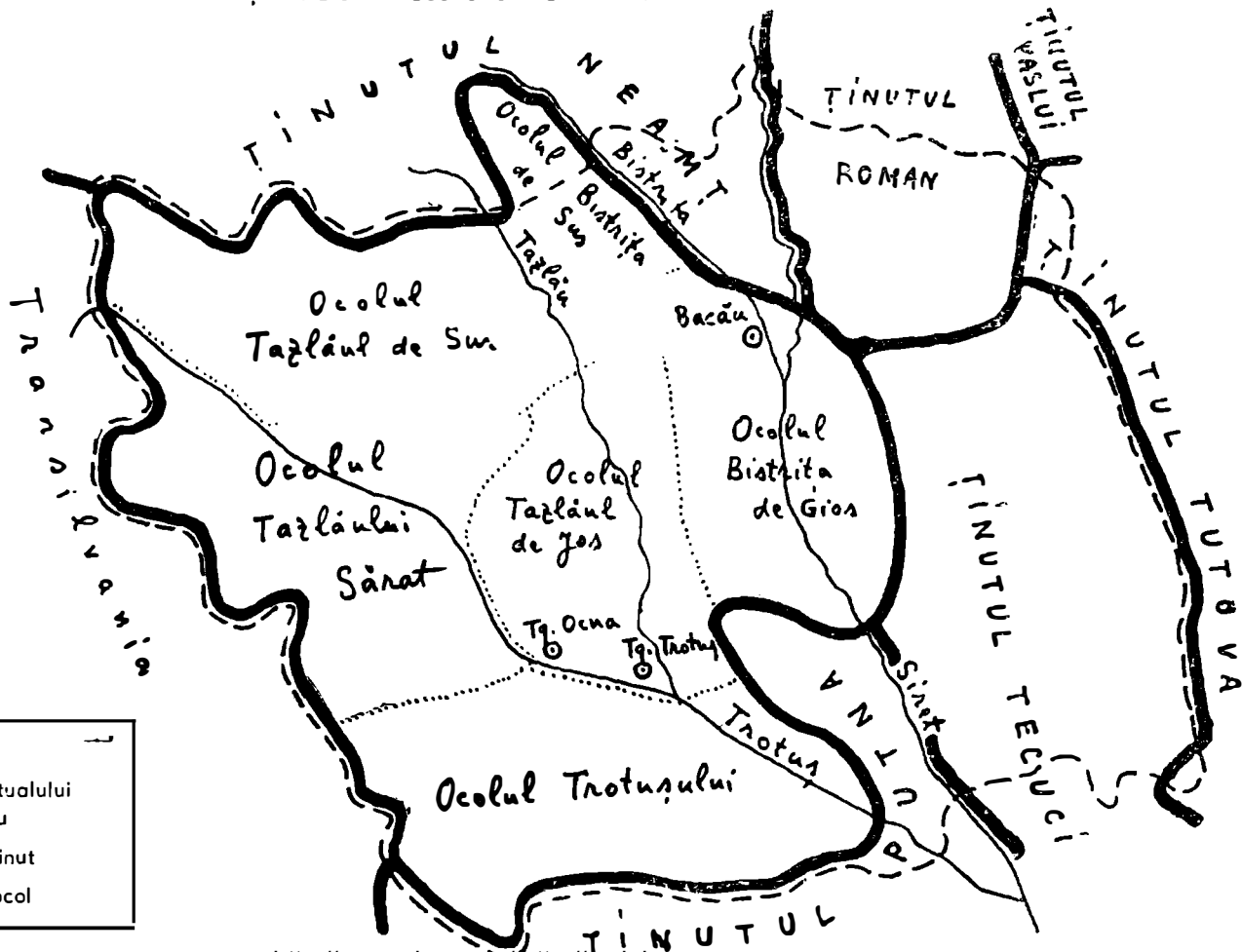
* Cornelii Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, supliment (I), Iași, 1979, p. 23-29.

ȚINUTUL BACĂU ÎN ANUL 1774

ȚINUTUL BACĂU ÎN ANUL 1803

IMPERIUL
AUSTRIEI

LEGENDA :

- Limitele actualului județ Bacău
- Limită de ținut
- Limită de ocol

VENITURILE ȘI CHELTUIELILE MOȘIILOR BEȚEȘTI (ȚINUTUL BACĂU) ȘI VADURILE (ȚINUTUL NEAMȚ) ÎN PERIOADA 1821—1824

IOAN MURARIU

Sămile, adică *bugetele* unor moșii, oferă istoricului prețioase informații privind sursele de venituri și antrenarea moșiilor respective în producția pentru piață, prețul mărfurilor vândute sau cumpărate, modul cum boierii sau mănăstirile foloseau veniturile bănești, relațiile agrare etc. Unele sâmi din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost analizate cu atenție de către istorici și cercetători¹. Dar există și altele care încă n-au intrat în circuitul științific.

În Arhivele Statului din Piatra Neamț se păstrează sâmile moșiilor *Bețești* (țin. Bacău) și *Vadurile*, sau *Văduarele* (țin. Neamț)², din care în anul 1975 am publicat doar câteva cifre privitoare la prețuri³. Deși in-

1 Despre alte sâmi de moșii vezi : Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Editura Junimea, Iași, 1973 ; Sl. Diamandi, *O gospodărie moșierească din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Studii”, anul IX, nr. 2-3/1956 ; Radu Rosetti, *Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului XIX*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXI, Memoriile secțiunii istorice, București, 1909 ; S. Columbeanu, *O condică de socoteli dintre anii 1804 și 1839*, în „Studii și articole de istorie”, IV, 1962 ; Idem, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul sec. al XIX-lea*, în „Studii”, nr. 2/1965 ; N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea (Pe marginea catastihului de sâmile tuturor mănăstirilor din țară din leat 7250 până la leat 7251)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, 1962 ; Ion Ionașcu, *Veniturile și cheltuielile casei Manuc — bei în anii 1815 — 1818*, în „Revista Arhivelor”, anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 4/1971 ; N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777 după socotilele cronicarului Ioniță Canta*, București, 1928 ; Gh. Ungureanu, *Veniturile și cheltuielile unei mari case boierești din Iași în anul 1816. Casa Roset — Roznovanu (Iași)*, în rev. „Studii și articole de istorie”, I, 1956 ; D. Agache, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771 și 1823*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, XV, 1978 ; Ioan Ivan, *Știri istorice oferite de un „izvod de venitul mănăstirii Neamț” în secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XLV, nr. 1—2, ianuarie—februarie 1969, p. 92-95 ; Ioan Murariu, *Veniturile și cheltuielile moșiei Fintinele din ținutul Bacău între 30 septembrie 1803 și 30 septembrie 1804*, în „Carpica”, Muzeul de istorie Bacău, 1972 ; Idem, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782 și 1789*, în „Carpica”, VI, 1973—1974.

2 Arh. St. Piatra Neamț, *Colecția de documente și scrisori Krupenski*, nr. 31 și 32, anul 1827.

3 Ioan Murariu, *Prețurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în „Carpica”, Muzeul județean de istorie și artă Bacău, VII, 1975.

complete, aceste două sămi conțin importante informații privind agricultura Țării Românești Moldova în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea.

Moșiile Bețești și Vadurile erau, probabil, proprietatea Smarandei Manu, iar sămile au fost întocmite de vătaful acesteia, Gheorghe. Partea I a fiecărei sămi cuprinde *încărcăturile*, adică *veniturile*. Pentru multe venituri înscrise nu se menționează proveniența lor exactă, ci doar se fac specificări vagi, ca acestea „din datorie“, „de la Pavăl“, „prin vătav“, „am priimit“, „tij“ etc. Proveniența altor venituri a fost înregistrată cu exactitate, și din cifrele respective se desprind următoarele concluzii :

1. Din vânzarea finului și a suhatului s-a încasat importanta sumă de 4.564 lei. Prețul unui stog de fin varia între 35 și 48 de lei, adică era egal cu prețul unei vaci.

2. Suma de 1.800 lei a provenit de la scutelnici. Din sama a doua rezultă că s-a încasat cîte 100 de lei — prețul a 9 porci, sau a 14 berbeci — de la fiecare scutelnic.

3. Totalul banilor despre care se scrie clar că au provenit din vânzarea băuturilor se ridică la 565 lei. Dar credem că la această sumă ar trebui adunați 650 de lei proveniți din „orînzi“, adică de la crîșmele de pe cele două moșii pe timp de doi ani, precum și alte sume provenite de la diferite persoane. S-a vîndut numai vin, cu un preț pe care nu-l cunoaștem decît într-un singur caz : 180 de lei vasul.

4. Altă sursă de venituri au constituit-o cerealele. Din vânzarea unor cantități de grîu, popușoi și ovăs s-au obținut 856 lei și 12 bani. Aflăm că în deceniul al treilea al secolului trecut mierța de popușoi valora 6—9 lei, cea de grîu 9 lei, iar cea de ovăs 6,5 lei.

5. Din vânzarea unor vaci, giuncani, cai, berbeci și porci s-a încasat suma totală de 646 lei și 15 bani. Pe vremea aceea o vacă se vindea cu 25—44 lei, un armăsar cu 135 lei, un cal cu 40 lei, un berbec cu 7 lei și un porc cu 11,5 lei.

6. Ultima sumă înregistrată la venituri a fost de 46 lei și 54 bani și a provenit din vânzarea a 50 de ocale (circa 64 kg) de tutun. De aici rezultă că oca (ocaua) de tutun s-a vîndut cu 111 bani.

Partea a doua a fiecărei sămi cuprinde *scăderile*, adică *cheltuielile*. La acest capitol au fost înregistrate mari sume trimise Smarandei Manu ce locuia la Sculeni, lîngă Prut. Nu știm în ce mod Smaranda Manu a cheltuit aceste sume. Despre alți bani sama menționează că au fost cheltuiți pentru lucrul unei catapetesme, plata unor hacuri (lefuri), legarea unor cărți, „grijile“ unei fiice răposate a Smarandei Manu, diferite călătorii, unele cumpărături etc.

La sfîrșitul celei de-a doua sămi vătaful Gheorghe a cerut să fie iertat de a mai plăti suma de 5.767 lei, motivînd, ba că a avut de suferit din partea turcilor în timpul evenimentelor de la 1821, ba că, tot atunci, prin felurite mijloace a făcut unele servicii țăranilor din Bețești, ba că a cheltuit mulți bani cu drumurile pînă la Sculeni ș.a.m.d.

Din sămile amintite se mai degajă următoarele concluzii :

1. Prețul animalelor era mic în comparație cu prețul cerealelor. Astfel, un porc valora ceva mai mult decât o mierță de grâu (154 kg), iar un cal, cît 4,5 mierțe de grâu (circa 700 kg).

2. Mărfurile importate erau foarte scumpe în comparație cu cele indigene. Un capot, care valora 200 de lei, se putea cumpăra cu banii rezultați din vînzarea a 28 berbeci, sau a 17 porci, iar o șa căzăcească (80 de lei) valora cît doi cai.

3. Hacul (leafa) vîtafului Gheorghe pe un an era de 100 de lei, sumă cu care atunci se puteau cumpăra 3 vaci, sau 9 porci, sau 11 mierțe de grâu (cca. 1.700 kg).

4. În perioada imediat următoare revoluției lui Tudor Vladimirescu o *mahmudie* — monedă turcească de aur — era egală ca valoare cu 30 de lei.

Desigur, în cele două sămi cercetătorii pot găsi și alte interesante informații. Este motivul pentru care le publicăm mai jos, în întregime.

LES RENTES ET LES DÉPENSES DES DOMAINES BEȚEȘTI
(LE PAYS DE BACĂU) ET VADURILE (LE PAYS DE NEAMȚ) ENTRE 1821—1824

R é s u m é

Dans les Archives de l'État de Piatra Neamț on garde les budgets des deux domaines entre 1821—1824. Ces budgets contiennent des nouvelles importantes concernant les sources de rentes des domaines respectives, le façon d'être dépensés ces rentes, les prix de quelques marchandises, les relations agraires etc.

Ces renseignements peuvent contribuer à une meilleure connaissance de l'agriculture du pays roumain de Moldavie au début du XIX-ème siècle.

Sama vătavului Gheorghie ot Bețăști de banii ce au priimit din datorii și alte condei în socoteala cu dumneaei bănt. (?) *, Smaranda Manu, 1827, iunie. **

Lei	Bani	Încărcăturile
1	2	3
8	60	De la Vasăle Podolean, din datorie.
218	—	5 vaci vîndute armenilor.
135	—	Pe un armăsar vîndut unui brașovan.
7	—	Un herbece } vînduți
9	—	2 terții (?) }
7	12	3.5 dimerlii grîu vîndut.
63	—	Di pe iniște.
59	75	2 giuncani vînduți.
14	—	Bercu jidov, din datorie.
22	60	5 terții (?) vînduți.
33	90	De la unguri din rămășița iniștii.
8	—	De la Haim jidov, din datorie.
115	—	10 mascuri vînduți Păloșănilor.
85	—	Lupu Popăscu, din datorie lui Iosăp jidov.
200	—	Marin Avram, din datorie.
12	—	Costandin Văsălachl, din datorie.
1 470	—	Pe 42 stoguri fin vechiu vîndut, cîte 35 lei stogu, bez 7 stoguri ce s-au luat la Eș pentru turci și un stog ce s-au dăruit dumnealui logofătului (?) Gavril.
20	—	Ștefan Merticariu, ce l-au rădicat Iosăp jidov din datorie.
8	—	Vasăle Podoleanu, din datorie, cu zapis.
6	—	Costandin Vasălachi, din datorie.
44	—	De la Iosăp jidov, rămășiță.
4	—	Popa Gheorghiu ot Solonț, din datorie.
10	—	Ștefan Rotariu, din datorie.
29	60	Constandin Frunză, din datorie.
6	—	Toader Vieriu, pe o mierță păpușoi.
12	—	Grigoraș Artenle, din datorie.
40	—	Din datorie Podolenilor.
3	—	Popa Gheorghl ot Solonțu.
2	—	Vasăle Podoleanu.
39	—	Diaconul Ion ot Bărcănești.
10	—	Lazăr Luca, din fân.
4	75	Ion Urdă, din vinul vechiu.
50	—	2 vaci stărpe vîndute.
9	90	Marie Ștefănoae, din datorie.
13	—	Preotu Ștefan Deliu.
9	36	Vasăle Podoleanu, din datorie.
20	—	Toader Bărcanu, din datorie.
6	—	Manoli Frunză, di pi păpușoi.
37	—	Vlad Mocanu, di pi fân.
2 830	78	Suma din urmă.
33	—	Pe 6 mierți păpușoi vînduți.
20	—	Haim jidov, di pe fân.
18	—	Piatra ce s-au vîndut lui Constandin Stati.
30	—	Vasăle Bătlă, din datorie.
55	—	Alexa Frunză, rămășiță din fân, cu 11 lei dobînda.
10	—	Vasăle Maftei, din datorie.
10	—	Ion Toma ot Rădiu, din vin.
5	—	Vasălachi Antohi, rămășiță din fân.
3 031	78	

1	2	3
46	—	Bercu jidov orândar, din orînda anului trecut, 826.
16	30	Sandu Popa, din datorie.
19	—	Haim jădov, din datorie.
6	60	Vlad Mocanu, pe o mierță păpușoi.
7	—	Diaconu Dărăban, pe o mierță păpușoi.
7	—	Iftimie Sărban, pe păpușoi.
39	—	Pe un cal schiop ce s-au vîndut.
90	—	Pe 5 mierți păpușoi și 5 mierți grfu vîndut, cîte 9 lei.
3 262	48	
Scăderile		
1 728	90	Ce am dat dumneaei .*** cu țădule și fără țădule.
	100	— S-au triimes la tîrgul Săretilui cu Andrii Atofanii, fără țădulă.
	1 002	— S-au triimis la Sculeni cu dumnealui Costandin, fiul dumneaei.
	326	90 I s-au dat cu vătavul la Sculeni.
	300	— S-au triimes la Sculeni cu Iordachi Stărbu.
	1 728	90
182	15	Diaconului Iftime, 'de tocmala ce au avut pentru săpatul capitezmii.
12	—	Lui Ioniță Ficioru ce au fost triimis de dumneaei bănt. (?) de la Chișinău la Bețești, de chelt[uială] la întoarcere sa înapoi.
4	—	Lui Gheorghie herghelegiu, rămășiță din hațul lui.
5	—	Lui Gheorghie arșatu, rămășiță din hac.
3	60	Lui Iordachi Stărbu de chelt[uială], triimețîndu-să cu cărți la dumneaei bănt. (?) la Sculeni.
3	—	Lui Costandin Roșu, cusurul (?) de la un bou ce s-au luat pentru datorie.
115	—	Pe mascurii vînduți, cu care s-au încărcat la samă dumnealor Ion, Grigori.
1	—	Tofanii, rămășiță din hac.
20	—	Lui Gheorghiu Buruiană, hacul fetii sale cît au slujit pe dumneaei.
6	—	O rochie fetii lui Buruiană ce au slujit.
18	—	Diaconului din Buda pentru legatul cărților.
6	60	Cheltuieli cu prifăcutul temeliei jăcniții.
22	—	Lui Anton calfă la prifăcutul jicniții.
10	—	Lui Iordachi Stărbu, de cheltuială cînd s-au triimes la Sculeni la dumneaei bănt. (?) la 822.
2 136	105	Suma din urmă.
18	72	Chelt[uială] făcută cu grijile răposatei fiicei dumneaei bănt. (?), din poronca dumnealui.
2	—	Chelt[uiala] vătavului la Sculeni.
30	—	Lui Iordachi Stărbu, de chelt[uială] cînd s-au triimis la dumneaei bănt. (?) la Chișinău.
1	—	Un sârindar pentru răposata fiica dumneaei, la preotu Pavăl.
22	72	Lui Anton calfa pentru cumpăratul stîlpilor de piatră ce au pus la bisărică.
35	—	Dumnealui Grigori de la schit la Frumoasa.
76	—	Tij dumnealui cînd au mers la Ibraila.
6	—	Tij dumnealui, 821 avgust 21.
31	24	Tij dumnealui, cînd s-au dus la Eș de s-au boierit.
50	—	Tij dumnealui, di pe vacile vîndute.

{ Cu care condeie
s-au încărcat
dumnealui comis
în sama cu dum-
neaei bănt. (?)

1	2	3
20	—	Pentru un bou ce s-au implinit de la Podoleni dumneaei acești bani ce s-au dat în vitile boierești.
300	114	Alte cheltuieli făcute în anu trecut din poronca dumneaei bănt. (?), după izvod.
2	72	Catrinii, fetii din casă.
6	48	Lui Toader văzeteu, rămășiță din hacul lui.
8	—	Lui Gheorghiu vezeteu, cînd l-au adus Hultur de la Bacău.
343	90	Ce au dat dumneaei bănt. (?) cu 11 țădule, însă :
	8	— 824, iuni[e] 11.
	8	— 824, maiu 2.
	62	— 823, iuni[e] 30.
	10	— 823, iuni[e] 18.
	94	— 823, iuni[e] 3.
	8	60 824, mart[ie] 2.
	20	— 823, iuni[e] 17.
	16	90 823, iuni[e] 27.
	17	— 823, iuni[e] 21.
	28	— 823, iuni[e] 25.
	71	60 823, iuni[e] 15.
	343	90
200	—	Hacul vătavului pe 2 ani, 823 și 824, după adiverința ce are la mână.
3 303	117	Fac.
		Perilipsis
3 303	117	Cuprind cheltuielile.
3 262	48	Să scade ce au priimit.
41	69	Rămîni să mai [i]ei.

Sama de banii ce am priimit din venitul moșiei Bețăștii și Vădurelele în doi ani a bejăniei, 1821 și 1822, precum și de datorii. 1827, noiembrie 5. ****

Lei	Bani	
1	2	3
7 356	27	Din venitul moșiei Bețăștii i Vădurelele
	Lei	Bani
	35	— De la vătav Gheorghie.
	7	— De la Pavăl.
	6	— De la vătav Gheorghie.
	76	— Când era să merg la Ibrăila.
	1	— Tij.
	115	— Pe 10 mascuri ce s-au vîndut.
	1	— Am priimit.
	3	— Tij.
	1	— 60 Tij.
	30	— Prin vătav.
	31	— Tij.
	50	— Pe 2 vaci.
	27	— 81 Prin vătav pentru un pambriu (?).
	600	— Pentru un suhat ce am vîndut lui Neculaiu Păloșanu ot Bacău, di pi Bețăști.
	180	— Pentru un vas vin ce s-au vîndut lui Ciupercă ot Mastacăn.
	120	— Pentru vinu vîndut în crăcimă de Grigori Frunză.
	261	— Vinu vîndut de cătră Gheorghie Botezatu.
	70	— Ce au rădicat pin Ion Apopii de la Iosip jîdov, orăndar.
	30	— Au rădicat pin vătav Costandin, tij de la Iosăp.
	30	— Au rădicat pin Gheorghie Mocanu, tij de la Iosăp.
	15	— De la Lupu Zaharie pe o curătură ot Țardeni.
	30	— De la Pavăl ficioru ce era dator dumneaei bănt. (?).
	46	— 54 Pe 50 ocă tutiun ce au vîndut.
	2 100	— Pe finul ce au vîndut polcovnicului Alecu Ureche.
	5	— De la Pavăl ficioru, ce era dator dumneaei bănt. (?).
	234	— Pe 18 chile ovăs ce am vîndut satului Bețăștii.
	210	— Pe 70 mierți păpușoi ce s-au dat la mascarii de negoț.
	650	— Orănzile din Bețăști i Vădurele pe 2 ani, 822 și 823.
	250	— Pentru păpușoi ce s-au făcut pe Vădurele, care s-au vîndut de cătră mine cu acest preț.
	6	— Di pe o curătură.
	27	— 42 De la Moisă Focărel.
	20	— Tij am priimit.
	287	— Pentru 6 stoguri fin ce s-au mîncat cu vitile mele și a oamenilor mei din fânul di pe moșie.
7 356	27	5 556 27

1	2	3
		1 300 — De la lăcuiorii satului Bețăștii pentru scuteală.
		500 — Tij, de la 5 lăcuiori pentru scuteală.
700	—	7 356 27 Din datoriile vechi rămasă de la răposatul tatăl meu.
		650 — De la Toader Armanu.
		500 capate (?).
		150 Dobînda pe trii ani.
		650
		50 — De la Gavrilă Toronilă di pe fân.
		700 —
200	—	Pentru un capot ce mi-au dat maică-me.
80	—	Pentru o șă căzăcească, tij.
40	—	Pentru un cal ce am vîndut.
76	—	Pentru 19 fâlci ce n-au avut iarbă de coasă și am plătit în bani, cîte 4 lei falce.
8 452	27	Fac.

Scăderile

Lei	Bani	
100	—	Am dat maică-me la Sculeni.
46	—	Pentru niște hasă și alte lucruri cumpărate prin Petre.
50	—	Am dat maică-me la Bacău cînd să afla în casăle kk. Raliții.
30	—	Tij. Într-o mahmudie în casă la dumnealui aga Dumitrachi, cînd să afla isprav[ni]c la Bacău.
60	—	Dați prin Ion Dogariu.
122	—	În trii sănețali a maică-me.
		66 la 823, maiu 7.
		52 la 824, apr[ilie] 24.
		4 la 825, avgust 11.
		122
400	—	Lui Husăin turcu, spre a nu lua păpușoi di pe moșie.
30	—	Lui Anton calfa.
56	—	Pentru scoatire unei teșcherele spre apărare casăi.
10	—	Lui Iordachi Stărpă, de cheltuială cînd l-am triimis la Prut la maică-me.
11	—	Lui Iftime diaconu ce au făcut catapiteasma, trăgîndu-mă în giudecată la beșleaga, bez alte peșcheșlăcuri care nu le pot ține minte.
18	—	Lui Andrii vezeteu.
64	9	În cheltuielile casăi, după osăbit izvod.
997	9	Fac.

Perilipsis

8 452	27	Cuprind încărcăturile.
997	9	Să scad banii dați și cheltuiți.
7 455	18	Rămîn asupra me, asupra căruia condeiu de bani am cuvintile mele, care înainte să arată.
		Adică șapte mii patru sute cincizăci și cinci lei, optșprizăci bani rămîn.

[Semnătură indescifrabilă]

1	2	3
676	108	Care să vede luați de dumnealui comisul de la Iosăp Jădov, cu velet și țadulă dat 822 apr[ilie] 27, cu care n-am vroit a mă încărcă, supt cuvînt că ar fi luat dumnealui acești bani, ce vrînd a socoti pe Jădov pentru mai mărunte condei de daturi, așa, luîndu-i de la mîna sa toate țadulile ce au cuprins această sumă, care au fost cu iscălitura maicii dumnealui, pe care, rupându-le, i-am dat numai această țadulă, asupra cărie, spre 'dovadă, i i-am înfătoșat pe vîta[v]ul Gheorghie și pe un Pavăl ficioru, zicînd că vor mărturisi. Pe care, întrebîndu-i sub carte de blestăm, cu totul s-au tăgăduit, zicînd că nu țin minte de au fost toate țadulile numai ale maicii dumnealui, sau că ar fi fost și ale dumnealui comisului.
200	—	Un sânet al dumnealui comisului din 823, maiu 20, pe care l-au plătit dumneaei bănt. (?) lui .*** Cerchez arman.
8 332	6	Cu cuvintele în gios urmate nădăjduesc în mila giudecății a fi scăpat să nu plătesc.
3 000	—	Prădăciune ce am suferit în mergire me în Țara de Gios pentru trebuința viilor casăi, cînd mi-au tăet și un ficior turcii, care, de să va socoti de cătră stăpînire a mi să țane în samă, îndestul fiîndu-mi spaima ce am suferit.
400	—	Geremeoa ce am dat la un beșleagă de Bacău, părăt fiînd de fiul răposatului ban Costandin Leondari (?) că aș fi grec, luîndu-mi și 2 părechi pistoale, însă mergire me la Bacău au fost în trebuințele casăi.
1 300	—	Ce am luat de la sat pentru scuteală, asupra acestui condeiu răspund că în vreme aceea a răzvrătirii nimine nu au avut scutire, iar eu, prin chipurile ce am urmat, cheltuind cu rușfeturi pe la locurile ce au cerut trebuința, plătindu-le în bani havalele, am scutit tot satul Bețăștii, iar nu cu dritul casăi, rămîniînd după cum să va socoti de cătră stăpînire.
500	—	De la 5 oameni pentru scuteală, asămine răspund și pentru acești bani că iarăși, prin chipurile ce am urmat, i-am scutit de havalele, iar birul l-am plătit eu pentru dinșii, nefiînd din numărul scutirilor casăi, rămîiînd dumnealui pentru aceștie să să pui la cale după cum să va socoti de cătră stăpînire.
280	—	Pentru un capot și o șă căzăcească, aceste doi lucruri pentru multe mergiri a mele la Sculeni în trebuințele dumneaei, mi le-au dăruit, și mai ales cu drumurile ce făcem la Sculeni nu puține cheltuele am făcut, cu care eu nici într-o socoteală nu m-am scăzut. Și, luînd sama, mai mult am cheltuit decît fac aceste doi lucruri. Rămîne, dar, și pentru acest condeiu să să pui la cale precum să va socoti de cătră stăpînire.
287	—	Pentru 6 stoguri ce l-am mîncat cu vitile mele și a oamenilor miei, fiindcă nu l-am întrebuințat în neguțatorie, nici l-am vîndut, dacă să va socoti de cătră giudecată, să fiu îndatorit a răspunde fănu în natură, iar nu bani.
5 767	—	Fac, și, osăbit de banii aceștie, fiindcă toate cheltuielile casăi, purtare de griji a 5 frați ai miei, și îmbrăcăminte lor în doi ani a bejăniei ce au lipsit maică-me de aice au fostu asupra me, și pentru aceasta rămîne în socotința și hotărîre giudecății

ca, cu ceea ce să va găsi de cuviință, să fiu scăzut din suma banilor rămași asupra me, necheltuind numai cu purtare de griji a copiilor, ce și cu alte dări de bani și rușfeti pe la turci, de am iconomisat ale casăi, fiind știute tuturor de opștie câte geremele am plătit, precum și câte supărări, griji, am suferit de la turci. Rămîne dar în socotința și milostivire giudecății ca să pui[e] la cale despăgubirile mele.

Adică cinci mii șapte sute șasăzăci și șapte lei fac banii cu care socotesc că ar trebui a mă scăde.

[Semnătură indescifrabilă]

G L O S A R

beșleagă = șeful corpului de călărași turci sau moldoveni.

bez = fără ; afară de.

chilă = veche măsură pentru cereale, care în Mol'dova era egală cu două mierțe, sau cu 240 ocale (circa 308 kg.).

condei = încărcătură la socoteală.

dimerlie = măsură pentru cereale, care cuprindea 11—12 ocale.

falce = suprafață de pământ egală cu 1,43 ha. sau cu 80 prăjini fălcești.

geremea = amendă.

hac = simbrie ; leafă ; salar.

havalele = corvezi.

leul vechi = 40 de parale sau 120 de bani.

mahmudie = monedă turcească de aur care a circulat și în Țările Române.

mascur = porc.

mierță = măsură pentru cereale egală cu 1/2 chilă (adică 154 kg.).

oca, ocaua = veche unitate de măsură, care în Moldova era egală cu 1,283 kg.

orindă = chirie luată de stăpîn pentru cîrciumile moșiei ; arendă.

ot = de la.

rușfet = plocon ; dar ; mituire.

samă = bugetul unei moșii (venituri și cheltuieli).

sănet = act ; document.

scutelnic = om scutit de bir, aflat în serviciul domnului sau al unui boier.

suhat = imaș ; pășune.

teșcherea = bilet ; certificat ; adeverință ; pașaport.

țadulă = bucată mică de hîrtie cuprinzînd o însemnare scurtă și servind ca permis, ca chitanță etc. ; bilet.

zapis = act particular de învoială ; dovadă scrisă.

* Cuvîntul prescurtat „bănt.” se întîlnește de mai multe ori în text. Pare a fi un rang boieresc scris greșit.

** Arh. St. Piatra Neamț, *Colecția de documente și scrisori Krupenski*, nr. 31, anul 1827.

*** Cucînt ilizibil.

**** Arhivele Statului Piatra Neamț, *Colecția de documente și scrisori Krupenski*, nr. 32, anul 1827.

DIPLOMAȚIA MARILOR PUTERI ÎN BOSFOR ȘI DARDANELE ȘI IMPLICAȚIILE EI ASUPRA ȚĂRILOR ROMÂNE (1744—1812)

VASILE FLOREA

Alexandru Mavrocordat deschide istoria problemei orientale cu următoarele cuvinte : „După ce a cucerit litoralul Mării de Azov și a creat flota militară a Rusiei, împăratul Petru echipă pentru Constantinopol prima navă rusă, Kreposti, de pe care debarcă, la Țarigrad, Emilian Ukraintov, primul trimis extraordinar al Rusiei pe lângă sultan. El a primit misiunea de a încheia un tratat de pace prin care, între alte privilegii, urmărea să obțină pentru marina rusă libertatea navigației pe Marea Neagră, din Azov, Taganrov pînă la Constantinopol“¹.

Însă exaporitul a transmis reprezentantului rus declarația irevocabilă a Porții, după care statutul Mării Negre rămânea asemănător cu acela „al unei fecioare caste și pure, de care nimeni nu avea voie să se atingă. Mai curînd sultanul ar admite pe cineva în apartamentele sale, decît să accepte ca vase străine să navigheze în apele Mării Negre. Așa ceva, sublinia Mavrocordat, se va întîmpla atunci cînd Imperiul Otoman se va răsturna cu capul în jos“².

Într-adevăr, suveranitatea otomană asupra strîmtorilor a ridicat dificultăți insurmontabile, constituind un fel de „cvadratură a cercului“ istoriei europene timp de două secole. În rezolvarea acestei probleme, Rusia era vital interesată, nu atît ca putere continentală cît, mai ales, ca putere maritimă.

Această orientare politică se face evidentă prin pacea de la Kuciuk—Kainargi, cînd Rusia, aflată în plină expansiune și dornică să ajungă grabnic pe malurile Bosforului, reușește să smulgă consimțămîntul Turciei pentru libera circulație a vaselor sale de comerț prin strîmtori, conform art. XI al tratatului. Și izbînda Cabinetului de la Petersburg a fost completată nu numai prin anexarea Crimeii (1783), ci și prin înființarea, cu doi ani înainte, a consulatelor la București și Iași. Aceasta i-a facilitat dreptul de intervenție în afacerile principatelor danubiene, inaugurînd era acelei „duble“ protecții ruso-turce ce avea să dureze pînă la sfîrșitul războiului Crimeii³. Grație politicii țarului Pavel I, Rusia deveni aliata

1 Serge Goriainov, *Le Bosphor et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. VII.

2 *Ibidem*.

3 Paul Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de jos și în Marea Neagră între 1803—1829*, în *Revista de Istorie a Academiei de științe social-politice*, T. 28, nr. 11, 1975, p. 1695.

Turciei, transformînd substanța relațiilor de rivalitate dintre cele două imperii într-o politică de apropiere și prietenie. Prilejul a fost oferit de expediția franceză în Egipt (1798), condusă de Napoleon Bonaparte, și care obligă Poarta să ceară ajutorul Rusiei. La 23 dec. 1798 un tratat de alianță a fost semnat între cele două părți, Rusia obligîndu-se să furnizeze Turciei 12 nave de război, iar Poarta consimte libera trecere a flotei militare ruse din Marea Neagră în Marea Mediterană, și în sens invers. Conform art. VII, cele două părți contractante conveniră să nu admită pătrunderea în Marea Neagră a nici unui vas de război străin. Aceasta este, de fapt, primul tratat internațional care proclamă Marea Neagră, mare închisă. Un alt mare succes obținut de guvernul rus, este încheierea păcii de la București (1792), unde Rusia și Turcia reconfirmă prevederile tratatului de la Kuciuk—Kainargi, reușind să-și fixeze granița pe Nistru, în atingere nemijlocită cu frontiera răsăriteană a Moldovei. Senșibilă la această expansiune grăbită a Rusiei spre sud-vest, Poarta emană hatiseriful din 1802, prin care garanta, între altele, și securitatea teritorială a țărilor române. „Nutrind permanent dorința de a pune mina pe strîmtori, guvernul țarist avea nevoie de gurile Dunării, deoarece dominarea acestora i-ar fi asigurat mai ușor supremația în Marea Neagră și ar fi însemnat o poartă deschisă spre Balcani“⁴. Aceasta a fost una din cauzele esențiale care a imprimat politicii guvernului din Petersburg o notă constantă de expansiune în spațiul geografic al principatelor după-ree. Odată cu expirarea tratatului de alianță din 1798 ieși la suprafață și precaritatea fundamentală a relațiilor ruso-turce. Ura comună simțită de cei doi suverani împotriva „sălbaticii republici franceze“ nu putea constitui o temelie solidă pentru o alianță îndelungată între Rusia și Turcia. În 1805, Andrei Italinski, ministrul rus la Constantinopol, primește însărcinarea să „reinnoiască, fără întîrziere, legăturile de prietenie între cele două țări“⁵. Noul tratat, emanație a cancelariei de la Petersburg, urmărea 1) să contracteze cu Poarta o „uniune“ care să o lege tot mai mult de Rusia, spre a o împiedica, în viitor, de a se mai atașa Franței și 2) să determine guvernul turc la un angajament prin care Imperiul otoman să ia parte, în alianța cu Rusia, la o coaliție antifranceză, la care să participe și Anglia. Pe lângă împuternicirile depline de a negocia, Italinski primește și textul unui proiect de tratat care conținea 17 articole patente și 2 articole secrete. Printre acestea din urmă era prevăzută și cooperarea ruso-turco-engleză, în scopul împiedicării planului de cuceriri elaborat de Napoleon I în detrimentul Turciei. Proiectul de tratat al guvernului imperial rus nu vorbea decît în acești termeni de libera trecere prin strîmtori a flotei de război ruse. Considerîndu-l insuficient prin prevederile sale, Italinski și-a depășit atribuțiile, găsind de cuviință să specifice mai amplu privilegiile flotei ruse. De aceea, diplomatul rus va pune accentul pe menținerea articolului 9 din tratatul din 1798, care interzicea pătrunderea în apele Mării Negre a vaselor și bastimentelor de

⁴ Cristina și I. Leptiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Ed. Științifică, 1972, p. 32.

⁵ Serge Goriainov, *op. cit.*, p. 14.

război ale altor națiuni. „Eu am crezut, se justifica Italinski în depeșă sa din 16 aprilie 1806, că trebuia să păstrez acest articol, care, dacă nu ar fi fost reinnoit, atunci negreșit că englezii — care și așa au încercat de mai multe ori să introducă bastimentele lor de război din Marea Neagră, așa după cum foarte recent a făcut-o Nelson... — și Poarta care avea un atît de bun motiv de a refuza o atare cerere, invocînd prioritatea angajamentului ei față de Rusia, ar putea ceda; atunci exemplul Angliei ar determina-o — și nu există dubii — ca Franța să croiască drum de trecerea vaselor ei de război prin Bosfor și Dardanele; aceasta s-a și încercat să se obțină în timpul negocierilor de la Paris pentru tratatul de pace cu Turcia⁶. Articolul VII din proiectul de convenție este formulat în sensul că „cele două înalte părți contractante au convenit să declare Marea Neagră închisă și să nu permită intrarea în apele ei a nici unui vas de război străin, oricare ar fi puterea aparținătoare; în cazul că vreuna din ele ar încerca să pătrundă aici cu puterea armelor, cele două înalte părți contractante se vor opune cu toate forțele lor navale, fiind unicul mijloc de a-și asigura reciproc liniștea; bine înțeles că trecerea liberă prin strîmtori va continua să fie menținută pentru vasele de război și transporturile militare ale M. S. Imperiale; căroră, cu fiecare ocazie, Sublima Poartă le va acorda, atît cît va depinde de ea, întreaga asistență și toate facilitățile“. Tratatul din 23 sept. 1805 a fost încheiat pe o durată de 9 ani. Abia semnat și ratificat de cele două părți, că victoria strălucită obținută de Napoleon asupra rușilor la Austerlitz încurajează guvernul turc să urmeze sfaturile agenților francezi, să rupă relațiile cu Rusia. În acest context, Sultanul Selim III recunoscă lui Napoleon titlul de împărat; dădu ordin să se pregătească aprovizionarea din țările române, și prevăzu ridicarea sistematică a fortificațiilor pe Nistru și Dunăre. Franța urmărea cu tenacitate să anuleze cea mai importantă clauză din tratatul din 23 sept. 1805 și anume trecerea liberă a vaselor de război ruse prin strîmtori. Convinși de argumentele francezilor Reisseffendi se adresează lui Italinski, rugîndu-l să ia măsurile necesare pentru încetarea trecerii prin Bosfor și Dardanele a navelor de război ruse. Ministrul turc îi vorbește trimisului rus despre temerile sale că Turcia ar putea provoca o ruptură cu Franța, dacă va permite trecerea mai departe prin strîmtori a vaselor de război rusești. În interpretația ministrului otoman, art. 4 al tratatului de alianță nu era de loc aplicabil la circumstanțele de acum, întrucît a fost acceptat la timp foarte diferit și anume pentru cazul unui război defensiv comun. Dar războiul dus în prezent de Rusia împotriva Franței este ofensiv și, în consecință, fără nici un raport cu angajamentele pe care Poarta le contractase pentru o alianță pur defensivă. Trecerea trupelor rusești prin strîmtori pentru a ataca posesiunile franceze din Adriatica este contrarie naturii acestei alianțe⁷. Fonton, primul dragomon al Porții, mai categoric dar și mai logic, a răspuns lui Italinski că art. IV era clar și precis, cuvîntul război nefiind înscris în el, iar distincția de război comun ofensiv sau definitiv

6 Idem, *op. cit.*, p. 6.

7 Idem, *op. cit.*, p. 8.

nu se referă în vreun fel la acest tratat. Aceste motive nu mai puteau fi invocate francezilor pentru a justifica dreptul de liberă trecere a vaselor rusești prin Bosfor și Dardanele. Considerațiile lui Fonton au fost urmate de o notă datată 26 aprilie 1806⁸, prin care reis-effendi ruga pe trimisul extraordinar al Rusiei să aducă la cunoștință guvernului său, că „sultanul ar dori ca trecerea vaselor de război ruse să înceteze”⁹. Italinski nu uită să informeze guvernul imperial de la Petersburg despre noua dorință a lui Selim al III-lea, afirmând totodată „că Poarta nu ar îndrăzni să protesteze împotriva trecerii vaselor noastre de război în Bosfor și Dardanele, dar dacă aceasta se va întâmpla, el își rezervă dreptul de a recurge la forță”¹⁰. Ocazia se prezintă curînd la 24 iunie 1806 sosi în rada portului capitalei otomane bricul de război „Iason” cu destinația Corfu, însărcinat să remită contelui Macenigo 190.000 de ducăți olandezi. În chiar ziua sosirii bricului rusesc, reis-effendi amintește lui Fonton conținutul notei remisă din partea trimisului rus, insinuîndu-i că sultanul este „în chip penibil” surprins de prezența în apele sale a unui vas de război rus. Italinski comunică Porții că „Iason este un bastiment căruiia tratatul de alianță îi autorizează libera trecere prin strîmtori. Dacă Poarta dorește să oprească trecerea bricului, trebuie să se recurgă la forță”¹¹. La 23 iulie 1806, fregata rusă Kildum, cu un transport de efective militare pentru trupele rusești din insulele Ionice, se îndreaptă, prin strîmtori, spre Mediterană. Reis-effendi primește ordinul sultanului să comunice trimisului rus încetarea completă și hotărîtă a trecerii vaselor de război prin strîmtori. Ministrul imperial rus, Budberg l-a însărcinat pe Italinski să convingă Poarta ca să mențină tratatul încheiat cu Rusia la 23 sept. 1805. Răspunsul negativ al guvernului turc a mărit tensiunea în relațiile dintre cele două imperii. Sublima Poartă căzu, în vara anului 1806, în cursa întinsă de intrigile generalului Sebastiani, care de curînd îl înlocuise pe generalul Brune din postul său diplomatic la Constantinopol. În drum spre capitala Imperiului otoman, Sebastiani a trecut prin țările române, unde cei doi domni, Constantin Ispilanti și Alexandru Moruzi, îi făcu o strălucită primire. Sub vîlul acestei înalte bunăvoințe, Sebastiani descifra sentimentele filoruse ale domnilor fanarioți, convingînd pe marele vizir să-i mazilească. Mazilirea lui Ispilanti și Moruzi, în august 1806, înainte de a împlini 7 ani de domnie, conform prevederilor tratatului de la Kuciuk—Kainargi, a constituit un motiv de încordare a relațiilor dintre cele două țări. Deși la scurt timp, Poarta, la insistențele lui Italinski, a dat curs la una din cererile guvernului rus, reintegrînd pe cei doi domni maziliți în posturile lor, Alexandru I ordonă, la 16 oct. 1806, generalului Michelson, comandantul trupelor rusești pe Nistru, să invadeze țările române. Budberg comunică trimisului rus de la Constantinopol că „Pentru a obține o garanție proporțională cu importanța pe care o are pentru noi păstrarea dreptului de a trece prin strîmtori, M. S.

8 Ibidem, p. 9.

9 Ibidem, p. 9.

10 Ibidem, p. 9.

11 Ibidem, p. 10.

Imperială crede că trebuie să cerem Turciei o declarație solemnă și autentică, prin care ea se obligă că niciodată nu-i va aduce o cît de mică atingere sub orice pretext oricare ar fi el¹². Însă depeșa lui Budberg nu-l va găsi pe Italinski în capitala Imperiului otoman. La 23 decembrie 1806, Poarta cere trimisului rus să părăsească Constantinopolul în termen det rei zile, cu întreaga sa legatie. La 25 dec., Italinski acceptă propunerea ambasadorului englez din capitala Turciei, Arbernthant, și-a amiralului britanic Luhis să se imbarce pe vasul Canopus, gata de plecare spre Malta. Comunicînd de la bordul vasului britanic guvernului hatiserițul din 28 decembrie 1806, care conținea declarația de război adresată Rusiei, Italinski ajunsese în Malta la 18 ian. 1807. Budberg comunică marelui vizir că trupele ruse au intrat în țările române din cauza violării de către Turcia a tratatelor încheiate cu Rusia. Ministrul guvernului imperial rus condiționează reluarea alianței cu Imperiul otoman de respectare cu strictețe a tuturor tratatelor încheiate anterior și, în primul rînd, garantarea trecerii libere a flotei de război ruse prin strîmtori. Țarul Alexandru I încearcă și el să explice Porții că ceea ce l-a constrîns să ordone înaintarea trupelor ruse spre Dunăre, nu erau intențiile de cuceriri, ci simpla dorință de a sustrage Turcia uneltirilor Franței. Alexandru I se arată dispus să înceapă negocierile de pace, cu atît mai mult cît el primise știrea intrării flotei engleze, sub comanda amiralului Duckworth, în apele Dardanelelor. Între timp, lîngă localitatea Tilsit, pe fluviul Niemen, se desfășura întîlnirea dintre Napoleon Bonaparte și țarul Alexandru I. Aici, Napoleon impune Rusiei condițiile sale de pace. S-au semnat două tratate : tratatul de pace propriu-zis, care cuprindea și cîteva articole secrete și tratatul de alianță franco-rusă (7 iulie 1807). La 9 iulie se mai semnează o convenție suplimentară, prin care Rusia cedează Franței golful Cataro și insulele Ionice. Franța își oferea mediația în conflictul ruso-turc, cu specificarea că în caz de refuz, provinciile europene să fie împărțite între Franța și Rusia. Tratatetele semnate la Tilsit aveau o slăbiciune fundamentală : lipsa de sinceritate a celor doi semnatari. În timp ce la Tilsit se discuta destinul Turciei, Sebastiani asigura pe Selim al III-lea de marea prietenie a guvernului francez. La un moment dat, la Tilsit, în cursul tratativelor, Napoleon era gata să sacrifice interesele Turciei, acceptînd, verbal, regimul de ocupație rusească asupra țărilor române. Oferta verbală a lui Napoleon cu privire la menținerea țărilor române sub ocupația rusă a fost făcută în intenția de a sonda opiniile lui Alexandru I privitoare la acceptarea, fără opoziție, a închiderii strîmtorilor și pentru flota rusă. Faptul că în această zonă era o irevocabilă ciocnire de interese, îl determină pe Napoleon să introducă în cuprinsul tratatului de pace clauza retragerii trupelor ruse din țările române. Astfel, în tratatul de pace, prin articolele 21 și 22 Rusia era obligată să-și retragă trupele de ocupație din Moldova și Țara Românească. La Petersburg, ambasadorul francez Savary a început să insiste, spre sfîrșitul anului 1807, ca prevederile tratatului de pace de la Tilsit, cuprinse în articolele amintite, să fie îndeplinite cît mai curînd posibil. În

1807, după convorbirile de la Tilsit, generalul de cavalerie Michelson, comandantul șef al trupelor de ocupație din țările române, primi ordinul să aducă la cunoștință guvernului turc că țarul Rusiei este gata să evacueze principatele danubiene de îndată ce Poarta ar fi dispusă să reinnoiască tratatul de alință cu Anglia și ar fi restabilit tratatele existente între Rusia și Turcia. În acest sens, generalul Michelson propune marelui vizir încheierea unui armistițiu și dacă va intra în vigoare, trupele sale se vor retrage din Țara Românească și Moldova. Pentru îndeplinirea unei asemenea misiuni, comandantul trupelor ruse din Principate primi și împuternicirile necesare. Negocierile au fost încredințate consilierului intim Laskarov, care sosise la București la 22 iulie 1807, de unde pleacă la Slobozia unde-l întâlnește pe plenipotențiarul turc, Said-Halib și pe colonelul francez Guillemot. Armistițiul a fost încheiat cu îndeplinirea următoarelor condiții 1) cele două părți contractante, Rusia și Turcia, vor numi plenipotențieri pentru începerea negocierilor de pace ; 2) trupele rusești și otomane se vor retrage din țările române în termen de 30 pînă la 35 de zile de la semnarea armistițiului ; 3) rușii vor evacua Insula Tenedos și va restitui turcilor vasele capturate în timpul campaniei ; 4) dacă negocierile nu vor ajunge și la încheierea unei păci, armistițiul nu poate fi rupt pînă în primăvara viitoare. Dar abia a fost semnată convenția de armistițiu de la Slobozia de către plenipotențiarul celor două imperii contractante și de mediatorul francez, colonelul Guillemot, că muri comandantul șef al trupelor rusești din Principate. În locul lui a fost numit ad interim generalul Meyendorff. Deși nu primise împuterniciri pentru a ratifica convenția de armistițiu, la insistențele lui Laskarov și Guillemot, Meyendorff o confirmă prin semnătură, la București, în august 1807. Între timp are loc numirea în postul de comandant șef al armatei ruse din țările române a mareșalului Prozorovski.

Acesta a fost anunțat curînd de contele Rumianțev că țarul Alexandru nu a ratificat două din clauzele convenției de armistițiu de la Slobozia clauza privitoare la restituirea vaselor de război turcești, capturate în timpul campaniei și clauza care se referă la neîntreruperea armistițiului pînă în primăvara viitoare, în caz de neratificare a convenției. Trimișii turci au refuzat renegocierea clauzelor respinse de țarul Rusiei, iar tratativele de pace, pe baza proiectului rus, completat de generalul Prozorovski, nu aveau să ducă la nici un rezultat.

Epopeea napoleoniană a provocat o goană paroxistică după acaparări teritoriale, menite să întărească taberele beligerante în detrimentul țărilor mici și slabe. „Cînd toată lumea ia, de ce să nu luăm și noi, il întrebă în octombrie 1807, Rumianțev pe Savary”¹³. De fapt, negocierile între Franța și Rusia aveau ca obiect despuieră teritorială, iar „tocmeala” prosperă, îmbrăcînd haina pretenției înțelepciunii elementare a diplomației în definiția dată mai tîrziu de Bismarck : „dacă doriți să cumpărați un cal, nu veți striga peste tot prețul cel mai mare pe care consimțiți să-l

dați, și dacă doriți să vă debarasați de al vostru, nu veți publica prețul cel mai de jos cu care vă veți resemna să-l dați¹⁴. În acest spirit, pot fi apreciate și aluziile contelui Piotr Tolstoi, ambasadorul rus la Paris, cu privire la înțelegerea verbală de la Tilsit prin care Napoleon acceptase, față de Alexandru I, menținerea țărilor române sub ocupația rusă. Napoleon i-a declarat că el continuă mai departe „cîntecul de pe Niemen, dar recunoaște numai cîntecul pus pe note“, adică textul scris al tratatului.

Într-un memoriu întocmit de Reinhard, în noiembrie 1807, referitor la țările române, se exprima concepția lui Napoleon I, după care destinul lor „trebuie să fie decis conform vastului ansamblu de planuri“, în care, evident, problema strîmtorilor ocupă o poziție centrală. Deci, pentru conducătorii statelor angajate în marea confruntare de dominare a sud-estului european, statutul țărilor române depindea, direct sau indirect, de modul cum se hotăra chestiunea privitoare la Bosfor și Dardanele. Dar cine stăpînea cursul inferior al Dunării pînă la vărsare avea cele mai mari șanse să decidă și asupra strîmtorilor. Conștient de acest fapt, prințul Rostopcin a propus încă din 2 oct. 1801 țarului Pavel I, încorporarea țărilor române imperiului rus¹⁵. Sub imboldul acestor factori, Alexandru I urmărea să obțină cu ajutorul Franței, fixarea graniței de sud-vest a imperiului pe linia Dunării. Dorind să abată atenția lui Alexandru I de la problema strîmtorilor și a Constantinopolului, Napoleon oferă, prin celebra sa scrisoare din 2 febr. 1808 țarului rus alte direcții expansiunii ruse, inclusiv recunoașterea Dunării drept frontieră a Rusiei¹⁶. Într-adevăr, cînd în 1808 Napoleon inițiază o nouă întîlnire cu Alexandru I pentru consolidarea alianței franco-ruse, țarul a condiționat participarea sa la Erfurt de acceptarea în prealabil de către Franța a trecerii țărilor române sub ocupația rusă. Însă conferința de la St. Petersburg a eșuat în chip lamentabil la 12 martie¹⁷. Voind să clarifice intențiile Franței, Rumianțev a pus deschis problema Constantinopolului și a strîmtorilor, la care Coulincourt era dispus să accepte ocupația rusă a principatelor danubiene, să cedeze Rusiei Bosforul, iar Franța să obțină Dardanelele și Peninsula Galipoli. Astfel, „Convenția franco-rusă de la Erfurt (sept. 1808) a certificat formal anexarea pe care Alexandru I s-a străduit s-o înfăptuiască în practică pînă la 1810¹⁸.

14 Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Ed. Junimea, 1975, p. 56.

15 Robert Fugier, *Histoire de relations internationales*, tom. IV, Paris, 1954, p. 131-132.

16 Sergiu Columbeanu, *Situația internațională a țărilor române*.

17 Sergiu Columbeanu, *Situația internațională a țărilor române, 1806—1812*, din *Revista de ist. ASSP. R.S.R.* Nr. 5, p. 668. i

18 Albert Vadal, *Napoleon et Alexandre I-er L'alliance russe sous le premier empire*, ed. III, vol. I (Paris) cap. VIII, p. 273-307. Gh. Brăteanu, *La Bessarabie*, 20 Leonid Boicu, op. cit., p. 59.

Napoleon reușește să obțină, la Erfurt, prelungirea alianței franco-ruse, cu prețul recunoașterii „drepturilor” Rusiei țariste asupra Moldovei și Țării Românești. Dar jocul politic datorat perturbărilor provocate de Napoleon în Europa a făcut să ajungă la o răsturnare a alianțelor forțele aliate, Marea Britanie și Rusia, se găseau acum în tabere adverse, cea dintâi alături de Turcia, iar cea de a doua alături de Franța. Tratatивele de pace dintre Rusia și Turcia, după o îndelungată așteptare a plenipotențiarilor turci la Iași, au eșuat datorită pretențiilor excesive ale Rusiei și în primul rînd al refuzului Porții de a ceda principatele române¹⁹. Reacția britanică la cererile formulate de ruși se reflectă în raportul ambasadorului Sir Robert Adair către George Canning, secretarul de stat al afacerilor externe, în care se sublinia necesitatea de a înainta Porții o notă conținînd a strong exhortation not to permit Russia to establish herself on the Danube²⁰. Începînd din 1809, se conturează iminenta ruptură dintre Napoleon și Alexandru I, ceea ce încurajează Turcia să intensifice operațiile militare împotriva armatelor ruse din țările române. Moartea neașteptată a prințului Prozorovski a dus la numirea în postul de comandant șef, a generalului de infanterie Kaminski. Acesta era imputernicit, totodată, ca să trateze propunerile preliminare de pace. Clauza esențială era cuprinsă în articolul XI prin care prevedea pentru vasele de război ruse libera trecere prin strîmtori. Acest articol era identic cu clauza prințului Prozorovski pe care voia să o discute la conferința de la Iași, cu plenipotențiarilor Turciei. Cealaltă latură spinoasă a tratativelor era creată de insistența cu care rușii reclamau anexarea principatelor danubiene.

Poarta otomană, pe de altă parte, declară că „preferă de o mie de ori război” decît să cedeze Rusiei țările române. Astfel că tratativele de la București se desfășurau într-o atmosferă încărcată. Anglia, acum aliata Turciei, începînd cu semnarea păcii de la Dardanele (5.I.1801), intervine în primăvara anului 1812, pe lângă Poartă, să grăbească încheierea unei păci de compromis cu Rusia. Prin pacea de la București din 28 mai 1812, rușii anexau jumătate din Moldova, teritoriul dintre Nistru și Prut, izbutind să ocupe și un important braț al Dunării, la vărsarea ei, anume Chilia, măsură ce avea să-i sporească considerabil dominația în bazinul Pontic. Numai sub presiunea iminentei invazii napoleoniene, Rusia, s-a arătat ceva mai concesivă la București, lăsîndu-l pe G. Kutuzov să semneze tratatul de pace, chiar în condițiile în care problema trecerii libere prin strîmtori nu este menținută de loc, și nici prevăzută anexarea integrală a principatelor danubiene. Tratatul de pace de la București l-a nemulțumit profund pe stăpînul de atunci al Rusiei, țarul Alexandru I.

19 Hugh Seton — Watson, *The Russian Empire 1801* Oxford, 1967, p. 94-96 115-117.

20 P.R.O.F.O. Turkey, 78/63, f. 146 apud Cernovădeanu, op. cit.

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

LA DIPLOMATIE DES GRANDES PUISSANCES EN BOSPHOR ET DARDANELE
ET LEUR IMPLICATIONS SUR LES PAYS ROUMAINS (1744—1812)

R é s u m é

La zone des Détroits Bosphor et Dardanelles est d'une grande importance stratégique pour les grandes puissances européennes, ce qui a déterminé l'apparition des grandes confrontations entre elles pendant des siècles.

La Russie a désiré toujours une issue à la mer Méditerranée, mais elle était empêchée par l'empire turque qui s'empara des deux détroits.

Au commencement du XVIIIe-ième siècle, la politique d'équilibre européenne a impliqué toutes les grandes puissances dans une lutte acharnée pour maîtriser les Détroits et surtout la ville de Constantinople, pour avoir la clef de la région.

La diplomatie élaborée par les grandes puissances a impliqué toujours, direct ou indirect, le statut politique et territorial des pays roumains.

Ainsi on arriva à la situation de l'année 1812, quand la Moldavie a perdu un grand territoire, situé entre les rivières Nistru et Siret, c'est-à-dire la Bessarabie, l'ancien territoire roumain, enlevé par la Russie tsariste.

L'article éprouve à esquisser cette évolution compliquée de la diplomatie des Détroits et ses implications sur le statut des Pays Roumains.

FILE DIN CARTEA SCORȚENILOR ¹

ECATERINA I. MĂGIRESCU și
CEDRIC N. MĂGIRESCU

I

Satul Scorțeni este situat în depresiunea Tazlău și subdepresiunea Pîrîul Boului din Subcarpații Tazlăului, pe înălțimi cuprinse între 300 și 406 metri. Interfluviul Tazlău—Pîrîul Boului, compus din Șesul Cîmpului Valea Cîmpului, Dealul Cîmpului, Șesul Ochiului, Șesul Terpea, Dealurile Dragomiresei și Sârbi, oferă privirilor panorame naturale largi, pe distanțe de zeci de kilometri, asupra unei bune părți din Subcarpații Tazlăului și din lanțul carpatin, de la hotarul cu ținutul Neamțului și Codrii Blăgeștilor și de la munții Tarcăului, pînă la Nemira Mare, Culmea Berzunțului și Pietricica și spre valea Bistriței.

Toate satele comunei Pîrjol, de la Băsești la Hemeieni, Schitu—Frumoasa și Frumoasa, Tescanii și Româneștii comunei Berești-Tazlău, Ardeonii, cu Movila de la 435 de metri, de pe Dealul Ștefan cel Mare, drumul spre Sănduleni, podurile de peste Tazlău, Cetățuia, Grigoreni comunei Scorțeni apar în fața ochilor *drumetului ori scorțeneanului* aflat la 390 ori 406 metri înălțime.

Satul nu s-a numit dintotdeauna *Scorțeni*, ci a purtat alte nume, adesea ale moșiilor sale componente. Nici teritoriul lui nu este cel din prezent, ci era întins pe tot parcursul Pîrîului Boului, de la izvoare, lîngă moșia satului Blăgești — Bacău, pînă la vărsarea în Tazlăul-Mare.

Numele actual — *Scorțeni* — datează din secolul al XVII-lea, cînd e atestat într-un act din 1654, elaborat de domnitorul Gheorghe Ștefan, care întărește lui Ștefan Boul, mare vornic al Țării de Sus, „satul Iadomireștii, care acum să numescu Scorțeni, ce (es)te pe Tazlăul Mare, în Ținutul Bacăului“ ².

Urme de locuire din alte milenii

1. Teritoriul pe care se află satul Scorțeni a fost locuit din mileniul I înaintea erei noastre, cum pare să demonstreze prezența *Movilei* de la 435 de metri, de pe Dealul Ștefan cel Mare, din dreptul satului Scorțeni, pe dreapta Tazlăului Mare. Despre această Movilă, cercetătorii Viorel

¹ Prescurtare a monografiei dactilografiate, *Cartea Scorțenilor*.

² D. Constantinescu, *Documente moldovenești din sec. XV—XVII*, nr. 21 (Anua-
rul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, VII, Iași, 1970, p. 350-351).

Căpitanu — Bacău și dr. Vasile Ursachi — Roman au emis ipoteza că ar fi un mormânt uriaș, vechi de circa trei milenii³.

2. În vatra satului au fost descoperite vase, cioburi, oseminte și trei tezaure, dar s-a păstrat numai tezaurul de denari romani imperiali, descoperit de Ion Șoric (1874—1950), și ajuns, prin intermediul lui N. C. Munteanu și al familiei înrudite, C.C. Măgirescu, în posesia Muzeului Județean de Istorie — Bacău (25 de monede) și în custodia Liceului *Vasile Alecsandri* (6 monede) (donatoarea fiind eleva Măgirescu Liliana). Cu monede emise în vremea împăraților romani Vespasian, Domițian, Nerva-Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Faustina senior, Marcus Aurelius și Commodus, Tezaurul a fost descris de cercetătorii Viorel Căpitanu și dr. Vasile Ursachi⁴.

Tezaurul demonstrează relațiile dintre dacii din Moldova și populația daco-romană ori romani.

Intemeierea satului (prima jumătate a secolului al XV-lea)

1. Toponimele *Dealul Cîmpului*, *Valea Cîmpului* și mai ales *Șesul Cîmpului*, leagă existența satului de *Cîmpul lui Dragoș*, care cuprindea, în deceniul al IV-lea al secolului al XV-lea, 25 de sate de pe teritoriul ținuturilor Bacău și Neamț⁵. Aceste toponime și un act din anul 6944 (1436), luna iunie, 24 zile, Suceava, atestînd pentru prima oară satul Blăgești — Bacău, sînt o *atestare posibilă* a satului Scorțeni, cu numele *Poiana lui Dragoș* dăruit de Iliaș și Ștefan lui *Petru Ungureanul*.

2. *Prima atestare documentară sigură* a satului Scorțeni, cu numele *Bădești*, estea actul elaborat în anul 6951 (1443), luna iunie, 8 zile, Suceava, de către Ștefan, fiu al lui Alexandru cel Bun, care face cunoscut că „această adevărată slugă a noastră, pan Iliaș Sanga, a slujit nou drept și credincios. De aceea, noi văzîndu-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu osebita noastră milă și i-am dat, în Țara noastră, în Moldova, satele anume Văsiești la Urmeniș, unde este casa lui, și la Tazlău Băsești și jumătate din Bădești și la Troțuș o poiană, anume Borila“⁶.

Spre acest act, care atestă pentru prima oară satul Băsești pe Tazlău, cu moșia vecină cu satul Scorțeni, ne conduce mărturia hotarnică din anul 1777, determinată de o încălcare a moșiei Băsești de către răzeșii din Dumirești, în punctul *Bădești*, situat mai sus de izvoarele Bahnei, „la deal de drum“⁷.

3. Mihai Costăchescu afirmă despre *Bădești* „Era cred și în veacul al XIV-lea“ și că „Își are numele de la *Bade*“⁸. De altfel, expresii ca

3 În vara anului 1986, cei doi cercetători au urcat la *Movilă*, împreună cu autorii.

4 *Carpica*, publicație a Muzeului de Istorie — Bacău, vol. VII. 1975.

5 Opinia lui Mihai Costăchescu, citată de *Damian P. Bogdan*, *Două acte de la Ștefan și Iliaș* (în *Analele Universității București, Seria Istorie*, vol. XV, 1966, Extract).

6 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II — 1426—1456, 1932, p. 155-159.

7 Arhivele Statului — București, *Colecția dr. C. V. Dumitriu*.

8 Op. cit., note de la p. 159.

„după vechiul hotar“, „pe unde din veci au umblat“ vorbesc de la sine despre o vechime cu mult mai mare decât arată documentele păstrate.

Alte atestări din secolul al XV-lea și alte nume ale satului

1. Într-un document din anul 6978, luna iunie, 5 zile (1470), din vremea lui Ștefan cel Mare, se înregistrează un schimb de sate. *Sârbii*, de pe Tazlăul Mare, „în jos de Hemeiani, tot pe Tazlăul Mare“, este dat de mănăstirea Bistrița vistiernicului *Iurie*, în schimbul satului Hemeiani⁹. Este vorba, în acest document, de *Sârbii vechi*, nu de *Sârbii* denumiți astăzi *Florești*, sat care datează din 1864, de la înproprietărirea lui Cuza-Vodă. *Sârbii vechi* au făcut și fac corp comun cu Scorțenii, așa cum confirmă și un opis al Tribunalului Județean — Bacău¹⁰, unde citim rezumatul unui act care înregistrează *Hotarăle moșiei Scorțenii sau Sârbii a Epitropiei Sf. Mormint*¹¹. Același adevăr îl confirmă și un zapis din 1863¹², în care martorii vânzării de către moștenitori (presbitera Maria și fiii, în frunte cu Dumitrache Popa) a unui stîngen din „hotarul Budeștii și Fărțigani“, pentru plata datoriilor „preotului Ilie Barna, sînt din „*Scorțenii de gios*“. Actul conține și stampila din 1840 a satului Scorțeni. Înseamnă că existau și *Scorțenii de sus*, adică partea cuprinsă între actuala S.M.A. — Scorțeni și izvoarele Pîrului Boului, la hotarul cu Blăgeștii.

2. Dintre actele care întăresc adevărul vechimii de 550 de ani a satului Scorțeni pe Tazlău, desprindem întii un uric din „velet 6985“ (1477) „septembrie 23, „tij de la Ștefan v(oi)e voda“, prin care se face „întăritură lui Pătru Bilco pe satul Bâlcăni și Domireștii, ce sînt pe Tazlăul cel Mare, ca să-i fie lui ocine cu tot venitul“¹³. Rezumatul grecesc al uricului reproduce două dintre toponime, *Bâlcăni* și *Domireștii*, cu forma *Balcăni* și *Idomirești*. I inițial de la numele din acest an al satului Scorțeni, *Idomirești*, este alăturarea cuvîntului slav *i* = și înaintea toponimului *Domirești*. Credem că din această alăturare au rezultat toponimele cu inițialele *i*, *e* și *ia* din documentele secolelor următoare. Mai precizăm că nu trebuie să confundăm aceste forme ale toponimului *Domirești* cu numele unui sat care a existat la vărsarea Tazlăului în Trotuș, (numele *Edumirești*, *Sadomirești* și *Sodomirești*, sinonime cu *Săcăloșești*), O asemenea confuzie s-a strecurat la Dorinel Ichim, în rîndurile închinat satului Scorțeni și monumentului de artă populară eclesiastică din lemn, *Merisor*, într-o lucrare de circulație restrînsă, ajunsă însă și în mîinile scorțenenilor¹³. Autorul afirmă că documentul din 22 martie 1656, elaborat de Gheorghe Ștefan voievod, ar stabili hotarele satului Iadomirești, de-

9 Ioan Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, 1913, L XXXVIII.

10 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Fondul Tribunalul Județean — Bacău, pachetul 11.

11 Arhiva familiei Cedric N. (N.I.I.) Măgirescu — Scorțeni.

12 Biblioteca Centrală Universitară Mihai Eminescu din Iași, manuscrisul III, 99, Condică din 1795, rezumat grecesc, p. 1. al manuscrisului 628 din Arhivele Statului — București, Condica Asachi, f. 545, v.

13 Dorinel Ichim, *Monumente de arhitectură populară din județul Bacău — Bisericile de lemn*, Editată de Episcopia Romanului și Hușilor, 1984. p. 195.

venit Scorțeni. În realitate, este vorba de satul de la vărsarea Tazlăului în Trotuș.

3. Uricul din 21 noiembrie 7007 (1499), elaborat de Ștefan cel Mare la Hirlău, întărește lui *Gavril Dinga* și rudelor sale și satul *Bodești* pe Tazlăul Mare, precum și „împărțeala pe care și-au făcut-o“. De asemenea, le întărește „jumătate din Poiana Boului“. Iată deci confirmarea întinderii satului pînă la hotarul Blăgeștilor, unde este și astăzi Poiana Boului, ca și a transformărilor suferite de toponimul *Bădești*, datorite asemănării dintre literele chirilice Ъ (= â) și о, luînd apoi și forma *Budești* (cu u), datorită asemănării literelor amintite cu litera chirilică ѱ (= u). Așadar, cei mai vechi strămoși ai scorțenilor au fost proprietarii satului ori a moșiilor sale, cu numele *Bădești*, *Bodești*, *Sârbi*, *Dumirești* (*Domirești*), *Idomirești*, *Poiana Boului*, ori chiar *Poiana lui Dragoș*, din secolul al XV-lea.

4. Mai adăugăm aici informația despre un document din același secol (al XV-lea), care atestă și satul *Măgirești* — Bacău, dar și numele de familie *Măgirescu*, răspîdit în satele din Subcarpații Tazlăului, inclusiv *Scorțenii*.

Este actul din 31 martie 1481, prin care Ștefan cel Mare confirmă lui „Toma, feciorul lui Magir și fraților lui, între alte „ocine“, „o tăietură pe pîrîul Iepii“. Un mare număr de acte de vânzare-cumpărare din secolele al XIX-lea și al XX-lea atestă că moșiile din *Scorțenii de sus*, adică *Poiana Boului*, erau proprietatea familiilor *Ion Măgirescu*, *Ion Ion Măgirescu*, *Neculai I. Măgirescu* și *Neculai N. Măgirescu*, *străstrăbunicii*, *străbunicii*, *bunicii* și *părinții* lui C. N. (N. I. I.) *Măgirescu*, în arhiva căruia se păstrează actele, care acte atestă și perpetuarea unor toponime importante, în frunte cu *Poiana Boului*, *Budești* și *Fărțigani*.

Secolele al XVI-lea și al XVII-lea au dat documente în care continuă să apară numele *Bodești*, *Poiana Boului*, *Iadumirești*, dar și *Edumirești*.

1. Un document din 22 martie 7068 (1560), emis de Alexandru Lăpușneanu, întărește vânzarea a o „jumătate di sat din Sadomirești“, „a patra și a șasea parte din Poiana Boului a lui Trișalea, feciorul Fătului“ și „a opta parte din satul Bodești a lui Toma Epuri cătră preutul Oancea și prioteasa lui, Petrea, aceste moșii de la ținutul Bacăului“¹⁴.

2. Se pare că *Sadomirești* este aici o formă scrisă (sau transcrisă) neatent în locul formei *Iadomirești*. Documentul atestă și pe *Bătrînul Fătu*, unul din cei opt *bătrîni*, stăpîni ai satului care, în secolul al XVII-lea „umbla pe opt bătrîni“, adică avea opt moșii sau unități de măsură pentru pămînt¹⁵. Ceilalți șapte bătrîni ale căror nume s-au păstrat pînă la jumătatea secolului al XX-lea, unele — pînă în vremea noastră și se vor păstra în continuare, sînt: *Bătrînul Lazăr*, *Bătrînul Verdeș*, *Bătrînul Terpea*, *Bătrînul (Pavăl) Moțai*, *Bătrînul Patrașcu*, *Bătrînul Ianuș* și *Bătrînul Gotcă*.

3. Toponimul *Gotcă* (*Gotca*, *Gotcii*, *Gotcăi*) se poate referi la dregătorul *Gotcă Fete*, pîrcălab de Roman din secolul al XV-lea. Despre

¹⁴ *Documente din istoria României, veacul al XVI-lea: Moldova, vol. II* (1557—1570), nr. 127.

¹⁵ *Vezi și Dorinel Ichim, op. cit., p. 195.*

acesta, parohul săchelâr Ioan Theodorescu din Scorțeni, în 1922, într-o micromonografie manuscrisă, răspuns la un chestionar trimis de Ministerul Cultelor¹⁶, afirma că stăpînea o moșie din Dumirești, dar nu cita documente. El este însă demn de crezare, căci citează și pe *Gavril Dinga*, tot fără a indica documentul în care apare. Mai citează pe *aprodul Fărțișan*, și acest nume fiind păstrat în actele de vânzare-cumpărare din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Nedeținînd acte doveditoare privind toponimul *Gotcă*, prezentăm și presupunerea noastră că, pe locul situat în continuarea, spre nord, a dealului *Rediu*, de pe întinsul *Dealul Cîmpului*, se vor fi adăpostit, dacă a existat și o pădurice de brazi, naturali, ori cultivată de unii proprietari, cocoși de munte și mai ales *gotci* (găinușele lor).

4. În secolul al XVII-lea, satul apare cu numele *Iadumirești*, alături de numele *Poiana Boului*, iar din 1654 și cu numele actual, *Scorțeni*.

În 1632, la 28 august, în Iași, Alexandru Iliaș Voievod îi întărește lui *Dumitrașcu Solomon* „satul Fîntînelele, cu vad de moară pe Bistrița, cumpărat de la Gheorghită și frații lui, și părți din satele Năsoești, Iadumirești, Secătura, Albotești și Băsăști, toate în ținutul Bacăului”¹⁷. La 1 septembrie 1449 (1640) și 31 august 7150 (1641), Vasile Lupu Voievod întărește lui *Grigorcea din Bețești* cumpărăturile de pămînt din *Edumirești* de la diferiți vînzători. Documentul are locuri lipsă, arse și pierdute.

Documentul 20 din colecția lui D. Constantinescu este zăpădit din 7160 (1652), de vânzare a unei părți din satul Edumirești lui Gavril hatmanul (fratele domnitorului Vasile Lupu și ctitorul mănăstirii Agapia), în timpul lui Gheorghe Ștefan. Este un act care, în ciuda deteriorării, confirmă apartenența Poienii Boului la satul Scorțeni, deoarece precizează locurile: „din cîmpie și din pădure și din curător(i) de finaț și din (apă și) din vatra satului, și din Poiana Boului”.

5. *Din secolul al XVII-lea* este și actul care atestă pentru prima oară satul cu numele actual, *Scorțeni*. Este vorba de uricul din 22 februarie 1654, citat la începutul prezentei micromonografii.

Pe pagina 4 a documentului apare o *Copie a Idomireștilor și izvod de numărul bătrînilor vînduți*, care atestă circa 30 de familii de săteni vînzători din Scorțeni. Între ele, apare și „Toader diaconul”, „ficiorul lui Cristea ce au fost călugăr pe nume Mardarie”. Aceasta înseamnă că, așa cum desprindem și dintr-o carte recentă despre schiturile din țara noastră¹⁸, „ante 1655”, este fondat în Idomirești, de către domnitorul Gheorghe Ștefan (originar din Răcăciuni — Bacău), schitul *Poienile*, cu hramul Sf. Voievozi. Era firească fondarea lui, satul fiind dăruit mănăstirii Agapia de către *Radu Abăza* și *Nicolae Abăza*, sînovi [= fiii] Gavril Hatmanul”, cum precizează uricul din ianuarie 7166 (1658), din Succava. Cata-

16 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Fondul *Parohia Scorțeni*, pachetul 4.

17 D. Constantinescu, *Documente moldovenești din sec. XV—XVII*, nr. 20 și 21 (în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, VII, Iași, 1970, p. 344 și p. 350-351).

18 Ieromonah Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, București, 1982, p. 415.

grafiile din prima jumătate a secolului al XIX-lea înregistrează în Scorțeni, între trei și șase preoți, un diacon și între doi și patru dascăli, dovedă că nu exista doar o biserică a satului. În podul monumentului de arhitectură și pictură al lui Ion D. Traianescu — N. N. Tonitza și Constantin Bacalu există haine călugărești. Între ctitorii monumentului ecleziastic de artă populară din lemn, *Merisor*, se situează și ierodiaconul Toma, care va apare și în alte acte din secolul al XIX-lea. Unele icoane sînt de la vechiul schit, iar călugărul Isaia Runcan pleacă din Scorțeni doar în 1915.

6. Toponimul *Scorțeni*, denumind două localități din România (una în județul Prahova, alta în județul Bacău), are la bază substantivul comun *scoarță*, moștenit din limba latină (*scortea*). Sensul inițial și fundamental al termenului este acela întâlnit în dicționare „înveliș extern (gros și tare) al trunchiului și al crengilor unui copac sau al unei plante lemnoase, coajă”¹⁹. Sensurile secundare cuprind și pe cel de „perete de scinduri cu care se înlocuiesc loitrela carului cînd se transportă material granular”²⁰. Locuitorii satului situat pe interfluviul Tazlăul Mare — Pîrîul Boului au confecționat secole la rînd *scoarțe* din tei pentru căruțe, dar și pentru acoperișuri și pentru ieslele, treucile și ulucele necesare hranei animalelor. Denumirile unor locuri din nordul satului Scorțeni demonstrează existența teiului în păduri de tei: *Dealul Teiului*, *Pîrîul Teiului*, *Drumul Teiului*. Într-o anumită epocă din an, prin mai, spun bătrînii²¹, coaja groasă a teiului se desprinde ușor de pe trunchi și poate fi presată, prelucrată, întărită ori folosită așa cum este. Ortensia Racoviță²² explică astfel numele satului Scorțeni: „Numele vine după toate probabilitățile de acolo că înființarea a început în vechime cu niște bordeie pe care primii locuitori le-au acoperit cu scoarțe (coji de teiu) în loc de draniță”. Explicația Ortensiei Racoviță, exprimată prin cuvintele „în vechime”, nu este justificată de documente anterioare anului 1654, an în care numele *Scorțeni* apare pentru prima oară, iar vechimea satului este, cum am dovedit, de 550 de ani. În anul 1922, Ioan Theodorescu, referindu-se la toponimul *Scorțeni*, afirma, în micromonografia manuscrisă „Numele satului este dat de megieșii satului, fiindcă casele lor erau acoperite cu scoarță din teiu, cum și scoarțele căruțelor și ale ieslelor vitelor lor erau tot din scoarță luată de pe mulții tei seculari ce erau pe valea pîrăului Teiului; astăzi au dispărut cu totul acei falnici tei”²³.

Important este faptul că megieșii, și apoi oameni tot mai de departe cumpărau de la locuitorii satului Scorțeni *scoarțe* pentru cele mai diverse întrebuințări. Ei le-au dat locuitorilor numele de *Scorțeni*, adică *cei care făuresc scoarțe*, denumire care a devenit și numele satului. Noi numim

19 *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 748, coloana a II-a.

20 Ibidem.

21 De exemplu, Iordache Lăzărescu (79 de ani), custodele *Pietrei Bădeștilor* (1777).

22 *Dicționar geografic al Județului Bacău*, 1895.

23 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Fondul Parohia Scorțeni, pachetul 4.

astăzi *scorțeneni* pe acești locuitori, iar adjectivul *scorțenean* a pătruns în denumirea unor zile deosebite pentru locuitori, cum sînt *Zilele școlii scorțene*²⁴.

SECOLUL AL XVIII-LEA (Satul Scorțeni în documente externe și într-o mărturie hotarnică autohtonă).

1. Cu numele *Scorțeni*, satul apare și în documentele străine din secolul al XVIII-lea. Mai întîi, într-o hartă topografică a Moldovei, alcătuită în 1775, în limba germană, sub direcția lui F. A. de Bawr, mareșal în armata rusă, numele este scris *Scorceni*²⁵.

2. În harta Moldovei în limba germană, lucrată de inginerul *Hora von Oztellovitz*, în anul 1788, satul *Scorțeni* apare la nr. 5690, cu numele ortografiat *Skorzeny*²⁶.

3. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772, 1773 și 1774*²⁷ înregistrează satul Scorțeni cu „34 — toată suma caselor — 28 — Scădere rufeturile, însă [= adică] 1 popă, 1 diacon, 1 ruțaș, 3 nevolnici și sărace, 22 panțări isprăvnicеști“ care apar drept „birnici“. Între birnici, numele propriu *Zavati* apare de patru ori, iar numele *Cernat* tot de patru ori. Aceste nume se întîlnesc adesea și în vremea noastră. Prezența unui diacon (*Zaharia*), pe lîngă un popă (*Ursachi*) vorbește tot de existența a două biserici, ori atestă existența unui alt schit, pe dealul *Sârbi**, așa cum povestesc bătrînii satului, care știu de la bunicii lor.

4. *Mărturia hotarnică din 1777*, amintită mai sus, este foarte importantă, pentru că atestă și explică principalele denumiri pe care le-a avut satul Scorțeni, de la întemeierea lui, în prima jumătate a secolului al XV-lea și pînă în secolul al XVIII-lea: *Bădești*, *Dumirești*, *Poiana Boului* și *Scorțeni*, ca și toponimul *Pîriul Bahni* și citează și patru nume de răzeși (între care nevolnicul *Toader cel Mare* e prezent și în recensămintele rusești din 1772, 1773 și 1774).

Iată cîteva fragmente din această mărturie hotarnică (de o întindere și precizie impresionantă) „(...) ca să merg la ținutul Bacăului la moșia Băsăști, ce este pe apa Tazlăului Mare, ca să aleg și să hotărîsc jumătate di sat din Băsăști, partea din gios, cum și asupra părții din giurătate di sat din Dumirești, care se chiamă acuma Scorțeni, ce este a mănăstirii Agapia, care se hotărîște cu moșia Băsăști din gios (...) și cu Poiana Boului, partea din sus (...). Și întîiu am mers la capul piscului din gura Solonțului și cu toți răzeșii, fiind față și vechilul de la Agapia și Toader cel Mare din Dumirești și Vasile Măraiu și Vasile a Mutii și Gavril Mărian, răzeși din Dumirești ce se cheamă acuma Scorțeni și li s-au cetit și carte de blestem întru auzul tuturor, de ce au trecut Dumireștii peste Pîriul Bah-

²⁴ Inițiate, din 1983, de conducerea comunei și a școlii satului.

²⁵ Academia R.S.R., Stampe, Secția V, nr. 2537/1775.

²⁶ Ibidem, planșa 72 (1788).

²⁷ Academia de Științe a R.S.R. Moldovenest. *Moldova în epoca feudalismului*, Editura Știința, Chișinău, 1975, vol. VII, Partea a II-a, p. 311.

* Să nu se uite că Sărbii au aparținut, pînă în 1470 și apoi și în alte secole, mănăstirii Bistrița; alte moșii scorțenele au aparținut mănăstirii Agapia.

nii (...). Și am mai cerceat și măsurînd și în hotarul Dumireștilor de iznoavă din piatra Bădeștilor în sus, și pînă în pîriul Bahnii, am găsit 67 funii și 28 pași. Și dintre acestea funii am scris în această carte (...) precum arată i ipisocul de la răposatul Vasile Vodă (Lupu) din leat 7144 (1636) de pe întăritura schitului Drăgușani, pe a opta parte din satul Dumirești și cu Poiana Boului, partea de sus, și am stîlpit-o din podul Pîriului Bahnii în gios, în hotarul Dumireștilor scriu iar, nu în hotarul Băsăștilor. Am pus și o piatră de hotar în malul Pîriului Bahnii, din deal de drum, care desparte hotarul Băsăști de Dumirești, care piatră de hotar la deal spre răsărit caută pîriul pînă la obcina Săcrieșului, alături cu hotarul Dumireștilor (...).“²⁸.

5. În anul 1799, meșterii populari care făuriseră renumitele scoarțe care au determinat numele satului, nume menținut pînă în prezent, au ridicat, pe tălpi groase de stejar (din copacii din apropiere), montate pe temelia din piatră de rîu, un monument de artă păstrat pînă astăzi cu numele *Merișor* (nume care se pare că derivă de la numele copacilor sălbatici din poiana unde a fost ridicat).

În exterior, monumentul impresionează prin temelia de un metru spre răsărit (fiind construit pe un teren în pantă al dealului Dumbrava), ca și prin briul ce imită funia, realizat în tăieturi de fierăstrău, la jumătatea înălțimii ferestrelor, de jur împrejurul său.

Intrarea se face printr-o ușă din două blăni de stejar. În interior, atrage prin sistemul geometric de boltire (trunchi de piramidă) la toate cele trei părți ale sale și mai ales la naos, unde birnele se termină îmbinate în forma unor dinți de fierăstrău. Iconostasul și icoanele sînt pictate de „Mihail Zugrav, la 20 februarie 1809“. O icoană pe pînză prezintă Judecata de apoi.

Un obiect valoros pentru construcția sa este pomelnicul diptic din lemn, cu trei părți din care două sînt uși ce închid pe a treia, în care sînt înscrise circa 150 de morți și 90 de vii — ctitori, cu prenumele lor, în frunte cu ierodiaconul Toma. Pomelnicul atestă că biserica *Merișor* este o ctitorie colectivă.

Acest monument a fost descris, în 1969, de Titu Elian și Ioana Cristache Panait (revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 7—9, p. 490) și, în 1984, de Dorinel Ichim (op. cit.) și este imortalizat într-o pînză de excepție a pictorului băcăuan Nicu Enea (1897—1960), din Valea Arinilor — Lucăcești, județul Bacău, care a mai pictat în Scorțeni și un portret al colegului său, învățătorul C. Zugrăvel, și două peisaje, cum atestă și o fotografie din 1931, în care pictorul apare într-o pădure scorțenească, cu șevaletul și cu trei prieteni scorțeneni (C. Zugrăvel, D. Mareș, învățători și C. Dimitrescu, inginer) *

28 Arhivele Statului — București, *Colecția dr. C. V. Dumitriu*.

* ARHIVA familiei Mareș, Scorțeni, Bacău.

SECOLUL AL XIX-LEA — PRIMA JUMĂTATE

1. Alături de monumentul *Merișor*, schitul Poienile își continuă existența și în secolul al XIX-lea, pînă în deceniul al VII-lea, cum atestă mitricele dintre 1853 și 1865²⁹, în care se întîlnesc numele (hramul) a două biserici și semnăturile parohilor *Ioan Cernat* și *Toma Săchelaru*.

2. Încă din secolul al XVIII-lea a apărut *ocolul*, condus de un *ocolaș*, iar în secolul al XIX-lea se stabilește, de către Regulamentul organic, un *privighetoriu*, ales de vorniceii satului, care, la rîndul lor, erau aleși de săteni. Sarcinile lui erau apărarea „împotriva tuturor răpirilor și a nedreptăților” Făcea anchete pentru moșii, acte de vânzare-cumpărare, certifica copii după documente. El nu-și avea o reședință stabilită³⁰.

Ocoalele au funcționat pînă în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza, deși denumirea se mai folosește încă mulți ani după aceea, ori își schimbă conținutul. În primele două decenii ale secolului al XIX-lea, în ținutul Bacău au existat patru ocoale Bistrița de Sus, Bistrița de Jos, Tazlău și Troțuș. Satul Scorțeni făcea parte din ocolul Tazlău.

3. *Condica Liuzilor*, din 1803, înregistrează în Scorțeni 74 de liuzi (oameni fără bir).

4. O „*Carte de la Divan pentru dispărțirea hotarului moșiei Budeștii și Fărțiganii rezeșesci de la ținutul Bacăului despre moșia Idumirești a monast. Agapia*” vorbește despre două grupe de moșii ale satului Scorțeni.

5. Catagrafia din 1820³¹ înregistrează satul Scorțeni cu 84 de birnici, 7 fără bir, 24 netrebnici, 5 feciori de ruțași, deci 132 de locuitori, care de fapt sînt capii de familie.

6. Este curios faptul că *Harta teatrului de război în Europa în anii 1828 și 1829*, întocmită la scara $\frac{1}{420.000}$ din mărimea reală... Gravată la *delepuș topografic militar*, 1835³² nu înregistrează satul cu numele *Scorțeni*. În schimb, la nr. 32, înregistrează partea sa de sus, cu numele *Poiana Boului*. Satul nu putea fi ignorat, din moment ce apar vecinii, *Grigorenii* și *Ripa Iepii*.

7. Între 1820 și 1838, ținutul Bacăului avea șase ocoale. Bistrița de Sus, Bistrița de Jos, Tazlăul de Sus, Tazlăul de Jos, Tazlăul Sărat și Troțuș. Satul Scorțeni făcea parte din ocolul Tazlăul de Sus (în 1832), ocolul Bistrița (1833) și Tazlăul de Jos (în 1836 și 1838).

8. O catagrafie din 1832, cuprinzînd numai ținutul Bacăului³³ înregistrează în satul Scorțeni 142 de birnici. Din aceștia, 1 mazil, 41 de ruțași, 6-rupte ale vistieriei, 2 oameni fără căpătâi, 1 jidov, șase preoți, 1

29 Arhivele Statului — Filiala Bacău, *Mitricile Bisericilor Sf. Voievozi și Sf. Neculai* — Scorțeni.

30 *Îndrumător în Arhivele Statului, Județul Bacău*, vol. XIII, 1980.

31 Arhivele Statului — Iași, nr. 10, 345 *de file, filele 81-82 și jumătate din 83*.

32 Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX — Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, Editura Științifică, 1957.

33 Arhivele Statului — Iași, Tr. 885, op. 1011, nr. 5, anul 1832, filele 33-38.

diacon, patru dascăli, 3 „priveligiați”, 1 scutit, 15 bătrâni, 28 de văduve. Numărul mare de preoți, diaconul și dascăli demonstrează existența a cel puțin două biserici, un schit și biserica satească (*Merișor*). Aceleași date, cu unele modificări, sînt înscrise în Catagrafia Moldovei din 1832. Satul *Scorțanii* apare la nr. 9 (filele 154-157), unde sînt înscrși numai 135 de birnici (față de 142), precizîndu-se că plătesc 3660 de lei, 31 de ruțași (față de 41), 5 — ruțele vistieriei, 11 oameni fără căpătai (față de 2), 1 jidov orîndar, 6 preoți, 1 diacon, 4 dascăli, 3 „priveligiați”, 1 scutit, pentru strajă, 15 bătrîni și nevolnici, 24 de văduve. Între numele prezente, *Grozav* apare de cel puțin nouă ori (azi dispărut din sat), *Zavati* — de cel puțin șase ori, și *Cernat*, de cel puțin zece ori, ultimele două răs-pîndite și în prezent. Și Grigoreni apar cu modificări față de catagrafia separată a ținutului.

9. De la 1838, pînă în 1864, desființîndu-se ocolul Tazlăul Sărat, au existat cinci ocoale. Scorțenii fac parte din ocolul Tazlăul de Jos.

10. *Catagrafia locuitorilor din satul Scorțeni, ocolul Tazlăul de Jos*, din anul 1838, la filele 118-131³⁴, înregistrează la nr. 62, o situație amănunțită, în 38 de rubrici. Sînt 171 de locuitori capi de familie, dintre care 1 vel căpitan, un polcovnicel, 15 bătrîni trecuți, în vîrstă și nevolnici, 9 văduve, 3 mazili, 37 de ruțași, 5 — ruțele vistieriei, 11 oameni fără căpății, „14 feciori de priveligiați — mazili, ruțași, rupte ale vistieriei, preoți și diaconi căsătorii și neîntrați la nici o rînduială”, 2 sate și 2 proprietari, 84 de birnici.

Între văduve, Maria Preuteasa și Dochița Preuteasa amintesc de mai mult de un preot și mai mult de o biserică. Tot așa demonstrează și cei trei preoți în slujbă (Ioan Cernat, Alexandru Tăzlăuanu și Ilie Barna), un diacon în slujbă (Gregorii Cernat) și doi dascăli. Curios este faptul că e înscrisă însă doar o singură biserică, cu hramul Sf. Voievozi.

La ultima rubrică („Numele satelor și a proprietarilor”) se afirmă că „Satul Scorțeni este moșic răzășească, proprietatea mănăstirii Bistrița, numită Sărbii, stîlpită și hotărită”. Iată deci că Scorțenii de Jos sau Sărbii au devenit iar proprietatea mănăstirii Bistrița, cum fusese și pînă în 1470, cînd e atestat în documente, cu numele Sărbii, pentru prima oară.

11. La 17 mai 1841³⁵, nevolnicii (desigur, cei 15 din categoria din 1838) se plîng că birnicii i-au pus la munci care depășesc puterile lor, obligîndu-i să plătească 5 sorocoveți și 2 parale de fiecare. La 19 mai 1841³⁶, isprăvnicia ținutului Bacău poruncește lui Enacachi Chiriach, sulger, să cerceteze situația care a determinat această jalbă.

12. *Lucrarea Populația din Moldova în anul 1846* înregistrează 148 de capi de familie în Scorțeni, 46 în Sărbii, 80 în Pustiana și 79 în Grigoreni, între cele 163 de sate cu 17.320 de locuitori (capi de familie).

În secolul al XIX-lea, două din moșiile satului se numesc *Budești* și *Fărțigani* și au patru răzeși. Moșia *Sărbii* este a mănăstirii Bistrița, apoi,

34 Arhivele Statului — Iași, nr. 1217.

35 Arhivele Statului — Filiala Bacău, documente, nr. 1104.

36 Arhivele Statului — Filiala Bacău, documente, nr. 1105.

37 Th. Codrescu, *Uricariul*, 1899, p. 361.

din 1845, a Epitropiei Sf. Mormint. Numele de locuri perpetuează amintirea celor opt bătrâni din veacurile anterioare. O dovedesc, pe de o parte, hotarnicele, actele de vânzare-cumpărare, actele datale și judecățile, rezumate într-un opis al Tribunalului Județean Bacău³⁸. Toate sînt dintre anii 1832 și 1868 și cel puțin³⁹, depistate de noi, se referă la satul Scorțeni, sprijinind, prin toponimele atestate, adevărul vechimii de 550 de ani a satului. În ele apar des numele proprietarului Sandu Kirieac și numele Măgirescu și Gheorghe Arghire — preot.

Arhivele particulare posedă acte din secolul al XIX-lea care atestă folosirea neîntreruptă a toponimelor *Bodești* și *Budești*, *Fărțigani*, *Bătrînul* (*Pavăl*) *Moțai*, *Bătrînul Lazăr*, *Bătrînul Verdeș*, *Bătrînul Terpea*, *Poiana Boului*, *Sârbi*, *Scorțenii de gîos* și altele ca acestea. Sînt acte ale familiei Cedric N. Măgirescu — Scorțeni și ale familiilor D. Mareș și Neculai Stoica — Scorțeni. În frunte se situează actul de vânzare-cumpărare din 1826 scris de Ioan Cernat (din arhiva Măgirescu).

13. La fel de interesante sînt patru acte din Colecția Gh. Popa³⁹. Înainte de a le prezenta, mulțumim colectivului Arhivelor Statului — Filiala Bacău, și în primul rînd șefului său, dr. *Dumitru Zaharia* și arhivarului principal *Riglea Elenuța* (n. 1950, Săucești — Bacău).

Zapisul din 23 aprilie 1833 din această colecție, confirmă că „Anița, fata lui Ion Podolen, împreună cu soțul ei, Neculai Heisu, vînd cumnatului lor Gheorghe Han preot diacon moșia lor din hotarul Scorțeni ce se numește Fărțăghina și Budești din Bătrînul Verdeș și din bătrînul Lazăr și din Moțăiu, partea Aniței ce se va alege, afară de partea surorilor sale Alexandra și Catrina, cu 57 de lei 20 parale. Martori Ion Ciocoiu, Gheorghe Podoleanu, Vasile Podolen. Scrie Toader Ciocoiu“.

Din documentul scris la Leontinești în 24 aprilie 1841 aflăm despre chelarul Alexandru Tazlăuanu din Scorțeni. Zapisul din 20 februarie 1843, scris de Alisăiu Popovici din Scorțeni⁴⁰ și purtînd sigiliul din 1840 al satului Scorțeni, consemnînd un schimb de proprietăți, vorbește de săchelarul Alexandru și de Ilie Barna preot și menționează toponimele *Bătrînul Verdeș*, *Lazăr*, *Pavăl Moțăiu* și hotarul *Budești* și *Fărțăghina*, ca și pe martorul Ion Stanciu din Scorțeni.

Mai cităm raportul din 1843, prin care „Ion Balica, vătăjel de mazili în ocolul Tazlăul de Sus, înaintează isprăvniceii concluziile cercetării pricinii dintre Alexandru, preot săchelaru din Scorțeni, și Vasile Scorțanu, care a schimbat moșia cu Alexandru Hanu, din satul Dragova, ținutul Neamț“.

14 Un grup de file din 1857⁴⁰, prezentînd *Proprietățile din Principate*, înfățișează, la nr. 37, fila 12, satul Scorțeni cu 40 de birnici, 2 „gîsrobiți“ și avînd proprietar, cu 350 de fălci, pe spătarul Sandu Kirieac.

38 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Fondul Tribunalul Județean Bacău, pachetul 11.

39 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Colecția Gh. Popa, I-62, I-99, I-100, I-107.

40 Arhivele Statului — Iași, Tr. 1785, op. II, 2035, filele 3-13, din 1857.

Anii 1859—1900

1. În epoca luptei pentru Unirea din 1859, a domniei lui Alexandru Ioan Cuza și în anii următori, de pînă la 1900, au loc schimbări și în viața scorțenilor, care n-au fost departe de luptătorii unioniști din Tescani, pe care i-au privit cu simpatie. Ei au fost improprietățiți, au beneficiat de reformele administrative și culturale. E suficient să cităm că Scorțenii e *centru de comună*, *vornicul* devine *primar*, ia ființă, în 1894, *Judecătoria Rurală de Pace Scorțeni*, *școala* (1860), *biblioteca* (1897). De asemenea, scorțenii au luptat în 1877—1878, dînd jertfe, ca *Tudurache Ciubotaru* (a cărui memorie e păstrată în două colțuri ale eroilor din cele două monumente eclesiastice de artă), ori veterani, precum *Costachi I. Cernat*, decorat cu *Virtutea Militară*, cum apare și pe piatra funerară din cimitirul scorțenean (din 1886) unde poartă și căciula de curcan.

2. Între anii 1859 și 1900, în Scorțeni au funcționat șase primari *N. Avraam* (fost vornic prin 1853—1859), *Iordache Nistor*, *V. Aioanei* (*V. A. Ion*) (1867—1870), *Costache Vasiliu* (1871—1890), *N. C. Antohi* (1891—1896) și *Ștefan Lichi* (1897—1899).

Nu se păstrează actele primăriei din această perioadă. În schimb, după informările primarilor, au fost întocmite paginile consacrate Scorțenilor în trei lucrări publicate în 1889, 1895 și 1899—1902⁴¹.

În cartea lui S. P. Radianu, din 1889, Scorțenii apar în 1887, aparținînd Plășii Tazlău, fiind centru de comună, cu trei „cătune” Scorțeni. Grigorenii și Pustiana. Despre primele două, se afirmă că sînt „sate frumoase”, de răzeși, au case zidite cu gust, iar locuitorilor li se poate zice „abia boieri”. Satul Scorțeni avea 370 de case, cu 1514 locuitori, o școală, două biserici și șase cîrciumi. Grigorenii aveau 187 de case, cu 803 locuitori, o biserică și două cîrciumi, iar Pustiana, 173 de case, cu 711 locuitori, o biserică și două cîrciumi.

În comună exista o singură școală, în Scorțeni, cu 56 de băieți și 11 fete. În dicționarul Ortensiei Racoviță (1895), sînt explicate monografice toponimele *Budești* și *Fărțigani*, citînd pe Theodor Codrescu, cu *Uricariul* din care află de doi proprietari de moșii scorțene, *Ștefan Ion Coce* și sătrarul *Sandu Kirieac*. Consideră că *Budeasca* e „nume ce mai purta înainte satul Scorțeni”. *Poiana Boului* e „sătișor care face trup cu satul Scorțeni, din comuna cu același nume”. După ce prezintă *comuna* Scorțeni, Ortensia Racoviță se oprește la *satul* Scorțeni, arătînd că, în 1891, avea 190 de copii de școală (dar frecventau doar 32), 405 capi de familie și 1548 de suflete.

Marele dicționar geografic al României folosește, și în volumul al V-lea, dicționarul Ortensiei Racoviță, dar omite existența marilor proprietari (moștenitorii lui V. Tataru). De asemenea, indică greșit anul 1889.

41 S. P. Radianu, *Județul Bacău — Studiu agricol și economic*, lucrat din ordinul Ministerului de Agricultură, București, 1889; Ortensia Racoviță, *Dicționarul geografic al județului Bacău*, 1895 (p. 175, 353, 485-486); G. I. Lahovary, General C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, 5 volume, București, 1899—1902, V (p. 359-360).

drept an al înființării școlii din Grigoreni (intemeiată în 1888). Ambele dicționare înregistrează o judecatorie de pace, două „fabrici de petroliu“, două mori cu apă și una cu vaporii și două hanuri mari.

3. *Inceputurile școlii scorțene* se plasează în deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea. În iulie 1860, se hotărâște înființarea a 52 de școli rurale în Moldova. Prin această hotărâre, se înființează și în comuna Scorțeni o școală primară rurală. Locul înființării este cotuna Pustiana, unde funcționează între 1860 și 1865. Școala din Pustiana — Scorțeni este una dintre primele nouă școli publice primare din județul Bacău (4 — rurale: Bogdana, Nănești, Luncani, Pustiana și 5 — urbane: Bacău și Tg. Ocna; cea mai veche, 1839, Bacău, învățător — Constantin Platon). Învățător este Vasile Vasiliu, din 1860 pînă în 1865 și apoi pînă în 1880. Actul nr. 3 din 1 octombrie 1860, o scrisoare, adresată către „onorabilul subprefect Ocolul Tazlău de gios“, începe astfel, citind numărul ordinului de numire „Subscrisul fiind rînduit de către Ministeriul de Cult și al Instrucțiilor Publice cu ordonanța nr. 10.295 din 6 a lunii trecute, profesor la satul Pustiana (...)“⁴².

Cităm și rîndurile esențiale din cererea-memoriu din anul 1867, adresate de Vasile Vasiliu revizorului școlar: „În anul 1860 amu deschis școala în cotuna Pustiana cu Decretul Min. de Culte, iară la 1865 s-au mutat acea școală în această comună tot cu decretul aceluiași ministru, De la 1860, aproape opt ani, băncile aduse din Pustiana n-au fost reparate“⁴³. La Pustiana erau chemați să învețe copii din întreaga comună și din comunele și plășile învecinate, cum reiese din scrisorile 21, 22, 23 din 1861 și din septembrie 1860, cînd se cere subprefecturii să ordone comunei megieșe să-și trimită copiii la școală⁴⁴.

Bogata corespondență a învățătorului relevă cîteva aspecte și piedici esențiale ale muncii sale. Salariul se trimitea după primirea de către minister a catalogului lunar. În decursul celor 5—6 ani de muncă la Pustiana și încă a cîteva din cei circa 15 ani de muncă în Scorțeni, învățătorul nu a primit la timp salariul, fiindcă intervenea neglijența intermediarilor (serviciile poștale și funcționarii din subprefectură, revizorat și minister). Cataloagele trebuiau plătite anticipat de către învățător; la fel și manualele (care, ca și programele, ar fi foarte interesant să le prezentăm). Alte piedici privesc localul, impropriu, cu două odăi cu acoperiș vechi, nereparat, cu bănci în care elevii se așezau și scriau cu rîndul, cu colb pe jos, căci odăile nu erau podite. Moșia Pustiana aparținea mănăstirii Agapia și proprietarului Matei Hartulariu. Primarii de pînă în 1871 aruncă vina unul pe altul. Din 1863, „Depozitul central de cărți este la Dl. Costache Platon, profesorile primar din acest oraș“⁴⁵, iar distribuitorii primeau un rabat de 12 la sută.

42 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Fondul Școala Scorțeni (21 de pachete), pachetul 1.

43 Ibidem.

44 Ibidem.

45 Ibidem, nr. 14.095/26 august 1863.

Problema centrală a școlii din Pustiana era aceea a frecvenței elevilor. Satul Pustiana este un sat de catolici care vorbesc jargonul ceangăiesc și limba română. Limba de predare, *limba română nu a fost niciodată problemă în discuția locuitorilor*, care apar în cataloage sau tabele cerute de minister cu denumirea de *unguri*, deși *ceangăii* nu sînt unguri.

Deși școala era legată de biserică, preotul catolic, *Filipe Corrinđonni*, nu dă ajutor real învățătorului. Pe el îl interesează doar religia catolică. Cum rezultă dintr-o adresă a învățătorului Vasiliu către minister⁴³, preotul catolic pretindea ca în școală rugăciunile să se citească ungurește „sub cuvînt că, dacă nu se va ceti, atunci copiii catolici nu frecventează mai mult școala”. Învățătorul, care obținuse și manuale gratuite pentru unii elevi, roagă să se trimită „dezlegare la aceasta”, dar nu se aprobă. Cînd e nevoie, preotul se oferă să predea la cl. I, dar cu condiția să i se permită să predea gratuit, la clasele a II-a și a III-a, limba italiană sau limba latină⁴⁷.

Încă din ianuarie 1861, Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice din Moldova constatare că „școlile satești nu prezintă toate și deapănarea rezultatele așteptate”⁴⁸.

Observînd că la Pustiana se întîmpinau multe greutăți, frecventînd școala cel mult 40 de elevi, în 1865, ministerul mută școala de la Pustiana, în Scorțeni, într-o clădire din lemn și vîlătuci ridicată de preotul Ștefan Borcea. Aici funcționa și primăria, într-o odaie. Cel mai tulburător document din arhive (din anul școlar 1868—1869) e o cerere-memoriu pe care, la 15 decembrie 1868, Vasile Vasiliu o înaintează Ministerului. Deși era „definitiv” și „inamovibil”, superiorii voiau să-l înlocuiască cu un învățător provizoriu. Vasiliu cere să fie numit „învățător de model categoria III”, să-l „încurajeze”, nu să-l lovească ca fulgerul lui Jupiter.

Păcat că nu se păstrează prea multe documente dintre anii 1869 și 1880, cînd primarul (Costache Vasiliu) ajută pe învățător, frecventînd, în luni dificile *, ca ianuarie și septembrie, pînă la 65 de elevi în unele zile.

Între anii 1881 și 1893, întîlnim în Scorțeni pe *al doilea învățător*, *Vasile Scorțianu*, care e sprijinit de primar și în timpul căruia frecventează școala circa 70 de elevi. În timpul său ia ființă, în 1888, școala din Grigoreni, avînd învățător (suplinitor) pe *Dimitrie Bogdan*.

Despre *al treilea învățător* scorțenean, *Theodor Demetrescu*, aflăm mai ales dintr-o condică de procese-verbale dintre anii 1894 și 1927⁴⁹. Inspectorii mărturisesc, în 1894, impresia „excelentă”, făcută de școală, ca „ispravă pedagogică”, și afirmă, în 1896, că „directorul și învățătorul face onoare corpului didactic din județ”, deși era „provizoriu”, școala era lipsită de material didactic și nu avea suficiente lemne de încălzit, frec-

46 Ibidem. nr. 6, 3 decembrie 1860.

47 Ibidem, nr. 17, 1862.

48 Ibidem, adresa nr. 258 către învățătorii școlilor existente.

* Părinții ori gerul îi opreau acasă.

49 Arhivele Statului — Filiala Bacău, Fondul Școala Scorțeni, pachetul 8.

ventind-o doar 43 de elevi, și că „are vocațiune și pasiune pentru cariera didactică”. La recensământul din 1899 sînt înregistrați 200 de copii.

4. În anul 1896, ia ființă *Casa Școalelor*. Prin lege, avea și datoria de a înființa biblioteci rurale. Rîvna lui Theodor Demetrescu determină înființarea, în 1897 (cu nouă decenii în urmă) a *primei biblioteci scortene* cu 344 de volume donate de Casa Școalelor. Este una din primele biblioteci rurale din județ (alături de cele din Ciumași, Cleja, Tamași și Ardeani).

LE LIVRE DE SCORTZENI

R é s u m é

L'étude ci — dessus n'est qu'un abrégement de la monographie d'un village Moldave du département de Bacău — Roumanie.

Ce village, surnommé Scortzeni, se trouve sur la rive gauche de la rivière le Grand Tazlău (Tazlăul Mare) et sa confluence avec le Ruisseau du Boeuf (Piriu! Boului).

Antérieurement, dans des siècles, ce village a porté des dénominations comme sont *Bădești* et *Dumirești*, et, à partir de 1654 — *Scortzeni* (la date du premier document en ce sens).

Les auteurs, les epoux Magiresco, professeurs, eux — mêmes habitants par origine et par alliance de ce village historique, ont cherché de milliers documents, nécessaires à démontrer l'ancienneté de plus de 550 ans, dans toutes les sources possibles, comme sont les musées, les archives de l'État ou les archives personnelles ou particulières, des monuments d'art, des bibliothèques, les vieux du village etc.

Le livre comprend 14 chapitres et résolve, tant qu'il est possible, toutes les domaines d'activité, à partir de l'antiquité jusqu'à nos jours (l'époque d'or Nicolas Ceaușesco).

On présente des documents archéologiques qui attestent les liaisons daco-romanes d'avant notre ère et la continuité des roumains sur ces endroits jusqu'à nos jours.

On présente aussi des documents officiels qui attestent la localité et ses toponymes à partir du voïvode Dragoș et continuant avec les fils d'Alexandre le Bon, Stephan et Iliăș, Etiénne de Grand (le XV-ème siècle), Alexandre Lăpușneanu, Basil (Vasile) Lupu et Georges Stephan (le XVI-ème et le XVII-ème siècle), Constantin Dimitrie Moruzi (le XVIII-ème siècles) etc.

L'ancienne toponymie se maintient jusqu'à nos jours. Citons *Bădești*, *Fărtizigani*, *Lazar*, *Gotca*, *Motzei*, *Ianoș*, la Clairière du Boeuf, *Sîrbi* etc. etc.

On pose accent surtout sur les documents officiels et on met en évidence non seulement les faits historiques et sociales, mais aussi sur l'art populaire et sur les monuments d'art ecclésiastique. Il est question d'un monastère du dix-septième

siècle (avant 1655), de l'église *Merișor*, sculptée en bois de chêne, vieille de 1799, avec des coupoles géométriques, et de l'église construite par le grand architecte Ion D. Trajanescu (1875—1964) et l'illustre peintre N. N. Tonitza (1886—1940), entre 1909 et 1913.

Il s'agit aussi de 70 personnalités de ces endroits et de 25 personnalités qui ont passé parmi le village, ou sont veçu ici, comme sont *Pierre (Petru) Th. Missir* (1856—1929), le grand ami de I. L. Caragiale, le savant *Nicolas Iorga* (1871—1940), *Georges Enesco* (1881—1955), le peintre *Dan Hatmanu* (né 1926), le grand poète *Georges Bacovia* (1881—1957).

Ces pages (dans les autres parties qui suivront n'oublient pas les hommes qui sont morts en héros pour la Patrie, dans trois guerres (1877—1878 et les deux guerres mondiales), et aussi les vétérans et les invalides des ces guerres et les héros inconnus à partir des siècles.

On présente aussi l'école du village (fondée en 1860), la Justice de Paix (1894—1950), l'activité des maires, la coopération, l'activité des médecins et des agents sannitaires et surtout l'activité des habitants du village, qui ont fondé, en 1952, une association pour le travail en commun de la terre, puis, en 1961, une coopérative agricole de production. Leur niveau de vie devient, sans cesse, meilleur et heureux.

La revue présente la première partie de cet étude (des origines du village, jusqu'à 1900) et on continuera avec d'autres trois parties, dans les années suivantes.

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR DE MASĂ ȘI OBȘTEȘTI CREATE, CONDUSE SAU INFLUENȚATE DE ORGANIZAȚIA JUDEȚEANĂ NEAMȚ A P.C.R. ÎN PERIOADA 1921—1940

IONEL MARIN

În lupta desfășurată în decursul anilor pentru apărarea intereselor vitale ale poporului român, împotriva exploatării și asupririi capitaliste, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale, pentru socialism, Partidul Comunist Român a folosit aproximativ 60 de organizații de masă, ce au activat între anii 1921—1944.

Apariția organizațiilor de masă create, conduse sau aflate sub influența Partidului Comunist Român este atestată încă în primii ani de existență a partidului dar ele sînt prezente în viața politică a țării mai ales în perioada de după 1924, odată cu scoaterea P.C.R. în afara legilor, cînd s-a ridicat ca o necesitate stringentă folosirea unor forme și metode noi de muncă în măsură să asigure menținerea și intensificarea legăturilor cu masele. Cele mai multe dintre organizațiile create în toată această perioadă au fost prezente într-o măsură mai mare sau mai mică și în viața social-politică a zonei Văii Bistriței unele din acestea desfășurînd o activitate îndelungată (Blocul Muncitoresc Țărănesc), altele de scurtă durată (Societatea pentru protecția femeii și a copilului, de pildă). Aceste organizații au cuprins un număr diferit de membri, unele numărînd mii de persoane, altele cîteva sute sau chiar mai puțin. În același timp, unele dintre acestea aveau o structură organizatorică apropiată de cea a partidului, cu organizații proprii atît în localitățile urbane cît și în cele rurale, altele fiind prezente numai la nivelul unei singure localități sau unități economice etc. Toate au reușit însă să-și aducă contribuția la transpunerea în practică a programului revoluționar al partidului, a obiectivelor stabilite pentru fiecare etapă istorică în parte. În afară de secțiunile locale ale organizațiilor de masă legale, ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R. la nivel central, în acești ani, pe plan local au fost întemeiate, din inițiativa organizației județene de partid și alte asemenea organizații ce s-au manifestat numai în această zonă.

Una din primele organizații — care făceau parte din prima categorie — de masă întemeiate în județul Neamț după congresul din mai 1921, a fost secțiunea locală a Comitetului de ajutorare de pe lângă P.C.R., Secțiunea Neamț a C.C. de ajutorare înființată în vara anului 1922 a strîns bani și o serie de bunuri materiale pentru ajutorarea deținuților politici și a familiilor lor. În conducere erau Iancu Iliescu, Vasile Ciontu, Vasile

Lăzărescu, Ion Căciuleanu și alții¹. Documentele vremii atestă că în cursul anului 1922, în orașul Piatra Neamț și în alte localități, au fost răspindite numeroase bonuri de ajutorare de valori diferite : o parte dintre ele aveau în vedere și sprijinirea materială a victimelor secetei de pe Volga².

Comitetul local Neamț de ajutorare se preocupa de organizarea unor manifestații cultural-artistice, în urma cărora se realizau încasări ce erau apoi folosite pentru ajutorarea celor ce sufereau de pe urma prigoanei autorităților. De multe ori însă, autoritățile erau prezente la acestea, încercând să le dezorganizeze.

În cursul anului 1924, ca urmare a interzicerii activității P.C.R., a încetat și activitatea comitetului local de ajutorare a partidului comunist care, în anii următori, a fost reluată sub alte forme și în alt cadru organizatoric.

Militind permanent pentru lărgirea legăturilor cu masele, P.C.R. a indicat secțiunilor sale să continue și tradiția organizării activității sportive a tinerilor muncitori, tradiție al cărui început se afla în anul 1919, când s-a înființat organizația Prietenii naturii. În perioada de după mai 1921, organizația Prietenii naturii avea menirea potrivit statutului său, de a lărgi activitatea sportivă în rândurile tinerilor muncitori și țărani, pe de o parte, iar pe de alta să folosească toate mijloacele posibile, cultural-sportive și propagandistice, pentru a face și educație revoluționară și a-i atrage în rândurile mișcării revoluționare organizate. În cursul anului 1922 a luat ființă și la Piatra Neamț Secția Asociației pentru educația fizică a muncitorilor din România Prietenii naturii³. La începutul anului 1923, a avut loc alegerea organului ei de conducere cu care prilej participanții au încredințat răspunderea pentru activitatea organizației unor militanți ai mișcării muncitorești ca : Gh. Duca, Jean Socea, H. Herscovici, Ion Marinescu⁴.

Deși informațiile privind activitatea concretă a cercului Prietenii naturii din județul Neamț sînt destul de puține din documentele și datele cunoscute privitoare la activitatea organizațiilor de sindicat în domeniul cultural-sportiv, precum și din considerentul că unul din organizatorii mișcării sindicale din județul Neamț era Constantin Ivănuș care, în același timp, era un sprijinitor înflăcărat al cercului Prietenii naturii, se poate trage concluzia că prin el, P.C.R. s-a preocupat de folosirea și aici a acestei organizații spre a cunoaște mai bine problemele referitoare la condițiile de viață și de muncă ale tineretului și să-i facă educație revoluționară, organizînd manifestații cultural-educative în împrejurimi și în zonele apropiate ale județului Neamț, activității partidului și organizațiile de tineret și-au creat condiții pentru a putea duce o muncă susținută

1 „Socialismul”, nr. 186 din 17 septembrie 1922.

2 N. G. Munteanu, S. Grosman, *Prietenii naturii, asociație pentru educație fizică a muncitorilor din România*, în : *Organizații de masă legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R.*, Editura politică, București, 1970, p. 67.

3 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 69, dosar 6457, fila 8 ; N. G. Munteanu, *50 de ani de sport muncitoresc*, Editura stadion, București, 1971, p. 31, 33.

4 „Viața muncitoare”, organ al C.G.S.U. nr. 15 din 25 iulie 1926.

de propagandă în mijlocul țăranilor. Și cercului „Prietenii naturii“, ca și a altor organizații revoluționare în frunte cu Partidul Comunist Român, li s-a interzis activitatea în 1924.

La începutul anului 1926 au luat ființă comitetele de ajutorare de pe lângă Sindicatele unitare, cu scopul ajutorării morale, materiale și juridice a muncitorilor condamnați pentru activitatea revoluționară. Și în zona Văii Bistriței s-a înființat, de la început, pe lângă comisia locală a Sindicatelor unitare, un astfel de comitet local, în conducerea căruia se aflau Iancu Iliescu, Ion Căciuleanu și alții. Această organizație muncitorească a desfășurat o vie activitate pentru strângerea de fonduri bănești. Relevând rezultatele deosebite obținute în această regiune, ziarul „Viața muncitoare“, organul central al Sindicatelor unitare, la rubrica „Pentru cei închiși“, arată că, la Piatra Neamț, „printre donatori figurau sute de muncitori“⁵.

O inițiativă deosebit de pozitivă și originală în același timp luată de comitetul local de ajutorare a fost transformarea unei încăperi a Casei poporului în sală de dormit, echipată cu 10 paturi și destinată membrilor de sindicat din alte regiuni ale țării, ce veneau pentru tratament sau recreere în orașul Piatra Neamț. În același timp, s-au închiriat săli ale Casei poporului pentru diverse activități unor persoane sau instituții de pe urma cărora se obțineau unele sume bănești folosite tot în scopul amintit⁶.

În anii 1927—1928 îndeosebi la sfârșitul anului 1928, cu ocazia comemorării zilei de 13 decembrie, s-au ținut adunări ale sindicatelor de la diferite unități economice și în special din Piatra Neamț și Buhuși unde conducătorii mișcării muncitorești locale, membri ai conducerii sindicatelor unitare, ai comitetelor de ajutorare au arătat în fața participanților condițiile grele de viață și muncă ale acestora, demascând persecuțiile autorităților îndreptate împotriva organizațiilor democratice și muncitorești. Într-o asemenea alocuțiune M. Munteanu din Buhuși a îndemnat pe cei prezenți de a depune semnături pe o moțiune de protest față de regimul din închisori, sprijinind în felul acesta campania de propagandă pentru ajutorarea celor închiși⁷.

În luna decembrie 1928, organele de poliție din județ au luat măsuri pentru confiscarea afișului „Amnistia“, care, deși a apărut legal, a fost confiscat direct de la poștă, iar în martie 1929 a fost interzisă difuzarea de către membrii comitetului local de ajutorare de pe lângă Sindicatele unitare a numărului 4 al ziarului „Apărătorul proletar“, organ al C.C. de ajutorare de pe lângă Sindicatele unitare.

Intervenind brutal în activitatea comitetului local, autoritățile polițienești au efectuat percheziții, în tot cursul anilor 1928—1929, la domiciliul membrilor acestuia din Piatra Neamț, Tîrgu Neamț și Buhuși, pre-

5 A.S.N., fond manuscrise, caietul nr. 1, fila 102.

6 Loc. cit., fond prefectură, dosar 1242/1930, fila 201.

7 Nicolae Petrovici, *Comitetele de ajutorare de pe lângă Sindicatele unitare, în Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, volumul I, Editura politică, București, 1970, p. 256.

cum și la sediile organizațiilor muncitorești. În urma acestor presiuni, ca și a situației create în interiorul conducerii centrale a Sindicatelor unitare, determinată de frământările din conducerea P.C.R., în primăvara anilor 1929, comitetele de ajutorare de pe lângă sindicatele unitare și-au încetat activitatea⁸.

Așa cum este cunoscut, consecințele grave produse de criza economică din anii 1929—1933 au determinat puternice lupte sociale și politice în desfășurarea cărora au fost aplicate forme variate de organizare și mobilizare a maselor. În cadrul acestora, organizațiile create, conduse, sau influențate de partid, au avut un rol important în realizarea unității de acțiune ce se impunea în această perioadă mai mult ca oricând. În afara celor la care ne-am referit, cum au fost Blocul Muncitoresc Țărănesc, Sindicatul Unitar etc, în județul Neamț și-au desfășurat activitatea sub conducerea comitetului județean de partid și alte organizații printre care secțiunile locale ale „Ajutorului Muncitoresc Român“, „Ajutorului Roșu“, „Comitetului pentru amnistie“.

Ajutorul Muncitoresc Român a luat ființă, la nivel național, la 22 octombrie 1927, având ca scop ajutorarea muncitorilor manuali și intelectuali loviți de catastrofele naturale, sau economice, ajutorarea familiilor și copiilor lor, ajutorare ce consta în alimente, haine, cărți etc, îngrijirea culturală și economică a copiilor de muncitori, înființând stațiuni de ajutor, de adăpost, colonii publice. Totodată, urmărea îngrijirea, plasarea și ajutorarea șomerilor, organizarea de conferințe pentru popularizarea ideii ajutorului reciproc⁹.

Filiala din județul Neamț a A.M.R. a luat ființă la sfârșitul anului 1931, având organizații și aderenți la Piatra Neamț și Buhuși. În conducere se aflau atît comuniști, social-democrați, socialiști unitari, cît și personalități de alte nuanțe politice, oameni de diferite profesii, între care Iancu Iliescu, Ion Mătasă, Jean Socea și alții. În anul 1931, în orașele județului Neamț se remarcă o vie propagandă, prin răspîndirea de manifeste ale A.M.R., care făceau apel la sentimentele de solidaritate ale muncitorilor încadrați să-i sprijine pe cei afectați de șomaj. Într-un asemenea manifest se spunea că ajutorarea celor rămași pe drumuri este „manifestarea solidarității de clasă“¹⁰. Totodată, au fost întocmite numeroase liste de subscripție, metodă folosită anterior și de alte organizații ale clasei muncitoare.

Activînd pe multiple planuri, filiala din Buhuși A.M.R. s-a preocupat de organizarea, în anul 1931 a unui cerc cultural, în cadrul căruia se urmărea ridicarea nivelului de cultură al muncitorilor prin punerea acestora în contact cu o literatură care să le dezvolte conștiința misiunii lor istorice. Deși activitatea organizațiilor din județul Neamț nu afecta în nici

⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 23, dosar 4143, fila 3; vezi și Suzana Homenco, *Ajutorul Muncitoresc Român, în Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, volumul I, Editura politică, București, 1970, p. 311.

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 2141, fila 238.

¹⁰ Ibidem.

un fel siguranța statului, pe baza ordinului Inspektoratului regional de poliție Iași, în 1932, sediile sale au fost percheziționate, iar la începutul anului 1933 activitatea lor complet interzisă¹¹.

În județul Neamț, numeroase documente confirmă o intensă mișcare de masă inițiată de Comitetul local antirăzboinic îndreptată împotriva pericolului declanșării unui nou război. Încă în luna iunie 1932, un raport al Comitetului regional Moldova al P.C.R. făcea aprecierea că în județul Neamț comitetul local antirăzboinic a organizat „o campanie antirăzboinică”¹².

În mod oficial, comitetul local antirăzboinic a luat ființă la 12 septembrie 1932. Constituirea s-a făcut cu ocazia unei întruniri inițiate de comuniști, la care au luat parte numeroși cetățeni. Cu acest prilej I. Mătasă, coproprietar al ziarului local „Înainte”, a arătat că situația internațională devenea tot mai complexă și că, pentru prevenirea unui război, era necesară unirea tuturor forțelor și folosirea tuturor mijloacelor pentru declanșarea unei campanii antirăzboinice. Cu același prilej, adunarea a trimis Comitetului național antirăzboinic o scrisoare prin care își exprimă hotărîrea de a lupta pentru apărarea păcii, a suveranității naționale. Printre semnatori se aflau V. Dorneanu, Z. Cremer (ziariști), Gh. Petruca (muncitor forestier), N. Lazaridi (avocat) etc.¹³. În alte localități ale județului, între care Buhuși, Tîrgu Neamț, Tarcău, Hangu și altele au fost constituite filiale ale comitetului local antirăzboinic. În cursul anului 1933, cu prilejul întrunirilor avute, cît și al unor acțiuni greviste, cetățeni de diferite profesii au adresat comitetului local adeziuni în care se angajau să ia parte la mișcarea antirăzboinică. Comitetul local antirăzboinic avea în vedere organizarea unei propagande intense contra războiului, folosindu-se în acest scop atît de întruniri și manifestații ce s-au desfășurat în această perioadă, cît și de diferite publicații locale unde se tipăreau articole pe această temă, publicații care au sprijinit comitetul local în îndeplinirea misiunii sale. Pentru atitudinea antirăzboinică adoptată, unele dintre ele ca, de pildă, ziarul „Curentul Buhușului” pentru înserarea articolului intitulat *Lupta împotriva războiului*, a fost suspendat pentru o perioadă de timp în 1932 pe motiv că, așa cum sublinia o notă a poliției, „se află sub conducerea comunistului M. Munteanu”¹⁴.

Deși în mod oficial Comitetul local, ca și celelalte organe centrale și regionale, care printr-o ordonanță a comandamentului militar a fost pus în afara legii în februarie 1933, membrii comitetului local al județului Neamț au continuat să activeze încadrîndu-se în întregime în noile organizații de masă create de P.C.R.

Activitatea amplă și eroică a partidului comunist a forțelor revoluționare a fost supravegheată îndeaproape de organele represive ale regimului burghez, care au urmărit cu tenacitate să împiedice acțiunile organizațiilor muncitorești în special ale celor comuniste. Ca urmare în

11 „Înainte”, nr. 18/18 septembrie 1932.

12 „Înainte”, nr. 18 din 18 septembrie 1932.

13 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, mapa 50, fila 2.

14 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 716, fila 72.

nenumărate rînduri au fost operate arestări din rîndurile militanților mișcării muncitorești din județul Neamț, ceea ce a avut ca urmare îngrădirea, în unele perioade, a activității revoluționare. Alteori însă, cum a fost după 1933, activitatea partidului în rîndurile maselor populare s-a ridicat pe trepte tot mai înalte. În întreaga perioadă cuprinsă între anii 1934—1940, cu toate măsurile represive ale autorităților, organizația P.C.R. din Valea Bistriței a reușit să utilizeze o mare varietate de metode și mijloace de luptă împotriva exploatării, să-și aducă propria contribuție la lupta generală pentru apărarea independenței și suveranității patriei. Între acestea se înscrie și colaborarea la nivel regional sau local cu partide și organizații democratice, nemuncitorești.

În anul 1935, în orașul Piatra Neamț, comuniști au reușit să ralieze în jurul lor un mare număr de cetățeni dispuși să contribuie la ajutorarea victimelor represiunilor exercitate de autoritățile statului burghez. La început s-a constituit un comitet de inițiativă care se va transforma în acțiune locală a Patronajelor populare. Pentru organizarea și conducerea acestei organizații. Comitetul județean de partid a delegat o serie de activiști de frunte ca Teodor Lăcătuș, Ion Căciuleanu, Nicolae Bancu, Oscar Marcovici, care alături de militanți ai P.S.D. ca Vasile Ciontu, I. Fridman și ai P.S.U. între care Constantin Gicoveanu, precum și ai sindicatelor muncitorești, să asigure consolidarea și lărgirea permanentă și bunul mers al organizației.

Patronajele populare din județ au realizat o strînsă legătură cu alte organizații de masă create, conduse sau influențate de către partid, încheosebi cu Ajutorul roșu care, prin natura activității sale, avea aceeași sferă de preocupări. O primă acțiune realizată în comun a fost sprijinirea comuniștilor și antifasciștilor implicați în procesul în curs de judecare la Corpul IV Armată din Iași, în anul 1936. În acest sens, mobilizînd și alte forțe, patronajele populare din această zonă au reușit ca, în majoritatea unităților economice, să difuzeze cărți poștale ilustrate, reprezentînd grupul comuniștilor aflați în proces, precum și alte materiale de propagandă. Pe lîngă efectul propagandistic, aceasta a avut ca rezultat stringerea unor importante sume bănești, precum și alte bunuri materiale, folosite pentru sprijinirea luptătorilor aflați în închisori ¹⁵.

Lansînd liste de subscripție în rîndul maselor, în fabrici și uzine, în cartiere și la sate, patronajele populare chemau cetățenii să vină în ajutorul celor închiși, donînd alimente, rufe, medicamente etc, să trimită pachetele direct la închisori, sau să le predea la sediul organizației ¹⁶. În urma unor astfel de acțiuni, la fabrica de postav Buhuși s-a strîns suma de 1.740 lei care, împreună cu alte obiecte de îmbrăcăminte și alimente, au fost trimise C.C. al Patronajelor populare ¹⁷. Alături de alte organizații, patronajele populare din județul Neamț au adus o însemnată

15 Loc cit, dosar 715, fila 37 ; vezi și Gh. I. Ioniță, *Pentru front popular antifascist în România*, Editura politică, București, 1970, p. 123.

16 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 716, fila 85.

17 Gh. I. Ioniță, *Pentru front popular antifascist*, Editura politică, București, 1970, p. 233.

contribuție la sprijinirea morală și materială a victimelor regimului burghez.

O altă organizație de masă centrală care a avut filiale și în regiunea Văii Bistriței a fost cea intitulată Comitetele cetățenești. Între acestea se remarcă cele din Piatra Neamț și Buhuși care au acordat o atenție deosebită luptei împotriva scumpetei, pentru instaurarea unui control cetățenesc în brutării, măcelării și în alte unități ¹⁸.

Comitetele cetățenești din județul Neamț au avut în vedere și alte obiective ca lupta pentru apărarea drepturilor cetățenești; formarea unei juste conștiințe cetățenești; lupta împotriva pericolului fascist; lupta pentru apărarea democrației, a dreptului de muncă, a drepturilor politice pentru femei și altele, care corespundeau intereselor maselor largi populare. Bucurându-se de o largă adeziune în rândul cetățenilor, comitetele cetățenești din această parte a țării au adus o contribuție importantă la organizarea marii demonstrații convocate de conducerea organizației județene Neamț a P.N.T. din 31 mai 1936 și care, la chemarea comunistilor, a fost transformată într-o puternică și viguroasă manifestație antifascistă.

În același context se înscrie și activitatea practică de combatere a propagandei organizațiilor fasciste. Un moment semnificativ îl constituie participarea a numeroși cetățeni la demonstrația din ziua de 22 iunie 1936, din centrul oraului Piatra Neamț, organizată împotriva elementelor fasciste, huliganice care s-au dat la provocări și atacuri contra difuzării presei democratice ¹⁹. Se poate aprecia că activitatea Comitetele cetățenești din județul Neamț, alături de a celorlalte organizații legale, a reprezentat o contribuție importantă la lupta pentru îmbunătățirea situației maselor muncitoare, pentru crearea frontului popular antifascist.

În largirea legăturilor sale cu masele, Comitetul județean de partid a fost condus de ideea că diversificarea formelor în munca cu acestea constituie un mijloc eficient pentru rezolvarea obiectivelor sale globale. În această direcție se înscrie și crearea sub influența P.C.R. a unor organizații de masă cu un caracter larg.

În această categorie de organizații se înscrie și cercul cultural „Înfrățirea” care a luat ființă la 23 ianuarie 1929 din inițiativa organizației locale de partid. În fruntea acestuia s-au aflat, pe lângă o seamă de personalități locale și M. Munteanu, membru al conducerii locale de partid. Scopul cercului cultural era „răspîndirea culturii și literaturii care să fie realizată prin cursuri, șezători literare, conferințe, biblioteci” ²⁰. Din statutul lui reiese că cercul avea formal un caracter larg democratic. Astfel acesta sublinia că toate problemele se vor discuta în adunarea generală și că „poate fi membru al cercului orice persoană care a împlinit 16 ani” ²¹.

18 „Adevărul”, nr. 16076 din 23 iunie 1936.

19 A.S.N., fond prefectură, dosar 157/198 din 1930, fila 49.

20 *Ibidem*.

21 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 880, fila 116.

În principal, la manifestările ce se organizau se discutau probleme ce interesau mișcarea muncitorească din localitate. Recunoscut ca persoană juridică Cercul „Înfrățirea“ s-a impus la început ca o instituție de cultură muncitorească. Căutînd să elimine orice bănuială asupra fondului conținutului activității sale, cercul organiza serbări de tot felul pentru tineret în diferite școli ale orașului, și chiar era prezent și la unele manifestări de acest fel ce nu erau organizate de el. Personalități ale vieții culturale din localitate, de la Bacău și Iași, au fost invitate să contribuie la îmbogățirea activității acestuia. Printre acestea s-au aflat Ion Mătasă și Ion Tomescu din județul Neamț, C. Dumitrescu din Iași și I. Filderman din Bacău. Bibliotecarul cercului cultural, Hascal Marcovici, răspîdea prin grupele de sprijin în rîndurile muncitorilor de la fabrica de postav, dintre care mulți deveniseră membri ai cercului „Înfrățirea“, numeroase publicații printre care „Tineretul leninist“, „Apărătorul proletar“, „Înainte“, „Viața muncitoare“.

Pînă la urmă, poliția a sesizat scopurile urmărite de cercul cultural²². Pentru activitatea sa dusă îndeosebi în rîndul muncitorilor textiliști, pe care îi chema la luptă pentru revendicări economice și politice, îi ajuta să înțeleagă procesele și fenomenele societății românești, ale exploatarei capitaliste, poliția apreciînd că „cercul cultural“ Înfrățirea nu corespunde scopului pentru care s-a înființat întrucît, majoritatea membrilor sînt adepți ai ideii comuniste și de aceea, în ziua de 30 aprilie 1929 i-a sigilat sediul punînd în vedere membrilor ei că s-a interzis activitatea acestuia²³.

O altă organizație a cărei titulatură dezvăluie caracterul activității sale, a fost Tribunalul muncitoresc, creat în 1936. În conducerea sa figurau atît muncitori, reprezentînd numeroase profesii și nuanțe politice, ca Silvestru Teodorescu, Ștefan Covrig etc, cît și intelectuali ca de exemplu, avocatul Ion Mătasă și ziaristul Vasile Dorneanu. Membrii săi se întruneau de regulă de două ori pe lună în sălile publice. Una din aceste întruniri a avut loc în luna august 1936 chiar în sala mare a primăriei.

Cu acest prilej la început președintele expunea pe larg situația social-economică a maselor muncitoare, precum și evenimentele politice petrecute pe plan local și național. Apoi în raport de problematica adusă în discuție, participanții, rînd pe rînd, urcau la bara Tribunalului, demascau racilele orînduirii capitaliste, făcînd referiri concrete la situația în care munciau și trăiau. Pe de altă parte, cereau lărgirea libertăților democratice și posibilități pentru participarea reprezentanților lor în organele eligibile ale administrației. În cele mai multe cazuri, ședințele Tribunalului se încheiau prin hotărîri exprimate în memorii și apeluri, ce erau adresate autorităților, sau patronului, unde se cerea satisfacerea unor revendicări de ordin economic și politic. Titulatura organizației arată că fiecare om al muncii avea posibilitatea să-și spună părerea asupra

²² Ibidem.

²³ Ion Mătasă, *Viața politică în orașul Piatra Neamț și județul Neamț*, manuscris. nepaginat aflat în păstrarea A.S.N.

celor mai diverse probleme și mai ales în legătură cu situația social-politică a maselor muncitoare, stîrnind în acest fel un viu interes în rîndul acestora. Săliile în care se desfășurau ședințele erau de fiecare dată arhipline. Adesea, dezbaterile durau ore în șir. Aceasta era încă o dovadă a ingeniozității cu care lucrau comuniștii, pentru găsirea unui cadru organizatoric în care cei ce munceau să aibă posibilitatea de a-și exprima cerințele privitoare la îmbunătățirea condițiilor de viață și muncă.

Dat fiind caracterul combativ al organizației, autoritățile, atît din proprie inițiativă, cît și datorită presiunilor exercitate de patronat asupra lor, au trimis în nenumărate rînduri elemente reacționare anume plătite pentru a produce dezordine și a incita la provocări. De aceea la una din ședințe, unul dintre aceștia s-a îndreptat ostentativ spre tribună în timp ce muncitorul metalurgist Ștefan Covrig își expunea părerile în legătură cu situația muncitorilor din întreprinderea unde lucra. Deși participanții au oprit la vreme această manifestare provocatoare, creînd posibilitatea vorbitorului și a altora care au urmat să-și exprime puncte de vedere, autoritățile au considerat acest incident ca fiind un procedeu periculos pentru păstrarea ordinii publice și au decis fără nici o analiză concretă a situației, interzicerea activității Tribunalului muncitoresc²⁴.

Însă imediat după această măsură samavolnică comuniștii, socialiștii și ceilalți conducători ai Tribunalului muncitoresc, au creat la sfîrșitul anului 1936, o altă organizație denumită „Sfatul muncitoresc”. Aceasta a avut o sferă de activitate mai redusă, ce se rezuma mai ales la organizarea de întruniri publice, la care erau chemate să participe toate categoriile de oameni ai muncii. Cu prilejul acestora, conducătorii mișcării muncitorești locale printre care Ion Lascăr, Ion Căciuleanu, Gh. Petruca, Vasile Ciontu, precum și intelectuali ca Ion Mătasă, Emil Constantinov și alții exprimau opinii critice față de problemele majore cu care se confrunta societatea românească, și de aceea se frămîntau masele muncitoare din județul Neamț.

Din datele existente în fondurile arhivistice, rezultă că în județul Neamț au mai ființat și alte organizații de masă legale, create, conduse sau îndrumate de partid, printre care Societatea pentru protecția femeii și a copilului; Comitetele pentru apărarea antifasciștilor; Frontul feminin; Uniunea Democratică precum și Asociația „Înălțarea” a muncitorilor plutași de pe Valea Bistriței, condusă de avocatul Ion Mătasă, a căror activitate nu poate fi reconstituită deoarece informațiile de care dispunem sînt insuficiente.

În perioada 1921—1944, organizațiile de masă create, conduse sau influențate de P.C.R. au constituit un adevărat rezervor de cadre revoluționare. Ele au contribuit la strîngerea legăturilor partidului cu masele, în primul rînd cu clasa muncitoare, principala forță politică a societății, purtătoarea oelor mai înalte tradiții de luptă ale poporului nostru. Această activitate a cunoscut, începînd din 1921, un curs continuu ascendent, tot mai amplu. Ea a luat o amploare deosebită în perioada anilor 1934—

1940 cînd s-a dus o luptă hotărîită împotriva creşterii pericolului fascist. În ansamblul luptelor social-politice desfăşurate în această perioadă împotriva pericolului fascist, clasa muncitoare, condusă de comunişti, socialişti, social-democraţi s-a afirmat din plin drept clasa fundamentală a societăţii româneşti.

**L'ACTIVITÉ DES ORGANISATIONS DE MASSE ET CIVIQUES FONDÉES,
CONDUITES OU INFLUENCÉES PAR L'ORGANISATION DÉPARTEMENTALE
NEAMŢ DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN DANS LA PÉRIODE 1921—1940**

R é s u m é

L'étude met en relief la préoccupation de l'organisation départementale Neamţ du Parti Communiste Roumain dans la période 1921—1944 pour la naintien et l'extensions permanente de ses relations avec les masses populaires des ouvriers dans des conditions particulièrement difficiles.

Dans ce contexte, le Parti Communiste Roumain a fondé, a conduit et a influencé plus de 60 organisations de masse et civiques, une grande partie de celles-ci étant réalisée au niveau local.

Au premier rang de celles-ci se travaient des communistes, des socialistes, des membres des syndicats ou personnes sans appartenance politique. Ils ont attiré dans le cadre des organisations prises en considération dans cet étude des milliers des gens, femmes et hommes, jeunes ou âgés, ouvriers, intellectuels etc. qui avaient comme but la réalisation d'une société meilleure, plus juste, un pays indépendant, le rejet du révisionisme et de la guerre.

Les organisations de masse et civiques, fondées, conduites ou influencées par le Parti Communiste Roumain ont assuré une liaison solide, organique du parti avec les masses populaires et l'adhérence de celles-ci au programma politique du parti pour l'édification du socialisme en Roumanie.

OAMENI DE SEAMĂ ÎN ȚINUTUL ROMANULUI

ECATERINA I. MĂGIRESCU, CEDRIC N. MĂGIRESCU

A. *Prezentare de ansamblu*

În anul 1992, la 30 martie, prașul de la confluența Moldovei cu Siretul împlinește 600 de ani de existență documentară.

De aceea, mai ales în acest final de veac și de mileniu, Romanul nu uită pe oamenii săi de seamă, care i-au purtat și-i poartă faima în țară și peste hotare, fie că sînt romașcani de baștină, fie că sînt romașcani adoptivi.

Din 1980, funcționează, în municipiul Roman, Colocviile Bibliotecii Municipale, centenare în 1985. Iar acum paginile acestei prestigioase publicații băcăuane, conduse de un romașcan, găzduiesc rîndurile care încep cu o trecere în revistă a celor 65 de personalități, cercetate de noi, vestite pe plan național și chiar internațional și a altor 35, apreciate pe plan local și interjudețean — care s-au născut în ținutul Romanului, ca și a încă 200 de oameni de seamă care s-au legat de melegurile acestui ținut.

Socialiștii din prima categorie cităm pe specialiștii Panait Mușoiu și V. G. Morțun, pe medicii Cristea Ștefan Bucliu, Ioan C. Enescu, Constantin I. Istrati (și chimist și om politic), Paul Riegler și Constantin C. Iliescu, pe geologul și mineralogul Virgil Ianovici și naturalistul Z. Fieder și pe agronomul Ion Ionescu de la Brad și inginerii Panaite Donici, Ion Antoniu și Mihail Florescu (ultimul și om politic). Nu uităm pe cunoscutul om politic, Petru Enache.

Dintre muzicienii originari din Roman, amintim pe D. D. Botez, Paul Ciuntu, Sergiu Celibidache, Mihail Jora, Alexandru Zirra, iar dintre regizori și actori pe Jean Mihail, Nicoleta Toia, Ludovic Antal, Nae Roman, Ioan Poni, Anica Poni, Sandu Sticlaru. Mai cităm numele lingviștilor, filologilor și folcloriștilor Luiza Seche, Ion Iliescu, Ecaterina Ioniță-Mihăilă, Magdalena Popescu-Marin, al istoricilor D. A. Sturdza, Neculai Grigoraș, Ioan N. Teștiban, Ionel Cloșcă și a 13 scriitori, critici literari și traducători născuți pe aceste meleaguri — Savin Bratu, Filip Brunea-Fox, Otilia Cazimir, Alexandru Epure, Virgil Gheorghiu, Ana Ioniță, Ion Luca, Ion Sofia Manolescu, George Radu Melidon, Petru Th. Misir, V. G. Morțun, Eugen Zehan, Haralamb Zincă.

Dintre romașcanii adoptivi — unii au debutat aici — se situează la loc de frunte cronicarii Macarie și Miron Costin, autorul Psaltirei în versuri — Dosoftei — scriitorii Vasile Alecsandri, Calistrat Hogaș, G. Ibră-

ileanu, Nicolae Iorga, Cezar Petrescu, Max Blecher, arhitecții Alexandru Orăscu, Ioan Mincu, Lecomte de Nouy, Saint Georges, Ioan Berechet și Constantin Băicoianu, pedagogii Ioan Nanul și Ioan Nastasan (primii învățători romășcani), istoricul și prelatul Melchisedec Ștefănescu, actorul și cîntărețul Petru S. Alexandru (Pechea).

Departate de a fi completă, trecerea în revistă a oamenilor de seamă romășcani a lăsat la o parte și pe numeroșii eroi începînd cu pîrcălabii jertfiți în 1449 și 1476), pe cei cel puțin 30 de domnitori și conducători, oameni politici și unioniști de seamă, ca și autorii unor pagini despre ținutul Romanului, inclusiv 25 de călători străini din secolele al XVI-lea — al XIX-lea.

B. OAMENI DE SEAMĂ ROMAȘCANI

I. Personalități apreciate de Mihai Eminescu

În paginile de față vom zăbovi la cîteva personalități originare din ținutul Romanului, ori legate de el prin activitate și o parte a vieții, care s-au bucurat de aprecierea gazetarului nostru național, Mihai Eminescu, personalitate prezentă în ținutul Romanului, în 1876, ca revizor școlar și în 1888, ca prieten al lui V. G. Morțun (editor al primului volum cuprînzînd și proză eminesciană (1890).

1. Timp de 19 ani, din 1870 și pînă în 1889, din paginile gazetarului Eminescu, nu lipsește numele lui Vasile Alecsandri, pe care, în poemul *Epigonii*, îl caracterizează metaforic și elogios drept „rege al poeziei”, vecinic tînăr și fericit“.

● Metafora aceasta are ca punct de plecare scrierea lui D. Petrino, *Puține cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina*, din 1869, scriere recenzată de Eminescu în ziarul *Curierul de Iași*, din 7/19 ianuarie și 9/21 ianuarie 1870, recenzie în care se relevă

„În capitolul IV criticul (îl) laudă pe d-l Alecsandri și-l face regele poeziilor, lucru la care aplaudem și noi, pînă ce vom avea și un împărat al poeziilor, care adecă să-l întreacă pe dumnealui, ceea ce, spus fără compliment, va fi cam greu, deși sîntem de o natură ce nu despeară niciodată“.

Rîndurile citate vădesc încredere în forța poetică din care s-a ridicat Eminescu — „împărat al poeziilor“, poetul nostru național.

● În privința prozei lui Alecsandri, Eminescu nu e de aceeași părere cu Petrino, fiindcă afirmă că aceasta „nu e niciodată și nicăieri la înălțimea poeziei. Prozei (îi) trebuie raționament solid și-n proză d. Alecsandri nu e decît spirit și jocuri de cuvinte, ceea ce-i dă un timbru cu totul feminin“.

● „Astăzi, cînd ziare, profesori, pînă și o academie și-au pus în cap să stîlcească graiul românesc împotriva limbei păsărești practicate de gazetari și alții“, Vasile Alecsandri este considerat „cel mai mare poet al nostru“.

● Înregistrînd, la 30 septembrie 1877, în *Curierul de Iași*, o conferință ținută de Alecsandri „în profitul societății de binefacere pentru ostașii răniți“, gazetarul citează începutul acestei conferințe în care Alec-

sandri arată că „eroii noștri de la Plevna nu sînt mai pe jos decît eroii de la Racova și Călugăreni“, și că „fiecare soldat care ține arma în mînă coprinde în sine poemul cel mai elocvent“.

● Pe Mihai Eminescu îl preocupă și dramaturgul Alecsandri. În ziarul *Curierul de Iași* din 18/30 ianuarie 1870, articolul *Repertoriul nostru teatral* relevă spiritul de care sînt pline comediile lui Alecsandri și distinge realizări ca *Arvinte și Pepelea*, *Crai — nou* și *Cinel — Cinel*, gazetarul îndemnînd „pe cine vrea să studieze caracteristica, fizionomia, psihologia, originalitatea poporului românesc, pe acela-l consiliem cu tot dinadinsul să studieze comediele d-lui Alecsandri“.

● În ziarul *Timpul* din 5 aprilie 1881, Eminescu înregistrează feeria-operetă *Sinziana și Pepelea* și reprezentarea ei drept *Un succes al Teatrului Național*. Iar numărul din 17 septembrie 1881 al aceluiași ziar, Mihai Eminescu anunță succesul reputat de piesa *O parte (sic !)* de concință de Dl. V. Alecsandri, cînd D. Vlădescu, în locuțiunea (sic !) sa, „în cor cu spectatorii a strigat : „Trăiască Vasile Alecsandri, marele poet al României !“.

● Totuși Eminescu nu se sfiește să critice „modelele și țintele pe care pare a le fi urmărit „în comedii drept «foarte turburi»“ (18/30 ianuarie, 1870) și „monoloagele“ nesfîrșite și plictisitoare ale unei comedii de ocazie, *Vilva regală* (5 mai 1881).

● Adesea, personajele comediilor lui Alecsandri sînt citate de Eminescu în articolele politice, în sprijinul unor afirmații critice. De exemplu, la 27 mai 1880, în *Timpul*, ocupîndu-se de alegeri, Eminescu îl amintește pe Alecsandri cu *Millo director* și *Paraponisitul*, fiindcă „cestiunea alegerilor e obiect de comedie“. Iar la 28 mai 1880, tot în *Timpul*, citează *Paraponisitul* pentru politicienii roșii care, spune ironic gazetarul nostru național, vor ajunge la idealul Paraponisitului „de-a face din toți românii funcționari ai statului, esceptînd (sic !) reacțiunea, se-nțelege“. Tot în articolele despre alegeri, Eminescu înfierează „pe gazetarii și gazetele de o doua mînă, care vorbesc de „cel mai însemnat autor din românime“ (17/24 februarie 1880) „s-o frivolă ușurință“, ca despre un coleg de-a lor. În aceleași *Studii asupra situației*, din care am citat, referindu-se la acordarea medaliei *Bene Merenti* lui Alecsandri de către conservatori, gazetarul critică pe cei care îndrăznesc să se situeze pe același plan cu Alecsandri, „cel mai popular și cel mai mare poet al românilor, cum îl considera articolul din 11 mai 1881 din *Timpul*“.

● În ziarul mereu citat de noi, la 27—28 iulie 1881, apare articolul *Poetul Alecsandri și studenții români din Viena*, unde este relevată serbarea prilejuită de cea de a 60-a aniversare a lui Alecsandri, cînd i s-a trimis „un prea frumos album, legat în catifea grenată, avînd pe fața de deasupra scoarței o ghirlandă de frunze de stejar și de laur lucrate foarte fin în argint ; în partea de jos a acestei ghirlande vin în săpătură anii 1821 și 1881, iar în mijlocul lor inițialele poetului“.

● Se știe că poetul Alexandru Macedonski a îndreptat o serie de atacuri împotriva lui Alecsandri și a lui Eminescu, atacuri care culmi-

nează cu nenorocita epigramă la adresa poetului nostru național, în momentul îmbolnăvirii sale, în 1883.

Mihai Eminescu a formulat și el răspunsuri la aceste atacuri, cele mai vehemente dintre ele fiind rămase în manuscrise. În ele apără pe „nemuritorul Alecsandri“.

● La 4 decembrie 1888, prezentînd revista *Fintina Blanduziei*, Eminescu citează din piesa de teatru *Fintina Blanduziei* de Vasile Alecsandri versurile sintetice în care eroul, Horațiu, invocă acest izvor, explicînd astfel de ce s-a ales acest titlu pentru tinăra revistă, la care continuă să colaboreze cu încă trei articole, pînă în anul morții, 1889.

2. Conțemporanul lui Vasile Alecsandri, agronomul și pașoptistul *Ion Ionescu de la Brad*, a atras atenția ziaristului Eminescu prin poziția sa din *Cameră*.

Aici l-a întîlnit gazetarul, în ședința (Camelei) din 27 noiembrie 1880. Romașcanul Ion Ionescu de la Brad critică modul defectos de întocmire a recensămîntului din noiembrie 1880. Eminescu este întru totul de acord cu această critică, arătînd că toate elementele unui recensămînt lipsesc.

La 17 septembrie 1881, în ziarul *Timpul*, Mihai Eminescu, în atenția căruia stătea problema manualelor școlare, discută propunerea și „pretenția“ din ziarul *Pseudo Românul* (cum numește gazetarul *Românul* lui C. A. Rosetti) de a prezenta în cărțile de citire și „expuneri scurte și esențiale asupra agriculturii“, opinînd că un bun manual trebuie să învețe pe copil a gîdi și a simți românește“ și criticînd limba stîlcită a *Românului* și a colaboratorilor săi, care vor să introducă scrierile lor în cărțile de citire. Elogiul adus de Eminescu limbii române amintește pe „bătrînul Ion Ionescu“ și-l caracterizează drept „om care scrie materii agronomice în limba bună, pe placul țaranului și al tuturor, om cu condei simpatice“.

La 25 februarie 1881, Eminescu relatează conținutul celor cinci interpelări în *Cameră*, între care și cea a lui I. Ionescu „D. I. Ionescu a rugat biroul să pună număidecît la ordinea zilei (sic!) proiectul de lege pentru vînzarea domeniilor și răscumpărarea embaticurilor. D. Prim ministru se asociază cu cererea d-lui I. Ionescu deoarece sînt mai multe petițiuni la minister din partea locuitorilor care vor să cumpere locuri și guvernul nu le poate da satisfacere pînă ce nu va fi votat acel proiect de lege. Biuroul promite a satisface cererea d-lui I. Ionescu“.

3. Prieten și cu Vasile Alecsandri și cu Ion Ionescu de la Brad și mare prieten al lui Cuza și Kogălniceanu, cărturar patriot, susținător al secularizării averilor mănăstirești, ca și al altor reforme ale lui Cuza, ori luptător pentru independență în 1877—1878, istoric și slavist, *Melchisedec Ștefănescu* (Gîrcina, Neamț, 1822 — Roman, 1892) a reținut și el atenția lui Mihai Eminescu. Membru al Academiei Române din anul 1870, Melchisedec Ștefănescu a fost episcop de Roman între 1879 și 1892, (unde e și înmormîntat) și a lăsat o operă care numără peste 120 de titluri, dintre care cităm *Chronica Hușilor* (1869), *Chronica Romanului* (1874—1875) și *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova* (1885).

Cu interesul său pentru tot ce ține de scrisul vechi românesc, gazetarul Mihai Eminescu, a cunoscut și a apreciat opera lui Melchisedec Ștefănescu, în centrul căreia stau multe considerații asupra acestui scris. În ziarul *Timpul* din 12/24 decembrie 1880, nr. 277, p. 1, Mihai Eminescu publică o notă introductivă la raportul episcopului Melchisedec, intitulat *Cărțile bisericești*. Acest raport face considerații judicioase, cu caracter istoric și literar, combate abuzul de neologisme, susținând totuși că limba cărților bisericești nu trebuie să rămână staționară, nemîșcată, fiind limba vie a poporului. Raportul fusese prezentat în fața Sinodului, uimise pe participanți și este publicat de Eminescu în șase numere ale ziarului *Timpul* (277 din 12/24 decembrie, 1880; 278 din 13/25 decembrie, 1880; 279 din 14/26 decembrie, 1880; 280 din 16/28 decembrie, 1880; 281 din 17/29 decembrie, 1880 și 282 din 18/30 decembrie, 1880).

Titlul notiței introductive a lui Eminescu este *Foiletonul nostru literar*. Cele zece rînduri ale sale sînt următoarele „Cu nrul de astăzi începem a publica în foiletonul nostru literar raportul pe care P.S.S. Episcopul de Roman l-a prezentat în sesiunea aceasta a Sf. Sinod. Acest raport, privitor la retipărirea și editarea cărților bisericești, e o lucrare concepută cu toată adîncimea și cu toate cunoștințele istorice și filologice pe care le cere însemnătatea obiectului. Rezervîndu-ne onoarea de-a reveni supra raportului și a cestiunilor pe cari (sic !) le tratează, indicăm deocamdată că lucrarea arată, pe de o parte, efectul unificatoriu pe care limba cărților bisericești au avut (...) în trecut asupra scrierii și pronunției întregului popor românesc, iar pe de altă parte se îndoiește dacă stadiul actual de nelîmdezire a cestiunii (sic !) ortografice și fonologice nu ar fi primejdios pentru unitatea și viitorul limbei noastre dacă s-ar răsfrînge asupra reeditării cărților bisericești“.

● Mihai Eminescu a cunoscut și activitatea patriotică de diplomat și unionist a lui Melchisedec Ștefănescu.

Sustinător al secularizării averilor mănăstirești în timpul domniei lui Alexandru Ion Cuza, care l-a năruit, numindu-l ministru, Melchisedec Ștefănescu a îndeplinit în 1868 o misiune diplomatică în Rusia, misiune legată tot de această reformă din timpul domnitorului unirii din 1859. De această misiune, în care „s-au semănat germenii huni“, deoarece „dispozițiunile guvernului rus față de cel român s-au ameliorat“ (Melchisedec, *Din călătoria la Petesburg*, 1868), misiune îndeplinită odată cu aceea a lui Ioan Constantin Cantacuzino, juristul, ministru de instrucție în trei rînduri sub Alexandru Ioan I, aminteste gazetarul Eminescu într-un necrolog din 29 ianuarie 1882, consacrat lui Ioan Cantacuzino și publicat în ziarul *Timpul*.

4. Romașcan prin origine, chimistul și medicul *Constantin I. Istrati* (Roman, 5 septembrie, 1850 — Paris, 30 ianuarie 1918), cu 225 de lucrări publicate, membru al mai multor academii și societăți române și străine și președinte al Academiei Române, este și băcăuan, prin copilăria sa la Radomirești — Bacău, pe malul Siretului, ca și prin cercetările și scrierile sale legate de zăcămintele de sare și ozocerită de la Tg. Ocna, Slă-

nic-Moldova, Grozești, Solonț ori de trecutul istoric al meleagurilor băcăuane¹. Bursier al primăriei din Bacău, Constantin Istrati a reprezentat sau a sprijinit orașul în Parlament ori în dezvoltarea sa culturală.

Profesor universitar, creator de școală și prieten al tineretului, Constantin Istrati este și un om politic, care-și retrace însă candidatura în alegeri, după înăbușirea răscoalei din 1907. Această atitudine e firească pentru un fost socialist și fostul medic participant la activitatea formațiilor sanitare din zona operativă în războiul din 1877/1878, când acordă asistență unui număr de peste 3.000 de răniți, asistând și la cucerirea Griviței și a Plevnei și fiind distins cu cele mai mari decorații și diplome românești, rusești, turcești și belgiene. Nu-i de mirare că Gheorghe Lupășcu, militar, băcăuan de origine, îi închină lui C. Istrati 22 de rînduri în volumul său memorialistic despre acest război². În ele se relevă că „medicul a dovedit devotament și curaj în toate împrejurările în tot timpul desfășurînd o activitate plină de zel, aducînd mari servicii armatei“³. Tot în aceste rînduri este amintit și medicul primar al orașului Bacău, Vasile Măncas, venit să-l vadă pe Istrati și transformîndu-se într-un ajutor neprețuit.

În anul 1880, medicul, socialist între 1875 și 1880, publică studiul *O pagină din istoria contemporană a României din punctul de vedere medical, economic și național*. Monografia începe prin prezentarea îngrijorătoare a situației demografice a țării noastre la vremea aceea, insistă apoi asupra situației alarmante a paludismului și a bolilor venerice, datorită alimentației deficitare, locuințelor nesănătoase, mizeriei, abuzurilor administrației, nivelului cultural scăzut, adică exploatarea burghezo-moșieresti.

Studiul a fost multă vreme utilizat sistematic de publiciștii și cercătorii noștri, în frunte cu Eminescu.

În ziarul *Timpu* din 18/30 noiembrie 1880, Eminescu se referă la mesajul domnesc de deschidere a corpurilor legiuitoare, publicat în 15/27 noiembrie 1880. Ziaristul remarcă faptul că nu se făceau referiri la politica externă și nici la alte probleme care interesau îndeaproape poporul român. Mesajul acesta era opera lui Dimitrie Giani, ministrul de justiție care, afirmă ironic Eminescu, „sîntem siguri“ că „a plîns recitîndu-l“.

Pentru optimismul nejustificat al mesajului, Eminescu trimite la cartea lui C. I. Istrati, prezentînd în antiteză ideile mesajului și ale cărții. Cităm din Eminescu³

„Acea carte dovedește scăderea rapidă a elementului românesc din țară, iar mesajul vorbește de dezvoltarea națională. Cartea dovedește de-

1 C. I. Istrati, *Sarea din sarnițele României*; București; 1894; *Despre ozoche-rită (ceara de Moldova) din România*, în *Bul. Soc. St. Rom.*, VI, 1897; *Biserica și podul din Borzești, precum și o ochire relativă la bisericile zidite de Ștefan cel Mare*, în *Analele Academiei Române*, seria a II-a, București, 1904, cu 28 de planșe.

2 Gheorghe Lupășcu, *Amintiri din Războiul Independenței 1877—1878*, Ediția a III-a, 1927, p. 52-53.

3 M. Eminescu, *Opere*, XI, p. 410, cu sublinierile autorului.

generarea rasei însăși, mesajul arată progresele ce le-a făcut știința dreptului.

Cartea în fine dovedește cum *mirabile dictu* — în grînarul dunărean al Europei populația degenerază și descrește din cauza alimentației insuficiente, din cauză că organizarea noastră socială condamnă populațiile la o foamete artificială; mesajul vorbește de unirea tuturor pentru binele patriei⁴.

Și iată finalul acestui articol care e plin de ironie amară „Sau domnii miniștri n-au ochi să vadă și urechi să auză, de zugrăvesc frumos starea țării, sau dacă le-a mai rămas oricît de puțin spirit de observație, broșura de deschidere a Adunărilor nu e decît praf aruncat în ochii străinătății, ca s-o amăgească asupra realității mizeriei și decadentei în care se află țara sub sistemul de guvern al liberalilor. Înăuntrul nu se mai amăgește nimene”.

La 5 septembrie 1881, Eminescu publică în *Timpul* o prezentare a două monografii care se ocupă „în cea mai mare parte cu soarta populațiilor noastre de la țară”. Este vorba de cartea „d-lui dr. Istrati”, amintită de noi mai sus, și de *Țăranul* lui A. V. Millo. În șapte rinduri ale articolului⁴ este recenzată cartea lui Istrati: „Cartea tînarului medic cuprinde un material foarte bogat pentru explicarea (sic!) stării actuale a țării. Într-un volum de 500 de pagini se ține seama de studiile demografice făcute pînă acum, s-arată, cu date statistice adunate din diferite izvoare, că populațiunea țării, îndeosebi elementul român, e supus unei continue descreșteri, că românii *emigrează* din țară, iar străinii *imigrează*; că rasa română degenerază în urma exploatării (sic!) la care e supusă. Mizeria, produsă prin greutăți publice, parte dă naștere la deosebite boale, parte favorizează răspîndirea lor”.

Eminescu apreciază atît pe Istrati cît și pe Millo „inspirăți de-o adîncă iubire pentru popor” și părerile lor comune că „rasa română e jertfa spoliatiunii și a mizeriei produse în mod artificial; că statul, legile, trebuințele apusene a claselor dirigente, indiferentismul și neactivitatea acestor din urmă conspiră a aduce la degenerare tocmai partea cea mai importantă a poporului nostru”.

5. În anul 1836, în urmă cu un veac și jumătate, se naște, la Roman, Ion D. Strat, economist, primul rector al Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași, diplomat și ministru. Tatăl său, spătarul D. Strat, cu moșii și prin ținutul Bacăului, pe la Băhnășeni (unde ridică și un monument eclesiastic de artă) este menționat, în anul 1844, de revista *Propășirea* a lui M. Kogălniceanu, în legătură cu un act filantropic. Ion D. Strat avea pe atunci opt ani. Iată datele acestui act. În ziua de vineri, 21 iulie 1844, „după amiazăzi, pe o cumplită furtună, un foc strașnic au izbucnit în mahalaua Păcurarii-de-pe-deal (Iași) și în cîteva ceasuri au prefăcut în cenușă ca la treizeci case cu gospodăriile lor”. „Tot în aceeași zi și la aceeași vreme, luăm știre că o mare parte din tîrgul Hușilor era pradă focului”, (*Propășirea*, duminică 23 iulie 1844). La apelul lui Venia-

min Roset, episcopul pașoptist exilat la Soveja, originar din Doljești, Roman (azi Neamț), cum relatează A. Donici în numărul revistei *Propășirea* din ziua de duminică, 13 august 1844, se strîng 20.235 de lei /de la fețele a căror nume sînt trecute mai jos“. Între cei 43 de filantropi, se situează și D. Strat, spătarul, cu 355 de lei.

La vîrsta de numai 24 de ani profesor universitar de economie politică, Ion D. Strat este primul rector al Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași, instituție înființată în anul 1860 (în 1985 s-au împlinit 125 de ani de la întemeiere). Aici I. D. Strat inaugurează în același an prima catedră de economie politică.

În anul 1870, economistul publică *Tractat completu de economie politică sau simplă expunere a modului cum se formează, se distribuie și se consumă bogățiile*.

Cartea este cunoscută și apreciată de poetul Eminescu. Ca gazetar, Mihai Eminescu o consideră „clară și bine scrisă“, o „scriere excelentă“⁵. Într-un alt articol, din același ziar⁶, făcînd o trecere în revistă a creatorilor de valori în literatura și știința română, Eminescu nu-l uită pe I. D. Strat „Citeze-se numele tuturor cari au scris un șir de literatură sau știință adevărată, fie Șincai, Hașdău, Alecsandri, ori Gr. Alexandrescu, Odobescu, Marțian, Strat, Const. Negruzzi (...)“.

În anii 1869—1871, I. D. Strat este diplomat în Franța și Anglia. În februarie 1869, împăratul Napoleon al III-lea cere agentului diplomatic I. D. Strat, ca guvernul român „să intre pe calea conservatoare, care este singura bună pentru interesele României“ Iar ministrul de externe Grammont îi mărturisește planul guvernului francez de a răsturna pe Carol de Hohenzollern. În 1871, lordul Greenville explică diplomatului român I. Strat că nu poate discuta cu el oficial decît dacă i-o cere ambasadorul turc.

Activitatea politică a lui I. D. Strat se desfășoară și în Paarlamentul țării. În 1876, este ministru la Departamentul finanțelor. În această calitate, Strat se manifestă ca o personalitate în domeniul economiei politice. Astfel apare citat adesea de către gazetarul Mihai Eminescu. Eminescu cunoaște bine *Expunerea de motive* pe care ministrul de finanțe I. D. Strat o prezintă în 1876 Adunării Deputaților. Expunerea este însoțită de mai multe proiecte de lege. Economistul demonstrează că bugetul înregistra un deficit de aproape 30 de milioane de lei. Dezvăluirile sale constituie o bombă și deputați ca Dimitrie Ghica, V. Boerescu și G. Gr. Cantacuzino îndreaptă critici violente împotriva economistului, care, la puțin timp după aceea, este înlăturat din fruntea Ministerului de Finanțe.

Fiindcă după moartea lui I. D. Strat, — politicienii reamintesc mereu „legenda Strat“ — cum numește Eminescu deficitul aparent semnalat în buget de către economistul român de origine —, gazetarul comentează adesea opinia lui Strat despre *democrația lucrativă*, al cărei adept era, apără memoria de personalitate care cunoaște lucrurile *ex professo*, îl ad-

5 *Timpul*, 19 noiembrie 1860.

6 *Idem*, 5 august 1881.

miră pe Strat pentru bunul său simț, pentru pregătirea sa, ca și pentru originea sa nobilă și citează adesea din lucrările sale. Iată un asemenea citat din ziarul *Timpu* din 6 iunie 1880, citat prin care demonstrează critic „ținta democrației române“.

„Ar trebui să ne lămurim odată asupra lucrului acestuia. Democrați la impozite, ca să le desființeze, și boier mare la buget, aceste două lucruri nu merg împreună. De este vorba să fim democrați, apoi atunci de ce nu luăm de exemplu democrația care este astăzi în Svițera, ci, îndată ce e vorba de leafă, ne facem ultramonarhi și aristocrați?“.

Și în manuscrisele sale, Mihai Eminescu comentează opiniile lui Ion Strat privind deficitul bugetar. Manuscrisul de 267 de rînduri cu nr. 2255, pregătit probabil pentru editorialul „Expresia „codru parlamentar“ din 20 aprilie 1880, din *Timpu*, precizează noțiunile de deficit real și deficit aparent, între care „onorabili nu pot face deosebire“. „Real e un deficit atunci cînd nu corespunde c-o resursă acoperită prin drepturi consta(n)te și incasabile ale statului; el (c) însă aparent cînd se ivește în mod momentan, dar resurse sigure, lesne de încasat pe viitor, stau în dreptul lui, îl acoper pe deplin. Un deficit real silește la o contractare de datorie consolidată, unul aparent obligă la împrumuturi provizorii, de exemplu la emiterea de bonuri de tezaur cari se retrag în momentul ce venitul corespunzător au intrat în casă“. Deficitul mult discutat și interpretat fals de politicienii epocii „era doar aparent“ — spune Eminescu — „și noi l-am numit legenda — Strat. Dacă însă ar fi fost real, atunci unde e? L-au mîncat lupii? D. Fundescu ar zice, vorba lupului, „iarna n-o mîncă lupul; noi zicem că nici deficitele nu le poate mîncă lupul“.

În vremea noastră, la un secol și jumătate de la nașterea acestei personalități admirate de Eminescu, despre economistul I. D. Strat se vorbește destul de puțin. *Dicționarul de economie politică* îl înregistrează mai ales ca susținător al teoriei „România — țară eminentemente agricolă“. *Istoria Universității Alexandru Ion Cuza* din Iași, apărută în 1985, îi publică și portretul, alături de cel al lui Simion Bărnuțiu, căruia i se propusese funcția de rector. Păcat numai că sub portretul lui I. D. Strat, apare numele lui Simion Bărnuțiu și sub portretul lui Simion Bărnuțiu numele lui I. D. Strat. Portretul I. D. Strat apare și în *Albumul Ion Creangă*.

Valoroasa lucrare a lui Ionel Maftai, *Personalități ieșene*, nu-l înregistrează în primele cinci volume.

De peste veac, gazetarul nostru național Mihai Eminescu ne îndeamnă să cunoaștem și să cinstim pe Ion D. Strat, personalitate care s-a dovedit un specialist patriot.

II. Un prieten francez al Marii Uniri din 1918 EMMANUEL DE MARTONNE (1873—1955)

În 1986 s-au împlinit 65 de ani de la realizarea unei experiențe unice pentru acea vreme. În anul 1921, savantul francez, întemeietor al geografiei moderne, predă două luni la tînăra universitate din Cluj și conduce trei excursii științifice de două luni în munții Apuseni ai Banatului, Retezat, al Rodnei, Colinele Moldovei și în Dobrogea.

Între participanții la cursuri, 30—40 de persoane, însuși geograful menționează și moldoveni. În a treia excursie „de recunoaștere“, „două zile au fost consacrate apoi Moldovei centrale dintre Iași și Roman“⁷. Geograful evocă și ospitalitatea românească și manifestările de simpatie pentru Franța, „uneori impozante, totdeauna emoționante“ care au întâmpinat pretutindeni pe excursioniști⁸.

O asemenea manifestare de simpatie i-a întâmpinat și în Roman, în frunte fiind participanții la cursuri — profesorii Eugen Teofănescu și N. Constantinescu —, dar și Emanoil I. Silberg, directorul Liceului Roman-Vodă, ca și prefectul Nicolae Quinezu. *Nicolae Quinezu* (1867—1928) este medic, militant socialist în Iași, personalitate care a lucrat ca medic rural în munții Elveției, între 1908 și 1913, loc și timp în care a fost vizitat de V. I. Lenin și N. K. Krupskaja. Întemeietor al Azilului de bătrâni și unul dintre conducătorii societății culturale *Miron Costin*, Nicolae Quinezu a profesat și locuit în Roman din 1914 pînă la moarte. Prieten al lui de Martonne de la Iași, l-a primit în casa sa de mai multe ori.

Despre profesorul N. Constantinescu, inginerul Petru Silberg, nepot al lui Hogaș, învățătorii Aglaia și Constantin Gheorghiu, directorul Gheorghe Uscatu și frații săi, Ilie I. Uscatu, veteran din trei războaie și Constantin I. Uscatu, maestru, afirmau că l-au cunoscut și ca participant la una din excursiile amintite, așa cum reiese și dintr-o fotografie din 1921⁹.

Savantul francez a fost prieten, de la Iași și cu profesorul universitar Mihai David, originar din Tansa — Negrești, localitate nu prea depărtată de Roman, și participant și el la o excursie organizată în 1921.

Geograful a mai poposit pe plaiuri romășcane și ieșene și în alte rînduri. De aceea, actuala stradă Veronica Micle, unde a fost găzduit de Quinezu, s-a numit un sfert de veac Emmanuel de Martonne¹⁰. Caz unic, numele acestei personalități aflate în viață a fost dat unei străzi romășcane, dar și unei străzi clujene, în anul 1925, la Congresul profesorilor de geografie din România, desfășurat la Oradea. Tot atunci, din inițiativa savantului român G. Vâslan, se instituie fondul de premii geografice Emmanuel de Martonne al Institutului de geografie al Universității din Cluj, fond alcătuit din contribuții ale participanților români și francezi la excursiile din 1921 și ale altor geografi participanți. Păcat că numele străzii, păstrat în Cluj, nu a fost păstrat și în Roman. Mai ales că și romășcanii, ca și toți românii, au motiv să se mîndrească și cu contribuția lui Emmanuel de Martonne pentru Marea Unire din 1918.

La banchetul oferit de Societatea Regală Română de Geografie în cinstea sa, la 7 iunie 1921, prezentînd planul semestrului de învățămînt

⁷ Emmanuel de Martonne, *Lucrări geografice despre România*, vol. II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, capitolul *Un semestru de învățămînt geografic la Universitatea din Cluj, România*.

⁸ *Ibidem*, p. 246.

⁹ O dovadă: *Planul orașului Roman, 12 septembrie 1934*, donat Bibliotecii Municipale din Roman (Inv. 3400) de către familia *Mioara* și subinginer *Nicolae Biciușcă* din Roman.

geografic în România și anul 1921 ca „unul din cei mai luminoși ani ai vieții” sale, Emmanuel de Martonne spune

„Da, domnilor, în urmă cu 25 de ani am început să cercetez Carpații și de la început a fost nevoie să vizitez ambii versanți. De câte ori, oare, am trecut frontiera? Nu mai știu. De câte ori a fost nevoie să-mi vizez pașaportul...? Mărturisesc că nu a fost întotdeauna în regulă. Și totuși eram în perfectă legalitate, atunci când am fost arestat de unguri la Orșova... Slavă domnului, o asemenea aventură nu mi se va mai întâmpla, cu toate că miine dimineată plec tocmai la Varșovia...”

În orice caz, dacă m-am ridicat de nenumărate ori împotriva acestei frontiere trasate pe crestele munților pe care-i studiem, nu am întârziat să mă pronunț dacă este legitimă, constatând pretutindeni că ea separă populații vorbind aceeași limbă, având aceeași origine. Dar când s-a vădit că temelii vechii Europe se clatină, am dorit și eu ca și dumneavoastră ceea ce în chip fericit s-a realizat acum“.

DES HOMMES ILLUSTRÉS DANS LA VILLE ET LE DISTRICT DE ROMAN

R é s u m é

L'étude présente d'abord un coup d'oeil sur cent hommes illustres originaires de la ville et du district et sur d'autres deux cents qui sont veçus ici, ou ont passé par la ville.

I. Puis on parle de quelques personnalités connues et appréciées par notre publiciste national, *Michel Eminescu* (Mihai Eminescu).

Il est question de *Basil Alecsandri*, surnommé „le roi des poètes”, et ses comédies. Eminescu relève sa valeur et débat l'attaque du poète Alexandre Macedonski à l'adresse d'Alecsandri et d'Eminescu lui — même.

D'autres pages présentent les opinions d'Eminescu sur *Jean (Ion) Ionesco de la Brad*, illustre ingénieur agronome et patriote, admiré pour ses interpellations parlementaires et pour la position vis-à-vis de livres d'école.

Eminescu publie dans le journal *Le Temps (Timpul)* un rapport de *Melchisedec Stephanesco* sur les livres ecclésiastiques et sur leur langue, en relevant les connaissances historiques et philologiques de l'évêque de Roman (entre 1879 et 1892), slavisant et grand patriote.

Le chimiste et le médecin *Constantin I. Istratty* est l'auteur d'un „étude” de 500 pages, avec le titre *Une page d'histoire contemporaine de la Roumanie du point de vue médical, économique et national*. Le livre est résumé et mis en antithèse avec le message du chef de l'État pour relever le rapport surprenant entre la triste réalité, démontrée par le livre, et l'apparence trompeuse, démontrée par le message.

L'économiste *Jean (Ion) D. Strat*, le premier recteur de l'Université d'Iassy, diplomate et ministre, a publié, en 1870, un *Traité d'économie politique*, apprécié d'Eminescu, parce qu'il est „clair et bien écrit, une écriture excelente”. On débat „la légende Strat”, dénomination accordée par l'auteur à l'opinion de Strat sur le déficit budgétaire apparent et sur la „démocratie lucrative”.

II. Les dernières pages de notre étude sont dédiées au savant français *Emmanuel de Martonne*, le fondateur de la géographie moderne, l'explorateur des montagnes roumaines, entre 1897 et 1937 (pendant 40 années). En 1921, il est le dirigeant d'une expérimentation à l'Université de Cluj-Napoca et de trois excursions, traversant aussi les collines Moldaves entre Iassy et Roman et visitant ces villes. L'ami des Roumains et de quelques hommes illustres de Iassy et de Roman, Emmanuel de Martonne a été le partisan de la Grande Union de la Transylvanie avec la patrie mère, la Roumanie. Une rue de la ville de Roman a porté, à partir de 1925, jusqu'à 1950, le nom d'Emmanuel de Martonne. Aujourd'hui, cette rue s'appelle Veronica Micle. Le nom du savant français existe seulement dans la ville de Cluj Napoca.

SPAȚIUL ȘI TIMPUL ISTORIC ÎN OPERA LUI JORGES LUIS BORGES (II)

VASILE FLOREA

Într-o convorbire cu prietena sa, Victoria Ocampo, Borges îi declară „Un personaj din King Lear spune : „Maturitatea este totul. Maturitatea nu este poate totul, fiindcă îi este indispensabilă trecerea prin alte etape pentru a ajunge la ea, însă este sigur că acela care n-a atins-o rămâne neîmplinit, poate fermecător, dar mutilat pentru totdeauna“. Borges simțea în el însuși contopirea echilibrată, fermecătoare și viabilă, a acestor două etape ale vieții. S-a simțit copil pînă la adînci bătrînețe, iar maturitatea a perceput-o din zorii copilăriei.

La nouă ani, traduce Prințul fericit al lui Oscar Wilde, citește cu aviditate pe Dickens, Stefenson, Kipling, Bulwer-Lytton, Mark Twain, Edgar Poe ; Huckleberry Finn și The Men on the Moon, de H. C. Wells făcînd o mare impresie asupra sa, Don Quichotte devine cartea lui de căpătîii, iar Volsunga Saga și, mai ales, „Facundo“ de D. F. Sarmiento îi provoacă zile întregi de reverie. Și dacă ținem seama de mărturisirea mamei sale, Dona Leonor Acevedo, Borges începe viața literară la vîrsta de șase ani, cînd scrie povestirea „Rîul fatal“ în stilul genului „Gloria lui don Ramira“. În cîteva rînduri admirabile, Borges se definește pe el însuși în El Hacedor „Spinoza a înțeles că toate lucrurile se străduiesc să rămînă ceea ce sînt ; piatra, în etenitate, vrea să fie piatră, tigrul, tigrul. Mie îmi trebuie să rămîn în Borges, nu în mine, însă mă recunosc mai puțin în cărțile sale (ale lui Borges) decît în multe altele... Acum cîțiva ani, am încercat să mă eliberez de el și am trecut de la mitologiile foburgului la jocul cu timpul, cu infinitul, dar tocmai acest joc este Borges, acum, și îmi va trebui să inventez altceva. Viața mea este o fugă, și eu pierd totul și totul aparține uitării sau altuia. Nu știu care dintre cei doi a scris această pagină“. Iar Victoria Ocampo, referindu-se la cele scrise de Borges, comentează „Eu știu că numai în mine tu nu vei mai pierde. Nu știu căruia din cei doi vorbesc. Dar crede-mă, asta e ceea ce interesează mai puțin“. Aflăm aici o deschidere a Victoriei Ocampo care cuprinde întreg orizontul vieții lui Borges, o înțelegere care-l abordează din interior pe marele scriitor argentinian.

Jorge Luis Borges rămîne unul dintre scriitorii cei mai originali și cei mai profunzi din America Latină. El a detestat la Gongora metaforele greco-latine și cuvintele care semnifică obiecte strălucitoare, dar fără a da și claritate gîndirii, la Garcia disprețul falselor laconisme, care cu-

mulează în fraze scurte mai multe cuvinte decât sînt necesare. În versuri, Borges a fost poetul care numește mania exclamației poezia interogației, iar în proză, cînd operează cu propriul său simț, fără a viza caricatura, el evită proza cu totul. Opera sa nu are o pagină în plus. Notele sale bibliografice cele mai rapide au o perspectivă originală. El aduce cu ușurință critica la temperatura filozofiei științifice. Operele sale de imaginație țin de utopia logică, cu frisoane à la Edgar Poe. Cultura sa în domeniul literaturii engleze și germane reprezenta un caz unic în lumea literară.

Avînd vederea foarte slabă — multe din cărți i-au fost citite de dona Leonoră Acevedo. Borges se deplasa nesigur, ca un naufragiat într-o lume ciudată.

Retras adeseori în inima fierbinte a cartierelor mărginașe din Buenos Aires, scriitorul argentinian a cunoscut la perfecție limbajul foburgurilor lăsîndu-ne pagini de o extraordinară valoare. În domeniul romanului polițist, Borges își face debutul sub pseudonimul H. Bustos Domecq, cu „Șase chestiuni pentru don Isidro Parodi, (Sur, 1924), J. L. Borges și colaboratorul său Adolfo Bioy Casares —, de o generație mai tînăr, și autor al încîntătoarei fantezii științifice, „Invenția lui Morel“ — publicaseră o capricioasă „Antologie a literaturii fantastice“, în care se află cu siguranță mai multe povestiri semnate cu nume fals și scrise de „compilatorii“ volumului. În mod asemănător, cele șase probleme creează personalitatea prefațătorilor și pe aceea a autorului presupus, Bustos Domecq, înainte de a crea ei înșiși povestirile. Cu această carte, romanul polițist își face intrarea definitivă în America de Sud și se prezintă în argoul capitalei Argentinei, Buenos Aires. Nu este vorba în acest roman de probleme polițiste, nici de cercetări de laborator. Parodi, personajul care descoperă trama fiecărui caz și identitatea celor vinovați se sprijină în exclusivitate pe inteligența sa; este el însuși un condamnat, închis de mai mulți ani. Detașarea sa de lumea lucrurilor îi dă o viziune clară și concentrarea necesară a spiritului pentru a capta liniile esențiale ale problemelor. Fiecare chestiune se desfășoară în două momente: în primul moment, vizitatorul, în general un inocent pe care-l bănuiește, expune enigma deținutului, la fel cum pacientul povestește boala sa medicului. În al doilea moment, medicul, cu ocazia unei a doua vizite, dictează diagnosticul său, iar prizonierul dă soluția justă a enigmei. Parcurgînd lectura cărții, ne găsim transportați în decoruri curioase și pestrice, vom străbate colțurile cele mai secrete ale vieții „partena“¹, defilînd și în fața ochilor o galerie de tipuri de toate categoriile și toate rasele, într-o fierbere a imaginației, fiecare vorbind limba care-i convine. La acest punct însă cartea capătă valoarea unei mărturii sociale, puternic iluminată de atmosfera poetică. Să ne înțelegem bine, poetică și nu sentimentală: Nu există aici nici cea mai mică urmă de sentimentalism, care ar fi contrară fermei estetici borgesiene. Borges este un magician al ideilor. El transformă toate temele pe care le abordează și le judecă la un înalt registru mental. Titlurile cărților sale sugerează o nouă dimensiune a lu-

1 tipic din Buenos Aires

crurilor și par să ne trimită să facem un mic tur în stratosferă : „Dimensiunea speranței mele“, „Istoria eternității“, „Istoria universală a infamiei“, etc, cînd inventează o regiune inedită și uitată a lumii, în care se gîndește într-o altă manieră Tlon Ugbar și Orbis Tertius, cînd un scriitor francez care-și propune să rescrie în întregime Don Quichotte cu aceleași cuvinte ca Cervantes, dar urmărind propria sa gîndire într-o manieră actuală. Există în Borges o evidentă vocație a periferiilor, a contururilor, a ceea ce este tangențial și excentric. Aceasta poate corespunde parțial unui fond romantic al personalității sale, dar resortul este mult mai profund. Nu este suficient să aflăm la Borges exotismul sau înclinația compensatoare a rarității, ca contrapondere a unei lumi cufundate în schemele anodine sau lipsite de mister. În J. L. Borges se concretizează o intuiție mai fermă bănuiala tangibilă a faptului că centrul și-a schimbat locul. Un centru excentrizat și premiza sau corolarul său, omul decentrat, ne vor da măsura unei perspective care va apare, la un examen superficial, ca o evadare. Cercetarea existențială duce la risc, în circumstanțe determinate istoric și cultural. Se întîmplă, cîte odată, ca gama structurală și semnificativă a unei opere se proiectează spre un nucleu care nu se află în fasciculul evoluției oficiale a literaturii din timpul său și care pot constitui valori impulsive, dinamice pentru creator. Pașismul său va constitui, în chip paradoxal, tocmai faptul de a nu recurge la el. Factorul definitoriu rezidă în mîna artistului, în puterea sa revelatoare, în capacitatea sau incapacitatea de a încorpora viul care poate să se creeze sau să fie creat. Opera lui Borges este o prodigioasă demonstrație a proiectelor sale istorice (legende primitive, mitologie nordică, evocarea personajelor trecutului argentin), sociale (înclinarea pentru tipurile umane perimate — orillero, compadrito, guacho² — sau structuri de viață colectivă străine lumii de azi) — literare (ultraisme, lit. fantastică, roman polițist etc), geografice (foburguri, colțuri sordide sau anacronice din Buenos Aires). Ar fi interesant să realizăm o organigramă care să înregistreze aceste proiecte borgesiene. În ea am putea, cu siguranță, citi, printre multe detalii sugestive, un Adrogne (sat situat la periferia sudică a capitalei) înserat între axele drepte, cu coerența strictă a spațiului fizic și atmosfera imponderabilă. Hotelul Las Delicvae, cu tăcerile complice ale contemplației puse să recomună o legendă încă disponibilă. Predilecția lui Borges pentru Adrogne, străbătut de multe ori cu pașii săi, populat de visurile sale, materializează nostalgia unui centru expulzat. Borges, în afară de Borges, constituit într-un fel de exil al lui însuși, devine, la rîndul său, chiar el, un personaj paradoxal al literaturii fantastice printr-un fel de autofantasmagorizare“. Borges ne-a lăsat o operă excepțională, dar și senzația că uriașei sale opere îi lipsește opera de vîrf, capodopera. Personalitatea extrem de complexă a lui Borges, caducă într-un anumit sens, ne scapă în mare parte. Periferia lui Borges, Androgne, este poate centrul lui Borges. Importanța și originalitatea scriitorului argentinian în literatura mondială contemporană sînt unanim recunos-

2 orillero — locuitor al foburgurilor murdare ; compadrito — individ al foburgurilor, gauchito transportat la oraș.

cute. Varietatea tematică a vastei sale opere se centrează pe câteva teme-cheie, între care cea a „timpului circular“.

Tema spațiului circular antrenează prin ea însăși alte două, care se reprezintă ca proiecții în domeniile spațiului și cauzalității tema labirintului și aceea a creației recurente. Acestea la rîndul lor generează simetriile și jocurile oglinzilor, sisteme de corespondență și echivalență, compensații și echilibrări secrete care constituiesc substanța și structura povestirilor și poemelor scriitorului. Borges, care nu făcea confidențe, a comunicat totuși cum, într-o noapte de toamnă, a primit revelația timpului circular pe cînd se afla într-un foburg din Buenos Aires. El a notat această „iluminare“ din 1928, în lucrarea sa intitulată „Limba argentinienilor“. Acest timp se află în inima Istoriei eternității, scrisă în 1930, la care se adaugă, în 1943, textul scurt al lucrării „Timpul circular“. Tema timpului circular va fi reluată, de fapt reprodușă, într-un studiu mai întins, „Noua reputație a timpului“, care se compune din două părți publicate, una în 1944 și alta în 1947 și care și-au găsit loc, în 1952, în volumul „Otros Inquisiciones“, unde este adunată aproape întreaga operă critică a lui Borges. Acest text capital este unul din acelea pe care Borges le-a reținut pentru Antologia personală (1961) în care ne avertizează că pentru ele dorește să fie judecat, aprobat sau condamnat. La început se arată că această concepție a timpului transpare în toată opera sa și retrimite de mai multe ori la acele pasaje în care tema timpului circular este pe larg explicată. Adăugăm, de asemenea, la această enumerare și scurtă proză „Trama“, (în El. Hacedor, 1961) precum și poemul „Noaptea ciclică“ care începe și se termină cu : „Știința înfocată a lui Pitagora o știe bine...“. Intuiția primitivă este sufocată repede de reflecțiile filozofice și de numeroase referințe la gânditorii antici și moderni, de la Democrit la Nietzsche. Borges citează pe Eudem și Augustin, pe Scot și Erigen, Vanini și B. Russell. Teoria timpului circular face din istorie un fel de calendar vast în care revin la intervale fixe, dacă nu aceleași evenimente, cel puțin aceleași conjuncturi. Tema este veche și răspîndită. Reflectînd bine la ea, tema apare ca și naturală, reflectînd revenirea repetată a anotimpurilor și revoluția periodică a astrilor. Dacă istoricii, oratorii și poeții antichității grecești Herodot și Tucidide, Pindar, Eschyle și Sophocle, Demonstene și Lysias, cunosc timpul rectiliniu și ireversibil uzual, nu la fel îl interpretează filozofii care, aproape în unanimitate, suportase ideea unei durate ciclice. Nu este indiferent, pentru o mai bună sesizare a resorturilor și implicațiilor fabulelor lui Borges de a insista asupra consecințelor concrete a unei astfel de doctrine, așa cum au afirmat-o diferite școli din Hellada. Principiul doctrinei este clar expus de Aristotel timpul ciclic este consecința imediată, necesară a mișcărilor locale a „incoruptibilelor“ corpuri cerești care trec periodic prin același punct al firmamentului. De aici urmează că transformările pe care le antrenează în materia „coruptibilă“, adică vie, sînt considerate, la rîndul lor periodic, repetîndu-se forțamente la infinit, reproducînd de fiecare dată configurația formată de aștri. Plutarc a combătut de altfel această doctrină. Gîndirea greacă se întreba foarte adesea asupra naturii și

importanței „eternre repetiții“. Empedocle mai estima că ceea ce a fost distrus nu mai renaște absolut identic cu sine însuși, ci numai după spațiu (Kateidos). În realitate, teoreticienii ezită între două ipoteze. Conform celei dintii, fiecare lucru renaște absolut identic. După Tatien, care este creștin și gnostic, Zenon din Citium afirmă că Anytos și Melitos au făcut denunțuri calomnioase, afirmând că Busiriș își va ucide oaspeții iar Hercule va săvârși fapte extraordinare. Origen, care dorea să arate ridicolul unor asemenea speculații, admite chiar că stoicii se străduiau să mențină o ușoară discriminare între lumile succesive. El admite chiar că după stoici „nu Socrate va fi acela care va renaște din nou, ci un personaj în întregime asemănător lui Socrate, care se va căsători cu o femeie asemănătoare Xantippe, și va fi acuzat de oameni prin nimic diferiți de Anytos și de Melitos³. Pentru Simplicius, reluând argumentarea lui Eudem, pitagoreicii profesau nu numai o eternă repetiție a ființelor după spațiu (Kat'eidos) ci o identitate substanțială, absolută, matematică, netolerând nici un fel de abatere, subterfugiu sau sofism. Aristotel, care totuși consideră absurdă ideea repetiției termen cu termen, nu se poate opri să scrie „Trebuie să afirm că opiniile emise de oameni revin periodic la ele însele și nu odată, de două ori sau de un număr mic de ori, ci de o infinitate de ori⁴. Astfel, de la filozofiile cele mai originale, pînă la doctrina lui Aristotel și pînă la aceste circumstanțe precise pe care Aristotel este în curs de a o dezvolta, sînt supuse unei eterne reîntoarceri. Ele aparțin tocmai acelei lumi sublungare a lui Aristotel, concept profund fals, în care lucrurile renasc la intervale fixe, cum o cere imuabilul circuit al astrilor. Aristotel nu poate evita să recunoască că condiția necesară și suficientă a nemuririi, este ca șirul transformărilor care constituie existența, ajunge la un stadiu final identic cu stadiul inițial. Atunci ciclul va fi parcurs în mod obligatoriu de o infinitate de ori, fără scop conceptibil pentru această ființă insondabilă, care să se regenereze la intervale fixe⁵. Așa se prezintă arier-planul metafizic al universului lui Jorge Luis Borges. Un filozof meditează asupra timpului pur. Un povestitor trebuie pe lîngă aceasta să situeze personajele într-un spațiu determinat. Borges s-a văzut constrins de a face să corespundă unei durate circulare o întindere de asemenea circulară. Acesta este labirintul care dobindește la Borges o valoare obsedantă. Real sau metaforic, moral sau material, Borges crează spațiul privilegiat al numeroaselor sale povestiri, și nu numai acelor pe care le-a reunit sub titlul Labirinturi dar chiar și povestirilor „Locuința lui Asterion, Abenhakan el Bakhari“ mort în labirintul său și altele. Și Loteria din Babilon, Biblioteca lui Babel, grădina cu cărări bifurcate sînt, în felul lor, labirinturi. Labirintul, parcurs în mod forțat, este în mod obișnuit privit ca un simbol inițiativ al peregrinărilor sufletului, încercări pe care el trebuie să le facă rînd pe rînd, etape pe care trebuie să le străbată pentru a intra într-o lume imuabilă. Atare

3 Origine Contra Celsum, IV, LXVII ; Duhem, Les système du monde tom. I.

4 Meteorii. I, III.

5. Prohle XVII, 3 cf. Daïem, ibid. I, p. 168-169.

labirint este reprezentat în catedrale. O literatură abundentă le este consacrată ⁶.

Coridorul unic pe care el îl străbate de la un capăt la altul exprimă mai curînd imaginea spațială a unui timp liniar. În aceste inextricabile ramificații, prizonierul se învîrte în cerc și nu pare să poată scăpa decît printr-o întîmplare fericită, dar cel mai probabil el moare de epuizare. În redutabilele mitologii, labirintul are semnificația unei capcane, în care un monstru pîndește la coticura unui culuar prizonierul rătăcit. Dar, în epoca indecisă și legendară care separă fabula de cronică, putem cu ușurință prezuma că labirintul a fost imaginea lumii.

Să amintim că prima descriere care a ajuns la noi este aceea din „Istoria naturală a lui Plinius, a labirintului din Heracliopolis din Egipt, început cu trei mii șase sute de ani înaintea lui și terminat de Psametic, după cum ne informează Herodot. Impresia de groază vine din tenebre, din imensitatea sa și din acele tunete artificiale pe care le declanșează orice gest, din repetarea capetelor lui Nemesis, a piramidelor hexagonale și a nenumăratelor coturi și portice. Labirintul din Heracliopolis este un microcosm care conține de mai multe ori aceleași elemente. Acesta poate fi luat drept arhetip îndepărtat al labirintelor lui Borges ⁷. Iar drama existenței umane poate să fie la rîndul ei figurată printr-un labirint al cauzelor și efectelor. Loteria din Babilon își propune o asemenea convingătoare alegorie. Loteria este gratuită, obligatorie, secretă și continuă. Lotul nu-ți dă decît dreptul de a participa la o tragere ulterioară. Problema curiozității se află astfel pusă, dar nu și aceea a responsabilității, și încă mai puțin este pusă aceea a creației, capitală pentru un artist. A crea, în concepția lui Borges, înseamnă a scoate ceva din neant. Pentru poet sau artist creația adaugă ceva lumii, printr-o operație de manipulare să zicem, îndreptată asupra sunetelor, culorilor, formelor sau cuvintelor. Mai mult, fiecare visător, în timpul visului său, secretă un univers. Într-un fel, omul este în ansamblul său o creatură a unui alt creator, și nici o cauză pretinsă primă nu poate scăpa de legea recurenței infinite. Asctul din „Ruinele circulare“ prin concentrare introduce în lume o ființă supranumerară pe care-o susține prin forța meditației. La sfîrșitul povestirii, asctul își dă seama că, de fapt, era el însuși meditat de cineva. Magia lui Rabbi Low a însuflețit un golem de argilă, servitor tăcut, stîngaci și atît de decepționat încît vrăjitorul se repetă, ceea ce-i dă lui Borges ocazia de a conjectura o remușcare posibilă la un eșalon mai ridicat. Alte texte, fiecare și nici unul, „Infernal“ I, 32, cele două sonete intitulate Esichier precum și o imagine faimoasă a lui Omar Khayyam reiau aceeași temă cu consecințe care duc la aceeași ipoteză : creatorul este întreaga lume și nimeni ; un plan de inteligibilitate presupune un alt plan mai complex care cuprinde pe primul și el rămîne, de fapt, același. Anecdota Ruinelor circulare a fost, foarte probabil, inspirată lui Borges de o povestire a lui Giovanni Papini, „Ultima vizită a Cavalerului bolnav“

6 Jean Pierre Bayard, *Le monde souterrain*, Paris, 1961, p. 246-247.

7 Jaques Réda, *Cahiers du sud* nr. 370, fevrier-mars 1963, p. 435-455.

pe care a reprodus-o de altfel în Antologia literaturii fantastice⁸. Această analiză prolixă am subliniat-o cu scopul de a demonstra că Borges n-a fost fundamental excentric, în ciuda aparențelor și a reputației sale. Este mai curînd vorba de o iluzie optică. Excentric poate : însă în raport cu care centru ? Da, în raport cu timpul circular. Obsesia labirintului se întinde de-a lungul mai multor milenii, ea a hrănit simbolurile visărilor mitice și continuă, într-o formă minoră și scăzută, să seducă mulțimea frustrată, avidă de miraje. Necesitatea unei creații recurente corespunde unei aporii metafizice permanente. Jules Verne, Arnold Toynbee, Saint John Perse sînt alți scriitori excentrici pentru că ei nu acceptă ca absolut nici un centru de referință particular, nici local, nici temporal. Ei sînt și se vor beneficiaii totalității lumii, moștenitori ai umanismului universal, din care ei aleg liber ceea ce le convine. Referitor la Borges, în povestirile lui vedem nu numai alternanță, intenție, hazard, în care raportul logic între două metafore este suprimat sau pus în chestiune prin intervenția unei a treia, ci intenția și hazardul se întretaie într-un fel care face ca hazardul să fie negativul, amprenta unei necesități incomprehensibile. În povestirea sa „Nemuritorul“ ne descrie un edificiu himeric, un palat mare cît o cetate și a cărui concepție arhitectonică nu este decît o grotescă caricatură a raționalului în arhitectură „Culuare fără ieșire, ferestre înalte inaccesibile, uși colosale care dau spre o celulă sau spre un puț, scări cu trepte puse invers și cu rampe turnante spre bază“. Această finalitate perversită pînă la a deveni absurdă este atît de contrară sensului arhitecturii încît este reflexul creației demiurgice a lumii, în care palatul monstruos nu este numai incredibil dar și imposibil de suportat mai mult. Borges ajunge la constatarea că „Acest oraș“, gîndesc eu, este atît de oribil încît singura sa existență și permanență, chiar în inima deșertului necunoscut, contaminează trecutul și viitorul, compromițînd într-un anumit fel chiar aștrii. Caracterul întimplător al acestei construcții este reflexul exact a destinației sale obscure. Incoerență sa este o coerență metafizic desfigurată. O pisică care se joacă cu umbra unui șoarece este tot atît de incongruentă ca finalitatea falsă a unui edificiu care pare făcut pentru a detrona realitatea în profilul unui coșmar. În a sa speculație transcendentă asupra aparenței premeditări care domnește în destinul fiecăruia, Schopenhauer tratează raportul ca hazard și determinare. Schopenhauer pornește de la cursa vitală a fiecăruia. Mecanismul acestui plan este o lume a cunoștinței înrudită cu instinctul, care trece la acțiune fără să fi ajuns la claritatea conștiinței. Înaintea acestui plan metodic interior, Schopenhauer ajunge să se întrebe dacă trebuie să abandoneze ceea ce se află mai important în el — cursa vieții umane, pentru cealaltă jumătate, adică direcția acestei curse prin circumstanțele exterioare sau prin hazardul pur. În fața acestei dileme, Schopenhauer se refugiază într-o comparație care evocă — împotriva lui — imaginea himerei.

8 J. L. Borges, S. Ocampo, A. Brioy Casares, Antologia de la Literatura fantástica, Buenos Aires, 1949, p. 205-209.

Borges, care studiase opera filozofului german, s-a lăsat contaminat de ideile acestuia, în ciuda diferențelor mari care există între ei. Dar scriitorul Borges, preferat de cea mai mare parte a cititorilor, este autorul povestirilor fantastice, poetul și eseistul, cele trei fațete ale marii personalități borgesiene. Într-un studiu, de altfel foarte interesant, al lui Cesar Fernandez Moreno, intitulat *Esquema de Borges*, vorbind despre evoluția ilustrului scriitor argentinian, demonstrează cum acesta în mod inevitabil avea să treacă de la poezia lirică la eseu, de aici la elaborarea povestirilor care întrunesc, de fapt, cele mai strălucite calități ale spiritului său creator. Eseurile lui Borges, partea cea mai slabă a operei sale, ne spune Fernandez Morena, se îndepărtează de vocația adevărului inerentă genului, căutînd mai curînd surpriza, paradoxul care presupune activitatea gîndirii ca un scop și nu ca un mijloc. Noi credem că lui Morena i-a scăpat sesizarea finței percepției critice a lui Borges, în aprecierea procesului creator și a operelor altora; scriitorul argentinian este, la modul general, în paginile de eseuri, exact și veridic. În sprijinul acestei afirmații să amintim, între multe altele, eseurile „Arta narativă și magia“, „Postularea realității, lucrările asupra lui Whitman, studiul asupra poeziei gauchos sau perspicacele analize asupra lui Nathaniel Hawthorne. Este adevărat că în eseurile cu caracter filozofic Borges acumulează numeroase remarci bizare, de domeniul imaginației, însă nu fanteziste. Pentru Borges ideile filozofice n-au decît o valoare estetică și literară, disoluția nominalistă a cuvintelor cheie ale gîndirii producîndu-se chiar în sinul filozofiei însăși, consecință a autorității morale a subiectivității. Paradoxalul Borges n-a luat filozofia în serios. Dacă pentru Nietzsche filosofia deghizată sub numele de „criză“ nu este decît arta ca ultima expresie metafizică a omului european, Borges face un pas mai departe considerînd-o ca unica activitate metafizică posibilă. Făcînd aceasta, Borges se situează pe linia nihilismului contemporan, adică la limita de unde începe depășirea sa cu ajutorul reflecției epice și nu metafizice a situației. Din acest punct de vedere Borges se situează pe linia scriitorilor Mallarmé și a lui Proust, a lui James Joyce, Hermann Broch, Robert Musil și Kafka. O atare apreciere — păstrînd proporțiile comparației — este proba unui punct de vedere obișnuit în Europa. Chiar dacă opera sa este populată de nume europene și de interese, în aparență scăzute și îndepărtate de un moment care cere imperios acțiune și reflecție asupra stării sale de degradare, ea reprezintă produsul aceleiași experiențe vitale și literare, aceea a unui simplu cetățean al Republicii argentinienne, fapt pentru care Borges a putut spune „...eu am fost totdeauna și voi rămîne pentru totdeauna la Buenos Aires“. Dar problema americanismului sau europeismului lui Borges este secundară și episodică și nu are semnificație decît atunci cînd orientează spre o altă problemă de mai mare semnificație, anume aceea a atitudinii literare în fața realului și consecințele pe care le antrenează atitudinea și ipotezele în configurația expresiei literare în opera lui Borges. Și dacă la Borges, ființa și aparența se confundă, se schimbă, dacă totul este în tot și totul este unul — cum ar putea numi cuvîntul, orgoliul unui univers infinit, plural, în mod constant divers și

permanent absolut ? Dacă limbajul este în mod fatal succesiv, pentru că și inteligența este, cum să putem numi în plenitudinea sa mișcarea rapidă a realului și a aparentului ? Totuși, ceea ce caracterizează poezia sa inițială este un anume element care ține simultan de narațiune și de eseu. În „Limba argentinienilor“ (1953) se află un text intitulat „El truco“, care este o interpretare a jocului de cărți astfel numit, însă de o atît de mare intensitate narativă și lirică, încît Borges repetă apoi tema într-un poem cu același titlu ; proza îi rămîne însă oscilantă între eseu și povestire. Perioada se caracterizează prin eforturile mari ale lui Borges pentru a crea aceea „El idioma de los argentinos“ ,eliberînd-o de castiliana unei tradiții moarte, de acele metafore⁹ ornamentale, simple semne fără viață, invigorînd formularea limbajului său metaforic. Este epoca în care Borges redescoperă pe Almafuerde, revalorizează Pe Evaristo Carriego și găsește în Martin Fierro aceeași îndrăzneală lucidă a limbii pe care o admirase înainte la Quevedo. El va strînge sub masca lui Francisco Bustos eforturile depuse pentru reconstrucția limbii, plecînd de la geneza unui „vrai visage“. Nu este întîmplător că povestirile sînt scrise în limbajul gauchesco, fapt determinat nu numai de materia povestirii, ci mai ales că Borges era preocupat în eseuul său de „El idioma de los argentinos“. Universul lui Borges, avînd o paralelă în universul monadic al lui Leibniz, este în același timp un labirint poetic și obiectul unui „ars combinatoria“, s-a, în sens teatral, o „reprezentare“. Dar cum un limbaj compus din cuvînte rare, în mod tradițional, sînt considerate semne ale lucrurilor sau modeste concluzii ale unei realități nesigure nu poate reproduce sau comunica imediat o „reprezentare“, așa cum face o imagine. Singur limbajul compus din imagini¹⁰ sau din reprezentări este capabil să descrie universul infinit pînă la punctul în care omul este capabil să-l perceapă. Acest limbaj este în concepția lui Borges, limbajul metaforei. Dar limbajul metaforic are, după Borges, și o influență hotărîtoare asupra configurării genurilor literare. Se știe că Borges începe să scrie narațiuni lungi după ce mai întîi el se produsese în eseuri și în poezia lirică. Poemele (Poemas) sale, în ciuda faptului că unele sînt de inspirație „ultraistă“, curent promovată, scurt timp, de scriitorul argentinian, împreună cu Mansinos-Asens, nu-l pot situa pe același plan cu un Vicente Huidobro, de exemplu. Acest fapt a avut drept consecință, în țările de limbă spaniolă, supuse influenței lui Pablo Neruda, și lui Federico Garcia Lorca, ca poezia sa să fie considerată drept o interesantă încercare însă, calitativ, de un ton minor. Astfel, deci, narațiunea, care este una dintre cele mai bune din întreaga sa operă, s-a născut din preocupările sale pentru o limbă capabilă să exprime universul infinit. Din această sursă comună, care dădu naștere limbajului său metaforic, continuă să se alimenteze povestirile

9 Examen de metafores. în Inquisiciones, Buenos Aires, 1925.

10 A se vedea Aspector de la literatura gauchesco 1950 Montevideo Discusion, Buenos Aires 1957. Conține : El arte narrativo y la magia ; La poesia gauchesco. El idioma de los argentinos Buenos Aires... Indagacion de la palabra ; La simulacion de la (imagen, El imaginero etc.)

11 Biografia de Tadeo Isidro Cruz (1829—1874) Isidoro Acevedo.

sale, eseurile și poezia sa. Asta vrea să spună că atitudinile pe care se sprijină genurile literare (distanța în genul epic, intimitatea cu realul în genul liric, tensiunea în dramă) au pierdut suportul lor și, în consecință, limitele lor determinante. Arta, ca ultimă activitate metafizică, cere o redistribuire a accentelor genurilor asupra lor înseși. Vizionarul Holderlin combina deja în scrierile sale literare epice, dramatice și lirice în proporții diferite schimbările de ton. Musil aduce această schimbare de ton în „Omul fără calitate” până la punctul său culminant fragmentul monumental este o dramă.

Romanticii, convinși de infinitatea universului, precum și de neputința funciară a omului de a-l cuprinde în totalitatea sa infinită, transformă conștiința acestei neputințe în sursa principală a ironiei care, la Borges, sub forma resemnării conștiente degajă o imensă melancolie. De aici aprecierea că Borges, dacă ar fi fost tentat să scrie un roman, rămânând fidel „scepticismului său esențial” ar fi rezultat o scriitură asemănătoare aceleia a lui Musil.

Întreaga sa operă narativă și poetică, împreună cu eseurile, ar fi format o unitate asemănătoare cu opera lui Musil, aplicând tuturor narațiunilor ceea ce Borges însuși spune despre cele două istorii povestite într-o singură bucată literară. Atunci Isidor ¹² cu buna lui memorie, Tzinacan, Bartolomeu de Las Casas ¹³, Pierre Mesnard, Coleridge ¹⁴, Quevedo ¹⁵, Francesco Borges ¹⁶, Asterion ¹⁷. La Borges, la fel ca la Musil (amândoi pleacă de la ipoteza aparenței) realitatea se dizolvă în aparență. Interpolarea eseului în narațiune și a narațiunii în eseu, a genului liric și a narațiunii în eseu (de exemplu El Aleph) nu sînt interpolări străine, ci semnele cele mai perceptibile ale atitudinii care duce la întemeierea limbajului metaforic, a disoluției limitelor dintre ființă și aparență. În eseu acest proces este numit de Borges scepticism esențial. Dar el îi imprimă acestui scepticism o particularitate și anume că nu este nici sistematic și nici măcar experimental. Forma sub care se prezintă la Borges acest scepticism esențial este ironia. În „Omul fără calitate”, Ulrich este un personaj indecis, care simbolizează mijlocul de care se servește Robert Musil ca să zugrăvească în mod ironic această epocă. Ironia nu presupune numai o anumită distanță față de sine și față de lume, ci însăși această distanță se convertește în ironie. Carlos Argentino, Danieri, personaje care populează paginile operei lui Borges, nu sînt decît masca arhetipului uman care exprimă numele „Marelui visător” și al spiritului infinit. În sens borgesian lumea nu este decît o imensă scenă, o reprezentare. Pe această scenă cu marionete, cu măști, cu bufoni, plină de vanitate, de des-

12 El sueño de Coleridge.

13 Casas Como angeles.

14 Menoscoba y grandeza de Quevedo.

15 Alusión a la muerte del coronel Francisco Borges, 1835—1874.

16 La casa de Asterion.

17 J. L. Borges, Vindication de Bouvard et Pecuchet. Flaubert y su destino exemplar, în Discusion, Buenos Aires, 1957.

ține potrivnice, paradoxuri, absurdități, contradicții, iluzii a scris Borges incisivele sale anecdote care, cu timpul, s-au redus progresiv, s-au transformat din ce în ce mai mult în aforisme, glose, comentarii resemnate, note din josul paginilor în cotele din cartea finală „La biblioteca de Babel“

El a revenit — aștrii și oamenii revin în mod ciclic — la punctul său de plecare, la formele cu care el s-a inițiat ca „Ulises“ de Joyce în a sa „Ars poetica“. Deși reîntoarcerea reprezintă un nou punct de plecare, nu mai găsim textele din „El truco“, ci densa și concisa notă din „Argumentum ornithologicum“, nu mai sînt poemele din Fervor de Buenos Aires, ci numele mai puțin frecvent cum e „Oda compuesta en 1960“, care inaugurează această „reîntoarcere la trecut, numită de „știința literară“ „stilul copt“ stilul celui mai apropiat final, Alterstilul.

Dar chiar în acest stil, ilustrat în paginile lucrării El Hacedor, Borges continuă să fie magicianul prodigios care știe să creeze dintr-un cosmos haotic lumea luminoasă și lucidă a reprezentării. Și, la fel ca magistralii minuatori ai trecutului de marionete, în care el și-a plasat anecdotele, Borges rămîne el însuși El Hacedor. Pentru a-l înțelege mai profund pe Borges, să ne amintim că încă din 1926 el scrie un eseu în mediul său argentinian în care afirma „Realitatea care ne înconjură viața noastră este grandioasă, însă realitatea noastră intelectuală este sărăcăcioasă“. Această conștiință a sărăciei propriiei tradiții culturale l-a condus pe Borges, ca să compenseze această lipsă la împrumuturi din culturile și literaturile străine. Această Odissee în lumea științei se reflectă în povestirile sale, ale căror surse sînt mai curînd livrești decît trăite. Angajamentul său față de universul cunoștinței, preocuparea pentru crearea unui limbaj, transformarea sa în erudit ne fac să ne gîndim la Flaubert ¹⁸, căruia Borges i-a dedicat un strălucit eseu despre Bouvard et Pécuchet, cei doi clowni tragici. La Flaubert, Borges a re trăit propria sa tragedie. Totodată nu i-a venit în minte să se identifice cu autodidactul din Nausée, proiecție magistrală și repugnantă a celor două creaturi flaubertiene. În eseu din 1926, Borges scria că el voia să adauge „creolismului“, adică regionalismului literaturii argentinienne ceva din universalitate. Se pare însă că, din acest punct de vedere, ficțiunile lui Borges au fost un eșec. Dar acest eșec, văzut sub alt unghi de vedere ar putea să fie numit refuzul realității. Totodată, fuga spre istoria mondială și universul rezonabil l-a condus pe Borges spre o realitate singulară. La capătul încercărilor sale de a descoperi un adevăr în mod universal valabil (metafora totală) în comerțul său cu ideile generale, el a găsit tragicul. În cea mai mare parte, literatura lumii hispanice și chiar capodoperele sale universale sînt profund înrădăcinate în național și regional. Efortul generației lui Borges pentru a depăși acest provincialism este în mod deosebit accentuat la Borges însuși, care în fața sărăciei tradiției argentinienne își pune întrebarea : propria sa țară a produs capodopera națională ?

„Cînd eu nu pot satisface propria mea rațiune, îmi place să flatez propria mea imaginație“ (Sir Thomas Braswne, Religio Medici). Distincția de sens comun între „real“ și „ireal“ a lui Borges. Pentru Borges un ceainic nu posedă mai multă realitate decît un licorn, un cal galopînd pe pășune decît un centaur, un gînd al lui Paracelsus decît Paracelsus însuși, un om viu decît un personaj fictiv. În percepția senzorială, „obiectul fizic“ se dă subiectului într-o suită de experiențe și, totuși, această succesiune prin natura sa poate transforma dintr-odată ceea ce pare real în halucinație. Numai datorită concordanței fenomenelor prin care se manifestă realul putem obține un criteriu de judecată satisfăcătoare. Dar, ne spune Borges, în spiritul fenomenologiei husserliene, în orice moment poate interveni o discordanță care să transforme realul în iluzie. Ca atare nu putem obține la limită o percepție perfectă și adecvată decît pentru reprezentări mentale. În ceea ce privește universul fantastic al lui Borges, aceste considerațiuni asupra experienței interioare implică un transfer al percepției lumii exterioare la aceea a subiectului gînditor. În interiorul acestui cadru, limitele spiritului nu mai sînt obiectele fizice, ci natura logică pe care inteligența a ales-o spre utilizare. Posibilul și imposibilul au prin urmare o validitate cel puțin egală. Încercînd să descopere simbolul pentru a suprima lumea fluxului, Borges descoperă în 1926 ideea „eternei reîntoarceri“. El respinge concepția linearității istorice care implică singularitatea timpului și spațiului în sinul unei succesiuni de evenimente orientate spre un scop ; împărăția cerului conform concepției creștine. Borges neagă categoric împărăția cerului drept scop al istoriei, înlocuind concepția liniarității ei cu eterna reîntoarcere, a timpului ciclic. Negînd progresul, el îl înlocuiește cu o eternă devenire. Doctrina timpului ciclic provine dintr-o lectură eronată a citatelor din Platon existente în opera lui Augustin. Recursul la teoria ciclică nu este decît un simptom suplimentar al tendinței la evaziune, profund înrădăcinată la cîțiva artiști contemporani zdrobiți de povara istoriei. Pentru Borges, această evaziune constă în negarea istoriei, în ciuda faptului că sursa inițială a fugii sale rezidă în penuria tradiției Argentinei sale natale. Cum se explică că conștiința unei lipse l-a condus la negarea a ceea ce lipsește ? Borges a început prin a compensa sentimentul său de insuficiență istorică asumîndu-și povara istorică a Europei occidentale, apoi a negat-o fabulînd despre ideea ciclică. În eseul său, „Timpul circular“ Borges scrie „În epocile de apogeu conjuctura că existența umană este o cantitate constantă, invariabilă, poate să întristeze sau să irite ; în epocile de declin (cum este acesta, este tocmai promisiunea că nici un oprobiu, nici o calamitate, nici o dictatură n-ar putea să ne împovăreze“¹⁸. În „Mitul eternei reîntoarceri“, Mircea Eliade a arătat că în totalitatea sa, viziunea lumii omului arhaic se articulează în jurul unei negații a noutății. Fiecare eveniment istoric este trăit în cadrul arhetimpului static primordial și divin și se află, în consecință, desperat de noutate, de istoricitate. Astfel, omul poate să suporte suferința pe care i-o produce orice

schimbare. La un autor atât de sofisticat ca Borges, pe această concepție mitică se greșea elaborarea conștientă a ideii ciclice. Totodată, arhetipul sau evenimentul original, tiparul care sacralizează istoria profană este dezistoricizat, aneantizat de Borges. Această negație a arhetipului este însăși negația transcendenței religiei. În locul său se derulează la Borges un univers nihilist de repetiții desacralizate al cărui neant îl constituie cifrul-secret. Dar acest nihilism este aparent la Borges și un pretext de evaziune, un obiectiv al său. Borges analizează epoca sa sărăcită și decadentă. Este tocmai ceea ce îl incită să adopte o atitudine negativă cu privire la altă ieșire decât concepția sa care constă în a reforma lumea. Bineînțeles, o asemenea reformă trebuie să deschidă un viitor... Borges se întoarce spre un romantism care ignoră două secole de gândire și răsturnări sociale, spre ceea ce pentru secolul al XV-lea, Hui-zinga numea „ascetismul oamenilor blazați“. Borges face uz de sensul istoric, dar îi refuză consecințele. Teoretic, umanismul borgesian se înscrie în solipsismul care-l separă de ceilalți oameni. În *Deutsches Requiem*, un bărbat intră în contact cu tragedia pe fondul istoriei reale. Un criminal de război nazist așteaptă să fie executat. O reîntoarcere în trecut ne duce spre tinerețea protagonistului care s-a îndepărtat de creștinism prin infinita varietate a universului lui Brahms, Shakespeare și Schopenhauer. El asimilează de asemenea pe Nietzsche și Spéngler. Cîțiva ani mai tîrziu, la apropierea execuției, eroul mărturisește cu îndrăzneală culpabilitatea sa : „Ceea ce are importanță, spune el, este că domnește violența și nu timiditate creștină... Îmi privesc fața în oglindă pentru a ști că sînt eu, să știu cum mă voi comporta peste cîteva ore, cînd voi înfrunta sfîrșitul. Trupul meu se poate teme, nu eu“. Borges resimte tragedia germană ca pe aceea a umanității și pe a sa proprie. El declară că țara sa este demoralizată. Putem să ne întrebăm în ce măsură ea își asumă responsabilitatea acestei demoralizări în lumina ideilor exprimate în *Deutsches Requiem*. Independența nu a adus Argentinei fericirea pe care ea o aștepta. Pînă spre 1850, ani de anarhie și haos, urmare războiului de independență. În cursul acestei perioade, elemente europenizante al căror simbol era Sarmiento luptaseră contra barbariei rurale a pampasurilor.

Romanticii argentinieni, alături de culturii și civilizației, luptară pentru justiția socială contra înspăimîntătoarei dictaturi a lui Rasos (1837—1852). În 1845, Sarmiento, care va deveni președinte al Republicii, publică al său *Facundo*, în care el expunea cauza relelor sociale ale Argentinei, starea sa de anarhie permanentă, mama tiraniei. Restabilizarea națiunii al cărei purtător de cuvînt era el, a fost îndeplinită în al treilea sfert al secolului. Porțile se deschideau emigrației europene și elita intelectuală revenită dintr-un lung exil dădu glas acestui nou curs. Atunci apărură marile epopei „gaucho“ cîntînd poporul și locuitorii lui, care începeau să dispară în această epocă sub pulberea organizării occidentale impusă de inteligenția. La sfîrșitul secolului, fructele prosperității se găseau în mîinile cîtorva segmente ale societății argentinienne. Fără a abandona tema națională „gaucho“ și pampasul, literatura se plasa din ce în ce mai mult sub dominația influențelor europene și mai ales fran-

ceze. Corelativ, oamenii de litere abandonaseră tot mai mult legătura lor tradițională cu politica. „Literatura pură“ la trenea modelelor europene se multiplică. Generația lui Borges moșteni această tendință de plasare în afara acțiunii sociale pe care o împinse încă și mai departe. Borges este antrenat la înlăturarea temelor naționale în timp ce propria sa creație politică se subțiază pentru a face loc poeziei metafizice. El se străduie în primele sale creații poetice să facă sinteza dintre tehnicile ultraiste și naționalismul literar. Dar această tentativă națională este foarte limitată. Totuși, două idei fundamentale din poezia lui Borges subzistă în proza sa: sesizarea intuitivă a unității obiectului și concepția privind eroziunea poeziei cu scurgerea timpului. Alte idealuri izvorite din ultraism se regăsesc în ficțiunile sale: reducerea poeziei la nucleul său primordial, folosirea metaforei, eliminarea didacticismului, confesiunii și ornamentului. Ca și Leibniz, Borges încearcă să găsească o armonie prestabilită în univers. „La Biblioteca de Babel“, bibliotecă a universului, este „fără limite și periodică“.

„Dacă un călător etern ar străbate-o în oricare direcție, el și-ar da seama în sfârșit de secolele în care aceleași volume se găsesc în aceeași dezordine ce prin puterea repetiției devin o ordine: Ordinea“. Disponibilitatea sa de a imprima o ordine singurei lumi a spiritului asigură prin ea însăși securitatea acestei ordini. Gîndirea lui Borges relevă o tentativă disperată de explicare a lumii. Dar această explicație frîntă de teroarea istoriei într-o epocă de contradicții și extremism, s-a transformat într-o monstruoasă simplificare, simplificare care se manifestă, cu evidență, în simbolul fundamental al povestirilor sale fantastice, acela al cercului. Gîndirea lui s-a adaptat prea mult din surse disparate, acoperind semnificații atît de numeroase încît însăși semnificația ei, istoria, a dispărut. Borges elaborează un concept al libertății individualiste în gîndire și creație artistică, a unei autarhii de sine eliberată de lumea exterioară și de anxietate în fața instabilității sociale. Această libertate este chiar eliberarea de non-libertatea altora. Așadar acest concept de libertate cade sub critica lui Hegel în „Phenomenologie des Geistes“. „Libertatea gîndirii, scrie filozoful german, ia drept adevăr al său gîndirea pură, dar acest adevăr este lipsit de conținutul concret al vieții. Ea este, prin urmare, o simplă noțiune a libertății, non-libertate trăită ea însăși“, căci pentru Hegel subiectul conștient dobîndește libertatea nu prin „eu“ ci prin „noi“ și acest „noi“ își găsește plenitudinea sa în viața națiunii. Locul operei lui Borges în literatura sud-americană este singular. S-a remarcat o afinitate a scriitorului argentinian cu Edgar. A. Poe avînd ca trăsături comune gustul pentru metafizică și demonstrație. Asemănarea este de suprafață. Fantasticul lui Poe se reazemă pe efecte străine universului lui Borges, el rămînînd tribut ar unei tradiții anglo-saxone și romantice.

Cultura lui Borges este greco-latină, arabă, spaniolă, slab britanică. El ține de sursele mediteraniene și europene. El rămîne foarte îndepăr-

tat de gîndirea unui Pierce și a unui W. Jarnes, pentru care realitatea este transformată de acțiunea umană. Walt Whitman proclamă „Eu accept timpul în mod absolut. El singur este fără fisuri, el singur sfîrșește și completează totul“. În ce privește idealistii Bradley și Royce ei acceptă, pe căi diferite, acel timp care pentru Borges este un scandal. În sfîrșit, în roman universul lui Hawthorne sau a lui Faulkner rămîne marcat de doctrina creștină, întunecată de calvinism și teoria predestinării. Nu putem, în mod exact, să-i găsim predecesori lui Borges. El nu este omul orașelor magnifice și al civilizației industriale, nici omul plantațiilor de bumbac lucrate cu negri. Marea este absentă. Cu o insistență monotonă, elementele geometrice, aproape conceptualizate, peisaje plate servesc drept decor povestirilor sale fantastice. Patria sa a fost vechiul oraș de pe Meri ale cărui grădini, viță de vie și păjiști se deschid cu tristețe spre deșert; amiezile sînt aici de un alb orbitor, cînd nu le întunecă norii de praf care sufocă oămênii, lăsînd pe clorchinii negri un strat albicios... elemente atemporale și ciclice a căror influență a fost malefică. Din adîncurile deșertului vertiginos în care soarele generează febra și luna deliru, ei văzură înaintînd trei umbre... (Boiangiul mascat). Această solitudine corespunde unei îngrijorări evidente a scriitorilor din lumea nouă aflați în căutarea personalității care le va conferi o unitate sistematică. Ea subliniază, totodată, deficiența pe care opera lui Borges încearcă să o amelioreze: absența filozofiei sau mai bine spus a tradiției filozofice în literatura americană. La Borges, literatura și filozofia se confundă. Demersul său este determinat în mod absolut de o intuiție metafizică iluzia timpului. Totul se leagă aici, cu o logică puternică care, într-o altă epocă, ar fi generat un sistem. Astăzi, această rigoare susține unitatea tematică a povestirilor în jurul unui focar central, o corespondență minuțioasă între meditația abstractă și experiența trăită. Notăm în treacăt faptul că Borges rezolvă, în felul său, problema eșuată într-un anume tip de filozofie a existenței. Borges fondă o literatură care ținea loc și de răspuns la o condiție umană redusă la imanență. Dar mesajul umanist din opera sa împreună cu frumusețea artei și a dragostei pentru adevăr rămîn nepieritoare în toată devenirea istoriei umanității. Timpul a fost marea lui obsesie, ideea fixă care i-a dominat inteligența, i-a în-crustat opera, i-a măcinat sănătatea, l-a consumat pînă în ultima clipă a vieții. Și, paradoxal, geniul lui Borges n-a suportat timpul istoric. A murit în 1986, și odată cu acest ultim eveniment din viața omului, pentru Jorge Luis Borges povara timpului a dispărut. Istoria l-a primit sub cupola ei infinită. Borges, fără voia ta, ești întru-veșnicie al istoriei.

R é s u m é

L'importance et l'originalité de l'écrivain J. L. Borges dans la littérature mondiale sont unanimes reconnues. Le thème de l'espace circulaire qui se représente comme deux projections dans les domaines de l'espece et de la causalité est le thème du labyrinthe et celle de la création.

Ces, à leurs tour, produissent les symetries et les jeux des miroirs, systèmes de correspondance et équivalence, compensations et équilibrénents secrets qui constituent la substance de la structure même de ses contes et poèmes. On nous rappelons des labyrinthe de Heracliopolis de l'Egipt, évoqué par Borges. L'obsession du labyrinthe s'étend en parcours de beaucoupe de millenaires et a nourri les symbols de rêvériés mythiques et a réussi séduire la foule frustrée, avide de mirages.

La nécessité d'une création récurrente corresponde à une aspiration métaphisique. En essayant à découvrir le symbole pour supprimer le monde du flux, découvre en 1926 l'idée „de l'éternel retour“ le repousse l'idée de la linéairité historique qui implique la singularité du temps et de l'espace au sein d'une succession des événements orientés vers une finalité.

En contestant le progrès, il le remplace avec le temps cyclique. La doctrine du temps cyclique à son origine dans une lecture erronée de Platon ou de Saint Augustin. L'appel à la théorie cyclique n'est qu'un symptôme à l'évasion, profondément enraciné dans la conscience de quelques artistes contemporains écrasés par le fardeau de l'histoire. Pour Borges cette évasion consiste dans la negation de l'histoire.

Le temps a été sa grande obsession, l'idée fixe qui lui a dominé l'intelligence. a marqué son oeuvre, l'a consomme jusqu'au dernier instant. Il est mort en 1986, et à la fois avec ce dernier eveniment de sa vie, pour Jorge Luis Borges le fardeau du temps est disparu. L'histoire l'a reçu sous sa coupole infinie. Borges, malgré lui, appartient à l'histoire.

GÎNDURI DESPRE KARL MARX

VASILE FLOREA

La 14 martie 1883 s-a stins din viață, la Londra, Karl Marx. Geniul său, încorporat în una din cele mai prodigioase opere umane, luminează, după mai bine de un secol, tot mai intens, timpul istoric al secolului XX. Nici o stavilă n-a putut frâna expansiunea în conștiința popoarelor a marilor adevăruri descoperite de Marx. El a învățat umanitatea să desprindă legea dezvoltării istorice a secolului nostru. În opera lui se află temelia inebanabilă a socialismului contemporan, precum și speranța milioane de oameni, de pe toate meridianele lumii, într-un viitor mai bun.

S-a născut la 5 mai 1818, dintr-o familie modestă de intelectuali din Trier. Tatăl său, Hirschel Marx, avocat de profesie, era cunoscut în cercurile intelectuale pentru admirația lui, deschis exprimată, față de Voltaire și Rousseau, față de principiul kantian al autonomiei persoanei, al dreptului fiecărui membru al națiunii de a participa la treburile statului. Pentru aceste convingeri era suspectat de autoritățile prusace. Crescut într-o atmosferă de activă cultivare a ideilor revoluției franceze din 1789, tânărul Marx va avea spiritul deschis spre viitor. Când, în 1836, se va înscrie, ca student în filozofie, la Universitatea din Berlin, Karl va intra în miezul confruntărilor filozofice din anii săi de formație. Vastul său univers-intelectual, dominat de o consecvență judecată critică, va permite tânărului student să-și exprime îndoiala față de infailibilitatea afișată a doctrinelor filozofice, economice, sociologice și politice ale înaintașilor și contemporanilor săi.

Un eveniment semnificativ din viața lui Marx, care ilustrează echilibrul perfect al comportamentului său civic este logodna, în 1837, și apoi căsătoria cu Jenny von Westphalen, o descendentă a vechii familii irlandeze a ducilor d'Argyll. Privațiunile dure, care vor caracteriza viața materială a tinerei familii, nu vor umbri cu nimic afecțiunea curată și dragostea reciprocă a celor doi soți. Socrul lui Marx, Ludwig von Westphalen, căruia îi va dedica teza sa de doctorat, îi va insufla pasiunea lui cunoscută pentru Shakespeare, Homer și Saint-Simon. Orientarea activității lui Marx spre sfera politică va fi stimulată, sub înfrîurirea „jubitului său profesor“, Gaus, pe care tânărul student îl venera.

Înfrîngerea brutală a răscoalelor muncitorești de la Solingen și Krefeld, din 1823 și 1828, a celor de la Aschen și Ruhrort din 1830, constituiau, în atmosfera agitată a Germaniei, subiecte de controversă poli-

tică între conservatori, liberali și radicali. La aceasta se mai adaugă și manifestul asociației lui Mazzini „Tinăra Europă”, îndreptată împotriva „Sfintei Alianțe” și în care se exprima speranța că „Tinăra Europă” a popoarelor va lua locul vechei „Europe a regilor”. Într-un șir de epigrame, în care înfierează opresiunea și burghezia filistină, tînărul student glorifică înaltul umanism al lui Goethe și Schiller, precum și marile figuri ale lui Faust și Wallenstein.

În această epocă de avînt romantic, el percepe „ciudata melodie sălbatică” a dialecticii hegeliene, care însă îi repugnă pentru „reconcilierea” Ideii cu realul. Dacă Marx va studia cu o totală concentrare opera lui Hegel, el nu va fi niciodată un autentic hegelian. În primul rînd, el nu a admis principiul de bază al filozofiei lui Hegel privitor la reconcilierea Ideii cu realul, iar atunci cînd va fi pătruns de hegelianism nu va vedea în ideea absolută desăvîrșirea și consacrarea ordinei existente. Hegel aducea, în filozofia europeană, un nou suflu de energie, o mare densitate de idei, un stil greoi, dar specific filozofiei germane, o încredere totală în rațiunea dialectică. Morala semnifica pentru filozoful german „divinizarea omului, iar știința, actul prin care omul se regăsește în toate lucrurile. În afara omului, proclama orgolios Hegel, nu există nimic ce nu s-ar supune legii, suverane adăugirii sale dialectice. Marx va prelua această „nobilă ambiție” filozofică marcînd începutul criticii” ca act prin care filozofia se îndreaptă spre exterior, spre lumea obiectivă”. În teza lui de doctorat (1841), intitulată „Deosebirea dintre filozofia naturii la Democrit și filozofia naturii la Epicur”, pornind de la lucrarea lui Hegel „Prelegeri de istoria filozofiei”, Marx va critica sever atitudinea negativă a acestuia față de materialismul lui Epicur. În opoziție cu ceilalți tineri hegelieni, Marx afirmă în această teză că el consideră mișcarea dialectică ca fiind imanentă realului.

Asupra lui Marx, o influență profundă a avut-o lucrarea lui Feuerbach „Esența creștinismului”, lucrare care apare cîteva luni după luarea doctoratului. Filozofia lui Feuerbach este o reacție energică a gîndirii materialiste împotriva idealismului hegelian, care trecea drept filozofie oficială. Critica făcută lui Hegel de către Feuerbach are un efect deconcertant pentru dreapta hegeliană, deoarece autorul „Esenței creștinismului” definește filozofia acestuia drept o teologie creștină descifrată cu ajutorul dialecticii.

Totuși, în ciuda criticii severe făcută sistemului hegelian, Feuerbach nu a putut găsi cheia problemei care frămînta stînga hegeliană. Privitor la aceasta Marx va scrie „Feuerbach pornește de la faptul autoînstrăinării religioase... El se limitează să reducă lumea religioasă la fundamentul ei profan și nu observă că după această reducere principalul rămîne abia de făcut” (Marx, Engels, Opere, vol. III, 1962, ed. II, p. 42).

Adîncind critica filozofiei lui Feuerbach, Marx notează lapidar : „în măsura în care Feuerbach e materialist, istoria nu există pentru el, iar în măsura în care ia în considerație istoria, el nu e materialist” (Opere, vol. III, p. 46). Manuscrisele din 1843 privind „critica filozofiei hegeliene

a dreptului“ constituie o nouă etapă în trecerea lui Marx la filozofia materialistă și radicalismul politic. Metoda lucrării este preluată de la Feuerbach și se bazează pe o aplicare materialistă a teoriei înstrăinării. Tînărul Marx denunță mistificarea statului lui Hegel, care, erijînd statul prusian într-un sistem rațional — întrupare și produs al logicii — justifică monarhia și instituțiile ei. Printr-o critică minuțioasă, paragraf cu paragraf, Marx răstoarnă schema hegeliană, stabilind că nu „statul este acela care dă naștere societății civile, ci, dimpotrivă, societatea civilă generează statul. Statul nu este situat deasupra claselor, ci este expresia intereselor de clasă. Orînduirea politică este deci, aici, orînduirea proprietății private“ (Marx și Engels, Opere, vol I, 1960, p. 346).

„Critica misterului construcției speculative“ în general, pe care Marx o va desăvîrși în lucrarea „Sfînta familie“, ca și critica misterului filozofiei hegeliene a dreptului evidențiază, cu limpezime, că Marx a depășit propria sa concepție despre stat și drept, pe care o împărtășea în anii 1841—1842, pe cînd era redactor șef la Gazeta Renană. Concomitent cu descoperirea bazelor reale ale statului și cu ilustrarea erorilor construcției speculative, Marx a realizat critica monarhiei, a birocrăției, a mecanismului reprezentativității în statul politic burghez atît în „Critica filozofiei hegeliene a dreptului“ cît și scrisorile publicate în „Analele germano-franceze“. Statu-quo-ul german nu i se părea lui Marx a fi încremenit și aceasta datorită sesizării dialecticii intime a acelei lumi dezumanizate.

În planul gîndirii filozofice, Marx ajunge la desprinderea semnificației acțiunii conștiente, a teoriei pentru modificarea lumii vechi. El arată că funcțiile teoriei sale sînt duble — pe de o parte teoria (filozofia) trebuie să realizeze critica lumii vechi, iar pe de altă parte, ca punct de plecare, teoria trebuia să construiască modelul lumii noi.

Astfel, spre deosebire de Hegel și de tinerii hegelieni, Marx considera că sarcina filozofiei nu se reduce numai la cercetarea trecutului și a prezentului, cît mai ales la descoperirea viitorului. Marx critică, în aceeași măsură, dezavantajele concepției reformatorilor dogmatici, printre care includea comunismul lui Cabet, D  zamy și Weitling. Dogmatismul era, după Marx, neviabil, căci nu putea exercita o influen     ficient   asupra lumii în sensul transformării ei, că solu  ia viitorului nu poate fi elaborată prin ignorarea manifestărilor reale ale lumii reale. Pentru Marx, a proceda filozofic echivala cu legarea criticii filosofice de critica politicii, cu analiza „con  tiin  ei nefericite“   i a luptelor practice, spre a ajunge la starea în care realitatea însăși să poată fi transformată. Marx ajunge astfel să transforme, în opera sa, critica emancipării politice în critica bazelor acesteia   i a societ  tii civile, iar critica societ  tii civile în critică a societ  tii private   i a înstrăinării. El elaborează astfel premisele pe care le va dezvolta în Manuscrisele din 1844 cu privire la înstrăinare. Accentul pus pe analiza unor no  iuni morale   i implicarea lor în ansamblul criticii filozofice se instituie într-un tot umanist, realiz  nd critica umanismului abstract   i formal, proclamat de revolu  iile burgheze,   i a afirmat principiile umanismului superior, fundamentat pe

necesitatea înlăturării înstrăinării, a proprietății private și pe satisfacerea trebuințelor universale ale ființei umane.

Baza economică și socială a acestui umanism concret va fi definită de Marx în „Capitalul“, capodoperă a edificiului teoriei marxiste. Depășindu-i pe economiștii vulgari, de felul unui Jean-Baptist Lay sau Bastiat, care acceptă eternele iluzii ale capitalismului, Marx urcă pînă la izvoarele economiei politice burgheze, la marii clasici englezi, care, primii, s-a ustrăduit să treacă dincolo de aparențe și să caute în producție secretele aparențelor. Dar atît Adam Smith cît și Ricardo“ considerau că orînduirea capitalistă este forma absolută și ultimă a producției sociale“ (Opere, vol 23, 1966, p. 20). Marx va demonstra însă că munca, schimbul, marfa, valoarea, banii, piața, profitul, salariul, renta, etc — categorii economice — sînt categorii istorice și că relațiile sociale, a Marx a rezolvat o problemă, ridicată de Ricardo, a diferenței dintre contradicția ce le antrenează într-o dezvoltare neconținut contradictorie.

Categoriile economiei burgheze „sînt forme de gîndire socialmente valabile, prin urmare obiective, pentru relațiile de producție ale acestui mod de producție social, istoricește determinat, ale producției de mărfuri. De aceea, scria Marx, tot misticismul lumii mărfurilor, tot fantasticul și toată vraja care învăluie produsele muncii în condițiile dominației producției de mărfuri dispar de îndată ce trecem la alte forme de producție“ Marx și Engels, Opere, vol. 23, p. 90). Aplicînd această metodă istorică, Marx a rezolvat o problemă, ridicată de Ricardo, a diferenței dintre cantitatea de muncă prestată și salariul plătit — problemă crucială a plusvalorii. Interesul în sine exprimă, în capitalism, tocmai faptul că mijloacele de producție există sub formă de capital în antinomia lor socială și în metamorfoza lor de forță independentă față de muncă și mai presus de ea. Marx descoperă astfel legea fundamentală absolută a capitalismului — legea plusvalorii — din care decurge consecința necesară că este în natura producției capitaliste să limiteze partea producătorului la atît cît este necesar la întreținerea forței sale de muncă. De aici, arată Marx, decurg două consecințe — pauperizarea relativă și pauperizarea absolută a proletariatului. Marx descoperă, în urma unei profunde analize a producției și consumului în capitalism, mecanismele crizelor economice, fapt ce duce la radicalizarea conștiinței maselor. Descoperind „legea economică a dezvoltării societății moderne“, Marx a demonstrat cum din această lege decurge trecerea necesară de la capitalism la socialism, adică la ceea ce el numea în *Capitalul*, „exproprierea expropriatorilor“.

Dar Marx nu a confundat niciodată necesitatea cu fatalitatea. Pentru Marx, această trecere se realizează prin lupta de clasă, adică prin participarea conștientă a proletariatului la procesul istoric de transformare revoluționară a societății.

Lupta de clasă care străbate ca „un fir roșu“ istoria omenirii este ilustrată în „MANIFESTUL PARTIDULUI COMUNIST“, lucrare scrisă de Marx și Engels cu cîteva săptămîni înainte de izbucnirea revoluției

europene. Cuprinzînd într-o vastă sinteză, întreaga evoluție istorică a societății, meritul esențial al Manifestului a fost acela de a fi dat muncitorilor conștiința clară a situației și misiunii istorice a clasei lor. Lupta teoretică dusă de Marx împreună cu prietenul său Engels, a permis astfel comunismului să se transforme dintr-o utopie într-o știință și să treacă de la conspirație la lupta de clasă. Aderînd în martie 1847, la „Liga celor drepti” Marx își propuse să cîștige avangarda clasei muncitoare pentru socialismul științific. La cererea lui Moll, unul din vechii conducători ai Ligii, Marx va reorganiza profund această asociație, transformînd-o în Liga comunistilor. După izbucnirea revoluției din februarie la Paris, Flocon, membru al guvernului provizoriu, l-a invitat pe Marx să revină în Franța. La Paris, Marx a constituit „Asociația muncitorilor germani”, cu sediul la cafeneaua Picarde din strada St. Saint-Denis. Aici, el a sfătuit pe muncitori să se întoarcă unul cîte unul, fără vîlvă, în Germania, și să organizeze în centrele muncitorești asociații după modelul Ligii comunistilor. El însuși se va stabili la Köln, unde va înființa publicația „Neue Rheinische Zeitung”, pe care o va folosi ca pe un important mijloc de orientare a mișcării muncitorești germane. În paginile ziarului său, Marx va lua apărarea insurjecției din iunie a muncitorilor parizieni, luptînd în același timp pentru unirea tuturor forțelor democratice în vederea înfăptuirii unui 1789 german. Din experiența politică a revoluțiilor anului 1848, Marx a desprins principiile fundamentale ale strategiei și tacticii partidului proletar, principiile pe care, în 1875, le va defini în „Critica Programului de la Gotha”. În această lucrare Marx lărgeste argumentarea logică, istorică și politică a faptului că „Între societatea capitalistă și cea comunistă se află perioada transformării revoluționare a celei dintîi în cea de a doua. Acestei perioade îi corespunde și o perioadă de tranziție politică, al cărei stat nu poate fi decît dictatura revoluționară” (Marx și Engels, Opere, vol. XIX, 1964, p. 29). După cum arătase încă în „Mizeria filozofiei”, această nouă formă de stat avea drept scop să pună capăt antagonismelor de clasă. În concepția lui Marx, după cum susținea într-un discurs ținut la Amsterdam la 8 septembrie 1872, nu este exclusă trecerea la socialism chiar pe cale pașnică. Astfel, după Congresul Internaționalei I-a ținut la Haga, unde combătuse vehement pe Bakunin, Marx rostește un discurs în care reamintește că cucerirea puterii politice de către proletariat este o condiție necesară pentru trecerea la socialism, la care adaugă „noi n-am afirmat niciodată că pentru a atinge acest scop trebuie folosite în toate cazurile mijloace identice” (Opere, vol. 18, 1964, p. 164).

Experiența Comunei din Paris i-a oferit lui Marx convingerea că clasa muncitoare nu poate să ia pur și simplu în stăpînire mașina de stat așa cum este și să o pună în funcțiune pentru propriile ei scopuri” (Marx și Engels, Opere, vol. 18, 1964, p. 98).

În calitate de întemeietor al Internaționalei I-a, Marx a subliniat caracterul de clasă fundamental al partidelor comuniste și muncitorești, precum și ideea că „eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși” (Opere, vol. 16, 1963, p. 15).

În ce privește ideea unei revoluții radicale, Marx o plasează într-un viitor, e drept nedatat, dar ea este gândită ca fenomen condiționat de ființarea proletariatului ca clasă. Descoperirea rolului istoric al proletariatului ca singura clasă socială capabilă să realizeze emanciparea umană prin înlăturarea orînduirii capitaliste și instaurarea unei orînduiri noi, a marcat unul din momentele de însemnătate istorică pentru evoluția gândirii lui Marx și în general pentru progresul social al omenirii.

Dezvoltarea marxismului în direcția concepută de Marx ne face să înțelegem profunda lui actualitate. Confruntat cu realitatea în procesul tumultuos al edificării socialismului, secolul al XX-lea avea să aducă confirmarea definitivă a viabilității marxismului. Construirea socialismului multilateral dezvoltat în patria noastră exprimă odată mai mult fertilitatea perpetuă a teoriei marxiste realizată creator de Partidul Comunist Român la condițiile specifice ale României.

PENSÉES SUR KARL MARX

R é s u m é

L'auteur éprouve d'esquisser, en quelques mots, la grande actualité de la pensée marxiste, et son historique importance concernant le développement de la philosophie contemporaine et surtout des sciences sociales en général. Le marxisme n'est pas aujourd'hui une dogme, selon qu'il n'a jamais été — mais une philosophie créatrice profondément impliquée en contemporanéité. La vie même du génial createur du marxisme a été dans toutes ses côtés un exemple, en partant de la vie de famille jusqu'au colossal travail pour l'élaboration de se gigantesque Œuvre.

LUCRĂRI DE REPARAȚII, REFACERI ȘI RESTAURĂRI LA MONUMENTELE ISTORICE DIN JUDEȚUL BACĂU (sec. XIX-XX)

IOAN OPRÎȘ:

Județul Bacău¹ a cuprins în veacurile trecute un număr mult mai mare de construcții de piatră și lemn, a căror valoare le-ar fi conferit azi calitatea de monument istoric². Asupra acestui însemnat fond cu valoare virtuală, de patrimoniu a acționat în veacurile trecute opera de păstrare, prin lucrări de reparații și refaceri, care de la 1892 — data înființării Comisiunii Monumentelor Istorice — primește girul științific impus de munca specializată a istoricilor, arheologilor, arhitecților și inginerilor ce-și leagă activitatea de respectivul for. În sensul acesteia, și în județul Bacău înregistrăm însemnate șantiere de restaurare, între ele amintindu-le, ca printre cele mai ample, pe cele de la mănăstirea Bogdana, bisericile „Precista“ (Bacău) și Borzești³.

O însemnată parte din vechile construcții de cult a fost durate și pe cuprinsul acestui județ din lemnul pădurilor de stejar ce-au acoperit altădată însemnate suprafețe. Altele, din vâlâtuci de lemn, categorice de altfel des întâlnite în respectiva zonă. Din rîndul lor exemplificăm cu mai multe situații, importante atît pentru datele de ordin istoric ce privesc trecutul comunităților respective, cît și, într-un sens mai larg, al Moldovei⁴.

La Verșești (com. Berești-Tazlău) biserica de lemn cu hramul Sf. Dumitru fusese fondată la sfîrșitul veacului al XVIII-lea de comitul Dumi-

1 Pentru date mai largi, specifice, legate de monumentele mai însemnate din cuprinsul județului pot fi consultate ca izvoare următoarele lucrări: Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în „BCMI“ XVI, 1925; idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, în „BCMI“, XXI, 1928; idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933. De un ajutor prețios mai este N. Stoicescu, *Repertoriul localităților din Moldova*, București, 1974.

2 În lista monumentelor de cultură din 1950 (H.C.M. nr. 655) figurează pentru teritoriul actualului județ Bacău 82 obiective. În proiect de listă din 1986 — alcătuit de DEPCN — sînt înscrise — obiective.

3 Vezi la Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 41, 59, 64 și, pe larg, cu bibliografia la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 41-43, 93-94, 102-103.

4 Informațiile sînt rezultatul cercetării fondului arhivistice al C.M.I. (Comisiunea Monumentelor Istorice) în primul rînd a chestionarului trimis de aceasta în întreaga țară în anul 1921. Fondul în cauză, respectiv arhiva se prescurtează mai departe Arh. CMI.

Altul lansat de MCA, Dir. Cen a Cultelor, 1 ian. 1921, nr. 47167, 4 sub ministeriatul lui Oct. Goga izvoare din ideea că „România trebuie să capete „temelii puternice, pe care nici un dușman să nu le poată surpa“, în care sens „voim să ajutăm cu toată ardoarea educația sufletească a poporului“, căci, „ogorul este mare, munca e frumoasă, iar lucrătorii vor fi primiți cu toată dragostea, pe care o merită binele moral și natural“. Citind, printre rînduri concepția lui Oct. Goga, se mai preciza: „avem nevoie de un bogat material statistic și informativ. Ne-ar fi mare folos mici monografii, care să schițeze în linii generale viața fiecărei parohii.

tru Secară, fost cămăraș al salinelor de la Țirgu Ocna (1790—1813). O piatră tombală, ajunsă treaptă de intrare înscrisa numele maiorului Martino „care am murit în mizerie dar n-am pătat sabia și ipoletul meu de infamia trădării de la 11 februarie 1859⁶”. Mai multe refaceri — 1852, 1868—1870, 1891 și 1921 — au alcătuit o fațadă diferită față de ceea ce trebuie să fi fost monumentul inițial⁷. La *Berești-Bistrița* două biserici de lemn amintesc despre densitatea de altădată a acestor monumente la Climești, biserica Sf. Nicolae (de fapt, o refacere din lemn și vălătuci de la 1892)⁸, iar la Berești, biserica Adormirii Maicii Domnului (sau biserica din Deal), și ea rezultat al unei refaceri în urma incendiului din 1779⁹, îndreptățește opinia preexistenței, de la începutul veacului XVIII a unui monument de lemn⁸.

Un edificiu nou sau înnoit de lemn se afla, din 1888, la Băhnășeni—Sărata, purtând hramul Cuvioasei Paraschiva, și el desigur mai vechi⁹; altul, cu hramul Nașterii Maicii Domnului, la Pirjol, era datat la 1770, prezentînd tipul cu pridvor lateral, învelitoare de draniță și pictură (2 straturi, ultima datată la 1860). Clopotul vechi, original, tîmpla de lemn probau suficient despre vechile așezări, monumentul ca atare fiind reparat în anii 1890—92¹⁰. Despre biserica de lemn cu hramul Sf. Gheorghe de la *Bîrsănești* știm că era de tip dreptunghiular, fără pridvor, se credea că are o vechime de 3 veacuri; o reparație din 1898 înnoia obiectivul; la Caracul, biserica Adormirii Maicii Domnului era tot un obiectiv de lemn, durat prin 1770, fiind ctitorită de familia Krupenski, fusese reparată, de asemeni, la 1898; în apropiere, la Brătești, cu același hram, un alt monument, cu abside laterale, purta însemnarea ridicării sale de starețul ieromonah Varlaam și popa Dumitru, date înscrise într-un pomelnic din 23 aprilie 1764. Reparațiile de la 1883, 1898 și 1918 nu au alterat aspectul original al monumentului¹¹.

Biserica Sf. Nicolae de la *Bibirești*, din lemn de stejar (13,70 m lungime), fusese edificată la 1812 — de cînd datează iconostasul —, ulterior fiindu-i alipită o clopotniță de zid; în 1904, ea a fost reparată; în satul vecin, *Ungureni*, un monument asemănător (14,20 m lungime), tot cu

5 Chestionarul înscrisă cărți de cult din pragul veacului XIX, și un clopot datat 1813, toate informațiile în Arh. CMI, Fond 5.10, Dosar Berești-Tazlău (Bacău).

6 În inventarul ei se aflau, între altele, un Apostol (1756), Mohtoelnic (1782), Liturghie (1794), Coaslev Mare (1797), ceea ce îndreptățește afirmația că respectivul edificiu era rezultatul unei refaceri tirzii.

7 Însemnarea înscrisă pe o icoană „salvată” de la respectivul incendiu; iar Liturghier din 1754, Apostolul din 1756, liturgia din 1794 confirmă vechimea așezării.

8 Pentru ambele obiective, pe larg în Chestionarul din Arh. CMI, Fond 5.10, Dosar Berești-Bistrița (Bacău).

9 O dovedește un clopot donat de boierul Krupenski în 1791.

10 Ultimele monumente în Arh. CMI, Fond 5.06, Dosar nr. 10, Județ Bacău, vezi și Stoicescu, *op. cit.*, p. 647.

11 Date despre toate 3 bisericile în Arh. CMI, fond 5.02, Dosar Bîrsănești—Bacău. Interesante ni se par cărțile vechi, între ele traduceri tipărite la Carlovitz sub mitropolitul Ștefan Stratimirovici. Pentru Caracul și Brătești, vezi și Stoicescu, *op. cit.*, p. 157, 123.

clopotniță alipită, are scrijelat pe ușă și iconostas anul 1754, când acestea s-au făcut de lemnarul Radu ¹².

Răducanu Botezatu ctitorește la 1810 biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului de la *Brătîla de Jos*; monument tăvănit, are catape-teazma pictată în 1874 și un pridvor adăugat în 1909 ¹³. În 1936 monu-mentul necesita lucrări de restaurare ¹⁴. La Brătîla de Mijloc briul de jur împrejurul monumentului, chenarele la ferestre și timpla de lemn probau ipotetic existența monumentului din 1690 (dată scrisă în slavo-nă); în 1912 o lucrare de restaurare întărea obiectivul. Alături, la Brătîla de Sus alt edificiu de lemn era datat în 1826, an când a fost și zugrăvit. În 1860 făcîndu-i-se o clopotniță nouă iar în 1904 punîndu-se piatră la podele ¹⁵.

Monument de lemn de stejar, biserica de la *Dărmănești*, de formă dreptunghiulară, datat (pe ușa bisericii) 1771, avea încă la 1921 pridvor înfundat și timpla de lemn contemporană. În 1874 fusese prelungit cu 6 m, interiorul fiind tăvănit, în 1866 și 1921 fiind reacoperită. De starea ei funcțională se preocupa în 1946 Șt. Balș, care întocmește devizul (26 000 000 lei) privind suprainălțarea turlei și restaurarea monumentu-lui ¹⁶. Alt obiectiv de lemn, biserica Sf. Voievozi de la *Săcuieni*, edificată în 1733, de plan triunghiular, cu pridvor și timplă de lemn, fusese ctito-rită de răzeșii locului, în 1885 reparațiile o repun în circuit ¹⁷. La Buhoci, monumentul de plan poligonal, fusese adus în 1800 dintr-o localitate, păstrîndu-se bine ¹⁸.

Biserica de la *Rusăești*, cu hram Sf. Voievozu, tot de lemn, cu abside laterale poligonale, fusese zidită în 1814 de săteni; avea pridvor fără stîlpi. În 1895 o refacere adaugă noi elemente, în 1938 necesitînd restau-rare — operă ce o patronează Eugen Demetrescu, director al Timbrului din Consiliul de Miniștri ¹⁹. La *Brănești* un alt monument — cu hramul 'Tăierea Capului Sf. Ioan — era datat la 1644, fiind opera comunității; Horia Teodoru care îl cercetează în 1932, în urma sesizării că era pornit „cu desăvîrșire spre ruină, îl consideră nu numai cu „înfățișare pitoreas-că” dar face și următoarele constatări: „singurul element interesant este particularitatea cunoscută și în alte părți (de exemplu biserica de lemn din Drăgușenii de Sus din același județ) ce avea pronaosul în formă

12 Ultima este în 1889 reparată. În 1903—1904 i se pun tălpi noi de lemn. În 1904 fiind și zugrăvită. Ambele monumente sînt prezentate în Arh. CMI, Fond 5.04, Dosar Leca—Bacău, cf. și Stoicescu, *op. cit.*, p. 71.

13 În „An. Casei Bisericii”, 1909, biserica figurează ca edificată la 1784—86. Vezi la Stoicescu, *op. cit.*, p. 123.

14 În inventarul monumentului se afla în 1921 un clopot (1822) între cărți, un Triod tipărit la Buda în vremea lui Francisc I, cf. loc. cit., Fon'd 5.04, Dosar Brătîla—Bacău.

15 Ibidem.

16 Loc. cit., Fond 5.03. Dosar Dărmănești—Bacău, la Stoicescu, *op. cit.*, p. 247.

17 Idem, Fond 5.03, Dosar Săcuieni—Bacău.

18 În inventar un clopot din 1831 și O icoană din 1832 dăruită de „Petru Ră-dău, soția sa Maria și fiii Ion și Vasile”, cf. loc. cit., Fond 5.03, Dosar Buhoci—Bacău și Stoicescu, *op. cit.*, p. 134.

19 Proiect de restaurare întocmit de Șt. Balș, vezi loc. cit., Dosar Poduri—Bacău; Stoicescu, *op. cit.*, p. 732.

poligonală, ca și altarul. Partea cea mai veche este corpul bisericii, fără dată²⁰. Multe alte monumente de lemn oferă constatarea efectuării unor lucrări în timp.

Așa la Letea Nouă — Bălțata, biserica Nașterea Maicii Domnului era durată prin 1830, fiind ctitoria lui Marin Schimonah și Bucur cu soția sa, Acsinia, în 1896 suferind o transformare; la Dealu Nou, deși data abia din 1903, era vizibil că înainte fusese un alt obiectiv de lemn do-vada făcînd-o clopotul din 1790 și Cartea veche. La Poiana, biserica Sf. Dimitrie suferise și ea adăugiri — de 7 m — în 1918²¹. Biserica Sf. Voievozi de la Asău fusese adusă din Bucșești, cătunul Buda, icoanele și timpla fiind date în 1847; lângă Bogdănești — biserica din Tețcani era și ea veche, G. Sterian constatînd că are „interes artistic, prin chenarele de la ferestre, de la ușă și capitelele de la cei doi stâlpi interiori”, ca și prin timpla de lemn; în 1928 ea necesita dificile lucrări de reclădire datorită alunecării terenului²².

O serie de obiective arhitectonice de zid pot adăuga noi date celor de care istoricul fenomenului local are nevoie.

O biserică de cărămidă, cu hram Sf. Ioan Botezătorul, fusese ridicată la Bacău sub chir Gherasim, episcop de Roman, între 1806 și 1812, cum se nota în pisania datată la 29 august 1813. Unele lucrări de reparații se făcuseră în 1896, 1914 și după cutremurul din 1940. Pe ultimele le recepționează St. Balș, constatînd slaba lor calitate²⁴. O clădire „măreată” era considerată biserica Adormirii Maicii Domnului de la Orășu Mare. Ctitoria comisului Iordache Rosetti (1793—1800) fusese restaurată în 1913—1919, repictată în 1918, în 1942 avînd urgente nevoi de intervenție²⁵. La Cotumba biserica coborîrea Sf. Duh, zidită în 1771, era la data completării chestionarului (1921) o ruină, în urma bombardării ei de către trupele germane, sătenii cerînd ajutoare pentru restaurare²⁶.

Ctitoria jupînesei Safta, fiica hatmanului Vasile Rosetti, a lui Ema-noil Bogdan, Anica și Eremia biserica de la Bogdănești (hram Sf. Ioan Botezătorul) fusese ridicată la 1778, avînd în juru-i curtea boierească. În 1918—20 au fost făcute aici importante lucrări de restaurare, continuate într-o manieră considerată condamnată — supraînălțarea pardoselei —

20 Monumentul suferise cîteva transformări: în 1827 i s-a adăugat un pridvor închis pe nord, în 1908—1909 o clopotniță. Devizul de restaurare semnat de H. Teodoru în 1932 propunea 110.000 lei, cf. loc. cit., Dosar Poduri—Bacău.

21 Idem, Fond 5.02, Dosar Letea Nouă—Bacău, Stoicescu, *op. cit.*, p. 68, 200.

22 Monument ridicat în 1814 de Erei Avram, Costachi, Anastasia, Nechita și Ioan, clopot din 1812 și o Evanghelie datată 1742 și tipărită sub Mihai Racoviță, în loc. cit., Fond 5.02, Dosar Valea Rea—Bacău.

23 Idem, Referat G. Sterian nr. 178/1928 în loc. cit., Dosar Bogdănești Oituz—Bacău. Lui i s-au încredințat și lucrările de restaurare de la m. Cașin, Neamț și Sf. Ion din B., Neamț, la propunerea lui N. Ghica în 1926 la Stoicescu, *op. cit.*, p. 32.

24 Idem, Fond 5.06 Bacău, Dosar nr. 5 și la Stoicescu, *op. cit.*, p. 42.

25 Monumentul avea clopot din 1791, icoanele timplei fiind donate de „cuconul Ștefan Rosetti la 1799 iulie 15”, cum era scris pe o icoană cu Maica Domnului. În 1821 fusese prădată de turci, toate în Arh. CMI, Fond 5.02, Dosar Valea Rea—Bacău.

26 Loc. cit., Fond 5.04, Dosar Brusturoasa—Bacău. Vezi la Stoicescu, *op. cit.*, p. 218.

(aprecieri St. Becu) în 1927, 1930, 1940—42²⁷. La Asău—Apa, monumentul — fost schit de călugări — ridicat în 1823 de 19 ieromonahi, împodobit cu un pridvor de piatră cioplită, fusese reînnoit (și la pictură) în 1908²⁸, iar cel dle la Letea — Sfinții Voievozi — (edificat în 1802, cu clopot din 1827), a fost reparat în 1894²⁹. La Berești, biserica Sf. Voievozi, din cărămidă, a fost refăcută probabil în 1858, întrucît pe catapetează, se citea data 1793 iar între cărțile vechi vigurau un Octoih din 1706³⁰.

Următoarele date pe care le prezentăm expun cazul unui monument a cărei restaurare a întrunit vii discuții biserica „Precista” din Bacău. Declarată ca monument istoric din 1907, acest așezămint care în 1820 se găsea în plin cîmp, fusese întărit la 1491 de Alexandru voievod, fiul lui Ștefan cel Mare (cum precizează pisană)³¹. În decursul vremii mai multe intervenții cauzate de cutremure, incendii și efectul intemperiilor au produs unele schimbări în înfățișarea monumentului. Cea mai însemnată a fost în 1854, cum atestă inscripția grecească pusă deasupra ușii de intrare „Nilus fiu prea vestit al muzelor mărețe a construit cu mari osteneți un templu de o frumusețe rară și de o mare admirație a închinărei, iar opera sa a ajuns la capăt toți dăruind pentru săvîrșire, iar el primind cu bucurie însărcinarea lucrării. În luna august 1854”³². Se mai făcuseră unele reparații în 1871, 1884 — cînd este reacoperită și pardosita —, 1890 — montarea unei pardoseli de stejar —, 1919 — reparată învelitoarea; Comisiunea Mon. Ist., sesizîndu-se de starea obiectivului, îl trimite în 1924 pe arh. Gh. Lupu să îl cerceteze iar cu operația de restaurare îl însărcinează pe unul din cei mai buni specialiști ai vremii, arh. G. Sterian³³. Acesta — în 1924 funcționînd ca director al Școlii Normale din Bacău — este o personalitate proeminentă în specialitate, cu idei și concepții precise, în acord cu tezele restaurării istorice³⁴.

27 După cutremurul din 1940 beneficiază de un fond (40 000 lei) pentru restaurare; alte date în loc. cit., Fond 5.03, Dosar Bogdănești-Oituz—Bacău și la Stoicescu, *op. cit.*, p. 95.

28 Idem, Fond 5.01, Dosar Asău—Bacău.

29 Idem, Fond 5.02, Dosar Letea Nouă—Bacău, Stoicescu, *op. cit.*, p. 535.

30 Idem. Fond 5.10, Dosar Berești-Bistrița—Bacău. Biserica fusese ctitorită de Hagi Călin. Vezi și Stoicescu, *op. cit.*, p. 68-69.

31 Vezi V. Drăghiceanu în „BCMI” IV, 1911, fasc. XV, p. 152-159, iar la Stoicescu, bibliografia completă.

32 Cf. Arh. CMI, Fond 5.03, Dosar Precista—Bacău.

33 Vezi articolul nostru, *Evoluția conceptelor de conservare și restaurare a monumentelor istorice* în Rev. Muz. Mon., Seria M.I.A. 1982, I, p. 8-9, G. Stoicescu este autorul unuia din primele studii serioase *Despre restaurarea monumentelor istorice la noi și în străinătate*, 1889, Iași.

34 Le notăm numai pe cele moral-etice referitoare la *Considerații asupra clădirii și restaurării bisericilor lui Ștefan cel Mare* (mss., în loc. cit.): „De cîte ori ne aflăm în fața unei biserici a lui Ștefan cel Mare... avem cu adevărat conștiința că ne găsim în prezența unui lăcaș de rugă și a unui adăpost sufletesc, care fără a ne strivi prin enormitatea și grozăvia lui ca catedralele gotice, totuși ni se pare faldnic, și sfînt... A nu cerceta cu toată rîvnă, a nu restaura cu sfîntenie cele mai importante monumente ale lui Alexandru cel Mare, a lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș, ar fi nelegiuit, fiindcă ele sînt cea mai scumpă moștenire a trecutului nostru, și orice s-ar spune, tradițiunea celor patruzeci de biserici zidite într-o domnie de patruzeci și șapte de ani, vor rămînea ca un fapt fără seamăn în analele Țării și în istoria arhitecturii și ne îndreptătesc a ocroti această moștenire cuvioasă și de artă, pe care ne-a lăsat-o cei mai mari domni ai Țării Moldovei”

Deși la proiectul lui Sterian, poporenii protestau în 1925, arhitectul se va ocupa direct, chiar și după 1929 când funcționează la Primăria din Tg. Mureș în calitate de consilier tehnic, de toate aspectele legate de lucrare³⁵. În special, despre biserică, Sterian considera că „merita să fie clasificată printre cele mai frumoase, cele mai complete și mai bine păstrate din clădirile înălțate de marele domn al Moldovei” iar despre restaurarea ei preciza „înțeleg să o fac fără a mă atinge de materialul vechi, pe cât se poate, mulțumindu-mă a repara, consolida, rostui și mărginin-du-mă a înlocui materialele vechi prin altele mai noi numai în locurile unde ele lipsesc, sau unde sînt într-o stare de dărăpănare, care nu prezintă rezistență suficientă, fie în punctul de vedere constructiv, fie față de intemperii... Voi evita să dau Precistii aspectul unei clădiri nouă și mă voi feri din principiu ca să dau loc acestui echivoc, din contra, voi căuta ca toate părțile vechi, autentice să fie puse în evidență și să se deosebească clar, de cele restaurate sau refăcute”³⁶. Lucrările pe care le proiectează arhitectul prevăd „dărîmarea acestei clopotnițe care se impune pentru descărcarea clădirii și oprirea crăpăturilor care se agravează din zi în zi... zidul exterior dinspre miazăzi... trebuie restaurat și rostuit fiindcă a-l lăsa prea mult timp în starea actuală, adică expus la temperii sic!, este a înlesni deteriorări grave. Învelitoarea care să fie refăcută din nou, precum și cornișele de sub streșină pentru a împiedica și opri infiltrațiunile apelor... Turla de deasupra naosului cu învelitoarea ei, turla care poate fi refăcută posterior, în parte, trebuie studiată și reparată provizoriu pînă ce se va proceda la o restaurare îngrijită... Trebuie neapărat refăcute complet toate ferestrele...”³⁷. Din asemenea perspectivă autorul proiectului și diriginte de șantier totodată, folosind antrepriza lui Luigi Sartori și Sante Paveghio, operează refaceri la turnul pantocrator, dărîmă clopotnița de peste pronoas și pridvorul adosat în 1854(?)³⁸. El acordă o atenție tot atît de mare ansamblului, apreciind că „după părerea mea, atît decorațiunea cît și mobilierul trebuie să păstreze legături cu restul clădirii fără a se feri de a arăta că sînt lucrări din nou”³⁹. Referitor la frescă, considerînd-o că „însemnează o epocă de tranziție care se leagă încă îndestul cu tradiția atonică (sic!) ca să merite a fi păstrate”, G. Sterian îi scria astfel lui G. Balș⁴⁰. Restaurarea frescei și pictarea din nou a edificiului se încredințează băcăuanului C. Em. Ionescu⁴¹. Asupra proiectului acestuia referea I. Mihail la 13 VII

35 Fondurile acordate de CMI între 1924—1929 sînt de 200 000 lei anual.

36 Idem, loc cit., ?

37 Memoriu G. Sterian, 7.III.1924 în loc. cit. El este discutat rapid, în 13.III., de Comisiune, avînd în vedere calitatea de membru corespondent al CMI pe care o avea autorul.

38 Devizul lucrării, considerat de Sterian ca provizoriu — sub rezerva cercetării —, s-a ridicat la 524675 lei, cf. loc. cit.

39 Idem, loc. cit.

40 Scrisoare 16.IV.1924, în loc. cit.

41 Absolvent al Școlii de Artă Frumoase, avea în 1932 o vechime de 25 ani „de profesie cinstită” și „7 suflete” în întreținere, cum reiese dintr-o scrisoare către Gh. Balș, cf. loc. cit.

1931 : „se va ține seamă la execuția pieturii noi ca efectul decorativ să reiasă din dispoziția maselor de culoare iar nu din a ornamentației care va fi subordonată ansamblului“⁴². Restaurarea monumentului rămîne mereu în atenția Comisiunii : în 1934 St. Balș întocmea devizul pentru construirea noii clopotnițe și amenajarea terenului înconjurător. Cu acea ocazie se preciza că „nu se admite plantarea florilor în iarba din jurul bisericii, aceasta necadrîndu-se cu un monument istoric mult mai bine pus în valoare în acest caz de verdele gazon lui“⁴³. Mai mult în 1935, proiectul însera și o sală-muzeu care să oglindească istoricul monumentului. Autorul noilor lucrări, St. Balș, descoperea tot atunci vechea dușumea din cărămizi smălțuite, în 1936 este construită casa parohială, alte lucrări — trotuar, amenajări exterioare — continuînd pînă în anul 1939. Cutremurul din 1940 aduce noi nevoi de intervenție, între care G. Stierian constata crăpături în zidul din naos, la arcul mare de la pronaos, la cheia acestuia ș.a.⁴⁴, dar acestea sînt reduse și dovedesc solicitarea operei restauratorului.

Una din cele mai impresionante mănștiri moldovenești, cea de la Bogdana, ctitoria marelui logofăt Solomon Bîrlădeanu⁴⁵ care se afla de la un cutremur din deceniul ultim al veacului al XVIII-lea, dărîmată, a comportat de cîteva ori intervențiile restauratorilor⁴⁶. La 2/15 martie 1922 Episcopia Romanului cerea ministrului artelor efectuarea reparațiilor (ilegale) care au fost oprite și zădărnice de către un domn arhitect al Domn-ei voastre, pe motivul că numita mănăstire este declarată monument istoric⁴⁷, lucrări începute în 1919⁴⁸. Situația monumentului îl impune din nou în 1930, cînd episcopul Lucian îi scria lui Nicolae Iorga că monumentul este „într-o stare care reclamă imperios atențiunea noastră. Acoperămîntul e putred, crucile stau aplecate din cauză că piedestalurile au putrezit și ele. Păreții, atît în afară cît și înăuntru au nevoie de reparații. Însăși pictura trebuie revăzută. De asemenea arhondaricul și chiliile călugărilor au nevoie de serioase reparațiuni“⁴⁹. O revenire, după 2 ani, arăta învățatului diriguitor al Comisiunii Mon. Ist. că „ne obligăm a nu schimba absolut nimic din firidele, brîiele și celelalte forme arhitectonice existente, ci doar să refacem tencuiala coșcovită și la urmă

42 Referat nr. 810/1931. În referatul nr. 370.8.VII.1932 tot el cere curățirea cu miez de pline și folosirea caseinei. În 22 oct. 1933 I. Mihail recepționa lucrarea apreciînd-o ca satisfăcătoare, cf. loc. cit.

43 Adresa CMI nr. 754, 28.VII.1934, în loc. cit. Devizul Șt. Balș însuma 350.000 lei.

44 Devizul întocmit în 1942 însuma 40.000 lei cf. loc. cit. În 9 dec. 1945 un alt cutremur, cu influențe locale, afecta edificiul redeschizîndu-i fisurile, cum constata delegatul CMI, Șt. Balș.

45 Monumentul funerar al ctitorului se află aici (1680) ca și cel al lui Ion Cantacuzino (1692), fost logofăt de al doilea în Sfatul Moldovei ; ultimul ilustrat fiind de un frumos epitaf în versuri (în cirilică și românește) și al căpitanului Mateiu Lepădat (1684), cf. loc. cit, Chestionarul 1921.

46 Nunumai obiectivul ca atare, ci și zidurile înconjurătoare (470 m) prevăzute cu metereze și 4 turnuri de colț erau distruse în mare parte în 1921, ibidem.

47 Adresa nr. 425 2/15 III 1922, în loc. cit.

48 Adresa nr. 123 9 I 1930, idem.

să vâruim total biserica în afară”⁴⁹. Răspunsul pozitiv, constînd în ajutor concret, (devizul total de 1.009.000 lei aparține lui St. Balș), se materializează în repararea acoperișului, șindrillirea acestuia, reparația pereților exteriori, subzidiri pentru a mări rezistența. Ca efect, beneficiarul nota „cu dragoste vă împărtășim viile noastre mulțumiri pentru bunăvoința pe care ne-ați arătat-o”⁵⁰. Un nou deviz de reparații datează din 1939 și aparține tot lui St. Balș 60.000 lei pentru biserică, 90.000 lei pentru stăreție și 130.000 pentru clopotniță și zidul înconjurător. După cutremurul din 1940 turla și corpul bisericii necesită, din nou intervenții, acestea fiind terminate în 1942 și fiind efectuate de zidarul Zambisa Rozolino din Tîrgu Ocna (valoare 71.810 lei)⁵¹.

Biserica domnească de la **Borzești**, purtînd hramul semnificativ de Buna Vestire, s-a zidit cum este bine cunoscut de Ștefan cel Mare și Alexandru voievod, întru ruga sie-și și întru pomenirea sfînt-repoșaților moși și părinți ai lor“ între 9 iulie 7001 și 12 oct. 7002 (1493—1494)⁵². Închisă din anul 1894, datorită stării precare de păstrare, Comisiunea Mon. Ist. intervine în 1904 și efectuează o primă operație, acoperind-o. Din „banii comunei“, în 1924, se fac alte reparații la bolți, fațade și un trotuar în jur, sub antrepriza meșterului italian Belli Paolo. Un comitet local adună fondurile necesare continuării acestora întrucît biserica „nu-și deschide ușa sa decît rareori, pentru vreun străin ce vrea s-o viziteze”⁵³. Vremurile vitrege pentru finanțarea unor asemenea lucrări amină mereu un proiect concret și deschiderea unui șantier de restaurare, monumentul găsindu-se, în 1931 — cînd Comisiunea Monumentelor Istorice îi seria Episcopului Lucian, ecomplet neîngrijită, cu ușile deschise, copiii satului jucîndu-se în această biserică rămasă de la Ștefan cel Mare”⁵⁴. Constatînd trîncicia edificiului, St. Balș — vizitîndu-l în 1939 — propunea restaurarea ferestrelor, a paramentului, lucrări care debutează în anul următor fiind finanțate de săteni (12.071 lei) și județ (20.000 lei, conduse de antreprenorul V. Zambone)⁵⁵. Din 1933, apoi între 1936 și 1938, șantierul avansează, dar se constată unele nereguli „1. Ușa de stejar a fost vopsită în culoare de ulei în loc să fie uleită cu ulei de in curat. 2. În fațada Nord s-au făcut ici-colo rostuieli cu mortar de var curat fără a se amesteca cu ciment și culoare astfel încît s-a petat parametrul cu pete albe. 3. Rostuitul cărămizilor s-a făcut cu ciment curat în loc să se amestece cu var pentru a obține o culoare mai deschisă. La altar nu s-a cojit tencuiala formînd fondul ocnițelor false făcute de antreprenor în 1934“. În 1938 Mircea Cancicov, ministrul de Finanțe acordă 960.000 lei

49 Lucrări impuse de o formă care descoperă, în vara lui 1932, edificiul, vezi adresa Episcopiei Romanului nr. 4226 9.VII.1932, în loc. cit.

50 Scrisoare Episcopia Romanului, nr. 5119 12.IX.1932, în loc. cit.

51 Fonduri puse la dispoziție de mănăstire, cf. loc. cit.

52 Cf. Chestionarul în Arh. CMI, Fond 5.04, Disar Borzești Bacău

53 Ibidem.

54 Adresa nr. 51 20.I.1931, în loc. cit.

55 În ziarul „Epoca“ din 28.VIII.1934 se semnalau lucrări neautorizate, pe care N. Iorga le operește telegrafic, trimițîndu-l pe Șt. Balș, la fața locului. În realitate, șantierul, avansînd anevoios, respecta, în linii generale indicațiile arhitectului.

pentru restaurarea complexului (inclusiv construcția școlii din localitate), urmînd ca să se ridice o clopotniță, o casă parohială, terasă cu scări și să se menajeze terenul din jur. Soarta monumentului ajunge în atenția publică⁵⁶. Din nou, prin St. Balș, Comisiunea reia eforturile de a repune obiectivul într-un circuit științifico-cultural normal. Acest specialist, de pe atunci o somitate — care ulterior va ilustra prin sute de lucrări un profesionalism și o dragoste față de monumente, rar întîlnite — se îngrijește de bunele rosturi ale monumentului de acordul clădirilor noi din jur cu acesta, de aranjarea terenului etc. În acest sens, el intervine la prefectul județului apreciînd că „Este o mare greșală de a se izola complet un monument lăsîndu-l în mijlocul unui spațiu gol fără nimic care să-i dea scară”⁵⁷. Proiectul era de o mare complexitate el vizînd vechiul rătăș și casele domnești „cu ruine de preț pentru arheologia românească” și care constituiau „grădină de zarzavat în stăpînirea unor străini”⁵⁸. Ca o consecință, prefectura județului acorda 3.500.000 lei pentru Borzești. Era și timpul pentru că biserica „este o paragină avînd nevoie de reparațiune generală”⁵⁹, stare la care contribuise mult și cutremurul din noiembrie 1940. Cercetarea la fața locului a stării obiectivului o face H. Teodoru, lucrările fiind realizate din 1943 sub antrepriza lui Mihai Holuban și continuînd pînă în 1945, după devizul și sub îndrumarea lui Șt. Balș⁶⁰. Ele au constat din refacerea cupolei pronaosului spre vest, consolidarea peretilor și a podului cu tiranți, umplerea crăpăturilor, retencuieli, efectuarea unei centuri de beton la nivelul podului, consolidarea absidei altarului, pictură interioră și mobilier (ultimele costînd 2.000.000 lei).

Pînă la mici detalii restauratorul prevedea elementele „înlocuirea blocurilor de piatră cioplită crăpate în interior la nașterea arcurilor, la arcurile ferestrelor și la arcurile din interior. Blocurile noi vor avea forma și dimensiunile celor vechi, care se vor scoate cu cea mai mare îngrijire pentru a nu se aduce stricăciuni la muciile blocurilor vecine”, sau „Racordarea cu zidăria veche se va face cu cea mai mare grijă, țesîndu-se împreună cele două zidării, cărămidă cu cărămidă”; „În locurile unde se mai păstrează urme din vechea tencuială cu zugrăveală imitînd cărămida, se vor păstra acestea cu cea mai mare grijă... Tencuiala nouă va urma linia neregulată a acestor rămășițe, fără a trece deasupra”.

56 În „Curentul” din 31 VII și 2 VIII, 9 VIII 1939 articole semnate de C. Sturzu, sub titluri „Salvați Borzeștii” și „Importante mărturii istorice la Borzești” în-criminau nepăsarea și tărăgănarea unei decizii hotărîte, numind biserica „schilod de drum”, pe cîre „a văzut-o cine a poftit, a gospodărit-o cine a vrut, a curățit-o cine a dorit!”.

57 În acest sens se oprește tăierea arboretului, cf. adresa CMI nr. 2973 16.XI.1938, în loc. cit. În 1942 CMI îl trimite pe arh. Rebhun pentru amenajarea curții.

58 Adresa Secretarului general al Frontului Renașterii Naționale nr. 605/1940 către CMI, în loc. cit.

59 Adresa Episcopului Romanului către CMI nr. 4538 29.VIII.1941 în loc. cit.

60 Fondurile concrete pentru monument sînt: 500 000 lei de la Prefectura Bacău, 300 000 lei de la CMI și 100 000 lei de la Fondul pentru cutremur, cf. în loc. cit. În 1945 la recepție, ele însumau 4,5 milioane lei.

Căramizile și discurile smălțuite vor fi făcute de un specialist, sub controlul arhitectului „Smălțul va fi pus pe un strat foarte subțire de pământ alb, care se va obține prin înmuiera și scoaterea imediată a formei încă năarse. Pentru obținerea culorii, se vor întrebuița tonuri simple după procedeul țărănesc. Piatra la ferestrele pronaosului urma să fie din Cîmpulung Muscel sau Ciucău Zastavna, iar cea de la trotuare de la Tîrgu Ocna⁶¹. Altă serie de lucrări, ultimele, încep în vara anului 1951 „prin munca voluntară a poporului“, monumentul îmbrăcînd definitiv haina înnoirii și reintrînd prin sărbătoare, la 6 iulie 1952, acolo unde oamenii și Istoria îl așează pe drept⁶².

Cîteva cazuri reflectînd tot atîtea acte culturale în procesul confrun-tării monumentelor cu timpul și cu oamenii, la atîta s-ar putea rezuma sensul articolului de față. Fiind vorba însă de însemnele noastre istorice, de felul în care ele au fost păstrate și îngrijite, sensul se lărgeste. În virtutea cuprinsului său, cu exemplele pe care opera de rostuire și de bună păstrare le oferă într-un județ cu tradiție și osîrdie a unor canari de bună aducere aminte, îndemnurile nu ne lipsesc.

LES TRAVAUX DE RÉPARATIONS ET RÉSTAURATIONS AUX MONUMENTS HISTORIQUES DU DISTRICT DE BACĂU (XIX—XX-ÈME SIÈCLE)

R é s u m é

Le district de Bacău comprends une multitude de monuments historiques et d'art dont l'histoire reflet. d'une grande mesure, les particularités du développement social-économique et culturelles dans les limites moldove et general roumaines. Juste ce qui constitue l'objective de cet article de surprendre par le moyen de l'oeuvre, par conservation-restauration et protection dans le période du milieu du XIX-ème siècle et les années toute prochain de la deuxième guerre mondiale. Les monuments sont des important composant de la culture romaine. Soit que les travaux des restaurations ont été fait aux grands monuments de Borzești ou Bogdana, soit qu'ils été effectués aux monuments les villages du district de Bacău, ils reflètent le soin des communautés et du village roumain pour conservation des traces de l'histoire nationale.

61 Pentru toate în Antemăsurătoare-deviz, anexă la temeiul nr. 3323/1943, semnat de Șt. Balș, avizat de H. Teodoru.

62 Această ultimă restaurare a comportat 627.691 lei, lucrîndu-se prin meșterii M. Hulugovici și D. Monte Giuseppe, cf. Adresa Parohiei Rădăuți—Onești către CMI, nr. 48 12.VI.1951, în loc. cit.

